IŠ NEBŪTIES SUGRĮŽĘS

prisiminimai

Aleksandras Juška

IŠ NEBŪTIES SUGRĮŽĘS

Aleksandras Juška

prisiminimai

Mano gyvenimas – pūliuojančios žaizdos,
Kančia be aimanų tyli.
Svajonėm žuvus, regiu vien klaikius vaizdus
Ir jaučiu nerimą širdy.

Aleksandras Juška

Žmogaus gyvenimas – lyg pasaka, susidedanti iš dviejų dalių. Pirmoji dalis – įdomi, atskleidžianti laimę, gėrį, meilę gyvenimui. Antroji – baisi, teikianti siaubą, kančias, mus nukelianti į nevilties kasdienybę.

Pirmoje pasakoje gyvename visi: tai mūsų vaikystė; žmogus, pradėdamas suvokti pasaulį, mato tik meilę ir gėrį. Vaiko siela, dar nepatyrusi pikto blogio, gyvenimą mato tik gražiomis spalvomis. Antroji pasakos dalis mus lydi jau vėliau. Vienus – daugiau, kitus – mažiau, žiūrint, kam ir koks likimas skirtas. Mano kartos – kiek vyresniems ir jaunesniems – daugumai žmonių teko išgyventi ją su kaupu. Negaliu skųstis, kad esu nelaimingiausias – gyvenime mačiau ir nelaimingesnių už save, bet kai kas teko ir man. Be to, ir laimės samprata ne visomis gyvenimo sąlygomis vienareikšmė. Būna ir taip, kad vienų nelaimėje kiti sau laimę jaučia. Normaliame gyvenime laimė yra tada, kai žmogus sveikas ir sotus, kai su pasitikėjimu ir viltimi laukia rytojaus. Bet patekus į ekstremalias gyvenimo sąlygas, samprata apie laimę keičiasi. Kartais mirtis žmogui būna didesnė laimė už gyvenimą, nes ji išgelbsti nuo nepakeliamų fizinių ir dvasinių kančių. Apskritai apie žmogaus likimą aš turiu savo supratimą. Skaudi gyvenimo patirtis leido įsitikinti, kad pasaulyje gyvenantiems žmonėms Aukščiausiasis, sudarydamas jų gyvenimo judėjimo grafiką, yra paskyręs atitinkamą kelionės atkarpą. Kaip matematikoje – liniją nuo „A“ iki „B“. Kol žmogus paskirto kelio nenueis, kur jis bebūtų, kokiomis sąlygomis begyventų, jam nieko blogo nenutiks. Bet jei trumpa toji atkarpa, žmogus, gyvendamas lengvai ir sočiai, ima ir užmerkia akis... Dar nėra pasaulyje išimčių, kurios galėtų apskaičiuoti, nusakyti žmonių likimą. Jį žino tik vienas Aukščiausiasis Dievas, juo ir pasikliaukime.

Mano vaikystė prabėgo gražioje pasakoje. Gimiau 1928 m. rugpjūčio 4 d. darbščių ūkininkų šeimoje ketvirtuoju sūnumi. Radau tris brolius: vyriausias Bronius – penkeriais metais vyresnis, Leonas – trejais. Didžiausiam šeimos liūdesiui, jis mirė sulaukęs septyniolikos metų. Trečiasis – Stasys – tik vieneriais vyresnis. Jis ir buvo artimiausias mano pakeleivis, bendrininkas. Man esant jau dvimečiam vyrui, šį pasaulį išvydo paskutinė šeimos narė – sesuo Jadvyga.

Su broliu Stasiu, mokydamiesi Telšių valstybinėje amatų mokykloje, įsitraukėme į LLA (Lietuvos Laisvės Armija) pogrindinę veiklą. Judai žemėje vaikšto nuo Kristaus laikų. Jie išdavė ir mus. Bet savo Judo prieš areštą ir susapnuoti negalėjau, nes buvo labai geras mano ir mūsų šeimos draugas (jis paminėtas knygoje).

Sakoma, vaikui tėvai visada artimiausi ir geriausi asmenys, bet mūsų, mano manymu, buvo ypatingi. Mus su Stasiu areštavus, tėvai ir mano sesuo labai nukentėjo. Ypač buvo kankinami pabėgus broliui iš lagerio ir partizanaujant. KGB dažnai juos sulaikydavo, mušdavo, kankindavo kaip baisiausius nusikaltėlius. Bet niekada nei

mums, nei kitiems nėra pasiskundę, kad kenčia dėl nenaudėlių vaikų. Jie sąmoningai suprato, kad Lietuva yra pavergta. Vykstanti kova – tai šventa kova už laisvę, kuri neaplenkė ir jų šeimos. Jie tokie buvo, tokius ir mus išauklėjo.

Kaip retai kam pasiseka, aš gimiau ir augau labai gražioje aplinkoje. Mūsų sodyba buvo plačiai išsidėsčiusi: erdvus sodas, tvenkiniai. O jau medžių daugybė ir įvairovė – gal pusšimtį pavadinimų suskaičiuotumei. Visa tai mano senelio – tėvelio tėvo – nuopelnas.

Mane su broliu Stasiu areštavo 1945 m. prieš revoliucijos šventes. Man niekada neteko net susapnuoti to, ką patyrėme per tardymus KGB. Nors buvome dar beveik vaikai, jie su mumis elgėsi kaip su baisiausiais nusikaltėliais. Taikė žiauriausias tardymo priemones. Jų kalėjimuose ir lageriuose patyrėme visą bolševikų žiaurumą, cinizmą. Po pusmečio tardymo sufabrikavo teismą. Tiksliau ne teismą, bet bausmių paskirstymą. Tai buvo 1946 m. kovo 23 d. Po to brolį su kitais etapininkais išvežė į Šilutės lagerius. Mane 1946 m. šv. Velykų rytą su grupe vienminčių ir tiek pat baisių kriminalinių nusikaltėlių uždarė gyvuliniame vagone ir išvežė į Tolimuosius Rytus, Buchta Nachodkos lagerį, vėliau – laivu į Šiaurę, Čiukotką. Broliui pasisekė: iš lagerio pabėgęs trejus metus partizanavo. Deja, vėl Judo rankomis, buvusio partizanų ryšininko Stanislovo Rocevičiaus (Ročio), vėliau parsidavusio KGB, buvo nužudytas. Broliui partizanaujant, nebepakęsdami kankinimų, tėvai su sesute Jadvyga buvo priversti palikti ūkį, pabėgti toliau nuo namų, slapstytis pas gimines ir artimuosius. Ačiū Dievui, tas pasitraukimas padėjo jiems išvengti tremties į Sibirą.

Rašyti ar nerašyti prisiminimus – ilgai svarsčiau. Žinojau, kad neturiu tam reikiamo pasiruošimo ir gebėjimų, bet ir nesinorėjo nusinešti į kapą viso to, ką teko matyti, išgyventi. Tegul liks tie pasakojimai būsimoms kartoms. Tikiu, kad bolševizmas kada nors žlugs, bet ir po šimto metų pasauliui liks baisus pasakojimas, kaip mus iš senovės slibinai ir piktosios raganos kankino.

Šiuos prisiminimus galėjau ir anksčiau išleisti, juos parašiau 1975 m. Siekdamas apsaugoti nuo KGB smurto, knygoje minimus asmenis pavadinau kitais vardais ir pavardėmis. Maniau, jei prireiktų teisintis, tikinsiu, kad tai ne prisiminimai, bet sufantazuotas rašinys. Lietuvai atgavus laisvę, norėdamas, kad prisiminimuose būtų kuo daugiau tiesos ir faktų, rašiau tikrąsias pavardes. Bet grįždamas prie tikrųjų pavardžių, savęs į tiesioginį asmenį „Aš“ atstatyti negalėjau. Juk aš, Aleksandras Juška, ir esu aprašomas asmuo. Apgailestauju, kad ne visų tardytojų ir teismo sudėties pavardes prisimenu. Jų nustatyti negalėjau ir vėliau, jau Lietuvai atsikūrus, peržiūrėjęs KGB archyve bylą. Ten ir archyvo darbuotojų padedamas ne viską surasti galėjau.

Prisiminimus išleisti pirmaisiais Nepriklausomybės atkūrimo metais sutrukdė ir skundikas, Druskininkų saugumo viršininko V. Cikanavičiaus tvirtinimu, Vaclas Biekša, kurį laiką su manimi dirbęs vienoje įstaigoje. 1987 m. pradėjus perrašyti rankraščius, reikėjo juos vėl giliai paslėpti. Buvau daug kartų tardomas, reikalavo

pristatyti rankraščius. Buvau net į Vilniaus saugumą iškviestas, tardė pulkininkas Grunickis. Mano laimei, turėjau prirašęs nepolitinių apsakymų ir eilėraščių. Juos pristačius, pasisekė įtikinti, kad prisiminimų nerašau. Visą mėnesį KGB skaitė, tikrino. Bet ir dėl jų nemalonumų turėjau. Viename apsakyme „Šuo ir šeimininkas“ jie įtarė, kad rašau ne apie šunį, o apie tarybų valdžią. Ir dabar prisiminęs nusišypsau, kad „šunys savo šuniškus darbus atpažįsta iš šuns aprašymo“.

Norėčiau savo prisiminimus pratęsti, išsamiau papasakoti apie Čiukotkos lagerius, kuriuose nukankinta šimtai tūkstančių kalinių, atgabentų iš visų šalių, kur tik Rusijos armija pabuvojo. Iš knygos turinio suprasite, kad jų ir kapų niekas niekada nesuras. Deja, jau vėlu, baigiasi ir manoji gyvenimo atkarpa...

Aleksandras

1

Ėjo 1951-ieji. Aleksandras Juška, iškalėjęs lageryje daugiau nei penkerius metus, buvo iškviestas į lagerio komendantūrą. Ji buvo pastate prie lagerio zonos vartų, pro kuriuos jau tūkstančius kartų buvo varomas į darbą. Iškvietimas į tą įstaigą niekada ir niekam geru nesibaigdavo, jis tą žinojo iš praeities.

Prieš kelerius metus, atsisakius pasirašyti valstybei paskolų obligacijas, jis buvo iškviestas į komendantūrą ir nubaustas savaitei karcerio. Dar anksčiau ten pabuvojęs, komendanto įsakymu, kaip politinis kalinys, išvarytas į griežto režimo lagerį „Južnij". Dėl to ir dabar eidamas mąstė: „Ką blogo padariau? Kodėl esu kviečiamas?"

Lagerio komendantas – majoro laipsnio kagėbistas. Siauro mąstymo žmogus, bet labai griežtas, ypač politiniams kaliniams. Apskritai, kalinių jis niekada žmonėmis nelaikė, pabrėžtinai elgėsi su jais kaip su gyvuliais. Eidamas pas jį Juška jautėsi labai neramiai. Bet šį kartą, jo nuostabai, komendantas jį sutiko labai geranoriškai. Vos užėjus į kabinetą, pats ištiesęs ranką pasisveikino ir pareiškė džiugią naujieną, kad, pritaikius įskaitymus, jo bausmės laikas pasibaigė. Nuo šios dienos jis yra laisvas tarybinis pilietis. Perskaitęs lagerio viršininko įsakymą, davė pasirašyti. Paaiškinęs visus formalumus, jis įteikė išsilaisvinimo pažymėjimą. Aleksandras net nukaito iš laimės, išgirdęs tokią netikėtą naujieną. Iš susijaudinimo negalėjo nė žodžio ištarti.

Komendantas, įteikęs visus reikiamus popierius, liepė po pietų užeiti į lagerio Apskaitos skyrių – atsiimti per kalinimo metus, po paskelbimo „ūkiskaitinio atsiskaitymo" (chozraščiot), nejudinamo kalinio fondo lėšas ir vykti į Čiukotkos lagerių centrą beveik laisvo piliečio dokumentams gauti.

Juška, sugrįžęs į baraką, džiugią žinią papasakojo ir draugams. Visi jį sveikino, davė šimtus reikalingų ir nereikalingų patarimų. Tą dieną jis nėjo į valgyklą ir pietų valgyti. Maisto gavimo žetoną atidavė draugams.

Po pietų, gavęs atsiskaitymą ir atsisveikinęs su barako gyventojais, paskutinį kartą išėjo pro lagerio zonos vartus. Užsidarius sunkiems metaliniams vartams, jo krūtinę užliejo džiaugsmo banga, kad jis jau laisvas, nebeseka iš paskos konvojus. Jis visam laikui palieka „Priisk Krasnoarmeisk" lagerį OLP Nr. 2. Nors oras dar šaltokas, bet ilgoji žiemos naktis buvo jau pasibaigusi. Horizonte švietė saulė, kuri dar nieko nešildė. Nors šaltukas žnaibė veidą, o vėjas sniegą pažeme nešė, bet jam buvo gera ir smagu – jis laisvas...

Kiek paėjęs užlipo ant kalvelės, nuo kurios kaip ant delno matėsi visas lageris. Sustojęs kurį laiką žiūrėjo į jį. Pro sieloje plintančius džiaugsmo spindulius kuriai akimirkai prasiveržė ir tamsūs liūdesio šešėliai. Juk už tų geležinių vartų, spygliuotos užtvaros liko jo varge ir kančiose paskandinti daugiau nei penkeri gražiausios

jaunystės metai. Čia mirtis nuskynė daugybę geriausių jo draugų, tauriausios sielos žmonių.

„Ačiū, Visagalis Dieve, kad leidai man išgyventi, pakelti visas negandas ir kančias. Tad leisk man dabar ir į gimtuosius namus, brangiąją tėvynę Lietuvą sugrįžti," – balsu prakalbo jis ir nuėjo į darbovietę, ekskavatorių parką, kur pastaruoju metu dirbo mechaniku–dyzelistu. Atėjęs į cechą, atsisveikino su darbo draugais. Užėjo atsisveikinti ir su viršininku Andrejumi Petrovičiumi Poleščiuku, kuris jam buvo neblogas. Viršininkas pasveikino jį atgavus laisvę, palinkėjo sėkmingo naujo gyvenimo. Susitvarkius dokumentus, kvietė sugrįžti į dirbtuves dirbti, pažadėjo paskirti vyriausiuoju mechaniku ir atlyginimu neskriausti. Aleksandras padėkojo jam už išreikštą pasitikėjimą, naudingą pasiūlymą ir prisipažino, kad gavęs dokumentus, norįs lėktuvu išskristi į Lietuvą. Viršininkas, trūktelėjęs pečiais, pasakė nemanąs, kad jam, buvusiam politkaliniui, Lietuvoje bus geriau gyventi. Bet Juškai nesutikus grįžti, palinkėjo sėkmės kelionėje.

Į Peveką važiavo pakeleivingu sunkvežimiu, kuris buvo atvežęs ekskavatoriams atsargines dalis. Kito susisiekimo su Peveku ir nebuvo. Manė, kelionė bus ilga, kaip ir čionai atvežant, kur beveik visą dieną važiavo. Bet nukeliavo pakankamai greitai – per tris valandas. Kelias į Peveką jau buvo nutiestas ir visai neblogas, tad važiavo be nuotykių. Kiek ilgiau užtruko, kol persirito per serpantinų kalną, kuris nuo lagerio buvo apie dešimtį kilometrų. Kalnas aukštas, daugiau kaip pusantro kilometro aukščio. O kadangi ir labai status, tai, kol pasiekė viršūnę, dešimtį posūkių padarė kairėn ir dešinėn. Vairuotojo teigimu, norint tą kalną pervažiuoti, reikia daugiau nei dvidešimt kilometrų nuvažiuoti. Aleksandras prisiminė ir čionai atvežant, nors jau buvo tamsu, leidžiantis pakalnėn buvo labai baisu. Atrodė, vairuotojui nesuvaldžius, sunkvežimis nuriedės į bedugnę. Dabar jau posūkiai buvo sutvarkyti, nepavojingi, net apsauginės sienelės pastatytos.

Nuo kalno viršūnės matėsi platūs toliai. Aplink vien kalnai. Tik į Krasnoarmeisko pusę – plati, akimis neaprėpiama tundra.

Peveką Aleksandras pasiekė pusiaudienį. Ten susitiko keletą anksčiau išsilaisvinusių pažįstamų lietuvių ir kitataučių. Su vienais buvo kartu dirbęs, su kitais viename barake kurį laiką gyvenęs. Pažįstami maloniai jį sutiko, sveikino atgavus laisvę. Dauguma kvietė nebegrįžti į Krasnoarmeiską, likti Peveke. Sakė: „Čia vietoje visa valdžia. Jei dabar neišskrisi, rudenį laivais išplauksi, bus patogiau leidimą gauti." Geras jo pažįstamas iš Dzūkijos Juozas Sadauskas parodė, kur dokumentus išduoda ir pakvietė pas save nakvynėn. Pas jį tą vakarą, kad susitiktų su naujoku, susirinko daugiau lietuvių. Visi Aleksandrą sveikino su išsilaisvinimu, prisiminė Lietuvą. Svečias prisipažino gavęs dokumentus, bandys gauti leidimą skristi į Lietuvą. Oro navigacija jau buvo prasidėjusi, gautų pinigų iš lagerio išeinant kelionei turėtų užtekti. Draugai abejojo, ar išleis, bet visi pritarė: „Bandyti reikia."

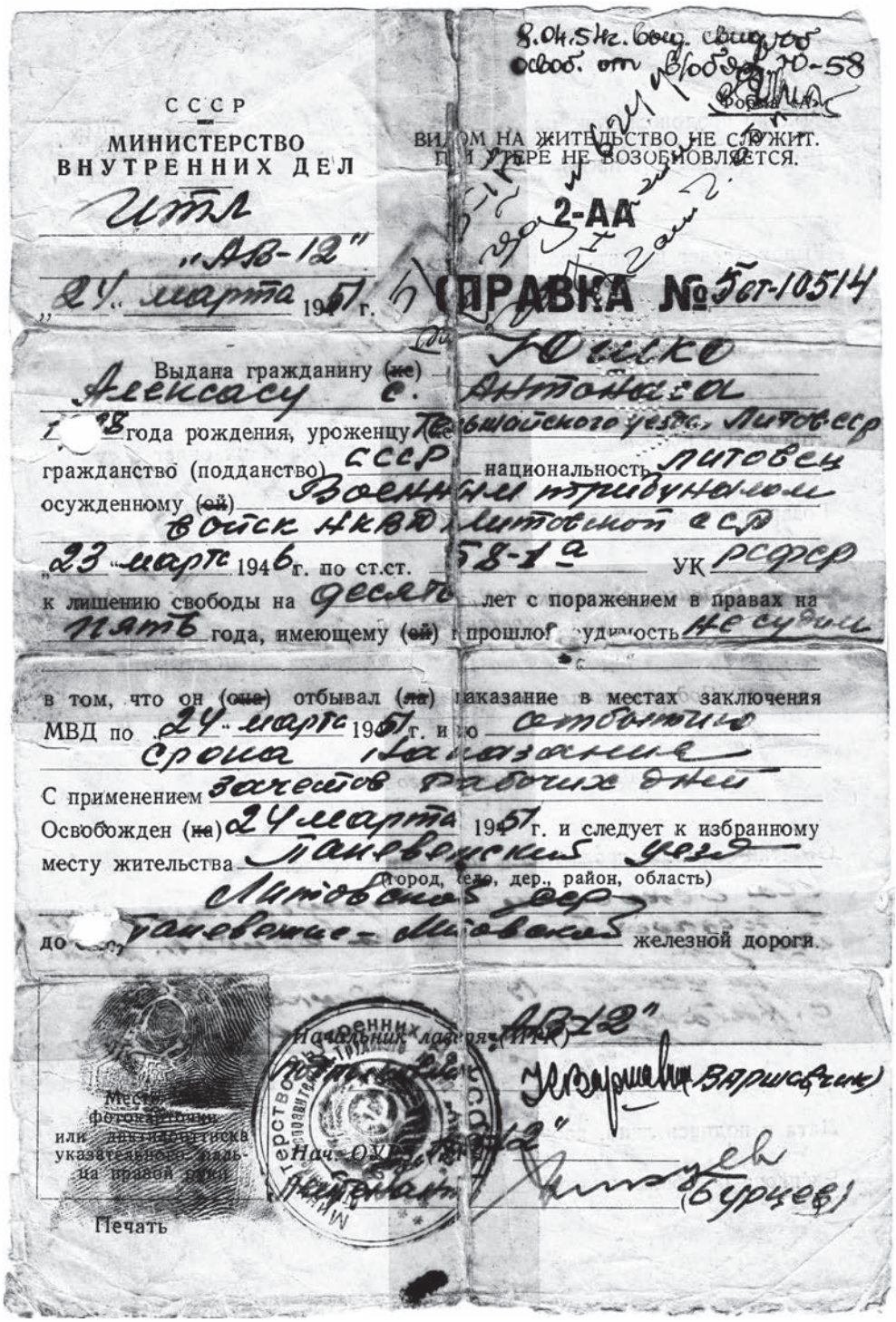

СССР

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ИТЛ

„АВ-12"

„24" марта 1957 г.

ВИДОМ НА ЖИТЕЛЬСТВО НЕ СЛУЖИТ. ПРИ УТЕРЕ НЕ ВОЗОБНОВЛЯЕТСЯ.

2-АА

СПРАВКА № 5ст-10514

Выдана гражданину (ке) Юшко Алексасу С. Антоновичу

1[illegible]28 года рождения, уроженцу Тельшайского уезда, Литовсср

гражданство (подданство) СССР национальность литовец

осужденному (ой) Военным трибуналом войск НКВД Литовской ССР

„23" марта 1946 г. по ст.ст. 58-1а УК РСФСР

к лишению свободы на десять лет с поражением в правах на пять года, имеющему (ой) в прошлом судимость не судим

в том, что он (она) отбывал (ла) наказание в местах заключения МВД по „24" марта 1957 г. и по истечении срока наказания

С применением зачетов рабочих дней

Освобожден (на) 24 марта 1957 г. и следует к избранному месту жительства Панявежский уезд Литовской сер (город, село, дер., район, область)

до Панявежис-Шяуляй железной дороги.

Место фотографии или дактилоскопическ указательного пальца правой руки

Печать

Начальник лагеря (ИТК) „АВ-12" (Варшавчик)

Нач. ОУ „АВ-12" (Бурцев)

Išsilaisvinimo pažymėjimas, aversas

Выдано продовольствие на „ ток с „ " 194 г.

Выдано денежное пособие в с лей
(прописью)

Выдано денег на питание в пу й
(прописью)

железной дороги,

стоимостью рублей или деньгами на билет в сумме

Возвращено личных денег в сум рб. 8459-89 коп.

рб. восемь тысяч четыреста пятьдесят девять-89 коп.

Подпись начальника ОУР (УРЧ)
или секрет тюрьмы

Подпись начальника ти

Подпись освобожденного А Юшка

~~Отметки о выдаче продуктов и денег в пути следования~~

На основании Определения Ю-4934-
и Постановления Прибалт. воен.
Округа
от 7 декабря 1954 г. Юшко Алексас
с. Атанасо исключить из приговора
тройки НКВД за отсутствием состава
преступления.
Дружининского пункта
мл. л-т

Дата и подпись лица, производившего выдачу

Расписка освобожденного

Išsilaisvinimo pažymėjimas, reversas

Kitą dieną, gavęs dokumentus, Aleksandras nuėjo leidimo išskristi į Lietuvą. Draugų abejonės pasitvirtino, jo kaip buvusio politinio kalinio neišleido. Pažadėjo išleisti rudenį su laivais išplaukti. Susidarius tokiai situacijai ir norint rudeniop gauti leidimą išvykti, reikėjo likti Peveke – arčiau valdžios. Jis taip ir padarė.

Po kelių dienų, draugams padedant, įsidarbino autotransporto įmonėje, variklių ceche, mechaniku karbiuratorininku. Nors darbas naujas, nedirbtas, bet greitai priprato, viršininkai juo nesiskundė. Po savaitės gavo leidimą apsigyventi įmonės bendrabutyje. Nors sąlygos prastokos, kambaryje gyveno šešiolika žmonių, bet buvo pakenčiamos. Palyginus su lageriu, kur vienoje patalpoje gyveno daugiau nei šimtas kalinių, čia jau buvo geriau. Turėjo atskirą lovą, spintelę podėliui ir keturiems vieną spintą drabužiams susikabinti.

Aleksandras, gyvendamas Peveke, dažnai lankėsi leidimų išdavimo įstaigoje, bet vis nesėkmingai. Valdžia savo pažadų nevykdė. Pirmiesiems laivams atplaukus, daug kas su jais iškeliavo, bet jo neišleido.

Tą lemtingą rytą jis pabudo blogai nusiteikęs. Gal todėl, kad miegodamas sušalo. Keletą kartų buvo pabudęs, o užmigus kankino košmariški sapnai. Tai vis dėl šalčio. Rudeniop atvėsus orui, kambaryje šiluma neišsilaikydavo. Nors stovėjo ir krosnelė, padaryta iš metalinės statinės, lageryje *buržuika* vadinama, bet ji nesikūreno. Kaip užgeso vakare, taip ir stūgavo jos dūmtraukyje šiaurys. Nuo stipresnių vėjo gūsių sudurstytas dūmtraukis braškėjo, momentais atrodė, kad tuoj subyrės. Budinčio kūriko nebuvo. Ją kūrendavo tie, kurie sušaldavo. Šiąnakt, kaip tyčia, visi buvo kantrūs, krosnelės kūrenti nesikėlė, nors šaltis kankino ne vieną.

Aleksandrą šaltis išbudino anksti, bet ir jis nesikėlė. Užsitraukęs ant galvos antklodę, šildėsi savo kvėpavimu. Taip kankinosi iki ryto. Galvą iškišo tik tada, kai pajuto nuo krosnelės malonią šilumą. Jis išgirdo žmonių balsus, juoką – grįžo iš darbo naktinė pamaina. Nubloškęs antklodę ketino keltis, bet jautėsi nepailsėjęs, miegas merkė akis.Nusižiovavęs krito vėl į guolį. Šiandien jam poilsio diena, į darbą eiti nereikėjo, nutarė dar pamiegoti. Kaimynai taip pat miegojo. Jei kuris ir nemiegojo, tai šiaip gulinėjo arba užsirūkydavo smalinę machorkos suktinę, skleisdamas nemalonų kvapą.

Grįžusieji iš naktinės pamainos, susėdę aplink krosnelę, šildėsi, dalijosi nakties įspūdžiais. Jie dirbo įvairiose vietose: vieni – jūros uoste, kiti – sandėliuose, o tretieji, kaip ir jis – autoremonto dirbtuvėse. Naktį nuotykių būta daug: garaže sudegęs automobilis, sandėliuose aptikta vagystė; dabar apie tai ir kalbėjo. Vėliau kalbos nukrypo apie uostą: ten iškraunamus laivus, kurie artimiausiu metu turėjo išplaukti į Buchtą Nachodką.

Čia, Šiaurėje, laivų atplaukimas ir išplaukimas – reikšmingas įvykis. Lyg šventė. Jie atplaukia tik kartą per metus. Pasirodydavo rugpjūtį, išplaukdavo spalio pradžioje. Tais laivais norėjo ir jis išplaukti, bet kol kas leidimo negavo. Buvo besusitariąs

kontoroje už kyšį leidimą gauti. Šiame krašte valdininkai nesidrovėdavo kyšių imti, bet jį apgavo, matyt, ne be komendanto žinios. Kitą dieną kyšį paėmusį valdininką išsiuntė į Magadaną. Dingo ir pinigai, ir leidimas. Ir kodėl jo tokia dalia, pats nesuprato. Kiti čia esantys lietuviai, taip pat atsėdėję bausmes už politiką, kaip ir jis, leidimus gavo ir laukė išplaukiant laivų. „Ir kodėl aš toks nelaimingas?" – mąstė Aleksandras. Gulėdamas žiūrėjo į aprūkusias kambario lubas ir svarstė ką daryti: „Gal šiandien dar nueiti ir laimę išbandyti, gal komendantas pasirašys?" Jei neišleis, teks susitaikyti su likimu, likti Čiukotkoje iki kito rudens. Tai vėl ilgi kankinančio laukimo metai. Dar sunkesni, nes, lietuviams išvažiavus, liktų vienas tarp svetimų pabodusiame krašte kankintis. Atsisėdęs su pavydu žiūrėjo į sėdinčius prie krosnelės žmones, kurių dauguma – rusai ir nepolitiniai. Bausmes jie atbuvę už žmogžudystes, plėšikavimus ir kitus sunkius nusikaltimus. Bet jiems leidimus į namus dalijo laisvai: nori – lik, nenori – važiuok, leidimą gausi bet kada.

Prie krosnelės pasigirdo garsus juokas, kuris išbudino visus bendrabučio gyventojus. Jis atsigręžęs išvydo jau daug kartų matytą pokštą: vienas iš grįžusiųjų degutuotomis rankomis ištepliojo miegančiajam veidą. Tasai, triukšmo pažadintas, nieko nesuprasdamas ir neįtardamas, trynė rankomis mieguistas akis, dar labiau išsitepliodamas. Aleksandrą pykino tie nevykę juokavimai, svarbiausia, kad tais pokštais stipresnieji tyčiojosi iš silpnesniųjų. Šiuo metu – iš invalido, pagyvenusio totoriaus Grišos. Jis ir per daugelį metų nepriprato prie brutalumo ir neteisybės. Nemėgo bendrabučio gyventojų recidyvistų, šalinosi jų. Su jais normaliai bendrauti ir nebuvo galima. Norint prie jų pritapti, reikėjo pačiam tokiam tapti. Privalėjai girtuokliauti, lošti kortomis, žinoma, iš pinigų, ir šlykščiai keiktis. Kas to negebėjo arba nenorėjo, tą jie laikė beverčiu žmogumi ir su juo nedraugavo.

Bendrabutyje buvo keletas ir gerų žmonių, su kuriais Aleksandras noriai bendravo: tai vokietukas Fridrichas ir keletas rusų, buvę politiniai. Jie nuo kriminalinių skyrėsi kaip diena ir naktis. Su jais buvo galima pasikalbėti, pasitarti, reikalui esant – pasikliauti bet kokioje situacijoje.

Aleksandras gulėdamas prisiminė sapną, kuris jį nemaloniai nuteikė.

Keliese pabėgo iš lagerio. Tundroje pasiklydo. Klaidžiojo nežinodami, kur eina ir kur nueis, priėjo upę. Vanduo gilus, sraunus – nei peršoksi, nei perbrisi. Dairydamiesi ieškojo, iš ko plaustą pasidaryti. Beieškodami išgirdo vijikų šunų lojimą. Draugai sušoko į vandenį plaukti, o jis neištraukia tarp akmenų įstrigusios kojos, kuri sustabarėjo, tarsi prie žemės priaugo. Jam besikuičiant pribėgo lagerio „kūmas", taip vadino vieną lagerio prižiūrėtoją, pasižymėjusį ypatingu žiaurumu. Jis, kankindamas kalinius, sakydavo: „Aš jus baudžiu kaip geras kūmas." Pabėgėlių gyvų negrąžindavo. Nukirtęs galvą, parvežęs išmesdavo prie zonos vartų, kad kaliniai matydami įsitikintų, jog bėgti iš lagerio beprasmiška. „Ak, šunie, įkliuvai!"– šovė į jį pistoletu.

Jis pajuto skausmą krūtinėje ir pabudo... Pasijuto labai sušalęs – nukritusi antklodė ant žemės.

Tas nelemtas sapnas ir nugirstos kalbos apie laivus jam visai sugadino nuotaiką. Be to, jis sirgo, skaudėjo koja. Tai lagerio pasekmės. Tad ir sapne prisisapnavo, kad koja sustabarėjusi, nes skaudėjo ne pirmas mėnuo. Lagerio gydytojas latvis Platis – labai geras gydytojas, specialistas. Laisvėje buvęs profesoriumi, Rygoje savo kliniką turėjęs. Apžiūrėjęs jo koją suprato ligos pavojingumą ir būtinumą gydytis, bet nebuvo galimybių. Paprasčiausių vaistų nuo viduriavimo ar galvos skausmo nebuvo, o susirgus kaulų TBC – jokios prošvaistės pasveikti. Dar lageryje būnant, paskutiniais mėnesiais vakarais koja sutindavo, tarsi kaladė pasidarydavo. Per naktį tinimą atleisdavo. Atvykęs į Peveką, manė pasigydys, bet čia kita kliūtis – nebuvo gydytojo. Visoje gyvenvietėje buvęs vienintelis felčeris, kuris mažai ką nutuokė apie ligas. Apžiūrėjęs koją konstatavo, kad jokios TBC nėra, paprasčiausias pėdos sausgyslių patempimas. Liepė dėti spiritinius kompresus. Bet Aleksandras ir to atlikti negalėjo: vienintelėje gyvenvietės vaistinėje nė lašo spirito nebuvo. Net degtinės niekur nerado. Koją sugrįžęs iš darbo gydė paprasto vandens kompresu. Taip gydant koja nesveiko, dar labiau skaudėjo. Paskutiniu metu ir rytą atsikėlus, kol pramankštindavo, skaudėdavo.

Atsisėdęs lovoje skaudančią koją ėmė trinti rankomis, masažuoti. Tuo metu jį pašaukė netoliese gulintis kaimynas, geras draugas Fridrichas. Jam irgi vis neleido išvažiuoti.

– Kaimyne, ko nusiminęs, ko nukabinai nosį? – paklausė jis.

– Neturiu ko džiaugtis. Girdėjai apie laivus?

– Girdėjau. Šiandien dar ketinu bandyti laimę – eisiu į komendantūrą.

– Eime kartu, – pasiūlė Aleksandras.

– Sutinku. Rengiamės ir marš, – paragino Fridrichas, šokdamas iš lovos.

Apsirengę, net nepusryčiavę abu išėjo į komendantūrą.

Lauke padvelkė rudens vėsa. Šaltas oras truputį atgaivino, praskaidrino niūrią nuotaiką. Iki komendantūros – du kilometrai kelio. Puskelį nuėjus, koja prasimankštino, eiti palengvėjo.

– Aleksandrai, neįsivaizduoji, kaip aš nepakenčiu tos Čiukotkos ir mūsų bendrabučio kaimynų! – tarė Fridrichas.

– Ne didesnę meilę ir aš jiems jaučiu, – pritarė Juška.

– Tokį niekšą kaip Sašą kaip dar šventa žemelė nešioja!

Saša – bendrabučio gyventojas, lageryje buvęs *urka*, pravarde Magila. Tas žmogus – tikras blogio įsikūnijimas. Jam nieko švento nėra. Kitam pakenkti – jam vienas malonumas. Jis niekuo nesiskiria nuo lageryje buvusio „kūmo“. Cinikas, maniakas, kitaip nepavadinsi. Su „kūmu“ jų ir gyvenimai panašūs: būdamas dešimties metų pabėgo iš namų, pradėjo vagiliauti. Dvylikos metų už žmogžudystę pateko

į kalėjimą. Buvo uždarytas į sunkių nusikaltėlių carinės valdžios vaikų koloniją. Jam, sulaukus aštuoniolikos, Rusijoje prasidėjo kruvinoji revoliucija. Išlaisvintas tarnavo čekistų daliniuosese. Jis neretai su pasididžiavimu pasakodavo, kaip jo bijoję buržujai, kiek jų nužudęs, kaip prievartavęs jų aristokratų žmonas, net paaugles dukras. Po revoliucijos buvęs kažkokio miesto komisaras. Girtuokliaudamas nužudęs moterį, kuri, kaip paaiškėjo, buvusi Felikso Dzeržinskio meilužės sesuo. Už tai pasodino į kalėjimą. Po to jau mažai laisvės ir bematė. Vos išsilaisvinęs už plėšikavimus, prievartavimus vėl sėsdavo. Paskutinį kartą areštuotas, nes lageryje įvykdė keletą žmogžudysčių, už tai be pertraukos išsėdėjo penkiolika metų.

– Vakar su tuo niekšu turėjau nemalonumą, – paaiškino Fridrichas. Saša jo prašęs paskolinti šimtą rublių, skundėsi prasilošęs.

– Paskolinai?

– Dar ko, jis man anksčiau skolintų negrąžino.

– Gerai padarei, kad neskolinai, ir man trijų šimtų dar negrąžino, – prisipažino Aleksandras.

– Gerai, tai gerai, bet paklausyk, kas toliau buvo. Kai pasakiau, kad neskolinsiu, jis šoko prieš mane su peiliu šaukdamas ir vos nepapjovė: „Aš tau, gyvate, vidurius išleisiu, jei nenori skaitytis su žmogumi!“

– Atsirado žmogus, menkysta! Tfu, – nusispjovė Juška. – Tarp tų idiotų ilgau pagyvenus, velniai žino, kuo galima ir pačiam pavirsti, – piktinosi jis. Fridrichas pritariamai linksėjo.

Kalbėdamiesi priėjo komendantūrą. Tai dviaukštis nedegtų plytų samaniniu stogu pastatas. Tokių pastatų Peveke keliolika. Juos statė *viršnorminiu* darbo laiku Peveko kaliniai.

Pravėrę duris, pateko į ilgą koridorių, kuris pastatą skyrė išilgai į dvi dalis. Abiejose koridoriaus pusėse – dešimtys durų. Koridoriumi šen bei ten su popieriais rankose zujo žemesnio rango enkavėdistai. Atėjusieji, suradę komendanto duris, pasibeldė. Niekas neatsiliepė. Už juodų dermatinu aptrauktų durų girdėjosi dviejų žmonių barnis, kaip rusams būdinga, gausiai „papuoštas“ keiksmažodžiais. Dar kartą pasibeldę ir neišgirdę atsakymo, užėjo.

Kabinete barėsi komendantas su neseniai į Čiukotką atvykusiu pasienio saugumo kapitonu. Stovėdamas stalo gale komendantas nervingai mosikavo rankomis ir kažką neigdamas šaukė, kad niekada nesutiksiąs... Akiniuotas kapitonas sėdėjo užstalėje ir piktai baksnodamas pieštuku į gulintį ant stalo raštą, tvirtino: „Čia mano įstatymas, mano teisė, aš juo vadovaujuos!..“ Po to riebiai nusikeikė.

Atėjusieji pasijuto nejaukiai. Nežinojo, ką daryti: likti vietoje ar grįžti į koridorių, kol valdžia nustos bartis. Kadangi juos nuo besibarančiųjų skyrė aukštoka interesantų tvorelė, nutarė valdžiai netrukdyti ir laukti. Barnis nesiliovė. Jie, neturėdami ką veikti, dairėsi po kabinetą. Jis buvo pakankamai erdvus. Kitoje

tvorelės pusėje stovėjo subraižytas stalas. Jo kampe – neįgudusia ranka išpjaustyta šaškių lenta, toliau – su neproporcingai didelėmis krūtimis nuogos moters liemuo ir penkiakampė žvaigždė. Kabinete stovėjo dar du stalai, o prie sienos – nušiurusi sofa. Virš jos kabojo Stalino portretas. Juška prisiminė: 1940 metais rusams užgrobus Lietuvą, toks pat Stalino portretas kabojo ir jų parapijos pavasarininkų salėje, kuri buvo nusavinta ir perduota naujai įsikūrusiai pionierių organizacijai. Tačiau leido į ją ir visiems mokiniams užeiti.

Kartą iš po nakties rado sudraskytą Stalino portretą: „brangiajam tėveliui" ragai nupiešti, ant krūtinės, šalia ordinų, užrašyta: „Velnias". Kažkas apie tai pranešė mokyklos komisarui (vietiniam žydui). Jis, apžiūrėjęs portretą, salę užrakino ir pranešė saugumui. Kiek tardymų, kiek ieškojimų buvo. Liepė visiems mokiniams sąsiuvinyje rašyti spausdintinėmis raidėmis „Velnias" ir piešti ragus. Bet, laimei, jokio panašumo nerado, kaltininko neišaiškino. Aleksandras prisiminęs net šyptelėjo: „Gerai, kad viskas laimingai baigėsi, nes tą pokštą jis su draugu iškrėtė." Čia – Stalinas „laimingesnis": jo niekas nedarko, kabo pagarbiai visoje maršališkoje didybėje. Kabo ir žiūri primerktomis akimis į besivaidijančius savo pavaldinius, kurie lyg šunys nepasidalija vyresnybės kaulo... Viršininkų barnį nutraukė stiprus beldimas į duris. Kabinetan įėjo azijiečių kilmės enkavėdistas. Jis pranešė komendantui, kad mašina kelionei paruošta. Komendantui kalbant su enkavėdistu, kapitonas paklausė laukiančiųjų, kokiu reikalu jie laukia. Juška padavė pareiškimą dėl leidimo išvažiuoti į Lietuvą. Kapitonas, paėmęs iš Juškos dokumentus, kurį laiką žiūrėjo, paskui suraukęs antakius paklausė:

– Lietuvis?

– Taip.

Staiga jo kakta dar labiau susiraukė, iššoko trys gilios raukšlės, metęs dokumentus ant stalo išrėkė:

– Toks jaunas ir jau banditas buvai!? Žinau jūsų banditų kraštą, daug mūsų žmonių iššudėte. Leidimo išvažiuoti negausi! – kaip kirviu nukirto.

Aleksandrui suspaudė gerklę, smilkiniuose sutvinksėjo. Paskutinė viltis žlugo. Jis norėjo teisintis, kad nesąs joks banditas, jį dar mokinį areštavo, bet nebegalėjo nė žodžio ištarti. Tylėdamas rinkosi nuo stalo savo dokumentus.

Kapitono riksmas atkreipė komendanto dėmesį. Priėjęs paklausė, kokios problemos. Juška nusiminusiu balsu pakartojo prašymą, paduodamas tuos pačius dokumentus. Kapitonas paskubomis paaiškino, kad tokių išleisti negalima, Lietuvoje dar banditizmas siautėja. Jie visi kitais metais bus išvežti į Magadano sritį.

„Kur du pešasi, trečias laimi", – byloja sena liaudies išmintis. Laimėjo ir Aleksandras. Komendantas, nekreipdamas dėmesio į kapitono argumentus, prispaudęs pareiškimą prie tvorelės viršaus, stambiu šriftu užrašė: „Išvažiuoti leidžiu". Tiesdamas dokumentus žodžiu patvirtino:

– Važiuok į savo Lietuvą, komendantas leidžia. – Paėmęs dokumentus ir iš Fridricho, pagalvojo ir tarė, – Pavolgio vokiečių kol kas neleidžiame, bet laikinai. Ateityje išvažiuosite, – grąžino dokumentus.

Juška gavęs leidimą labai apsidžiaugė. Pamiršęs skaudančią koją, bėgte perbėgo koridorių ir tik lauke sustojo palaukti draugo.

– Gaila man tavęs, Fridrichai, – pasakė vokietukui, kuris išėjo labai nusiminęs.

– Ką padarysi, drauguži, gerai, kad nors tave išleido, – atsakė jis. – Tau labiau reikia išvažiuoti. Grįžęs Lietuvon koją pasigydysi, o čia liktum invalidas. Eime namo.

– Einam, – pritarė Juška.

Pakeliui Aleksandras užsuko į savo darbovietę, parašė pareiškimą atleisti iš darbo. Sugrįžęs į bendrabutį, gyventojus rado išėjusius į darbą, o grįžę iš naktinės pamainos jau miegojo. Tik džiova sergantis Griša, kurį ryte ištepliojo, sėdėjo savo lovoje su kitu žmogumi ir lošė kortomis.

„Kokia laimė, kokia laimė, gerai, kad nuėjau!“ – tvarkydamas daiktus, džiaugėsi Aleksandras. Reikėjo skubėti, reikalų daug, o laiko mažai liko. Šiandien, ryt reikės suvaikščioti į darbovietę, miliciją, taupkasę, parduotuvę. Be šių reikalų – dar svarbi problema, kur gauti lagaminą. Ilgoje kelionėje daiktus vežti maiše nepatogu ir nesaugu. Kiekvienas vagišius maišą prapjovęs gali apkraustyti. Parduotuvėj lagaminų nebuvo. Juos gamindavo patys gyventojai, daugiausia ukrainiečiai: sukaldavo lentelių skrynutę, apsiūdavo medžiaga, įtaisydavo užraktą, rankeną – ir lagaminas. Nors neišvaizdus, bet patogus. Tik išplaukiant laivams su keleiviais ir tokių gauti buvo nelengva. Jei ir gaudavai, tai sumokėdavai brangiau nei už krokodilo odos lagaminą. Jo mintis nutraukė Fridrichas. Jis gulėjo lovoje nenusirengęs.

– Aleksandrai! – tyliai šūktelėjo jis.

Juškai gaila buvo draugo, išgirdęs šaukiant paliko viską ir nuskubėjo. Jam priėjus, slinktelėjo, palikdamas vietos atsisėsti. Aleksandras norėjo pasakyti draugui ką nors raminančio, bet nerado tinkamų žodžių.

– Nekreipk dėmesio, – pasakė Fridrichas, pastebėjęs jo užuojautą, – man praeis nesmagumas. Kaip tau atrodo, kodėl manęs neišleido?

– Sunku pasakyti, Fridrichai. Man atrodo, jis būtų ir manęs neišleidęs, jei ne tas barnis su kapitonu. Juk penkis kartus buvau – neleido. O šiandien, net nežiūrėjęs dokumentų, užrašė rezoliuciją. Ir taip demonstratyviai, net pabrėždamas, kad girdėtų kapitonas, pasakė: „Važiuok, komendantas leidžia...“ O kadangi ir tu politinis, gal pabūgo savo įgaliojimus viršyti, todėl diplomatiškai atsakė: „Leisčiau, bet kol kas vokiečiams uždrausta išvykti.“ Ar ne taip?

– Gal ir tiesą sakai. Tiek to, dar metus padirbėsiu, truputį pinigų užsidirbsiu. O gal pavasarį bandysiu lėktuvu išskristi.

– Fridrichai, man nepatogu to klausti, bet išvažiuodamas norėčiau sužinoti: už

ką tave areštavo?
– Už nieką, drauguži, aš pats nežinau už ką. Man atrodo už tai, kad vokiečiu gimiau. Mes gyvenome prie Volgos. Mūsų vokiečių keli kaimai ten buvo. Kada mes ten atsiradome, negaliu pasakyti. Tik žinau, kad mano tėvai, seneliai ir proseneliai ten gyveno. Mūsų kaimai už šalia esančius rusų kaimus visada geriau gyveno. 1937 metais mūsiškių daug areštavo. Tais metais nužudė ir mano tėvą. Mes – trys seserys ir aš – likome su motina. 1941 metais prasidėjus karui su Vokietija, mūsų kaimui uždėjo areštą. Be milicijos leidimo negalėjome niekur išvykti. Vieną naktį, artėjant frontui, enkavėdistai apsupo visą kaimą. Suvarė mus į mokyklos stadioną ir pradėjo skirstyti: stipresnius vyrus – į vieną grupę, moteris, vaikus ir senius – į kitą. Nors aš ir jaunas, bet augalotas, todėl patekau prie vyrų. Moteris, susodinę į sunkvežimius, išvežė į geležinkelio stotį, iš ten – vagonais toliau. Mus, vyrus, uždarė į trąšų sandėlį. Prie durų pastatė sargybą. Po kelių dienų sužinojome, kad namiškius išvežė į Sibirą. Visiems pasidarė aišku – ne geresnė lemtis ir mūsų laukia, buvo pikta ir skaudu. Visų vienas klausimas: už ką?.. Ką mes blogo padarėme?.. Po savaitės atrinko pačius stipriausius vyrus ir išvežė, o mus vėl uždarė. Maitino labai blogai, elgėsi kaip su nusikaltėliais. Pasklido gandas, kad jei vokiečiai užims Maskvą, mus visus sušaudys. Keliese susitarę, nusprendėme naktį pabėgti. Pro antro aukšto langelį aš išlindau pirmas ir sėkmingai nušokau. Paskui mane dar du draugai nusileido. Ketvirtasis leisdamasis užsikabino drabužiais už kažko sienoje. Pasviręs galva žemyn suriko. To ir užteko, kad pajustų sargybiniai. Mes negalėjome jam padėti, siena aukšta, nepasiekėme. Pasiraivęs ir pats nukrito, bet pabėgti jau negalėjo. Pribėgę sargybiniai ėmė jį spardyti, mušti. Aš, pasitraukęs toliau nuo sandėlio, pasislėpiau ten buvusiame griovyje. Girdėjau, kaip suspardę jį nušovė. Po kiek laiko išgirdau artėjančius žingsnius, šokau bėgti. Pasigirdo šaudymas. Kulkos švilpė virš galvos, bet manęs nekliudė. Bėgau, kiek kojos nešė, kol pailsęs suklupau. Pasėdėjęs nutariau pasiekti Stalingradą, ten gyveno mano teta. Pakeliui mane ir areštavo. Vėliau – tardymai, kalėjimas. Galiausiai atgabeno į Čiukotką, kur ir išbuvau aštuonerius metus. Teismo nebuvo, – baigė pasakojimą Fridrichas.

– Kas nutiko tavo draugams, su kuriais pabėgai?

– Kaip pasimetėme bėgdami, daugiau jų nesutikau.

– Visur ta pati Stalino tironija, – pasakė Aleksandras, keldamasis eiti.

Jam tvarkant daiktus kelionei, į kambarį atėjo pažįstamas lietuvis Juozas Sadauskas. Pasisveikinęs, ištraukė iš kišenės popierių, sušuko:

– Brolyti, jau viskas, aš važiuoju! – Rodydamas dokumentus išpyškino: – Visi išvažiuojame: Jonas Gabrilavičius, Karolis Čižikas, Jonas Masionis, Povilas Undzėnas, Kazys Kacėnas, Miškinis ir kiti. Gaila, kad tavęs neišleidžia, važiuotume kartu.

– Važiuoju ir aš, Juozai! – Stvėręs draugą į glėbį pasigyriau ir aš ir papasakojau apie savo vizitą į komendantūrą.

– O rupūs miltai, kaip gerai! – apsidžiaugė Sadauskas. – Aš taip ir maniau, kad išleis, kur jie dėsis. Manęs irgi kurį laiką neleido, vakar ėmė ir pasirašė. Iš džiaugsmo vos nepasiutau. Per dieną visus reikalus susitvarkiau.

– Tau bepigu, Juozai, esi sveikas, o aš, – parodė sutinusią koją, – vos paeinu. Be to, dar lagamino neturiu, – pasiskundė Aleksandras.

– Niekis, brolyti, viskas – niekis, dar yra laiko, visur suspėsi, – ramino Sadauskas, trindamas iš džiaugsmo rankas. – Kol tu tvarkysi dokumentus, mes nupirksime kelionei reikmenis. Gausime ir lagaminą, žinau, vienas čečėnas atliekamą turi. Svarbiausia, kad važiuojame! Na, ruoškis! – paragino jis.

– Gerai, Juozai, kiek tau pinigų duoti pirkiniams?

– Nereikia, nupirksiu iš savų, laive atsiskaitysime. Dabar keliaujame.

Sadauskas išėjo pirkinių, Juška – į darbovietę atsiskaitymo. Aleksandrą darbe gerbė. Jis gerai sutarė su bendradarbiais ir viršininkais. Ypač geri santykiai su vyr. meistru Koroliovu. Todėl ir dabar jis su šypsena veide pranešė, kad visi dokumentai sutvarkyti, paruoštas ir atlyginimas.

Koroliovas – iš patricijų. Taip vadino tuos, kurie į Čiukotką atvažiavo partijos siunčiami ar užsiverbavę, o ne per lagerį. Su jais ir visa valdžia labiau skaitydavosi. Jų balsas buvo visur svaresnis. Jis, kaip ir dauguma čionykščių viršininkų, turėjo silpnybę gauti iš pavaldinių dovanų. Nebūtinai brangių, užtekdavo ir paprastų, bet, norėdamas gražiai su juo sugyventi, privalėjai apdovanoti. Antra jo silpnybė: įteikdamas dovanas, privalėjai išvardyti visas jo gerąsias savybes. Jis laimingas apkabindavo, paplodamas per petį, sakydavo: „Mane labai sujaudino tavo draugiškumas, nereikėjo to, jei būtume mano Tuloje užėję restoranan, taurelę išlenktume.“ Atsisveikindamas pridurdavo:

– Ačiū už suteiktą garbę, aš to niekada nepamiršiu.

Buvo sukalbamas, dažnai pamiršdavo ir prirašydavo nedarytų darbų, nešykštėjo susirinkimuose pagyrimų. O tiems, kurie jo neperprato, buvo itin reiklus, net priekabus.

Aleksandras papirkinėti nemėgo, neteikė meistrui dovanų, bet viskas savaime klostėsi. Šiaurėje didelis deficitas – rūkalai. Jų pardavimą griežtai normuodavo. Buvo išduoti specialūs talonai. Kadangi jis nerūkorius, išpirkęs rūkalus, dalį atiduodavo savo draugams lietuviams, o likusius – meistrui Koroliovui. Už tuos rūkalus ir įgijo meistro Koroliovo malonę.

Gavęs atsiskaitymą, Aleksandras išėjo į rajono poskyrį išsiregistruoti. Ten rado daug žmonių. Priėmimas vyko prie langelio, bet tvarkos nebuvo, kaip ir visur šiame krašte – pirmumą sprendė fizinė jėga. Jei stiprus, alkūnės kietos, gali ir vėliausiai atėjęs reikalus pirmas susitvarkyti. Šiuo metu stovintys prie langelio vos laikėsi ir keikė tuos, kurie, įrėmę pečiais, spaudė rėkdami: „Raz dva – vziali!..“

Taip grumdamiesi bandė priekinius išmušti. Sergantis Juška į besistumdančią

minią net nedrįso lįsti. Atsistojęs nuošaly laukė, kol sumažės žmonių arba nors skandalistai pasišalins. Prie langelio visi grūdosi, triukšmavo. Du susivaidiję pradėjo muštis. Susikibę į atlapus tampėsi po grindis, lyg avinai ragus surėmę, kiekvieną smūgį palydėdami keiksmais, grasinimais. Greitai susidarė žioplių ratas iš vieno ir kito šalininkų. Vieni šaukė: „Kolia, duok!“, kiti: „Vasia, nepasiduok!“... O tretieji, tokių scenų mėgėjai, iš pasitenkinimo rankas trynė ir švilpė, patys nesuprasdami dėl ko. Nė vieno neatsirado protingesnio, kuris besivaidijančius išskirtų, sudraustų.

Mušeikoms išsiritus pro duris, paskui juos ūžtelėjo ir „sirgaliai“. Prie langelio liko vos keli žmonės. Juška, pasinaudojęs proga, įsispraudė prie langelio trečias.

– Gyvate, kur lendi! – suriko jam dvimetrinis milžinas.

Juška, nužvelgęs jo grėsmingą išvaizdą, buvo besitraukiąs, bet tuo metu pralaimėjęs muštynes ėmė spiegiančiu balsu šauktis pagalbos. Milžinas, palikęs eilę, nuskubėjo šauksmo link. Pasinaudojęs jo pasišalinimu Aleksandras padavė dokumentus. Juos priėmė smulkutis vietinės kilmės čiukčis. Uždėjęs antspaudus, užregistravęs knygoje, grąžino dokumentus atgal.

Muštynėms nutilus, minia vėl plūstelėjo prie langelio. Juška vos vos išlindo. Juto, kaip spūstyje „mėgėjai“ naršė jo kišenes. Na ir tegu: jis ne toks naivus, kad, eidamas į vagių gaują, laikytų ką nors jose. Minioje nugirdo kalbant, kad Kolią pasodins, jis be reikalo nudūrė Vasią.

Išėjęs laukan Aleksandras pamatė kraujo klaną, o netoliese smalsuolių apsuptas gulėjo nebegyvas Vasia. Jo atviros stiklinės akys lyg klausė: „Už ką?“ Iš žaizdos tekėjo kraujas.

„Štai ir išvažiavo...“ – atsiduso Aleksandras nueidamas. Dabar skubėjo pas Sadauską, kuris gyveno gyvenvietės centre „Alavo kasoje“. Tai Čiukotkoje kasamo kasiterito smulkinimo cechas ir centrinė tyrimo laboratorija. Jos patalpose Sadauskas su kitais keliais lietuviais turėjo kambarį.

Pevekas labiau panašus į išmėtytą kaimą, nei į centralizuotą gyvenvietę. Bet turėjo centrą ir priemiesčius. Centru vadinosi rajonas, kur stovėjo „Alavo kasa“ ir gyveno visa valdžia. Bendru vardu centras vadinosi *Legavnica*. Kaliniai visus enkavėdistus vadino *legavais*. Tas pavadinimas prigijo ir laisvųjų pasaulyje.

Priemiesčiai buvo du – „Šanchajus“ ir uostas. „Šanchajuje“ gyveno vietiniai čiukčiai ir su jais susigiminiavę rusai. Dėl nešvaros ir netvarkos ir praminė „Šanchajum“.

Laivų prieplauka, arba vadinamasis uostas, išsidėstęs pietinėje miestelio dalyje. Tai didelė teritorija, aptverta kaip ir lageris spygliuotos vielos tvora. Kampuose ir prie vartų – apsaugos bokšteliai. Apie šimto hektarų teritorijoje šimtai brezentinių palapinių – sandėlių. Jos sustatytos labai chaotiškai. Jų labirinte net vietiniai pasimesdavo, o pašaliniams išvis neįmanoma susiorientuoti. Ten tūkstančiai tonų prekių ir kitų gėrybių saugoma. Senieji gyventojai pasakoja, kad tuose sandėliuose prieš kelerius metus slapstėsi iš lagerio pabėgę kaliniai. Maitindamiesi ten laikomu

maistu, nepastebėti išgyveno pusantrų metų. Būtų ir ilgiau gyvenę, bet per daug įsiaudrinę pradėjo vaišintis alkoholiu. Kartą per daug prisivaišinę ir išsidavė.

Kad pasiektum „Alavo kasą“, reikėjo pereiti visą gyvenvietę. Aleksandras, eidamas čiukčių gyvenviete, dairėsi, norėdamas ilgam įsiminti tų vargšų žmonių gyvenimo vaizdus. Čiukčių jurtos atrodė labai savotiškai... Tai apskritos elnių kailiais dengtos piramidės. Vietoje durų – atverčiamas kailis, o viršuje – virvute valdoma, darinėjama garams ir dūmams išeiti anga. Žmonių prie jurtų nesimatė. Juos suvarė į vidų prasidėję šalčiai. Vasaros metu čiukčiai mėgsta sėdėti prie jurtų, lepintis nors šykščiai šildančia šiaurės saulute. Dabar lauke liko tik šunys, kurių čia labai daug. Šunys čiukčiams – ne sargai, kaip Lietuvoje, bet transportas. Iškritus sniegui, pakinko į roges – nartas, čiukčiai šimtus kilometrų šunimis nuvažiuoja.

Už „Šanchajaus“ – netoli ir centras, Aleksandrui reikiamas tikslas – „Alavo kasa“, Sadauskas. Su Sadausku kartu gyveno Povilas Undzėnas, laisvėje buvęs pasiturinčio ūkininko sūnus. Jonas Masionis – joniškietis finansininkas, Kančius – taip pat ūkininkas iš Marijampolės. Jie visi vietoje ir dirbo. Jų kambarys buvo labai patogus lietuvių susitikimams. Jis – be dienos šviesos, sumontuotas vidury pastato, labai gerai izoliuojantis garsą. Dėl to jį mėgo visi Peveke gyvenantys lietuviai. Susirinkę galėdavo ir padainuoti lietuviškai – niekas negirdėdavo. Čiukotkoje net ir laisviems svetima kalba dainuoti buvo draudžiama. Kartą, švęsdami šv. Velykas, pamiršo uždaryti laukujes duris. Labai įsidainavę nepastebėjo, kaip užėjo įgaliotinis (visos valdžios valdžia). Įgaliotinis piktai aprėkė Sadauską, kam tas įleidęs pašalinius žmones į „Alavo kasą“. Reikalavo paaiškinti, koks čia antitarybinis susirinkimas, kad girdisi ne rusiškos dainos. Susirinkusieji aiškino, kad jokios antitarybinės veiklos nėra, paprasčiausiai susirinko draugo gimtadienio atšvęsti (P. Undzėnas buvo vakarykščiai gimęs). Todėl ir panoro jo garbei padainuoti gimtąja kalba. Enkavėdistas priminė įstatymą, kad dainuoti ne rusų kalba draudžiama. Išsiėmęs užrašų knygelę ėmė užsirašinėti visų pavardes, tikrinti asmens dokumentus.

Nesusipratimą padėjo sureguliuoti rusų prigimtis ir lietuviškas vaišingumas. Masionis įkalbėjo viršininką išgerti taurelę spirito. Įgaliotinis nenoromis, bet išgėrė. Antrą gėrė nesididžiuodamas. Trečią išgėręs dar grasino, bet pusiau su humoru. Po ketvirtosios pats paprašė lietuviškai padainuoti, bandė net pritarti.

Nusivaišinus „svečiui“ galutinai, Masionis patikrino jo užrašų knygelę, radęs daug įrašų apie lietuvius ir latvius, juos sudegino, o patį svečią su palyda išvedė namo. Taip ir baigėsi nenumatytas incidentas.

Priėjęs „Alavo kasą“ Aleksandras pasibeldė į laukujes duris. Niekam neatsiliepus, užėjo vidun. Dūzgė malūnai, prie jų dirbo Kančius ir laboratorijos viršininkas, neseniai savanoriškai atvykęs į Čiukotką kazachas Bachramovas. Pasisveikinęs su jais paklausė, kur Sadauskas.

– Tuoj ateis, – atsakė Kančius.

Viršininkas, baigęs darbą, atsisveikinęs išėjo namo. Likus dviese, Juška pasiteiravo Kančiaus, kaip reikalai, kaip pasiruošęs kelionei.

– Gal jau ir su Nina atsisveikinai? – paklausė.

Kančius truputį raustelėjo, nusišypsojo.

Visi lietuviai žinojo, kad senbernis Kančius buvo įsimylėjęs viršininko Bachramovo žmoną Niną. Neabejinga buvo ir Nina jam.

Viskas prasidėjo nuo to, kai Bachramovas su žmona buvo pakviesti į lietuvių švenčiamas Jonines. Nina – dar jauna, gal dvidešimt dvejų metų kazachė, – atėjo gražiai pasipuošusi. Kadangi dar ir gymio gražaus, atrodė žavingai. Vyras jos senas, daugiau nei dvigubai vyresnis. Pasirodė mėgstąs stipriai išgerti, greitai pasigėrė. Pasigėręs prie stalo užmigo. Masionis pasiūlė Ninai vyrą paguldyti į lovą, bet žmona nesutiko. Prašė padėti parvesti į namus. Iš visų besisiūlančiųjų pasirinko Kančių, šis išėjo, pažadėjęs tuoj pat sugrįžti, bet nebegrįžo. Kančius, vos remiantį kojomis vyrą pargabenęs į namus, paguldė į lovą, o pats su Nina praleido visą naktį. Sugrįžo paryčiui. Keldamiesi draugai pastebėjo ant Kančiaus kaklo ir krūtinės neaiškias dėmeles ir lūpdažių žymes, to ir pakako, kad imtų draugiškai šaipytis, klausinėti, kaip praėjo jaunavedžio naktis. Nors Kančius gynėsi, įrodinėjo, kad mėlynės atsiradusios nuo sumušimo, kai vesdamas viršininką griuvinėjo, bet jo pasiteisinimais niekas netikėjo. Nuo to karto ir prigijo Kančiui „jaunavedžio“ pravardė. Visų pavydui, nuo tos nakties su gražuole kazache jis pradėjo slaptą romaną.

– Ko tyli? – nesulaukęs atsakymo, paklausė Juška.

– Galima sakyti, kad jau atsisveikinau, – atsakė raustelėjęs. – Tiesa, ji siūlė dar nevažiuoti, aš suprantu ją, – su gailesčio gaidele pasakė Kančius.

– Tai gal liksi, nebevažiuosi? – klausinėjo Aleksandras.

– Tu ką ar galvoje negerai? Būtinai važiuosiu!

– Bijai, kad Bachramovas už Niną galvos nenuimtų?

– Nina – ne iš tokių, kad įkliūtų. Man atėjus atsisveikinti, surado reikalų vyrą į parduotuvę išgrūsti, – nusijuokė Kančius.

Kurį laiką abu tylėjo. Taip jau būna vyrams: po atvirų prisipažinimų pritrūksta kalbos. Juška mąstė apie savo reikalus, kaip greičiau sulaukti Sadausko, sužinoti, ką jis dėl jo nuveikė. Kančius tikriausiai prisiminė Niną.

– Truputį gaila, graži bobikė, – nutraukė tylą Kančius.

– Nesielvartauk. Tu išvažiuosi, ji kitą tokį kaip tu susiras, o tu tėvynėje savo laimę irgi surasi, – tarsi vyresnis guodė jį Juška.

Už durų pasigirdo žingsniai, grįžo Sadauskas su Masioniu.

– O, mes svečių turime! – tarė Masionis, vos peržengęs slenkstį.

Padavę ranką abu pasisveikino.

– Taip, svečiai atėjo, tik šeimininkų negali sulaukti, – atsakė Juška.

– Atleisk, pačių šeimininkų „lagaminė“ nuotaika, todėl ir svečius taip sutin-

kame, – juokėsi abu. – Bet ko priekaištauji, svečiams sutikti palikome „jaunavedį“, – linktelėjo galvą į Kančių. – Tikėjomės, gal ir žmonelė Nina jį dar aplankys. Juk reikia jauniesiems prieš išsiskyrimą pasiburkuoti, – šaipėsi Masionis.

– Jonai, uždaryk langines, – paprašė Kančius.

– Kokias langines? – nesuprato Masionis.

– Tas, kurios tavo plepųjį liežuvį saugo, o tai iškris ir suės pelės, liksi be liežuvio.

Masionis tik dabar suprato gavęs atkirtį. Visi smagiai nusijuokė.

– Na, kaip tavo reikalai? – kreipėsi Sadauskas į Jušką.

– Atnešiau gautą atlyginimą, norėčiau pas jus palikti, – padavė gautus darbovietėje pinigus. Gyvendamas bendrabutyje, jis visą laiką atliekamus pinigus pas juos palikinėdavo. Bendrabučio „brolija“ galėjo pavogti, o čia buvo saugu. – Dabar eisiu į taupomąją kasą indėlių atsiimti.

– Gerai, eisime visi kartu, vienam eiti nesaugu, – pasakė Sadauskas.

– Ačiū, kad mane palydėsite, – padėkojo Juška.

– Brolyti, tu neįsivaizduoji, kas ten darosi, – pasakė Sadauskas. – Mes vakar su Jonu dviese buvom ir tai vos vos susitvarkėm. Vienas ten gali ne tik pinigų, bet ir galvos netekti, – aiškino jis.

Kol Masionis ruošė pietus, pasikalbėjo apie vietos naujienas. Prieš išplaukiant laivams, atvykus žmonės iš įvairių vietų, Peveke padažnėjo užpuolimų, apiplėšimų, žmogžudysčių. Jau ne pirmas kartas, kai iš po nakties buvo randama nužudytų žmonių. Vienam bet kur eiti buvo nesaugu. Papietavę išėjo visi kartu. Keturiese jautėsi saugūs. Taupkasė tolokai. Einant Sadauskas pasigyrė jau gavęs lagaminą, prisipirkęs maisto produktų – užteks visai kelionei.

Aleksandras dėkojo ir jautėsi laimingas, turėdamas gerus draugus, kurie juo taip rūpinosi. Ryte atrodė, kad, esant tokiai sveikatai, vangiai susiruoš, o pasirodo, gerų draugų padedamas, atsiims santaupas, nusipirks bilietą ir rūpesčiai baigsis. Dėkojant draugams, jie nusijuokė:

– Ką su tavim, ubagėliu, daryti, – juokėsi jie.

– Pone Juozai Sadauskai, mūsų grupės seniūne, jie ruošiasi kruopščiai, gali ir tu pasikliauti, – įsiterpė Kančius, artistiškai prieš Sadauską nusilenkdamas. Visi nusijuokė.

Taupomojoje žmonių buvo daug. Keliskart daugiau nei milicijoje. Matėsi lietuvių, latvių ir ukrainiečių. Greitai pradėjo rinktis buvę lageryje *urkos blatniakai*. Jie triukšmaudami, keikdamiesi ėmė veržtis be eilės. Stovėjusieji savo pozicijų lengvai užleisti nenorėjo, stengėsi palaikyti tvarką. Bet, prasidėjus muštynėms, eilė suiro. Prie pat langelio žmonės labai grūdosi, todėl nueiti nuo jo buvo beveik neįmanoma. Pasitraukti nuo jo galėjai tiktai draugų padedamas, kuriems padavus ranką būtinai išraudavo. Visa tai matydamas, Aleksandras džiau- gėsi, atėjęs ne vienas.

– Žiūrėkite, dešiniau, – rodė Kančius.

– Kas? Kur? – dairėsi draugai į tą pusę.

– Ar nematote, kaip darbuojasi tas su kailine kepure? – rodė jis į stambaus sudėjimo pusamžį vyrą.

Greitai ne tik Kančius, jo draugai, bet ir visi arčiau stovėjusieji pastebėjo, kaip vienas vagis, pakankamai elegantiškos išvaizdos, revizavo tai vieno, tai kito kaimyno kišenes. Juška daug kartų buvo matęs kišenvagius, bet tokio meistriškumo dar nematė. Vagis draugiškai šnekučiuodamas, šypsodamasis savo pašnekovui, meistriškai kraustė jo kišenes. Šalia vagies dirbtinai stumdėsi keletas įtartinų tipų. Tarp jų – ir milicijoje prie langelio buvęs milžinas. Suprantama, kad jie dengia vagį. Jie visi priklausė vienai gaujai. Įtartinai besižvalgančių nusikaltėlių buvo ir daugiau salėje, kurie tai vienur, tai kitur dirbtinai sudarydavo žmonių grūstį. Vienas latvis, pavarde Lapinis (Lapinš), buvo beeinąs demaskuoti nusikaltėlį, bet stebėjusieji jį sulaikė, patarė neprasidėti – ten jų visa gauja. Buvę lageryje visi žinojo, kad vagys trukdytojams nedovanoja. Jų dauguma nešioja ant rankos žiedą. Iš viršaus atrodo nekaltas papuošalas, o iš delno pusės – baisus ginklas. Prie žiedo prilituoti daugiau nei pusės centimetro aštrūs peiliukai. Tokia žieduota ranka, perbraukus per veidą, žmogus apsipila krauju, dažnai ir akies netenka. Įkliuvus vienam gaujos dalyviui, kiti jį gelbsti: staiga sukelia muštynes, bet kokį šurmulį arba apsimeta, padeda jį gaudyti, patys visokeriopai trukdydami. Su tokia pagalba nusikaltėlis dažniausiai pasprunka.

Aleksandrui pasisekė prasibrauti prie sienos, kur žmonių spaudžiamas, centimetras po centimetro, artėjo prie langelio. Kartais taip suspausdavo, kad lentinė siena subraškėdavo. Atrodė, tuoj nugrius, užversdama tarnautojų stalus. Tokiu momentu tarnautojos, pašokusios nuo kėdžių, imdavo bartis, grasinti nutraukti darbą, jei žmonės salėje nesilaikys tvarkos. Stovėdavo nieko neveikdamos tol, kol laukiantieji aprimdavo.

Laivams išplaukiant, kad spėtų visus aptarnauti, jos visą savaitę dirbdavo po dvylika – šešiolika valandų. Ir taip kasdien. Į pabaigą labai išvargdavo, tapdavo nervingos. Reaguodavo į kiekvieną didesnį triukšmą.

Pasiekęs langelį Juška padavė taupomąją knygelę ir pasakė imsiąs visą indėlį: dešimt tūkstančių akredityvais ir šešis grynais. Kol kontrolierė rašė dokumentus, jis skaitė užrašą virš langelio: „Pinigus skaičiuoti prie kasos, pasitraukus pretenzijos nepriimamos."

Kontrolierė, paruošusi dokumentus, padavė Juškai pasirašyti ir įteikė du akredityvus sakydama:

– Saugok atskirai, vieną pametęs, galėsi kitus pinigus gauti.

– Ačiū, supratau, – padėkojo jis.

Kita, visai jaunutė mergina ar moteris plonais lakuotais pirštais vikriai skaičiavo banknotus ir dėjo į krūveles. Aleksandras, iš pradžių skaičiavęs drauge, greitai pa-

siklydo. „Na tiek to, – nusprendė jis, – tokia daili mergužėlė negali apgauti."

Kasininkė du kartus perskaičiavo, banknotus sudėjo į vieną krūvelę ir padavė jam tardama:

– Šeši tūkstančiai.

Paėmusi iš kontrolierės čekį, pradėjo kitam skaičiuoti. Aleksandras buvo benueinąs nuo langelio, nes stovintys, negailėdami keiksmų, skubino pasišalinti. Draugai, braudamiesi per žmones, tiesė jam rankas ištraukti. Paskutinę akimirką jam pasirodė, lyg per mažai jam pinigų davė. Likęs vietoje ėmė skaičiuoti. Trūko pusantro tūkstančio! Net šaltas prakaitas išpylė. Džiaugėsi nuo langelio nepasitraukęs. Klausiamai pasižiūrėjo į kasininkę: „Nejaugi ji su tikslu taip padarė?" Kasininkė ramiai skaičiavo kitam banknotus ir krūvelėmis dėjo ant stalo. Iš prigimties jos šviesūs banguoti plaukai, supinti į storą kasą, krito per petį. Rudos plačios akys, papuoštos vėduoklinėmis blakstienomis, nė nemirksėdamos sekė pirštų judesius. Gražus kaklas, iškili krūtinė jai teikė žavumo.

„Ne, negali būti, kad ji specialiai sukčiautų, ji tikriausiai suklydo," – tikino save. Tada paklausė:

– Drauge kasininke, kokiais banknotais ir kiek jų man davėte? Kasininkė, pasižiūrėjusi į jį, akimirką sustingo, lyg perskaičiuodama. Staiga ją nutvieskė raudonis. Norėjo kažką sakyti, bet, netarusi nė žodžio, atskaičiavo penkiolika šimtinių ir padėjo ant langelio.

– Atleiskite, suklydau, – virpančiu balsu pasakė ji. Kitos dvi tarnautojos reikšmingai susižvalgė.

Eilėje stovintysis gražiosios kasininkės adresu siuntė piktas replikas:

– Kalė, norėjo pavogti! Paleistuvė, ne permokėjo, bet nusuko!

Kasininkė stovėjo lyg laukdama, kad žemė po kojomis atsivertų. Aleksandrui jos pagailo.

– Nutilkite, įžeidinėję moterį, ne jus apskaičiavo! – suriko garsiai replikuojantiems, o kasininkę nuramino, – Nesisielokite, nieko blogo nenutiko, pasitaiko.

Vienoje rankoje laikydamas pinigus, kitą ištiesė draugams, kad ištrauktų. Išsilaisvinęs nuėjęs atsisėdo kampe ant suolo. Jautėsi labai pavargęs. Sėdėdamas dėjosi pinigus į kišenes.

– Tu matai, laumė, norėjo tave apgauti, – tarė Sadauskas.

– Ne, nemanau, kad su tikslu ji taip padarė, bet gerai, kad nuo langelio nepasitraukiau. Kitaip jos klaida man būtų brangiai kainavusi.

– Taigi, – pritarė ir Masionis.

– Taip, Aleksai, tu vaizdavai džentelmeną, jai pikto žodžio nepasakei, net užtarei prieš pasipiktinusius, bet jei būtum pasitraukęs nuo langelio, ji tau nebūtų grąžinusi, – pasakė Kančius.

– Galbūt, – sutiko Juška, – bet man atrodo, ji suklydo dėl pervargimo. Tokiame

triukšme dirbdama ir mašina suklystų.

– Geras suklydimas – pavogti iš žmogaus pusantro tūkstančio rublių, – neatlyžo Kančius. Jis, kaip ir visi senberniai, buvo pedantiškai šykštus.

Jiems besikalbant, priėjo ukrainietis Romaško, kadaise dirbęs su Sadausku vienoje kasykloje. Jis papasakojo, kad vakar ta pati kasininkė apskaičiavo vieną pagyvenusį žmogų dviem tūkstančiais ir negrąžino. Žmogus ėmęs septynis tūkstančius grynais. Gavęs pinigus, net nespėjęs jų perskaičiuoti, minios stumiamas nutolo nuo langelio. Pinigus perskaičiavo ant šio suolo. Matė daug žmonių, kaip jis juos skaičiavo, kaip išblyško išsiaiškinęs, kad trūksta dviejų tūkstančių rublių. Jis tuoj pat kreipėsi į kasininkę. Ir daug žmonių paliudijo, bet kasininkė ir klausytis nenorėjo, tvirtino visus atidavusi. Ir kitos vienu balsu suklego, kad reikėjo tikrinti prie langelio. Žmogus pasiskundė kasos viršininkui, bet ir tas nieko nepadėjo. Nors galėjo išsiaiškinti, staiga uždaręs kasą ir patikrinęs likutį. Bet šito nedarė. Apvogtas žmogelis apsiverkęs išėjo namo.

– Tai supranti, kokios sąžinės ta tavo ginama gražuolė, vagilka ir sterva, – nusikeikė nueidamas ukrainietis.

Aleksandras džiaugėsi, kad jo incidentas su kasininke baigėsi laimingai.

Išėjus į lauką padvelkė vakaro vėsa: buvo jau tamsu ir stiprokai šalo. Žmonių spūstyje sušilusį, dabar jį krėtė drebulys, skaudėjo koją. Jis įsikabino Sadauskui į parankę ir nuėjo kalbėdamiesi namų link. Prie durų rado jų laukiantį Karolį Čižiką. Jis buvęs Alytaus gyventojas, vėliau politinis kalinys. Čiukotkoje tarp lietuvių jis pasižymėjo kaip šaunus muzikantas, gitaristas. Jis visada būdavo linksmo būdo, humoro jam netrūko. Karolį visi gerbė ir mylėjo. Pasisveikinęs su juo, Masionis atrakino duris ir pakvietė visus į vidų.

Viduje buvo prieblanda. Cecho gale spingsėjo silpna elektros lemputė. Ji skleidė blankią šviesą.

– Palaukite, ponai! – uždaręs duris sušuko Masionis. – Aš tuoj šventinį sietyną įžiebsiu. Garbingus svečius reikia priimti garbingai, su iliuminacijomis, – pasakė jis, įžiebdamas neseniai sumontuotą prie metalo rūšiavimo mašinos specialią dešimties kilovatų elektros lempą.

Stipri šviesa privertė visus užsimerkti.

– Na, ko jūs užsimerkėte? Mano sietynas nepatinka? Jei nepatinka – išjungsiu, – nuspaudė jungiklį, įžiebdamas tik šimto vatų lempą, kuri po stiprios šviesos atrodė per daug tamsi.

– Tai ne lempa, bet visa saulė, – stebėjosi Karolis.

– Taip, ponai, leiskite jums priminti, – artistiškai ištiesęs abi rankas į lempą, prabilo Kančius. – Čia – ne lempa, o šviesioji Stalino saulė, kurią keturiasdešimtaisiais metais išrinktieji Lietuvos sūnūs su dukra Salomėja atvežė Lietuvai iš Kremliaus...

– Gegute, nustok kukavusi, gali išgirsti už sienos ir vėl užkiš tave ne mažiau kaip

Pirma eilė iš kairės sėdi: Karolis Čižikas, Jonas Masionis, Miškinis, Jonas Gabrilavičius. Antra eilė iš kairės stovi: čečėnas, Kančius, Juozas Sadauskas, Rutkauskas, nežinomas. Trečioje eilėje iš kairės stovi: Vytas Navickas, nežinomas, Povilas Undzėnas, Aleksandras Juška. 1951 m. pavsaris, Pevekas

dešimčiai metų, – sudraudė Karolis. Visi nusijuokė. Suėję į kambarį susėdo.

Nuotaika visų buvo gera. Po daugelio vargo ir kančių metų likę gyvi dabar išvažiuoja... Visi džiaugėsi tikėdamiesi geresnės ateities. Juos, skirtingus amžiumi, išsilavinimu ir visuomenine padėtimi, likimas suvedė į vieną kelią. Teisingai sakoma: draugus pažinsi nelaimėje. Per tuos vargo metus jie vienas kitą gerai pažino, susigyveno. Nepaisant to, kad Masionis buvo daugiau nei dvidešimt metų vyresnis, su aukštuoju išsilavinimu, garsėjęs kaip gabus finansininkas, Sadauskas – tokio pat amžiaus, buvęs pasienio policijos valdininkas, Čižikas – darbininkas-dažytojas, o Juška – tik amatų mokyklos mokinukas ir amžiumi galėtų būti jų vaikas, bet visi jie susigyveno, tapo lyg viena darni šeima, tartum broliai. Sugrįžę į Lietuvą, dar ilgai tos draugystės nepamirš.

– Na gerai, kas ką, o aš einu į tarnybą. Manau, laikas ir svečius vaišinti, – pasakė Masionis, išeidamas į virtuvę pietų gaminti...

Su juo nuėjo ir Sadauskas. Karolis, nukabinęs nuo gembės dar nuo sekmadienio paliktą gitarą, ėmė derinti stygas. Juška sėdėdamas stebėjo Kančių, kuris, žiūrėdamas į juodo stiklo šukę, tarnaujančią veidrodžiu, rūpestingai šukavosi jau gerokai išretėjusius plaukus.

Kančius visada pažymėjo pedantišku tvarkingumu, mėgo puoštis. Dėl to, matyt, ir Nina jį įsižiūrėjo. Kaip vyras jis buvo simpatiškas, aukštas, atletiško sudėjimo.

Karolis, suderinęs gitarą, perbraukė keletą kartų pirštais stygas, po to pasigirdo švelni, banguojanti valso melodija.

– Jaunikaičiai, eikite šokti! – šūktelėjo jis.

– Damų nėra, – atsakė Kančius, bandydamas suktis pagal taktą.

– O kur ta tavoji? Kaip ji?

– Nina Vasiljevna, – pagarbiai atsakė Kančius. Karolis garsiai nusijuokė. – Ko žvengi kaip arklys? Nina – puikus žmogus, – nusijuokė ir Kančius.

Dar kiek pajuokavęs Aleksandras pasišaukė Sadauską ir padavė jam kasoje gautus pinigus bei akredityvus.

– Tai kiek sugraibei čia, Peveke, bedirbdamas? – paklausė Sadauskas, dėdamas pinigus į dėžutę prie anksčiau paliktų pinigų.

– Užteks kelionei, liks dar ir sutiktuvėms Kaune, – atsakė Juška.

Jonas Gabrilavičius, jų draugas kaunietis, dar lageryje būnant sakydavo: „Jei kada sugrįšime į Lietuvą, užvažiuosite visi pas mane į Kauną ir puotausime visą savaitę,

Jonas Masionis. Reverse parašyta: „Aleksiukui! Dėl tolimesnės atminties, skiriu savo draugui. Tolimoje šiaurėje praleistų vargo dienų, drauge atbūtoje Čiukotkoje, Peveke. J.Masionis, 1952 m. vasario 16d.“

tik po to išsivažinėsime po namus."

„Lietuva, Lietuva, kiek tavęs ilgėtasi, kiek svajota ilgom nemigo naktim. Kokia tu mums brangi, bet kaip tu mus sutiksi?" – mąstė Juška, klausydamasis draugų.

Staiga pasigirdo beldimas į duris. Nelaukęs net pakvietimo įėjo jo geras draugas rumunas Iljesku. Jis dirbo ten pat, kur ir Juška – autogaraže vairuotoju.

– Buvau užėjęs pas tave į bendrabutį, neradęs taip ir pamaniau, kad tu čia. Sužinojau, kad gavai leidimą ir išvažiuoji, panorau atsisveikinti, nes rytoj išvažiuoju į Priisk „Južnij" ir nežinau, kada sugrįšiu, galim nebesusitikti.

– Ačiū, drauguži, labai gerai padarei, kad užsukai, pavakarieniausime kartu, pasikalbėsime, – apsidžiaugė Juška ir kiti.

Tuo metu Masionis atnešė pilną keptuvę žuvies. Jis su Iljesku irgi buvo pažįstamas ir kvietė likti, bet rumunas neliko.

– Ačiū, negaliu, labai skubu, važiuoju sutikti savo tautiečių, atvykstančių iš Krasnoarmeisko.

– Labai gaila, drauguži, kad negali likti, – apgailestavo ir Aleksandras. – Bet tu skubėdamas turi padaryti man paskutinę paslaugą.

– Visada, sakyk kokią?

– Tu su transportu?

– Žinoma, kaipgi. Mano Maša kieme stovi.

Iljesku labai mėgo savo automobilį, todėl jį vadino švelniu moters vardu – Maša, Mašenka.

– Nuvažiuokime į mano bendrabutį, atveši mano daiktus. Paskutinę naktį noriu pabūti kartu su savais.

– Važiuojam, – sutiko Iljesku.

Iljesku, su visais atsisveikindamas, palinkėjo laimingai sugrįžti į Lietuvą. Draugai ir jam linkėjo ilgai neužsibūti, sugrįžti į Rumuniją.

Iljesku, paleistas iš lagerio, nepriėmė TSRS pilietybės ir atsisakė tarybinio paso, kad greičiau išvažiuotų į Rumuniją. Tai buvo rizikingas poelgis, galėjo vėl už grotų patekti, bet jis rizikavo. Jau antri metai gyvena neturėdamas pilietybės.

– Įsikabink man į parankę, bus lengviau eiti, – prie bendrabučio pasiūlė Iljesku, matydamas, kad draugas labai šlubuoja.

Bendrabutyje kaip visuomet lošė kortomis: sustūmę dvi lovas sėdėjo ratu. Sirgaliai aplink stovėjo ir stebėjo lošimą. Lošimas vyko stambiomis sumomis, lošė susikaupę, mažai kas triukšmavo. Paprastai, lošdami iš smulkių, daug triukšmaudavo. Nuo lošėjų ir sirgalių kilo kamuoliai cigarečių dūmų, net kvėpuoti buvo sunku.

Iljesku įėjęs net aiktelėjo, paskui susiraukęs tarė:

– Ir tu šitoje landynėje gyvenai?

– O kurgi dėsies, reikėjo gyventi. Todėl ir norėjau nors paskutinę naktį prieš kelionę pailsėti, – atsakė Aleksandras.

Susirinkęs daiktus buvo beišeinantis, bet tuo metu lošėjų būryje tarsi bomba sprogo. Surikę: „Uraaa!“ – lošėjai ėmė skirstytis. Lošimo vietoje liko tik Griša, kuris išloštus pinigus saujomis į pagalvės užvalkalą kišo. Jų galėjo būti keli ar keliolika tūkstančių rublių. Daugiausia prasilošė tas „geradėjas“ Saša (Magila). Jis, netverdamas savo kailyje, vaikščiojo piktas po bendrabutį ir keikėsi. Depresijos apimtas ėmė kandžioti sau pirštus. Visas susikruvino. Bendrabučio gyventojai ir laimėtojas Griša leipo juoku. Šurmuliui kiek aprimus, Aleksandras ėmė atsisveikinti su kambario kaimynais. Spausdami ranką visi linkėjo sėkmingai sugrįžti į savo Lietuvą.

– Ir nepamiršti „geriausių draugų“, – rodydamas į save, pasakė Miša (pravarde Kasoj), – kurie bet kokiu momentu ir visada su malonumu gali palengvinti tavo kišenes...

Mišos palinkėjimą bendrabučio gyventojai palydėjo skardžiu juoku.

Susėdę į mašiną pirmas minutes važiavo tylėdami. Vėliau Iljesku prabilo:

– Aleksandrai, būdamas laisvėje, ar tikėjais kada nors patekti į tokią broliją?

– Ne, – šyptelėjęs atsakė.

– Ir aš ne, – prisipažino Iljesku. – Man atrodo, kad rusai visur ir visi tokie. Aš pradedu manyti, kad jie nužmogėję, jiems nieko švento jau nėra. Tas jų socializmas su kolchozais taip nusmukdė žmonių moralę, kad baisu ir pagalvoti. Ar ne tiesą sakau?

– Sunku pasakyti, drauguži. Čia mes gyvename nusikaltėlių pasaulyje, bendraujame tik su pikčiausiais recidyvistais, kurie laisvėje tik svečiais būna. Jei gyventume kur Rusijoje, tarp normalių žmonių, gal kitaip atrodytų.

Privažiavę „Alavo kasą“, sustojo.

– Na mielasis, gal paskutinį kartą matomės, tegu neišdyla mūsų geri prisiminimai, – tarė Iljesku, padėdamas iškelti atvežtus daiktus.

Prie durų apsikabino:

– Ačiū tau, Iljesku, dėkoju už gražią draugystę. Tegu laimina tave Dievas, kad greičiau sugrįžtum į savo Rumuniją.

– Ačiū ir tau, Aleksandrai, žinok iš Čiukotkos neišvažiuosiu, kol neišleis į Rumuniją. Vidun nebeužeisiu, skubu. Perduok visiems geriausius linkėjimus, – pasakė sėsdamas į kabiną.

Aleksandras pastovėjo, kol sunkvežimis dingo už posūkio, sunkiai atsiduso ir nuėjo vidun.

Draugai tvarkėsi kelionei daiktus. Karolis jau buvo išėjęs namo. Juška, truputį pasistiprinęs, nuėjo krauti savo daiktų. Skrynutę perskyręs į dvi dalis, vienoje sudėjo maistą, kitoje – drabužius, kitus daiktus. Dėjosi albumą, kurį padarė ir padovanojo jam gimtadienio proga geras draugas italas Ruverreso. Jis buvo dailininkas profesionalas. Albumas labai gražus: viršelyje Italijos peizažas, o viduje visi lapai ruošiniais puošti. Albume sudėtos artimųjų atsiųstos nuotraukos. Kelios – ir čia darytos.

Sklaidydamas lapus prisiminė italą, kuris, dovanodamas albumą, pasakė:

– Aleksandrai, vežkis į Lietuvą nors mažą dalelę mano brangiosios Italijos.

Ruverreso į jų baraką atvedė labai nusilpusį. Juška, tuo metu dirbdamas ekskavatorių parke mechaniku, maisto jau nestokojo. Todėl noriai šelpė ir alkaną naujoką. Jie greitai susidraugavo. Kadangi italas – geras dailininkas, jį greitai paėmė dirbti į KVČ (kultūrinį-auklėjamąjį skyrių). Jis tapė viršininkams užsakytus paveikslus. Bet gyventi liko jų barake. Tolesnis likimas buvo labai baisus. Ruverreso sustiprėjęs bandė su kitu, laisvėje buvusiu lakūnu, iš lagerio bėgti, bet nesėkmingai – buvo sugautas ir nužudytas.

Lagerio „kūmo“ dėka jo nukirsta galva ilgai gulėjo prie lagerio vartų.

Prieš padėdamas albumą Aleksandras įsižiūrėjo į pusseserių Lukauskaičių atsiųstą nuotrauką. Jos vargšės – taip pat kankinės tremtinės, jau kelinti metai kankinosi Tomsko srityje. „Vargšės sesutės, kaip jūs ten gyvenate?“ – susimąstė jis.

– Kas jos tau? – paklausė Kančius, perimdamas albumą.

– Tau, senam bernui, jaunos mergelės parūpo? – šyptelėjo Juška. – Jos – mano mielosios pusseserės, vargšelės tremtinės.

Sužiuro ir kiti – mergaitės visiems patiko.

Sėdi: Pranciškus ir Emilija Lukauskai. Stovi iš kairės: Onutė, Jonas ir Bronelė.
1949 m. spalio 21 d., Tomskas

– Taip... Daug sesių ir brolių kankinasi plačiojoje Rusijoje, – linguodamas galvą išreiškė užuojautą Masionis.

– Jos su tėvais ten ar vienos?

– Visa šeima. Ir kaip joms nepasisekė, net pikta pagalvojus, – tarė Juška. – Jos mokėsi Vilniuje, Kalėdų šventėms parvažiavo į namus. Jų vyresnysis brolis Pranas partizanavo, valdžia juos seniai terorizavo. Atėmė jų turtą, gyvulius ir abu arklius. Antrą šv. Kalėdų dieną mergaitės norėjo grįžti į Vilnių, bet nebuvo kuo pasiekti geležinkelio stoties. Kaimynai žadėjo paskolinti arklį, bet tik kitą dieną. Deja, kitos dienos nebesulaukė, naktį visus išvežė į Sibirą.

– Tai velniava, – nusistebėjo Kančius, – reikėjo joms nevažiuoti iš Vilniaus, Kalėdas ten švęsti.

– Jei būtų sužinojusios, nors kiek nujautusios, gal taip būtų ir padariusios. Bet tėvai – nei turtuoliai, nei nusikaltėliai, ir mergaitės viešai nesikišo į politiką. Atrodė, nėra už ką jų tremti, todėl ir nebijojo, – paaiškino Aleksandras.

– Duok, Dieve, kad jos nors gyvos sugrįžtų, – prakalbo Sadauskas.

– Atsimenate, kiek mūsų, lietuvių, čia atvežė, o kiek iš jų liko? Kur broliai Auksiūnai, broliai Gerdvainiai? Vyrai milžinai buvo, – ėmė pasakoti Masionis. – Vidmantas, Paulauskas, Lauraitis, Taurila ir daug kitų. Visi jie atgulė į šaltą Čiukotkos žemę. Jų ir kaulų niekas nesuras, nes į šachtų properšas sumetė. Tik pamanyti reikia, kiek išvargta, iškentėta... Per stebuklą ir mes išlikome gyvi, – prisiminė neseną, bet žiaurią praeitį jis.

Sniegas užpustys išsekusius kaulus,
Arba žvėrys po tundrą išnešios,
Šiaurės pašvaistė nušvies nekaltas aukas,
O motina, kur sūnūs, nieko nežinos!

Padeklamavo Juška posmelį iš paskutinio parašyto eilėraščio.

– Aleksiuk, neblogai, miklink savo smegeninę, gal ir išeis iš tavęs kas nors panašaus, – pagyrė Masionis.

– Apie lietuvius kalinius reikia raudas rašyti, poezijos – per maža, – atsiduso Kančius.

– Prisimenate, kaip mus į Krasnoarmeisko lagerį atgabeno? – prabilo Juška. – Aš ir šiandien užmiršti negaliu, prisiminus bloga darosi. Peveke susodino į dešimtį sunkvežimių, arti šimtą žmonių į kėbulą, vos pajudėti galėjom. Išvažiuojant sakė, kad kelio nedaug, aštuoniasdešimt kilometrų. Bet tuos kilometrus važiavom daugiau kaip pusę paros. Pasirodo, iš Peveko į Krasnoarmeiską kelio padaryto dar nebuvo. Važiavom laukine tundra, kalnais, skardžiais. Nors ir negreitai važiavo, bet nelygumais sunkvežimiai vartėsi, kratėsi, maniau, negyvai užkratys. Kol šviesu

buvo, kiek įdomiau, dairėmės į nematytą kraštovaizdį: kupstuotą tundrą, stačius supleišėjusius akmeninius kalnus ir ilgas nuokalnes, taip pat pereinančias į tundrą. Pakely nebuvo jokio medžio, nei mažiausio krūmelio – dyka žemė. Važiuojant per kalnus, ypač leidžiantis svaiginančiomis nuokalnėmis, sunkvežimiai, dešimtis kartų apsisukdami, keitė važiavimo kryptį, kad sumažintų nuokalnių statumą. Vietomis atrodė, jei sugestų stabdžiai arba vairuotojas nesuvaldytų mašinos, nugarmėtume į prarają – niekas ir kaulų nesurinktų. Bet amerikietiški *studebekeriai* patvarūs – atlaikė. Patyrę ir vairuotojai buvo. Kartais atrodė, kad avarija neišvengiama, tuoj nugarmėsime į siaubingą prarają, bet jie gebėjo to išvengti. Tik vieną kartą mus išsodino, pririšo virves prie sunkvežimio ir, kaliniams prilaikant, vairuotojai nusileido į pakriaušę. Ilga kelionė visiems įgriso. Nuo kratymo, šalčio, nuolatinės baimės ir spūsties kaliniai išseko, vos gyvi buvo. Galiausiai privažiavom lagerio vartus. Bet ir čia, kol susirinko vergų pirkliai, daugiau kaip dvi valandas dar šalom. Išlaipinę iš mašinos vėl kuriam laikui susodino ant šaltos žemės. Aš sušalau, maniau, kad nebeištversiu. Galų gale, sudarę grupes po šimtą žmonių, nuvedė į barakus. Aš patekau į septintą baraką. Jis buvo šaltas, nekūrenamas, iš abiejų pusių palei sieną – trijų aukštų narai. Tai žmogaus ūgio neobliuotų lentų lentynos. Nieko nedavė – nei pasikloti, nei užsikloti. Palubyje lyg vilko akis spygsėjo elektros lemputė, skleisdama blankią šviesą. Atėjęs enkavėdistas, vėliau vadinamas „kūmu“, pristatė mums brigadininką. Pamenate tą niekšingą *urką* pravarde Papaša? Jis liepė tuoj gulti. Valgyti, gerti tą vakarą nedavė. Šaltyje drebėdami vos spėjom užmigti, kai vėl prikėlė. Atėjo visa gauja enkavėdistų *šmoną* daryti. Šaltyje, išrengę iki nuogumo, kol ištyrinėjo drabužius, visą valandą šalome. Prisimenate du brolius Auksiūnus? Vieno drabužiuose rado medalykėlį įsiūtą, paimtą iš namų ir per stebuklą išsaugotą. Už baudą enkavėdistai taip suspardė, kad žmogus, ryto nesulaukęs, numirė. Tokie pirmieji įspūdžiai iš Čiukotkos. Tik kitą dieną niūrią nuotaiką praskaidrino susirinkę latviai. Jie mus sutiko kaip artimiausius brolius.

– Labai gerai prisimenu ir aš, – pasakė Sadauskas. – Aš patekau į dešimtąjį baraką. Jame langai be stiklų. Pro juos pūtė žvarbus vėjas. *Šmono* metu taip sušalome, kad sugulę ir arti susiglaudę sušilti negalėjom. Iki ryto neužmigom. Ryte dar tamsoje prikėlė ir nuvedė į valgyklą. Padalijo po du šimtus gramų duonos, po lėkštę skystalo, suvalgius išvarė į darbą. Mūsų brigadą paskyrė antrajam pramonės skyriui. Pamenate, skyrius – aukštai kalne. Nuo lagerio – puskilometris aukščio. Mes nusilpę, patys vos pajėgėme į kalną užlipti, o dar kas dešimčiai žmonių padalijo po sunkų metalinį vamzdį nešti. Su kroviniu vos judėjom. Konvojus keikdamas ragino greičiau. Vienas senukas suklupo. Enkavėdistas pripuolęs pradėjo jį spardyti. Žmogelis pašokęs, kad vėl neišgriūtų, į vamzdį įsikabino. Reikėjo nešti ir jį.

– Mano atmintyje užsifiksavo *razvodas*, išvedimas į darbą, – prisiminė Masionis. – Antroji žiema buvo labai šalta su daug sniego. Lagerio barakus užpustė virš stogų.

Po sniegu palaidojo visą lagerį, tik apšvietimo žibintai ir „kranklių“ lizdai (bokšteliai) virš sniego išliko. Išėjimui iš barakų kaliniai išsikasė urvus. Rytą išeidami ir vakare sugrįždami kaliniai lyg žiurkės įsdavo tuo urvu. Kadangi barakai nešildomi, buvo labai šalta. Miegodavom nenusirengę. Veltinius nusiavę, autų nenuvyniodavom, kad kojos nešaltų. Vieną vatinuką trims žmonėms pasiklodavome, likusiais dviem užsiklodavome. Veltinius po galva vietoj pagalvės pasidėdavome. Įrengus lagery džiovyklą, veltinius išnešdavo džiovinti, po galva nieko nebeliko. Susiglaudę apsikabindavome vienas kitą, kad šilčiau būtų, ir miegodavome, kiek leisdavo apnikusios utėlės. Kartą pabundu vidurnaktį – mano apkabintas žmogus atšalęs... Tą išstūmęs kitą apsikabinau. Per naktį nuo žmonių kvėpavimo patalpos truputį apšildavo, paryčiui sienomis imdavo vanduo tekėti, nuo lubų lašėti. Tai ant grindų klanas vandens susidarydavo. Apatiniuose naruose būdavo geriau miegoti, nors sausi atsikeldavo. Trečiame aukšte miegantiems nuo lubų lašantis vanduo vatinukus sušlapindavo. Išėjus į darbą, jie sušaldavo, suragėdavo, blogiau šildė. Rytą pažadinti skubėdavom rengtis, kad į valgyklą nepavėluotume. Pamenate, kaip kiekvienam barakui buvo nustatytas laikas valgyti. Pavėlavai kiek – ir nebegausi pusryčių. Iš valgyklos – tiesiai į rikiuotę darbui. Čia ir prasidėdavo visos kančios. Speigas – per keturiasdešimt laipsnių, o reikėdavo stovėti eilėje, kol išeini pro vartus, dvi tris valandas šalti. Sušaldavom, net baisu. O kokia drausmė būdavo: tik pabandyk norėdamas sušilti nors kiek iš eilės išeiti, kaipmat užpjudys vilkiniu šunimi. Arba pats konvojus žvėriškai suspardys. Pamenu, vienas liesutis ukrainietis tik kelis žingsnius išėjo, užsiundytas šuva žiauriai sukandžiojo, visus drabužius suplėšė. Vargšas žmogelis iki pusiaudienio neišbuvęs sušalo.

Mane labai veikdavo išleidėjų enkavėdistų flegmatiškumas – dirbdavo kaip negyvi. Jiems gerai – kailiniuoti, sotūs, gali ir neskubėti, o kaliniai šalo. Labai veikdavo ir grojanti muzika *razvodo* metu. Tuos trankius maršus specialiai grojo, kad kaliniams paskutinius nervus ardytų. Jie pasityčiojimui tas plokšteles leisdavo.

Kartą, po pusryčių, visa brigada nutarė neiti į rikiuotę, palaukti barake, kol eilė priartės. Po pusryčių, sugrįžę į baraką, susėdom. Vienas išeidamas stebėjo eilės judėjimą, kad laiku spėtume išeiti. Staiga pasigirdo už durų triukšmas, konvojus spardė stebėtoją. Įpuolę keliese vidun ėmė kalinius lazdomis mušti, varyti laukan. Kliuvo visiems, ypač tiems, kurie toliau nuo durų buvo, nespėjo greit išbėgti. Aš sėdėjau barako gale. Išgirdęs triukšmą, palindau po apatiniais gultais. Ten radau jau mūsų Aleksandrą pasislėpusį. Prisiglaudėm prie sienos ir tūnom, laukėme kas bus. Visus išviję enkavėdistai, degtukais pasišviesdami, tikrino *ponkarius*. Bet tarpas labai žemas, o mes tolokai – nepastebėjo. Jiems išėjus, išlindome ir mes. Stovėdami urvo gale, stebėjome rikiuotę. Pritaikę progą, kai konvojus nemato, atbėgome prie savo brigados vyrų, – užbaigė pasakojimą Masionis.

– O man labiausiai įsiminė tie *šmonai*, – pasakė Povilas Undzėnas. – Vidurnaktį

prikelia, sustato į kampą ir drebi, kol visus drabužius iščiupinės, ištikrins. Po to – lyg minų ieškotų – gultų, sienų plyšelius ištyrinėja. Šali, drebi ir pabaigos sulaukti negali. Už mažiausią surastą niekutį į karcerį sodindavo. O karceris, prisimenate – tas be stogo aptvaras. Žiemą per speigus ne vienas ten mirtinai sušalo. Tokia buvo mūsų Čiukotka.

– Gana, broliai, dejonių, likome gyvi ir džiaukimės, kad Dievas mūsų neapleido, – pasakė Sadauskas, pats užtraukdamas dainą „Lietuviais esame mes gimę"... Kiti jam pritarė, niūniuodami tvarkėsi toliau.

– Vyrai! – nutraukdamas dainą sušuko Masionis. – Mano manymu akredityvus išskirkime. Vieną įsiūkime į vatinuką, kitą – į kelnes.

– Į trumpikes, – pasišaipė Kančius.

– Tau, senberni, tas pats, kur beįsiūsi. Nuvažiuosi į Buchtą Nachodką, susirasi kokią Niną ar Natašą – numaus ir trumpikes, – atsakė už Masionį Povilas.

– Vyrai, – be pokštų. Kelionė ilga, o važiuosime kartu su vagimis, banditais, teks nakvoti stotyse ir peronuose, kišenėje nieko nepaslėpsi, – tikino Masionis.

Visi ėmėsi darbo: ardė drabužių siūles, įsiuvinėjo akredityvus. Baigus tvarkytis Juška pasiūlė išgerti arbatos.

– Tai bus paskutinė vakaronė, – pasakė Kančius.

Masionis, įjungęs arbatinuką, užkaitė vandens, ruošė arbatą. Juška raikė duoną, Povilas darė sumuštinius, Kančius su Sadausku klojo stalą baltu popieriumi.

– Kam tą popierių gadinate? – paklausė Masionis.

– Paskutinė vakarienė turi būti iškilminga, – atsakė Sadauskas tęsdamas darbą.

– Blogai padarėme, kad nesusiėjom visi lietuviai į vieną vietą paskutinę Čiukotkoje naktį pabūti kartu. Būtume kartu pavakarieniavę, prisiminę skaudžiausius momentus, – pasakė Juška.

– Aleksandrai, drauguži, aš manau ir be vakarienės tų momentų nepamiršime, – lygindamas popierių pasakė Sadauskas.

– Aš irgi pritariu, kad reikėjo pakviesti, – sutiko Kančius.

– Štai jau arbata gatava, – pasakė Povilas, atnešdamas virdulį.

Susėdę prie stalo ėmė vakarieniauti.

– Malonu vakarieniauti, kai žinai, kad tai paskutinė vakarienė Čiukotkoje, – lįsdamas į užstalę pasakė Aleksandras.

– Man atrodo, pagal amžių aš čia vyriausias. Pasinaudodamas tuo, siūlau visiems atsistoti ir paskutinį kartą čia pagerbti tylos minute Čiukotkoje žuvusius lietuvius, kuriems likimas buvo negailestingas. Jie niekada nebesugrįš į Lietuvą, gimtuosius namus, – pasakė Masionis.

Visi atsistojo, veidai surimtėjo. Gal kiekvienas šią minutę regėjo žuvusius draugus, o gal prisiminė ir savo tragiškiausius momentus, kai ir jų gyvenimo siūlas vos laikėsi nenutrūkęs.

– Ilsėkitės ramybėje, broliai... – tarė Masionis sėsdamasis.

Valgė tylėdami. Tie prisiminimai lyg juodas šešėlis pritemdė giedrą nuotaiką.

Valgant prigeso šviesa. Čiukotkoje dažnai taip nutinka. Kiek palūkuriavę, šviesos nesulaukę, apgraibomis pasikloję lovas, nuėjo miegoti. Sugulę dar ilgai dalinosi prisiminimais. Vėliau pritilo, kiekvienas paskendo savo mintyse. Juška bandė prisiminti, ar ko nepamiršo, bet jo mintys greitai nuklydo į netolimą praeitį...

•

Artėjo 1948-ųjų šv. Kalėdos. Jis su keliais lietuviais susitarė atšvęsti Kūčias. Lageryje neseniai buvo įrengta džiovykla kalinių apavui džiovinti. Džiovyklos kūriku paskyrė lietuvį politinį kalinį iš Kauno pavarde Varnas. Su juo kurį laiką draugavo. Todėl ir Kūčias nutarė švęsti džiovyklos patalpoje. Vieta patogi: šilta, toliau nuo žmonių ir valdžios. Vakarienėje dalyvauti turėjo jis, Varnas, Sadauskas, Kančius ir vengras kunigas, dirbęs kartu su Sadausku šachtoje. Kūčioms ruošėsi iš anksto. Pastaruoju metu lagerio virtuvėje ėmė trūkti vandens, kaliniai vietoje arbatos gaudavo po plytelę cukraus. Bet jo nevalgė, taupė Kūčioms. Kunigas Bošošas neseniai buvo gavęs iš namų laišką, jame rado užslėptą mažą švęsto paplotėlio gabalėlį.

Kūčių vakare sutartu laiku visi susirinko džiovykloje. Varnas, užkabinęs laukujes duris, pastatė suolą vietoje stalo, jį uždengė kunigo atneštu baltu rankšluosčiu. Tai ir buvo jų šventinis stalas. Vietoje kėdžių panaudojo stambesnius anglies gabalus. Ant lapelio popieriaus padėjo plotkelę, šalia – sukauptą cukrų ir visų tą dieną nevalgytas duonos normas. Varnas buvo išviręs arbatos, kad ją pagardintų ir pagražintų, virdamas įdėjo padegusios duonos plutą. Ją irgi turėjo iš anksčiau. Vietoje stiklinių padėjo prie enkavėdistų būstinės rastas ir paruoštas konservų dėžutes. Viską suruošę, kurį laiką gėrėjosi šventiniu stalu: jis buvo neturtingas, bet visiems labai mielas. Ir nuotaika visų buvusi šventinė. Susėdus prie šventinio stalo visi bendrai pasimeldė ir pradėjo vakarieniauti. Iš kunigo rankų laužė po mažytį švęsto paplotėlio gabalėlį, vienas kitą apkabinę sveikino su šventomis Kūčiomis, Kalėdomis. Po to gėrė arbatą, šnekučiavosi. Prisiminė Lietuvą, namus. Kunigas papasakojo, kaip švęsdavo Kūčias namuose Vengrijoje. Visų nuotaika buvo šventinė. Mintimis nuklydę į mylimą Lietuvą, sveikino artimuosius. Kunigas Bošošas papasakojo neseniai regėtą sapną, kuris, jo manymu, labai pranašingas.

Sapnavo, kad baraką nušvietė stebuklingai graži šviesa. Ji nuolat iš kažkur sklido. Staiga pasirodė lyg angelas, lyg kažkokia nežemiška būtybė ir nusivedė kunigą į žalią pievą, tarsi rojaus kampelį. Susėdus ant žolės, angelas tarė: „Tau teks daug kentėti, bet ištversi, nemirsi. Į namus sveikas sugrįši. Po aštuonerių metų tau vėl teks kentėti, nes tavo kraštas paskęs kraujyje. Blogis pasaulyje bus nugalėtas po dviejų tūkstančių metų.“ Tai pasakęs angelas išnyko. (Gal ir pranašingas buvo kunigo sapnas, nes po

aštuonerių metų, 1956 m. Vengrijos sukilimo metu prieš bolševizmą, kraštas buvo kraujyje paskandintas).

Ilgokai pasėdėję, pasišnekučiavę, suklaupę pasimeldė, padėkojo Dievui už suteiktas malonias Kūčias, palinkėję vieni kitiems greičiau į namus sugrįžti ketino skirstytis. Staiga beldimas į duris. Jie paskubomis tvarkė patalpas, kad neliktų jokio įtarimo, kas daryta. Beldimas stiprėjo, jie nesumojo kur slėptis. Varnas šliūkštelėjęs į pakurą vandens, kad blogiau degtų, atidaręs džiovinimo kameros duris, paprašė slėptis. Kameroje baisiai karšta, tvanku ir nepakeliama smarvė nuo džiūstančio apavo. Slapukai sunkiai kvėpavo, stengėsi pritūpti, kad žemiau būtų, bet žemoje patalpoje netilpo atsitūpti. Varnas, užkabinęs kameros dureles, nubėgo atidaryti laukujų durų, kurias beldžiantysis jau kojomis spardė.

– Kodėl ilgai neatidarei? Miegojai? – užsipuolė Varną budintis zonoje enkavėdistas.

Varnas teisinosi nemiegojęs, kad anglis sandėly trupindamas negirdėjo beldimo. Enkavėdistas apsižiūrėjo sandėlį, po suolu, nieko įtartino nepastebėjęs nusiramino.

– Nereikia užsikabinti durų, – priekaištavo jis.

Varnas teisinosi bijąs vagių, kad naktį atėję neatimtų veltinukų ar dar ko nepadarytų, nesutrukdytų žmonių į darbą išėjimo. Enkavėdistui jo mintys patiko. Sėdęs ant suolo užsirūkė.

Uždarytieji kameroje baisiai kentėjo, duso. Varnas bijojo, kad enkavėdistas nesumanytų atidaręs dureles pasižiūrėti. Jei surastų žmones, apkaltintų slapta pogrindine veikla, nežinia kuo visa tai baigtųsi. Kartu jaudinosi, kad slapukai neuždustų arba neužsikosėtų kuris. Sprendė, ką daryti, kad greičiau enkavėdistas išeitų. Stvėręs kačergą ėmė maišyti pakurą, sukeldamas troškių dulkių dūmų debesį – enkavėdistas pašokęs išbėgo pro duris.

Kameroje uždaryti žmonės, nebegalėdami daugiau kentėti, ketino jau patys pasiduoti, belstis atidaryti. Bet tuo metu, išbėgus enkavėdistui, užkabinęs laukujes duris, Varnas pats atidarė kamerą. Žmonės išlindo svirduliuodami, kunigą ištraukė apalpusį, be sąmonės. Visi išsigando, kaip sugebėdami ėmė jį gaivinti. Sadauskas, buvęs policijos darbuotojas, daugiau medicinos mokąs, darė dirbtinį kvėpavimą. Varnas atidarė laukujes duris grynam orui įleisti. Po keliolikos minučių vargo, pastangų kunigas atsigavo. Atmerkęs akis vėl užsimerkė ir sunkiai kvėpavo. Paguldę ant suolo, apklostę savo drabužiais, kad nesušaltų, leido ramiai pagulėti. Po kurio laiko kunigas atsitokėjo, atmerkęs akis nusišypsojo. Visiems pasidarė smagiau, džiaugėsi, kad grėsusi nelaimė praėjo. Visi pasimeldė ir išsivaikščiojo į barakus.

•

Ryte visus išbudino netikėtai sublizgusi šviesa, nes iš vakaro liko neišjungtas jungiklis. Pabudo visi, tik „jaunavedys“ Kančius miegojo, nepaisydamas ir šviesos.

– Kaip miegojote ponai? – paklausė Juška žiovaudamas. – Ar nebuvo siela atsiskyrusi nuo kūno ir nulėkusi į namus?

– Siela nebuvo atsiskyrusi, bet sapną tai gražų sapnavau, – atsakė Masionis. – Įsivaizduojate, buvau Kaune, su žmona einam ties Prisikėlimo bažnyčia pasivaikščioti. Pakalnėje lyg ant delno visas miestas matyti. Labai graži panorama. Staiga virš bažnyčios bokšto sužibo mažas šviesos taškelis. Jis didėjo, plėtėsi, kol pavirto lėktuvu. Prisiminiau, kad šiandien aviacijos šventė. Pasirodė ir daugiau lėktuvų. Jie skraidė išdarinėdami įvairias figūras. Vienas atsiskyręs nuo kitų ėmė nardyti ore tartum kregždė. Apsukęs keletą ratų, nusileido priešais mus. Išlipo lietuviška uniforma lakūnas ir moja mums sustoti. Priėjęs sveikina mus su švente, žmonai įteikdamas gražią puokštę raudonų rožių. Man padovanojo narvelį su gražiomis raudonakėmis jūrų kiaulytėmis... Ponas Juška, pradėjęs kalbėti, išbudino mane.

– Įtaisys tau kiaulę, kai parvažiavęs namo žmoną rasi su skrajojančiu lakūnu ir bus tau dovana, – pasišaipė Sadauskas.

– Ponas Sadauskai, nepažįstate mano žmonos, – susimąstęs tarė Masionis. – Ji – iš inteligentų šeimos, to neleistų namiškiai. Tikiu, ir Birutė niekada to nepadarys, – rimtai pasakė jis.

– Nepyk, Jonai, aš juokais norėjau Lizdeika būti, – atsiprašė Sadauskas.

Pirmais metais, būnant lagery, kol leido laisvai susirašinėti, Masionis gaudavo iš žmonos Birutės jausmingus laiškus. Atsiuntė ir nuotrauką su vaikais nusifotografavusi. Moteris labai graži – visiems patiko. Jis, prisiminęs namus, vien apie žmoną ir tekalbėdavo. Buvo jaučiama, kad šeima labai laiminga. Vėliau apribojo susirašinėjimą. Retai galėjo parašyti, bet ir iš žmonos dar rečiau gaudavo. Ir laiškų turinys pasikeitė. Buvo paprasti, draugiški, be pirmykščio jausmo. Vėliau laiškai retėjo. Išėjęs į laisvę, laiškų nors daug parašė, bet atsakymo nebegaudavo. Draugai matė, kad Masionis dėl to liūdi, išgyvena, bet niekam nesiskundė. Paklaustas, ar gavo iš namų žinią, susirūpinusiu veidu atsakydavo, bijąs ar neišvežė jų į Sibirą.

Nuo kalbų pabudo ir Kančius. Nesuprasdamas, kas nutiko, ko visi klega, mieguistu balsu paklausė:

– Keleiviai, kur mes?

– Kelk, miegaliau, greit – Vilniaus stotis, – rentė Juška.

– Gerai būtų, kad, vakare atsigulęs, ryte Vilniuje pabustum.

– Ko tau skubėti, – tarė Sadauskas, – žmonos neturi, sužadėtinė, kaip ji, regis, Onutė, seniai ištekėjo, tai ko tau skubėti?

Kančius turėjo sužadėtinę, jei ne areštas, būtų susituokę. Pradžioje susirašinė-

jo, vėliau laiškų nebegavo. Iš sesers sužinojo, kad Onutė ištekėjo už jo draugo. Jis nepyko, parašė jiems gražų sveikinimą.

– Kam jam Onutė, jis turi Niną. Moteris – ugnis, pasirengusi jį sudeginti, – tarė Povilas.

– Laimė, kad išvažiuoja, nutvėręs kazachas už jauną žmoną gyvam kailį nuluptų, – pritarė ir Masionis.

Visi smagiai pasijuokė.

– Baikite mane terorizuoti, aš jokios Ninos neturiu ir neturėjau, – neigė juokdamasis ir Kančius.

– Na, tautiečiai, iš lovos – ir į žygį, – sukomandavo Masionis, šokdamas iš guolio.

Apsirengę, truputį užvalgę, prie slenksčio pastovėję ir atsisveikinę su „Alavo kasa“, išėjo į rinkimosi punktą.

Lauke stiprokai šalo, šviesi mėnesiena. Šiaurėje mėnesiena visada šviesesnė negu europinėje dalyje. Pakely sutiko Karolį Čižiką, Joną Gabrilavičių ir kitus lietuvius.

– Sveiki, keleiviai! – šaukė Karolis, sukdamas gitarą ratu, – prasidėjo didysis tautų kraustymasis!

– Taip išeina iš Čiukotkos žemės, iš nelaisvės namų, – atsakė keliese.

Iki rinkimosi punkto – apie trys kilometrai. Eiti reikėjo tundra. Nešant sunkius lagaminus, kelionė nelengva. Juolab, kad visą laiką kilo įkalnėn. Rinkimosi punktas – beveik puskilometris kalnuose. Ten buvęs katorgininkų lageris. Juos, prieš metus išgabenus į Magadaną, liko laisvi barakai. Todėl ten valdžia ir nutarė įrengti išvažiuojančiųjų telkimosi punktą.

Einant Juškai maudė koją. Pusiaukelėje ėmė net stiprokai skaudėti. Jis pradėjo atsilikti. Draugai pastebėję paėmė nešti jo daiktus. Aleksandrui nesmagu buvo apsunkinti draugus, jie ir savo daiktų pakankamai turėjo, bet keleiviai jo prieštaravimo neklausė. Tuščiomis eiti buvo lengviau.

Netrukus priėjo ir rinkimosi punktą. Jame žmonių jau daug prisirinkę. Publika įvairiatautė, įvairiakalbė. Jie pagal tautybes ir grupavosi. Juos sutiko čia anksčiau atvykę lietuviai: tai Kostas Šimanskis, Vytas Navickas, Miškinis ir kt.

– Manėme, kad nebenorite važiuoti. Laukiam, laukiam, o jūsų kaip nėra, taip nėra, – pasakė Miškinis, padėdamas atvykusiems įsikurti.

– Ir tu, Aleksandrai, ištrūkai! – sveikindamasis džiaugėsi Šimanskis.

Lietuviai buvo seni pažįstami, sveikindamiesi spaudė vieni kitiems rankas, draugiškai stumdėsi džiaugdamiesi, kad visi išvažiuoja.

Sutiktieji punkte gyveno nuo vakar dienos, žinojo paskutines naujienas apie laivus. Patarė nedelsiant užregistruoti laivakortes, nes kontrolierius ruošiasi išeiti. Atvykusieji taip ir padarė. Palikę daiktus saugoti draugams, vieno lydimi nuėjo registruotis. Informacija buvo teisinga, kontrolierius ruošėsi išeiti. Paprašius užre-

gistruoti, paklausė, ar daug. Matydamas, kad keli, paėmęs dokumentus, sugrįžo ir užregistravo.

Atlikęs paskutinį formalumą Juška dairėsi, kur patekęs. Norėjo surasti pažįstamų baltijiečių – estų, latvių, bet nerado. Šiaip pažįstamų sutiko labai daug, bet ne visi verti pažinties. Dalis – nerimta publika: buvę vagys, recidyvistai, su jais lietuviai vengė bendrauti. Lietuviai per ilgus gyvenimo metus lagery šios kategorijos žmones išstudijavo labai puikiai. Tai atskiras pasaulis: *blatniakai*, *urkos*, *česniakai*, *bušlatininkai*, *kalvikiai*, *frajeriai* ir kiti... Jie visi vienos vertės – gyvenimo atmatos... Jis žinojo, kad vagys sunkiomis gyvenimo sąlygomis už duonos kąsnį geriausią savo draugą gali išduoti, net nužudyti. Per tuos nelaisvės metus tokių faktų matė labai daug. Bet lagerio valdžia ir KGB į juos žiūrėjo kur kas palankiau negu į politinius kalinius.

Aleksandras atsisėdo prie daiktų, šalia Šimanskio, ir stebėjo tą skruzdėlyną. Aplinkui sklido įvairiakalbis triukšmas. Daugiausia triukšmavo kortuotojai. Jie lošė visur, net ant sušalusios žemės susėdę. Jo dėmesį patraukė vienas lošėjas. Raudonplaukis su kyšančiu iš po kepurės vešliu kuodu, plataus veido, stambaus sudėjimo. Jis visą laiką garsiai triukšmavo.

– Kolia, *beri*, – ragino draugą imti papildomą kortą. – Imk, būtinai imk, juk aš tau sakau, – įtikinėjo draugą. Pastarasis paėmė ir pralošė. Virpančiomis rankomis traukė iš kišenės ir dėjo į kepurę praloštus pinigus. O rudaplaukis, vėl iki ausų išsišiepęs, juokėsi ir kalbėjo, kad nereikėjo imti ir toliau lyg užsuktas garsiai kvatojosi.

– Kaip tau patinka toks draugas? Pats įkalbėjo pralošti ir dar žvengia kaip arklys.

– Ir aš jį stebiu, – nusišypsojo Juška.

– Aleksandrai! – išgirdo Masionio balsą.

Apsidairė, bet niekur jo nematė.

– Aleksandrai, eik čionai! Ar nematai? – šaukė jis nuo tarpuvartės, modamas ranka ateiti.

– Kostai, pažiūrėk daiktus, – pasakė Šimanskiui, pats nueidamas prie šaukiančio draugo.

Masionis pakvietė drauge eiti į netoliese esantį lagerį – aplankyt ten likusį tautietį profesorių Rubiką. Profesorius – botanikas, bet lageryje dirbo ligoninės sanitaru pas garsų, taip pat profesorių chirurgą Koroliovą. Prie einančių prisijungė Kančius, Sadauskas, Gabrilavičius ir Karolis.

Į lagerio zoną užeiti neleido. Budintis atsisakė net pakviesti. Nelikus galimybės susitikti, sustoję netoli tvoros stebėjo ligoninę. Pamatę iš jos išeinantį žmogų ir paprašė, kad pakviestų sanitarą Rubiką. Žmogelis vėl dingo duryse. Netrukus išėjo profesorius. Pamatęs saviškius, nušvito draugiška šypsena. Prisiartinęs iki leidžiamo atstumo, prie tvoros, sunėręs aukštai iškeltas rankas, sušuko:

– Sveiki, broliai, sveiki!

– Atėjom atsisveikinti, šiandien vakare išeiname į laivą, – pasakė Masionis.

– Labai džiaugiuos, kad atėjote, aš tikėjaus ir laukiau, – prisipažino jis.

– Tau atnešėm šokolado, bet kaip perduoti? – pakėlęs ryšulėlį, rodė Masionis.

– Neįmanoma, – atsakė profesorius, rodydamas į bokštelį, kuriame jau šaižiai rėkė sargybinis iš savo „gandralizdžio“.

Juška, paėmęs ryšulėlį, priartėjo prie tvoros ir permetė ryšulėlį per tvorą visai arti profesoriaus kojų. Profesorius stvėręs nubėgo. Tuo metu iš bokštelyje pasigirdo šūviai, kulkos prazvimbė visai arti lankytojų.

– Prakeiktas stribas, – iškošė pro dantis Masionis.

Pats laikas buvo pasišalinti. Į šūvius galėjo atskubėti konvojus. Tuomet nemalonumų nebeišvengtų, vargu ir ar namo išvykti begalėtų, kol išsiaiškintų kas, dėl ko... Mažiausiai savaitė praeitų ir laivai išplauktų.

– Sudie, mielasis, mes bėgam, o tu laikykis!

– Sudie, laimingos kelionės, linkėjimų tėvynei! – jau prie durų sušuko profesorius.

Aleksandras, nors ir skaudančia koja, bet bėgo neatsilikdamas. Reikėjo skubėti, jei vytųsi, kad spėtų įsimaišyti į žmonių minią.

– Ot stribas, – pasakė Sadauskas jau punkte.

– Dar neblogai, galėjo ir nušauti, – sunkiai alsuodamas pritarė ir Kančius.

Saugojusieji daiktus nustebę klausėsi jų pasakojimo.

Staiga triukšmas nutilo. Iširo ir lošėjų lizdai. Juška pastebėjo pro vartus įeinančius enkavėdistus. Bėglius nusmelkė nemalonus jausmas.

– Ar ne mūsų? – šyptelėjo Masionis.

– Vis tiek nesuras, – nuramino Juška.

Bet nuogąstavo be reikalo. Atėję enkavėdistai pranešė, kad dvidešimtą valandą išves į laivą. Stovykla pasitenkinimą išreiškė garsiu *uraaa*!!! Per triukšmą nesigirdėjo, ką dar aiškino enkavėdistai.

Vakarop pradėjus snigti, dauguma persikraustė į baraką. Čia žmonių taip pat buvo daug.

– O, kaimynai! Eikite čionai! – pamatęs lietuvius, šaukė latvis Lapinis, modamas ranka.

Baltijiečiai sugyveno labai draugiškai. Kadangi latviai su estais buvo kartu, pamatę džiaugsmingai pas save kvietė ir lietuvius.

Atėjo išvykimo valanda. Pusvalandį pavėlavę pasirodė tie patys enkavėdistai. Per garsiakalbį įsakė visiems rikiuotis kieme į koloną gretomis po penkis žmones. Kilo didžiausias sąmyšis. Kriminaliniai su daiktais netvarkingai veržėsi pro duris. VeržDamiesi užkimšo jas ir patys sau trukdė išeiti. Baltijiečiai liko paskutiniai.

Blogai apšviestoje kiemo teritorijoje daug kas pasimetė. Savų ieškodami šūka-

liojo, kėlė triukšmą. Besiblaškanti minia į tvarkingą rikiuotę, atrodė, niekada nesustos. Bet greitai triukšmas aprimo. Išsirikiavusi kolona nutįso per visą zoną. Enkavėdistas, išėjęs į priekį, sukomandavo žygiuoti. Minia, apsikrovusi ryšuliais, mėnesienoje atrodė lyg vaiduokliškas karavanas. Lauke šalo, krito snaigės, Juškai eiti buvo sunku: skaudėjo koją, bet jį vėl gelbėjo draugai. Po valandos pasiekė uostą. Prie krantinės stovėjo du laivai. Stambiomis raidėmis užrašyti laivų pavadinimai: „Oriol" („Орёл") ir „Stepan Razin" („Степан Разин"). Netoli krantinės enkavėdistai koloną sustabdė. Suvarę į būrį, apstatė automatininkais.

Skaitytojui atrodys keista, kad laisvus piliečius lydi konvojus. Čiukotkoje taip jau buvo: kur didesnis žmonių, nors ir laisvų piliečių susitelkimas, visada enkavėdistų priežiūroje, kontrolėje.

Nuo spartaus ėjimo žmonės buvo sušilę, pavargę. Sustojus, nuo jų garavo lyg nuo užvaikytų arklių. Vieni sėdosi ant savo daiktų, kiti – tiesiog ant sušalusios žemės. Dangus įsigiedrino, pradėjo stiprokai šalti. Pavargo ir Aleksandras, skausmingai tvinksėjo koja. Negalėdamas stovėti, paėmęs iš Sadausko skrynutę, atsisėdo, skaudančią koją padėjo ant drabužių ryšulio. Taip sėdėti buvo geriau.

Baltijiečiai susėdo vienoje grupėje, budriai saugojo savo daiktus, nes kartu važiavę vagys savo amato nemetė ir čia. Neprižiūrėsi daiktų, tuoj ir nudžiaus.

Tarp krantinės ir žmonių, gerai apšviestoje aikštėje, stovėjo keletas stalų. Prie jų sėdėjo civiliai ir kariškiai. Šalia jų – gausi enkavėdistų grupė.

– Ką valandai dar sumanė? – stebėjosi keleiviai, žiūrėdami į visą tą pasiruošimą. Greitai paaiškėjo.

Prie stalų sėdintys enkavėdistai, iškviesdami po dešimtį žmonių, tikrino visus dokumentus, registravo, atliko lagerinį *šmoną*. Patikrino skrynutėse daiktus, ryšulius. Nurengę viršutinius drabužius smulkiai apieškojo. Liepė parodyti ištiestus delnus, išsižioti. Po to leido apsirengti ir eiti į patikrintųjų grupę. Ko jie ieškojo, ką norėjo surasti – keleiviai nežinojo. Tikrintojai į klausimus neatsakinėjo.

– Paskutinę skaistyklą praeinam, – pasakė Juška drebančiu iš šalčio balsu. Bet į jo repliką niekas neatsakė: šalčio, tingumo apimti žmonės juokauti nenorėjo.

Šmonu labai piktinosi vagys, lagery buvę *blatniakai, urkos*. Pamatę atidarinėjant skrynutes, jie sujudo lyg širšių įgelti. Smerkė prie stalų viršininkus ir valdžią, pasikėsinusius į pilietines teises, neliečiamybę. „Įtarinėjimai žemina asmenybės orumą," – piktinosi jie.

Apskritai, vagys tarybine santvarka buvo patenkinti, save laikė tikraisiais proletarais, įgyvendinančiais komunizmo idėjas – gyventi pagal poreikius.

„Mes – leniniečiai," – mėgdavo sakyti jie. Bet tas tikrinimas jiems nepatiko. Jie bijojo, kad, tikrinant lagaminus, kilnojant daiktus, gali kas nors atpažinti pavogtus savo daiktus. Be to, jie vežėsi prisivogę ir valdiškų daiktų, už kuriuos jų taip pat nepaglostytų. Kad išvengtų nemalonumų, prieš eidami prie stalų, patys mėtė iš

savo lagaminų labiausiai įtartinus daiktus: įvairius prietaisus, nikeliuotus importinių įrankių komplektus.

Čiukotkoje visa kalnakasybos technika buvo importinė. Kartu su ja būdavo ir aukščiausios rūšies įrankių komplektai. Bet eksploatuojant tie įrankiai dingdavo, greitai išnykdavo. Žmonės, aptarnaujantys tą techniką, vargdavo su blogais rusiškais arba vietos gamybos įrankiais, o amerikietiški, japoniški, vokiški suplaukdavo į vagių lagaminus ir laukdavo išvykimo į „didžiąją žemę".

Vagys vos ne visą aikštę nuklojo nikeliuotais lyg sidabras žvilgančiais įrankiais. Brangus turtas mėtėsi kaip bevertis niekalas, net gaila buvo žiūrėti. Vienas estas, dirbęs kasykloje „Severnij" ekskavatorių mašinistu, pasipiktinęs vagimis, ketino pranešti viršininkams apie mėtomus įrankius, bet kiti patarė to nedaryti, nes vagys skundikų nemėgsta ir skaudžiai baudžia. Buvę lagery žinojo jų kerštingumą. Vieną tokią egzekuciją Juška matė savo barake: jo akivaizdoje nužudė gerą žmogų – jo draugą.

Juška, nustojęs domėtis įrankiais, kurį laiką sėdėjo nieko neveikdamas. Vėliau jo dėmesį patraukė stambaus sudėjimo žmogus, kuris ilgai triūsė, bandydamas į pašalo žemę įkalti gražų durklą. Kadangi žmogus buvo arti, gerai matėsi jo veidas ir durklas rankose. Tokius durklus lageryje slapta gamindavo auksarankiai šaltkalviai. Juos turėdavo tik žymieji recidyvistai *blatniakai*. Stebint jį, toptelėjo mintis, kad tokį durklą jis kažkur matė, lyg matytas ir durklo savininkas. Bet kur matė – neprisiminė.

– Kostai, ar pažįsti tą žmogų su durklu? – parodė šalia sėdinčiam Šimanskiui.

– Nee... hmm... lyg ir matytas, – suabejojo jis. – Man atrodo, jį į Krasnoarmeiską atvežė keturiasdešimt aštuntaisiais metais iš Zariankos lagerio. Pameni, kai tą vagių gaują atvežė, jiems pradėjus kalinius žudyti, greitai vėl kažkur išvežė.

– Ir man taip atrodo, – pritarė ir Juška.

Vėliau abu stebėjo žmogų vis dar vargstantį su durklu. Matyt, tas durklas jam buvo labai brangus, negalėjo paprastai išmesti. Kaip vagims būdinga, prieš išmesdamas turėjo sulaužyti. Negalėdamas žemėn įkalti, ėmė kojomis trypti. Įtūžį išliejęs, pakėlęs vėl apžiūrinėjo jau sudaužytą durklo rankeną. Juška, ilgiau įsižiūrėjęs, atpažino jį. Durklo savininkas tas pats žudikas, kuris prieš keletą metų nakties metu, įsibrovęs į jų baraką, gal tuo pačiu durklu, nužudė jo gerą draugą Michailovą. Prisiminimai Aleksandrą sujaudino lyg priminta skola, neatlyginta skriauda. Po tos nakties jis ilgai ieškojo žudiko, norėjo atkeršyti už draugą, bet nerado: kitą dieną su grupe recidyvistų jis buvo išvežtas į kitą lagerį. Dabar atpažinus, kilo mintis žudiką paskųsti prie stalų sėdintiems viršininkams. Gal vėl sugrąžintų į lagerį. Jis atkeršytų rankų nesusitepęs. Bet savo sumanymu suabejojo. Vargu ar tie viršininkai juo, buvusiu politiniu, patikės. Nuo žmogžudystės praėjo daug laiko, be to, ji įvyko lageryje, kur kalinio nužudymas buvo bereikšmis įvykis.

Netrukus priartėjo eilė ir lietuviams. Paėmę daiktus nuėjo prie stalų. Kapitonas,

paėmęs Juškos dokumentus, ketino kažką sakyti, bet mostelėjęs ranka parodė eiti patikrinimui. Tikrintojai jau buvo pavargę, o gal iš pavardžių suprato, kad ne rusai, ne vagys, labai netikrino. Panašiai praleido ir latvius, ir estus. Po jų vėl ėjo vagių grupė, juos tikrino pagrindinai.

– Brolis brolį pažįsta, – šyptelėjo Juška.

Perėję į patikrintųjų grupę, po nusirengimo, žmonės jautėsi sušalę. Todėl niekas nenusėdėjo vietoje: šokinėjo, trypė, stumdėsi, kad nors kiek sušiltų.

– Aleksandrai, žiūrėk, kaip būriuojasi tautomis, – parodė Kostas. Lenkai, čečėnai, totoriai, gruzinai ir kiti – visi laikėsi savo grupėse. Tiktai rusai nesilaikė savų. Jie, vieninteliai internacionalistai, lyg šakalai maišėsi tarp visų.

Baigę tikrinti keleivius, pradėjo laipinti į laivą. Prie laivo stovintys enkavėdistai skaičiavo žmones. Atskaičiuoti siaurais metaliniais laipteliais vorele lipo ant denio. Lietuviai, stovėję už estų, taip pat greitai atsidūrė ant denio. Žiūrint iš laivo, apšviestoje aikštėje matėsi minia žmonių, kurie lyg vanduo siaura srovele tekėjo į laivo denį, triumus.

Nusileidus į triumą kilo didžiulis sąmyšis, triukšmas. Keleiviai rinkosi sau vietas, kaip ir lagerio barakuose sumontuotose neobliuotų lentų trijų aukštų gultuose. Vieni barėsi dėl geresnio kampo, kiti, užėmę vietas sau ir draugams, pastaruosius šaukė vardais, pavardėmis. Tik girdėjosi: „Kolia, Vasia, Vainor“ ir t. t. Arba barniai: „Pasitrauk!.. Ko prikibai!.. Mauk po velnių, o tai akis išdursiu, vidurius paleisiu.“ Įvairiakalbiame šurmulyje Juška išgirdo šaukiant jo vardą. Kas šaukia, pradžioj nematė ir nesuprato, tik girdėjo: „Aleksandrai, eik čionai! Ar nematai manęs!?“ Atidžiau apsidairęs, pastebėjo latvį Lapinį, kuris stovėjo gultų antrame aukšte, viena ranka laikydamasis už sijos, kita mojo jam ir kvietė ateiti visus lietuvius. Žmonių kamštyje prasibrauti buvo nelengva, bet šiaip taip prisikasė.

Latvių pasirinkti gultai buvo patogūs, toliau nuo pagrindinių laiptų, gerai matėsi visas triumas.

– Junkitės prie mūsų, būsime kartu visa aisčių giminė, – siūlė jis. Čia buvo latvių, estų, betrūko tik lietuvių. Iš dešinės gultų pusės būriavosi ukrainiečiai.

Kaimynai lietuviams patiko, Lapinio pasiūlymą su malonumu priėmė. Anksčiau atėjusieji jau buvo pasikloję ar tik ruošėsi guolį. Kiti stovėjo apžergę netvarkingai sumestus daiktus, taip pažymėdami sau užimtą vietą. Bet laisvos vietos buvo pakankamai ir lietuviams.

Juška, nieko nelaukdamas, pasitiesė savo antklodę. Prie jo klojosi kiti. Netrukus jų pozicijas ėmė šturmuoti buvę kriminaliniai. Jie įžūliai veržėsi nors keli įsibrauti į baltijiečių tarpą. Vos nekilo muštynės, bet, patyrę vieningą atkirtį, pasitraukė. Jų kėslai buvo aiškūs: įsitvirtinę būtų galėję iššniukštinėti kur ir ką galima pavogti. Baltijiečiai klojosi gulėti dviem eilėmis, sudurdami galvas. Vienoje pusėje – baltijiečiai, kitoje – ukrainiečiai. Tarp galvų, palikę tarpą, susidėjo daiktus. Išsidėstymas

– be priekaištų kaip fronto gynybinėse pozicijose. Jei vagys pasikėsintų apvogti, turės prasibrauti pro miegančius žmones. Tą kiekvienas ir miegodamas pajus. Šalia Aleksandro pasiklojo Juozas Sadauskas, Kostas Šimanskis, kitoje pusėje – Jonas Gabrilavičius, Jonas Masionis, Povilas Undzėnas, Kančius ir kiti. Galvūgalyje prie jų – estai ir latviai. Baigę tvarkytis kai kas ėmėsi užkandžiauti, kiti atgulę ilsėjosi. Juška panoro išeiti ant denio pasidairyti. Paskutinį kartą žvilgtelėti į sutemų apgaubtus Peveko kalnus. Užlipus laiptais į viršų, prie angos kelią pastojo enkavėdistas.

– O tu kur!? – grubiai suriko jis.

– Į denį, noriu pasidairyti, – atsakė Juška.

– Aš tau pasidairysiu, atgal!

Juškai nieko neliko, kaip paklusti ir grįžti į triumą. Angą pasiekė ir paskui jį ėjusieji, bet enkavėdistas neišleido ir jų. Anksčiau stebėtas žmogus su durklu, nepaklusdamas sargybiniui, bandė jėga prasiveržti. Keikdamas sargybinį įrodinėjo, kad jis – laisvas tarybinis pilietis, važiuoja už savo pinigus ir turi teisę vaikščioti kur nori, bet sargybinis jo suprasti nenorėjo, atstatęs šautuvą grasino nušauti. Užsispyrėliui ir to nepabūgus, smogė šautuvo buože per galvą. Persivertęs per turėklus, žmogus žemyn galva nukrito į triumą. Atsitrenkęs galva į aštriabriaunę siją, mirtinai susižalojo. Jo kompanionai keikė enkavėdistus, grasino, kad sugrįžę namo, apskųs Maskvai, Stalinui. Juška, visa tai matydamas ir girdėdamas, net šyptelėjo, kad jo draugo žudikas pats save nubaudė.

Sugrįžęs rado sugulusius draugus, besidalijančius dienos įspūdžiais. Pamatę jį, ėmė teirautis, ką matęs denyje. Jis papasakojo, kad į denį neišleidžia, o bandantiems jėga prasiveržti, enkavėdistai skaldo galvas. Papasakojo, kaip užmušė jo draugo žudiką.

– Tą, kurį stebėjom laužantį durklą? – paklausė Šimanskis.

– Taip, – linktelėjęs galvą patvirtino Juška.

– Kas jis per tipas? – domėjosi kiti.

Aleksandras atsisėdęs pradėjo pasakoti.

– Pamenate, 1948 metais atvykus etapui iš Zariankos lagerio atvedė tris kalinius ir į mūsų baraką. Vieną mažiuką, mongoliško veido mandžiūrą, kitą – jauną vaikinuką ir trečią – pusamžį, gerokai žilstelėjusį žmogų. Buvo vakaras, dauguma juos smalsiai apžiūrinėjo, apibėrė klausimais: „Kas? Iš kur? Už ką?..“ Naujokai atsakinėjo. Iš elgesio ir laikysenos matėsi: jie ne *urkos* ir ne *blatniakai*.

Vyriausias paklausė, kuris čia brigadininkas. Budėtojui parodžius į buldogo veidu milžiniškos išvaizdos ukrainietį, jis įtartinai pasižiūrėjo, lyg abejodamas, ar gali toks pabaisa būti brigadininku, truktelėjęs pečiais, šyptelėjo ir prisistatė: „Aš – mašinistas-ekskavatorininkas, vadinuos Vasilis Michailovičius, pavarde Michailovas. *Vachtioras* mane atsiuntė gyventi jūsų barake. – Juo pasekė likusieji.“

Brigadininkas, trumpai supažindinęs su barako taisyklėmis, tvarka, parodė vie-

tas gultuose. Mano kaimynas buvo neseniai išleistas iš lagerio, gultas laisvas, Michailovą ir paskyrė į jo vietą.

Michailovas priėjęs pasisveikino. Nusirengęs viršutinius drabužius, susidėjo galvūgalyje vietoj pagalvės. Užlipęs atsigulė. Aš, turėdamas duonos, atsilaužiau valgyti. Pasiūliau ir jam gabalą. Jis lyg ketino atsisakyti, bet šyptelėjęs paėmė ir godžiai valgė. Tą vakarą išgulėjo žodžio neprataręs. Aš visaip bandžiau prakalbinti, bet jis, trumpai atsakęs, vėl nutilo.

Michailovas buvo stambaus sudėjimo, ne pagal amžių pražilęs. Išsikalbėti tą vakarą su juo man nesisekė. Nesisekė ir kitomis dienomis. Jis buvo uždaro būdo, nekalbus. Į klausimus atsakinėjo nenoriai ir trumpai. Lagery labai atvirų žmonių nebūna ir negali būti, bet jis buvo uždaresnis negu visi. Kadangi buvom artimiausi gultų kaimynai, pamažu susidraugavom. Artimiau bendraudamas, pastebėjau keistą Michailovo būseną. Tartum jis dėl kažko kentėtų, jį slėgtų baisūs prisiminimai. Jis ir miegodamas dažnai imdavo inkšti ar dejuoti. Kartais reikėdavo net pažadinti. Pažadintas atsisėsdavo, baikščiai apsidairydavo, delnais užsidengęs veidą pasėdėdavo ir vėl, kritęs į guolį, užmigdavo.

Barake taip pat gyveno totorius Vadimas. Jis laisvėje dirbo cirko klounu. Už ką jis teistas, nežinojome. Gerai nusiteikęs jis imdavo siausti, rodyti klouniškus pokštus. Barako gyventojai leipdavo juokais, bet Michailovas tik šykščiai šyptelėdavo ir vėl, sukoncentravęs žvilgsnį į vieną tašką, paskęsdavo savo mintyse.

Kartą paklaustas, kodėl toks paniurėlis, apie ką galvoja, jis sunkiai atsiduso, bet nieko neatsakė. Momentais man atrodė, kad jam neegzistuoja šis pasaulis, jis gyvena kitame, tik jam vienam žinomame pasaulyje.

Barako gyventojai apie jį spėliojo įvairiai: vieni manė esant išeikvotoju, kiti – žmogžudžiu ar plėšikišku vagimi. Tretieji, neturėdami ką sugalvoti, vadino fašistu, taip vadino visus politinius. Bet jis nei vienas, nei kitas nebuvo. Kaip vėliau paaiškėjo, teistas už autoįvykį. Darbe ir barake Michailovas buvo geras, paslaugus. Greitai pelnė visų simpatiją. Kadangi jis barake buvo už visus vyresnis ir daugiau pražilęs, pavadino jį dėde Vasia.

Dėdė Vasia savo gyvenimu skyrėsi iš visų kriminalinių. Jis nesikeikė kaip kiti, nelošė kortomis, neskriaudė už save silpnesnių. Pagarbiai atsiliepdavo apie moteris, o tai tarp kriminalinių retenybė. Kriminaliniai moteris niekindavo. Jų kalbos, prisiminimai apie jas dvelkdavo niekšybėmis, cinizmu. Moterys, net motinos, jų supratimu, vyrų geidulių tenkintojos. Dėdė Vasia toks nebuvo. Vienutėlė jo blogybė – kad per daug tylus, užsidaręs. Niekada nieko apie save nepasakojo. Neperpratau ir aš jo. Bet jį gerbiau ir mylėjau kaip gerą draugą. Tikėjau, kad savo būsenai jis turi rimtų priežasčių. Galbūt sąžinės graužimas pasmerkė jį kentėjimui. Aš užjaučiau jį ir labai norėjau padėti, bet nežinojau kaip ir kuo. Paslapčių skrynia atsivėrė gal po metų.

Kartą mes abu remontavome karjere ekskavatorių. Dirbom visą parą. Darbus užbaigėm vėlai naktį. Galėjom, paleidę variklį, dirbti karjero darbus, bet neturėjom tepalų. Juos turėjo atgabenti rytinė pamaina. Rytas toli, laisvo laiko daug. Spigino stiprus speigas, o kad išsigelbėtume nuo sušalimo, sukūrę laužą, šildėmės, laukėm rytinės pamainos. Prie laužo išsikalbėjome, prisiminėm namus, vaikystę. Michailovas buvo kalbesnis. Kodėl jis prakalbo, ir šiandien suprasti negaliu. Gal todėl, kad buvom dviese toli nuo žmonių? Gal paveikė laužas ir ta ypatinga Šiaurės nakties tyla... O tikriausiai dėdė Vasia nuo ilgo kentėjimo buvo pavargęs. Nukamuotas nebepajėgė to krūvio nešti vienas ir panoro pasidalyti sunkia našta su kitu. Aplinka tam tiko: gaubianti naktis, vienuma ir mano parodytas draugiškumas. Užsisklendęs savyje žmogus kaip užtvenkta upė, kurios vandenys nenumaldomai kyla aukštyn, kyla tol, kol nebetilpdami ima lietis per kraštus. Neišlaikė ir dėdė Vasia: „Aleksandrai, ar esi savo gyvenime padaręs kam blogo?“ – „Nežinau, atrodo, kad ne.“ – „O aš esu, “ – atsakė dėdė Vasia ir atsiduso.

Laužo šviesoje stebėjau jo veidą, kuriame atsispindėjo liūdesys ir skausmas. Jis atrodė panašus į beviltišką ligonį. „Aš esu, – patylėjęs pakartojo jis, – štai jau šešeri metai prabėgo nuo to, o užmiršti negaliu... Dažnai net sapnuoju. Sutikčiau dešimtį ir dar daugiau metų katorgoje būti, kad praeitį susigrąžinčiau, bet deja...“ – ir vėl nutilo. – „Tai ką tu padarei? Bažnyčią apvogei ar seserį išprievartavai?“ – bandžiau pajuokauti.

Dėdė Vasia nieko neatsakė, tik pasižiūrėjo į mane graudžiu maldaujančiu žvilgsniu, kuriame atsispindėjo liūdesys ir gili dvasinė kančia. Jo akyse sublizgo ašaros. Man pasidarė nesmagu dėl nevykusio pajuokavimo. Supratau, dėdė Vasia nori man pasakyti kažką svarbaus. Susigėdęs dėl savo netakto tariau: „Atleisk, Vasili, aš nenorėjau tavęs įžeisti.“ – „Nieko, nieko, negailėk manęs, aš vertas įžeidinėjimų,“ – atsakė jis liūdnai, net piktai.

Pasilenkęs surinko nuo žemės tepaluotus skudurus, sumetė į laužą. Ugnis spragsėdama ėmė geriau degti, nušviesdama išraustą žemę ir ekskavatorių. Dėdė Vasia apvožė kibirą dugnu į viršų ir atsisėdo. Išsitraukęs iš vatinuko kišenės švarų skudurą, šluostėsi tepaluotas rankas. Skudurą įmetęs į ugnį vėl prabilo: „Aleksandrai, matau, tu – geras vaikinas. Galbūt todėl, kad ne mūsiškis, ne rusas. Aš tave stebiu seniai ir matau, kad daug skiries iš kitų. Aš noriu tau papasakoti savo niekingo gyvenimo istoriją. Būk geras, jei klausydamas ir labai manęs neapkęstum, netrukdyk, leisk viską pasakyti.“ – „Pažadu – netrukdysiu,“ – pasakiau, sudomintas jo keistos įžangos.

Dėdė Vasia vėl ilgai tylėjo, bet aš nedrįsau jo raginti, sėdėjau, šildydamasis prie laužo ir kantriai laukiau. Žvilgtelėjęs pastebėjau keistą jo veido išraišką. Dėdė Vasia žiūrėjo į laužą bereikšmiu žvilgsniu. Trūkčiojo jo kairysis skruostas, krutėjo lūpos. Atrodė, lyg pats su savimi kalbėtųsi. Tada, nervingai krūptelėjęs, atsigręžė į mane

ir prabilo: „Prieš karą gyvenau kaime. Dirbau kolūkyje vairuotoju. Buvau kaip ir tu, jaunas, gal ir gražus. Dirbau gerai ir sąžiningai, greitai gavau naują sunkvežimį. Juo važinėjau į tolimuosius reisus. Kartą, grįžtant iš Maskvos, pakely mane sustabdė mergina, prašėsi pavežti. Keleivio sėdynė buvo laisva, su malonumu ją paėmiau. Mergina įsėdusi padėkojo už sustojimą. Sėdėjo nekalbėdama, žiūrėjo į bėgantį kelią. Aš keliskart ją nužvelgiau: buvo jauna ir labai graži. Panorau prakalbinti, bet neradau žodžių. Pats nesupratau kodėl, bet ėmiau varžytis jos. Jaučiausi lyg sukaustytas. Kelionėse daug kartų paveždavau merginas, bet su jomis būdavo paprasta: vienas laisvai kalbindavau, kitas bandydavau apkabinti, net pabučiuoti, trečias, labiau patinkančias, kviečiau į pasimatymus, adresais apsikeisdavome. Merginoms aš patikau, tai seniai žinojau, todėl jausdavausi su jomis laisvai. O šiai įsėdus, mane lyg kas pakeitė, paralyžiavo, nedrįsau jos kalbinti. Net sunkvežimį vairavau įsitempęs, bijodamas, kad jai nesutrukdyčiau. Mergina vis dar tylėjo, sėdėjo susimąsčiusi, man atrodė, kažko nusiminusi. Norėdamas, kad geriau jai matytųsi kelias, paėmęs skudurą, nuvaliau jos pusės lango stiklą. Vėl kurį laiką važiavome tylėdami. Po gero pusvalandžio, lyg atspėdama mano mintį, ji pati prabilo, paklausė, ar toli važiuoju, ar nesunku vairuoti didelį sunkvežimį. Aš pasakiau savo rajoną ir kolūkį, o ji net rankomis suplojo: „Tai man pasisekė, juk ir aš ten važiuoju," – prisipažino.

Aš apsidžiaugiau, kad tokia gražuolė važiuoja į mūsų kolūkį. Tikėjausi, gal ilgiau čia užsibus, gal teks aplankyti, net susidraugauti. Kaip jau sakiau, ji buvo labai graži, man patiko iš pirmo žvilgsnio. Nenoromis mintys vien apie ją ir sukosi. Kadangi kelias tolimas, važiuoti reikėjo visą pusiaudienį, išsikalbėjom.

Ji važiuoja iš Maskvos, ten gimė ir augo, gyveno su tėvais. Tėvas – inžinierius, motina – muzikos mokytoja. Maskvoje baigė vidurinę mokyklą. Norėjo studijuoti mediciną, bet likimas neleido svajonėms išsipildyti. Prieš dvejus metus šeimą ištiko baisi tragedija, kuri jos gyvenimą apvertė aukštyn kojomis: neteko tėvo, motinos ir pati nežino, kaip toliau gyventi. Tai papasakojusi, ji vėl nutilo. Aš važiuodamas ilgai mintyse spėliojau, kas nutiko. Dėl ko ji liko našlaitė? „Atleiskite, kad primenu skaudžias gyvenimo akimirkas. Kas nutiko su tėveliais, kad taip anksti jų netekote?" – paklausiau. – „Kas nutiko? Įvyko baisi gyvenimo niekšybė, kuri galima tik mūsų laikais. Gaila, kad mūsų šalyje klesti negailestingas smurtas ir cinizmas, – atsakė ji piktai. – Nežinau, kas jūs esate, gal išduosite mane kaip kontrą, rytoj ir su manim susidoros, bet tylėti, nepasakyti tiesos negaliu." Merginos veidukas paraudo, akyse sužaibavo pyktis ir ašaros. Ji tapo dar žavingesnė. Aš buvau nustebintas, kodėl jauna gražuolė taip anksti nusivylė gyvenimu. „Nejaugi ir meile nebetiki," – pamaniau sau. Apie miesto merginas visko buvau girdėjęs. Važiavau laukdamas, kol vėl ji prašneks. „Mano tėveliai buvo geri žmonės, sąžiningi, darbštūs inteligentai. Tėvelis dalyvavo revoliucijoje, saugojo Leniną, buvo kelis kartus sužeistas, turi daug apdovanojimų. Jūs esate girdėję apie revoliucinį latvių pulką, kuris saugojo Leniną?" – „Žinau." –

„Mano tėvelis to pulko komisaras buvo. Jis – latvis." – „Jūs ne rusė?" – „Kaip čia jums pasakius, tėvelis – latvis iš Daugpilio, mama – maskvietė. Namuose kalbėjom rusiškai. Visi papročiai mūsų šeimoje rusiški. Siela aš tikra rusė, bet dokumentuose užrašyta latvė. Bet argi tai svarbu, kokios tautybės, man atrodo, svarbiausia – pats žmogus. Ar ne taip?" – klausiamai pasižiūrėjo į mane. – „Žinoma, taip." – „Dabar aš pradedu manyti, kad ne visai taip yra mūsų brangiojoje tėvynėje."

Paskutiniai jos žodžiai man nepatiko. Aš tuomet, būdamas patriotiškai nusiteikęs jaunuolis, viską mačiau tik gražiomis spalvomis. Jei ką apšaukdavo kontra*, tikėjau, kad jis kontra, jei ką pasmerkę sušaudydavo, pritariau, kad taip ir reikėjo. Bet mergaitei prieštarauti negalėjau, ji man atrodė ypatinga.

„Prieš dvejus metus, kaip šiandien pamenu, Spalio švenčių išvakarėse, naktį garsiai pasibeldė į mūsų buto duris, – tęsė ji. – Aš pribėgusi atidariau. Į kambarį užėjo trys vyrai. Įsakmiai suvarė mus į vieną kambarį, sustatė prie sienos ir ėmė daryti namuose kratą. Vienas ginkluotas liko mus saugoti, o dviese negailestingai, grubiausiu būdu viską vartė. Rausėsi po tėvelio knygas, spintas, stalčius. Net grindis vietomis atlupo. Ko ieškojo, suprasti negalėjom. Tėvelis bandė protestuoti, norėjo milicijai paskambinti, bet jie neleido. Nutraukę telefono laidą, pagrasino naganu. Mes su mama siaubo apimtos manėm, kad jie plėšikai, nori mus apvogti. Ieško nesamų brangenybių. Bet, deja, jie buvo baisesni už eilinius plėšikus. Baigę kratą ir nieko nesuradę, įsibrovėliai, parodę saugumiečių dokumentus, liepė tėveliui rengtis, eiti su jais. Tėveliui paklausus, už ką areštuojamas, vyresnysis su ironija atsakė: „Iš kur žinai, kad areštuojame? Mes ne areštuojame, o šiaip vedamės pasikalbėti." Mes su mama pravirkom. Tėvelis išeidamas ramino, prašė nesielvartauti, sakė, kad čia kažkoks nesusipratimas, išsiaiškins ir paleis.

Nakties svečiams išėjus, mes su mama akių nesudėjom, verkėm iki ryto, bet tėvelio nesulaukėm. Jis negrįžo nei ryte, nei vėliau.

Kitą dieną mes su mama apėjom visas įstaigas, net Vidaus reikalų komisariate buvom, bet apie tėvelį niekas nieko nepasakė. Skėsčiojo rankomis, stebėjosi, tačiau išsiaiškinti nakties įsibrovėlių niekas neskubėjo. Nebežinojom ką daryti ir kur ieškoti išvesto tėvelio. Pradėjom manyti, kad įsibrovėliai – kriminaliniai nusikaltėliai, prisidengę KGB dokumentais. Bet kam išvedė? Nužudyti?.. Ar kaip kapitalistiniame pasaulyje reikalaus išpirkos?.. Tačiau ir po savaitės niekas nieko nereikalavo. Pasimetusios su mama pro ašaras saulės nematėm. Bet tai buvo tik mūsų kančių pradžia.

Po mėnesio atleido motiną iš darbo, mokytojos pareigų. Atėjus į darbą, motiną pasikvietė mokyklos direktorius ir pareiškė, kad atleidžiama iš darbo. Motina paklaususi už ką, ką ji blogo padariusi. Direktorius tik rankomis skėstelėjęs: „Nežinau, brangioji, nežinau. Yra saugumo raštas atleisti, įsakymą aš privalau vykdyti. Atsis-

* Kontrrevoliucionieriai, kontros – dešiniosios jėgos, susivienijusios į partizaninį judėjimą kovai su marksistais.

kaitymas paruoštas, rytoj į darbą nebeateikite“. Motina tą pačią dieną nuėjus į Švietimo ministeriją, atvirai pasakė, kad kontros šeimos nariams neleidžiama dirbti pedagoginio darbo, auklėti tarybinio jaunimo. Mes viską supratom. O siaube! Tėvelis, jaunystėje kovojęs už revoliuciją, rizikavęs gyvybe, asmeniškai Lenino raštu apdovanotas, apkaltintas tėvynės išdavimu, kontra!.. Mūsų sąmonei, mūsų protui to buvo per daug. Žinojom, kad tai absurdiškas šmeižtas, bet kas juos rezga, ilgai nesupratom.

Po tėvelio arešto, mamos atleidimo iš darbo, bijodami nemalonumų, mūsų, lyg raupsuotųjų, ėmė vengti ir kaimynai. Mums prasidėjo siaubingos dienos: motina ilgai negavo jokio darbo, baigėsi santaupos, neturėjom iš ko gyventi. Vėliau atėmė iš mūsų ir gerą, Maskvos centre esantį butą. Vadovaudamiesi įstatymu, kad kontroms negalima gyventi miesto centre, iškėlė mus į vieno kambario landynę miesto pakrašty. Dėl baisaus gyvenimo motina sunkiai susirgo: ištiko dešinės pusės paralyžius. Nejudėdama lovoje išgulėjo daugiau kaip metus. Visi gyvenimo rūpesčiai atiteko man. Aš dieną naktį dirbau juodžiausius darbus, kad išmaitinčiau save ir sergančią motiną,“ – apsiašarojusi baigė mergaitė liūdną gyvenimo istoriją.

Aš buvau sujaudintas jos pasakojimo. Netikėti mergina negalėjau, ji iš širdies pasakojo, bet ką išgirdau, man buvo nelauktas, baisus atradimas.

„Prieš dvi savaites mama mirė,“ – verkdama pasakė ji.

Nors buvau komjaunuolis, tikėjau Stalinu, tarybų valdžia, bet merginos šeimos tragedija mane sujaudino. Aš užjaučiau ją, kaip įmanydamas guodžiau, stengiausi nuraminti. Nevykusiai kalbėjau pirmus pasitaikančius žodžius, kad viskas susitvarkys, sugrįš ir tėvelis. Žinoma, ji tuo netikėjo, bet mano nuoširdumas, užuojauta ją paveikė. Mergina aprimo, nusišluostė ašaras ir lyg susigėdusi per didelio atvirumo, nusišypsojo: „Atleisk man, nereikėjo tau pasakoti.“

Viešpatie, kokia ji graži, jaunutė, o kiek prisikentėjusi!.. Stebėjausi aš, žiūrėdamas į merginą. Ji buvo nuostabiai graži, lyg ne žemiškas angelas.“

Dėdės Vasios veidas nušvito, tapo giedras, lyg vėl ją matytų laužo šviesoje.

Jis toliau tęsė pasakojimą: „Mergina sakė palikusi tą landynę ir visam laikui važiuojanti pas tetą Nastią. Jos tetą aš pažinojau. Ji vieniša gyveno mūsų kolūkyje, trobelėje toliau nuo kaimo. Kadaise buvusi mokytoja, dabar dirbo fermoje melžėja. Jos vyrą, taip pat buvusį mokytoją, prieš kelerius metus apkaltino kontra, areštavo ir kažkur išvežė. Todėl daug kas ją pravardžiavo kontros našle. Ne kartą ir aš ją įžeidinėjau. Man smagu būdavo, kaip ji nelaiminga, susigūžusi pasitraukdavo man iš kelio. Užgauliodamas ją, jaučiausi nors truputį padedąs kovoje su kontromis.

Dabar sužinojęs, kad ta pavargusi, visų užgauliojama moteris – šios gražios mergaitės teta, mintyse gailėjausi savo poelgio ir prisiekiau niekada daugiau taip nedaryti.

Kalbėdamiesi privažiavome kolūkį. Mergaitę nuvežiau prie tetos trobelės. Ji at-

sisveikindama ištiesė man ranką, sakydama: „Kokie mes keisti, nedraugiški, ilgai važiavome, kalbėjomės, o susipažinti taip ir nesugebėjom. Mane vadina Liuba, Liuba Beldaris," – pasakė ji. Aš pasakiau savo vardą ir, tetai išėjus į lauką, įlipau į sunkvežimį. Grįžęs į namus, visą vakarą galvojau apie Liubą.

Kitą dieną, važiuodamas į reisą, tyčia pasukau pro tetos Nastios trobelę, norėjau susitikti su Liuba. Tetos jau nebuvo, ji anksti išeidavo kolūkio karvių melžti.

Mergina mane sutiko draugiškai, su šypsena, kaip seną pažįstamą. Paprašius vandens atsigerti, pakvietė sėstis, pati išbėgo šviežio šulinio vandens atnešti. Likęs vienas dairiausi po trobelę, kuri skurdžiai atrodė ir iš vidaus, bet visur pavyzdinga tvarka ir švara. Liuba sugrįžusi pastatė kibirą ant suolo ir padavė tyro vandens tardama: "Prašom atsigaivinti, matyt, sūriai valgėte, kad iš ryto vandenį geriate," – ir vėl nusišypsojo kerinčia šypsena.

Nors gerti nenorėjau, bet išgėriau visą stiklinę. Vanduo šaltas, gėriau pamažu, gerdamas stebėjau Liubą. Ji palaidais, tik kaspinu surištais plaukais ir laisvu žydru chalatu atrodė dar žavingesnė negu vakar. Liuba man priminė matytą Madonos paveikslą. Padėkojęs už vandenį, atsisveikinau. Tarpdury stabtelėjęs, sukaupęs visą drąsą, paklausiau, ar galiu retkarčiais ją aplankyti. Liuba draugiškai nusišypsojo: "Prašom, labai prašom, man su teta bus malonu jus matyti. Juk be tetos ir jūsų daugiau čia pažįstamų neturiu."

Tą patį vakarą aš jas aplankiau. Liuba ir teta sutiko mane draugiškai, pavaišino arbata su paplotėliais. Po to lankiausi beveik kas vakarą. Liuba mane pakerėjo. Nematęs ryte, vakare būtinai turėjau susitikti. Mes greitai susidraugavom. Rudenį prisipažinau meilę, o kitą pavasarį ruošėmės susituokti.

Kadangi buvau aktyvus komjaunuolis, už lankymąsi pas kontrų dukrą draugai man priekaištavo. Bet aš Liubą mylėjau, į jų replikas nekreipiau dėmesio. Tuo labiau, kad daugelis priekaištaujančiųjų patys buvo Liubą įsimylėję. Mergaitė visiems patiko. Dauguma norėjo užkariauti jos palankumą, bet Liuba mylėjo mane. Visiems pretendentams atsakydavo: „Aš turiu vaikiną." Jos prisipažinimas mane maloniai šildė. Liuba man buvo mergina, sesuo ir draugė. Ji tapo visų mano siekių įkvėpėja. Jos įkalbėtas, stojau mokytis į vakarinę mokyklą, pamėgau skaityti knygas. Liuba man parinkdavo, aš perskaitydavau, paskui abu aptardavome. Liubos draugystė buvo miela ir brangi. Kasdien joje rasdavau ką nors naujo, malonaus. Ji sugebėjo užpildyti manyje dvasines tuštumas. Ji buvo lyg neišsenkantis šaltinis, kurio versmėje galima atsigaivinti, sustiprėti. Jaučiau, kad jos veikiamas taurėjau ir kultūrėjau. Liubos draugystė ir meilė mane dvasiškai praturtino. Buvau laimingas ir džiaugiaus, kol lemtingą dieną pats viską sugrioviau, pražudžiau. Aš su mergina pasielgiau kaip didžiausias niekšas. Taip, taip, kaip niekšas, kaip galvijas, – linguodamas galvą tvirtino dėdė Vasia. – Merginai už nuoširdžią draugystę, už angeliškai tyrą meilę atsilyginau baisia niekšybe. Ir reikėjo man taip?.. Och, galvijas!.." – plodamas

delnais sau per galvą, kalbėjo jis.

Jo veidas, neseniai švytėjęs sielos šviesa, vėl apsiniaukė. Jis liko rūstus, tartum teistų save. Paskui nutilęs sėdėjo susikūprinęs, susigūžęs, lyg bijotų tariamais žodžiais pabaidyti jam vienam tematomą regėjimą.

Kiek patylėjęs, skausmingai atsiduso ir vėl prabilo: „Buvo žiema. Vakare nuėjęs Liubą radau vieną. Teta buvo išvažiavusi į rajoną ir sakė grįšianti tik rytojaus dieną. Mes ilgai vakarojom. Aš tyčia neskubėjau išeiti, norėjau likti nakvoti. Po vidurnakčio Liuba pati pasiūlė skirtis, sakė, kad jai reikės anksti keltis – už tetą kolūkio karvių melžti. Bet aš neišėjau, prašiau leisti pasilikti iki ryto. Įtikinėjau, kad nieko blogo nenutiks. Ryte, anksčiau atsikėlęs, išeisiu, net kaimynai nepastebės, nekalbės. Liuba nesutiko. Aiškino, jai nesmagu dėl savo sąžinės, ne dėl kaimynų. Bet man labai prašant, maldaujant, matyt, iš meilės man, leido pasilikti.

Užgesinę šviesą, susėdom ant lovos, ilgokai taip sėdėjom. Už lango stūgavo šiaurys, įsisiautėjo pūga, bet mums buvo gera. Šaltas vėjas greitai išgairino pirkelės šilumą. Sušalusi Liuba glaudėsi prie manęs. Vėliau, abiem sušalus, ji sutiko atsigulti, bet tik nenusirengusi. Sugulę apsikabinom, užsiklojom šilta antklode. Kadangi buvo vėlus laikas, greitai užmigom. Aš pabudau pirmas. Pūga lauke buvo nurimusi. Pro mažą pirkios langą švietė mėnulio pilnatis. Jo blyški šviesa krito ant mūsų lovos, apšvietė miegančią Liubą. Tyliai nuklojęs antklodę, gėrėjaus jos grožiu. Liuba išsidraikiusiais ant pagalvės plaukais balzganoje mėnulio šviesoje buvo pasakiškai graži. Ilgai stebėjau, kaip kilnojasi iškili krūtinė, viliojančiai baltavo apvalios šlaunys. Jas palietus ranka, Liuba krustelėjo, bet nepabudo. Aš, sujaudintas merginos artumo, žiūrėjau į gražų jos veidą. Aistros apakintas, ėmiau ją bučiuoti. Liuba pabudusi pasižiūrėjo į mane nustebusiu žvilgsniu, paskui supratusi mano kėslus, maldaujančiu balsu prašė valdytis, nusiraminti. Man nepaklusus, bandė išsilaisvinti, bet aš užvaldytas aistros nepaleidau. Būdamas už ją daug stipresnis, grubiai panaudojęs jėgą, nuplėšiau drabužius, jai verkiant, maldaujant pasigailėti, įvykdžiau niekšybę...

Po to Liuba lyg pašautas paukštis suglebo, įsikniaubė į pagalvę ir pravirko. Verkė be garso, skrupulingai krūpčiojo jos susigūžęs kūnas.

Praėjus aistrai, aš supratau padaręs baisią niekšybę, bet nežinojau, kaip toliau elgtis, kaip nuraminti Liubą. Jai verkiant įtikinėjau, kad nieko blogo nenutiko, juk vis vien greitai susituoksime. Norėjau ją apkabinti, pabučiuoti. Bet ji krūptelėjo ir dar labiau susigūžė. Nebeišmanydamas, ką toliau daryti, kaip išpirką už niekšybę siūliau ryt iš pat ryto eiti į apylinkę susituokti.

Deja, Liubos aš nepažinojau. Ji ne iš tų, kuri jausmus keistų į niekšybę. Ji pažvelgė į mane paklaikusiu žvilgsniu ir tarė dusliu balsu: „Neapkenčiu tavęs, kankintojau, išeik, palik mane vieną. Ar tau dar negana mano kančių?.." Liubos žodžiai mane nustebino, net įžeidė. Siūliau jai meilę, ranką visam gyvenimui, o ji mane išvarė. To mano kvailam protui buvo per daug. „Gerai, išeisiu, – tariau supykęs, – bet žinok,

tu keliais prieš mane šliaužiosi, prašydama sugrįžti – nebegrįšiu." Atsikėlęs išėjau. Liuba net galvos nepakėlė man išeinant.

Po tos nakties ilgai nesilankiau. Susitikom gal po mėnesio. Liubai pyktis buvo praėjęs, bet sutiko mane be pirmykščio džiaugsmo. Man atrodė – per daug šaltai ir abejingai. Neliko ankstesnio jos linksmumo, nuoširdumo. Buvo liūdna, tyli, bet vis tiek viliojanti. Tas Liubos šaltumas mane siutino, bet kartu ir traukė lyg magiškas magnetas. Aš vėl ėmiau lankytis, bet rečiau. Kartais mane apimdavo gailestis, noras pulti Liubai po kojų ir maldauti atleidimo, bet, susitikus ir patyrus jos šaltumą, mano geri norai ištirpdavo. Mane tai pykdė, todėl nė karto neištaikiau progos atsiprašyti. Po tokių susitikimų susierzinęs vėl nesirodydavau savaitę ar daugiau. Tai tęsėsi keletą mėnesių. Sužinojęs, kad Liuba laukiasi kūdikio, visai lioviausi lankęsis. Kad lengviau pabėgčiau, pavasarį išvažiavau į brigadininkų mokyklą. Į kolūkį negrįžau ir per atostogas. Mokyklą baigiau po dvejų metų. Kai sugrįžau, Liuba jau turėjo dukrą. Aš jų nė karto neaplankiau. Labai pykdavau, kai tie patys draugai man primindavo: „Aplankyk saviškę, Liuba augina tavo dukrą."

Aš pasidariau baisus žmogus. Norėjau, kad Liuba numirtų arba jos vaikas žūtų. O kad vaikas mano, ir minties tos bijodavau. Kartais kildavo dar baisesnė mintis: slapčia jas abi sunaikinti, bet įgyvendinti to nesiryžau. Savo kaltės nejaučiau, slopinau bet kokį sąžinės balsą.

Liuba, iškentusi fizines ir dvasines kančias, atgavo pirmykštį grožį. Gyveno motinystės vargais ir džiaugsmais. Augino dukrą, gal savotiškai ir laiminga buvo. Kur eidavo, ką veikdavo, vesdavosi su savimi ir dukrelę. Dukrai krykštaujant, ji šypsojosi. Jos gyveno normalų žmogišką gyvenimą, o aš slapsčiausi nuo jų, kaip vagis nuo atpildo. Po metų buvau apdovanotas medaliu už gerą darbą kolūkyje. Draugai sveikino, turėjau džiaugtis ir aš, bet jokio vidinio pasitenkinimo nejaučiau. Mano būsena visada buvo liguista. Sąžinės gilumoje jaučiaus esąs neteisus prieš Liubą. Momentais jaučiausi lyg Kainas, nužudęs savo brolį. Slapta smerkiau save, bet viešai neigiau bet kokią kaltę Liubai. Vėliau, nuotaikai pataisyti, pradėjau su draugais išgėrinėti. Stiklelis alkoholio ir draugai mane išblaškydavo, bet neilgam.

Gal po trejų metų netikėtai susitikau Liubą prie upės. Karštą vasaros popietę ėjau maudytis. Liuba prie upės skalbė žlugtą. Pievoje žaidė jos dukra, t. y. abiejų mūsų vaikas, bet dėl savo menkystos aš ir minties tos bijojau. Susitikus nepatogu buvo praeiti nieko nepasakius, užkalbinau. Liuba net krūptelėjo. Atsigręžusi pažvelgė į mane nustebusiu žvilgsniu. Aš pastebėjau: Liuba niekuo nepasikeitusi, išliko graži kaip buvusi, tik nebe tokios skaisčios akys. Gražiosios Liubos akys panešėjo į daug vargo iškentėjusios moters akis. Paklausta, kaip gyvena, ji liūdnai nusišypsojo. Pasižiūrėjo į mane, į pievelėje žaidžiančią dukrą ir tarė: „Vasili, aš nieko nesigailiu, tik gaila, kad tu menkysta..." – tada ji nusigręžė ir vėl ėmėsi savo darbo, tartum manęs ten nebūtų.

Netrukus sužinojau, kad Liubą įsimylėjo ūkio mechanikas Griša Vlasovas ir nori ją vesti. Apėmė jausmas tartum nori mane apvogti, pasisavinti tai, kas priklauso man. Nors jis mano draugas, pradėjau jo neapkęsti. Suradęs progą bandžiau net apkulti. Visa mano laimė, Liuba neskubėjo ištekėti.

Metai bėgo, dukra augo, Liuba gyveno skurdžiai. Jau antri metai gulėjo paralyžiuota jos teta. Ji slaugė ligonį, dirbo fermoje, augino dukrą. Laikui bėgant, aš ėmiau ilgėtis Liubos. Prisiminęs draugystę su ja, dažnai kentėdavau, bet nueiti, susitaikyti nedrįsau, ypač dėl žmonių nuomonės. Man atrodė, susitaikius visi į mane pirštais rodys. Nebuvau ir dėl Liubos tikras, ar ji man tleistų.

Abejonių ir svyravimų kankinamas, gyvenau baisų gyvenimą. Tapau dviveidis žmogus. Nuolat jaučiau, kad be Liubos gyventi negaliu, tebemyliu ją. Pamilau ir dukrą, ji man kaskart darėsi brangesnė, bet viešai, prie žmonių, ją niekinau. Manyje apsigyveno lyg du Michailovai: vienas – su žmogiška sąžine ir širdimi pripažįstąs klaidas, kitas – žiaurus ir negailestingas egoistas, cinikas. Nebepakęsdamas dviveidystės, ėmiau daugiau išgėrinėti. Gėriau dažnai ir be saiko. Mažai kada blaivus būdavau. Gerdamas rasdavau laikiną nusiraminimą.

Dukrelė augo graži ir protinga. Grožiu panaši į motiną, tik plaukai garbanoti ir tamsūs kaip mano. Kolūkyje visi ją mylėjo. Svetimi nuo rankų nepaleisdavo, kitaip ir nevadino, kaip „mūsų gražuolė“. Matyt, motina ar kaimynai buvo pasakę, kad aš jos tėvas: mums susitikus, viską metusi, ji ilgai lydėdavo mane žvilgsniu. Vaikiškai tyros, kaip kadaise motinos, akys nusmelkdavo mane iki sielos gelmių. Nuo jos žvilgsnio aš sutrikdavau, skubėdavau pasišalinti. Bet kartu vis labiau ėmiau jos ilgėtis. Kodėl su manimi taip darėsi, pats nesupratau. Gal todėl, kad mergaitė buvo graži, priminė motiną. Be to, visi ją mylėjo, gyrė, o gal prabilo savas kraujas... Pamilau ir aš ją. Girdėdamas kitus apie ją kalbant, savyje didžiavausi, kad ji – mano dukra. Norėjau dažniau ją matyti. Pamatęs ją kur žaidžiant, slapčia stebėdavau, tada aš atgydavau, krūtinę užliedavo maloni šiluma. Ir kodėl aš toks niekšas buvau, kodėl neišdrįsau, paėmęs ant rankų, tėviškai priglausti, pamyluoti? Ir viešai prie žmonių pasakyti: „Mažyte, aš tavo tėvas, tu mano kraujas, mano džiaugsmas, mano mylima dukra!“

Paskutinius žodžius dėdė Vasia ištarė lyg aimaną. Lyg dejonę. Po to jis dar daugiau susikūprino, delnais užsidengęs veidą, ilgai tylėdamas rymojo. Tylėjau ir aš, gaila buvo atgailaujančio žmogaus, bet užjausti, guosti jo negalėjau.

Paskui dėdė Vasia atsitiesė, apsidairė, lyg ieškodamas naktyje paramos, ir tęsė savo išpažintį toliau: „Buvo graži rugsėjo pirmoji. Apžiūrėjęs žiemkenčiams laukus, grįždamas namo, sutikau juos: ėjo Liuba su Griša, vedė mano dukrą pirmą kartą į mokyklą. Liuba laikė mergaitę už rankutės. Mergaitė papuošta uniforma, su dideliu kaspinu plaukučiuose – buvo graži tarsi paveikslėlis. Gražiai atrodė ir Liuba. Mums prasilenkiant, mergaitė, paleidusi motinos ranką, kluptelėjusi pasisveikino. Ir vėl

įsisiurbė savo vaikiškomis akimis. Liuba su Griša praėjo nepažvelgę į mane. Dukra vis atsigręžinėjo, kol į miškelį įsuko. Tas susitikimas mane labai sujaudino. Ilgesys, meilė ir pavydas – viskas susiliejo kartu. Pasijutau labai nelaimingas. Pirmą kartą pasijutau esąs niekingas žmogiūkštis. Ėmiau bjaurėtis savimi ir savo gyvenimu.

Parėjęs namo širdžiai nuraminti išgėriau tris stiklines degtinės ir išėjau svirduliuodamas į kiemą. Prie sandėlio burzgė grūdus sėjai vežęs sunkvežimis. Vairuotojo nebuvo. Švystelėjo mintis juos pasivyti. Sėdęs už vairo išvažiavau. Išvažiavęs į kelią, jaučiausi normaliai. Spausdamas akceleratorių, didinau greitį. Staiga kelyje sušmėžavo kliūtis. Pasukau vairą į vieną pusę, į kitą, kliūtis dingo, bet sunkvežimis susvirduliavęs nulėkė į griovį ir apvirto. Milicijoje išsipagiriojęs sužinojau, kad užmušiau dukrą ir Grišą, sunkiai sužeidžiau Liubą. Tu supranti, nužudžiau savo vaiką, savo mylimą dukrelę! – drebančiu balsu kartojo Michailovas. – Po to ar begaliu laikyti save žmogumi?“

Mane sujaudino išgirsta istorija, ji buvo per daug šiurpi.

Po to dėdė Vasia atsiduso ir nutilo. Sėdėjo lyg suakmenėjęs, žiūrėjo į blėstantį laužą nieko nematančiomis akimis. Jo veidą iškreipė skausmas. Atsiminimai atnaujino dar neužgijusią žaizdą. Skruostu riedėjo ašaros... Kurį laiką abu sėdėjom tylėdami. Aš nekalbinau, nenorėjau blaškyti jo minčių.

Patylėjęs, jis vėl papasakojo, kad buvo teismas, jį nuteisė septyneriems metams laisvės atėmimo. Išvežė į Zariankos lagerį. Ten iškalėjo penkerius metus. Prieš metus atvežė čia, į Čiukotką.

Paklausiau, kas nutiko su Liuba, ar pasveiko. „Girdėjau, kad amputavo koją. Dėl baisios netekties išprotėjusi...“

Kitą kartą Michailovas papasakojo, kad, būdamas Zariankos lageryje, susipyko su *urkomis*. Jis ten dirbo brigadininku, o jo brigadoje buvo keli vagys *urkos*. Vienas, labai agresyvus, pradėjo skriausti kalinius darbininkus: atimdavo iš jų maistą, geresnius drabužius. Jis, kaip brigadininkas, negalėjo to pakęsti, plėšiką apskundė lagerio valdžiai. Ši jam buvo palanki – *urką* pasodino į *būrą* (lagerio kalėjimą).

Kitais metais Michailovui baigėsi bausmė, turėjo išeiti į laivę. Likus mėnesiui iki laisvės ir atvežė tą etapą iš Zariankos. Juos visus apgyvendino naujai pastatytuose barakuose. Sklido kalbos, kad etape labai daug *urkų blatniakų*. O kur jie – galimi nemalonumai. Taip ir buvo. Kitą vakarą atėjo į mūsų baraką trys nepažįstami vyrai. Iš aprangos ir elgesio matėsi, kad *urkos*. Dviese turėjo apnuogintus peilius, trečias – jau matytą durklą. Suėję į baraką dairėsi lyg ko ieškodami. Durklo savininkas paklausė budinčio, kur guli Michailovas. Šis miegojo šalia manęs. Aš tuo metu nemiegojau. Išgirdęs dėdės Vasios pavardę, bandžiau jį pažadinti, keletą kartų jam kumštelėjau, bet jis nepabudo. Budinčiam parodžius į mūsų gultus, jiems artėjant, aš užsiklojęs galvą apsimečiau miegąs. Vienas, atklojęs mane, paklausė savo bendro: „Ar šis?“ – „Ne... – sumykė durklo savininkas. – Čia kažkoks vaikėzas.“ Aš sėsdamas

paklausiau, kas jis, ko reikia? „Gulk, gulk, vaikėze!“ – įsakmiai paliepė jie, nuklodami Michailovą. „Taip, jis buvęs mano brigadininkas,“ – patvirtino vienas iš užpuolikų. Tapšnodamas delnu per veidą pažadino Michailovą. Pastarasis, atmerkęs akis, nesuprasdamas, kas ko nori, klausiamai žiūrėjo tai į vieną, tai į kitą ir buvo besikeliąs. Bet užpuolikas, ranka jį stumtelėjęs, vėl paguldė. „Brigadininke Michailovai, ar prisimeni Zariankos lagerį? Tu, gyvate, mane į *būrą* pasodinai, – grasinamai pasakė jis. – Galėjau tave kaip šunį miegantį nusmeigti, bet vagys – taurūs žmonės, miegančių nemuša!“ – „Vyrai, ką jūs!“ – sušuko Michailovas, bandydamas vėl atsisėsti, bet žudikas, griebęs už gerklės, smogė durklu į krūtinę, net džerkštelėjimas pasigirdo. Dėdė Vasia stvėrė už durklo sušukdamas: „Ai!“ – ir išsitiesė. – „Tylėk, gyvate, *frajerius* pažadinsi, rytoj jiems į darbą eiti,“ – šaltai pasakė žudikas ištraukdamas durklą. Šliūkštelėjo kraujas. Aš aiktelėjau pamatęs siaubingą reginį. Šokęs iš narų garsiai sušukau: „Niekšai, ką darote? Žmonės!..“ – bet mane nutildė stiprus smūgis į paširdžius. – „Ei tu, snargliau, valdykis, jei nenori būti nudurtas,“ – dar kartą sudavęs pagrasino vagis. Aš nukritęs prie gultų negalėjau oro įkvėpti. Nuo triukšmo pabudo visi barako gyventojai, pakėlę galvas dairėsi, bet žudikų sulaikyti niekas nesiryžo.

Žudikas, nusišluostęs durklą į Michailovo antklodę, apžvelgė baraką nugalėtojo gladiatoriaus žvilgsniu sakydamas: „Gyvatės! Visiems taip bus, kas išdrįs *urkoms* skersai kelio stotis!“ – Pagrasinę peiliais išėjo.

Tai va, kokia istorija su mano draugu Michailovu. Ačiū Dievui ir tas žudikas šiandien liepto galą priėjo, – baigė pasakojimą Juška.

– Tai bent istorija, – stebėjosi visi.

– Visų šunų šuniškas galas, – pasakė Kančius, priskirdamas prie žudikų ir Michailovą.

– Aš tą nužudymą prisimenu, – pasakė Sadauskas, – kažkas iš jūsų barako atėjęs pasakojo. – Po to persižegnojęs tarė, – Na vyručiai, gulkim poilsio ir jauskimės jau kaip namuose.

– Palauk, pirma į krantą išlipk, gal dar nuskęsim ryklių malonumui, – pasakė Masionis.

– Nenuskęsim, gelda stipri – atlaikys, – prieštaravo Sadauskas. Jam pritarė ir Miškinis.

– Ša, vyrai, jau laikas miegoti, – nutraukė kalbą Karolis.

Juška, papasakojęs apie Michailovo tragediją, prisiminė ir kitą baisų atsitikimą, kuriame vos gyvas išliko. Jį išgelbėjo laimingas burtas...

Atvežtas į Čiukotką, pirmais mėnesiais buvo paskirtas dirbti prie šurfų kasimo. Šurfas – tai amžino įšalo žemėje iškasta duobė – pusantro metro gylio ir metro pločio. Nusilpusiam kaliniui laužtuvu iškasti tokią duobę labai sunku. Nuo metalinio laužtuvo šalo rankos. Jei oro temperatūra kiek šiltesnė – iki trisdešimties

laipsnių šalčio, dar pakenčiama, bet jei speigas virš keturiasdešimt laipsnių ir daugiau, būdavo baisu. O dažnai tie speigai su vėjeliu ir rūku, tai papjautis. Speigas apsunkindavo kvėpavimą, o esant rūkui, suledėdavo drabužiai. Be to, daug blogio brigadoms darydavo kaliniai – *blatniakai, urkos*. Jie ir čia, kaip Buchta Nachodkoje, buvo lagerio valdžios numylėtiniai, o kaliniams – baisi nelaimė, siaubas. Juos į darbą išvesdavo kartu su brigadomis, bet darbe jie nedirbdavo. Susikurdavo laužą ir šildydavosi nuobodžiaudami, kol baigsis darbo diena ir grąžins brigadą į lagerį. Lagerio valdžia iš jų darbo nereikalavo, bet brigados išdirbį skaičiuodavo sumuodami visus brigadoje esančius kalinius. Nuo išdirbio priklausydavo brigados narių duonos norma (*paikė*). *Blatniakai* brigadose buvo tarsi tranai bičių avilyje.

Tą lemtingą dieną speigas buvo ypač stiprus. Galėjo siekti keturiasdešimt penkis ar septynis laipsnius. Kaliniai, net ir stengdamiesi daugiau dirbti, judėti, baisiai šalo. Kiek geriau buvo tiems, kurie buvo įsikasę giliau į žemę, jiems ne taip vėjas pūtė, šilčiau buvo. O pradedantiems naują duobę kasti buvo nepakeliamai šalta. Aleksandras, dirbdamas paviršiuje, su pavydu žiūrėjo į besišildančius prie laužo *blatniakus*, kurie lepindamiesi šiluma nuobodžiavo. Bet tas speigas įkyrėjo ir jiems. Sumanė organizuoti protesto akciją, kad anksčiau laiko grąžintų brigadą į lagerį. Jie tokias akcijas darė ir ne vieną kartą laimėjo. Žiaurus, randuotu veidu *blatniakas*, pravarde Čiūda, arčiau dirbusius penkis kalinius pakvietė prie laužo. Tarp jų – ir Aleksandrą. Jis pasiūlė dviem kaliniams nusirengti iki nuogumo ir pastovėti ant kalnelio, kol konvojus įsakys brigadai rikiuotis grįžimui. Kaliniai tylėjo, niekas nesirengė. Čiūda, matydamas, kad savanorių neatsiras, apžvelgęs visus tarė:

– Matau, jūs tarpusavy susitarti nemokate, tuomet trauksite burtus, – liepė kitam bendrui juos paruošti.

Pastarasis, vadinamas Ščerbaku, išėmęs penkis degtukus du patrumpino, suspaudęs tarp pirštų, duodamas arčiausiai stovinčiam ukrainiečiui kaliniui traukti, tarė:

– Trumpas nusirengia.

Kalinys netraukė – stovėjo ir tylėjo.

– Iš garbingų žmonių tyčiotis negalima, – pasakė Čiūda, smogdamas kaliniui peiliu į krūtinę. Ukrainietis suklupo, pasruvęs kraujas raudonai nudažė sniegą. Pasmerktieji suprato – padėtis be išeities. Nepaklusus traukti, mirtis vis vien neišvengiama. Ščerbakas pakišo kitam kaliniui totoriui. Jis ištraukė trumpą. Po jo traukė Juška. Jo fortūna laiminga – ilgas!

– Gali eiti, – pasakė vagis.

Jis grįžo į savo šurfą. Pasmerktieji buvo išrengti. Kol konvojus susiruošė brigadą išvesti, jie sušalo mirtinai. Juos, atnešę prie laužo, dar aprengę bandė gaivinti, bet veltui...

Keleiviai visame triume aprimo, dauguma sugulė poilsiui. Po dienos įvykių

buvo pavargę. Kai kurie nemiegojo, lūkuriavo, gal praneš, kada išplauks laivas, bet pranešimo nesigirdėjo.

Aleksandras taip pat negalėjo užmigti: po dienos ir kelionių skaudėjo išvargintą koją. Gulėdamas, įsižiūrėjęs į viršutinių gultų lentas, nuklydo mintimis į praeitį, dienas, atvedusias jį į šį laivą.

Peveko uostas, 1940 m. (nuotrauka rasta internete)

2

Jis gimė ir augo Žemaitijoje – viename gražiausių Lietuvos kampelių, kur Šatrija, Medvėgalis ir Girgždūtė – kalnai, Žemaitijos stogu vadinami. Jie nuo senovės apipinti legendų ir padavimų. Juose gal pilys, gal pagonių šventyklos stovėjo.

Gaudkalnis, Sprūdė, Moteraitis, Žąsūgala – šie kalnai budėjo sargyboje. Ne veltui dabar tos vietos gyventojų sargkalniais vadinamos. Juose sukurti laužai plačias apylinkes įspėdavo apie besiartinantį pavojų. Tarp kalnų iš vaidilučių ašarų esą susidarę gilūs dangaus žydrumo ežerai. Tai Biržulis, Lūkstas, Pavandenis, Germantas, Kuršas ir kiti. Jie savo gelme ir neaprėpiamomis Dumbrių ir Debesnų klampynėmis rūsčiai pastodavo priešams kelią į Žemaitiją ir Lietuvą. O viso grožio vainikas – tarp žaliuojančių miškų ir klonių vingiuojanti sraunioji Virvytė. Tekėdama pro

Žąsūgalą ir Pušinę, nuo neatmenamų laikų suko nesuskaičiuojamus vandens malūnus. Šiame gražiame krašte ir išvydo pasaulį Aleksandras. Gimė darbščių ūkininkų šeimoje. Nors tėvai gyveno pasiturinčiai, bet vaikams tinginiauti neleido. Kai Aleksandrui sukako penkeri, pristatė žąsų ganyti. O žąsų jų sodyboje bvo daugiau nei visame kaime. Paūgėjęs su broliu Stasiu ganė galvijus. Sueįjus keturiolikai metų, su vyresniais broliais išėjo prie darbų: šienavo, kirto rugius, arė laukus.

Buvo labai laimingas, kai, baigę rugiapjūtę, kurioje ir jis dalyvavo, parnešė motinai pabaigtuvių vainiką. Mama sutiko juos iškilmingai: paruošė gardžią vakarienę su saldumynais ir gira. Po vakarienės įteikė dovanų: broliams – po gražiai blizgančius pusbačius, o jam – seniai svajotas ilgas kelnes. Užsimovęs jas jau tvirtai įsirašė į vyrus. Tą vakarą jis iš laimės ir nuovargį pamiršo, o į jį, ilgakelnį, ir sesuo Jadzė žiūrėjo pagarbiau, nebedrįso pravardžiuoti Kugeliu. Iš kur ji tą pravardę buvo ištraukusi, jis nežinojo, bet labai nemėgo.

Aleksandro tėvas buvo truputį išsilavinęs, kaip liaudyje sakoma: „Caro laikais mokyklos koridoriumi vaikščiojęs." Todėl mėgo knygas, laisvalaikiu daug skaitė. Ilgais žiemos vakarais motina verpdavo ar megzdavo, o tėvas jai balsu skaitydavo.

Antanina, Antanas ir Jadvyga Juškai. Giralė

Jo pasiklausyti dažnai ateidavo ir kaimynai. Tėvas buvo nepriklausomybės kovų dalyvis, mylėjo Lietuvą. Meilę tėvynei įskiepijo ir vaikams. Jiems mokslo suteikti per daug nesirūpino. Į pradinę mokyklą išleido visus. Aleksandrui su Stasiu leido užbaigti Pavandenės šešiametę mokyklą. Bet tuo mokslas ir baigėsi. Nors jie mokėsi labai gerai, net mokytojai buvo į namus atvykę raginti leisti juos į gimnaziją, bet tėvas savo nuomonės nepakeitė. Jis visų pagrindų pagrindu laikė žemę. Todėl ir vaikus ruošė būti ūkininkais. Tačiau vaikai buvo gabūs ir norėjo mokytis.

Aleksandras, nebelankydamas mokyklos, kad paįvairintų laisvalaikį, norėjo būti skautu, bet gyvendamas tolokai nuo miestelio negalėjo. Pasitenkino įstojęs į

Stasys, Jadvyga ir Aleksandras. Varniai, 1944 m.

Jaunųjų Ūkininkų Ratelį (JŪR), ten praleisdavo visą laisvą laiką. Pamėgo skaityti knygas, net spaudą. Jų namuose laikraščius prenumeruodavo po kelis egzemplioriu. Didžiausią įtaką jų skaitymui turėjo tėvo brolis, dėdė Melitonas. Jis, atvažuodamas pasisvečiuoti, atsiveždavo pluoštą laikraščių pasižymėtais straipsniais, abu su tėvu juos skaitydavo, diskutuodavo, kartais ir ginčydavosi. Aleksandras, girdėdamas tuos ginčus, norėdamas geriau suprasti, pradėjo pats skaityti politinius straipsnius. Ketvirtame dešimtmetyje, prasidėjus didesniems pasaulio įvykiams, jis jau daug žinojo pagrindinių politinių veikėjų, nuo kurių priklausė tautų likimas.

Metai bėgo, vaikai augo, virš pasaulio kaupėsi tamsūs debesys... Spauda pateikdavo vis daugiau nerimą keliančių straipsnių, žinių.

Greit prasidėjo didieji pasaulio įvykiai: Rusija užpuolė mažą narsią Suomiją. Juškų namuose vakarais susirinkę kaimynai klausydavosi tėvo skaitomų žinių apie vykstantį karą. Visi stebėjosi suomių didvyriškumu. Netrukus Vokietija užėmė Austriją ir prisijungė Čekoslovakiją, o rudeniop pradėjo karą su Lenkija. Pagyrūniška Lenkija buvo nugalėta per kelias savaites. Pasirodė ir Lietuvoje internuotų Vilniaus grobikų, lenkų kariškių.

Antrojo pasaulinio karo mašina išriedėjo į kelią... Ši audra neaplenkė ir Lietuvos. Rusija, pažeisdama pasirašytas sutartis ir tarptautinę teisę, įvedė į Lietuvą Raudonąją armiją. Kai kurie, ypač žydeliai, džiaugėsi tuo aktu. Sakė, kad Rusija turtinga, bus geriau gyventi. Dauguma piktinosi ir apgailestavo, kodėl Lietuva nepasekė suomių pavyzdžiu, nesipriešino.

Po kurio laiko Rusija grąžino Lietuvai Vilnių. Tautai buvo daug džiaugsmo: susigrąžino ilgai priespaudoje kentėjusią sostinę. Dievo Motinai Marijai už Vilnaus ir Lietuvos šventovės Aušros vartų sugrąžinimą parapijos žmonės statė kryžius, buvo aukojamos šventos Mišios.

Grąžino Vilnių... Kodėl?.. Aleksandras savo jaunu protu suprasti negalėjo. Jam dažnai kildavo klausimas: „Kodėl Lietuva neišvadavo Vilniaus jėga, ginklais, kuriuos mokiniai už paaukotus pinigus nusipirkę iškilmingai įteikdavo kariams? Be to, Vokietijai triuškinant Lenkiją, Lietuva be didelio vargo pati galėjo Vilnių išvaduoti. Būtų nereikėję laukti, kad Rusija, galbūt mainais už Lietuvą, jį sugrąžintų." Gal ne be reikalo šmaikštesnieji posakį sukūrė: „Vilnius mūsų, Lietuva – rusų..." Aleksandrą labai sujaudino paskutinis JŪR susirinkimas, kuriame mokytojas Skirmantas atvirai pasakė: „Rusijos kariuomenės įvedimas pražudys Lietuvą. Tie, kas jiems ploja, džiūgauja, – tautos išdavikai. Bolševikinė Rusija niekada nepripažino ir nepripažins garbingos diplomatijos. Jie vadovaujasi smurtu ir apgaule." Jis nujautė, kad greitai neteksime nepriklausomos Lietuvos. Gal ir kalbėti lietuviškai uždraus.

Netrukus pradėjo pildytis mokytojo pranašavimai. Rusija pakeitė Lietuvos vyriausybę, daug valdininkų, net įstaigų pavadinimus. Mokyklose uždraudė religines pamokas, įvedė rusų kalbos mokymą. Naujoji valdžia atiminėjo iš stambesnių ūkininkų žemę. Dalį jos atėmė ir iš Aleksandro tėvų.

Pakeitė ir JŪR pavadinimą. Naujoviškai pavadino „Jaunaisiais valstiečiais". Mokytojui Skirmantui atsisakius vadovauti, ratelis visai pakriko. Aleksandras suprato, kad įvyko kažkas negero: viskas griūva, keičiasi.

Kartą jis su tėvu išvažiavo pasidairyti po nusavintą mišką. Pakely juos sustabdė tėvo pažįstami. Jie buvo nusiminę, išgąsdinti paskutinių įvykių. Papasakojo, kad iš jų apylinkės praeitą naktį išvežė mokytojo šeimą ir du ūkininkus, priklaususius Šaulių organizacijai. Pakalbėjo, padūsavo, surūkė po suktinę ir išsiskyrė. Atsisveikindami spaudė tėvui ranką sakydami: „Na, kaimyne, lik sveikas, laikykis. Ar besusitiksime daugiau? – Nueidami patarė pasisaugoti. – Bolševikai nepamiršo, kaip juos

mušėm prie Panevėžio...“

Važiuojant tėvas tarė:

– Girdėjai, sūnau, blogai... Rusai visus išveš... Nejaugi vokietis neįsikiš?

Privažiavę mišką, sustojo. Aleksandras mėgo tą mišką, dažnai čia ganydavo galvijus. Nors miškas nemažas, bet jis pažinojo beveik kiekvieną medį. Tėvas taip pat mylėjo mišką, saugojo kaip žalią sodą. Ir dabar atėjęs apkabino eglės kamieną, pasisveikino lyg su sena pažįstama. Ranka paglostė sakuotą kamieną, nulaužė sau šaką ir nuėjo toliau į tankmę. Tolumoje išgirdo kirvio smūgius. Tėvas pagreitino žingsnius. Išėję į aikštelę, iš nuostabos net aiktelėjo – tėvo saugotas, brangintas miškas buvo žiauriai nuniokotas. Iškirsti gražuoliai beržai, net ąžuolai ir eglės išpjautos. Kamienai išvežti, o storiausios viršūnės ir šakos, lyg nukirstos rankos, netvarkingai mėtėsi. Kvepėjo sakais ir džiūstančiais lapais.

– Och vagys, och niekšai! Ką jie daro! – tėvas susiėmė už galvos. – Aš visą gyvenimą storesnio alksnio malkoms nenukirtau, o jie tokius medžius! Tokius rąstus sunaikino.

Aleksandras prisiminė, kaip motina su tėvu bardavosi dėl malkų. Ji sakydavo: „Žmonės, savo miško neturėdami, geresnėmis malkomis kūrena. Mūsų miško per akis, o kūrename gandralizdžiais.“ Tėvas kaltai šypsodamasis pažadėdavo parvežti geresnių malkų. Bet išvažiavęs vėl parveždavo sausuolių bei nugenėtų šakų.

Jiems besidairant, iš miško išlindo barzdotas kirviu nešinas žmogus. Iš tolimesnio kaimo, vadinamo burliokija*, vietinis rusas.

– Jums malkų reikia? – paklausė tėvo. – Gali kirsti, valdžia leidžia. Tas miškas buvęs kažkokio buožės, nauja valdžia nusavino, – aiškino kalbusis miškakirtys.

– O kur dabar tas buožė? – paklausė tėvas, vos tvardydamas pyktį.

– Nežinau, gal išvežė kur, – truktelėjo pečiais barzdočius. – Nebijok, gali kirsti, juk dabar valdžios.

Tėvas nieko neatsakė, apsigręžė ir nuėjo. Aleksandras pastebėjo, kaip barzdotasis patraukęs pečiais vėl įlindo į tankmę.

– Matai, sūnau, kas darosi, ko sulaukėm! – tarė papilkėjusiu veidu tėvas.

– Paėmus šautuvą iššaudyti tokius!..

– Šaudyti nereikia, tie eiliniai žmonės nekalti. Valdžia leidžia ir kerta. Bet ką galvoja naujoji valdžia, naikindama tokį mišką? Tokį mišką!.. – kelis kartus pakartojo tėvas.

Apie žmonių, daugiausia mokytojų, areštą ir išvežimą jau visi kalbėjo. Prieš dvi dienas, iš po nakties, neliko ir jų miestelio mokytojos. Ją įskundė į mokyklą atsiųsta komsorgė žydė. Pradėjusi dirbti, surinkusi kelių klasių mokinius, ragino rašytis į

* Burliokai – Rusijos darbininkai, kilę iš nuskurdusių valstiečių, vilkę arba irklavę upėmis laivus. Prasidėjus Lietuvos sovietizacijai, burliokus atkeldavo gyventi į ištremtų lietuvių ūkius.

pionierius. Vaikai, kaip ir visada, spyriojosi. Komsorgė, norėdama juos paveikti, įsirašiusiems žadėjo visokiausių gėrybių: nemokamai nuvežti į Kauną, Vilnių, net į Maskvą, pas draugą Staliną, geriausią vaikų draugą ir globėją.

Pažadai keletą suviliojo, bet tik keletą. Tada komsorgė ėmėsi veiksmingesnių priemonių. Papasakojusi apie Kremliuje gyvenančio Stalino gerumą, pionierių klausė:

– Vaikai, kas geresnis – Dievas ar draugas Stalinas? – Dauguma vaikų, tėvų religingai išauklėti, atsakė, kad Dievas. – Klystate, vaikučiai, patys tuojau įsitikinsite, – nuvedė vaikus į salę, kur virš scenos kabojo didelis Stalino portretas, liepė prašyti Stalino saldainių. Vaikams tylint, pati pakėlusi rankas į portretą sušuko, – Brangusis Staline, duok vaikučiams saldainių! Duok gardesnių ir daug!

Niekas nepastebėjo, iš kur nukrito vidury salės pakas, o jam sutrūkus pabiro saldainiai. Vaikams ta komedija patiko. Rinkdami saldainius šaukė, kad duotų daugiau. Visų nustebimui, iš už scenos pasipylė saldainių lietus...

Saldainius surinkus ir vaikams kiek aprimus, komsorgė liepė dabar eiti į bažnyčią prašyti Dievo saldainių.

– Matysite, ar duos, – pasakė žydė.

Vaikai, manydami, kad ir bažnyčioje gaus saldainių, buvo bebėgą, bet juos sugrąžino tuo metu į salę ėjusi mokytoja Vanagytė, kuri viską girdėjusi tarė:

– Vaikučiai, negražu bažnyčioje triukšmauti, ten žmonės melstis renkasi, grįžkite į salę.

– Mokytoja, jūs pasigailėsite už trukdymą man dirbti ideologinį darbą. Šito nedovanosiu!

Ir nedovanojo... Praėjus keletui dienų, vėl iš po nakties mokytoja dingo.

Kai kurių pakitimų įvyko ir penktoje klasėje, kurioje mokėsi Aleksandras su broliu. Vieni mokytojai, neseniai šlovinę Lietuvą, jos nepriklausomybę, pradėjo intensyviai girti mokiniams nežinomus vardus – Leniną, Staliną ir kitus. Dauguma mokytojų, apie juos kalbėdami, paslaptingai šypsodavosi, kurie drįsdavo daugiau tiesos pasakyti, greitai dingdavo. Į jų vietą ateidavo nauji mokytojai – lietuviai ar žydės, bet mažai raštingi. Mokiniai jų nemėgo. Bet buvo mokytojų, kurie, rizikuodami savo saugumu, mokiniams paaiškindavo išsamiai padėtį Lietuvoje. Tokioje pusiau slaptoje sueigoje teko dalyvauti ir Aleksandrui.

Geografijos mokytoja, atėjusi į pamoką, mažiau patikimus mokinius pasiuntė į kitą mokyklą žemėlapių atnešti. Likusiems paaiškino, kad Lietuvą ištiko baisi nelaimė, ji įtarė, kad vyriausybėje ir kariuomenėje įvyko išdavystė, kad nesipriešino rusų okupacijai. Ji, kaip JŪR mokytojas Skirmantas, patvirtino, kad Lietuvos laukia liūdna rytdiena... Apie šią pamoką prašė niekam nepasakoti, bet po kelių dienų mokytoja į pamoką neatėjo. Mokiniai kalbėjo, kad ji pati kažkur išvažiavo. Ją pakeitė žydė, Varnių miestelio prekybininko dukra. Mokiniai, keršydami už moky-

toją, ištepliojo klasėje Stalino portretą. Aleksandras su dviem draugais nakties metu nuplėšė nuo neseniai įkurtų pionierių namų raudoną vėliavą, jos vietoje pakabino padvėsusį katiną. Prasidėjus tardymams jie labai išgyveno, kad neišsiaiškintų, kas tai padarė. Jų laimei, didžiausias įtarimas gulė ant miestelio mokinių, bet taip ir liko neišaiškinta. Kitą vėliavą pakabino aukštai pastogėje.

Keturiasdešimt pirmųjų metų pavasarį baigiamieji egzaminai buvo labai lengvi. Aleksandrui per lietuvių kalbos egzaminą teko internacionalą pagiedoti. Nors ir nemokėjo, bet iš valsčiaus atsiųstai egzaminų prižiūrėtojai žydei padedant šiaip taip išstenėjo, gavo penketą. Prižiūrėtoja žydė ragino įsirašyti į pionierius. Kurie įsirašė, tuoj pat ir raudoną skarelę – kaklaraištį įteikė. Bet mokiniai ir pionieriai nenoriai juos ėmė, o kurie ir paėmė, nesirišo, nes bijojo jau buvusių nemalonumų. Jų klasėje pirmasis į pionierius įsirašė miestelio milicininko sūnus. Berniukas, pasipuošęs raudonu kaklaraiščiu, šypsodamasis išėjo namo. Kiti berniukai, pasiviję ties žydo Urvelio parduotuve, prie kurios ūkininkai suvažiavę palikdavo arklius šalia didelio purvyno, stvėrę už rankų ir kojų naujai iškeptą pionierių, pasupę įmetė į tą mėšlyną. Po to pagrasino, jei pasiskųs – procedūrą pakartos. Kitą dieną nukentėjusįjį atlydėjo tėvas. Direktorius nusikaltėlius pasikvietė į kabinetą, bet pats aktyviausias pasirodė esąs žemės dalijimo komisijos pirmininko, visoje apylinkėje pagarsėjusio laisvamanio, sūnus. Griežtai nenubaudė, apsiribojo tik atsiprašymu.

Penkto skyriaus baigiamuosius egzaminus sėkmingai išlaikė visi mokiniai. Atvykusi iš valsčiaus kontrolierė žydė buvo patenkinta. Direktorius liepė po poros savaičių ateiti pažymėjimų, kurie šiemet žadėjo būti ypač gražūs.

1940–1941-ųjų metų žiemą iš atleistų valdininkų ir iš kariuomenės pasitraukusių karininkų susibūrė pagrindinis Lietuvos aktyvistų frontas* (sąjunga). Jos dalyviai platino gyventojams atsišaukimus, ragindami pasisaugoti areštų, tikino pavasarį prasidėsiant karą su Vokietija. Apie tai papasakojo ir juos aplankęs Aleksandro pusbrolis – Pranas Lukauskas, kuris ir priklausė tai organizacijai. Deja, lietuviams išgyvenus dvidešimt metų be smurto, be melo, be apgaulės, sunku buvo patikėti, kad be įkalčio kas areštuotų. Mažai kas reagavo į tuos įspėjimus, nesisaugojo, todėl daugelis, ypač iš inteligentijos, pateko į tremtį.

Birželio 14 d. naktį Aleksandrą pažadino prislopintas motinos balsas. Liepė skubiai rengtis. Prikėlusi ir kitus vaikus, motina nuvedė į netoli namų augusius rugius. Jie tais metais buvo dvimetriniai. Aleksandras tik rugiuose būdamas suprato, kad jų šeimai gresia kažkoks pavojus. Netrukus pasigirdo mašinų burzgimas. Atbėgęs tėvas liepė visiems gulėti ir nekalbėti. Buvo girdėti, kaip viena mašina susto-

* Lietuvių aktyvistų frontas, LAF – pasipriešinimo sovietų okupaciniam režimui organizacija, veikusi 1940–41 metais. 1940 m. birželio mėn. SSRS okupavus Lietuvą pasipriešinimo sąjūdis kilo ir tarp Vokietijoje buvusių Lietuvos politinių veikėjų, jam vadovavo buvęs Lietuvos pasiuntinys Kazys Škirpa. LAF parengė ir įvykdė 1941 m. birželio mėn. 22–27 d. Birželio sukilimą Lietuvos nepriklausomybei atkurti.

jo prie jų namo. Girdėjosi rusiška kalba, namo durų darinėjimas. Šeima išgąsdinta klausėsi ir gulėjo be žado. Sesuo Jadzė pradėjo verkti. Motina, patraukusi į save: „Šššš... ša... ša... dukrele," – patylomis ramino.

Rytuose brėško aušra. Melsvėjo giedras dangus. Aleksandras, gulėdamas aukštielninkas, žiūrėjo į blėstančias žvaigždes, į išplaukiančių rugių varpas, kurios styrojo nejudėdamos, tarsi jos jaustų gresiantį pavojų. Motinos veidas buvo sujaudintas, nerimastingai žvalgėsi akys. Po pusvalandžio sunkvežimis nuvažiavo, viskas nutilo. Bet namiškiai nesikėlė. Bijojo – gal liko namuose slapukai.

Išaušus rytui, tėvas pirmas iššliaužęs iš rugių apsidairė. Įsitikinęs saugumu, leido sugrįžti namo visai šeimai. Sėdus pusryčiauti motina papasakojo – lyg nujausdama nelaimę, nemiegojusi visą naktį. Pro langus stebėjusi kelią. Vėlokai vakare nuo Varnių Užgirių link nuvažiavę keli sunkvežimiai. Visuose sėdėjo po keletą kariškių. Naktį du grįžę su žmonėmis. Vienam sustojus prie kryžkelės (nuo namo visai arti) išgirdusi žmonių verksmą. Panašu lyg verktų Užgirių mokytoja. Vėliau nuvažiavo dar trys sunkvežimiai Pavandenės link. Kad apsisaugotų nuo netikėtumų, pažadino tėvą ir nutarė pasitraukti iš namų. „Ir laiku spėjome," – džiaugėsi visi.

Tą naktį iš Užgirių išvežė Juškų pažįstamos mokytojos šeimą ir Burbiškių dvaro savininkę su vaikais. Po pusryčių tėvas pasakė, kad nuo šios dienos namuose nebūsime, eisime pas kaimynus Vasiliauskus į Medalius. Vasiliauskų apylinkėje buvo net keturi. Visi turėjo savo pravardes. Medalių kaime gyvenantis vadinosi Bračelis. „Brač" buvo jo priežodis. Kol pasakydavo sakinį, jis kelis kartus tą žodį ištardavo, todėl ir praminė jį Bračeliu. Jis gyveno arti miško ir nuošaliau nuo kelio. Vieta labai patogi. Atėję jau rado ir daugiau subėgusių kaimynų. Visi buvo susirūpinę savo saugumu, blaškėsi po kaimynus. Naktį šeimos suguldavo miške, šieno prikrautuose vežimuose. Juškai ir kitos šeimos, kurios gyveno arti kelio, į namus sugrįždavo tik dieną gyvulių apžiūrėti, po vieną, du, kad būtų saugiau. Žmonės buvo vienos nuomonės, kad iš šio košmaro gali išgelbėti tik karas su Vokietija. Nors laikraščiai rašė apie neišardomą Stalino ir Hitlerio draugystę, bet žmonės karu tikėjo ir jo labai laukė.

Birželio antroje pusėje atkėlė rusų kariškių ir į kaimą. Kelis ryšininkus: karininką viršilą ir du kareivius, apgyvendino pas Aleksandro draugą. Kariškiai pasitaikė neblogi. Ypač vaikams buvo geras ukrainietis viršila. Juos kasdien aplankydavo politrukas*, jaunesnio laipsnio karininkas. Namiškiai pastebėjo, kad politruko privengė visi, net ir karininkas, nors buvo aukštesnio laipsnio.

Draugo tėvas rusiškai kalbėjo, su kariškiais dažnai pasikalbėdavo. Karininkas, pasakodamas apie Rusiją, visada girdavo pasiturintį jos žmonių gyvenimą. Įtikinėjo,

* Politrukas (politinis vadovas) – SSRS kariuomenės dalinio vado pavaduotojas politikos ir ideologijos reikalams.

kad dabar geriau gyvens ir Lietuva.

Po kelių dienų Narbutai pakvietė karininką į šeimos šventę. Karininkas prie stalo pademonstravo, kaip Rusijoje geria: vienu mauku išgėręs bokalą degtinės, atsirišo... Papasakojo visą tiesą apie Rusijos gyvenimą. Pripažino, kad Lietuvoje žmonės gyvena kur kas kultūringiau ir turtingiau negu Rusijoje. Įspėjo, kad ir čia gyvenimas greitai pasikeis, suvarys visus į kolchozus ir nieko neliks.

Karininkas per naktį prasiblaivęs, ryte anksčiausiai atėjęs šeimininkų prašė niekam nepasakoti, ką vakar prikalbėjęs apie Rusijos žmonių gyvenimą. Jei politrukas sužinotų, jį už tai sušaudytų. Narbutai pažadėjo, kad neišduos tiesos apie Rusijos skurdą, patikino, kad Lietuvos žmonės ir be pasakojimų žino. Plačiai apie Rusijos gyvenimą rašė Lietuvos spauda. Karininkas nusiramino.

Paskutiniu laiku gyvenimas Lietuvoje keitėsi labai greitai. Nors laikraščiai rašė apie neišardomą dviejų galingiausių valstybių draugystę, bet gyventojai suprato, kad ir Rusija ruošiasi karui su Vokietija. Visu pasieniu betonavo blindažus*, statė aerodromus. Paskutinę savaitę prieš karą Aleksandro tėvą ir kaimynus su poriniais (poros arklių traukiamais) vežimais išvežė į Girulius statyti aerodromą. Liaudies valdžia seną santvarką griovė iš pagrindų. Šalį valdė pagal internacionalą „Pasaulį seną išardysim..." Enkavėdistai su vietiniais išdavikais siautėjo po miestus ir kaimus. Savo niekšybes darė tik naktimis. Ešelonai verkiančių žmonių slinko į rytus. Laikraščiai spausdino straipsnius apie laimingą Lietuvos gyvenimą, o žmonės gyveno nerime laukdami karo...

Kelias dienas prieš karą juos aplankė giminaitė, tėvo sesers Emilijos dukra Onutė Lukauskaitė. Vaikai viešnia labai apsidžiaugė. Išeiginėmis dienomis gyvulius uždarydavo į užtvarą, ganyti jų nereikėjo, todėl vaikai būdavo laisvi. Iš vakaro visi ruošėsi pasivaikščioti po apylinkes. Norėjo Onutei parodyti Liepyno mišką, Gaudkalnio kalną. Šeštadienio vakare vyresnieji broliai Bronius ir Leonas, sesuo Jadzė su Onute ir motina liko nakvoti savo daržinėje Ridikuose ant šieno, o Aleksandras su Stasiu išėjo į vežimą miške.

Birželio 22 dieną išaušo gražus sekmadienio rytas. Juos išbudino išdykusio šuns lojimas. Patekėjusi saulė miško aikštelės žolės rasoje pažėrė milijardus brangakmenių. Skambūs paukštelių balsai ir margasparnių drugelių šokis rytui teikė šventišką nuotaiką. Atsikėlę, Pamedalio upelyje nusiprausę, sugrįžo namo. Vyresniųjų brolių neberado. Jie buvo išėję į bažnyčią. Mergaitės darželyje laistė gėles. Motina visus pavalgydinusi leido eiti pasivaikščioti.

Nuėję prie Biržulio ežero norėjo laiveliu pasiirstyti, bet nerado. Pasivaikščioję Lazdyno miške, įkopė į Gaudkalnio kalną. Šlaitai statūs, viršukalnėje erdvi plokštu-

* Blindažas (angl. *dugout*; pranc. *blindage*) – iškastas įtvirtinimas su tvirtu denginiu, susidedantis iš kelių betoninių blindažų – dotų. Karo lauko slėptuvė naudojama apsisaugoti nuo priešo pabūklų ugnies.

ma. Aukščiausioje vietoje rymojo keli apsamanoję kryžiai. Senolių pasakojimu, ten palaidoti 1863 metų sukilėliai. Žemiau – laisvamanių kapinės. Kalno pietiniame pakrašty du niekada neišsenkantys ežerėliai. Juos kadaise įrengęs Zdoniškės dvaro grafas Dimša. Ten buvusios jo maudyklės. Ežerėliai šaltiningi, buvę labai švarūs. Nuo ežerėlio krantų matėsi plačios apylinkės. Grafas maudydamasis stebėdavo laukuose dirbančius baudžiauninkus. Bet kartą ežerėlyje nuskendusi jo gražuolė dukra Milda. Ji ieškojusi sužadėtinio pamesto žiedo. Grafas ežerėlius prakeikęs, vanduo susidrumstęs. Nuo to laiko niekas juose nesimaudo. Jei kas pabando maudytis, praranda ramybę: kas naktį sapnuoja grafaitę, kuri prašo padėti surasti nuskendusį žiedą.

Apie kalną pasakojama ir daugiau padavimų, legendų. Esą generolas Geldauskas, traukdamasis nuo caro armijos, užkasęs kalne vežamą lobį. Lobis užkastas netoli ežerėlio, bet kurioje vietoje – niekas nežino. Senelių pasakojimu vienas užkasėjų buvo pasilikęs dvare. Sunkiai sirgdamas slapstėsi pas baudžiauninką Mažukną. Jis gerai žinojo skrynių su brangenybėmis užkasimo vietą. Su Mažukna buvo susitaręs: kai pasveiks, turtus atsikas ir visi pasitrauks į prūsų šalį, į Ameriką emigruos. Ligonį slaugiusi gražuolė Mažuknos žmona. Sveikdamas įsimylėjęs ją. Apie jų meilę sužinojęs vyras. Pavydo kankinamas, palaukęs ir užtikęs įsimylėjėlius vienoje lovoje, abu kirviu sukapojęs, o pats pasikoręs. Su jais nuėjo į kapus ir lobių paslaptis. Prieš keletą metų buvo susidariusi lobio ieškotojų grupė. Kasinėję visą savaitę lobio taip ir nerado.

Vaikai, priėję senkapius, dairėsi po apylinkę. Vakarų pusėje sidabru žvilgėjo Biržulio ežeras, truputį kairiau – neaprėpiamos Dumbrių pievos. Už jų matėsi Varnių bažnyčios bokštai. Dar kairiau ir arčiau – senas Zdoniškės dvaras. Priešingoje pusėje – Pavandenės, Janapolės miesteliai, miškai, vienkiemiai ir keli dvarai.

– Vaikai, lėktuvai!.. – sušuko sesuo Jadzė, rodydama į greitai artėjančius iš vakarų pusės tris lėktuvus. Iš penkiakampių žvaigždžių sparnuose atpažino – jie rusų.

Ta diena buvo pilna netikėtumų. Lėktuvams nuskridus, netrukus Varnių–Pavandenės vieškeliu į rytų pusę pradėjo važiuoti sunkvežimiai.

– Vienas, du, trys, penki..., penkiasdešimt... – susėdę ant žolės, su pasitenkinimu sunkvežimius skaičiavo vaikai.

Mašinos pakrautos daiktų, kėbuluose civiliai ir kariškiai ir visi apkaišyti berželiais. Sunkvežimiai nenutrūkstama kolona važiavo visą valandą ir daugiau. Vaikai suskaičiavo kelis šimtus, o jie važiuoja ir važiuoja keldami dulkių debesis. Pabodus skaičiuoti, nusileidę nuo kalno, parbėgo namo. Prie namų vos skersai kelią perėjo. Sunkvežimiams nustojus važiuoti, ėmė riedėti tanketės. Namuose sužinojo, kad išvažiavo kariškiai ir iš Narbutų. Sugrįžę iš bažnyčios broliai paaiškino, kad prasidėjo karas su vokiečiais.

– Tai gerai, vokiečiai greitai ruskius išvys, – pasakė Aleksandras. Tuo džiaugėsi ir brolis Stasys.

– Taip, vaikeliai, – pasakė mama, – vokiečiai gali išvyti, bet karas lieka karu, ir nežinia, ką jis gali mums atnešti. Dieve, o kur tėvas, kas su juo dabar bus?

Aleksandras suprato: artėja kažkas baisaus, dar iki šiol neregėto, nežinomo.

Kariuomenė su tankais, patrankomis ir kita amunicija žygiavo visą dieną. „Ar iš velnio rago tokia gausybė?“ – stebėjosi visi.

Kitą dieną visų džiaugsmui sugrįžo tėvas. Pasakojo vakar gavę nurodymą važiuoti į Kretingą, bet jis su kaimynais aplinkiniais keliais pabėgę ir visą naktį važiuodami, dažnai kartu su besitraukiančia kariuomene, parvažiavo namo.

Pavakary rusų dalinys ties jų namais sustojo poilsiui. Karininkas, užėjęs į kiemą, paprašė vandens atsigerti. Motina atnešė pieno, karininkas godžiai gėrė. Atsigėręs ir užsirūkęs paklausė tėvo:

– Kaip gyvenate?

– Blogai, – atsakė tėvas, – karas...

– Ką čia kalbi, koks karas? – nusijuokė karininkas, – tai manevrai, didžiosios mokymo pratybos.

Tėvas rusiškai mokėjo kalbėti, bet su karininku nenorėjo ginčytis. Tik stebėjosi, ar jam uždrausta kalbėti apie karą, kaip kaimynuose karininkui apie gyvenimą Rusijoje, ar tiek kvailas, kad nesupranta esamos padėties. Karininkui keliantis eiti Jadzė sušuko: „Lėktuvai!“ – rodydama ranka į atskrendančius iš vakarų pusės tris naikintuvus. Karininkas, pakėlęs žiūronus, ėmė stebėti juos.

– Mūsų, – pasakė jis nuleisdamas žiūronus.

Į lėktuvus atkreipė dėmesį ir kelkrašty susėdę kareiviai. Kilo šurmulys, dauguma metėsi bėgti toliau nuo kelio. Karininkas buvo bešaukiąs: „Stoi!...“ Bet staiga lėktuvai, smigdami žemyn, pradėjo šaudyti. Sutratėjo, lyg ore kažką laužytų. Nuo vieno naikintuvo atsiskyrę trys taškai greitai krito žemyn. Pasigirdo kurtinantis sprogimas, žemės išlėkė į orą, banga apžėrė karius, sučežėjo krisdamos ant namo stogo žemės, nors nuo sprogimo vietos daugiau kaip trys šimtai metrų. Sprogimo vietoje iškilo milžiniškas dulkių stulpas.

Lėktuvai, numetę bombas, nuskrido rytų link. Kai kurie kareiviai palydėjo juos šūviais. Karininkas valėsi nuo savęs smėlį, jo veidas išblyško, virpančiu balsu pasakė:

– Tu teisus, šeimininke, čia nebe manevrai, tai *vaina*! *vaina*! – ir nubėgo pas karius.

Rusų kariuomenė traukėsi be sustojimo. Niekas neabejojo, kad netrukus priartės frontas. Vis dažniau pasigirsdavo stipri kanonada.*

Onutė sunerimusi panoro grįžti į namus. Nors kelias netolimas, bet iškilo problema, kaip nuvykti. Kariuomenei masiškai traukiantis, keliu su arkliniu vežimu ne-

* Kanonada – stiprus, ilgai trunkantis artilerijos šaudymas; daugelio šūvių gausmas.

pavažiuosi. Nutarė eiti kaimo takais pėsčiomis. Senelė išlydėjo. Namiškiai, pakinkę arklius, vežė iš namų grūdus, vertingesnius daiktus bei maisto atsargas. Jei uždegtų namus, nors jie išliktų. Pavakary sugrįžo senelė. Papasakojo, kad visais keliais traukiasi rusai. Tą naktį visa šeima nakvojo namuose. Tikėjosi, kad rusams neliko laiko žmonių vežimui, džiaugėsi savimi pasirūpinę, sveiką kailį išnešę. Niekas nemiegojo, pro langus stebėjo, kaip traukiasi kariuomenė. Vakarų pusėje matėsi gaisrai, girdėjosi kanonada. Kažkur bombardavo. Naikintuvai ūžė visą naktį. Rytui išaušus bombardavo Varnius. Šeima papusryčiavusi išėjo į Medalius pas Vasiliauską. Ten gamtos sukurtoje dauboje susirinko kelių kaimynų šeimos. Ore skraidė daug lėktuvų – kovinių ir žvalgybinių.

Vienas kaimynas papasakojo vakar klausęsis radijo. Iš Vokietijos lietuvių kalba pranešė, kad fronto metu civiliai nesimaišytų su rusų kariškiais, nes lėktuvai, atakuodami kariškius, gali sunaikinti ir civilius. Patarė, kad geriau išsiskirtų, moterims vilkėti šviesius drabužius, vyrams – baltus marškinius. Civilių susitelkimo vietose patiesti baltas drobules. Žmonės, sužinoję apie tai, ėmėsi įgyvendinti patarimus: moterys persirenginėjo baltai, vyrai klojo baltas drobules, ant jų sodino vaikus. Patys numetę švarkus liko vienmarškiniai... Greitai įsitikino persitvarkymo efektyvumu. Kiek beskraidė virš jų lėktuvai ir koviniai, ir žvalgybiniai – nė vienas neiššovė.

•

...Aleksandro mintis nutraukė netoli gulinčio latvio dejonės. Jis, pakėlęs galvą, apsidairė. Latvis rangėsi lyg mušamas ir gailiai inkštė. Jis ketino keltis ir latvį pažadinti, bet šis nutilo.

– Ko tu nemiegi? – paklausė Masionis.

– Miegas neima, – pasiskundė Juška.

– Ir mane lanko įkyrios mintys. Klausyk, jei koją tau skauda, apvyniok ją šilčiau ir padėk ant ko nors aukščiau. Pamatysi, bus geriau.

Juška taip ir padarė. Koją mažiau skaudėjo. Masionis greit užmigo. Bandė užmigti ir jis. Užsimerkė ir stengėsi nieko negalvoti, tačiau miegas neėmė. Lyg įkyrios musės lindo į galvą prisiminimai, be to, trukdė kortuotojai. Nors jie ir tyliai lošė, bet retkarčiais pasigirsdavo garsesnis šurmulys, keiksmai. Aleksandras, sunėręs po galva rankas, vėl nugrimzdo į praeitį, prisiminimus apie išgyvenimus Čiukotkoje.

Metus išdirbus šurfų kasimo darbuose, nuo sunkaus darbo, šalčio ir bado jo sveikata vėl pašlijo. Svaigo galva, jautė silpnumą. Vieną rytą išleidžiant į darbą jis stovėdamas rikiuotėje prarado sąmonę, nugriuvo. Išleidėjas, neseniai atvažiavęs enkavėdistas, buvo humaniškesnis, neterorizavo kalinių kaip senieji. Apalpusio kalinio nepaliko sušalti, liepė nugabenti į zonos ambulatoriją. Juška, atgavęs sąmonę, iš pradžių nesuprato, kur esąs. Tik pasirodžius gydytojui Plačiui, kurį jau pažinojo,

suprato, kad ambulatorijoje. Gydytojas, jį apžiūrėjęs, nustatė, kad visiškas organizmo išsekimas. „Klipata tu," – pasakė gydytojas Platis. Savaitę atleido nuo darbo.

Gydytojas Platis – latvis. Prieš areštą gyveno Rygoje, dirbo profesoriumi universitete, turėjo savo kliniką. Rusams okupavus kraštą, jį areštavo, paskui su 70 latvių atgabeno į Čiukotką. Per penkerius kalėjimo metus jų beliko tik keturiasdešimt trys. „Visi mirė nuo išsekimo," – papasakojo gydytojas liūdną latvių istoriją. Sanitaru ambulatorijoje dirbo Algis Venckauskas, joniškietis gimnazistas, atvežtas su juo viename laive. Jie buvo geri draugai, todėl jis kartu su gydytoju juo rūpinosi.

Platis ir apskritai latviai lietuvius labai gerbė, Krasnoarmeiske sutiko juos kaip tikrus brolius, sveikindamiesi net apsiverkė. Sujaudinti buvo ir lietuviai. Išlikusieji latviai čia lagery dirbo geriausius darbus: kas siuvykloje, kas virtuvėje ar duonraikykloje, o Platis – zonos gydytoju. Jie visi stengėsi kuo galėdami lietuviams padėti. Ypač globojo jauniausius: Jušką, Venckauską, Rudį, Baroną ir kitus.

Aleksandrui išeinant, gydytojas liepė kas antrą dieną ateiti pasitikrinti. Sugrįžęs į baraką rado kitą ligonį, kalinį vengrą su nušalusiomis rankomis. Susėdę ant aukštutinių gultų, kur atrodė šilčiau, išsikalbėjo. Pokalbis sunkiai sekėsi, nes abu mažai rusiškai mokėjo, o lietuviškai-vengriškai taip pat, bet susikalbėjo. Vengras – Budapešto universiteto studentas fizikas. Rusams okupavus Vengriją, komunistai apkaltino jį pogrindžio veikla, areštavo ir perdavė rusams. Šie atgabeno į Čiukotką. Įdomiausia tai, kad jis dar neteistas, nežino, už ką įkalintas ir kiek reikės kalėti, bet lagerio valdžia jį priskyrė prie politinių.

Nuėjęs paskutinę dieną pasitikrinti Juška sužinojo, kad daugiau pratęsti atleidimo Platis negali. Gydytojui suteikta teisė ir silpniausią tik penkias dienas atleisti nuo darbo. Aleksandras jautėsi dar labai blogai, išgirdęs tą naujieną nusiminė, bet Platis nuramino ir pasakė, kad pavykę su valdžia susitarti perkelti jį į kitą darbą.

– Rytoj tave paskirs į ekskavatorininkų brigadą, – pasakė gydytojas.

Aleksandras padėkojo gydytojui už pagalbą ir rūpinimąsi, atsisveikinęs išėjo.

Kitą dieną jis jau dirbo ekskavatorių remonto dirbtuvėse. Paskyrė jį pagalbiniu darbininku – atkasinėti sniegą nuo remontuojamų ekskavatorių. Nors užeiti į dirbtuves pasišildyti retai galėjo, bet vis vien daug lengviau negu šurfus kasti.

Po mėnesio Aleksandrą pakvietė dirbtuvių viršininkas. „Senjoru" atvykęs į Čiukotką, ukrainietis Poleščiukas išklausinėjo, kas jis, iš kur, kur mokėsi, paskui, paskambinęs telefonu, pakvietė žmogų ir paklausė, ar norėtų jis mokinį turėti. Žmogus, vadinamas Antonesku, pasižiūrėjęs į Aleksandrą, tartum į skeletą, tarė:

– Ar norėtum išmokti dyzelius montuoti?

– Noriu ir net labai, – atsakė jis džiaugsmingai, žinodamas, kad darbas bus šiltame ceche ir įdomus. Jį seniai viliojo vidaus degimo varikliai.

Antonesku, nusivedęs jį į variklių remonto cechą, supažindino su dar dviem darbuotojais: Valdesku ir Kuzminkinu. Juokais pasakė: „Būsi mūsų brigadininkas."

Jam skyrė pareigas – baigiantis darbui surinkti visus įrankius, nuvalyti ir sudėlioti įrankinėje. Laisvu laiku pašildytu žibalu plauti išmontuotų dyzelinių variklių detales. Darbas žymiai lengvesnis už sniego kasimą, o svarbiausia – šilumoje. Antonesku buvo cecho meistro mechanikas, Kuzminkinas ir Valdesku – šaltkalviai. Antonesku rūpesčiu jis kitą dieną buvo perkeltas ir į ekskavatorininkų baraką. Čia barakas kur kas geresnis negu jo buvęs. Jame gyveno visi mechanizatoriai. Patys buvo susimontavę nedidelę krosnelę, kurią pasikūrendavo nakčiai parsineštais tepaluotais skudurais ar suplautu žibalu. Miegoti buvo kur kas šilčiau. Jo vieta gultuose buvo šalia Valdesku. Su juo išsikalbėjęs, sužinojo ir jo gyvenimo istoriją.

Antonesku prieš areštą buvęs Bukarešto universiteto Mechanikos fakulteto docentas, Valdesku – to paties fakulteto dėstytojas. Rumuniją užėmus rusams, juos komunistai areštavo kaip karaliaus šalininkus ir perdavė rusų saugumui. Pastarieji atgabeno į Čiukotką. Kuzminkinas senas lagerininkas. Prieš areštą dirbęs Maskvos depo vyriausiuoju inžinieriumi. Areštuotas 1933 metais. Už ką areštuotas ir nuteistas ir pats nežino, net teismo nebuvo. Bausmės laiką (dešimtį metų) skyrė atsiuntę jau čia į Čiukotką. Dabar jau atsėdėjęs daugiau kaip dešimt metų, bet į laisvę neišleidžia. Kur berašė, besikreipė – atsakymo negavo.

Naujame darbe ir barake Aleksandro gyvenimas Plačio dėka labai pagerėjo.

•

„Kodėl aš nemiegu?“ – klausė savęs Aleksandras. Užsimerkęs ramiai gulėjo, klausydamasis, kaip bangos daužo laivo korpusą, o mintys lyg nesuvaldyti žirgai nešė jį praeities keliais...

...Buvo priešpietis, kai sukaleno netoliese kulkosvaidis, patrankos. Kulkos, rėžiančiai kaukdamos, lėkė čia pat virš galvų. Tėvas, tuo metu sėdėjęs ant daubos krašto, griuvo kniūbsčias ir šliaužte įšliaužė į daubą. Daubon subėgo ir keliolika rusų kariškių, laikydami rankose paruoštas granatas. Virš daubos skraidė vartaliodamasis lėktuvas. Gyventojai nusigando, manė, kad lėktuvas puldamas kariškius iššaudys ir juos. Išgąstingai visi sužiuro į kareivius, kurie papilkėjusiais veidais buvo ne mažiau išsigandę.

Matydamas gyventojų susijaudinimą dėl jų pasirodymo, vienas kariškis prašneko:

– Nebijokite, žmonės, mes ne žvėrys.

Jaunas kareiviukas, suplėšytais drabužiais ir sukruvintu veidu, bėgdamas užkliudė vaiko lopšį ir jį apvertė. Vaikas garsiai pravirko. Kareivis stabtelėjęs paskėsčiojo rankomis, pakraipė galvą, tardamas: „Ai-jai-jai!“ – ir nuskubėjo vytis saviškių. Po keliolikos minučių šaudymas aprimo. Daugiau nebepasirodė ir kareiviai. Vakaras ir naktis praėjo ramiai, nors niekas namie nemiegojo, budėjo pasiruošę visiems

netikėtumams. Padangėje gaudė naikintuvai, girdėjosi bombardavimai. Paryčiui viskas nurimo.

Netoliese krūmuose pragydo lakštingalos. Jų balsai visus maloniai nuteikė. Klausantis to melodingo čiulbesio atrodė, kad žemėje šventiškai ramu, nėra karo, nėra baimės...

Rytui išaušus, tėvas, nuėjęs pažiūrėti gyvulių, pamatė vieškeliu žygiuojančius vokiečių karius. Kariai žygiavo žvaliai, tvarkinga rikiuote. Tą naujieną pranešė daubos gyventojams. Žmonės iš džiaugsmo glėbesčiavosi, sveikino vieni kitus su laisve, laimingai išgyveno sumaištį, išlikę gyvi ir sveiki. Suruošė bendrus pusryčius. Su praėjusiu frontu nuslinko siaubas, negandos. Nebereikės bijoti išvežimo į Sibirą, gyvens laisvai, kaip anksčiau gyveno. Prieš pietus ėmė skirstytis į namus. Juškai savo namuose rado baisią netvarką: virtuvė ir kiti kambariai žiauriai prikruvinti, matyt, buvę sužeistieji. Šeimai susirinkus tėvas tarė:

– Ačiū Dievui, audra praėjo laimingai. Šį kartą išlikome gyvi, sveiki, net namai nesudegė. Dabar pradėsime gyventi iš naujo. Vaikai, jei pamatysite besislapstančius rusų kareivius, nepranešinėkite vokiečiams, nereikia. Dabar jie mums nepavojingi, tegu žinosi...

Aleksandras ir neketino jų išdavinėti. Jam giliai atmintyje įstrigo dauboje matyti kareiviai: jauni, vos pradėję gyventi, o jau mirtis sekioja iš paskos.

Kadangi Juškų namas arti kelio, pro langą vaizdžiai matėsi žygiuojanti vokiečių kariuomenė. Jie nepanašūs į rusus. Žygiavo žvalūs, švarūs, darniomis kolonomis. Daug motorizuotų dalinių, modernių ginklų. Retkarčiais vienas kitas užeidavo į kambarį paprašyti pieno ar šiaip pasidairyti.

Netoliese, Zdoniškės mokykloje, įsikūrė vokiečių karių ligoninė. Atvežė keletą sužeistųjų. Aplinkiniai gyventojai neprašomi prinešė pieno, sviesto, kiaušinių ir šviežių daržovių. Aleksandrui motina davė nunešti kelias nupeštas vištas. Storas vokietis širdingai dėkojo, namiškiams lauktuvių davė šokolado. Netikėtai susirgus kaimyno mergaitei, ligoninė suteikė medicininę pagalbą. Išoperavo apendicitą, ir, kol sutvirtėjo, laikė savo ligoninėje. Mergaitės tėvai norėjo atsilyginti, bet vokietis nieko neėmė. Atsiimant ligonę, gydytojas paplojo tėvui per petį ir palinkėjo, kad mergaitė augtų sveika.

Po kelių dienų fronto dundesio nebesigirdėjo, bet keliu vokiečių kariuomenė vis dar žygiavo. Pradėjo atsikurti ir civilinės valdžios struktūros. Į savo pareigas grįžo buvę Lietuvos valdininkai. Vokiečiai iškabino skelbimus, raginančius gyventojus pranešti apie pastebėtus rusų kariškius, už jų slėpimą grasino mirties bausme.

Pavakary į kaimynų Bumblauskių sodybą atėjo penki rusų kariškiai. Nutarę, kad niekas nemato, sulipo ant tvarto. Bet Bumblauskis juos matė ir nejuokais išsigando. Mokykloje esančią vokiečių ligoninę nuo sodybos skyrė ne daugiau kaip šimto metrų alksnynas. Jei rusai naktį bandytų užpulti ligoninę, susišaudymo metu sude-

gintų sodybą. Be to, vokiečiai, nustatę, iš kurios pusės šaudė, galėtų jį apkaltinti rusų slėpimu, patys jį sušaudytų. Situacija buvo sudėtinga ir nemaloni. Neišmanydamas ką daryti, kaimynas atėjo pas Aleksandro tėvą patarimo. Tėvas, ilgai galvojęs, patarė nekreipti dėmesio. Tikino, kad keli rusai nedrįs užpulti stipriai saugomos ligoninės. Sulaukę nakties, jie patys stengsis pasišalinti. Dėl saugumo siūlė nakčiai palikti namus, išeiti pas tolimesnius kaimynus. Bet kaimyno savisaugos jausmas buvo stipresnis už kelių rusų likimą. Nuėjęs į mokyklą pranešė vokiečiams. Atėję keli vokiečiai įsakė rusams nulipti nuo tvarto. Jiems neatsiliepus, metė granatą. Vieną sunkiai sužeidė, kiti pasidavė. Nulipo politrukas ir trys kareiviai. Sužeistąjį nuleido. Vokiečiai, pasivedėję į pievelę, juos sušaudė. Vaikinai jauni, dvidešimtmečiai. Parpuolė ant žemės, maldavo pasigailėti, nešaudyti. Sušaudęs rusus, vokietis patapšnojo Bumblauskiui per petį: „Gut, gut," – ir liepė užkasti.

Aleksandras matė tą egzekuciją. Jam labai pagailo jaunų kareivėlių. Nors jie ir bolševikai, ir rusai, bet žmonės. Jis ilgai negalėjo to sušaudymo pamiršti. Jo supratimu, nugalėtojui su belaisviais nedera taip elgtis. Belaisvius priversti dirbti, tarnauti savo naudai gali, turi teisę, bet klūpantį, nusižeminusį ir maldaujantį pasigailėti nužudyti – per daug beprasmiška.

Bumblauskis su žentu kasė duobes, laidojo nušautuosius. Ką bylojo jų sąžinė, jie vieni težinojo...

•

Aleksandro mintys, paskrajojusios jaunystės prisiminimų takais, vėl sugrįžo į netolimą praeitį, Krasnoarmeisko lagerio pirmųjų metų gyvenimo kančias...

Kaliniai, gyvendami nešildomuose barakuose, miegodami nenusirengę, labai kentėjo nuo parazitų. Jų prisiveisė tiek daug, kad, kol užmigdavo, kasydavosi lyg įmanytų sau odą nulupti. Antrus metus gyveno nebuvę pirtyje. Nuo kasymosi daug kam atsivėrė žaizdos, pūliavo, žmonės mirė nuo infekcijos žaizdose. Vasarą, kol buvo šilčiau, nusirengę daugumą parazitų išnaikindavo, bet žiemos metu šaltame barake ir nusirengti baisu. Aleksandras ir kiti dirbantys mechaninėse dirbtuvėse nuo parazitų gindavosi benzinu. Pritaikę progą, nusirengdavo apatinius drabužius ir išmirkę benzine, vėl užsivilkdavo. Benzinui garuojant kartais net galva svaigdavo, bet ir parazitai laikinai žūdavo, buvo galima ramiai išsimiegoti. Vėliau dar viena blogybė prasidėjo – pradėjo kepti labai prastą duoną, glitnią, karčią kaip kempinė. Skonis taip šleikštus, kad valgyti neįmanoma. Dirbantys kepykloje kalbėjo, kad kepa iš sugedusių miltų, kurie supilti kažkokiais chemikalais. Dėl blogos duonos kaliniai bandė pasiskųsti lagerio valdžiai, bet nieko nelaimėjo. Atsakymas buvo trumpas: „Negardi – nevalgykite." Be to, lagerio vadovybė sugriežtino kalinių išdirbio normas. Neatsižvelgdami į žmonių fizinę būklę, nustatytą darbo normą jie privalėjo įvykdyti. Nepadarius normos, nakčiai uždarydavo į karcerį arba palikdavo

po darbo papildomai kelias valandas dirbti. Išdirbę per dieną penkiolika valandų kaliniai taip pavargdavo, kad į lagerį vos gyvi sugrįždavo. Kai kurie nebepajėgdami eiti pakely suklupdavo, pagalbos niekas neteikė ir jie likdavo sušalti. Kaliniai stengėsi vieni kitiems padėti: vesdavo, nešdavo, bet vis tiek žūdavo daug.

Mechanizatoriai cechuose dirbdavo visą nustatytą dvylikos valandų darbo dieną. Po darbo papildomai dvi–tris valandas dirbti varydavo prie statybos darbų. Buvo statomi enkavėdistams gyvenami būstai. Mokantys statybininko darbą mūrydavo, tinkuodavo, nemokantys – kasdavo griovius, nešiodavo statybines medžiagas. Statybose keltuvų nebuvo, viską sunešiodavo kopėčiomis rankiniu būdu.

Taip ilgai ir sunkiai dirbant, trūkstant poilsio ir maitinant bado dieta, kalinių mirdavo kasdien vis daugiau. Visiems buvo aišku, tai daroma specialiai, kad kuo daugiau kalinių išmirtų. Padidėjus kalinių mirtingumui, iš mažesne bausme teistų kriminalinių paskyrė lavonvežius. Jie rogutėmis lavonus išveždavo už zonos ir sumesdavo į užgriuvusios šachtos tarpeklį. Tie nelaimingieji, gulėdami giliuose amžino pašalo tarpekliuose, ir po šimto metų bus nepakitę. Tik niekas niekada iš ten jų neištrauks. Žmonės kalbėjo, kad iš tarpeklio kartais girdėdavosi dejonės, net pagalbos šauksmai. Bet niekas jų negelbėjo. Taip galėjo atsitikti sumetus žmones klinikinės mirties būklės. Kurie ir atsigaudavo, supratę savo beviltišką padėtį, mirdavo baisiose kančiose.

Įpusėjus žiemai pasklido gandas, kad pradės šildyti barakus. Kaliniai nekantraudami to laukė, nes daugiau negalėjo gyventi ledainėje. Kovo pabaigoje sumontavo žadėtas krosneles *buržuikas*. Paskyrė ir barakų prižiūrėtojus. Jie valydavo patalpas, kūrendavo krosnį, vakare surinkę nunešdavo, ryte parnešdavo iš džiovyklos kalinių apavą. Pagerino ir džiovyklos darbą. Sausu apavu ir darbe būdavo šilčiau. Ant besikūrenančios krosnies ištirpdžius sniegą, galima buvo ir karšto vandens išsivirti. Tie nedideli pakitimai permainingai pagerino kalinių buitį.

Pradėjus šildyti barakus, geriausiai gyventi lagery buvo invalidams. Kaliniai nebepakęsdami sunkių gyvenimo sąlygų pradėjo patys save žaloti. Nusikirsdavo ranką ar koją. Tokius papildomai teisdavo pridėdami už savęs žalojimą penkerius metus ir palikdavo ramybėje. Stebėtina, kad, taip žiauriai susižaloję, beveik be medicininės priežiūros dauguma pasveikdavo. Nors jie duonos gaudavo kiek mažiau nei dirbantieji, bet jų į darbą nevarydavo, nereikėdavo sunkiai dirbti ir šalti. Jie per dienas gulinėdavo šiltame barake.

1948-ųjų sausio vidury politinių kalinių, teistų dešimčiai ir daugiau metų, į darbą neišleido, liepė po *razvodo* su daiktais rinktis prie vartų. Visi įtarė būsiant etapą, bet kur – niekas nežinojo. Įtarimas pasitvirtino. Sutikrinę vardus, pavardes ir straipsnius, surikiavę į koloną, keturis šimtus žmonių pėsčiomis išvarė į lagerį Južnyj (Южный). Diena pasitaikė speiguota, žemiau keturiasdešimt laipsnių šalčio. Kelionė virš keturiasdešimt kilometrų, eiti be kelio per tundrą ir kalnus buvo labai

LIETUVOS GYVENTOJŲ KALINIMO IR TRĖMIMO VIETOS SSRS OKUPACIJOS METAIS

ŠIAURĖS ŽEMĖ
LAPTEVŲ JŪRA
NAUJOJO SIBIRO SALOS
RYTŲ SIBIRO JŪRA
ČIUKČIŲ JŪRA
Čiukčių pusiasalis
DALSTROJAUS ČIUKOTSTROILAGO SKYRIUS
DALSTROJAUS ČIAUNŲ ČIUKČIŲ SKYRIUS
JAV
BERINGO JŪRA
Egvekinotas
Krasnoarmeiskas
Južnas
Pevekas
Valkumejus
Anadyrius
Medvežis
Bilibinskas
Vstrečnas
MAGADANO SRITIS
Kolyma
DALSTROJAUS KOLYMOS SKYRIUS
Srednekolymskas
KAMČIATKOS SRITIS
Trofimovskas
Nižnejanskas
Ust Janskas
Stolbai
Tit Arai
Tiksis
Kazače
Deputatskis
DALSTROJAUS JANOS SKYRIUS
Bulūnas
Kiusiūras
Zyrenka
Balygyčianas
Omsukčianas
Seimčianas
Orotukanas
Susumanas
Jagodnojė
Ust Nera
Neksikanas
Ust Omčiugas
Ola
Verchojanskas
KRASNOJARSKO KRAŠTAS
Norilskas
Igarka
Žiganskas
Kolymos traktas
Magadanas
Kamčiatkos Petropavlovskas
Šiaurės poliarinis ratas
Sangaras
Chandyga
Turučhanskas
R
JAKUTIJOS ASSR
Jakutskas
Viliuiskas
Ust Maja
Pokrovskas
CHABAROVSKO KRAŠTAS
OCHOTSKO JŪRA
Oliokminskas
Lenksas
Aidanas
Ocha
Neftegorskas (Piltunas)
Severo Jeniseiskis
Chomolkcho
Perevozas
Balaganachas
Svetlas
Aprelskas
Lazarevo išk. Statyba Nr.6
Tymovskas
SAHALINO SRITIS
KURILŲ SALOS
Sofijskas Statyba Nr.507
Južno Jeniseiskis
Ust Maja
Kežma
IRKUTSKO SRITIS
Karabula
Bodaibo
Tasejevas
Bolšoj Ulujus
Bratskas
Taišetas
Tangujus
Tugačas
Tachtamygda
AMŪRO SRITIS
N. Amūrlagas
Vaninas
Sovetskaja Gavanė
Mogočas
Svobodnas
Urgallagas
Chabarovskas
Jermakovskojė
Zima
Kačiugas
Bukačača
Čita
Stretenskas
Blagoveščenskas
Birobidžanas
Bičevaja
BURIATIJOS ASSR
ČITOS SRITIS
Kitoilagas
Irkutskas
Ulan Udė
Kyzylas
Džida
Nauškai
PRIMORĖS KRAŠTAS
Vladivostokas
Nachodka
RAMUSIS VANDENYNAS
KINIJA
Ulan Batoras
MONGOLIJA
JAPONIJOS JŪRA
JAPONIJA
Tokijas
ŠIAURĖS KOREJA
Pchenjanas
Seulas
PIETŲ KOREJA
Pekinas
Lagerių vietos
Tremties vietos
Kalėjimų vietos
Traukinių kelias
Vandens kelias

sunku. Daug kas nusilpę išgriuvo. Jie ir liko sušalti, laukiniams žvėrims sudoroti. Kaliniai buvo taip išsekę, kad konvojus nebebijojo ir jų pabėgimo. Lagerį pasiekė vėlai naktį. Atskaičiavę po keturiasdešimt kalinių, uždarė barakuose. Barakus užrakino. Spec. lagery iš barako į barakus vaikščioti draudžiama. Net ir gamtos reikalams atlikti kaip kalėjimo kamerose reikėjo padėti „parašą". Visa laimė, kad barakai truputį pašildyti.

Negavę vakarienės, kaliniai, net nenusirengę vatinukų, kritę ant lentinių gultų greitai sumigo.

Prikėlę ryte nuvedė į valgyklą. Maistas buvo blogesnis ir už Krasnoarmeisko lagerio. Pavalgius nuvarė dirbti į pradėtas kasyklas. Dvylika valandų reikėjo su laužtuvais ir kapliais trupinti amžino įšalo žemę. Pritrupinus, sukrovus į karučius, metaliniais bėgiais išstumti į paviršių. Prieš kalną stumti labai sunku.

Nusiminė Aleksandras patekęs į tokias sąlygas. Labai gailėjosi likusių dirbtuvių. Antonesku su Kuzminkinu jį ramino, liepė palaukti, neilgai čia juos laikys, vėl grąžins į Krasnoarmeiską.

– Tu tik pažiūrėk, kas čionai atvaryti – visas lagerio protas. Lagery dirbę specialistais ar vadovais. Kai likę vien vagys nuvadovaus, po kelių savaičių su džiaugsmu mus sugrąžins.

Antonesku samprotavimai buvo teisingi, išsipildė. Po aštuonių dienų atvažiavę sunkvežimiai visus išvežė į Krasnoarmeiską. Sugrąžinę nuvežė į pirtį, išdavė naujus drabužius, avalynę ir leido dvi dienas pailsėti. Po to išskirstė į buvusias darbo vietas. Antonesku su Aleksandru ir Kuzminkinu grąžino į cechą. Dirbtuvių viršininkas Poleščiukas juos sveikino, džiaugėsi sugrįžimu ir, nė minutės nesitraukdamas, vis ragino greičiau atstatyti pairusią tvarką. Keikė dirbusius kriminalinius – mechanikus, dėl kurių aplaidumo ir nemokšiškumo pusė darbų sustojo. Vėliau Aleksandras sužinojo, kad kai kurie ekskavatorių mašinistai specialiai variklius sugadino, norėdami greičiau sugrąžinti senuosius mechanikus. Antonesku su Juška jiems padėkojo.

1948-ųjų pavasarį dėl nesuprantamų priežasčių gyvenimo sąlygos lagery labai pagerėjo. Duoną ėmė kepti vėl gerą, paskanino sriubą ir antrą patiekalą. Vietoje jūros dumblių virė avižines ar perlines kruopas, primaišydami žirnių, net pupelių. Tai buvo gardžiau ir sočiau. Dar vėliau paskelbė, kad Čiukotkos lageriuose įvedami įskaitymai. Gerai dirbantys kaliniai už vieną dieną galės atbūti dvi, tris bausmės dienas. Priklausomai nuo išdirbtų daugiau kaip šimto procentų. Padidino ir dienos duonos normą. Vietoj 600 g išduodavo 800 g arba 1,1 kg, priklausomai nuo išdirbtų procentų. Pagerino ir buitines sąlygas: išdavė antklodes, pagalves, paklodes. Vietoj čiužinių – džiovintus elnių kailius. Miegoti jau buvo patogu ir nusirengusiems. Po dvejų metų nuvedė į pirtį ir leido gerai išsiprausti. Ten davė švarius apatinius drabužius, o viršutinius iškaitino dezinfekcijos kameroje. Kaliniai atsikratė taip ilgai juos kankinusių parazitų. Po pirties parazitai daugiau nebekankino, ir naktį

kaliniai gerai išsimiegodavo. Humaniškesnis pasidarė ir konvojus. Į darbą ir iš darbo varant, kaliniui nualpus, nepalikdavo kaip anksčiau sušalti, bet tuoj pat nugabendavo į ambulatoriją. Vėliau ir gydytojas Platis dalyvaudavo prie *razvodo* išvedimo į darbą. Didžiausią dėmesį valdžia kreipė į tai, kad kaliniai gerai dirbtų, vykdytų darbo normas. Įvyko stebuklas: privertė ir savo parankinius *urkas* dirbti. Neleido ir jiems sėdėti prie laužo, reikalavo darbo normų. Bet pastarieji, kad nedirbtų, pasidarė barakų prižiūrėtojais ir kitais *pridurkais*. Dar vėliau kaliniams, kaip laisviems piliečiams, pradėjo mokėti piniginius atlyginimus iki 200 rublių, priklausomai nuo išdirbtų procentų. Iš uždirbtos sumos atskaičiuodavo už lagerį, konvojų, maistą, drabužius ir kitas išlaidas, o iš likusių išmokėdavo atlyginimą. Jei dar likdavo, pervesdavo į kalinio asmeninę sąskaitą – pinigus gaus išeidamas iš lagerio į laisvę. Iš grynais gauto atlyginimo, kalinys galėdavo valgykloje nusipirkti sau papildomai maisto. Nors produktai čia kainavo labai brangiai, bet vis vien kelis kilogramus cukraus ir kelis kepalus duonos galėdavo nusipirkti. O tai jau didelė paspirtis. Pasikeitė ir radijo transliacija išleidimo į darbą metu. Nebegrojo pasityčiodami trankių maršų, bet pasakojo apie kalinių indėlį „brangiajai tėvynei“. Skelbė santraukas, kiek kuri brigada iškasė vakar dieną metalo. Vardijo ir gyrė darbo pirmūnus.

Kaliniai stebėjosi, iš kur tie geri vėjai papūtė, kad viskas taip pagerėjo. Nuo masiško kalinių naikinimo prie žmoniškų sąlygų!

Greitai paaiškėjo ir priežastys: JAV ir Kanada nustojo tiekti Tarybų Sąjungai kasiterito metalą, kuris už savą gamybą buvo keleriopai pigesnis. Besivystant TSRS aviacijos ir raketų pramonei, jis neišvengiamai buvo reikalingas. Todėl reikėjo imtis visų priemonių, siekiant susidariusią metalo spragą užpildyti savo šalies metalu. Pagaminti greitai ir daug, nors ir kiek ta gamyba bekainuotų. Viršininkams ir atsakingiems tarnautojams už kasiterito gamybos planų įvykdymą ir viršijimą buvo išmokamos pasakiškai didelės premijos. Kaliniai buvo pigiausia darbo jėga. Dėl to prireikė jiems pagerinti darbo sąlygas, net paglostyti, pagirti juos, kad šie geriau dirbtų. Jie iš patirties žinojo, kad smurtu ir badu marinančių kalinių geriau dirbti nepriversi. Reikėjo didesnių pakeitimų, nuolaidų.

Kurį laiką lagerio gyvenimas buvo pakenčiamas. Gaunant įskaitymus, mažiau baustiems kaliniams bausmės laikas tirpte tipo. Po kelių mėnesių vienas kitas išėjo į laisvę. Kai kurie, pradžioje nekreipę dėmesio į įskaitymus, taip pat susirūpino: stengėsi dirbti geriau, kad už dieną gautų dvi–tris. Be to, ir duonos *paikė* maloniau didesnė.

1949-ųjų pavasarį surinko visus kalinius į naujai pastatytą valgyklą. Enkavėdistų majoras papasakojo apie karo metu didelius liaudies ūkio sugriovimus, tarybinių piliečių pastangas padėti savo šaliai. Jis tvirtino, kad ir kaliniai yra tarybiniai piliečiai, tik laikinai izoliuoti. Siūlė visiems vieningai prisidėti prie liaudies ūkio atstatymo. Savanoriškai pasirašyti dviejų, trijų mėnesių atlyginimo paskolų obli-

gacijas dvidešimčiai metų. Kaliniai suprato, kad, pasirašę paskolą, grynų pinigų jau nebegaus. O ir asmeninio išsilaisvinimo sąskaita bus tuščia. Visi uždirbti pinigai nueis obligacijoms. Politiniai kaliniai ir girdėti nenorėjo apie paskolų pasirašymą. Kažkuris iš politinių paklausė:

– Pilieti viršininke, kaip aš, politinis, galiu pasirašyti paskolų obligacijas, kai šalis mane tėvynės išdaviku, pikčiausiu priešu pasmerkė?

– Jūs privalote pasirašyti kuo daugiau, – atsakė majoras, – kad išpirktumėte savo kaltę tėvynei, parodykite patriotinį susipratimą. Tik gerai dirbdami ir tėvynei padėdami, galėsite sugrįžti į šalies šeimą.

Tą dieną daugiausia pasirašė rusų tautybės kriminaliniai. Politiniai tik keli. Lietuviai susitarė nesirašyti. Po kelių dienų išsikvietė paskolų pasirašyti ir Jušką. Jis atsisakė rašytis.

– Jei turite teisę prievarta užrašyti, rašykite ir išskaičiuokite, bet aš nepasirašysiu. Juk be mano parašo ir sutikimo mane čia atvežėte.

– Taip, mes galime pasirašyti ir išskaičiuoti, bet paskolos savanoriškai pasirašomos. Tu turi pats norėti, todėl ir siūlome tau atlikti tėvynei pareigą. Aš įsitikinęs – šiandien ar vėliau tu tai padarysi, – sarkastiškai nusijuokė enkavėdistas.

Tą vakarą nepasirašius uždarė į karcerį. Išbuvus naktį šaltame aptvare, ryte išleisdamas enkavėdistas pasakė:

– Čia nakvosite tol, kol savanoriškai pasirašysite obligacijas. Patariu šiandien pat nueiti ir susitvarkyti.

Taip ir buvo, savaitę aptvare išsikankinęs, suprato, kitaip nebus. Išeitis viena – nusigaluoti karceryje arba pasirašyti. Mirti niekas nenorėjo, nuėjęs pasirašė. Aleksandras reikalavo pasirašyti dviejų mėnesių atlyginimą, enkavedistas pasityčiodamas užrašė šešių mėnesių. Dar daugiau šaipydamiesi, kitą dieną išleidimo į darbą metu, per radiją pranešė, kad politinis kalinys Aleksandras Juška savanoriškai pasirašė obligacijas šešių mėnesių atlyginimui. Po obligacijų pasirašymo kaliniai grynais pinigais atlyginimo jau nebegavo. Taip buvo savanoriškai aukojamos lėšos tėvynės liaudies ūkiui atstatyti.

•

Laivo triume jau visi miegojo, tik Aleksandro mintys lyg ištikimi pasiuntiniai skrajojo nuo vienų prie kitų gyvenimo momentų. Lauke stiprėjo vėjas. Girdėjo švilpimą laivo stiebuose. Nors ir uosto įlankoje, laivą vis stipriau daužė kylančios bangos. O jis nuklydo į vaikystę, į 1940-tųjų metų karo dienas.

...Kitą vakarą atbėgo pas juos jo krikštatėvis Antanas Vasiliauskas* su šeima. Papasakojo, kad jų daržinėje užsidarė keliolika rusų kareivių. Nežinojo, ką daryti, kaip pasielgti. Vokiečiams pranešti nenorėjo, bet ir namuose likti bijojo.

– Iš kur tu žinai? – paklausė tėvas.

– Aš pati mačiau, sėmiau iš šulinio vandenį ir mačiau, kaip suėjo daržinėn būrys rusų kareivių, – patvirtino Vasiliauskienė.

– Nesijaudinkit, – ramino tėvas, – likite pas mus nakvoti, naktį jie išeis, ryte jų neberasite.

Kaimynai su pasiūlymu sutiko, liko nakvoti.

Pilnas romantikos brolis Stasys pasiūlė Aleksandrui kareivius aplankyti, pažiūrėti, kaip dabar jie atrodo po pralaimėjimo. O priežastį aplankymui sugalvojo – nunešti jiems valgyti. Nuėję į klėtį, kur jau buvo parvežti rūkyti mėsos produktai iš Medalių, atpjovė gabalą kumpio, lašinių, paėmė puskepalį duonos ir išėjo į kaimyno sodybą. Atėję netoli daržinės, slėpdamiesi už sukrautų senų rąstų krūvos, ėmė tartis, ką daryti. Būdami arti tikslo, suabejojo savo poelgiu. Apėmė baimė, kad nenušautų.

– Tu lik čia, – tarė Aleksandras broliui, – o aš užėjęs į daržinę bandysiu užkalbinti. Jeigu ims šaudyti, bėk pranešti vokiečiams.

Stasys liko, o jis nuėjo į daržinę.

Vakarinės saulės spinduliai švietė tiesiai į daržinės sieną. Priėjęs duris Aleksandras įsiklausė: buvo tylu – jokio garso. Atrodė, kad nieko nėra. Praveriant duris, garsiai sucypė vyriai. Jo nugara perbėgo šiurpuliai. Daržinės tarpas ir viena pusė buvo tušti. Juos užliejo vakarėjančios saulės spinduliai. Čia pat stovėjo kopėčios, atremtos į kitoje daržinės pusėje sukrautus šiaudus. „Tikriausiai tomis kopėčiomis ir užlipo," – pamanė jis, žiūrėdamas į viršų. Viršuje taip pat buvo tylu ir ramu, nieko įtartino nesigirdėjo.

– Kareiviai! Alio *saldat*! – patylom šūktelėjo jis. – *German* nėra *net*! Atsiliepkite! – jau garsiai pakartojo.

Kažkas lyg sušnarėjo, bet niekas neatsiliepė.

– Kareiviai, aš jums *kušat* atnešiau, atsiliepkite!

Ir vėl niekam neatsiliepus, nusprendė, kad kaimynai apsiriko, viršuje nieko nėra. Drąsiai užlipo kopėčiomis aukštyn tiek, kad galėtų apžvelgti prieblandoje skęstančią pastogę. Visur tuščia. Staiga iš baimės nustėro – šone, iš po šiaudų kyšojo šautuvo vamzdis, nukreiptas tiesiai į jį. Švystelėjo mintis nušokus bėgti, bet susitvardęs sušuko:

– *Saldat*! Vokiečių nėra, aš tave *vižu*!

Vienu metu sujudėjo šiaudai, išlindo šeši ginkluoti kareiviai. Sužiuro į jį šešios poros skvarbių akių. Staiga stvėrę jį užsitraukė prie savęs. Jis, panaudodamas visas

* (iš 80 p.) Aleksandro tėvams pasitraukus gyventi pas gimines ir artimuosius (buvo nesaugu likti savuose namuose dėl masinio trėmimo, nes Stasys partizanavo, Aleksandras buvo ištremtas ir Juškai turėjo didelį ūkį ir mišką), Juškų ūkyje Ridikuose apsigyveno ryšininkas Stanislovas Rocevičius (Ročius žemaitiškai). Jis buvo užverbuotas NKVD. 1949 m. rugsėjį Stasys atėjęs į susitikimą su ryšininku Rocevičium buvo apsuptas ir pašautas. Sužeistas traukėsi pas šalia gyvenusį (Medaliuose, bet tokio pavadinimo gyvenvietės nepavyko rasti dabartiniame žemėlapyje) kaimyną Antaną Vasiliauską, prašė pagalbos, padėti pasislėpti.

rusų kalbos žinias, o žinojo tik kelis žodžius, bandė paaiškinti, kad jie nebijotų. Bet kareiviai nelabai jį suprato. Karininkas, rodydamas rankomis nesuprantamus gestus, kažko vis klausė. Vaikas jo taip pat nesuprato. Tada vienas iš jų prakalbo lietuviškai, netaisyklingai, bet suprantamai:

– Iš kur tu sužinojai, kad mes čia?

Aleksandras papasakojo girdėjęs kaimyno pokalbį. Kareiviai susižvalgė, akyse pasirodė nerimas.

– Man taip ir atrodė, kad ta moteris mus pastebėjo, – tarė lietuviškai kalbantis kareivis.

Aleksandras ramino, kad kaimynai niekam nepasakys. Ir patys šiandien negrįš. Paskui pasakė, kad prie rąstų laukia jo brolis su jiems atneštu maistu.

Vienas kareivis, pasižiūrėjęs pro stoge padarytą skylę, patvirtino, kad berniukas stovi prie rąstų, leido jį pašaukti. Aleksandras nusileidęs pusę kopėčių, pamojo jam ateiti. Tasai bėgte atbėgo.

– Mes atnešėm jums valgyti.

Kareiviai vienas į kitą susižvalgę šyptelėjo.

– Labai ačiū, – tarė vyresnysis, paimdamas maistą.

Kitas, išsiėmęs lenktinį peilį, supjaustė produktus į šešias dalis ir ėmė godžiai valgyti.

– Kas liepė atnešti mums valgyti? – klausė karininkas per vertėją.

– Niekas, mes patys, – nuraudęs prisipažino Aleksandras.

– Jūs šaunūs vaikinai, – pagyrė karininkas, – bet būkite geri, niekam nesakykite, kad mes čia. Naktį mes išeisime. Pasakykite šeimininkams, kad be reikalo išbėgo, mes nieko blogo neketinome daryti.

– Gerai, – pasakė vaikai supratę, kad vizitas jau baigtas. Lipdami kopėčiomis dar pakartojo, – Nebijokite, niekas nesužinos.

– Matai, Stasy, kaip gyvenime būna. Prieš kelias dienas jie gal žmones vežė, galiūnai buvo, o šiandien tylūs kaip avinėliai. Bet man jų gaila. Vis vien juos kur nors sušaudys, kaip pas Bumblauskius. „O gyventi nori kiekvienas," – pamėgdžiodamas tėvą, pasakė Aleksandras.

– Man atrodo, jie ne saugumiečiai, žmonių jie nevežė. Jei aš tą žydę, kuri mokytoją Vanagytę įskundė, surasčiau, tai nepasigailėčiau, – pasakė Stasys.

Į namus grįžo vakare. Namiškiai jau nerimavo dėl jų. Motina vyresniuosius pasiuntė net į Medalius jų ieškoti, sugrįžo neradę. Dabar apkabinusi barė, bet kartu ir laiminga buvo, išvydusi gyvus ir sveikus. Tėvas pagrasino diržu už valkiojimąsi neramiu laiku. Jie tiesos nepasakė, sumelavo buvę dvare vokiečių prižiūrėti.

Ryte kaimynai išėjo namo. Tėvas, kaip mokantis rusų kalbą, juos palydėjo, bet rusų neberado. Jam sugrįžus pakinkė arklius į porinį vežimą ir išvažiavo į Medalius, iš slaptavietės daiktų parsivežti, gyvulių parsivaryti.

Po kelių dienų, pasikinkę Raudį į brikelį vyresnieji broliai, senelė ir Aleksandras išvažiavo į Muitaičius dėdės Melitono aplankyti, sužinoti, kaip jis praleido tas baisiąsias dienas.

Išvažiavę iš namų, jau pirmame kaime matė karo pėdsakus: riogsojo sudeginti rusų tankai, griozdiški traktoriai. Pakelėse mėtėsi daug ginklų, amunicijos.

Vienur kitur matėsi kraujo pėdsakai. Netoli Pušinės miško sudegintas Eidžiotų kaimas. Klaikiai kyšojo iš degėsių pajuodę kaminai. Žmonės jau buvo sugrįžę, daug kas kalėsi iš lentų laikinus būstus, moterys, užkūrusios kieme ugnį, ruošė valgį.

– Matot, vaikeliai, kiek karas nelaimių pridarė, – tarė senelė, šluostydamasi skarelės kampu ašaras.

Privažiavę Rainių miškelį sutiko daug žmonių. O vienoje vietoje jų buvo tiek daug, kad neįmanoma pravažiuoti. Čia buvo vokiečių kariškių, Lietuvos policijos pareigūnų ir daug civilių. Šalikelėje stovėjo kelios sanitarinės mašinos. Broliai, palikę vežimą senelei prižiūrėti, nuėjo sužinoti, ką veikia tie žmonės. Braudamiesi pro eglaičių tankmę išgirdo graudų verksmą. Verkė daug žmonių. Prasibrovę arčiau išvydo kraupų reginį: juodavo šviežiai iškasta duobė, ant jos krašto eilėmis suguldyti žmonių lavonai. Jų buvo daug. Žmonės valė skepetaitėmis jų žemėtus veidus ir gailiai raudojo. Baltais chalatais vilkinčių žmonių nurodymu kūnus vis dar kėlė iš duobės, ilgindami suguldytųjų eilę. Palinkę žmonės gailiai verkė. Dauguma lavonų – visai ar pusiau nuogi. Kūne matėsi didelės žaizdos. Vokiečiai juos fotografavo. Brolių dėmesį patraukė lavonas su ištrauktu ir perskeltu liežuviu, kurio galai kabliais prikabinti prie ausų. Kitas nupjauta nosim, išbadytomis akimis. Dauguma išbadytomis akimis, įžaboti viela. Kai kurių nušutintos kojos, styrojo gryni kaulai. Sužalojimai visų baisūs, sveiku žmogaus protu nesuvokiami. Jie kėlė siaubą ir šiurpą*.

Iškėlus iš duobės paskutinį lavoną, vokiečių karininkas pasakė kalbą, o policininkas vertė į lietuvių kalbą. Karininkas smerkė bolševikus už baisų, pasauliui neregėtą sadizmą. Po vokiečio, policininkas pareiškė, kad šį baisų žiaurumo aktą

* Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo pradžioje Telšių kalėjime iš 162 kalinių buvo 76 NKGB tardyti politiniai kaliniai. Nesant galimybės juos išvežti į Rusiją, NKGB darbuotojai nusprendė kalinius išžudyti. 1941 m. birželio 24 d. rytą kalėjimą apsupo Raudonosios armijos dalinys. Rainių miškelyje iškasus duobes, į kalėjimą atvyko NKGB Telšių apskrities viršininkas Petras Raslanas, jo pavaduotojas ltn. Ždanovas, SSRS 8-osios armijos politinio skyriaus vadovas Kompanecas ir Telšių vykdomojo komiteto pirmininkas Domas Rocius. Jie peržiūrėjo bylas ir formaliai patvirtino mirties nuosprendžius. Raudonarmiečiai iš kamerų kalinius vedė į sargybos būstinę, kurioje jiems buvo surištos rankos ir užkimštos burnos. Paskui kalinius vieną ant kito suguldė sunkvežimiuose, o švintant birželio 25-ajai, mašinos su kaliniais pasuko į Rainių miškelį, kuriame jie buvo žiauriai nukankinti. Kai kuriems jų nupjautos ausys, išbadytos akys, 35 žmonėms sužaloti lyties organai. Dauguma galutinai nužudyti sutriuškinus galvas arba subadžius durtuvais. Tik 10 kalinių buvo sušaudyti. Dėl sužalojimų 46 lavonai taip ir nebuvo atpažinti. Vokiečiams užėmus Telšių apylinkes, birželio 28 d. Rainių miškelyje buvo rasti 75 kalinių palaikai. 65 nukankintųjų palaikai 1941 m. liepos 1 d. buvo palaidoti Telšių kapinėse, o 10 žmonių palaikus artimieji atsiėmė ir palaidojo savo parapijos kapinėse.

padarė Rusijos enkavėdistai, padedami žydų ir Lietuvos išdavikų – Galkino, Heimano, Rociaus, Raslano, Vaitkaus ir kitų. Žmogžudžiai žudynes norėjo atlikti slapta, niekam nežinant. Aplinkiniams gyventojams buvo įsakyta neišeiti iš namų. Kad nesigirdėtų aukų aimanos, burzgino tankų, traktorių variklius. Bet arčiau gyvenantys žmonės, nujausdami kažką baisaus, sulipę ant trobos pro stogo langelius dairėsi, klausėsi, kas daroma Rainių miškelyje. Nors ir burzgė varikliai, bet protarpiais girdėjosi šiurpulingi klyksmai.

Nukankintus artimuosius apverkė daug žmonių. Alpo motinos, neatpažindamos savo žiauriai sužalotų vaikų. Raudojo žmonos, neįstengdamos atpažinti baisiai sudarkytų vyrų lavonų. Verkė visi. Apsiverkė ir broliai. Nuo matomo šiurpaus vaizdo svaigo galva, krūtinėje daužėsi širdis.

Išsamesnės žinios apie Rainių kankinius buvo išspausdintos pradėjusiame gyvuoti laikraštyje „Žemaičių žemė“. Senelei to šiurpaus vaizdo žiūrėti neleido, išvežė pas dėdę.

Po kelių savaičių Aleksandras prisipažino tėvui apie buvimą pas rusų kariškius. Tėvas nebarė, bet paaiškino: nederėjo taip daryti, rusai galėjo nušauti. Be to, jie neverti tokio dėmesio.

Frontui nutolus, gyvenimas Žemaitijoje sugrįžo į normalias vėžes. Pradėjo veikti visos įstaigos. Viešai veikė aktyvistų sąjunga (Lietuvos aktyvistų frontas), įsikūrusi kaip pasipriešinimo bolševizmui Lietuvoje organizacija. Jų nariai nešiojo ant rankovių baltus raiščius. Gyventojai juos praminė baltaraiščiais. Jie talkininkavo vokiečiams, sugaudydami atsilikusius rusų karius, kurie pradėjo plėšikauti ir žudyti žmones. Ieškojo ir areštavo pasislėpusius vietinius tautos išdavikus, komunistus. Eiliniai kaimo žmonės dirbo įprastus savo darbus. Kad vyksta kažkur karas, liejasi kraujas, tarpais visai pamiršdavo. Tik iš spaudos žinojo apie pergalingą vokiečių žygiavimą į rytus.

Po metų tėvas išvežė Stasį į Telšių valstybinę amatų mokyklą mokytis. Norėjo važiuoti ir Aleksandras, bet tėvas neleido. Sakė, kad leis suėjus šešiolikai metų. Vidurvasarį šeimą ištiko skaudi nelaimė – sunkiai susirgo brolis Leonas. Ilgai gulėjo Telšių ligoninėje ir mirė (1942 m.). Aleksandras neteko vieno iš vyresnių brolių. Po kurio laiko mirė ir visų mylima senelė – tėvo mama Marijona (1944 m.).

Broliui Stasiui išvažiavus, Aleksandras neteko ne tik brolio, bet ir geriausio draugo. Be jo laikas slinko labai lėtai ir nuobodžiai. Visa pramoga buvo sekmadieniai, kai, suvaręs gyvulius į užtvarą, galėdavo užsiimti vėl atgijusia JŪR veikla. Susitikti su kaimynų vaikais: Aleksandru Zelba, Vaclovu Jacevičiumi, Adomu Narbutu ir kitais. Kaip suaugusiems, taip ir paaugliams vykstantis karas neturėjo didesnės įtakos. Nebent retkarčiais keliu nuvažiuodavo vokiečių sunkvežimiai, padange nuskrisdavo lėktuvai. Kaime jaunimas rengdavo vakarones, skambėdavo juokas, dainos ir muzika. Taip tęsėsi trejus metus. Ketvirtaisiais metais iš fronto pradėjo pasiekti vis

Stasys Juška, fone Telšių amatų mokykla. 1943 m.

neramesnės žinios, frontas vėl artėja į Lietuvą.

Sunerimo taikūs Žemaitijos gyventojai. Kai kam gal ir sunku prie vokiečių gyventi buvo. Bet gyveno nežudomi, neblaškomi. Motinos turėjo namuose vaikus, žmonos – vyrus. Jei valdžia ir paskelbdavo vyrų mobilizaciją, tai buvo tik formalumas: niekas neidavo, niekas ir neieškodavo. Nė karto vokiečiai nesiautėjo po apylinkes, nedegino sodybų, nešaudė žmonių už nėjimą į armiją. Kaimą pasiekdavo žinios, kad vokiečiai šaudo žydus, gaudo čigonus, komunistus. Susitikę ūkininkai pakalbėdavo, padūsaudavo, tuom ir baigdavosi. Jau tokia žmogaus prigimtis: likti daugiau abejingam, kol nepaliečia jo paties gyvenimo reikalų...

Kartą Juškai, pasitelkę talkos, šienavo Dumbrių pievas. Diena buvo graži, saulėta, kaip dera šienapjūtei. Čiulbėjo paukščiai, netoliese klykavo laukinė antis, viliojo

toliau nuo šienpjovių savo jauniklius. Žieduose dūzgė bitės, kamanės, ore vibravo šimtai margaspalvių drugių. Visur kvepėjo medumi ir vystančia žole. Šienpjoviams talkininkavo ir Aleksandras. Po keleto pradalgių, susėdus vyrams atsikvėpti, parūkyti, jis nuėjo į kalnelį, nuo kurio matėsi Zdoniškės dvaro kalnas ir kelias pro jį. Kelyje jis pastebėjo vežimus. Jų buvo daug, lyg trauktųsi gurguolė. Jis pašaukęs parodė ir vyrams. Visi nustebo, iš kur tie vežimai, kas važiuoja? Blogos nuotaikos paveikti, metę darbą nuskubėjo namo išsiaiškinti. Su pirmais pasikalbėję, sužinojo, kad tai bėgliai, besitraukiantys nuo artėjančio fronto ir rusų. Bėgliai kauniečiai pasakojo, kad jie tik vieną savaitę pagyvenę rusų užimtoje teritorijoje, bet išgyvenę tiek, kad niekada daugiau nenori su jais susitikti. Vos tik vokiečiams rusus atmušus, jie iškart tapo bėgliais. „Geriau žūti nežinios kelionėje, negu Rusijos KGB naguose," – pasakė bėgliai.

Rusai, įsiveržę į Lietuvą, per trumpą laiką užėmė visą Dzūkiją, o greit ir Aukštaitiją. Vokiečiai juos sustabdė Žemaitijos prieigose. Frontas sustojo prie Dubysos upės. Daug gyventojų bėgo nuo besiveržiančių rusų. Bėgliai pasakojo daug šiurpių faktų apie rusus: kad užėmė kraštą, tuoj renka vyrus į kariuomenę. Kas nepaklūsta, žiauriai susidoroja. Žmonės, išgirdę apie tas negandas, nusiminė. Daug kas ėmė bėgti ir iš Žemaitijos. Likusieji išsislapstė gyvulius ir turtą po miškus, namuose nenakvojo. Dienomis laikėsi prie miškų, raistų, daubų ir taip gyveno ištisą mėnesį. Darbų niekas nedirbo. Biro pjautini rugiai, nyko daržai. Išsilakstė ir valsčių valdžia. Kraštas liko niekieno nevaldomas. Nuotaika visų prislėgta. Sugrįžo iš Telšių Stasys. Ir jis papasakojo, kad mieste visai suirutė. Vaikai kalbino tėvą, kad ir jie trauktųsi į vakarus, bet tėvas nesutiko.

Kartą pas juos apsinakvojo kelios pabėgėlių šeimos. Jie iš įvairių Lietuvos vietų, įvairių profesijų žmonės, visi džiaugėsi spėję nuo rusų pasitraukti. Kalbino ir tėvus trauktis kartu. Tikino, kad, užėjus rusams, vargu ar išvengs trėmimo į Sibirą. Aleksandras ir broliai vėl prašė tėvo ir motinos, kad neliktų laukti rusų okupacijos, pasitrauktų kartu su visais besitraukiančiaisiais. Bet tėvas liko nepalenkiamas:

– Čia mano Tėvynė, mano žemė, mano namai, čia tėvai, protėviai gyveno, pakėlė visas negandas, čia ir aš sutiksiu savo likimą.

Po kelių dienų, užkasęs miške didelę skrynią grūdų, tėvas pasakė:

– Blogai, vaikai, rusai užėję gali visus iššudyti. Jei kuris išliksit gyvas, žinokite – grūdai mūsų, naudokitės.

Žemaitijos padangėje vis dažniau pasirodydavo rusų naikintuvai. Jie skutamuoju skridimu* dideliais pulkais skrido į vakarus. Praskrisdami apšaudydavo kelius,

* Skutamasis skrydis – lėktuvo skrydis labai mažame 5–50 metrų aukštyje. Aukštis turi užtikrinti skrydžio saugumą, leisti manevruoti nekliudant vietovės objektų (medžių, stulpų ir tt.). Karinėje aviacijoje naudojamas slaptai priartėti prie antžeminio ar antvandeninio taikinio, ypač pridengto priešlėktuvine gynyba.

gyvenvietes, kartais ir laukuose dirbančius žmones. Po to raudos, artimųjų laidotuvės. Bet frontas prie Dubysos stovėjo nepajudinamas.

Prabėgus kelioms savaitėms ir frontui neartėjant, žmonės su gyvuliais ir manta vėl ėmė grįžti į namus, įsijungti į ūkio darbus.

Pasklido gandas, kad rusai į Žemaitiją neateis. Į Baltijos pakrantę įsikels anglų desantas. Žemaitiją ir Latvijos pajūrį išlaisvins Anglija. Iš kur tie gandai sklido, niekas nežinojo, bet žmonėms jie patiko, todėl greit daugelis tuo patikėjo ir džiaugėsi. Visi vėl įniko į ūkio darbus ir laukė anglų desanto.

Apie anglus kalbėjo ir pradėję kurtis partizanų būriai, pasivadinę vanagais. Kartą viename jų mitinge prie ežero dalyvavo ir Aleksandras. Jis girdėjo karininką sakant kalbą, kuris patvirtino, kad yra tikimybė Pabaltijy sulaukti anglų desanto. Nors ta tikimybė nedidelė, bet reikia būti pasiruošusiems jiems padėti. Nesulaukę anglų, ketino pasitraukti į pogrindį partizaniniam karui prieš bolševikus. Partizanaudami lauks, kol Amerika su Rusija pradės kariauti. „Tarp Amerikos ir Rusijos karas neišvengiamas, rusai iš Lietuvos bus išvyti," – patvirtino jis.

Laikas bėgo, anglai nesirodė. Rudenį rusai, pralaužę frontą, užėmė visą Žemaitiją. Pirmieji rusų daliniai elgėsi normaliai, nepasižymėjo žiaurumu. Tik vienas viršila, būdamas neblaivus, pareikalavo iš motinos *samagono*. Juškai jo neturėjo. Tas ėmė plūstis, visus lietuvius vadinti fašistais. Ketino visus iššaudyti. Ir būtų tai padaręs, jei arti stovėjęs kareivis būtų nespėjęs nukreipti šonan viršilos automato vamzdžio. Paleista serija sukapojo ne namiškius, o sieną. Po šio įvykio šeima vėl paliko namus. Juos priglaudė toliau nuo kelio gyvenantis kaimynas Vilius. Apylinkėje buvo ir daugiau incidentų: vienoje sodyboje toliau nuo kelio, kariškiai iššagino moterį ir nepilnametę mergaitę. Pagrobę jų maisto produktus ir vestuvinį žiedą pasišalino. Karininkai daugiau laikėsi drausmės. Bet vagys buvo visi ligi vieno. Vieną vakarą jų namuose keli kariškiai apsistojo nakvoti. Tarp jų buvo ir moteris, kurią karininkas pristatė savo žmona. Motina, pagerbdama karininko šeimą, paguldė į atskirą kambarį, kuriame stovėjo spinta su šeimos drabužiais. Jiems išvažiavus, motina nerado daug moteriškų drabužių ir kitų daiktų.

Pirmiesiems rusų daliniams praėjus, atėjus antram ešelonui – NKVD daliniams, atsiskleidė tikrasis rusų veidas. Lietuvai buvo padarytos žaizdos, kurios išliks kelių kartų atmintyje...

3

Aleksandras pabudo anksti. Nors ir vėlai užmigo, jautėsi pusėtinai pailsėjęs. Laivas tebestovėjo uoste. Greit pabudo ir kaimynai. Po valandos sukilo visi keleiviai. Kai kurie bandė išeiti į denį, bet prie angos stovintis enkavėdistas nepraleido. Keleiviai piktinosi, barėsi su juo, bet išeiti taip ir nepavyko. Grįždami keikė laivą ir tvarką jame. Sakė esą laisvi tarybiniai piliečiai, o saugo kaip kalinius. Kur įstatymai? Kur pilietinių teisių garantijos?

– Laisvi tarybiniai piliečiai. Pilietinės teisės. Kvailiai, negi per tiek metų nesuprato, neįsitikino, kokia jų ta „laisvė", – pasakė Aleksandras.

– Man ir atrodo, kad laiko pakankamai turėjo, – pritarė ir Masionis. – Aš stebiu rusus ir suprasti negaliu, kodėl jie tokie naivūs. Visą amžių skursta, alkani, nudriskę, baltos dienos nemato, o pakalbėk su jais – visi viena gaida traukia, kad jų santvarka geriausia, kad tarybiniai žmonės gyvena geriau negu kapitalistiniame pasaulyje.

– Taip jau yra, juos tokius padarė vandališki įstatymai, – pritarė Karolis. – Jų nuolatinė baimė peraugo į vergišką nuolankumą, net pasididžiavimą tuo vergiškumu. Žmonės tapo manekenais, marionetėmis. Marink juos badu, eng negailėdamas, tik visą laiką tvirtink, kad jie gyvena sotūs ir geriausioje santvarkoje. Prireikus jų paramos, duok truputį geriau pavalgyti, o dar lašą degtinės ir pagirk jų patriotizmą tėvynei – jie vėl už motiną Rusiją šauks „valio".

– Anot Markso, žmones auklėja gyvenimas, – tarė Miškinis, draugų juokais marksistu pramintas. – Taip ir rusai, juos tokius padarė gyvenimas. Jie skurdo prie caro, vargo per revoliuciją, tikėdamiesi geresnį gyvenimą išsikovoti. Bet sulaukė dar blogesnio, negu prie caro buvo. Įvedus griežčiausią diktatūrą, tas paprastas Rusijos mužikėlis net cyptelti nebegali. Pasakysi ar nors pagalvosi ne taip, kaip partija reikalauja, tuoj apkaltins išdaviku ir atsidursi tarp baltų meškų arba prie sienos... pastatys. Įbauginti žmonės atprato savarankiškai samprotauti ir mąstyti. Tai tokia jų demokratija. Patikėkite, mes ir po neužtarnautos bausmės atbuvimo niekada pilnaverčiais piliečiais nebūsime. Net mūsų vaikai, o gal ir vaikaičiai bus įtartinų sąrašuose. Visuomet primins, kad tavo tėvas, senelis ar prosenelis buvo teistas už politiką, – baigė Miškinis.

– Gerbiamieji, per daug įsipolitikavote, žiūrėkite, kad nereiktų jūsų išlaipinti iš laivo ir sugrąžinti ten, iš kur išvykstat, – pasakė Juška. – Geriau pažiūrėkite, kas pas mus ateina, – parodė į laiptus.

Triumo laiptais leidosi du jūrininkai ir enkavėdistas. Triume kilo triukšmas. Vyresnysis jūrininkas nusileidęs iki pusės laiptų, pakėlęs ranką laukė, kol keleiviai nurims. Kiti du liko laipteliu aukščiau. Kai minia nurimo, pridėjęs prie burnos bocmano vamzdį, prabilo:

– Keleiviai, noriu jus supažindinti su tvarka laive kelionės metu. Jūs privalėsite jos laikytis. Štai šitas draugas, – parodė į žemesnio rango jūrininką, – bus jūsų komendantas.

Komendantas perėmęs vamzdį prakalbo:

– Draugai, kaip politvadovas minėjo, kelionės mėnesio ar daugiau iki Buchta Nachodkos metu bendrausite su manimi. Visais reikalais kreipsitės į mane. Tikiuosi, jūs būsite drausmingi, mums pyktis nereikės. Dabar dėl tvarkos: triume negalima girtuokliauti. Jei kuris ir pasiėmėte degtinės, pasaugokite iki kranto, – šyptelėjo jis. – Draudžiama lošti azartinius lošimus. Kol laivas nuo inkaro pajudės į denį, vaikščioti draudžiama. Laivui plaukiant išėjimas bus laisvas. Kelionės metu ištikus bet kokiai avarijai ar panašiai, nepanikuoti ir griežtai vykdyti komandos nurodymus. Prausyklos sumontuotos denyje, prausimės jūros vandeniu. Tualetai taip pat denyje, ir ką pirmą nutversiu juos teršiant, tas viso plaukimo metu juos valys. Į denį bus leidžiama nuo septintos valandos ryto iki dvidešimtos vakaro. Prašau neliesti denyje laivo įrengimų, nešokti žemyn galva į jūrą, – juokaudamas užbaigė jis. – Klausimų bus?

– Yra! – sušuko vienas rusas. – Ar bus laive parduotuvė?

– Tiesa, pamiršau, – prisipažino komendantas. – Parduotuvė dirbs dvi dienas per savaitę. Galėsite nusipirkti duonos ir kai kurių produktų.

– O degtinės? – sušuko keli balsai.

– Krante, – atsakė juokdamasis komendantas, pasukęs išeiti.

– O kada pradėsim plaukti? – sušuko kažkas iš minios.

– Netrukus, – atsakė valdžia išeidama.

Taip ir buvo: už valandos pasigirdo laivo sirena. Ji ilgais intervalais storu balsu sugaudė tris kartus. Po kelių minučių sudundėjo pakeliami inkarai, laivas pamažu pajudėjo. Apsigręžęs vėl sutrimitavo ir išplaukė į atvirą jūrą, angos apsauga buvo pašalinta. Keleiviai, garsiai triukšmaudami, net užkimšdami laiptų angą veržėsi į viršų. Denyje apstoję kraštinę žiūrėjo į nutolstantį Peveko krantą. Tolo daug kančių ir skausmo, sūrių ašarų ir neužgydomų žaizdų suteikusi Čiukotka. Bet kažko buvo ir graudu. Visi jautė, kad palieka čia nesugrąžinamą dalelę savo gyvenimo. Keli rusai, suklaupę vidury denio, iškėlę rankas į viršų, garsiai šaukė:

– Sudie, prakeikta žeme, sunaikinusi mūsų sveikatą, pražudžiusi gyvenimą! Būk prakeikta už visas kančias ir neviltį!

Vieni juokėsi stebėdami, kiti skatino daugiau prakeiksmų šaukti. Vienas žmogus atsistojo ir parodė vietoj kojos pritaisytą savo gamybos baslį. Minia, šaipiusis iš jo prakeiksmų, staiga pritilo. Žiūrint į jauną, vos pradėjusį gyventi invalidą, visų veidais nubėgo šiurpulio šešėlis.

Tolstantys Čiukotkos krantai darėsi lygesni. Nyko namai, jurtos. Nebe tokie aukšti atrodė ir katilinės kaminai. Tiktai didysis kalnas, stūksantis šalia Peveko, visas raukšlėtas lyg senio veidas, atrodė gigantiškas.

Laivas, nuplaukęs keletą mylių, sutrimitavo ir sustojo. Paskui apsigręžęs vėl ėmė artėti į Peveką. Keleivių tarpe pasklido spėlionės: vieni sakė, kad krante liko nepaimti žmonės. Kiti tvirtino, kad apsižiūrėję pasigedo vieno jūrininko, komandos nario. Paskutiniai, mėgstantys sensaciją – išplaukimas atidedamas kitiems metams. Žmonių vaizduotė laki, liežuviai dar lankstesni, bet kokiai situacijai suranda paaiškinimą.

Laivo pasitikti artėjo kateris. Jam priplaukus, laivas sutrimitavęs sustojo. Į laivą sulipo NKVD karininkas ir du automatais ginkluoti kareiviai. Jau matytas politvadovas pasitikęs juos denyje nusivedė į kajutę. Po kelių minučių sukruto jūrininkai. Jutom, kad laive kažkas atsitiko. Po pusvalandžio iš mašinų skyriaus enkavėdistai išsivedė labai paišiną žmogų. Jis buvo juodas tartum negras. Surado kalinį – bėglį, pasislėpusį anglių sandėlyje.

Kateriui su bėgliu nuplaukus, laivas sutrimitavęs vėl pajudėjo. Greitai priplaukėm Rautano salą (Острова Раутан), kuri nuo Peveko apie šeši kilometrai. Bet žiūrint iš Peveko kranto, atrodo kur kas arčiau. Šiaurėje nuotoliai labai apgaulingi. Atrodo mažesni, negu iš tikrųjų yra.

Sadauskas, stovėdamas šalia Aleksandro, rodydamas į stačius salos krantus, paklausė:

– Ar čia tu Robinzonu buvai?

– Taip, čia vos nebuvau, – atsakė prisiminęs nemalonų atsitikimą.

– Kokiu Robinzonu? – paklausė Navickas su Miškiniu. Navickas buvo neseniai atvykęs iš kasyklos Severnyj (Северный) ir nieko nežinojo.

– Papasakok jiems, – siūlė Sadauskas.

Jie prikibo ir prašė papasakoti.

– Tai buvo šią vasarą, – žiūrėdamas į salą pradėjo Juška. – Aš dirbau autoįmonėje, kuri, kaip žinote, yra arti jūros kranto. Tuo metu dirbau naktinėje pamainoje. Bet jau buvo ilgoji diena, šviesu visą parą. Baigę darbus, paryčiui išplaukdavom į jūrą pažvejoti. Taip nutiko ir tą dieną – bendradarbiai pakvietė į žūklę. Suradę pakrantėje sukiužusį laivelį, vietoj irklų lentgalius paėmę ir, nuplaukę nuo kranto keliolika metrų, pradėjom meškerioti. Kibo gerai, meškerioti buvo smagu. Žuvys čia menkavertės, vadinamos *bički* (jautukai). Galva didelė, kaip geras kumštis, o pati žuvis vos piršto didumo, bet jas labai lengva gaudyti. Sulenkei iš vielos ar vinies kablį, pririšai raudoną skudurėlį ir spėk tik traukti. Dažnai ištraukdavom net iš išorės už žiaunų užsikabinusią. Maždaug metro gilumoje jų labai daug. Prigaudydavom šimtais, išvirę žuvienę ir draugus pavaišindavom. Tą rytą žuvų prigaudėm greit ir nemažai, todėl siūliau į krantą grįžti. Bet manęs jūreiviai ir klausyti nenorėjo: „Tik malonumą žūklės pajautėm ir jau į krantą. Ne, vyruti, jei nori, krisk į vandenį ir plauk vienas, mes dar pažvejosim." Taigi, žūklavome toliau. Pastebėjau, kad laivelis kiauras, sunkiasi vanduo. „Skęstam!" – surikau, rodydamas į vandenį,

kuriame pliuškenosi sugautos žuvys. „Matosi, kad žemės vabalas, – šaipėsi draugai. – Nebijok, nenuskęsim, krantas arti ir skęsdami išplauksim." Meškeriojome toliau. Aš, neiškentęs, skardine ėmiau semti vandenį. Jie ėmė rėkti man, kad žuvų neišsemčiau. Taip juokaudami nepastebėjom, kaip nuo kranto pusės pūstelėjo vėjas. „Vyrai, namo!" – jau suriko ir mano drąsuoliai. Vėjas žaibiškai stiprėjo. Greit pastebėjom, kad mūsų pastangos veltui, – į krantą neartėjame, bet tolstame nuo jo. Ėmėm šauktis pagalbos. Bendradarbiai krante subėgę rankomis mosikuoja šaukdami: „Kur jus velnias neša, plaukit į krantą!" Kol įtikinom, kad jau nepajėgiame, mus nunešė dar toliau.

Krante atsirado ir gudresnių, – pririšę vielą, paleido pavėjui tuščią statinę. Vėjo nešama ji greit artėjo, bet, mūsų nelaimei, viela keliais metrais per trumpa, mūsų nepasiekė. Kol surado daugiau vielos, mus nunešė nepasiekiamai.

Jūra griaudė, bangos ritosi vis didesnės, įliedamos vandens ir į laivelį. Padėtis darėsi grėsminga, prisidėjo dar viena bėda. Pasirodė, kad Vasilijus – didelis bailys. Savo baime ir man trukdė. Suklupęs laivelio vidury, įsikibo į jo kraštus ir tik šaukia: „Oi, motina gimtoji, kas dabar bus, žuvome, pražuvome. Ir koks kipšas nešė mus į jūrą!" „Vasilijau, be panikos, – ramino jį Kolia. – Kaip nors išsikapstysim. Man liepė vandenį semti nebesaugant ir žuvų, o pats vairavo laivelį, kad bangos neapverstų. – Jei laivelio neapvers, kaip nors iki salos nuplauksime."

Bangos mus nešė tiesiai į salą. Buvo mažytė viltis išsigelbėti, tik visiems reikėjo dirbti, kovoti už gyvybę. Bet trukdė Vasilijus. Jis pradėjo net mus kaltinti, kam išviliojom jį mirčiai. Jis buvo šoko būsenoj, šaukė, dejavo ir nieko nepadėjo, trukdė net vandenį semti, kurio įsiliedavo vis daugiau. Nejauku darėsi ir man, momentais rodėsi, kad jau viskas... Nenoromis lindo į galvą Šiaulių kalėjime čigono būrimas, kad aš žūsiu nuo vandens. Atrodė, jo pranašavimas jau pildosi.

Pagaliau Vasilijus nurimo, nebedejavo. Pastebėjau, kad labai išblyško, akys baisios lyg pamišėlio. Krentant laiveliui į tarpubangį, jis užsimerkdavo, iškilus virš bangos vėl atsimerkdavo. Aš jam sušukau, kad užsimerktų, nežiūrėtų, lengviau bus, bet jis nereagavo, man atrodė – negirdi manęs. „Žiūrėk, sala nebetoli, išsigelbėsime," – ramino jį Nikolajus, bet mūsų Vasia buvo lyg šoko ištiktas, vartė akis ir tylėjo. Artėjant prie salos, mane kita baimė užvaldė, kas bus, jei nerasime seklumos, nes jau gerai matomi krantai buvo labai statūs. Į tokį krantą bangos mus kaipmat sudaužys ir jokios vilties išsigelbėti. Vėliau ir Nikolajus prisipažino to paties bijojęs.

Kai iki salos liko nedidelis atstumas, pastebėjau į mus plaukiantį juodą tašką. Objektas panašėjo į stambų jūros gyvūną: „Nikolajau, žiūrėk, kokia pabaisa į mus plaukia!" Greit abu supratom, kad tai kateris, skubąs mums į pagalbą. Kateris artėjo greitai. Momentais dingdavo už aukštų bangų, bet ir vėl pasirodydavo. Dingo ir man baimė, ją pakeitė nenusakomas džiaugsmas. Nors aplinkui jūra gaudė, ritosi milžiniškos bangos, aš stebėjau Nikolajų, kuris visas permirkęs, klūpodamas kiauro-

je valtelėje su lentgaliu sumaniai vairavo mūsų geldą, kad neapvirstų. Ne be reikalo gimė ir augo prie plačiojo Dniepro. „Kolia, tu drąsus vyras," – pasakiau jam. „Bailys. Jei būčiau drąsus, seniai būtume nuskendę, o dabar iš baimės kapstausi," – atsakė Nikolajus.

Dėl stipraus bangavimo kateris arti priplaukti negalėjo. Šonu susilyginę, per garsiakalbį pranešė pasiruošti gaudyti gelbėjimo ratus. Mums juos begaudant, laivelis apvirto. Aš stvėręs ratą, kita ranka čiupau Vasią, kad nenuskęstų. Man į pagalbą iš katerio šoko jūreivis. Įtrauktas į kateį pasijutau labai sušalęs, taip sustabarėjęs, kad žodžio ištarti negalėjau. Parplukdę į krantą, mums davė persirengti ir paleido namo, o Vasilijų nugabeno į ligoninę. Taip ir baigėsi mūsų žūklė, – baigė pasakojimą Aleksandras.

Visi sužiuro į tolstančią salą ir Peveką. Jau sumažėjęs buvo ir didysis Peveko kalnas.

– Kas jums katerį išsiuntė? – paklausė Navickas.

– Krante likę bendradarbiai. Supratę, kad mums padėti nebegali, paskambino į uostą pagalbos. Neprisiskambinę sėdo į sunkvežimį, nuvažiavo pas uosto viršininką. Tasai prikėlė porą jūreivių, paruošė katerį ir išplaukė mums į pagalbą. Kol išgelbėjo, daugiau kaip trys valandos praėjo.

– Laimė, kad gerų vyrų krante buvo, – pastebėjo Navickas.

– Mūsų įmonėje visi puikūs vyrai dirbo. Daugiausia mums padėjo tas latvis Lapinis, kuris triume netoli mūsų guli, – paaiškino Juška.

Jiems besikalbant, priėjo ir Lapinis. Jis, iškėlęs suspaustus kumščius, grūmodamas išreiškė savo pasitenkinimą, kad jau plaukiame į namus, į Lietuvą, į Latviją. Aleksandras, stebėdamas Lapinį, prisiminė, kaip prieš šešerius metus jie susipažino. Buvo labai gražus vyras. Ir dabar gražus, dailiai nuaugęs, bet labai jo grožį gadino bedantė burna. Daug jaunų vyrų buvo bedančiai. Tai baisiosios Šiaurės krašto ligos skorbuto pasekmės.

•

Krasnoarmeisko lagery dėl prasto maisto ir sunkių gyvenimo sąlygų kalinių sveikata būdavo labai bloga. Retas kuris nesirgdavo skorbutu. Tai baisi liga. Pradžioje mažai pastebima, vėliau greit progresuojanti. Nuo jos ir jauniems vyrams iškrisdavo dantys. Tik lagery būdamas Juška pradėjo suprasti, kodėl rusų kariuomenėje daug kariškių su metaliniais dantimis. Matyt, jie visi pabuvoję šiaurės lageriuose.

Dėl vitaminų stokos, dantims pradėjus klibėti, jei kiek nepasaugosi, jie be skausmo išvirsdavo iš dantenų. Nuo tos ligos ne tik dantys iškrisdavo, bet ir kojų sąnariai nukentėdavo. Pradžioje imdavo girgždėti, vėliau juos surakindavo, likdavo nelankstūs. Kojoms ši liga labai skausminga. Prieš tą baisią ligą buvo efektyvus vaistas *slanikas* (vietinių spygliuotų krūmų spyglių nuoviras), bet ne visada jo bū-

davo. 1948 metais jo visai neatvežė į Čiukotką. Kalinių sirgo labai daug ir sunkiai, bet tų stebuklingų vaistų niekas nedavė. Gydytojas Platis sakė, kad juos pamiršo laivais atvežti. Lėktuvai į Čiukotką žiemos metu neskrido, todėl ir liko lageriai be vaistų. Tais metais skorbutas baisiai siautėjo, daug ką nuvarė ir į kapus. Daug kalinių vaikščiojo tik keliais arba kaip šuniukai keturiomis. Susirgo ir Aleksandras. Jo dantys taip išklibo, atrodė lyg svetimkūnius burnoje turėtų, galėjo laisvai juos išspjauti. Tik gydytojo Plačio dėka juos išsaugojo. Jis patarė labai saugoti, net duonos minkštimo nesumirkius nevalgyti, dantų neišversti. Sakė pavasarį, atsiradus žolei, dantys dalinai nuo jos atsistato, tik kasdien reikia ją valgyti. Vėliau pradėjo girgždėti ir kojų sąnariai. Manė, kad ir jį suries į šunį, teks kaip daugeliui keliais vaikščioti.

Susirgo ir mechanikas Antonesku, tik kiek lengvesne forma. Tačiau juos išgelbėjo atsitiktinumas, po kurio Aleksandras tikrai patikėjo, kad jį globoja Dievo Apvaizda.

Dirbdamas mokiniu, jis privalėjo kas trečią dieną atgabenti iš sandėlio statinę dyzelinio tepalo. Iki sandėlio geras puskilometris kelio. Jis buvo netoli maisto produktų sandėlių. Tepalų statinės stovėjo lauke. Sandėlio darbininkams padedant užsirisdavo dviejų šimtų kilogramų statinę ant rogučių ir parveždavo į dirbtuves. Ceche atsukęs kamštį, bandė įleisti į kibirą. Bet vos kamštį atsukus, pasklido malonus dvelksmas, visai nepanašus į naftos produktų kvapą. Ir pats tepalas buvo skystas ir skaidrus – visai nepanašus į dyzeliną. Užsukęs kamštį, pasikvietė mechaniką Antonesku. Jis gerai mokėjo angliškai. Perskaitęs ant statinės užrašus, net rankomis suplojo:

– Brangieji, tai ne dyzelinis tepalas, o aukščiausios rūšies vitaminizuotas augalinis aliejus. – Papasakojo, kad prieš keletą metų pavasario polaidžio metu buvo didelis potvynis, kai šalia tekantis upelis Kamazaga išsiliejo ir užtvindė centrinius sandėlius. Sukilęs vanduo sumaišė maisto produktų ir techninių skysčių statines, nes abu sandėliai buvo perskirti tik neaukšta vielos tvora. Kadangi abiejų sandėlių teritorija buvo aptverta tvirtesne aukšta tvora, tai pakilęs vanduo ir sunešė visas statines į vieną kampą. Po potvynio buvo atrenkamos statinės, bet, matyt, liko ir paklaidų. – Tos paklaidos mūsų džiaugsmui, – pasakė Antonesku.

Liepė apie radinį niekam nesakyti. Išpilstė visą aliejų į švarius bakus ir suslėpė techniniame sandėlyje, o statinę, panaikinę užrašus, išmetė į metalo laužą. Turėdami skanaus ir maistingo aliejaus, ryte atėję į darbą, tartum vyną po stiklinę išgerdavo ir iškart pasijuto sveikiau. Vėliau pusryčių duonos normą su aliejumi suvalgydavo. Buvo gardu ir sveika. Greit patyrė ir teigiamą poveikį – sustiprėjo dantys, pasveiko ir kojų sąnariai.

Aleksandras, slėpdamas po vatinuku, keletą litrų aliejaus parnešė ir gydytojui Plačiui. Jis taip pat gyrė, kad nuostabus maistas ir vaistas nuo visų negalavimų.

Balandžio mėnesį dienos pradėjo šviesėti, bet vis dar buvo trumpos, o vakarai

ilgi ir tamsūs. Paskutiniu metu dirbančių technikos cechuose: ekskavatorių, mechaninių dirbtuvių, lentpjūvės ir stalių apsauga buvo supaprastinta, darbo metu prižiūrėdavo tik vienas enkavėdistas. Kaliniai jautėsi laisviau. Prireikus galėdavo nueiti į kitą cechą susitikti su pažįstamais. Dyzelinio cecho remontininkai privalėjo kas kelintą dieną patikrinti karjeruose dirbančius ekskavatorius, atlikti profilaktinį darbą. Dirbančių ekskavatorių buvo dešimt. Jie išsidėstę maždaug aštuonių kilometrų ruože. Juos apeidavo Kuzminkinas su Valdesku, bet paskutiniu metu Kuzminkinas imdavo mokinį – Aleksandrą. Valdesku likdavo dirbtuvėse sudėtingesniems darbams.

Gegužės mėnesio pradžioje įsisiautėjo pūga. Ji čia siausdavo savaitę ir daugiau. Vėjas pūsdavo toks stiprus, kad žmogus vos pastovėti galėjo. Pūgos metu nešdavo sniegą, atrodė, kad dangus su žeme sulipęs, matomumas vos keli žingsniai. Vėjas sniegą supresuodavo taip, kad daugtoninis traktorius važiuodamas neklimpdavo. O atkirstas sniego gabalas skambėdavo kaip ledas.

Kartą tokios pūgos metu, lankant ekskavatorius, Kuzminkinas pasiūlė Aleksandrui, prisidengus pūga, nueiti į maisto sandėlius, kurie buvo už techninių sandėlių, pasivogti maišą miltų.

– Turėdami aliejaus skanių blynų, kukulių pasigamintume, – gundė jis. – Jei į ten važiuojant sugautų, tvirtintume, kad pūgoje pasiklydom. Tai kaip?

Pasiūlymas viliojantis, nors ir rizikingas. Bet noras valgyti nugalėjo. Kad traukiamų rogučių vėžių neliks, jau buvo įsitikinę. O kad nepasiklystų esant blogam matomumui, orientuosis elektros linijos skleidžiamu garsu. Elektros linija nuo dirbtuvių tęsėsi iki pat sandėlių. Pavėjui vielų kaukimas girdėjosi, orientyras geras. Tepalus imdamas jis matydavo, kad prie produktų sandėlių vaikšto sargybinis. Bet siaučiant tokiai audrai maža tikimybė, kad stovės lauke, greičiausiai jis lindės savo būdelėje.

Sandėlius pasiekė labai sunkiai. Eidami prieš vėją ir roges tempdami, vos nepasiklydo, tik vielų švilpimas padėjo susiorientuoti.

Priėję miltų stirtas apsaugos nematė. Tegu jis būtų ir stovėjęs keli metrai šone, nieko nematytų, negirdėtų. Vėjo kaukimas, sandėlių brezentų plazdenimas kėlė tokį triukšmą, kad ir šaudant negirdėtų. Vielos užtvarą laisvai pralindo. Su problema susidūrė imdami miltus. Miltų stirtos aukštos, apatinius maišus slėgė kelios ar keliolika tonų, ištraukti maišo neįmanoma. Laimė, kad Kuzminkinas, kaip žinodamas, buvo pasiėmęs aštriu galu montiruotę. Praplėšęs du viršutinius maišus, miltus iškapstė laukan. Tik po to galėjo ištraukti norimus maišus. Miltų ant žemės neliko, juos vėjas nunešė į tundrą. Maišai supresuoti tartum plokštės. Pasikrovę du maišus po 80 kg, išvažiavo atgal. Sugrįžti pavėjui buvo lengva ir patys sugulę ant maišų vėjo stumiami parvažiavo. Kiek sunkiau turėjo aplenkti dirbtuves, nes buvo nutarę krovinio ten nevežti – darant kratą surastų. Po pūgos supratę buvus vagys-

tei, kratas darys ne tik dirbtuvėse, bet ir lagery. Jie tuo buvo įsitikinę. Todėl reikėjo paslėpti miltus nuošalesnėje vietoje. Nuvežę puskilometrį už dirbtuvių, paslėpė apleistoje, jau nenaudojamoje metalo plovimo įrangoje. Surado pakriaušę, užkrovė akmenimis, šiukšlėmis. Gerai užmaskavę sugrįžo į dirbtuves. Apsidairę išėjo prie artimiausių ekskavatorių. Vakare su visais sugrįžo į lagerį.

Pūga siautėjo visą savaitę. Jai nurimus, praėjo kelios dienos, bet miltų niekas neieškojo. Gal nepastebėjo arba pastebėję pagalvojo, kad lokys buvo įsisukęs, kalinių neįtarė. Išlaukę mėnesį ir įsitikinę, kad įtarimo nėra, atsinešdami po skardinę miltų pradėjo valgyti.

Pirmą dieną juos atsinešus, Kuzminkinas sumelavo išeinąs ekskavatorių pažiūrėti, o pats užsidaręs įrankinės sandėlyje ant elektrinės plytelės prikepė gardžių blynų, išvirė vandens vietoj arbatos ir pakvietė visus valgyti. Antonesku nustebęs dairėsi, iš kur tie gardūs blynai! Kas miltų davė? Kuzminkinui prisipažinus, mechanikas pasakė:

– Tai labai pavojinga, bet kad pasisekė – labai šaunu, ilgam laikui turėsime kuo alkį numalšinti. Bet, vaikinai, būkite atsargūs, niekam neprasitarkite.

Įgytų miltų užteko visam pusmečiui. Retkarčiais pavaišindavo ir labiau nusilpusius draugus. Turėdami papildomo maisto visi sustiprėjo, ypač Aleksandras. Jaunystė ir pagerintas maistas sugrąžino prarastas jėgas.

•

Laivas, praplaukęs salą, artėjo į Proliv Srednij (пролив Средний). Tai sąsiauris už kurio – ledynuotas vandenynas.

Denyje prisirinko daug žmonių, visų nuotaika gera, visi džiaugiasi, kad kasdien, kas valandą artėja prie seniai pasiilgtų namų.

Aleksandras dėl skaudančios kojos negalėjo ilgai stovėti, palikęs draugus, susiradęs patogią vietą, atsisėdo. Sėdėdamas dairėsi į jūros platybes, į margą keleivių minią. O mintys vėl nuklydo į Lietuvą, į namus, į labiausiai įsimintinas dienas...

...Frontui nudundėjus į vakarus, dar ilgai girdėjosi mūšių kanonada. Nuo jos drebėjo namų langai, virpėjo žemė. Pravažiuojantys rusų kariškiai užbėgdavo vandens arba siūlydavo kokį trofėją pirkti, išmainyti į maistą ar *samagoną*. Jie pasakodavo, kad frontas apsistojo ties Klaipėda ir Karaliaučiumi. Stambi vokiečių grupuotė buvo užsilikusi ir Latvijoje, prie Liepojos. Iš ten girdėjosi itin stipri kanonada.

Valsčiuose kūrėsi tarybų valdžia. Ją sudarė lyg tarakonai į šviesą išlindę įvairaus plauko valkatos, vadinantys save komunistais, o šiaip tinginiai, girtuokliai ir kiti. Dauguma jų neraštingi arba mažaraščiai. Pritrūkus savų pašlemėkų, nes padorūs žmonės nėjo dirbti komunistams, kad užpildytų valdžios struktūras, prisikvietė kolonistų iš Rusijos. Naujos valdžios atstovai pirmiausia žiūrėjo savęs, kad lengvai

ir sočiai gyventų. Jų apsaugai valsčiuose stovėjo enkavėdistų *garnizonai* ir savų išdavikų stribų gaujos. Rusai suprato, kad be vietinių išdavikų pagalbos sunku bus susidoroti su Lietuvos gyventojais, todėl pirmiausia ir suorganizavo iš visokių pašlemėkų gaujas pavadindami „Istriebitelnyj otriad". Kaimiečiai, neištardami sudėtingo svetimo pavadinimo, juos vadino trumpai – stribais. Į stribus stojo tie, kas norėjo lengvo gyvenimo. Gavę ginklą įgijo neribotą valdžią ir gyveno pagal savo nepasotinamą sąžinę.

Frontui praėjus, po savaitės rusai paskelbė visuotinę vyrų mobilizaciją. Gyventojai, įpratę prie vokiečių neiti į kariuomenę, nėjo ir dabar.

Bet rusai – ne vokiečiai, nepaklausiusius žiauriai baudė. Prie vokiečių ir valdininkai buvo humaniškesni. Įteikdami šaukimus, patys patardavo neiti, o bolševikai gatavi buvo tėvą, motiną parduoti, kad šeimininkams įsiteiktų.

Žemaičių nuo seno savotiškas būdas: „Jei geruoju neįprašysi, smurtu neprivarysi..." Žmonės gavę šaukimus vaikščiojo vieni pas kitus, tarėsi, ką daryti. Atėjus išėjimo dienai, vieni buvo linkę sulįsti į daržines ar miškus, kiti dėl kaimynų akių išeidavo, o po komisijos pabėgdavo. Tretieji, tai buvo mažuma, vienų ar kitų aplinkybių verčiami, išvyko į kariuomenę. Padėtis Lietuvoje darėsi pernelyg įtempta, sudėtinga. Virš ramių Lietuvos gyventojų telkėsi niūrūs debesys. Baisioji audra užgriuvo šv. Kūčių dieną. Ta diena daug kam buvo paskutinė... O ir išlikusiems atmintyje liks visą gyvenimą.

Stribų vedami, enkavėdistai vienu metu užgriuvo visas apylinkes, ieškojo šaukiamųjų ar, kaip jie vadino, dezertyrų. Jų neradę, degino sodybas su gyvu ir negyvu turtu. Rastus namiškius išsivarę kankindavo tol, kol išduodavo besislapstančius arba patys nuo kančių mirdavo.

Enkavėdistų siautimas vyko bangomis. Vienai praėjus, po kelių valandų užplūsdavo kita. Ir taip ištisas dvi savaites. Enkavėdistai su stribais, ieškodami šaukiamųjų, nesidrovėdavo ir plėšikauti. Vieni po trobas, svirnus, kiti po spintas ir stalčius tariamų dezertyrų ieškojo. Namiškius, kad netrukdytų plėšikavimui, suklupdydavo nuošalesnio kambario kampe, automatu prigrasinę neatsigręžti.

Po tokių siautėjimų gyventojai neberasdavo vestuvinių žiedų ir kitų brangesnių daiktų. Iš klėčių, kamarų dingdavo lašinių paltys, kumpiai, geresni drabužiai bei kiti vertingesni daiktai.

Siautėjimams pasibaigus, kaimai pasrūdavo ašaromis, sklido graudūs verksmai. Apraudodavo laidojamus artimuosius.

Suaktyvėjo ir pogrindis. Miškuose telkėsi ginkluoti būriai. Vienur kitur, keršydami už artimuosius, partizanai pastodavo baudėjams kelią ir pasaloje sunaikindavo stribus, enkavėdistus. Užpuolę valsčius, išlaisvindavo suimtuosius. Po to prasidėjo dar žiauresnės valdžios akcijos. Masiniai areštai, degino sodybas ir visa tai darė tik nakties metu. Žmonės gyveno siaube ir baimėje. Nakčiai užsisklęsda-

vo duris, bijodavo žiburį degti. Guldavo nenusirengę, pasiruošę visiems netikėtumams. Vienas budėdavo, vaikščiodavo nuo lango prie lango, dairydamasis į tamsą, ar kas neateina. Pasibeldus į duris, nežinodavo, kaip elgtis: atidaryti ar ne. Pabudę namiškiai drebėdami melsdavo Dievą atitolinti gresiančią nelaimę. Beldimui vis stiprėjant, šeimos galva liepdavo visiems apsimesti miegančiais, pats, užsimetęs kailinukus, persižegnojęs eidavo atidaryti durų. Visus apimdavo džiaugsmas, kai įėjusieji būdavo savi. Kur kas blogiau, kai nakties svečių neatpažindavo. Nežinodavo kaip elgtis, ką kalbėti. Įsibrovėliai smerkdavo stribus arba vanagus, stengdamiesi išgauti šeimininko nuomonę... Laimingas būdavo tas, kuris atspėdavo, su kuo turįs reikalą. Neatspėjusiam dėl neatsargaus žodžio tekdavo atsisveikinti su gyvybe arba laukdavo kankinimai, kalėjimas ir tremtis. Vienur bei kitur pokšėjo šūviai. Kartais piktai sukalendavo kulkosvaidžiai ir driokstelėdavo pavieniai sprogimai. Atrodė, kad trečiasis pasaulinis karas prasidėjo. Žmonės, išbudinti šaudymo, šokdavo iš lovų ir baimingai dairydavosi pro langus, mintyse atsisveikindami su vienu ar kitu kaimynu. Moterys, nekrutindamos lūpų, kartodavo maldos žodžius, melsdavo visagalį Dievą apsaugoti jų namus, jų šeimas nuo gresiančios nelaimės.

Išaušus dienai, vėl raudos ir laidotuvės. Vienus laidodavo iškilmingai. Suvažiuodavo iš apskrities viršininkai, suvarytiems aplinkinių kaimų gyventojams sakydavo ilgas kalbas. Prakeiksmu grasindavo vanagams – „buržuaziniams nacionalistams“... Nukautuosius leisdami į duobę palydėdavo šautuvų salvėmis.

Ramūs kaimiečiai, matydami tas klaikynes, tylėdavo, bet tų iškilmingų be bažnyčios laidotuvių nemėgo. Prievarta suvaryti žiūrėdavo su nepasitikėjimu, kaip į svetimus Lietuvos tikybai ir papročiams nepriimtinus reiškinius.

Nukautus vanagus valdžios nurodymu atveždavo į valsčių, numesdavo gatvių sankryžose ir laikydavo tėvų, žmonų bei artimųjų skausmui. Patys slapta stebėdavo, bene ateis, nubrauks gailesčio ašarą – tas jau iš jų nagų nepaspruks. Lavonams pradėjus gesti, užkasdavo kaip gyvulius, nenupraustus, neapraudotus, be karstų, kuo blogiausioje vietoje ir neleisdavo niekam, net motinai, lankyti jų kapo.

Vanagai stengdavosi draugų lavonus nuo gatvių išvogti ir palaidoti prideramai, garbingai. Jiems iš po nakties dingus, vienur bei kitur gražiausiose miško aikštelėse iškildavo nauji kauburėliai. Kiti net šventas kapines pasiekdavo. Už išniekintus draugus vanagai keršydavo stribams.

Taip ir liejosi upeliais lietuvių kraujas, žuvo gražiausi žiedai ir padugnės. Vienoje pusėje buvo dauguma, juos palaikė Lietuvos gyventojai. Kitoje – mažuma, bet juos gynė didžiulės enkavėdistų ir stribų gaujos. O visa tai sukurstė ta pati Rusija, kuri praeityje Lietuvą engė visą šimtmetį.

Siaučianti audra neaplenkė ir Juškų šeimos. Pradžioje lengviau, vėliau ir iš namų reikėjo pabėgti.

Likus savaitei iki šv. Kalėdų, Juškai paskerdė meitėlį. Tėvas su Aleksandru jį svi-

lino. Baigę svilinti, ėmė plauti. Aleksandras nešė vandenį, tėvas, peiliu skusdamas apskrudusius šonus, jį mazgojo. Aleksandras su keistu jausmu žiūrėjo į liepsnos laižomą, aukštyn kojomis gulintį gyvulį, numazgotas jis atrodė geltonas, tartum vaškinis.

Šeima Kalėdų šventėms laukė svečių. Žadėjo atvažiuoti tėvo brolis Melitonas, ateiti keletas kaimynų, sūnus Bronius su žmona Brone ir uošviais (Ona ir Povilas Vasiliauskai). Bronius vedė prieš metus. Po vedybų apsigyveno pas uošvius. Nors gyveno netoliese, bet apsilankydavo ne kasdien.

Sėdi: Antanina ir Antanas Juškai. Stovi iš kairės: Bronelė ir Bronius Jokubauskai, Jadvyga Juškaitė.

Triūsdami apie meitėlį, nepastebėjo, kaip į kiemą įėjo marti. Ji buvo nusiminusi, apsiverkusi. Sveikindamasi su tėvu vėl pravirko.

– Tėti, Broniuką į kariuomenę ima! – pasakė ji.

Ši nelaukta žinia tėvą pritrenkė. Jis akimirką žiūrėjo į viešnią, lyg nesuprasdamas, ką ji pasakė, bet greit susitvardė ir ėmė raminti marčią:

– Neverk, dukrele, neverk, juk dar nemirė. Pažiūrėsime, kaip kiti!? – tėvas,

suraukęs antakius, lyg suradęs išganingą mintį šyptelėjo, – Nusiramink, martele, lengvai nepasiduosim!

Aleksandras suprato: tėvas sugalvojo išeitį, broliui nereikės išeiti. Neaišku, kaip tai padarys, bet pasikliovė jo išradingumu.

Jis pasisveikinęs su broliene, palydėjo ją į kambarį. Eidamas šalia jautė jos sielvartą. Jis viską padarytų, kad jiems kuo galėtų padėti, bet buvo bejėgis. Gaila Bronelės, gaila ir brolio, kuris turi išeiti į žiauriai dundantį frontą.

Moterys, pastebėję marčią pro langą, laukė viduje, pasiruošusios išgirsti kažką negero.

– Kur tu, vaikeli, taip anksti? – vos peržengus slenkstį, paklausė motina. Sužinojusi nemalonią žinią, ji išblyško, nervingai trūkčiojo apatinė jos lūpa. Jai visada taip būna, kai stipriai susijaudina. Greitai motina susitvardė ir ėmė sveikintis. Bučiuodama į skruostą, pasisveikino ir sesuo Jadzė.

– Kada išeis? – paklausė motina.

– Poryt, – atsakė marti, šluostydama ašaras.

– Taip greitai! – motinos veidas apsiniaukė.

Į kambarį atėjo ir tėvas. Pasikalbėję susitarė rytoj susitikti su marčios tėvais. Marti netrukus atsisveikino. Ją palydėjo Jadvyga. Joms išeinant tėvas pasakė, kad Bronius ruoštųsi išvažiuoti. Marčiai išgąstingai pasižiūrėjus, tėvas nuramino:

– Nebijok, vaikeli, nebijok, taip reikia. – Paskui pridūrė, – Liks tavo mielasis, liks, tik reikia, kad kaimynai manytų, jog Bronius tikrai išvažiuoja į kariuomenę.

Kitą dieną apie pietus atėjo abu marčios tėvai Ona ir Povilas Vasiliauskai ir Bronius su žmona. Juškai tuo metu visi buvo virtuvėje. Pirmoji pro langą svečius pastebėjo Jadzė, išbėgo jų pasitikti. Tarpdury svečius pasitiko ir kiti namiškiai.

Vasiliauskas, kaip ir visada, čiulpė savo porcelianinę pypkę. Peržengęs slenkstį, nukėlęs kailinę kepurę, garsiai pasisveikino:

– Tegu bus pagarbintas!

– Per amžius amen, – beveik choru atsakė namiškiai.

– Ar turi, svotai, stipresnės? – juokdamasis paklausė Vasiliauskas. – Matote, kad su visa šeimyna atėjau.

– Turiu, turiu, dėl brangių svečių visada atsiras, – pasakė tėvas, sveikindamasis, kviesdamas juos į svetainę.

– Mes grindis priminsime, – tarė Vasiliauskas, sustojęs prie durų ir trindamas kojas į paklotą skudurą.

– Nors nesijuok iš mūsų, – pasakė motina, stumtelėdama Vasiliauską į vidų. Paskui jį suėjo visi.

Vasiliauskas su tėvu susėdo prie stalo, Bronius su žmona ties langu ant kušetės, o Vasiliauskienė pasiliko virtuvėje. Šalia jaunųjų susėdo ir Jadzė su Aleksandru. Jadzė atnešė parodyti piešimo sąsiuvinį. Ji gražiai piešė. Aleksandras, persėdęs atokiau,

stebėjo Bronę, kuri atsirėmusi į vyrą sklaidė piešimo sąsiuvinį.

Tėvai kalbėjosi apie ūkį, gyvulius. Vėliau kalba nukrypo apie politiką. Plačiai sklido gandas apie prasidėsiantį karą su Amerika. Kadangi tas karas buvo vienintelis išsigelbėjimas nuo rusų, žmonės jo laukė, gandus laikė tiesa. Visų tikslas buvo kaip nors išsilaikyti iki pavasario.

– Ar daug vyrų kaime šaukimus gavo? – paklausė tėvas.

Bronius ėmė vardyti šaukiamuosius, jų buvo dvylika.

– Keturi, tikrai žinau, kad neis, – patvirtino jis. – Jie išeina pas partizanus...

– O kaip tu?

– Nežinau, – šyptelėjo sūnus, pasižiūrėjęs į uošvį ir žmoną. – Dėl kaimynų nuomonės važiuosiu, bet po komisijos bandysiu pabėgti. Sugrįžęs įlįsiu kur į palėpę ir lauksiu pavasario.

– Teisingai, sūnau, mums reikia sulaukti pavasario.

– Mes taip ir planavom. Šiandien ryte ir slėptuvę įrengėm, – paaiškino uošvis Vasiliauskas.

– Taip, tėti, ten Bronelio tikrai nesuras, – įsiterpė į kalbą ir marti.

– Ir man atrodo, ten bus saugu, – tęsė toliau pasakojimą Vasiliauskas. – Tame tvarte, kur uždaryti galvijai, iš lubų ištraukėm keletą lentų, išpešėm šieną, padarėm landą. Broniukas užlipęs lentas užsidės, šienu užsikiš. Ir atrodys kaip neliesta. Iš klojimo pusės tvarto viršus užkrautas šiaudais, nosies neįkiši. Šiandien ryte nuėję dar tarpinėje buvusius šiaudus sukėlėm, gerai sumynėm, nepralįs. Jei ir palips ten žiūrėti, nieko neįtars.

– O jei stribai panorės į stogą šaudyti, nušaus, – susirūpino Aleksandras.

– Ir tą atvejį numatėm, – pasigyrė marti. – Slėptuvės šonus ir apačią išklojom keliais sluoksniais pūkinėmis pagalvėmis: per stogą, šieną ir pagalves tikrai neperšaus.

– Man atrodo, bus saugu, – patvirtino ir Bronius.

– Taip, tėti, tas mano vyrelis į slėptuvę susitempė net šešiolika pagalvių. Dargi ir mamos kraitines didžiąsias duknas.

– Ar nepastebėjo kas jūsų ten besidarbuojančių? – įsivaizduodamas slėptuvę, paklausė tėvas.

– Niekas, mums dirbant moterys sargybą ėjo, – pasakė Vasiliauskas.

– Mes ir šunį buvom pasileidę, – pritarė Bronė.

– O kaip valgyti nunešite? Jis nieko neveikdamas norės daug valgyti, – susirūpino Jadzė.

– Numatėm ir tai. Į kibirą indus sustatysim ir nunešim, niekas nepastebės. O su kibirais į tvartus visi vaikšto, – paaiškino marti.

Į kambarį nešdamos maistą suėjo moterys. Motinoms padėti išbėgo ir Bronė su Jadze.

Sėdant prie stalo tėvas atnešė jaunimui obuolinio vyno, o vyrams stipresnės, mo-

tinos žolelėmis paskanintos.

Jadvyga, pastebėjusi butelius, nubėgo į virtuvę taurelių. Tėvas, įpylęs vyrams stipresnės, o moterims ir jaunimui vyno, pakėlęs taurelę, tarė:

– Na, brangieji, už Broniaus sėkmę! – pradėjo valgyti.

Po pietų, dar kiek pabuvę, apdovanoti skerstuvėmis, svečiai išėjo. Palydėjo visi, išskyrus tėvą, kuris liko gyvulių šerti. Atsisveikindamas su sūnumi, apkabino ir tarė:

– Sėkmės, Broniuk, tepadeda tau Dievas. Kas benutiktų, niekada nepamiršk, kad esi žmogus ir lietuvis, – pabučiavęs paplojo per petį, lengvai stumtelėjęs, nuėjo į tvartą.

Vasiliauskas, pavarytas į pastotę*, pirmadienį išvežė naujokus. Jų išlydėti susirinko visas kaimas. Kai jis privažiavęs liepė sėstis, sukliko moterys, atsisveikindamos su vyrais, verkė ir vaikai, išlydėdami tėvus. Gailiai raudojo ir Bronė, bučiuodama vyrą. Nors viskas buvo aptarta, numatyta, bet nežinia, kas gali atsitikti kelionėje.

Aleksandras, žinodamas, kad brolis šiandien pat sugrįš, norėdamas išlaikyti prideramą vyriškumą, stengėsi neverkti. Bet visų verksmo paveiktas, nepajuto, kaip ėmė žliumbti. Vyrai atsisveikindami ramino žmonas ir vaikus. Dirbtiniu linksmumu stengėsi išlaikyti tvirtumą, parodyti, kad nieko baisaus nėra. O patys papilkėjusiais veidais vos laikėsi nepravirkę. Apkabindami vaikus, ne vienas susimąstė: „Gal paskutinį kartą glaudžiu prie savęs, gal nebeteks daugiau glamonėti mylimos žmonos ir džiaugtis augančiais vaikais." Sakydami: „Likite sveiki, nesirūpinkite, susitiksime po karo," – sėdo į vežimą.

Staiga į kiemą įriedėjo vežimas pilnas stribų. Atvažiavo seniūnas patikrinti, kaip renkasi naujokai. Radęs juos sėdančius į vežimą, pasakė Vasiliauskui: „Važiuok!", o patys rėkaudami, jau gerokai įkaušę, išlėkė tikrinti kitų punktų.

Vežimas pajudėjo, išveždamas aštuonis vyrus, tvirtus kaip ąžuolus. Sukliko moterys, pravirko vaikai. Vyrai nutoldami mojo rankomis.

Išvažiavo Lietuvos sūnūs kovoti už Rusiją... Išvažiavo ir negrįžo... Išskyrus Bronių ir Likšių Joną, kurie po komisijos pabėgo, nakčia prisidengę sugrįžo į namus, į slėptuvę. Visi kiti galvas padėjo prie Oderio.

Bronius, nuvažiavęs į Telšius, užėjo pas brolį Stasį, kuris jau treji metai mokėsi ir gyveno mieste. Stasio šeimininkams girdint, pasisakė išvažiuojąs į kariuomenę. Valandėlę pabuvęs, atsisveikino su šeimininkais ir brolio lydimas išėjo į šaukimo punktą. Gatvėje broliui papasakojo savo planus. Toliau jis viską padarė, kaip buvo numatyta.

Kūčių dieną Juškai ruošėsi šventėms. Motina su Jadze kepė pyragus, virė kisielius. Darbo daug. Kūčių vakarienei pagal tradiciją reikėjo pagaminti dvylika patiekalų. O ir Kalėdoms ne mažiau, bet ten daugiau mėsiško.

* Pastotė – valstiečių prievolė savo transportu gabenti krovinius, vežti dvaro ar valstybės pareigūnus, kariuomenę.

Juškai – vaišingi žmonės, jei pasikvietė svečių, priims gerai. Moterys nuo ankstaus ryto plušo išsijuosusios ir Aleksandrui darbo surado – jis malė aguonas. Ko vertos Kūčios be aguonų pieno? Tiktai tėvas nedalyvavo pasiruošime. Jis darbavosi tvartuose. Apžiūrėjęs gyvulius, vieniems paklojo šiaudų, kitiems išlygino stovėjimo vietą. Visus gardžiau pašėrė. Tegu žino ir gyvulėliai, kad šiandien Kūčios.

Sako, gyvuliai Kūčių naktį kalba. Tai tegul nesiskundžia šeimininku dėl blogos priežiūros. Nuotaika šeimoje buvo šventiška. Baigus malti aguonas, motina pasiuntė Aleksandrą į svirną kviečių grūdų atnešti. Virti kviečių grūdai – taip pat Kūčių patiekalas. Paėmęs rėtį, eidamas kiemu gėrėjosi diena, kuri kaip reta buvo šviesi, saulėta. Skaisti, bet mažai šildanti. Iš giedro dangaus krito retos lengvutės snaigės. Vėjo jokio – tylu, ramu... Tik žvirbliai ant prieklėčio keldami vestuves triukšmingai čirškavo. Ištiesęs delną, pagavo keletą snaigių, gėrėjosi jų gražumu, formos simetriškumu. Gėrėjosi tol, kol žvaigždelės ištirpusios pavirto mažyčiu vandens lašeliu.

Prie svirno pasitiko pririštas šuo Kudlius. Jis abejingai žiūrėjo į triukšmaujančius žvirblius, nepuolė jų. Atrodė, ir jis šventiškai nusiteikęs. Aleksandrui artėjant, suvizgino uodegą. Paglostytas suinkštė ir pritūpdamas ėmė šokinėti jam į krūtinę.

– Kudliau, ar pasiutai, juk drabužius sudraskysi, – barė šunį.

Jis vis šokinėjo, kiek leido įsitempusi grandinė. Paskui nebepasiekdamas gailiai suinkštė, sulojo ir, pritūpęs ant užpakalinių kojų, su meile žiūrėjo į jaunąjį šeimininką.

Aleksandras, palypėjęs svirno laipteliais, pažvelgė į tvartų pusę, kur buvo matyti tėvas, išsivedęs mėgstamiausią arklį Raudį, šukavo jo žvilgantį kailį, tapšnodamas delnu per riestą kaklą, lyg su žmogumi kalbėjosi. Raudis, jausdamas šeimininko prielankumą, siekė nutraukti tėvui kepurę. Tėvas glostė arklio snukį ir patenkintas šypsojosi.

Aleksandrui šiandien viskas šventiška: ir gamta, ir saulė, ir snaigės. Kudlius, Raudis ir net žvirbliai – visi brangūs, savi. Jis vienu šuoliu peršokęs prieklėtį atidarė svirno duris, pasėmė iš aruodo pusrėtį kviečių, uždaręs duris leidosi laipteliais žemyn. Staiga išgirdo šūvius – vieną, antrą, trečią, visai nesiderinančius prie jaukios šventinės ramybės. Šaudė netoli, kaimynų Likšių sodyboje. Jis nustebo ir, lyg nujausdamas kažką negera, pabėgėjo už namo kampo, iš kur gerai buvo matoma kaimynų Likšių sodyba. Dairėsi, kas šaudo. Pamatęs reginį nustėro. Likšių kiemas pilnas enkavėdistų ir stribų. Nuo kluono miškelio link bėgo žmogus, o stribai vydamiesi į jį šaudė.

– Dieve, juk tai Likšių Jonas!.. – metė rėtį ir nubėgo tėvui pranešti.

Tėvas, vesdamas arklį į tvartą, šaudymą taip pat išgirdo. Išėjęs į patvartę, dairėsi, kas šaudo, iš kur tie grėsmingi garsai, sudrumstę šventinę ramybę.

– Tėveli, Likšių sodyboje enkavėdistai ir stribai! – pasakė susijaudinęs ir nuo bėgimo uždusęs Aleksandras.

– Argi? – nustebo tėvas.

Abu sustoję klausėsi vis daugiau pokšinčių šūvių.

Aleksandras, palikęs tėvą, nuskubėjo į trobą baisią naujieną motinai pasakyti. Tėvas paskubomis uždarinėjo tvarto duris. Atbėgus į kambarį motina jau žinojo. Pro svetainės langus gerai buvo matoma Likšių sodyba. Motina su Jadze stovėjo prie lango ir stebėjo kaimynų tragediją. Motina buvo išblyškusi.

– Nušovė vargšą, – pasakė ji pravirkdama. Motina persižegnojo. Aleksandras ir pats matė, kaip sušalusiu arimu du stribai vilko už kojų nušautą Likšių Joną. Likšių namuose pasigirdo klyksmas. Raudojo Likšienė ir dvi dukros – Jono seserys. Į kambarį atėjo ir tėvas, jis buvo susijaudinęs.

– Jau uždegė, – pasakė jis pasikeitusiu veidu.

Iš Likšių sodybos netrukus ėmė virsti kamuoliai juodų dūmų. Degė visi pastatai. Po pusvalandžio nukautą sūnų ir areštuotus namiškius enkavėdistai išvežė į valsčių.

– Reikėtų Vasiliauskams pranešti, bet kaip tai padaryti? – susirūpino tėvas.

– Aš tuoj, – pasakė Aleksandras.

Tėvai norėjo dar sulaikyti, bet jis, nusikabinęs nuo gembės apsiaustą, išbėgo pro duris. Bėgo visą kelią, takais, pakrūmėmis. Į Vasiliauskų sodybą Gaudkalnyje įpuolė uždusęs.

Vasiliauskai, per savaitę slėptuvę primiršę, gyveno ramiai. Dėl žento slapstymosi didelės baimės nejautė. Šiandien nuo pat ryto ruošėsi Kūčių šventėms. Vasiliauskienė, užmaišiusi pyragą, ruošėsi kurti duonkepę krosnį. Vasiliauskas triūsė tvartuose. Aleksandras atbėgęs rado juos kieme. Pamatę jį, Vasiliauskai nustebę sužiuro. Aleksandras pasisveikinęs, pakvietė užeiti į trobą. Vasiliauskienė nešėsi malkas, vyras rankoje laikė kibirą, matyt, ėjo į tvartus. Nepadėję nešulių su jais ir suėjo į vidų.

– Visur siaučia enkavėdistai su stribais, ieško naujokų, Likšių Joną nušovė, namus uždegė, – vienu atsikvėpimu viską pasakė Aleksandras.

Vasiliauskai sunerimo. Naujienos labai nemalonios, nors ir tikėjosi panašių, bet ne tokių ir ne šiandien.

– Bronė ten?.. – paklausė tėvas, rodydamas durų link.

– Ten, – atsakė pati ir išbėgo pro duris. Po kelių minučių grįžo abi su dukra. Bronė buvo susijaudinusi, jos plaukuose styrojo keli šiaudeliai.

– Angą gerai uždarėte? – paklausė tėvas.

– Gerai, – atsakė dukra. Pastebėjusi Aleksandrą, pasisveikino, padėkojo už pranešimą.

– Aš eisiu, nenoriu, kad mane čia užtiktų, dar įtars atėjus su pranešimu.

Vasiliauskai jo nelaikė. Grįždamas namo, jis sutiko kelias grupes enkavėdistų. Vieni varėsi suimtus naujokus. Vienas naujokų labai sumuštas ar sužeistas ėjo svyruodamas, nuleidęs galvą, veidu tekėjo kraujas. Visų rankos surištos už nuga-

ros. Stora virve surišti vienas su kitu. Du iš jų visai basi. Nuo gruodo kojos buvo sušalusios, sutinusios. Jis nė vieno jų nepažino – galėjo būti iš tolimesnių kaimų. Aleksandras buvo bepraeinąs, bet staiga, švystelėjus minčiai, nusiavęs padavė basajam savo klumpes. Arčiausiai ėjęs stribas puolė Aleksandrą grasindamas nušauti, bet rusas jį sulaikė, leido perduoti klumpes. Naujokas dėkingai pažvelgęs apsiavė. Nors basnirčia, bet vis dėlto ne basomis ant sušalusios žemės.

Sugrįžus į namus be klumpių, tėvai pagyrė jį už drąsų ir gerą poelgį.

•

Aleksandras, mintimis sugrįžęs prie nuotykio su klumpėmis, prisiminė ir kitą atvejį, kuris nutiko vėliau, jam jau esant kaliniu...

1946 metų pavasarį juos iš Šiaulių kalėjimo atvežė į Kauną. Iš stoties į kalėjimą varė pėsčiomis. Tais metais, nuslūgus didžiajam potvyniui, gatvės buvo dumblu apneštos, labai purvinos. Artėjant prie soboro, vyrų koloną sustabdė enkavėdistai ir pervarė į priekį paskui vyrus ėjusias moteris. Aleksandras su užuojauta žiūrėjo į praeinančią su ryšuliais iškankintą moterų vilkstinę. Graudu buvo žiūrėti: ėjo palinkusios nuo amžiaus ir gyvenimo naštos, prislėgtos vargų, nelaimingos moterys. Dauguma jų kaimietės, tai matėsi iš aprangos. Ėjo nusiminusios, tikriausiai galvodamos apie artimuosius, gal irgi areštuotus, o gal apie gimtuosius namus, kurie liko tušti, be priežiūros. Jų visas nusikaltimas: vienų vaikai įsipainiojo į politiką, kitos suteikė nakvynę ar pamaitino nepažįstamą keleivį, kuris pasirodė esąs komunistinės valdžios priešas.

Viena pagyvenusi moteris, kaukšėdama medinukais, ėjo kolonos krašte balsu verkdama. Protarpiais kartojo: „Juozeli! Juozeli!.. Mano vargšas Juozeli!“ Gedėjo vyro, brolio ar sūnaus. Sujaudinta nejuto, kaip pametė klumpę. Staiga pribėgo šaligatvyje stovėjusi jauna moteris, pakėlusi padavė jai klumpę, sakydama:

– Ponia, jūs apavą pametėt.

Norėjo dar ką pasakyti, bet, pastebėjusi bėgantį į ją enkavėdistą, greit pasišalino. Moteris buvo tiek sujaudinta, kad klumpės neapsiavė. Nuėjo klumpe rankoje nešina, o pati su kojinėmis brisdama purvą.

•

Netrukus enkavėdistai užėjo ir į jų namus. Bet, sužinoję, kad sūnus Bronius čia seniai negyvena (tai patvirtino ir vienas stribas), labai nepuolė. Apieškojo namus, stalčius, išeidami pagrasino:

– Žiūrėk, Juška, sužinosime, kad slepi sūnų, gyvą kalėjime supūdysime. Paleisime ir tau kaip Likšiams raudoną gaidį...

Po valandos užėjo kita grupė. Sustatę namiškius kampe veidu į sieną, vėl viską vertė, ieškojo. Ištikrino kambarius, palėpes, svirną, tvartus. Mėšlus, šieną smeigtais išbadė. Nepamiršo stalčių ir spintų.

Kūčių vakare apylinkėje degė kelios sodybos. Baudėjai degino nepaklusniųjų namus.

– Tikrai Dievo nėra, – kalbėjo motina, baimingai žiūrėdama į gaisrus.

– Brangioji, Dievas į žmonių smulkmenas nesikiša, – atsakė tėvas. – Čia grynai žmonių reikalas. Šlykščiųjų judų darbas.

Paprašė motiną pasitraukti nuo lango, kad pastebėję stribai neįtartų užjaučiant, tuomet nemalonumų neišvengsi.

Antpuoliams pasibaigus, Juškų šeima susumavo nuostolius, atmetus nerimą ir baimę, jie ne per didžiausi: dingo tėvo kišeninis laikrodis, naujieji batai, Jadzės megztinis ir iš kamaros kelios paltys lašinių. Kalėdų rytą namiškiai nerimavo dėl Broniaus. Kankino nežinia, kaip praėjo enkavėdistų apsilankymas pas Vasiliauskus. Surado slėptuvę ar ne? Nerimui priežasčių buvo: vakare girdėjo toje pusėje šaudymus, švietė gaisro pašvaistė. Eiti pas juos bijojo, kad nesukeltų įtarimo. O gal ten palikta pasala?

Kalėdoms kviesti svečiai neatvažiavo. Neatėjo ir kaimynai. Visi rūpinosi savo saugumu. Pusryčius valgė ir pietavo vieni namiškiai. Prie pietų stalo motina apsiverkė. Mačiusi Likšių tragediją, jaudinosi dėl savo sūnaus. Gal ir jos vaikelis, kaip Likšienės, jau guli negyvas?.. Gal ir pastatų nebėra, vėjas pelenus draiko?..

Kankino viena už kitą baisesnės mintys. Jei per dvi dienas niekas nepaaiškės, po švenčių motina su Jadze aplankys Vasiliauskus ir viską sužinos. Šeimoje nuotaika buvo slegianti, vien nerimas ir laukimas.

Trečią dieną, visų namiškių džiaugsmui, atėjo marti. Einant pro vartus, iš jos nuotaikos namiškiai suprato, kad Vasiliauskų namuose ramu, slėptuvės nerado. Jadzė, metusi ruošą, išbėgo brolienės pasitikti, o motina, pradariusi duris, laukė viešnios.

Marti, peržengusi slenkstį, pasveikino su šventomis Kalėdomis, ir, net nenusirengusi, ėmė pasakoti naujienas, viską iki smulkmenų.

Kūčių vakare pilnas kiemas enkavėdistų ir stribų privažiavęs. Trimis sunkvežimiais atvažiavę. Manę, kad svieto pabaiga. Pasklido po sodybą versti, šniukštinėti, atrodė namus nugriaus. Tikrino kluoną, svirną, daržinę ir šieną joje, tvartuose mėšlus smeigtais išbadė. Mėšluose uždūrė kažką kietą, įtarė bunkerį esant. Vieni šakėmis vertė mėšlus laukan, kiti paruošė automatus šauti, laukė, ką ras.

– Tėvas jiems aiškino, kad jokio bunkerio nėra, gal kokia gelda mėšlais apkrauta, bet jie netikėjo, privertė ir tėvą dirbti su šake. „Tai kur žentas yra, kur slapstosi, jei bunkerio nėra?“ – klausė karininkas. Tėvas aiškino jam, kad ir jis norėtų žinoti, kur žentas esąs, nes pats kartu su visais jį į Telšius nuvežęs, gali kaimynai paliudyti.

„Argi aš laikyčiau jį paslėpęs, kol fašistai nepribaigti?“ – aiškino tėvas karininkui, pats skųsdamasis, kiek daug nuo vokiečių nukentėjęs, parodė karininkui dokumentą, išduotą vokiečių koncentracijos stovykloje. „Jie manęs vos nenukankino,“ – skundėsi jam, pasakodamas išgalvotus baisumus. (Vasiliauskas už prievolės vokiečių valdžiai nevykdymą buvo kelis mėnesius uždarytas Dimitravo koncentracijos stovykloje.)

Karininkas, pasižiūrėjęs į dokumentus, kiek atlyžo. Tie tėvelio dokumentai gal kiek ir padėjo, – aiškino marti. – Bet įtariamo bunkerio nenustojo ieškoti, vertė mėšlus ir toliau. Mes su mama lyg antys, gindamos savo lizdą, bandėm juos iš tvarto išvilioti. Norėjom, kad greičiau išsinešdintų, bijojom, neduok Dieve, Bronius sučiaudėtų ar sukosėtų, jie iškart išgirstų. Bet karininkas nepaliko tvarto. Mėšluose išrausė didžiausią duobę, vos ne pusę mėšlų laukan išvertė. Visų nusivylimui, atkasė ne bunkerį, o kiaulių šėrimo lovį, kaip tėvelis pradžioje sakė. Karininkas net nusikeikė – be reikalo tiek daug dirbo. O aš džiaugiaus: nors išsimėšlino prideramai, – juokėsi Bronė. Klausydamiesi marčios pasakojimo, namiškiai užsikrėtė jos nuotaika, juokėsi. Atslūgo nežinios įtampa, buvusį nerimą pakeitė džiaugsmas. – Jau rengėsi išvažiuoti, – marti toliau tęsė pasakojimą, – kai vienas stribas, įtaręs Broniuką esant tvarto palėpėje pasislėpusį, pakėlęs automatą ketino šauti. Jam iškėlus ginklą, man ir širdis apmirė, bet, laimė, jo išgveręs automatas užsikirto, neiššovė. Už blogą ginklo priežiūrą iš karininko velnių gavo. Kitas stribas keletą kartų iš šautuvo pokštelėjo, tuo ir baigėsi rujos užpuolimas.

Suėjusius į trobą karininkus tėvelis namine pavaišino. Išgėrę tapo geresni, vos ne draugiški. Jau neišbarė, negrasino namų sudeginti kaip pradžioje. Išvažiuodami liepė tėveliui raštiškai pasižadėti: sužinojus, kur yra žentas, tuoj jiems pranešti. Tėvelis jų pageidavimą tuoj pat įvykdęs. Įteikdamas pasižadėjimą, dar žodžiu pridūręs: surištą atvešiąs, jei tik sužinosiąs, kur jis slapstosi, – juokėsi marti. – Jiems išvažiavus, apsižiūrėjom, kad apvogė žulikai. Iš skrynios paėmė visus už parduotą karvę gautus pinigus, tėvo pusbačius ir mano naująjį megztinį. Apšvarino kaip paskutiniai sukčiai, – piktinosi marti.

– Be to jie negali, jie visi vagys, – pritarė ir Juškienė.

Šeima, sužinojusi geras naujienas, nusiramino. Marčią pavaišino šventiniais pyragais. Padėkoję už apsilankymą, pridėję namiškiams lauktuvių, išlydėjo namo.

– Jei slėptuvės nerado, vadinasi, įrengta tinkamai, – pasakė tėvas.

Kadangi Juškai gyveno arti kelio, partizanai retai užeidavo, mažiau buvo baimės.

– Mūsų geras placdarmas, – mėgdavo sakyti tėvas, turėdamas galvoje kelio artumą.

Broniui, slėptuvėje išgyvenus daugiau kaip pusę metų, rusų statytinė valdžia paskelbė amnestiją: įsakas kvietė besislapstančius užsiregistruoti. Tiems, kurie tai padarys nustatytu laiku, ketino netaikyti baudžiamųjų priemonių. Kurių ne mobi-

lizacinis amžius, galės įsidarbinti, nekliudomai gyventi. Gyventojai paskelbtą dokumentą aktyviai svarstė. Vieni tvirtino, kad reikia registruotis, kiti – kad tai eilinė rusų klastotė, žmonių apgaulė.

Partizanai platino atsišaukimus, ragino neklausyti komunistų, tikino, kad spąstai. Ragino iš paskutiniųjų laikytis iki pavasario, o tada neišvengiamai prasidės karas su Amerika ir rusus vėl iš Lietuvos išvys. Pranašaujamas karas ir laisvė visus viliojo. Be to, greitą išvadavimą ėmė skelbti ir pradėjęs per radiją veikti „Amerikos balsas". Deja, karo pradžia jau kelintą kartą buvo perkeliama vis vėlesnei datai. Tai kartojosi ne vieną sykį. Karo tikimybe žmonės ėmė abejoti.

Paskelbtos amnestijos terminui baigiantis, kai kuriems apsispręsti padėjo lietuviška prigimtis: „Geriau kiškis maiše, negu briedis miške". Vyrai po vieną pradėjo iš slėptuvių lįsti ir registruotis. Daugiausia ėjo tie, kurie slapstėsi pavieniui, aktyvioje partizanų veikloje nedalyvavo. Kai kurie pasidavė ir iš partizanų, bet mažai. Jų neareštavus, ėmė pasiduoti ir daugiau.

Amnestijos įsaką svarstė ir Juškų, Vasiliauskų šeimos. Kad karas eina prie pabaigos ir vokiečiai pralaimėjo, jau niekas neabejojo. Be to, ir pačiam Broniui nusibodo gyvenimas slėptuvėje. Visų nuomonė sutapo – reikia registruotis. Kitą dieną Bronių nuveš į valsčių, lydės žmona Bronė. Namiškiai jaudinosi, kuo ta kelionė baigsis. Didelių vilčių neturėjo, nes iš komunistų visokių netikėtumų galima tikėtis. Todėl ruošė Broniui šiltus drabužius ir maistą. Smelkėsi mintis, kad gali valsčiuje areštuoti, nepaleisti.

Vakare visų nuotaiką sugadino atėjęs kaimynas. Jis papasakojo, kad praeitą naktį areštavo du prieš kelias dienas prisiregistravusius partizanus, o kitame kaime vieną besislapsčiusį nuo kariuomenės. Bronius ir namiškiai sunerimo, vėl apėmė netikrumas, baimė. Registravimąsi kuriam laikui nutarė atidėti. Po savaitės vėl buvo nutarta registruotis, bet prisiregistravus pasisaugoti, namuose nenakvoti.

Sėsdamas į vežimą, Bronius baugščiai dairėsi. Jam atrodė, kad tuoj įvažiuos į kiemą stribai, jį areštuos ir nuveš patys kaip sugautą, o ne savanoriškai prisiregistravusį. Nerimavo jis, nerimavo žmona, nerimavo ir namuose likę namiškiai.

Po pusiaudienio nerimas baigėsi. Sugrįžo visi sveiki ir laimingi. Užsukęs į namus Bronius apkabino motiną, tėvą, visus namiškius. Motina kvietė likti pietų, bet jis nesutiko, skubėjo gerą naujieną pranešti Vasiliauskams. Jiems pritarė ir Jadzė. Po dviejų savaičių Bronius gavo šaukimą į kariuomenę.

Kadangi buvo pavasaris, jau nusistovėjusios gražios dienos. Bronius nebepanoro lįsti į slėptuvę. Frontas buvo nutolęs giliai į Vokietiją, karas ėjo į pabaigą. Visi nutarė, kol apmokys, praeis keli mėnesiai, per tą laiką ir karas pasibaigs, jam kariauti nebeteks, todėl išvažiavo į kariuomenę. Po kelių savaičių žmona gavo laišką, kad tarnauja Urale. Kadangi buvo ne fronte ir sveikas, namiškiai nusiramino.

Kurį laiką gyvenimas vėl pasidarė ramesnis. Prasidėjus 1945-tųjų metų pavasa-

rio darbams, kaimiečiai skubino apsėti laukus, kad spėtų iki greitai prasidėsiančio karo su Amerika. Retkarčiais įvykdavo partizanų susišaudymas su stribais, bet jų kaime to nebuvo. Didesnių sukrėtimų kaimas neišgyveno.

Vasaros metu laisvalaikį Aleksandras leisdavo kartu su draugais. Geriausiai sutarė su Aleksandru Zelba, kažkodėl vadinamu rusiškai Aleksejumi. Su juo susidraugavo eidamas katekizmo mokytis. Jis buvo geras, draugiškas berniukas, gyveno pusiaukelėje einant į Pavandenę. Aleksandras katekizmo pamokas lankė kartu su sesute Jadze. Aleksejus išėjęs į kelią ryte jų palaukdavo, o po pamokų kartu grįždavo. Vaikams susidraugavus susipažino ir tėvai. Zelbai taip pat iš turtingesniųjų ūkininkų. Be Aleksejaus, Aleksandras draugavo su Vaclovu Jasevičiumi, Adomu Narbutu. Su Adomu buvo artimiausi kaimynai, su juo susitikdavo ir bandą ganydami. Jo tėvas daug metų buvo aplinkinių kaimų seniūnas. Šeima kultūringa ir draugiška. Labiausiai su Adomu susidraugavo, pavaryti į pastotę poriniais vežimais vežioti enkavėdistų. Nuo tos kelionės jie liko tartum broliai.

Enkavėdistams siaučiant, seniūnas (jau dirbo kitas) pavarė Jušką ir Narbutą juos vežioti. Aleksandras paprašė tėvą leisti jam važiuoti vietoj jo. Tuo labiau, kad tėvas tuo metu sirguliavo, todėl sutiko. Narbutai nenorėjo Adomo leisti. Sakė, kad vaikinas dar jaunas, nesusitvarkys su arkliais, nemoka rusų kalbos, gali pražūti kelionėje. Bet sužinoję, kad Juškai išleidžia Aleksandrą, leido ir Adomą. Motinos vaikus išleisdamos jaudinosi, perdavė šimtus patarimų: kaip elgtis, kad nesušaltų, kada valgyti. Pridėjo maisto. Tėvai savo ruožtu priminė, kaip važiuoti, kada arklius šerti, girdyti. Visi nujautė, kelionė bus ilga, išvažiuoja ne vienai dienai.

Kitą dieną, vos prašvitus, dvejos porinės rogės išvažiavo į valsčių. Atvyko anksti, bet enkavėdistai jau laukė. Apibarė už vėlavimą. Paskubomis susikrovė savo mantą ir išvažiavo. Į Aleksandro roges susėdo dvylika enkavėdistų: karininkas, gydytoja ir dešimt eilinių. Nors rogės ilgos, bet vos tilpo. Susėdo abiejose rogių pusėse, kojas nuleidę žemyn. Ginklus laikė rankose, pasiruošę šaudyti. Matyt, bijojo partizanų. Nemažiau enkavėdistų buvo ir Adomo rogėse. Išvažiavo Žarėnų link. Važiuoti reikėjo painiais kaimo ir miško keliais. Kur ir ko enkavėdistai važiuoja, vežikai nežinojo. Viską suprato privažiavę pamiškės sodybą. Enkavėdistai, palikę vieną rogių saugoti, apsupo gražiai sutvarkytą vienkiemį. Greitai pasigirdo šaudymas, moterų, vaikų klyksmas. Vežikai suprato, kad jie ieško partizanų arba nuo kariuomenės besislapstančių. Aleksandras žaibiškai prisiminė savo brolį Bronių, kuris nuo kariuomenės slėpdamasis lindėjo daržinėje. Enkavėdistai, nuvirkdę dar keletą sodybų, ketvirtoje sustojo pietauti. Vienkiemis gražiai sutvarkytas, matyt, šeimininkai darbštūs žmonės. Enkavėdistai įsakė skubiai paruošti jiems pietus. Išgąsdinti žmonės nuolankiai vykdė jų valią. Pagyvenusi šeimininkė ir dvi dukterys skuto bulves, kapojo mėsą, ruošėsi vaišinti „malonius svečius“.

Vežikai šerdami arklius norėjo pasikalbėti, bet jiems trukdė likęs enkavėdistas.

Jam nuėjus, Aleksandras tarė:

– Adomai, kaip tau atrodo, ar ilgai mes juos vežiosime?

– Velniai žino, man irgi nusibodo, vežiojame išgamas, kad mūsų žmones kankintų, terorizuotų. Pasitaikius progai reikia pabėgti.

– Bėgti sutinku, – pritarė Aleksandras, – bet kaip pabėgsi, kad vienų nepalieka.

Enkavėdistui sugrįžus jie nutilo.

Papietavę išvažiavo toliau. Enkavėdistai buvo išgėrę, kai kurie net labai apgirtę. Šeimininkas daugiau iš baimės negu iš meilės pavaišino juos namine. Važiuodami jie garsiai kalbėjo, stumdėsi, buvo linksmai nusiteikę. Visą laiką važiavęs niūrus pralinksmėjo ir karininkas. Aleksandro klausinėjo, kokio amžiaus lietuvaitės išteka ar myli rusų kariškius. Jis suprato klausimus, galėjo ir atsakyti, rusų kalbos buvo pramokęs iš repatrijuotų rusų šeimų, kurių vokiečiai daug buvo privežę į Žemaitiją. Per kelerius metus bendraudamas su jų vaikais ir pramoko rusų kalbos. Be to, 1940–1941-aisiais mokėsi ir mokykloje rusų kalbos. Bet išvažiuodamas susitarė su Adomu neišsiduoti, kad supranta rusiškai. Todėl į karininko klausimą nieko neatsakė, pečiais traukė, rodė, kad nesuprantąs.

– Jis nė velnio nesupranta, – tarė karininkas gydytojai, liovęsis vežiką kalbinti.

Įsitikinęs, kad vežikas rusiškai nesupranta, karininkas nebesisaugojo ir savo reikalus aptardamas. Balsu skaitė sąrašą, vardijo lankytinus kaimus ir žmones. Aleksandras, visa tai girdėdamas, stengėsi įsiminti.

Stambaus sudėjimo, nemalonaus veido enkavėdistas prisiminė neseną istoriją ir ėmė pasakoti, kaip rudenį, ieškodami dezertyrų, paryčiui apsupę sodybą. Užėję trobon nė vieno žmogaus neradę. Bet, kad jų neseniai būta, liudijo valgiais apkrautas stalas, dvi neišgertos taurės vyno. Sodyba buvo apsupta, žvirblis nepraskristų, pabėgti negalėjo. Vadinasi, kur nors arti yra bunkeris. Bet kur jis, negalėjo surasti. Viską išvertę, išieškoję, bet bunkerio neužtikę. Kitame namo gale radę senę ir du mažus vaikus: penkerių – šešerių metų. Atsivedę juos prie stalo kamantinėjo, kur išėjo namiškiai, kurie čia pusryčiavo. Senė mykia, rodo į ausis – negirdinti. Vienas stribų parašęs lietuviškai klausimą ant popieriaus ir davęs jai skaityti. Senė kratė galvą, mykia, nemokanti skaityti. „Tai kokio velnio žemėje ir vietą užimi, kad nemoki, negirdi ir nieko nežinai?“ – pasakęs jai ir spyręs į pilvą. Senė tik keberiokšt ir negyva. Pylė vandenį, gaivinę, bet senė nė krust. Tie šunyčiai tik cypia. Vyresnę mergaitę, įsikabinusią į senę, vos atplėšę.

Matydami, kad nebėr su kuo kalbėti, senę išvilkę laukan, patys sėdę vaišintis. Vyno suradę visą kibirą. Ir gardumėlis, už „Kagor“ gardesnis. Prisivaišinę, pasisotinę, bandė su vaikais pasikalbėti. Mergaitė tvirtino, kad nematė, buvo su senele. O tėvelio namuose seniai nėra, mama sakė, kad jis kariuomenėje. O berniukas sakė, kad buvo mama, tėvelis ir dėdė, bet pamatę kareivius ir pabėgo. O kur išbėgo, nesako. Berniukui už pasakymą žadėję žibintuvėlį duoti. Vaikas vėl pradėjo pasakoti, bet

mergaitė saviškai užriko, tas ir nutilo. Ir kiek bekalbinę, kiek ko bežadėję, nesako ir tiek.

– Kaip susikalbėjot su vaikais, rusiškai? – paklausė gydytoja.

– Buvo su mumis vietinių, be to, ir aš pusėtinai lietuviškai suprantu ir kalbu, – prisipažino plačiaveidis pasakotojas.

– Tu iš Lietuvos? – nusistebėjo gydytoja.

– Aš ne iš Lietuvos, gimiau ir gyvenu Tuloje, bet mano motina lietuvė, ji ir išmokė mane savo kalbos.

– O kas buvo toliau? – paklausė kareivis.

– Toliau pradėjom mergaitę griežtumu spausti. Pagrasinom diržu, paskui ir nuplakėm, bet vis tiek nepasakė. Mušama inkščia kaip šunytis, bet nesako. Mergaitę uždarę į atskirą kambarį, paėmėm berniuką. Pasisodinau ant kelių, pavaišinau saldainiais, padovanojau žibintuvėlį. Paaiškinau, kad mes esame tėvelio draugai, norime jam padėti. Berniukas dovanas priėmė, viską, ką kalbėjom, išklausė, bet vos paklausus, kur išėjo tėvelis, kur jis slepiasi, pradėjo žliumbti ir nesako. Diržu plakėm ir ausis nusukinėjom, bet nesako ir tiek. Pakely privažiavę upę, manėm, pagąsdinsim, kad nuskandinsime. Diena šalta, upėje sraunus vanduo. Mergaitę iškėlę iš vežimo, sakom: „Sakyk, kur tėvelis slapstosi? Jei nepasakysi, paskandinsiu!“ Mergaitė tylėjo. Akys išsprogo, net neverkdama žegnojasi ir tyli. Aš sunkiai įpykinamas, bet tuokart nesusivaldžiau. Banditų benkartas, dar nuo žemės neišaugęs susna, o jau užsispyrusi kaip tikras banditas. Griebęs už plaukų, perkėliau mergaitę per turėklus ir užrikau: „Sakyk, gyvate, kur tėvas, arba aš tave kaip katę nuskandinsiu!“ Mergaitė klykia: „Mama!“ – bet nesako. Seržantas nutvėręs berniuką už kojos, nuleido galva žemyn prie pat vandens, net pamurkdė kaip šunytį, tas pamėlo, užsikosėjo, bet nepasakė. Net stebėtina, kaip ir sugeba banditai savo vaikus tokius užauginti. Matyt, jiems iš mažens skiepijama banditų neišduoti.

– Kvaily, vaikams tėvas ne banditas, – sugėdino gydytoja. – Ir tavęs tavo vaikai neišduotų.

– Manęs?! Mane parduotų tuoj pat. Boba prieš mane vaikus taip nuteikusi, kad parduotų iš pirmo pareikalavimo.

– Tai toks tu ir tėvas, jei vaikai nemyli.

– O ką su vaikais padarėte? – paklausė kareivis.

– Nieko. Vieną gyvačiuką vos gyvą nuvežėm į štabą ir pridavėm.

– Aš maniau, tu juos į upę sumetei, iš tavęs galima to tikėtis, – pasakė gydytoja.

– Baigt kalbas! – suriko karininkas, nutraukdamas jų ginčą.

„Niekšai, – mąstė Aleksandras, – mažus vaikus ir tuos kankina.“

Tą dieną vežiojo iki vėlyvo vakaro. Enkavėdistai dar ne vieną sodybą terorizavo. Jau temo, kai privažiavo pasiturinčio ūkininko namą. Ten sustojo nakvynei. Sodyba dailiai sutvarkyta. Gražūs pastatai, aplink prisodinta daug medžių, matėsi, kad čia

gyvena darbštus ūkininkas. Įvažiavus į kiemą, karininkas liepė iškinkyti arklius. Palikę rogių saugotoją, surinkę savo daiktus, enkavėdistai nuėjo į trobą. Matydamas, kad arkliai iškinkyti, jis taip pat nuėjo į namą. Likus be apsaugos Adomas prašneko:

– Man atrodo, jie mumis nepasitiki ir saugo, kad palikę juos nepabėgtume.

– Gal iš vežiotojų jau ne vieni pabėgo, – pritarė ir Aleksandras. – Tik mes kvailiai visą dieną išsibastėm ir nesugebėjom pabėgti. Kadangi jau Rietavą pravažiavom, nuo namų nutolom per trisdešimt kilometrų. Tai geras gabalas kelio.

– Nieko, rytoj paspruksim.

– Rytoj vėl būsime liudininkai, kaip nuvirkdys ne vieną šeimą. Man šiandien gimė baisi mintis, kad ir mes jų talkininkai. Vežiojame juos tam, kad mūsų žmones kankintų. Ar ne taip sakau?

– Ne visai taip, mes priversti vežioti. Jei ne mes, kiti tokie kaip mes vežiotų. Pakentėk, rytoj būtinai pabėgsim, – atsakė Adomas.

Arklius pašėrę, pagirdę, abu nuėjo į trobą.

Kambary buvo šeimininkė ir paauglė dukra. Vyrų nesimatė. Jie prisistatė esą enkavėdistų pavaryti vežikai.

– Kaip tai pavaryti? – nesuprato šeimininkė.

– Mus prievarta paėmė, kad juos vežiotume, – paaiškino Adomas.

Enkavėdistai buvo susėdę virtuvėje ir kitame kambaryje. Mergaitė atnešė ir jiems kėdučių atsisėsti.

– Nusirenkite, vaikiukai, ir sėskitės, – pakvietė šeimininkė ir ėmė klausinėti. – Iš kur važiuojate, kokios ten naujienos?

Jiems nespėjus į klausimus atsakyti, pati ėmė pasakoti, kiek čia rusai nukankino žmonių, kiek sudegino sodybų. Šeimininkė pasirodė esanti iš kalbiųjų ir kalbėjo per daug atvirai. Aleksandras suprato: ji mano, kad rusai lietuviškai nesupranta, norėjo ją perspėti, bet nesugalvojo kaip. Lietuviškai suprantąs enkavėdistas jau buvo persėdęs arčiau ir klausėsi jos pasakojimo. Nesumanydamas kaip šeimininkę nutildyti, tiesdamas kojas, tyčia apvertė kibirą su vandeniu. Užsiliejo vos ne visa virtuvė. Šnipas, pakėlęs kojas, ėmė juokais šaukti: „Skęstam!“

Aleksandras pašokęs nuo kėdės ėmė atsiprašinėti šeimininkės už išpiltą vandenį.

– Nieko nesijaudinkite, – ramino šeimininkė, paliepusi mergaitei vandenį susemti.

Dukrai ėmusis darbo, paprašė enkavėdistų pereiti į kitą kambarį. Jiems išėjus Aleksandras prisipažino specialiai išliejęs vandenį, kad nutrauktų jos pasakojimą, nes jų pokalbiu ėmė domėtis lietuviškai suprantantis rusas.

– Ar jie supranta lietuviškai?! – stebėjosi šeimininkė. – Jis vietinis rusas?

– Jis iš Rusijos, bet šiandien nugirdau jų pokalbį, kad jo motina lietuvė, ji ir išmokino lietuviškai.

– Mama niekada nesisaugo, politikuoja atvirai, – priekaištavo dukra.

– Man atrodė, nieko neleistino nepasakiau. Ačiū, kad perspėjote, o tai galėjau ir prišnekėti.

Mergaitei baigus valyti, šnipas vėl sugrįžo, bet šeimininkė jau žinojo, kalbėjo apie bereikšmius dalykus. Šnipui vėl išėjus, Aleksandras paklausė, ar negyvena čia netoliese žmogus, pavarde Kalvaitis.

– Kalvaitis Juozas gyvena šalimais, kitame kaime, – atsakė šeimininkė. – Kalvaičio du sūnūs partizanauja.

Netrukus šeimininkės dukra kažkur išėjo...

Rytą enkavėdistai sukilo labai anksti, prikėlę vežikus, skubino kinkyti. Iš vakaro enkavėdistų užsakyti pusryčiai buvo paruošti. Skubom pavalgę, susėdę į roges, išvažiavo. Karininkas labai skubino. Enkavėdistai, mojuodami automatais, ginė arklius.

– Vėluojame, vėluojame, – kartojo karininkas. – Iki tikslo trys kilometrai, nespėsime.

Privažiavus mišką, liepė sustoti. Išsiėmęs žemėlapį, pasišviesdamas žibintuvėliu, karininkas tyrinėjo vietovę. Išsiaiškinęs liepė pasukti į nedidelį miško keliuką. Važiuojant jaunuolynu, enkavėdistai baugščiai dairėsi, spausdami automatus, buvo viskam pasiruošę. Bailiai dairėsi ir Aleksandras, suprato patekęs į nemalonią situaciją. Jei partizanai užpultų, vargu ir jis išliktų gyvas.

Staiga šone subraškėjo krūmai. Melsvėjančioje ryto šviesoje pasirodė bėgančių šešėliai. Suprunkštę arkliai šoko šonan, vos rogių neapvertė. Ausis apkurtino sutratėję automatai. Šaudė enkavėdistai: vieni iš rogių, kiti – spėję iššokti ir sugulti ant žemės. Arkliai, pasibaidę šaudymo, lėkė šuoliais į priekį. Šaudymas nutolo.

– Suk į šoną! – sukomandavo karininkas. Pats griebęs už vadžių ir persistengęs nutraukė vadžias. Arkliai nebevaldomi lėkė kiek įkabindami. Aleksandras, įsikabinęs į rogių gardes, laikėsi, kad neiškristų. Šaukdamas arklius vardais, pats bandė sustabdyti. Apžvelgęs roges, pastebėjo, kad liko karininkas ir visą laiką į mišką šaudęs enkavėdistas.

– Nustok šaudyti! – suriko karininkas, šokdamas iš rogių.

Šūviams nutilus pasisekė ir arklius sustabdyti. Aleksandras iššokęs surišo vadžias, enkavėdistui padedant, apgręžė roges ir nuvažiavo atgal. Arkliai prunkštė. Adomo rogių nesimatė, šaudymo nesigirdėjo. Pakely paėmę karininką nuvažiavo į įvykio vietą. Aleksandro neapleido mintis: „Kas nutiko? Kodėl suskato taip šaudyti?“ Nejaugi pasalas rengę kiti enkavėdistai juos palaikė partizanais?

Netrukus sugrįžo į šaudymo vietą. Enkavėdistai būriu stovėjo šalia kelio. Prie jų gulėjo nušauti du dideli šernai, kurie ir buvo panikos kaltininkai. Enkavėdistai juokėsi, tyčiojosi vieni iš kitų, kad, apimti baimės, šernus banditais palaikė. Visi pasipildinėjo ištuštintas automatų apkabas. Netrukus sugrįžo ir Adomo rogės. Jose gulėjo sužeistas enkavėdistas, kuris, šokdamas iš rogių, nusilaužė koją. Karininkas

ketino Adomą siųsti į artimiausią miestelį Plungę, kad nugabentų sužeistąjį. Bet išvažiavę į vieškelį sustabdė sunkvežimį, perkėlė ligonį ir, lydimą vieno enkavėdisto, išvežė. Ligonį išsiuntę, vėl pasuko į mišką. Važiuojant enkavėdistai vis dar juokavo, tyčiojosi vienas iš kito iš dėl neseniai sukeltos panikos. Tik karininkas tylėjo, jautėsi nesmagiai lyg Don Kichotas, susikovęs su malūnais. Piktai surikęs: „Nutilkit!“ – sudraudė diskutuojančius.

Už miško privažiavo vienkiemį. Kaip ir visada, palikę vieną enkavėdistą rogių saugoti, nuėjo į sodybą. Po kelių minučių pasigirdo šaudymas, moterų, vaikų klyksmas. Vežikai susižvalgė, neramiai suplakė širdys. Skaudu buvo girdėti gimtojoje žemėje savo žmonių aimanas. Likęs enkavėdistas, nereaguodamas į šiurpų klyksmą, automatą ant peties užsikabinęs, apžiūrinėjo Adomo vežime gulinčius šernus.

Netrukus enkavėdistai atsivarė surištomis už nugaros rankomis, sukruvintu veidu žmogų. Žmogus verkė, tekantis iš galvos kraujas maišėsi su ašaromis, kruvino drabužius.

Kareiviai spardydami žmogų, vadinamą banditu, įstūmė į roges šalia šernų, įsakė važiuoti. Vieškelyje karininkas, sustabdęs pravažiuojantį sunkvežimį, areštuotąjį su vienu enkavėdistu išsiuntė į Plungę.

„Bėgti, šiandien pat bėgti!“ – sujaudintas reginio mąstė Aleksandras. Tą patį galvojo ir Adomas.

Pietauti enkavėdistai sustojo gražiame ūkyje. Įsukę į kiemą, atsivedę šeimininką, pagyvenusį žmogų, šernus nugabeno prie namo. Kadangi diena šaltoka, susiėmę savo mantą, visi nuėjo į trobą. Likęs sargas arklių iškinkyti neleido, liepė pašerti, pagirdyti ir patiems eiti į trobą. Aleksandras nuėjo į trobą pasiskolinti kibiro arkliams girdyti. Šeimininkas ir keli enkavėdistai triūsė prie šernų, ruošdamiesi juos svilinti. Pasiklausus šeimininko iš kur vandenį semti, parodė už kluono kūdroje eketę. Kūdrą nuo gyvenamojo namo slėpė kluonas ir ilga alėja jaunų eglaičių. Be to, takas sniege buvo gilus tarsi griovys. Nešdamas vandenį Aleksandras svarstė, kaip apgauti paliktą sargą, kad nors minutei juos paliktų. Pritaikęs progą perspėjo Adomą būti pasiruošusiam, greit viską išmesti iš vežimo, kas jų palikta, ir sprukti. Gimė išganinga mintis suvaidinti nelaimingą atsitikimą. Tyčia griuvęs, apsimetė stipriai nikstelėjęs koją. Palikęs kibirą pusiaukely, atstriksėjo viena koja prie vežimo. Priėjus enkavėdistui, paprašė gestais, kad pakviestų gydytoją. Enkavėdistas norėjo nuvesti jį į kambarį, bet jis sudejavo, kad labai skauda, negali priminti. Enkavėdistas, nieko neįtardamas, nuėjo į trobą gydytojo. Kai liko dviese, sušuko Adomui: „Bėgam!“ Kartoti nereikėjo. Likusius jų lakmonus išmetė ant sniego ir išvažiavo risčia pro vartus. Išvažiavę iš sodybos, varė arklius šuoliais. Jau tolokai buvo nuvažiavę, kai išgirdo sodyboje šaudant. Šaudė ne į juos, bet sargas, tikriausiai neberadęs jų, davė ženklą saviškiams. Lėkdami šuoliais greit privažiavo mišką. Jame pasuko į pusėtinai įvažinėtą keliuką ir lėkė, kiek pajėgė arkliai. Nuvažiavę apie du, tris kilometrus, lei-

do arkliams bėgti risčia. Važiavo nesustodami, kol pradėjo temti. Sutemus įvažiavo į ūkininko sodybą paprašyti nakvynės. Reikėjo arkliams poilsio ir patiems atsipūsti. Kelionėje nusikamavę trečią dieną sugrįžo namo. Apie pabėgimą tėvams nieko nepasakojo. Patys kurį laiką baiminosi, kad gali enkavėdistai pasivyti arba paskambinti į valsčių apie jų pabėgimą.

Taip ir buvo. Po trijų dienų tėvai buvo iškviesti į valsčių, gavo pylos ir sumokėjo baudą už jų pabėgimą. Sugrįžęs tėvas liepė pasiaiškinti, kodėl taip nutiko. Sužinojęs viską, ką jie matė, ką patyrė, matydami žmonių kančias, nebarė. Apkabinęs pabučiavo ir pasakė:

– Šaunuolis, teisingai ir pasielgei, kad pabėgai.

•

Kartą pas juos užėjo gerai nusiteikęs mokytojas Skirmantas. Jis papasakojo girdėjęs kalbant „Amerikos balsą“, kad vyksta derybos visoms kariavusioms šalims atsitraukti į 1938-tųjų metų sienas.

– Privers ir ruskius palikti Lietuvą, – džiaugėsi jis.

Mokytojas Skirmantas – Juškams autoritetas. Žmogus išsilavinęs, mokslus baigęs užsienyje. Gerai mokąs anglų, vokiečių, rusų kalbas. Nors radijo aparatai iš visų buvo paimti, mokytojas vieną turėjo pasislėpęs. Naktimis slapta paklausydavo žinių iš užsienio. Girdėtas naujienas papasakodavo patikimiems kaimynams. Greitą laisvę Lietuvai pranašavo jau reguliariai pradėjęs transliuoti „Amerikos balsas“. Lietuvos žmonės buvo maitinami gražiomis svajonėmis ir viltimis, o pasaulio politinis gyvenimas klostėsi rusų naudai. Dėl vakarų sąjungininkų neveiklumo ir nuolaidžiavimo, rusai sukūrė ištisą komunistinių valstybių sistemą. Amerikos prezidentas Franklinas D. Ruzveltas su senatu ir biznieriais pardavė bolševikams Rytų Europos valstybes, likimo valiai paliko ir silpnas Baltijos šalis.

Kartą vidurnaktį pasigirdo beldimas į langą. Pabeldė kartą, kitą. Aleksandras tuo metu nemiegojo, įėjęs į didžiąją trobą pažadino tėvus, motina prikėlė ir Jadzę. Dar kartą pabeldus, tėvas pasižiūrėjo pro langą, bet nieko nepamatė, vėl pabeldus, paklausė: „Kas?“ Už lango atsiliepė prislopintas balsas. Tėvas jį atpažino ir suprato – atėjo partizanai.

– Ponas Juška, išeikite į kiemą, – jau aiškiai kvietė balsas už lango.

Tėvas išėjo ir greitai sugrįžęs pasakė žmonai, kad vyrai prašo maisto ir drabužių. Vakarykščio susišaudymo metu vienas partizanas susiplėšė drabužius. Motina, nubėgusi į kamarą, atnešė visą rūkytą kumpį, duonos kepalą, pridėjo raugintų agurkų ir visa tai padavė tėvui.

– O gal pakviesk į vidų, – pasakė išeinančiam tėvui.

Aleksandrą išsiuntė į šaltinį vėsinamo pieno atnešti. Jis apsidžiaugė, galėdamas

nors kartą pasitarnauti partizanams. Išėjęs į kiemą, ąžuolo šešėlyje pamatė būrelį žmonių. Mėnesienoje blizgėjo jų ginklai. Vieni sėdėjo žolėje, kiti tyliai švilpaudami vaikštinėjo. Jų drąsa ir pasitikėjimas Aleksandrą pakerėjo. Jis priėjęs pasisveikino.

– Sveikas, sveikas vyruti, kaip ar išsimiegojai? – paklausė vyresnysis.

– Aš jums iš šaltinio pieno atnešiu.

– Ačiū, šaunus tu vaikinas. Liepa, palydėk.

– Einam, – pasakė Liepa, vaikinas, ne ką vyresnis už jį.

Jis eidamas norėjo prakalbinti partizaną, klausinėjo, kiek jų yra ar nebijo, bet partizanas buvo nekalbus, į klausimus neatsakinėjo. Tik paklausė, ar toli tas šaltinis. O jis buvo netoli, pievelės gale. Paėmę bidonėlį greit sugrįžo.

– Berneli, mes tau labai dėkingi, – pasakė partizanas, paimdamas pieną ir tuoj pat ėmė pilstyti į tėvo atneštus puodukus.

Kol jie valgė ir atsigėrė, Aleksandras stovėjo ir laukė. Nukentėjusysis, atsirėmęs į ąžuolo kamieną, rengėsi tėvo duotais drabužiais. Vyresnysis partizanus skubino. Sakė, kad greit švis, o dar toli eiti. Partizanas išpilstė paskutinį pieną ir grąžindamas indą tarė:

– Ačiū, šaunuoli, pienas labai gardus, ilgai atsiminsime tavo vaišingumą.

– Į sveikatą, džiaugiuos, galėdamas jums padėti.

Jiems išeinant tėvas perdavė ryšulį su maistu. Partizanai padėkoję atsisveikino ir išėjo.

Aleksandras iki ryto neužmigo, mąstė apie paslaptinguosius nakties svečius. „Jie narsuoliai, kovoja už Lietuvą, o tu kas? Sėdi sau namuose ir lauki, kol kiti laisvę iškovos," – priekaištavo vidaus balsas.

Tėvas, anksčiau atsikėlęs, apžiūrėjo kiemą, ar naktiniai svečiai ko nors nepaliko. Ir laimė, kad patikrino: buvo palikti suplėšyti drabužiai, suvalgyto kumpio kaulai ir trys šoviniai. Drabužius ir kaulą atnešęs sukišo į pakurą ir sudegino, o šovinius sumetė į kūdrą. Sėdus valgyti, tėvas pasakė, kad apie naktinius svečius niekam nė žodžio. Motina labai išgyveno dėl jų vargo ir gresiančių pavojų.

Šeima po partizanų apsilankymo kurį laiką jautėsi nesaugiai. Bijojo, ar kas nepastebėjo. Be to, įkliuvęs partizanas kankinamas gali išduoti. Jų laimei, niekas nepastebėjo ir neišdavė.

Birželio mėnesį Bronius atsiuntė antrą laišką. Rašė, kad artimiausiu metu žada juos išvežti į Japonijos frontą. Skundėsi sunkia tarnyba, ypač maistu. Atsiuntė kareivišką foto. Buvo labai sulysęs, kareiviška milinė kabėjo kaip ant kuolo. Visi jo gailėjo, ypač žmona – Bronė. Šeima nutarė išsiųsti maisto siuntinį. Tikėjosi, gal dar spės nueiti, kol išveš į Japoniją.

Motina pridėjo rūkyto kumpio, dešros, riebaluose išvirtų duonos džiūvėsių, svogūnų, medaus. Viską supakavę į fanerinę dėžutę išnešė į paštą. Nešė Bronė ir Aleksandras. Išsiuntę nuėjo į parduotuvę pirkinių. Bet parduotuvę rado uždarytą,

kieme vyko mitingas. Anuo metu tai buvo įprastas reiškinys. Juose ragino stiprinti tarybų valdžią, stoti į liaudies gynėjus, jungtis į kolchozus. Dabar mitingas vyko kolchozų steigimo tema. NKVD karininkas kalbėjo rusiškai, šalia stovintis stribas vertė į lietuvių kalbą. Gonkelyje sėdėjo keliolika stribų – mitinguotojų apsauga. Enkavėdistui baigus kalbėti kažkas iš minios sušuko:

– Ką daryti, kad už kolchozus vanagai užpakalius tarkuoja ir druska pasūdo?

Minioje kilo juokas. Stribas klausimą išvertė enkavėdistui.

– Draugai, čia juokai menki ir juoktis neverta. Mes žinome, kad lietuviški nacionalistiniai banditai trukdo kolchozų steigimui. Terorizuoja tarybinius aktyvistus, bet tai laikinas reiškinys. Juos greit pati liaudis sunaikins, o kolchozai bus įkurti. Jei Tarybų Sąjunga sutriuškino galingą Vokietiją, fašizmą, tai banditų saujelei beprasmiška kovoti, jie bus sugaudyti arba išnaikinti, – paaiškino kalbėtojas.

– Vokiečius sumušti Amerika padėjo, o dabar nepadės, – vėl balsas iš minios.

Kai kas nusijuokė. Gonkelyje sėdėję stribai atsistoję dairėsi, ieškodami replikantų. Miniai aprimus, išėjo į priekį senyvo amžiaus moteris ir prakalbo gergždančiu balsu:

– Ponuliai, dėl Dievo meilės, kad neįvyktų nelaimė, vanagai yra Sakelio dvare, gali ir čia ateiti.

– Iš kur žinai, sene? – paklausė vertėjas.

– Išeidama iš dvaro, mačiau juos vežimais atvažiuojančius.

Vertėjas persakė enkavėdistui. Tasai, suraukęs antakius, apsidairė. Keletas stribų, nulipę nuo gonkelių, nuėjo į bažnyčios šventorių, iš kur gerai matėsi dvaras ir kelias į jį. Sulipę ant tvoros, dairėsi pro žiūronus. Sugrįžo, pasikalbėjo su karininku ir vertėjas žmonėms pranešė, kad mitingas baigtas. Susėdę į sunkvežimį oratorius su stribais išvažiavo. Žmonės irgi sunerimo: vieni skirstėsi, kiti lūkuriavo, sustoję prie parduotuvės laukė, kol ją atidarys.

Po pusvalandžio į miestelį atvažiavo keli vežimai partizanų. Jų galėjo būti pusšimtis ar daugiau. Jie labai apgailestavo, nebeužtikę mitinguotojų, sakė norėję ir jie pasiklausyti. Jų vyresnysis atsistojo ant tų pačių laiptelių ir kreipėsi į susirinkusius. Ragino ūkininkus sabotuoti prievoles, saugotis nuo ištrėmimų į Rusiją. Nestoti savanoriškai į kolchozus. Kvietė visokeriopai remti laisvės kovotojus. Tikino, kad karas su Amerika neišvengiamas. „Rusai vėl bėgs iš Lietuvos, kaip 1941-aisiais metais, o mes juos deramai palydėsim," – parodė pakėlęs automatą.

1941-aisiais rusų kariuomenei traukiantis iš Lietuvos, Pavandenės aktyvistų sąjungos (vadinami baltaraiščiais) dvylikos žmonių grupė nutarė užkirsti jiems kelią*.

* 1941 m. birželio 25 d. mūšis prie Biržulio ežero – partizanų būrys pastojo kelią besitraukiantiems rusų armijos daliniams. Mūšis truko apie 1 valandą, kol baigėsi partizanų šoviniai, ir jie su sužeistaisiais pasitraukė. Dėl partizanų apgalvoto išsidėstymo, raudonoji armija mūšyje patyrė didelių nuostolių, prarado daug kareivių.

Pasalai poziciją pasirinko patogią – Biržulio ežero sąsiaurį, perkėlą. Jos plotis apie šimtą metrų. Sąsiaurio pietinėje pusėje – platus ežeras, šiaurinėje – siauras vandens ruožas. Už jo plačialape žole apaugęs dumblynas, nepraeinama klampynė. Aplinkui apeiti vieną ar kitą pusę per daug tolimas kelias.

Apšaudyti iš priekio per perkėlą besikeliantys rusų kariškiai labai supanikavo. Tikriausiai pagalvojo, kad priekyje išmesti vokiečių desantininkai. Pasijuto baisiuose spąstuose. Trauktis atgal negalėjo, nes vokiečių armija ant kulnų lipo. Šonuose ežerai, priekyje desantas. Panikos apimti dalis rusų puolė plaukti per siaurąjį vandens ruožą, bet, patekę į klampynę, visi prigėrė. Kiti susiorientavę, kad tai ne desantas, metėsi atakon. Blogai ginkluoti aktyvistai neatlaikę puolimo džiaugėsi pasitraukę. Jų vadas Milvydas žuvo. Užėmus vokiečiams Pavandenę, jis buvo iškilmingai palaidotas. Ta pasala sunaikino kelis šimtus rusų karių ir dar daugiau privertė pasi- duoti į vokiečių nelaisvę. Šią operaciją partizanų vyresnysis ir turėjo minty.

Oratorius priminė ūkininkams: kurie savanoriškai žemę atiduos kolchozams, praras teisę ją susigrąžinti, atgavus Lietuvai laisvę. Siūlė gerai pagalvoti prieš stojant į kolchozą. Patvirtino, kad išdavikų pasaulyje niekas nemėgsta, nepakęs ir jie.

– Tegyvuoja laisva Lietuva! Mirtis išdavikams ir okupantams! – užbaigė jis.

Prie Nepriklausomybės paminklo, kurį stribai vandališkai nusiaubė, iškėlė trispalvę vėliavą. Paskui paėmę iš parduotuvės reikalingų prekių, susikrovė į vežimus. Nemokamai prekes dalijo ir gyventojams. Parduotuvės vedėjas nusiminusiu balsu skundėsi, kas su juo bus. Rusai sušaudys ar į kalėjimą pasodins už parduotuvės išgrobstymą. Partizanai nuramino:

– Nesirūpink, tėvai, mes išduosime tau raštą, patvirtinantį, kad prekės paimtos Lietuvos laisvės armijai išlaikyti.

Davė jam dokumentą su herbiniu antspaudu. Šalia stovėjęs senukas nusispjovė:

– Tfu, pats šventas Dievas nebežino, kurių klausyti, kieno tiesa. Ir vieni, ir kiti pasakoja savo, o vargšas žmogus nežinai, ką ir begalvoti, – palingavęs galvą nuėjo dulkina gatvele, pasiramsčiuodamas obeline lazda.

Partizanams išvažiavus, namo išėjo ir Aleksandras su broliene. Pakely sutiko atvažiuojant tris sunkvežimius stribų ir enkavėdistų. Bet susišaudymas neįvyko, partizanai spėjo pasišalinti.

4

Laivui išplaukus į atvirus vandenis pradėjo supti. Keleiviai nevienodai supimą išgyveno: vieni, tarp jų ir Aleksandras, nieko nejautė, o kitiems darėsi bloga. Kurį

laiką sutriko organizmas, negalėjo valgyti. Dauguma keleivių stoviniavo denyje, dairėsi į nutolstantį Peveką, Rautano salą. Pradėjo rodytis nedidelės ledo lytys. Ant jų matėsi ir ruonių.

Aleksandras, pamatęs Sadauską su Masioniu, nuėjo su jais pasidairyti po denį. Denis pakankamai erdvus, daugiau kaip dvidešimties metrų pločio ir kelis kartus tiek ilgio. Jo vidury sumontuoti keltuvai, radijo, televizijos antenų stiebai ir aukšti kaminai. Viskas sutvirtinta įtemptais plieniniais lynais.

Orientuojantis nuo triumo angos, užpakalinėje denio dalyje, kairėje pusėje sumontuoti tualetai. Dešinėje – maždaug vidury laivo, prie kraštinės prausyklos ir šalia jų – geriamojo vandens bakas.

Denio priekyje jūreivių kajutės ir kapitono laivo valdymo kabina. Prie tualetų stovėjo keli amerikietiški traktoriai „Caterpillar“. Jie prirakinti prie denio specialiais kabliais. Traktoriai sugedę, nusukinėti žibintai ir kitos dalys. Sunku buvo suprasti, kam tą metalo laužą į „didžiąją“ žemę veža. Gal tyrinėjimams metalo patvarumui ir konstrukcijos tobulumui nustatyti, nes už tarybinius traktorius „ČTZ-65“ ir „Stalinec“ amerikietiški nepalyginamai kokybiškesni.

Aleksandras prisiminė Krasnoarmeisko metalo laužyną, kuriame stovėjo dešimtys tokių sulaužytų traktorių, įvairių ekskavatorių, kompresorių ir kitos kalnakasybos technikos. Metalo laužu buvo nuklota net keliolikos hektarų teritorija. Tame laužyne ir jam teko nekaltai nukentėti.

•

Kartą ekskavatorių parko viršininkas, parašęs laužyno sargui raštelį, pasiuntė jį su Kuzminkinu atvežti angliškam ekskavatoriui „Baki Kliper“ (*„Ransomes & Rapier“, „JCB“?*) remontinių dalių.

Enkavėdistas sargas, perskaitęs raštelį parodė ekskavatorių, sakydamas, kad galima atsukti tik tai, kas parašyta raštelyje ir nieko daugiau. Pats nuėjo šildytis į savo būdelę. Šaltkalviai, atsisukę reikiamas dalis, susikrovę į rogutes, ruošėsi išvažiuoti. Bet toliau pastebėjo kelis traktorius „Caterpillar“. Vienas toks traktorius dėl sugedusio aukšto spaudimo siurblio stovėjo jų dirbtuvėse. Sumanė ta proga ir jam dalių atsivežti. Nuėję išmontavo siurblį. Nešant jį į roges pastebėjo sargas. Išbėgęs iš būdelės suriko: „*Lažis*!“ (gulti). Ėmė šaudyti. Šaudė taip arti, atrodė kulkos zvimbdamos vos keli centimetrai nuo jų lėkė. Jiems sugulus, pribėgęs enkavėdistas pradėjo spardyti keikdamas, vadindamas juos vagimis. Nueidamas pagrasino:

– Gulėsite čia tol, kol suledėsite.

Esant trisdešimt penkių laipsnių šalčiui gulėdami ant sniego pasmerktieji greit sušalo. Nuo drebėjimo dantys barškėjo, bet vos pajudėjus enkavėdistas vėl įnikdavo šaudyti. Kulkos rikošetuodamos nuo metalinių konstrukcijų bauginančiai zvimbė.

Prašant leisti atsikelti, enkavėdistas pribėgęs, įrėmęs šautuvo vamzdį ketino nušauti. Iš jo sužvėrėjusio, debiliško veido buvo galima to tikėtis.

Po kurio laiko Aleksandras taip sušalo, atrodė, jau neištvers, pradėjo šalčio mirties snaudulys apimti. Staiga pasirodęs karininkas liepė keltis. Išklausęs enkavėdisto sargo kaltinimus, įsakė su rogutėmis ir tariamais įkalčiais (nusuktomis dalimis) eiti su juo į štabą.

Ten viską surašė – kas, iš kur, už ką teisti. Sužinoję, kad abu politiniai, dar labiau įtūžę ėmė spardyti. Pagrasinę perduoti teismui, uždarė į tamsią kamerą.

Po kelių valandų nuvedė pas vyresnį karininką, davė pasirašyti, kad nenukentėjo ir leido išeiti. Į dirbtuves sugrįžo baigiantis dienai. Antonesku jau viską žinojo. Enkavėdistai buvo atėję ir į dirbtuves išsiaiškinti, ar tikrai yra toks traktorius, kuriam reikalingas tas siurblys. Apžiūrėję sugedusį traktorių, gavę iš viršininko raštišką patvirtinimą, kad toks traktorius yra ir siurblys reikalingas, leido „nusikaltėliams" sugrįžti į dirbtuves.

Už parodytą „gerą iniciatyvą", kad norėjo suremontuoti sugedusį traktorių, vos nepateko į teismą. „Ko gero būtų pridėję po penketą metų," – šyptelėjo Aleksandras.

Nors teismo išvengė, nenuteisė, bet nukentėjo labai skaudžiai. Jo visą kūną išbėrė pūliuojančiomis votimis. Gydytojo Plačio tvirtinimu, tai nuo per didelio persišaldymo.

•

Vaikščiodami susitiko čečėnų grupę, Sadauskas lageryje buvo su jais kartu dirbęs. Sustoję ėmė dalytis prisiminimais. Aleksandras su jais pasisveikinęs, nuėjo prie laivo borto ir įsižiūrėjo į bangas, kurios ritosi kaip apvalios kalvos viena kitą gindamos. Žiūrėdamas į jas prisiminė gimtinės ežerą gražuolį Biržulį...

Šiltą birželio sekmadienio rytą jis su Adomu nuėjo prie ežero. Norėjo laiveliu paplaukioti, bet, jo neradę, susėdo krante. Virš spindinčio vandens žaismingai vibravo drugeliai, ketursparniai vabzdžiai. Giedrame danguje maloniai šildė saulutė. Tolumoje snaudė Liepyno miškas. Kelios šimtametės liepos, lyg pabėgusios iš miško tankmės, žaliavo ežero pakrantėje. Jų turtingoje lapijoje čiulbėjo paukšteliai. Toliau – žydinti pieva. Saulė, ežeras ir nuostabi gamta teikė šventinę ramybę. Jie gėrėjosi aplinka ir kalbėjosi apie paskutinius kaimo įvykius, apie greit prasidėsiantį karą su Amerika.

„Karas – ne šventė, jis neša kančias ir sugriovimus. Pralieja upes žmonių kraujo. Reikėtų sudrebėti vien apie jį pagalvojus, bet tas pats karas pavergtiesiems gali atnešti laisvę, išsivadavimą iš svetimtaučių jungo," – mąstė Aleksandras. Jo mintis nutraukė Adomas:

– Ar ne laikas ir mums pradėti veikti?

– O kaip? – pažvelgė į draugą.

– Aš radau tris granatas ganykloje, turiu rusišką karabiną su šoviniais. Einame kurį vakarą Jakumo pagąsdinti. Įmesime porą granatų pro langą ir tegu galuojasi išgama, – siūlė Adomas.

Jakumas jų kaimynas. Vienas iš aršiausių bolševikinės valdžios rėmėjų. Jo abu sūnūs – stribai, o jis pats – prievolių agentas. Jie visi labai žiaurūs, norėdami valdžiai įsiteikti, galėtų ir visai nekaltą žmogų nukankinti, jų rankos nesudrebėtų. Jie piktybiškai terorizavo ūkininkus. Buvo nepasotinamai gobšūs ir gašlūs. Visa jų šeima – girtuokliai ir kaime pagarsėję paleistuviai. Žmonės kalbėjo, kad jis gyvena su vyresniąja dukterimi. Išveždami žmones, jie dažnai atskiria nuo šeimos gražesnes moteris, merginas, jas iššagina, o paskui nušauna kaip bandžiusias pabėgti. Ir niekas niekur negalėjo jų apskųsti. Jie buvo visagaliai naujos santvarkos kūrėjai. Jais pasikliovė komunistinė tarybų valdžia.

Sklido kalbos, kad Jakumas taip pasielgė ir su Adomo dėdės šeima. Kartą naktį visi girti įsiveržė į dėdės namus. Senis Jakumas, vos peržengęs slenkstį, ėmė šaudyti. Suvaręs visą automato apkabą į lubas ir šventus paveikslus, suriko:

– Kelk, buože, leisk man su tavo boba pagulėti!

Išgąsdintas dėdė virpančiu balsu paklausęs:

– Kaimyne, už ką mus taip skriaudi, ką mes tau blogo padarėm?

– Tu man dar nurodinėsi, kaip elgtis! – užriko Jakumas. – Aš – tarybų valdžia, kaip noriu, taip elgiuos, nedrįsk man nurodinėti! – Liepė sūnums paauklėti dėdę. Tie sumuštą dėdę uždarė į kamarą, o senis Jakumas jo nėščią žmoną iššagino. Po tų orgijų, jų pačių vežimu išvežė visą šeimą tremtin. Veždami neleido ne tik maisto, bet ir būtiniausių drabužių pasiimti.

Adomas degdamas kerštu ir siūlė Jakumą nudobti.

– Apie veikimą ir aš jau seniai galvoju, – pasakė Aleksandras, – bet nežinau nuo ko pradėti. Taip, kaip tu siūlai, nesutinku. Nors Jakumas nusipelnė bausmės, gal jis nevertas ir gyventi, bet bausti reikėtų kitaip. Kai pradedu galvoti apie tą košmarą, kuris dabar vyksta mūsų Lietuvėlėje, plaukai šiaušiasi: ten nušovė, ten pakorė, ten visą šeimą iššudė. O kiek į kalėjimus sukišo, kiek išvežė ir taip kasdien, be galo. Pasižiūrėk, kas iš mūsų kaimo liko. Kiek žmonių iššudyta rusams atėjus: keturi miške, penki kariuomenėje, du kalėjime, vienas lyg ir stribuose. Kiti išgąsdinti patys po pasvietes išsiblaškė. Gaila net žiūrėti: žudo lietuviai lietuvius, lieja vieni kitų kraują. Ir už ką? Kai kur jau vienos šeimos nariai vieni prieš kitus stoja. O niekas nesusipranta atsukti visiems ginklus į bendrą priešą – Rusiją, rusus. Jie, ir tik jie atnešė Lietuvai visas nelaimes. Visų trijų granatų nepagailėčiau į Kremlių įmesti, – baigė Aleksandras savo samprotavimus.

– O kas jiems liepė išdavikais būti? – nesutiko Adomas.

– Adomai, tie išdavikai pavojingi tik dabar, mus okupavus rusams. Pajutę glo-

bėjus, jie išlindo lyg tarakonai į šviesą ir neriasi iš kailio norėdami šeimininkams įsiteikti. Kodėl jų anksčiau smetoninėje Lietuvoje nebuvo? Tas pats Jakumas buvo ramus kaip balta avelė. Pameni, ar darė jis kam blogo? Gyveno netvarkingai, girtuokliavo, bet tik sau bloga darė, ne kitiems. Gal ir pogrindyje kokie niekšeliai lindėjo. Na ir tegul, dar šimtą metų būtų lindėję, kol visai išdvėsę. Bet jie mūsų gyvenimui, mūsų žmonėms buvo nepavojingi, – gynė savo tiesas Aleksandras.

Jiems besikalbant, iš krūmų išlindo senasis Jakumas. Automatą per petį permetęs, artinosi tiesiai į juos.

– Vilką mini, vilkas čia, – tarė Aleksandras, rodydamas į ateinantį.

– Ką veikiame, vaikinai? – priartėjęs paklausė Jakumas.

– Norėjom pasiirstyti, bet laivelio nerandam, – sumelavo jie.

– Dar paieškokit, gal rasit, – pasakė jis ir nuėjo.

– Ko tam Judui prireikė? Lando kaip „Dumbrių velnias“, – stebėjosi jaunuoliai.

– Ar nenugirdo mūsų pokalbio? – susirūpino Adomas.

– Ne, ką tu, negalėjo, – ramino jį Aleksandras.

Bet abiems liko nesmagu, atsikėlę nuėjo namo.

Pirmadienį Aleksandras kultivavo pūdymą. Jau buvo priešpietis, kai išgirdo namuose šaudymą. Motinos ir sesers klyksmą. Jam net kojas pakirto. Palikęs arklius, tekinas nubėgo namo išsiaiškinti, kas nutiko. Ko aimanuoja namiškiai? Atbėgęs išvydo kraupų vaizdą: tėvas pastatytas prie sienos, veidu tekėjo kraujas. O girtas prievolių agentas Jakumas svirduliuodamas į jį šaudė. Motina, prieš jį suklupusi, maldavo nenušauti, sesuo klykiančiu balsu verkė vidury kiemo. Ant kelio vežime sėdėjo senis Petrošius ir abejingai žiūrėjo į smurtą. Aleksandro pasirodymo niekas nepastebėjo. „Dieve, jis juk nušaus,“ – dingtelėjo baisi mintis. Dusdamas nuo susijaudinimo ir bėgimo, pats nepajuto, kaip pribėgęs iš nugaros šoko ant Jakumo, pargriaudamas jį kartu su savimi. Nuaidėjo šūvis, tėvas susmuko, motina sukliko! Jis nagais draskė Jakumui veidą. Agentas supratęs, kad jį vaikas užpuolė, smogė naganu jam į galvą, Aleksandras prarado sąmonę. Jakumas atsistojęs nusikeikė, keletą kartų spyręs jau nejudančiam vaikui, nuėjo prie laukiančio Petrošiaus, sėdo į vežimą ir nuvažiavo.

Aleksandras atsipeikėjo lovoje. Šalia verkė motina ir sesuo. Jos dėjo jam ant galvos šaltą kompresą. Tėvas aprišta galva sėdėjo šalia ir glostė jo plaukus, kalbėdamas:

– Pabusk, sūnuti, pabusk, gerasis mano gelbėtojau.

Jis lyg per miegą girdėjo tėvo balsą, bet niekaip negalėjo atmerkti akių. Atsitokėjęs nesusigaudė, kur esąs, kas nutiko. Kodėl jis lovoje? Tik po akimirkos, tartum uždangai nusileidus, prisiminė Jakumą ir šaudomą tėvą.

– Tėveli, ar labai tave sužeidė? – paklausė pamatęs aprištą tėvo galvą.

– Nusiramink, sūneli, tau negalima judėti.

Vakare Aleksandras sužinojo visą tiesą. Tėvas buvo įvykdęs papildomai uždėtą

prievolę. Atvažiavus Jakumui su Petrošiumi patikrinti ar įvykdyta, parodęs pridavimo kvitus, tarė:

– Jau neprikibsite, vyrai, atidaviau viską iki grūdo.

Vien už žodį „neprikibsite“ Jakumas ir įtūžo. „Ak, buože, dar nurodinėsi man, prikibti ar ne. Tu žinai, kas aš?! Aš tarybų valdžia ir kaip norėsiu, taip darysiu, prikibsiu ar neprikibsiu – tai mano reikalas. O panorėsiu, tave kaip šunį nušausiu,“ – stvėręs naganą, pradėjęs šaudyti virš tėvo galvos. Tėvas išgąsdintas ėmęs prašyti nusiraminti, aiškinosi nieko blogo nepadaręs. Jakumas tūžęs toliau. Demonstruodamas savo galią, smogęs nagano rankena tėvui į veidą. Paskui pareiškė areštuojąs. Išsivedęs į lauką, pastatęs prie sienos ir įnikęs aplink šaudyti. Buvęs kartu Petrošius Jakumo savivalei neprieštaravęs. Išėjęs sėdo į vežimą ir ramiai laukė. Motina prašiusi Petrošių, kaip kaimyną, sutramdyti Jakumą. Bet Petrošius atsisakė: „Ką aš padarysiu, juk matai, kad jis girtas.“ Motina įrodinėjusi, kad tai yra visa blogybė, kad jis girtas, juk gali nušauti, bet kaimynas net patenkintas buvo savo sėbro smurtavimu. Nesutarusi su Petrošiumi, motina pati puolusi po kojų, maldavusi nenušauti. Bet Jakumas šlykščiai nusikeikęs, spyrė motinai ir toliau šaudė.

– Nepajutau, kaip tu atsiradai, – pasakė motina, glostydama sūnaus galvą, o pati pro ašaras šypsojosi.

Nukentėjo visi: tėvui sumušė galvą, paskutiniu šūviu sužeidė petį. Motinai skaudėjo suspardytą šoną. Aleksandrui nuo spyrio skaudėjo nugarą ir atvirą žaizdą galvoje. Nors galva buvo aprišta, bet kraujas vis dar sunkėsi.

Po to įvykio Aleksandro sąmonėje įvyko lūžis. Kiek anksčiau geidė tarp lietuvių santarvės, vienybės, nepritarė tarpusavio kraujo liejimui, dabar, atvirkščiai, geidė keršto. Norėjo be gailesčio naikinti visus parsidavėlius – stribus, agentus ir kitą šlamštą. Jo manymu, tik juos sunaikinus, galėjo grįžti į tėvynę ramybė. Šiandien Adomo pasiūlymą priimtų be dvejonių. Jakumui su Petrošiumi įmestų ne vieną, bet kelias granatas. Po to įvykio jis įtikėjo naujosios valdžios tarnautojų niekšingumu. „Kokie pavaldiniai, tokia ir valdžia,“ – tikino save. Kelias dienas vaikščiojo paniuręs, kurdamas Jakumui keršto planą.

Nuo žaizdų ir išgyvenimų senasis Juška susirgo, svaigo galva, karščiavo. Momentais kliedėjo – šokdamas iš lovos šaukė: „Už ką?!“

Motina visą naktį nemiegojo, slaugė ligonį, paryčiui vėl virė žolių arbatą, gamino kitokių vaistų. Jadzė vaikščiojo apsiverkusi, nuo tėvo nesitraukė.

Apie įvykį jų namuose sužinojo kaimynai. Visi užjautė, keikė bolševikų valdžią ir jų sužvėrėjusius pakalikus. Kerštingieji siūlė Jakumą nudėti, padaryti savo teismą. Arba pranešti partizanams, kad su juo susidorotų. Vyresni žmonės sakė, kad nieko nebus nužudžius Jakumą, niekas nepasikeis, jo vietoje bus kitas ir nė kiek ne geresnis. Daugumos nuomone – reikia jį apskųsti valsčiuje. Kai pati valdžia vieną kitą paauklės, nubaus, ir likusieji bus kultūringesni.

Tėvo sveikata negerėjo, prieš pietus šeima nutarė važiuoti pas gydytoją. Aleksandras, pakinkęs į brikelį Raudį, išvažiavo į Varnius. Varniuose gydytojai gyveno buvusiose kareivinėse. Jis ten ir pasuko. Pririšęs arklį, nuėjo į buvusius gražius karininkų rūmus ieškoti gydytojo. Rūmai karo metu subombarduoti, bet pirmame aukšte ir pusrūsiuose gyveno žmonės. Gydytojai gyveno pirmame aukšte. Radęs duris, pasibeldė. Niekas neatsiliepė, valandėlę palaukęs, vėl pasibeldė. Neatsiliepus ketino nueiti, bet viduje išgirdo žingsnius. Spragtelėjus užraktui duris atidarė pagyvenusi moteris. Aleksandrui pasirodė, kad ji kažko susikrimtusi. Pagarbiai pasisveikinęs, paklausė, ar čia gyvena gydytojas. Ištarus gydytojo pavardę, senutė net krūptelėjo. Gal taip tik pasirodė.

– Užeikite, – plačiau atidariusi duris, pakvietė ji, – gydytojas čia gyveno, bet dabar nėra.

– Tai kur dabar?

– Jo nebėra, vakar išvežė į Sibirą, – paaiškino senutė nusiminusiu balsu. – Užpuolė kaip nevidonai, žmona silpna, tik iš ligoninės su naujagimiu, kaip ji ir ištvers. Vyras prašė, maldavo palikti ją, nors kuriam laikui, kol sustiprės, vėliau pati atvažiuotų, bet nepaliko. Sumetė kaip gyvulius į sunkvežimį, net maisto ir būtiniausių daiktų pasiimti neleido, viską stribai išgrobstė, – šluostėsi ašaras senutė. – Oi Dievulėliau, Dievulėliau, kaip ji ir ištvers?

– O kur jūsų sūnus? Man atrodo, jis irgi gydytojas?

– Nėra, vaikeli, ir jo. Ačiū Dievui, kad gerų žmonių yra: iš anksto pranešė, spėjo pasitraukti.

– Labai gaila. Ir kada tie banditai nustos nekaltus žmones terorizavę! Jie ir mano tėvelį vakar sužalojo, dabar serga, – pasiskundė Aleksandras. – Pažįstate Jakumą?

– Jakumą? Tą prievolių agentą? – paklausė senutė.

– Taip, tą.

– Pažįstu, kaip nepažinosi, tą girtuoklį visas miestas pažįsta. Neseniai žydbernis buvo, o dabar valdininku pasidarė.

– Tas Jakumas vakar mano tėvelį sudaužė, vos nenušovė. Ir mane su motina suspardė.

– Oi, Dieve, ko sulaukėme, – suaimanavo senutė.

– Dėl to tėvelis serga, reikia gydytojo.

– Jėzau, Marija, bedieviai nekaltą žmogų gali užmušti. Iš Jakumo visko galima tikėtis, dar prieš karą jis savo brolį už kelis litus užmušė. Kalėjime sėdėjo, bet bolševikai išleido. O dabar ragus įgavo. Banditų valdžia banditus ir valdininkais pasirenka.

– Ponia, patarkite, kur man surasti bet kokį gydytoją?

– Gydytojų Varniuose daugiau nėra, bet jūs užeikite pas seselę Onutę. Ji seniai su gydytojais dirba, gal ji galės pagelbėti.

– O kur ta Onutė gyvena?

– Prie mūrinės bažnyčios, Upės gatvėje, – paaiškino ji. – Arba palauk, apsirengsiu, eisime kartu, aš paprašysiu, kad ji važiuotų.

Aleksandras džiaugėsi, kad parsiveš nors kokį mediką.

– Ačiū jums, jūs labai gera, – padėkojo senutei.

Seselę Onutę rado namuose. Jis įsivaizdavo ją jauną, bet ji tokia pat sena, kaip ir ši gydytojo motina. Pasisveikindamas pabučiavo jai ranką. Sesutei tai labai patiko.

– Iš kur tą malonų jaunuolį atsivedei? – paklausė senutės.

– Onute, jų namuose didelė nelaimė, tie nevidonai tėvą sušaudė – guli vos gyvas. Gydytojų nėra, sakau, gal tu nuvažiuotum jiems padėti.

– Vargu ką pagelbėsiu, jei sušaudytas, aš niekuo padėti negalėsiu.– Jį tikriausiai reikės operuoti.

– Būkite gera, neatsisakykite, operuoti nereikės. Tėveliui su naganu galvą sumušė ir petį sužeidė. Blogiausia, kad jis karščiuoja, – pasiskundė Aleksandras.

– Jei tiek, tai važiuojam, po sumušimo, išgąsčio žmonės dažnai karščiuoja. Palaukite, aš tuoj susiruošiu, – pasakė ji išeidama į kitą kambarį.

– Gal su vežimu čia atvažiuoti?

– Kur jį palikai?

– Prie mūsų namų, – atsakė senutė.

– Nereikia, nueisim, juk netoli.

Jai išėjus Aleksandras dairėsi po kambarį. Apstatytas gražiais baldais, daug gėlių. Vienos gražiai žydėjo, kitos, jam nematytos, vijosi sienomis. Sienoje kabėjo dailios merginos portretas.

– Tai jos jaunos portretas, – paaiškino senutė. – O va, šitas jaunuolis, – parodė kitą portretą, – jos sužadėtinis. Jis buvo garsus inžinierius, Prancūzijoje mokslus baigė, turėjo savo automobilį. Jie ruošėsi susituokti, susižadėję buvo. Kartą, važiuojant iš jos namų, įvyko avarija ir jis žuvo. Kaip ji vargšelė sielvartavo, manėm, išprotės. Vėliau nurimo, bet jau kito pamilti negalėjo. Ji tikrai buvo graži, daug jaunuolių siūlėsi, bet ji liko ištikima savo Albertui, – papasakojo senutė.

Sugrįžo seselė. Rankoje laikė sanitarinį krepšį. Aleksandras paėmė panešti. Užrakino namo duris ir nuėjo visi prie vežimo. Jis liko lauke, o seselė užėjo pas senutę paimti kai kurių vaistų. Po minutės sugrįžo, sėdo į vežimą ir išvažiavo.

Už miestelio juos sustabdė stribai. Jie buvo dviese ir gerokai įkaušę. Pareikalavo nuvežti juos į kaimą.

– Mes važiuojame pas ligonį, negalime jūsų vežioti, – paaiškino seselė.

– Ligonis – ne meška, nepasius, o mums reikia banditus gaudyti, – pasakė stribas, laikydamas arklį už apynasrio.

Antras sukikeno. Pasilenkęs bandė pakelti nuo žemės siuvamąją, matyt, kažkur pavogė. Bet vos pasilenkęs ant jos užgriuvo ir vėl bandė atsikelti. Matėsi, kad jis

labai girtas.

– Kaip jūs drįstate taip kalbėti? Žmogus miršta, o jie dar tyčiojasi! – jau supykusi barėsi seselė.

– Tu, ciocyte, nepurkštauk, esi sena varna ir nekranksėk, o lipk greičiau lauk, kol neišstūmiau, – tyčiojosi stribas, rodydamas išpuvusius dantis.

Paleidęs apynasrį, artėjo prie vežimo. Jis buvo šiek tiek blaivesnis už sėbrą.

– Gausi, ciocyte, išlipti ir palaukti, kol mus vaikinukas suvežios. Jurgi, lipk, važiuojam! – kvietė bendrą, jau pakėlusį nuo žemės siuvamąją.

Aleksandras suprato: geruoju neatsikratysi.

– Laikykis, – pasakė seselei, o pats truktelėjo vadeles.

Raudis, lyg to ir laukęs, stojo piestu ir ėmė šuoliais lėkti. Stribai, stovėję arti brikelio, vos spėjo atšokti. Šokdami sukrito į griovį, pilną vandens. Paskandino ir savo grobį – siuvamąją mašiną. Kol išsirioglinę pradėjo šaudyti, jie buvo toli už kalnelio.

– Och, ir arklys tavo, ne arklys, o žaibas, – stebėjosi seselė. – Nereikėjo mums stoti. Ale ir žmonės!

– Stribiniai išperos, – tarė Aleksandras.

– Taip, taip.

Po pusvalandžio atvažiavo į namus. Namiškiai jau nerimavo, ligonio būklė negerėjo.

Seselė nusirengusi apsiaustą ir nusimazgojusi rankas ėmėsi darbo. Apžiūrėjusi ligonį, paprašė užvirinti vandens. Suleidusi antibiotikų injekciją, paruošė gelsvą skiedinį ir išplovė žaizdas. Sutvarkė ligonį ir, apkabinusi Jadzę, tarė:

– Neliūdėk, gražuolėle, tėvelis greit pasveiks. – Atrinkusi iš krepšio vaistų padavė motinai, paaiškindama, kada kokius duoti. – Po kelių valandų dar suleisiu vaistų, – pasakė nusivilkdama chalatą.

Namiškiai išgirdę, kad ligoniui pavojaus nėra ir greit pasveiks, lengviau atsiduso. Motina pakvietė seselę pietų. Ši nesididžiavo, valgė ir vis kalbėjo, pasakojo miestelio naujienas. Pavakary tėvo sveikata pagerėjo, temperatūra krito. Jis jau šypsojosi ir kalbėjosi su sesele. Saulei artėjant prie laidos, Aleksandras seselę su dovanomis išvežė į namus. Kitą dieną ligonio sveikata buvo dar geresnė.

Antradienis Varniuose – turgaus diena. Motina, kaimynų įkalbėta ir pati pykčio kupina, išsiruošė į valsčių apskųsti agentą Jakumą. Tėvas bandė atkalbėti, kad neverta prasidėti: „Ne tie laikai, šiandien jie visi vienodi nuo žemiausio iki aukščiausio, toks tokio nebaudžia.“ Bet motina neklausė. Jai pritarė kaimynai ir vaikai. Anksčiau atsikėlę susiruošė išvykti. Motina pardavimui paėmė šlakelį sviesto, grietinės, o Jadzė supakavo krepšelį gražesnių vištų kiaušinių. Pakinkę Raudį į brikelį išvažiavo.

– Kur geriau kreiptis – į miliciją ar valsčių? – važiuojant paklausė motina.

– Aš manau, į valsčių, juk jis prievolių agentas, ne tiesioginis stribas, – patarė Aleksandras.

– Eisim į valsčių.

Varniuose pirmiausia užsuko į turgų. Ten jau šurmuliavo minia žmonių. Palikę vežimą, prekes davė pažįstamai kaimynei parduoti, o patys nuskubėjo į valsčių. Ten rado daug žmonių. Ūkininkai, suvažiavę į turgų, tvarkėsi reikalus ir valsčiuje. Dauguma suvaryti už prievolių nevykdymą. Suėję kieme šnekučiavosi, dalijosi rūpesčiais ir laukė, kada pašauks į kabinetą. Juškienei dauguma jų pažįstami, todėl maloniai sveikinosi. Artimieji, girdėję nuotykį su Jakumu, klausinėjo apie vyro sveikatą. Sužinoję atvykimo tikslą, vieningai pritarė, sakė: „Užeik, būtinai užeik, tegu aplaužys tam galvijui ragus, bus mandagesnis."

Motina, girdėdama kaimynų pritarimą, pasijuto drąsiau. Mintyse įsivaizdavo, kaip pirmininkas, ją išklausęs, Jakumą nubaus, o gal net iš pareigų atleis.

Valsčiaus pirmininko laukiamajame sėdėjo kelios moterėlės užverktomis akimis, laukė priėmimo. Vieną jų pažinojo – tai gretimo kaimo neturtingo ūkininko žmona. Ji atvyko dėl vyro, kuris areštuotas už prievolių neatidavimą. Skundėsi vakar jį mačiusi visą sumuštą, sukruvintą, gaila net žiūrėti, į žmogų nepanašus.

– Neverkite, ponia, gal paleis, – ramino ją motina.

– Pirmą prievolę atidavėm visą, antrą ir trečią papildomai nuvežėm. O dabar reikalauja tiek, kad ir viską atidavę neužtektume. Vakar atvažiavo Jakumas su stribais ir areštavo. Kad tu matytum, kaimynėle, visi girti, sužvėrėję, vos vaikų neiššaudė, – pasakojo moterėlė. – O Dieve, kokia nelaimė. Prašysiu, kad vyrą paleistų. Jei paleis, viską parduosime, ką turime, ir eisime, kur akys mato. Gana tų kančių. Juk vis tiek gyventi neduos. Jie tyčia tas prievoles krauna, kad žmogus, visko atsisakęs, eitum į kolchozą. O ten mes neisim. Geriau žydo bernais pasidarysime, bet į kolchozą neisim, – tvirtai pasakė moteris.

– Ar pirmininkas dar nepriima?

– Nepriima, sako aktyvo susirinkimas. Sėdžiu ir laukiu, kol tas pasitarimas baigsis.

Pirmininko kabinete pasigirdo šurmulys. Atsidarius durims išėjo stribai ir kitas aktyvas. Paskutinis išėjo partorgas.

– Sakykite, pone, ar pirmininkas jau laisvas? – paklausė Juškienė.

– Taip, galite užeiti.

– Užeikite, kuri pirmoji, – pasiūlė motina moterims.

Nepažįstamoji, pasibeldusi į duris, užėjo. Likusieji laukiamajame sukluso. Už durų pasigirdo verksmingas moters balsas:

– Pone pirmininke, aš – Survilienė, mes naujakuriai, neturtingi žmonės. Visą amžių dirbom dvaro kumečiais. Gavę iš tarybų valdžios skiautelę žemės, labai apsidžiaugėm. Manėm, pagyvensim ir mes kaip žmonės, kaip savarankiški šeimininkai, ūkininkai. Ir anyta pas mus gyventi atvažiavo. Ji taip pat kumetė, dvaruose ilgai vergavo.

– Trumpiau, ko norite? – nutraukė moters pasakojimą storas balsas.

– Taigi, taigi mes norime, kad nevarytų mūsų į kolchozą. Tegu turtingieji eina į kolchozą, tegu sužino, koks gardus kumečio gyvenimas, – verksmingai aiškino iš kumetės tapusi ūkininke moteris.

– Drauge Surviliene, kolchozas – ne pono dvaras, kolchoznikai – ne kumečiai. Reikia džiaugtis, kad jus į kolchozą priima.

– Sakote, džiaugtis? Koks ten džiaugsmas – vėl likti be arklelio, be vežimo, be sklypelio žemės. Buvom beprasigyveną, jau porą arklių turėjom ir trečią karvutę užsiauginom. Tikėjomės, nors amželio pabaigoje žmoniškai pagyventi. O dabar kas: nuėję į kolchozą, vėl plikbambiais tapsime. Ar už tai mano sūneliai galveles už tarybų valdžią paguldė. Vienas fronte su vokiečiais kariaudamas, kitas banditus gaudydamas, kad mus, senus tėvus, kolchoznikais paverstų, – piktai priekaištavo moteris.

– Gana! – nutraukė ją pirmininkas. – Galite eiti, kitaip nebus.

Moteris apsiverkusi išėjo.

– Vagys, ne tarybų valdžia, – pasakė Survilienė nueidama.

Po Survilienės užėjo motinos pažįstamoji. „Šššš...“ – motina parodė klausytis, ką jai pasakys.

Kabinete pasigirdo tylus moters balsas, prašymas paleisti vyrą. Paskui aiškinimas, už ką jis sulaikytas. Po kiek laiko sudundėjo storas pirmininko balsas:

– Jokio pasigailėjimo. „Kas Dievo – Dievui, kas ciesoriaus – ciesoriui“, – tyčiodamasis iš moters, pasakė pirmininkas.

– Ponas pirmininke, draugas viršaiti, – sujaudinta painiojosi moteris, – atiduosime visą prievolę, atiduosime, skolingi neliksime, tik paleiskite vyrą, be jo aš nežinau, kaip ir pradėti gyventi, – pravirko moteris. – Likusi viena su būriu vaikų, negalėsiu ir prievolės atvežti. Maldauju jus, paleiskite vyrą, prisiekiu, viską atiduosime, – jau visu balsu verkdama prašė ji.

– Per dvi dienas priduok visą prievolę, tuomet pažiūrėsime ir dėl vyro paleidimo, – kaip kirviu nukirto pirmininkas. – O dabar eikite!

– Dieve, Dieve, kas dabar daryti, kaip gyventi? – aimanavo ji išeidama.

Į laukiamąjį susirinko daugiau žmonių, bet eilė buvo Juškienės. Ji ir užėjo su sūnum. Aleksandras pastebėjo, kad pirmininkas ne vienas, toliau prie lango sėdėjo du ginkluoti stribai – pirmininko apsauga. Pirmininkas sėdėjo už plataus stalo. Pagal girdėtą storą balsą jis buvo per daug smulkutis, ne daug ką didesnis už Aleksandrą. Tik raukšlėtas veidas ir nuplikusi galva liudijo, kad žmogus persiritęs gyvenimo kalną. Kabinetas erdvus. Sienos, lyg muziejuje, nukabinėtos Lenino, Stalino ir kitų barzdočių portretais. Už pirmininko nugaros, lyg patvirtindama valdžios sostą, kabėjo raudona vėliava. Aukščiau jos stambiomis raidėmis užrašas: „Tarybų valdžia – liaudies valdžia“. Aleksandras pažvelgė į motiną, kuri stovėjo smulkutė prieš platų stalą ir jaudinosi.

– Ponas pirmininke, – kreipėsi motina. Jam pasirodė, kad net per daug garsiai. – Mes atidavėm visą prievolę. Išvežėm viską, bet valstybinę prievolę įvykdėm. Štai kvitai, – sudėjo ant stalo prieš pirmininką kvitus.

– Labai gerai, – neleidęs motinai baigti kalbėti pasakė jis, net nežvilgtelėjęs į kvitus.

– Už ką prievolių agentas Jakumas mus terorizuoja? Užvakar vos nenušovė vyro, sumušė vaiką, – parodė aprištą sūnaus galvą, – ir mane suspardė.

– Kaip sumušė? – nustebęs pažvelgė į motiną pirmininkas.

– Paprastai už nieką. Vyras rodydamas tuos kvitus pasakė: „Viską pridaviau, dabar jau neprikibsite." Už tą žodį „neprikibsite" Jakumas ir įsiuto. Su pistoletu galvą sumušė ir vos nenušovė.

Aleksandras pastebėjo, kad sukluso ir sėdėję stribai. Motina papasakojo visą nuotykį. Pirmininkas nepertraukdamas išklausė.

– Už ką mus kankina? Už ką? – nesusivaldydama jau pakeltu balsu pasakė ji ir pravirko. – Vyriausias sūnus kariuomenėje tarnauja, o mus, kaip nusikaltėlius, terorizuoja, – skundėsi, šluostydama ašaras.

– Juk nenušovė dar, ko čia taip įsisnargliojai lyg į kapus lydėdama, – tarė vienas stribas.

– Nenušovė, bet sužeidė ir kiek kankino!

– Jakumas ne iš tokių, jei būtų norėjęs nušauti, neprašovęs būtų, – užtarinėjo Jakumą kitas stribas.

– Kiek turite žemės? – paklausė pirmininkas.

Trisdešimt hektarų, bet kokia ten žemė – daugiau kaip pusė Dumbrių pelkės, – supratusi klausimo tikslą, dailino motina.

– Nusiraminkite, drauge Juškiene, vyras nemirė ir nemirs, mes viską išsiaiškinsime, kaltus nubausime, – pasakė pirmininkas, pastumdamas motinai kvitus, tuo parodydamas, kad vizitas jau baigtas.

Išeidamas Aleksandras iš stribų išraiškos suprato, kad vizitas beprasmis. Jakumo ne tik, kad nenubaus, bet tikriausiai ir neapklaus. Teisingai tėvas sakė, kad nieko iš to nebus: „Varnas varnui akies nekerta." Dabar tuo įsitikino ir jis.

Taip ir buvo, Jakumas dirbo kaip dirbęs. Dar ne vieną ūkininką jis sužalojo. Ir tik tuomet, kai sumušė valsčiaus partorgą ir bandė iššaginti jo žmoną, buvo nuteistas keleriems metams laisvės atėmimo. Bet ir lageryje dirbo saugų būryje, saugojo kitus kalinius.

5

Laive gyvenimas slinko nuobodžiai. Aleksandras mėgo išeiti į denį. Buvo nusižiūrėjęs gerą vietelę laivo kilyje. Atsistodavo pačiame smaigalyje, rankomis įsiremdavo, kad skaudanti koja būtų mažiau apkrauta, ir stovėdavo ištisas valandas, kol sušaldavo. Smagu žiūrėti, kaip į laivo priekį dūžta bangos, įsupdamos ir milžinišką laivą. Aplinkui, kiek akys užmato, vien kunkuliuojantis vanduo. Jis anksčiau niekada neplaukė atvira jūra, ypač audringu vandeniu. Vandens stichija jį labai žavėjo.

Tiesa, tuo pačiu jūrkeliu jis plaukė ir į Čiukotką, bet tuomet buvo kalinys, retai į denį išleisdavo. Ir ruošai išėjus skubindavo sugrąžinti. Nors plaukė daugiau kaip mėnesį, bet jūros gerai ir nematė. Dabar jis ištisomis valandomis galėjo gėrėtis laisvūne jūra, kuri siautė, kunkuliavo, tartum užviręs milžiniškas puodas. Jis pastebėjo, kad bangos, nors ir didelės, kelių ar keliolikos metrų aukščio, bet ne aštriabriaunės, kaip dūžtančios į seklų krantą. Atvirame vandenyne jos ritosi apvaliomis kalvelėmis. Jose ir mažas laivelis neribotą laiką išsilaikytų. Dabar jis suprato, kodėl senovėje, laivams sudužus, jūrininkai audringoje jūroje po kelias paras išlikdavo nenuskendę.

Kartą apie vidudienį Aleksandras stovėjo savo įprastoje vietoje, gėrėjosi supimu ir vandens platybėmis. Diena buvo šviesi, saulėta. Žemai slenkantys nuožulnūs saulės spinduliai, atsimušdami į bėgančias bangas, tarsi uždegdavo jas ugnies blyksniais. Reginys buvo nepakartojamas. Staiga tolumoje pamatė ištrykštančius keistus fontanus. Jie sublizgėdavo ir vėl dingdavo. Jų buvo kelios poros.

– Vyrai, banginius matau! – šūktelėjo jis.

– Kur banginiai, kur? – klausinėjo subėgę keleiviai.

– Va, ten! – parodė į visai arti laivo iškilusius fontanus.

Greit banginius pastebėjo visi. Iš priekio į laivą plaukė trys gyvūnai. Vienas milžiniško didumo, atsiskyręs nuo kitų, pasisuko tiesiai į laivą tartum pasiruošęs jį torpeduoti. Atrodė, susidūrimas neišvengiamas. Kai liko apie du šimtus metrų, jūros milžinas, suvinguriavęs uodega, nunėrė į gelmes. Vėl iškilo tik toli už laivo. Kiti, nekreipdami į laivą dėmesio, nuplaukė šonu. Aleksandras pirmą kartą savo gyvenime matė banginius atviroje jūroje ir iš taip arti. Galvodamas apie banginius prisiminė brolio iš Telšių atvežtą knygą apie jūros gyvūniją. Joje buvo aprašomi banginiai, rykliai, aštuonkojai ir kiti jūros gyventojai.

•

Kartą, saulėtą sekmadienio rytą, jis nusinešė knygą į diendaržį, atsisėdo patogiame savo gamybos suole, sklaidė lapus ir gėrėjosi gyvūnų paveikslėliais. Atėjo ir brolis Stasys. Kurį laiką sėdėjo šildydamiesi saulėkaitoje. Abu svajojo, kaip gera būtų pa-

Ridikai, 1954 m.

plaukioti jūroje, pamatyti gyvus banginius. Paskui kalba nukrypo apie vietines naujienas. Neseniai gretimame kaime tarp partizanų ir stribų įvyko susišaudymas. Žuvo keli stribai. Stasys neseniai buvo grįžęs iš Telšių, nežinojo apie tai, tad Aleksandras broliui ir papasakojo.

Vasaros rytas šventiškai gražus. Giedrame danguje švietė karšta saulė. Aukštoje žydrynėje čireno nematomas vieversėlis. Darže žydėjo aguonos. Jų ugniniai žiedai maloniai glostė akį. Virš daržo skraidė margasparniai drugiai. Jokio vėjelio, tylu, ramu, nekrutėjo joks lapelis. Už svirno ūksmingoje klevo lapijoje cypsėjo paukštelis. Jo cypsėjimas, vyturėlio čirenimas, bičių ir kitų vabzdžių dūzgimas veikė raminančiai. Aleksandrą užliejo palaimos jausmas. Atrodė, visas pasaulis toks mielas, artimas. Nėra stribų, nėra partizanų, nėra žudynių nei kraujo. Gyvenime tik gėris ir meilė. O žmonės, laimės vaikai, visi geri tarsi broliai... Jis mėgo svajoti, jį dažnai aplankydavo savotiškai keistos mintys.

Už šermukšnėlių girdėjosi sesers Jadzės niūniavimas. Ji laistė darželyje gėles ir lyg su gyvomis kalbėjosi. Aleksandras, atsilošęs į suolo atramą, primerkęs akis žiūrėjo į tolį, kur žaliu kilimu plytėjo išplaukusių rugių laukas. Iš avilių zvimbdamos skrido bitės. Jos lėkė ir lėkė viena kryptimi lyg mažytės kulkelės, kol ištirpdavo saulės ir šviesos jūroje. Jis sėdėdamas stebėjo brolio profilį. Stasys gražus: banguoti šviesūs plaukai, mėlynos akys. Brolis jam patiko. Jis visą laiką Stasį mylėjo labiau už kitus brolius. Gal todėl, kad Stasys tik metais už jį vyresnis. Jau kelinti metai

Stasys Juška

mokosi mieste. Jis jautė, kad brolis už jį viskuo pranašesnis: fiziškai silpnesnis, bet gabumais, sumanumu visada jį pranokdavo. Pamena, ankstyvoje vaikystėje Stasys pirmas išmoko pinti iš žolių pynes, šiaudines skrybėles. Pirmas savarankiškai nuėjo į ganyklas, nepabijojo gūdaus miško. Ir Aleksandrui ten kelią parodė. Jie kartu išėjo ir į mokyklą. Jam tebuvo šešeri metai, dar ne laikas, bet, kad Stasiui reikėjo eiti, dėl draugystės išleido ir jį. Ir mokykloje brolis buvo pranašesnis, gabumais išsiskyrė iš visos klasės.

Kartą, dar mokantis pirmame skyriuje, per dailyraščio pamoką, mokytojas, kažkur išeidamas, pirmokus paliko ketvirtokams prižiūrėti. Įpusėjus pamokai, ketvirtokas, pasižiūrėjęs į brolio sąsiuvinį, pagyrė už gražų raštą, pakėlęs parodė ir visai klasei:

– Pasižiūrėkite, vaikai, kaip Stasiukas gražiai rašo.

Aleksandrą apėmė pavydas, noras, kad ir jį pagirtų. Iš paskutiniųjų stengėsi rašyti labai gražiai. Prirašęs puslapį, pakvietė ketvirtoką, rodydamas darbą, laukė pagyrimo. Ketvirtokas pasižiūrėjo, susiraukė ir tarė:

– Na, vyruti, ir prirašei, kaip žydas – viską atvirkščiai. Pasižiūrėk, ar taip pavyzdyje parašyta?

Pakėlęs parodė ir vaikams, tie ėmė juoktis. Užrašęs naujus pavyzdžius, liepė vėl rašyti. Jis vos nepravirko iš apmaudo, – vietoj pagyrimo, sulaukė gėdingo peikimo.

Aleksandrą iš prisiminimų grąžino brolio balsas:

– Pasakyk ar tu moki tylėti?

– Kaip tylėti?

– Išlaikyti paslaptį.

– Kokią paslaptį?

– Bet kokią, kad ir paprasčiausią.

– Man atrodo, kad taip, – Aleksandras atsakė abejodamas.

– O jei tave kankintų? – neatstojo Stasys.

Jis suprato, kad brolis nori pasakyti kažką svarbaus, todėl ir kamantinėja jį.

– Jeigu paslaptis sietųsi su draugais ar tėvyne – niekada. Jokiais kankinimais iš manęs neišgautų.

Stasys, primerkęs akis, kažką mąstė. Tikriausiai dvejojo, sakyti ar ne.

– Broli, aš tau pasakysiu vieną slaptą dalyką, bet tu turi prisiekti, kad niekam neišplepėsi: nei draugams, nei Jadzei. Tėvams ir tai negalima sakyti, supratai mane? – klausiamai žiūrėjo Stasys.

– Ir Zelbai?

– Ir Aleksejui, niekam, supratai?

– Stasy, kaip nori, jei paslaptis tokia didelė ir manim nepasitiki, gali nesakyti, – pyktelėjo, įtardamas, kad brolis juo netiki. Kiek patylėjęs tarė,– Stasy, paslaptį mokėsiu saugoti, duodu garbės žodį.

– Skaityk! – brolis, ištraukęs iš kišenės, padavė jam sulankstytą popierių.

Aleksandras ištiesinęs ėmė godžiai skaityti. Tai buvo Lietuvos laisvės armijos atsišaukimas. Jis prasidėjo žodžiais: „Perskaitęs, nedelsdamas duok kitam. Pamiršk, iš ko gavai ir kam davei...“ Po atsišaukimu parašas – Žemaitijos Vaidoto pulko vadas.

– Iš kur tu jį gavai? – paklausė grąžindamas.

– Aleksai, aš priklausau pogrindžiui, LLA. Tai tokia pogrindinė organizacija, vienijanti studentiją, moksleiviją ir visus susipratusius Lietuvos žmones... Vis vien taip ilgai nebus, – kalbėjo brolis, – rusus iš Lietuvos išvys. Kad valdžios vėl kokie gaivalai neužgrobtų, Lietuva vienijasi išlaikyti tautinę dvasią, ruošia savo žmones, kad lemiamu momentu galėtų jais remtis.

Brolis Aleksandro akyse pakilo į nepasiekiamas aukštumas. Jis – pogrindininkas! Jis kovoja už Lietuvą! Jis – nematomas laisvės karys, kuris plytą prie plytos deda laisvės rūmui. Jis – kaip knygnešys Bielinis, Vincas Kudirka – tautos žadintojas. Tokių žmonių pasiaukojimu vėl Lietuva žadinama, kaip 1918 metais. Tai labai didinga, nepaprasta.

– O kur štabas yra? – paklausė Aleksandras.

– Nebūk per daug smalsus, žinok, štabas yra, jame dirba protingi žmonės. Yra daug štabų, jie apima visą Lietuvą. Ir visi priklauso vienam generaliniam štabui, iš kur išeina visi įsakymai, direktyvos. Daugiau nieko neklausinėk. Mokėk laikyti paslaptį ir tai, – nutraukė jo smalsumą Stasys.

Aleksandras daugiau nebeklausinėjo. Jam brolis atrodė jau visai suaugęs, suvyriškėjęs. Jis, paskendęs savo mintyse, įsivaizdavo būsimas kovas. Jose aktyviai dalyvaus ir brolis. Tik jis, gyvenantis kaime, lyg nematantis kurmis knisasi laukdamas, kol kiti jam laisvę iškovos.

Prabėgo 1945-ųjų metų vasara, pilna laukimų ir nevilties. Žmonės gyveno lyg kare. Perspektyvinių darbų niekas nedirbo, gyveno šia diena. Enkavėdistų ir stribų

siautėjimai nesiliovė. Kas vakarą keliu pravažiuodavo dengti sunkvežimiai. Visi žinojo – tai enkavėdistai su stribais važiuoja rengti pasalų partizanams. Saulei įdienojus sunkvežimiai grįždavo, kartais tušti, kartais su grobiu. Parveždavo areštuotus kaimiečius, partizanų ar savų lavonus.

Nesnaudė ir partizanai. Jų būriai augo, smogiamoji jėga stiprėjo. Jie suruošę pasalas, priguldydavo baudėjų. Užminavę kelius, susprogdindavo jų mašinas. Arba keršydami už sudegintas sodybas, iššudytus namiškius, sušaudydavo stribų ar komunistų aktyvistų šeimas. Visokeriopai trukdė naujos santvarkos įsitvirtinimui. Jiems talkininkavo beveik visi Lietuvos gyventojai.

Artėjo ruduo. Aleksandras jo laukė nekantraudamas, nes tėvas žadėjo šį rudenį ir jį leisti mokyklon. Viliojo mokslas ir gyvenimas Telšiuose. Gyvens kartu su broliu ir geriausiu draugu Aleksejumi Zelba.

Paskutinį sekmadienį, prieš išvažiuojant jiems į Telšius, tėvai išvažiavo pas gimines pasisvečiuoti. Namuose liko vieni vaikai. Atsisveikindami su jais, prieš išvykstant į Telšius mokytis, susirinko visi draugai. Visi turėjo dviračius, tai ir suvažiavo: Adomas Narbutas su sesute Elze, Vaclovas Jasevičius su Genute ir Aleksandras (Alekse-

jus) Zelba. Mergaitės nubėgo į kambarį pas Jadzę, vaikinai, likę kieme, apžiūrinėjo vienas kito dviračius. Stasį prieš kelias dienas ištiko nesėkmė: važiuodamas į Varnius sutiko stribus, vienas atėmė jo gerą dviratį, palikdamas blogesnį, su sukiurusia užpakaline padanga. Dabar jis, išmontavęs ratą, klijavo padangos kamerą. Vaclovas jam talkino. Suremontavę dviračius, jaunuoliai sumanė pasivažinėti po apylinkę. Nuvažiuoti į Girgždūtės kalvą, kuri buvo arčiausiai iš trijų aukščiausių Žemaitijos kalnų. Iki jos tik devyni kilometrai kelio, o nuo kalvos matėsi plačios apylinkės.

– Stasy, Aliau, žiūrėkite, Bronė atvažiuoja! – pravėrusi langą, sušuko Jadzė, rodydama į kelią.

Visi atpažino vieškeliu važiuojančią dviratininkę, ji – kariuomenėje tarnaujančio brolio žmona. Brolienė, įvažiavusi į kiemą, vikriai nušoko nuo dviračio.

– Sveiki, jaunikaičiai, – pasisveikino, atremdama dviratį į sieną.

– Kaip tik vienos dar ir trūksta, – atsakė vaikinai kviesdami viešnią pas save.

Bronė, nors ištekėjusi, bet jaunutė (jai tik devyniolika), nuo visų mažai kuo skyrėsi. Merginos išbėgusios apkabino viešnią, sveikinosi. Jadzė brolienę išbučiavo ir abi apsikabinusios ėmė suktis.

Vaikinai pasivažinėti po apylinkes pasiūlė ir mergaitėms.

– Bronele, važiuojam, – pirmoji pritarė Jadzė.

– Kuo važiuosite, juk dviračių neturite, – tarė Bronė.

– Tikimės, kavalieriai bus džentelmenai, mus pavėžins, – atsakė visos kartu.

– Būtinai gražuolėlės, tik gerų šluotų pasirūpinkite, – pasiūlė nepamirštantis humoro Adomas.

– Tu ką, mes – raganos, kad ant šluotų važiuotumėm? – užsipuolė jį merginos, apmėtydamos obuolių graužtukais. Tasai džiaugėsi pasprukęs. Visi juokėsi. Sutarė: vaikinai veš mergaites. Bet kol rinkosi poras, vėl kilo daug juoko.

– Jadvyga, eik pas mane! – kvietė Zelba.

– O kodėl pas tave, ne pas mane? – prieštaravo Vacys. – Manai, kad tavo dviratis raudonos spalvos Jadzei labiau patiks! Jadze, neklausyk jo, važiuojam su manim, mano dviratis geresnis ir firma ypatinga – „Kometa“, vadinasi, skrisim kaip su laineriu.

Jų ginčą išsprendė pati Jadzė, pribėgusi atsisėdo į Zelbos dviratį. Tarp jos ir Aleksejaus buvo užsimezgusi abipusė simpatija. Zelba šyptelėjęs parodė Vaclovui pirštais nosį. Pasispyręs keletą kartų išvažiavo pro vartus. Genutę vežė Stasys. Elzės nepasidalijo Vacys su Aleksandru. Abu gyrė savo dviračius ir kvietė važiuoti. Bronė su Adomu žiūrėjo į juos ir juokėsi.

– Princai, užsimerkite, karalaitė renkasi, – siūlė Bronė.

Elzė susinepatoginusi nuraudo, pribėgusi sėdo į brolio dviratį ir liepė važiuoti.

– Ei, kavalieriai, jums nosis, – pridėjusi prie veido išskėstus pirštus parodė Bronė. Visi nusijuokė.

Išvažiavus Adomui, išvažiavo Vaclovas, Bronė ir Aleksandras su Stasiu. Kelias lygus kaip stalas, važiuoti smagu. Leidžiantis į Užgirių pakalnę, puskilometris nuo Girgždūtės, juos sustabdė enkavėdistai. Tikrino dokumentus, iškratė kišenes. Asmens pasą tik Bronė turėjo, visi kiti nepilnamečiai – gimimo metrikus. Apieškoję, nors ir nieko įtartino nerado, bet vis tiek nepaleido, visus nuvarė į netoli esantį Užgirių dvarą. Stasys ir Zelba rusiškai kalbėjo pusėtinai, todėl bandė protestuoti. Aiškino, kad jie ne vanagai ir ne jų ryšininkai. Šiaip sau sumanę popietę pasivažinėti po apylinkę, užlipti į Girgždūtės kalną. Bet enkavėdistai ir klausyti nenorėjo, liepė nutilti ir vykdyti įsakymą.

– Ot, įkliuvom, – susirūpino Bronė.

Nesmagiai jautėsi ir kiti. Nuvarę jaunuolius į dvaro sodybą, susodino ant žolės prie svirno. Leitenantas, palikęs stribui saugoti vaikus, jau buvo beinueinantis, tik tuo metu į kiemą įbėgo užduseęs stribas. Jis greitosiomis kažką pasakė leitenantui ir abu nubėgo. Likęs stribas stovėjo ant prieklėčio ir dairėsi, kur visi nuskubėjo. Iš Girgždūtės pusės pasigirdo intensyvus šaudymas. Kairėje kiemo pusėje, už pievelės, buvo didelis dvaro kluonas. Pro praviras viršutines dureles kyšojo šienas. Kalno pusėje šaudymas stiprėjo, sukaleno kulkosvaidis.

– Su partizanais susikabino, – pusbalsiu pasakė Stasys.

– Na, ir momentą pataikėm iškylauti, – stebėjosi Aleksandras. Belaisviai neramiai dairėsi. Pastebimai jaudinosi ir likęs stribas. – Dėl ko jūs mus čia laikote? – paklausė stribo Aleksandras.

– Tylėt! – pagrasino stribas automatu. – Mes jus, bandiūgos žinom, ryšius perduodate.

– Kokius ryš... – norėjo paklausti Stasys, bet stribas, paleidęs automato seriją virš galvos, įsakė nutilti. Zvimbdamos kulkos suskaldė rūsio stogelio čerpes.

Visi suprato, kad kalbinti beprasmiška, tas žvėris žmogiškos kalbos nesupranta. Aleksandras atsistojęs pabandė pasidairyti, kas kur šaudo, bet stribas lyg sargus šuo piktai suurzgė ir vėl paleido seriją į tas pačias čerpes. Iš stribo griežtumo visi suprato, kad jie laikomi pavojingais nusikaltėliais, tikriausiai partizanų ryšininkais. Tai visiems kėlė nerimą. Po pusvalandžio šaudymas pritilo ir greit visai nurimo.

Netrukus sugrįžo ir leitenantas su keliais stribais, vesdamiesi du pagyvenusius kaimiečius, – vyrą ir moterį. Jie abu buvo sumušti, sukruvinti. Vyro išmušti priekiniai dantys, kad nepaspringtų krauju, jis dažnai spjaudėsi. Moteris gailiai verkė, susiėmusi už galvos, aimanavo, kartodama kažkokius vardus. Leitenantas, pastatęs kaimiečius prieš belaisvius, reikalavo parodyti, kuris ateidavo su ryšiu. Jie žiūrėjo į jaunuolius ir kratė galvą. Aleksandrui dingtelėjo baisi mintis: jei žmogus, vengdamas pakartotinių kankinimų, imtų ir parodytų į bet kurį patvirtindamas, kad ryšininkas – visi pražuvę. Laimė, kaimietis buvo garbingas žmogus ir kankinamas nenorėjo apkaltinti nekaltų. Visas sukruvintas, sužalotas, enkavėdistų prilaikomas

kratė galvą, kad nepažįsta.

– Bandite, aš tau greit atmintį sugrąžinsiu, visus pažinsi! – suriko leitenantas, smogdamas naganu į galvą. Žmogus nugriuvo, o stribai įniko spardyti.

Moteris, maldaudama Dievo vardu, prašė neužmušti, bet, stribui smogus automatu, sukniubo šalia vyro.

– O Jėzau, Jėzau! – kartojo ji beviltiškai skėsčiodama rankomis.

Matydamos tą baisų smurtą merginos pravirko. Bronė pirmoji prabilo:

– Už ką juos kankinate, jie tikrai mus pirmą kartą mato, kaip ir mes juos...

– Nutilk, banditų prostitute, dar tu čia aiškinsi, – suriko leitenantas žengdamas jos link.

Jadzė ir Elzė balsu pravirkusios apsikabino Bronę. Stribai pakėlė leisgyvius kaimiečius ir jau norėjo vėl tardyti, bet tuo metu įvyko netikėta staigmena, lyg stebuklas. Atrodė, čia pat virš galvos sukaleno kulkosvaidis, automatai. Suzvimbusios kulkos skaldė rūsio stogą ir svirno sieną, visus priplojo prie žemės. Aleksandras, krisdamas gulom, spėjo pastebėti, kaip, stvėręsis už krūtinės ir pasviręs šonu, griuvo negyvas leitenantas. Keletą žingsnių atšokę susmuko ir kiti enkavėdistai, ir stribai. Belaisviai buvo toliau ir liko nepaliesti. Nušauti gulėjo ir vargšai kaimiečiai. Šaudymas tęsėsi, šaudė čia pat. Aleksandras nepakeldamas galvos pasuko į šoną pažiūrėti, kas šaudo. Šaudė partizanai iš kluono viršutinių durelių. Nutilus šaudymui, keli partizanai, nušokę nuo kluono šieno, nubėgo link Girgždūtės kalno, kur vėl pasigirdo šaudymas. Pasijutę laisvi, sukilo ir belaisviai. Ėmė paskubomis dairytis: gulėjo keli lavonai, bet iš iškylautojų nė vienas nenukentėjo. Aleksandras su Adomu, nubėgę už svirno, apsidairė – jokio žmogaus, jokio stribo. Adomas norėjo paimti leitenanto naganą, bet Stasys nepatarė.

– Bėkim iš čia, kol ne vėlu, – prašė merginos. Tam pritarė visi.

Stvėrę dviračius, išvažiavo. Adomo dviračio priekinė padanga peršauta, Elzę paėmė vežti Aleksandras. Išėję į kelią, skubiai važiavo. Nutolus nuo dvaro sodybos, pakely gulėjo dar keli stribų ir enkavėdistų lavonai. Pavojingiausia buvo pervažiuoti Užgirių kalno pakilimą. Atvira vieta, gali apšaudyti. Kylant į kalną, gerai matėsi Girgždūtės kalnas, kur vis dar šaudė. Kas šaudo, nesimatė, tik kaleno kulkosvaidis, tratėjo automatai. Aleksandras su Zelba važiavo pirmieji, už jų Adomas, Bronė ir kiti. Privažiavę stačiausią vietą, nulipo nuo dviračių ir bėgte bėgo į kalną. Prie Girgždūtės šaudymas sustiprėjo, girdėjosi granatų sprogimai. Leisdamiesi į kitą kalno pusę, iškylautojai pasijuto saugiau, juos dengė Užgirių kalnagūbris. Jau netoli namų išgirdo atburzgiančius sunkvežimius. Nepanorę su jais susitikti, pasuko į ganyklų alksnyną ir pasislėpę stebėjo kelią. Užgirių link nuvažiavo trys sunkvežimiai, pilni stribų ir enkavėdistų.

Iškylautojai lengviau atsiduso parvažiavę į namus. Susėdę ant prieklėčio aptarinėjo, kaip visa tai nutiko. Visų nuomone, juos išgelbėjo kluone buvę partizanai,

kurie labai gerai matė, kas vyksta kieme ir pačiu laiku atidengė taiklią ugnį. Nukovę enkavėdistus, išlaisvino juos. Visi gailėjo kaimiečių, kurie buvo tikrai taurūs žmonės, bet krito kartu su stribais ir enkavėdistais. Laimė, kad jie, belaisviai, buvo toliau ir visi sėdėjo, todėl liko nenušauti. Labiausiai jaudinosi Bronė. Jei ne staigus leitenanto žuvimas, nežinia, ką jis būtų su ja padaręs. Mergaitės gėrėjosi partizanais, kurie, apsirengę gražiomis šaulių uniformomis, juos išgelbėję, nušoko nuo daržingalio ir nuskubėjo Girgždūtės kalno link. Apskritai, sekmadienio nuotaika buvo sugadinta. Netrukus visi ėmė skirstytis. Pirmieji išvažiavo Adomas ir Zelba. Adomui parvažiuoti ratą paskolino Aleksandras iš savo dviračio. Po jų išvažiavo ir Vaclovas. Aleksandras draugą palydėjo iki kelio. Išvažiuodamas ilgesniam laikui, Aleksandras norėjo su draugu nuoširdžiau atsisveikinti, išėjus į kelią Vacys tarė:

– Aleksandrai, jūs visi išvažiuojate mokytis, norėčiau ir aš važiuoti, bet tėvas manęs neleidžia. Jums išvažiavus, bus labai liūdna. Patark, ką daryti? Sakau, gal į stribus įsirašyti?

– Ką!? – suriko Aleksandras.

– Sakau, gal į stribus eiti? – pakartojo Vaclovas.

– Drauguži, jei tu sugebi protauti, tikiu, niekada to nepadarysi. Ar tu galėtum kankinti žmones, kaip neseniai matei?

– Ne. Šito tikrai ne, bet...

– Suprask, nerodant žiaurumo, tavęs stribu niekas nelaikys. Dabar mano nuomonę žinai, tai lik sveikas, neliūdėk, susitiksim, – ištiesė atsisveikinimui ranką.

Vacys, nebaigęs išklausyti, paspaudė ranką ir nuvažiavo.

„Nejaugi Vacys galėtų stribas būti?“ – mąstė Aleksandras grįždamas į kambarį. Jis žinojo, kad Vacio tėvas laisvamanis, komunistams prijaučiantis, bet kad Vacys stribu būtų, ir minties tokios neturėjo. Vacio ketinimą papasakojo ir broliui. Stasys kategoriškai sakė, kad Vacys to nepadarys.

– Ir negalvok, jis to tikrai nepadarys, – garantavo Stasys.

Tą patį vakarą sužinojo, kad susišaudyme prie Girgždūtės žuvo daug žmonių – enkavėdistų ir taikių gyventojų. Labiausiai enkavėdistai niršo, kad nežuvo nė vienas partizanas.

Sugrįžę ir sužinoję tėvai apie jų išvyką ir tragediją Užgiriuose, labai barė už bastymąsi neramiais laikais.

Kitą dieną tėvas išvežė vaikus į Telšius, į valstybinę amatų mokyklą mokytis. Išlydėti atėjo ir brolienė Bronė. Atsisveikinant motina su Jadze apsiverkė. Motina, peržegnodama sūnus, prašė, kad būtų kultūringi, drausmingi, blogu elgesiu neterštų gero šeimos vardo. Reikalavo niekur nesikišti, būti nuošaly nuo politikos ir visų įvykių. Vaikai pažadėjo, bet tik pažadėjo... Jadvyga labai liūdėjo dėl brolių išvažiavimo. Norėjo ir ji važiuoti, bet tėvai neleido, sakė – kitais metais. Šiais metais ji nuskriausta liko, jiems išvažiavus, ji turėjo bandą ganyti. Aleksandras, norėdamas

pralinksminti seserį, išvažiuodamas pro vartus uždainavo: „Matyt, paskyrė taip Aukščiausias iš mūsų ponais būt tik dviem!“ Jo daina sukėlė juoką.

– Bus tau ponais, jei blogai mokysies, sugrąžinsiu kiaulių ganyti ir bus po ponystės, – pasakė šypsodamasis tėvas.

Mokslas Aleksandrui sekėsi. Greit užsitarnavo draugų ir mokytojų pagarbą. Jis labai pamilo mokytoją Tautvilą, kuris dėstė jam braižybą, matematiką ir metalo technologiją. Mokytojas reiklus, bet kartu ir labai geras. Imponavo savo valingumu ir vaizdžiu pamokų dėstymu. Jo mėgstamas posakis: „Žmogus mėgstąs darbą ir mokslą – vertas pagarbos. O mėgstąs tinginiauti arba avantiūristiniu keliu sau lengvą duoną pelnyti – šiukšlė.“

Antra posakio dalis ne visiems patiko. Plito kalbos, kad saugumas buvo išsikvietęs, liepė paaiškinti, ar nelaikąs stribų avantiūristais, mėgstančiais lengvai pelnyti sau duoną. Bet jis sugebėjęs pasiaiškinti. Pokalbiuose su mokiniais sakydavo: „Sėkmingai užbaigę mokyklą, įgysite kvalifikuoto amatininko specialybę, kuri tiks visiems laikams, visoms santvarkoms.“ Mokiniai kalbėjo, kad mokytojas Tautvila prieš karą ir karo metu dirbo Nemuno laivybos kapitonu, Nemunu vežiojo keleivius.

Kartą Aleksandras su Zelba sėdėjo mokyklos sodelyje. Ėjęs pro šalį Tautvila užkalbino juos. Mokiniai atsistojo pasisveikinti.

– Sėdėkite, vaikinai, sėdėkite, – tarė jis, atsisėsdamas šalia. Užsiminė apie miesto naujienas, mokyklą, apie metalininkų skyrių, kuriame jis dirbo, o jie mokėsi. – Vaikinai, dabar svarbiausia žmogumi išlikti, – pasakė mokytojas atsisveikindamas.

– Geras mokytojas, – pagyrė Aleksandras jam nuėjus.

– Puikus, jis mūsų auklėtojas, – prisipažino Zelba.

Dienos mokykloje bėgo nepastebimai. Ryte praktikos darbai, po pietų – teorinės pamokos. Papildžius programą marksizmu ir karine parengtimi, krūvis išaugo dvigubai. Ypač didelis dėmesys buvo skirtas karinei parengčiai. Dauguma mokinių buvo šaukiamojo amžiaus, dėl to parengtį dėstė vos ne kaip kariuomenėje. Mokė rikiuotės, nagrinėti ginklus, vesdavo į šaudyklą, mokė šaudyti. Aleksandras buvo pareigingas, mokėsi gerai. Pamokų ruošimui skirdavo daug laiko. Klasės draugai dažnai jį rasdavo prie knygų, praminė kaliku.

– Šaipykitės, šaipykitės, – atsakydavo jis, – pažiūrėsime, kai iškvies atsakinėti, kam geriau, kalikui ar skalikui.

– Aš daugiausiai mokausi karinių dalykų, – sakydavo jo geriausias draugas Silva, dėl stambaus sudėjimo ir ūgio mokinių Pondzievu pramintas.

– Bene į stribus ruošies stoti, nori išmokti žmones šaudyti, – sakydavo juokais draugai.

– O kodėl gi ne, aš visuomet už šauniuosius stribus. Aš juos visus, kaip geriausius iš geriausių, užkločiau švelniais velėnos patalėliais, kad nereikėtų jiems vargti, po

miškus braidyti, vanagus baidyti.

Žinoma, taip kalbėdavo patikimų draugų rate. Jo pasisakymai visuomet būdavo neaiškūs, dviprasmiški. Karinės parengties metu pakiliai kalbėdavo apie tarybinės armijos nenugalimumą, apie atliktus jos žygdarbius išvaduojant ir mūsų tarybinę Lietuvą. O į karinės parengties instruktorių kreipdavosi „ponas vade". Instruktorius pradžioje jį pataisydavo – „draugas vade!" Mokiniai iš tokio jo kreipinio leipdavo juokais. Suirdavo drausmė, tvarka. Leitenantas įpykęs pašalindavo jį iš rikiuotės. Jis išeidamas, pridėjęs ranką prie kepurės, sušukdavo: „Klausau, draugas vade!" Paskui šone stovėdamas traukydavo pečiais, lyg nesuprasdamas, už ką jį išvarė.

Kartą instruktorius Rimkus apskundė jį mokyklos direktoriui. Kabinete Silva stovėjo nuleidęs galvą lyg mažas mokinukas. Rimtai išklausė direktoriaus priekaištus. Nuoširdžiai pasižadėjo pasitaisyti. Leidus išeiti, mandagiai nusilenkęs, tarė:

– Ačiū, ponas direktoriau.

Direktorius kurį laiką stovėjo, nesuvokdamas, ar tas dičkis pasityčiojo iš jo „ponu" pavadindamas, ar vėl užsimiršo.

Šiaip jis visas pamokas mokėsi gerai, ryškiai skyrėsi iš visų savo stambumu ir jėga, tai į nedideles išdaigas mokyklos valdžia nekreipė dėmesio. Nepakenkdavo jam ir leitenanto Rimkaus skundai.

Kartą Telšiuose Stasys parsivedė į namus draugą, vidutinio ūgio simpatiškos išvaizdos vaikiną. Sveikindamasis prisistatė esąs Vacys.

– Čia brolis, apie kurį man pasakojai? – apžiūrėdamas Aleksandrą, paklausė Stasio.

– Taip, tas pats.

– Ar tau nepasakojo brolis ko nors apie mūsų saviveiklą? – tiriančiai žiūrėdamas į Aleksandro akis, paklausė Vacys.

– Apie kokią saviveiklą? – Aleksandras apsimetė nesuprantąs, nors iškart nutuokė apie ką klausia.

– Vacy, nebūk provokatorius, – tarė Stasys, rausdamasis knygų lentynoje.

– Vargsta mūsų Lietuva, vėl maskolių pavergta, dejuoja žmonės nekalti, nuo savo žemės išvežti, – deklamavo Vacys, žiūrėdamas į Lietuvos žemėlapį, kabantį ant kambario sienos. – Jūsų klasėje mokosi toks dičkis Silva?

– Mokosi, o kas?

– Kas jis per žmogus ar geras?

– Man jis geras, – atsakė Aleksandras. – Kartais aš jo nesuprantu... – bet čia nutilo, nutarė nepasakoti draugo ypatumų svetimam žmogui.

– Ko nesupranti? – nusitvėrė žodžio Vacys.

– Toks stambus, drambavotas, nerangus, – nusijuokė Aleksandras, nusijuokė ir Vacys.

– Nekvailas tavo brolis, – pasakė Stasiui.

Stasys Juška, Aleksejus Zelba ir du draugai. Telšiuose ant Gedimino kalno, 1945 m. gegužės 20 d.

– O ką aš galiu žinoti, gal tu mūsų klasę šnipinėji, – tarė Aleksandras.

– Ar aš panašus į šnipą?

– Kaktoje niekam neparašyta, kas jis. Tyla – geriausia byla ar ne taip?

– Matau, tikras žemaitis, – tiesus ir atsargus.

– Aleksai, to stribo gali nebijoti, – pasakė Stasys.

– Jei broliu tiki, gali ir manim tikėti, – patvirtino Vacys. – Pakalbėkime dabar rimtai, mus Silva domina. Jaučiame, kad jis geras vaikinas, geras lietuvis. Bet norint pradėti rimtą kalbą, reikia apie žmogų daugiau žinoti.

– Kas tie jūs norite žinoti? – paklausė Aleksandras, lyg nesuprasdamas jo užuominų.

Vacys truputį sutriko.

– Kaip čia tau pasakius? Gerai, susitarkime taip: tu man sužinosi, kuo jis ir jo namiškiai verčiasi? Jo praeitis ir su kuo jis šiuo metu draugauja? Kai visą šitą sužinosi, tuomet pasakysiu ir kas?.. Susitarėm? – ištiesė ranką.

– Sutik, Aleksai, reikia, – pritarė ir Stasys.

– Mes žinome, kad šiuo metu jis gyvena su kažkokia giminaite, kuri flirtuoja su enkavėdistų karininku, žiauriu tardytoju Gorbunovu. Tie jų flirtai keistoki, neaiškus ir Silvos elgesys. Jis kartais slapta juos seka. Tai visai mus klaidina. Peršasi nuomonė, ar jie užverbuoti KGB, ar kam kitam dirba. Bet gali būti ir nepriklausomi. Jei taip, jie labai reikalingi.

– Pabandysiu, – pasakė Aleksandras.

Pats nustebo, kad Vacys taip daug žino apie jo draugą Silvą. Jis kurį laiką artimai draugauja, bet ir dalelės nežinojo to, ką Vacys papasakojo.

Vaciui išėjus, paklausė brolio, kas jis toks.

– Greitai sužinosi, tik gerai ir tiksliai įvykdyk jo prašymą, – atsakė Stasys.

Kitą dieną Aleksandras, nuėjęs į mokyklą, Silvą sutiko koridoriuje.

– Sveikas, kalike, tikiu, marksizmą šiandien gerai iškalei? – šaipėsi Silva sveikindamasis.

– Marksizmo kalti nereikia. Jis ir taip aiškus, – skiesk apie nenugalimas Lenino idėjas, nepaneigiamas marksizmo tiesas, Šimpanzė nusišypsos ir penketą parašys. – Šimpanze vadino marksizmo mokytoją, senmergę, dėl negražaus veido ir kvailo bolševikiško fanatizmo. – Technologiją šiandien tai tikrai gerai išmokau, – pasigyrė Aleksandras.

Laikas ankstokas, iki pamokų daugiau kaip pusvalandis. Silva paprašė paaiškinti ir jam technologijos pamoką. Suėję į klasę aiškinosi.

– Tu šiandien po pamokų labai užimtas?

– Po pietų – į teorines, o vėliau nežinau, – atsakė Aleksandras.

– Šiandien šeštadienis, teorinių nebus, – priminė Silva.

– Pamiršęs buvau, tuomet laisvas.

– Eisim pas mane, – pakvietė Silva.

– Galėsim, – sutiko jis, nudžiugęs paties draugo siūloma proga arčiau susipažinti, pabuvoti jo namuose.

Silva gyveno prie ežero, gelsvos spalvos namelyje, kurį nuo kaimynų skyrė vešlūs alyvų krūmai. Nors ruduo, darželyje žydėjo daug gėlių.

– Kas jūsų namuose gėlininkas? – paklausė Aleksandras, – Gražiai prižiūrėta, – gėrėjosi gėlėmis.

– Teta, – atsakė Silva.

– Dar stipri tetulė, kad netingi gėlėmis rūpintis?

– Stiproka senutė, – nusišypsojo Silva.

Silva turėjo atskirą kambarį. Pakvietęs draugą atsisėsti, pats nuėjo į virtuvę paieškoti ko nors valgomo. Aleksandras, likęs vienas, apžiūrinėjo kambarį. Viengungiškas, metalinė lova, dvi kėdės, rašomasis stalas ir knygų spinta. Pro vieną langą matėsi Masčio ežeras, pro kitą – kaimyno namas. Ant sienos kabėjo kelios įrėmintos nuotraukos: Silvos, jaunos gražios merginos ir Silvos šeimos – jo su jaunesniu broliuku ir tėvais. Ant kitos sienos kabėjo tėvų vestuvinė. Iš jaunavedžių puošnios aprangos matėsi, kad gyveno pasiturinčiai.

– Susipažįsti su mano gimine, – paklausė Silva, nešdamas arbatinuką ir sumuštinius. – Buvome keturiese, o dabar vienas kaip pirštas, – parodė ištiestą pirštą.

– Kaip tai?

– Paprasta, nuo tavęs neslėpsiu, nors čia niekam nesigiriu. Tėvus išvežė į Sibirą, o brolį nužudė netoli mūsų namų. Aš, kaip matai, likau gyvas ir Lietuvoje.

– Seniai tai nutiko? – paklausė Aleksandras, užjausdamas draugą.

Kurį laiką abu tylėjo, paskui Silva prabilo:

– Mes gyvenome kaime prie Šiaulių. Tėvai valdė stambų ūkį, kartu buvo ir mokytojai. Turėjom keletą samdinių, gyvenom neblogai. Kai tėvus vežė, aš buvau išvykęs. Po kelių dienų grįžęs jų neberadau. Pamenu, grįžau vėlai vakare. Mes vasaros metu guldavome apie dvyliktą ir vėliau. Labai nustebau, nematydamas namuose žiburio ir negirdėdamas jokio garso, nors dar po vienuoliktos vakaro buvo. Lyg jausdamas kažką negero, nėjau per sodą, kaip įprasta, bet pasukau taku pro daržus. Priėjęs alyvų krūmą, už kurio prasideda kiemas, išgirdau svetimų žmonių kalbą: kalbėjo apie kažką nesulaukiamą. Supratau, įvyko namuose tragedija. Patylom pasišalinęs užėjau pas artimiausią kaimyną pasiteirauti. Kaimynas, mane pamatęs, vos pypkės iš dantų neišmetė. Liepė man kuo toliau nuo namų bėgti, kelinta diena stribų pasala laukė. Jis papasakojo baisių dalykų, kad namiškius išvežė, vežant per ganyklas brolis bandė bėgti, bet stribai nušovę. Sako, būtų pabėgęs, jei ne kaimyno Šūdikio sūnus stribas. Rusai šaudė į viršų, šaukdami „stok“, o Šūdikis, nušokęs nuo vežimo, priklaupė, nusitaikė ir nušovė. Paskui dviese su kitu stribu atitempė už kojų ir numetė priešais motiną sakydami: „Atsiimk savo banditą.“ Motina apalpo ir čia pat numirė. Tėvas prašė leisti juos abu palaidoti mūsų kaimo kapinaitėse, bet stribai neleido. Šūdikis sakė: „Nuvešiu prie valsčiaus ir kaip banditus išmesiu.“ Taip ir padarė. Tėvą vieną išvežė į Sibirą. Vėliau sužinojau, kad ir jis pakely numirė. Nežinau nė vieno, kur jie palaidoti, – pravirkęs baigė pasakoti tragišką šeimos istoriją. – Gal nereikėjo man savo skausmo atverti, bet tikiu, tu neišduosi.

– Būk ramus, aš ne mažiau jų neapkenčiu, kaip ir tu, – prisipažino Aleksandras, – Ar tu pažįsti tą stribą?

– Šūdikį?

– Taip.

– Jis artimas kaimynas. Kartu užaugom. Jis vyresnis keleriais metais. Mano tėvas jį kadaise nuo mirties išgelbėjo, – pasakė Silva. – Tu neįsivaizduoji, Aleksandrai, kas mano širdyje. Negęstanti ugnis dega. Nenurimsiu tol, kol tam niekšui neatkeršysiu. Už ką jis nužudė mano brolį ir motiną? Už ką? Žudikas parodė didvyriškumą prieš bejėgį vaiką. Broliui buvo tik šešiolika metų. Pasakyk, ar galiu aš jam atleisti? – Silvos veidas, buvęs nuotaikingas ir ramus, tapo piktai rūstus.

– Kaip tėvas tą stribą nuo mirties išgelbėjo? – pasidomėjo Aleksandras.

– Tai buvo antrais metais vokiečiams užėjus. Šūdikių šeima nuo seno garsėjo tinginyste ir girtuokliavimu. Buvo labai amoralūs žmonės. Kartą prieš Užgavėnes tėvas grįždamas iš Šiaulių rado ant kelio sušalusį žmogų. Naktį jo nepažino. Paėmęs į roges parsivežė namo. Įnešęs į kambarį atpažino, kad tai kaimynų Šūdikių Petras.

Ėmėsi jį gaivinti. Atitrynė nušalusias kojas, rankas. Tik ausims nieko padaryti nebegalėjo, per daug nušalusios buvo. Nulūžinėjo vos paliestos. Jis liko kaip kurmis be ausų. Tik mano tėvų dėka buvo atgaivintas. Ryte išsipagiriojęs, valgydamas pietus prie mūsų stalo, dėkojo tėvams už išgelbėjimą. Žadėjo atsilyginti – vasarą ateiti padirbėti ir taip amžinai liksiąs dėkingas ir skolingas. Darban jo taip ir nesulaukėm, o atsilyginti nepamiršo, tėvų akivaizdoje vaiką nužudė ir motiną į kapus nuvarė. O tėvą leisgyvį į Sibirą išvežė. Tai kaip atrodo, gerai atsilygino? – paklausė Silva pykčiu žaibuojančiomis akimis.

– Tai niekšas! – nusistebėjo Aleksandras.

– Dabar tau aišku, kas jis per žmogus. Prisiekiu, aš jam irgi atsilyginsiu ir ne blogiau kaip jis.

Aleksandras, visa tai sužinojęs, žiūrėjo į draugą su gilia užuojauta. Pasižiūrėjus į fotografiją, kurioje šypsosi paauglys berniukas ir laimingi tėvai, sunku buvo įsivaizduoti, kad per kažkokį išgamą Šūdikį jau kelintas mėnuo po velėna guli, baisėjosi jis.

– Štai ir mano tetulė sugrįžta, – tarė Silva, rodydamas į langą. Aleksandras atpažino ant sienos kabančioje nuotraukoje matytą gražuolę. Dabar ji stovėjo prie vartelių su KGB karininku.

– Ji tavo teta?

– Taip, ta mergiotė mano tetulė. Nors tik metais už mane vyresnė, bet jinai – mano vargšės motinėlės jauniausia sesuo.

– Nieko sau tetulė, daugiau seserim būti tiktų. Jai ir dvidešimt nėra.

– Taip, man aštuoniolika, jai devyniolika, – patvirtino Silva.

– O! Kaip matau, tu svečių turi! – įėjusi į kambarį pasakė teta. Aleksandrui atrodė, kad ji gyva gražesnė negu nuotraukoje.

– Būkite pažįstami, mano geriausias draugas Aleksandras, – pristatė tetai.

– Audronė, – pasakė, paduodama ranką.

– Kodėl savo palydovo neatsivedei? Būtume ir mes susipažinę, kas per paukštis, – šaipėsi Silva.

– Semkis žinių, vaikeli, pirmai pažinčiai gana iki vartelių, – pasakė juokdamasi teta, nueidama į kitą kambarį. Sugrįžo jau persirengusi.

– Apskųsiu tave draugui, – pasakė teta, kreipdamasi į Aleksandrą. – Turiu neišauklėtą sūnėną, mažiausios pagarbos tetai nejaučia, šaiposi, kritikuoja mano gerbėjus. – Norėjo nugriebti Silvai už ausies, bet tam kilstelėjus galvą, nepasiekė. – Matote, koks drimba išaugo, ir ausies nebepasiekiu, – juokėsi.

– Tai kad tavo kavalieriai nevykę: tai stribai, tai enkavėdistai ir kitokie pašlemėkai.

– Bet už tai įtakingi valdžios žmonės. Šiandien iš jų ir tau įdomią naujieną atnešiau. Jūsų Lino..., – pasižiūrėjusi į Aleksandrą nebaigė sakinio.

– Gali sakyti, supratęs ją padrąsino Silva, – draugas viską žino.

– Mačiau Lino žudiką Šūdikį.

– Ką! – pašoko Silva.

– Prieš pietus einu su Nikita į miestą, žiūriu – priekyje eina keli stribai, vienas labai jau panašus į Šūdikį. Atvirai Nikitos klausti nenorėjau, ėmiausi moteriškos diplomatijos. Sakau: „Simpatiškas vyrukas tas kraštinis, tikriausiai ne vietinis, nematytas." „Jie visi šiauliečiai, – pasakė Nikita. – Bet kad tu ir pastebi gražius vyrus nu, nu, – pagrasino pirštu. – Neįsimylėk!" „O kodėl ne? – sakau, erzindama jį. – Gražūs vyrai man patinka, jie visais laikais moteris žavėjo." Jis man ir sako: „Sužinojusi vien dėl pavardės nenorėtum jo mylėti." „Kas tai?" – apsimečiau nesuprantanti. „Manau, nenorėtum būti draugė Šūdikienė, o vaikai šūdukai," – smagiai nusijuokė jis. Man to ir pakako, įsitikinau neklydusi, kad jis – Lino žudikas. Dabar supranti, kad mano kavalieriai kartais ir tau pasitarnauja. Bet Silva, kol jis čia, būk atsargus, saugokis nesusitikti. Jis tave tikrai atpažintų. Tave išaiškinus ir man kilpa, – įspėjo Audronė. – Dar naujieną pasakysiu: Nikitai rekomenduojant, kitą savaitę gausiu mašininkės darbą.

– To dar betrūko, tu greit parsiduosi dūšia ir kūnu!

– Kūnu niekada, o dūšia sąlyginai, – atsakė teta išeidama.

– Šauni tavo tetulė, – užsidarius durims, pagyrė Aleksandras.

– Jei nepažinočiau tavo brolio, su tavim taip atvirai nekalbėčiau. Žinok, ji, ten dirbdama, žaidžia su likimu, bet taip reikia...

– Jūs labai alkani? – paklausė sugrįžusi Audronė.

– Mes truputį užkandom, – pasakė Silva. – Kol tu pagaminsi ko nors sočiau, mes eisime pasivaikščioti.

– Eikite, bet netrukus sugrįžkite. – Tarpdury atsigręžusi, ji vėl priminė Silvai pasisaugoti Šūdikio.

– Nebijok, Audre, aš žinau, ką darau.

Išėję į miestą, patraukė Žarėnų gatve. Paskui Kalno gatve, link Katedros. Pakely Aleksandras pakvietė užeiti pas pusseserę Justiną. Ją rado besiruošiančią su drauge pietauti. Pakvietė ir vaikinus. Jie nesididžiuodami prisėdo. Sočiai pasistiprinę, valandą pasėdėję išėjo.

Diena ėjo vakarop. Dangaus mėlynėje švietė jau mažai šildanti saulė. Jos rausvi spinduliai uždegė pageltusias klevų viršūnes. Baltumu išryškino Katedros bokštus. Pavakarys šiltas, gražus, kaip dažnai būna „bobų vasarą".

– Ką dabar veiksime? – gatvėje paklausė Aleksandras.

– Man reikia pas vieną draugą užeiti, jei gali, palydėk, – pasiūlė Silva.

– Einam.

Kad sutrumpintų kelią, nusileidę prie ežero ėjo pakrante. Ežere plūduriavo keletas laivelių. Prisiekę žūklautojai vargo ir pavakary. Jie sustoję stebėjo juos. Vienas skrybėlėtas meškeriotojas, sugavęs didoką žuvį bandė nukabinti, bet žuvis suspurdė-

jusi atsikabino ir pliumptelėjo atgal į vandenį.

– Velnias, – nusikeikė meškeriotojas, uždėdamas naują jauką.

Pusiau ištrauktame laivelyje sėdėjo susiglaudusi porelė. Jiems artėjant, vaikinas atsilošė ir pasižiūrėjo į besileidžiančią saulę. Jis buvo apaugęs ilgais plaukais, kurie lindėjo iš po kepurės ir supo visą galvą, slėpdami ir ausis.

– Stok! – stverdamas draugą už rankos sulaikė Silva.

Nespėjus paklausti, kas nutiko, Silva pasislėpė už krūmokšnio.

– Kas tau? – paklausė Aleksandras.

– Tyliau, ten Šūdikis, Lino žudikas.

– Ką manai daryti?

– Nežinau, aš negaliu pasirodyti, atpažins.

– Gal galiu padėti?

– Taip, tu palūkuriuok, kol jie atsikels, ir atsargiai pasek, kur jie eis. Pasistenk išsiaiškinti ar turi ginklą. Aš eisiu toliau iš paskos, – pasakė Silva.

Jiems besikuždant pakilo ir porelė. Įtraukę laivelį daugiau į krantą, nuėjo paežere. Aleksandras lyg pasivaikščiodamas nusekė iš paskos.

Temo. Porelė, įėjusi į gluosniais apaugusį taką, ėmė vaikščioti pirmyn ir atgal. Kai visai sutemo, sekamieji ir iš arti blogai matėsi. Jiems pasukus į vaismedžių sodą, visai dingo. Aleksandras, beieškodamas jų, vos nesusidūrė. Nuo susidūrimo išgelbėjo pati porelė, kuri, stovėdama po obelim, karštai bučiavosi. Besibučiuodami nepastebėjo jo priartėjimo. Aleksandras, juos pastebėjęs, spėjo vėl nueiti šonan. Pasislėpęs stebėjo, ką jie veiks toliau.

Staiga name užsidegė šviesa. Iš lango krentanti šviesa apšvietė porelę.

– Kuris tavo langas? – paklausė Šūdikis, rodydamas į dviaukštį namą.

– Spėk, – atsakė mergina, – vienas iš šešių yra mano. – Aleksandras suprato, jie atėjo prie merginos namų, tuoj išsiskirs. Buvo begrįžtąs Silvos ieškoti, bet jis buvo čia pat.

– Pastebėjai, ar ginklą turi? – paklausė tyliai jis.

– Prie diržo neturi, nebent kišenėje, – atsakė Aleksandras.

Abu stebėjo juos. Mergaitė, išsilaisvinusi iš jo, ketino nueiti, bet stribas laikė ją už rankos ir kalbino susitikti rytoj.

– Jei ateisi, susitiksime, – sutiko ji.

– Prie laivelio?

– Galima ir prie laivelio.

– Vale, pro kur man patogiausia grįžti? – paklausė stribas nueinančios mergaitės.

– Kaip ir atėjom: į pakalnę, paskui paežere, – paaiškino ji nubėgdama.

– Velniškai sekasi, – sukuždėjo Silva. – Tu eik namo, aš bėgu prie ežero jo palaukti.

– Gal abu, – pasiūlė Aleksandras.

– Nereikia, aš vienas, – įsakmiai tarė Silva.

Jis nubėgo. Aleksandras jaudinosi dėl galimo pavojaus draugui. Dar kiek pastovėjęs klausėsi, bene išgirs riksmą. Buvo tylu. Apsidairęs nuėjo į gatvę. Stengdamasis eiti žibintų šešėliais, parėjo namo. Prie namų stabtelėjęs priekaištavo sau, kam paliko draugą vieną. Gal jam reikėjo pagalbos.

– Ko toks sutrikęs? – sutikęs tarpdury, paklausė Stasys.

– Šiaip sau, skubėjau eiti.

Kad nusiramintų, išgėrė šalto vandens.

Pirmadienį nuėjęs anksčiau į mokyklą, Silvą jau rado, jis aikštelėje su mokiniais žaidė tinklinį. Pamatęs ramų draugo veidą suprato, kad nieko neįvyko. Silva, pastebėjęs jį, pamojavo ranka. Aleksandras padėjęs knygas buvo beišeinąs iš klasės, kai tarpdury sutiko Silvą:

– Sveikas, klasėje nieko nėra?

– Nieko.

– Užeinam, – pakvietė Silva. – Kaip daikčiukas? – ištraukęs iš kišenės parodė pistoletą „TT“.

– Pistoletas! Iš kur? – nustebo Aleksandras.

– Iš ko... Šiuo pistoletu jis ne vieną žmogų nužudė.

– Geras daiktas, – gėrėjosi Aleksandras. – Ir šovinių yra?

– Net dvi apkabos ir laisvų daugiau kaip pusšimtis. Žudikai gausiai aprūpinami.

– Jei tave dabar kas patikrintų, – prisiminęs savo kelionę į Girgždūtės kalną, paklausė jo,– Ką darytum?

– Juokai, kiek jų būtų, pavaišinčiau, o pats aida pas vanagus... – dėdamas pistoletą į kišenę tarė Silva.

– Kaip tau sekėsi?

– Net juokingai, nespėjau nubėgti prie ežero, girdžiu – ir jis ateina. Dairausi ką nutverti, nieko rankose neturiu, laimei, pats užmyniau ant didoko akmens, stvėręs jį, atsistojau už storojo gluosnio ir laukiu. Jam praeinant akmeniu trenkiau per makaulę, jis net neaiktelėjęs kaip maišas sudribo. Beieškodamas kišenėje ginklo, girdžiu – ateina kažkas. Ne vienas, o dviese. Nieko nelaukdamas, griebiau „maišą“ po pažastim ir nubėgau į krūmus. Pritūpęs stebiu, kas eina. Ėjo du vyrai. Vienas, sustojęs prie gluosnio, ėmė šlapintis, kitas – atėjo prie krūmo ir tiesiai ant mano maišo... Nusigandau, maniau, laistomas gali sudejuoti, tuomet galas... Bet stribas buvo mandagus, net nekriuktelėjo. Na, galvoju ir gerai, paskutinis „nuprausimas“. Žmogus nuliejęs išsilaužė vytelę ir nuėjo pliauškindamas per bato aulą, kažką pasakodamas savo draugui. Jiems nuėjus, įsitikinęs, kad ramu, tikrinau toliau. Radau tą daikčiuką, šovinių, vieną granatą, na ir pinigų gniužulą.

Apieškojęs, kol ramu, stribu nešinas nubėgau prie laivelio. Mano laimei, jis neprirakintas ir irklai abu gulėjo. Paguldęs stribą į laivelį, nusiyriau toliau nuo kran-

to. Ežere pasijutau saugiau. Tamsoje niekas mūsų nematys. Vėl apieškojęs radau peilį, o vidinėje kišenėje piniginę ir ne tuščią, net trys tūkstančiai červoncų. Prisiplėšikavęs buvo gerai. Stribui pradėjus dejuoti, dėl viso pikto, jo paties diržu surišau už nugaros rankas. Nusiyręs į ežero vidurį ketinau nuskandinti, bet gaila buvo: juk neatsigavęs, nežinos, kas ir už ką jį nubaudė. Be to, ir mirtis per daug poniška. Nutariau atgaivinti. Valtyje radau traktoriaus vikšrą prie virvės pririštą, matyt, žvejojant balastui naudojamas. Atpjovęs pririšau stribui prie nugaros, kad mažiau kankintųsi, greičiau dugną pasiektų. Jam vėl sudejavus, ėmiau vandeniu šlakstyti, gaivinti. Stribas atsitokėjęs ėmė klausti, kas aš. Prisilenkęs paklausiau, ar prisimena, kas su juo nutiko. Jis sakė nieko neprisimenąs, liepė atrišti rankas. „Nekalbėk garsiai, jie gali mus išgirsti," – pasakiau jam tyliai. „Kas jie? – spurdėdamas bandė atsisėsti, išlaisvinti rankas. – Greičiau atlaisvink rankas." „Ar prisimeni, kas su tavim nutiko?" – vėl paklausiau, padėdamas jam atsisėsti. „Atrodo paežere ėjau, daugiau nieko nepamenu, bet kas tu? Kur mes esam? Greičiau atrišk rankas," – jau jaudindamasis vėl reikalavo jis. „Palauk, toliau nuplauksim, nes vejasi mus, buvai banditams į rankas patekęs, aš tave išvogiau, turim pabėgti," – apsimečiau jo gelbėtoju. „Atrišk greičiau rankas, aš pistoletą ir granatą kišenėje turiu, dviem geriau gintis," – pajutęs viltį išsigelbėti, skubino jis. „Tuoj." „Greičiau, greičiau," – nekantravo jis. „Be peilio nieko nebus, negaliu atrišti," – pasakiau apsimetęs susirūpinusiu. „Peilį aš turiu, vidaus kišenėje," – nurodinėjo jis.

Įsitikinau: jis jau atsigavęs, gali mąstyti ir suprasti. „Ar gali tu išklausyti, ką svarbaus turiu tau pasakyti?" „Paskui pasakysi, greičiau išlaisvink rankas, – rangydamasis bandė nutraukti raiščius, staiga suprato, kad pateko į pinkles. – Gelbėkit!" Griebęs jo kepurę užkimšau jam burną. „Jaučiu, kad jau atsigavai, dabar pasikalbėkim. Taip, aš melavau, kad išgelbėjau tave nuo banditų. Aš pats paėmiau tave į nelaisvę, kad priminčiau ir atsiskaityčiau už tavo visus juodus darbus. Tu kelis kartus manęs klausei, kas aš, tai susipažinkime: aš esu tavo artimas kaimynas Silva. Prisimeni senį Žimkų, kuris išgelbėjo tau gyvybę, nepaliko sušalti. Tai mano ir Lino, kurį tu nužudei, tėvas. Dabar žinai, kas aš? – Jis ėmė inkšti lyg norėdamas kažką sakyti. – Gerai, aš atlaisvinsiu tau burną tik su ta sąlyga, jei nešauksi," – pasakiau ištraukdamas kepurę. Nors tamsoje nemačiau jo veido, bet jutau, kaip jaudinasi. Kiek patylėjęs jis prabilo: „Viską atsimenu ir aš tavo tėvui dėkingas, bet juk ne aš jį išvežiau, man liepė, aš tik buvau..." – teisinosi jis. „Tai, suprantu, jūs niekšai tik būnate. O kas tau liepė mano brolį Liną nužudyti? Gal sakysi, kad ne tu nušovei? – Jis vėl buvo berėkiąs, bet, užkimšęs burną, pasakiau, – Galvijau, jei rėksi, burnos neatkišiu, negalėsi ir paskutinio pageidavimo pasakyti, supranti tu, žudike?" Jis, kratydamas galvą, pažadėjo nerėkti. Atlaisvinus burną ėmė šlykščiai maldauti pasigailėjimo.

Kad išsaugotų gyvybę, jis su viskuo sutiko: pažadėjo pats pasitraukti iš stribų, talkininkauti partizanams, atiduoti man turimus pinigus. Sakėsi ir namuose dar

devynis tūkstančius červoncų turįs ir auksinį laikrodį, viską siūlė atiduoti, kad tik gyvą palikčiau. „Neištižk, – pasakiau, – pakalbėkim vyriškai. Aš sutinku, kad tu nori gyventi, bet tavo gyvybė mano rankose: galiu pribaigti tave, galiu ir paleisti. Patikėk, aš jokio malonumo nejaučiu atimti kitam gyvybę, kad ir tau. Kol nuspręsiu, ką su tavim daryti, noriu, kad ir tu susimąstytum apie savo poelgius. Mano brolis Linas irgi norėjo gyventi, vaikas vos šešiolika metų turėjo, bet tu jo nepagailėjai. Buvo ten daug jūsiškių, bet jie nešovė į jį, reikalaudami sustoti, gąsdindami į viršų šaudė. O tu parodei didvyriškumą prieš beginklį, silpną vaiką. Jį nužudei tėvų akivaizdoje. Atvilkęs numetei alpstančiai motinai po kojomis. Nepakeldama to skausmo ir ji per tave į kapus nuėjo. Mirštančiai motinai ir alpstančiam tėvui dar drįsai ciniškai girtis savo akies taiklumu. Žmonėms, kurie išgelbėjo tau gyvybę. Po viso to pagalvok pats, ar galiu dovanoti tau gyvybę. Juk per tave iš gražios šeimos likau aš vienas kaip pirštas. – Jis pradėjo balsu žliumbti, kartodamas „atleisk, pasigailėk!..“ Net man bloga pasidarė. – Paskutinė mano dovana tau: jei liko tavyje nors krislelis žmogiškumo, leidžiu tau kelias minutes pasimelsti, ir, jei nori, peržegnosiu.“

Kad tu būtum matęs, kas darėsi, verkdamas prašė net kelis kartus peržegnoti, o kaip meldėsi, man net baisu pasidarė. Ėmiau bijoti, kad galiu neištverti. Iškėliau iš laivelio ir paleidau. Jis bandė judindamas kūną plaukti, bet nesėkmingai, nunėrė žemyn. Laivelį atplukdęs į seną vietą paskandinau, kad apsemtas nuplautų jo kvapą, o pats nuėjau namo.

– Kaip nuotykių romane, – pastebėjo Aleksandras.

– Nežinau kaip, bet esu patenkintas: nors šlykštu, bet su niekšu atsiskaičiau. Dabar namiškiai galės ramiai gulėti... Be to, dar taip vykusiai. Prieš mirtį su žudiku galėjau pasikalbėti, jis sužinojo, kieno ir už ką baudžiamas. Juk geriau ir būti negali, – šyptelėjo Silva.

Į klasę pradėjo rinktis mokiniai, draugai išsiskyrė.

Po savaitės atėjo Vacys. Stasio neradęs pasiteiravo Aleksandro dėl jo prašymo.

– Konkretaus dar nieko, bet atrodo, vyras geras, – atsakė Aleksandras.

– O ta mergina? Ir vardą sužinojau – Audronė, kaip ji?

– Man atrodo, irgi tikra lietuvaitė, ne laisvo elgesio, kaip man pačiam pradžioje pasirodė.

– Aleksandrai, to dar mažai, ką sužinojai. Ištyrinėk daugiau, – atsisveikino ir išėjo.

Aleksandras, mažai ką žinodamas apie Vacį, nejautė didelio pasitikėjimo, todėl ir nenorėjo atskleisti visko, ką sužinojo apie Audronę ir Silvą. Nusprendė dar kartą apie Vacį pasikalbėti su broliu. O tik po to pasakyti visą tiesą. Ir tai tik apie Silvą, Audronės neliesti, jei reikės, Silva pats papasakos.

Stasys išklausė brolio abejonių ir palingavęs galvą, tarė:

– Broli, tavo elgesys teisingas. Jaučiant bent truputį rizikos, nepasitikėjimo, ge-

riau tylėti. Šiais laikais atsargumas, atsargumas ir dar kartą atsargumas. Bet jo gali nebijoti. Jis vyras ištirtas. O be to, ir pats greitai viską sužinosi. Kadangi viskas bus greit, galiu tau ir pasakyti. Vacys vienas iš pogrindžio grupių vadovų. Pogrindžio struktūrą pažįsta tik du, o Vacys – jungiamoji dalis – žino devynis. Tau tai pasakodamas, aš pažeidžiau įstatus. Sužinoję galėtų mane ir sušaudyti. Bet tavim tikiu kaip pats savimi, žinau neprasitarsi.

– Būk tikras, – užgarantavo Aleksandras.

Kitą kartą jis Vaciui viską papasakojo apie Silvą, apie Audronę nutylėjo.

Po savaitės Stasys pasakė broliui, kad poryt jį ir Silvą priims į pogrindinės organizacijos – LLA narius.

6

Antrą dieną laive Aleksandras pabudo anksti. Pakėlęs galvą apsidairė, visi dar miegojo. Visą naktį šėlo audra. Net triumo gultai braškėjo. Girdėjosi stiprus jūros gausmas. Naktį laivas pakeitė kursą, ar vėjas pasisuko, nes pasikeitė laivo supimas. Gulėdamas aukštielninkas, žvilgsniu klajojo po triumo lubas, viršutinių gultų lentas. Mintimis atsisveikindamas su baisiąja Čiukotka, kartu prisiminė ir malonius čia išgyvenimus, kurie ilgam išliks mintyse: šiaurės pašvaistė, ilgoji diena, pirmas saulėtekis po ilgosios nakties.

– Kaip išsimiegojai? – paklausė Gabrilavičius, pastebėjęs jį.

– Atrodo, neblogai, – atsakė Aleksandras. – Bet iš vakaro ilgai neužmigau ir naktį kelis kartus buvau pabudęs.

– Aš taip pat nekaip miegojau. Kažką sapnavau....

– Tikriausiai jau namuose buvai? – šyptelėjo Aleksandras.

– Nors ir keista, bet ne namuose, o čia, Čiukotkoje, šiaurės pašvaistę mačiau. Ir tokią gražią, atrodė, kad visas dangus dega....

Prisiminė ir Aleksandras, kaip pirmą kartą išvydo šiaurės pašvaistę Čiukotkoje. Pirmoji žiema naujai atvežtiems kaliniams buvo labai sunki. Prastas, vos nuo bado gelbstintis maistas: 400–500 gramų tris kartus po lėkštę iš jūros dumblių virtos sriubos. Be riebalo, be žuvies, vien vanduo ir žolė. Ir vienas gabalėlis cukraus. Jei būdavo vandens, įdėtas stiklinėje *kipiatoko*, jei ne – sausas. Tiesa, pietums ir antro patiekalo būdavo, bet iš tų pačių dumblių... Gyvendami tokiomis sąlygomis kaliniai guldavo ir keldavo prislėgta nuotaika. Be viso to, tėvynės, namų ilgesys gyvenimą darė nepakenčiamą. Nesibaigiančią žiemos naktį niūrią nuotaiką šiek tiek pragiedrindavo pasirodžiusi šiaurės pašvaistė, kuri čia, Čiukotkoje, yra stebuklingai graži.

Jis prisiminė, kaip gėrėjosi ją išvydęs pirmą kartą.

Ta diena buvo ypač šalta. Diena vadinama tik sąlygiškai, nes tamsa viešpatavo kaip ir naktį. Jis, kasdamas šurfus, labai sušalo, nekantraudamas laukė, kada baigsis darbas, grąžins į lagerį. Sugrįžę į barakus jau ruošėsi poilsiui. Staiga įbėgęs ukrainietis sušuko: „Siabry, šiaurės pašvaistė matyt!" Tas magiškas žodis visus sudomino. Apsirengę savo skarmalais visi išbėgome į kiemą pašvaistės žiūrėti. Ką išvydome, buvo nepakartojama. Kartais šiaurės pašvaistė buvo matoma ir Lietuvoje, bet tik blankus šviesos ruoželis, sušvitęs šiaurės pusėje. Ir tada, išbėgę laukan, stovėdavom iki sušalimo gėrėdamiesi ja. Bet tai buvo milijoninė dalelytė to, ką matėm čia. Virš galvos degė visas dangus, visa šiaurinė dalis. Grožis neapsakomas! Šiaurės pašvaistė virpėjo, mirgėjo, keitėsi vaizdai lyg kadrai kino juostoje. Momentais spalvų kaita bangavo lyg deganti jūra. Kartais susidarydavo lyg gražiausi miestai ar peizažai su stebuklingais kalnais. Greit vėl pavirsdavo degančiais milžiniškais laužais ar šviečiančiais galingais prožektoriais. Dangus spinduliavo, žėrėjo visų spalvų spektru. Joks dailininkas neįstengtų nupiešti. Po to dažnai vakarais, nors drebėdami nuo šalčio, bet grupelėmis susiglaudę, galvas užvertę stovėdavom ir gėrėdavomės dangaus stebuklu.

– Kaip tau patiko šiaurės pašvaistė? – paklausė Gabrilavičius.

– Labai. Tai vienintelis gražus reiškinys šiame baisiame krašte.

– Kodėl vienintelis? – nesutiko Gabrilavičius, – yra ir daugiau: pirmoji aušra iš po ilgosios nakties, pirmasis saulės patekėjimas... ilgoji šiaurės diena ar nenuostabu?

– Brangieji, žinokite, bet kuris žemės kampelis, šiaurėje, pietuose ar vakaruose, džiunglėse, tyruose ar dykumoje, turi savo ir neigiamų, ir teigiamų savybių, – įsiterpė į pokalbį pabudęs Masionis. Jis būdamas laisvėje daug keliavęs po pasaulio kraštus. – Nebent egzotinių kraštų ir mūsų tėvynės Lietuvos grožis nekritikuojamas. O šiaip paimk, kad ir paprasčiausią dykumą ir ten rasi grožio. Taip ir Čiukotka. Ji baisi tuo, kad čia buvome nelaisvėje ir nežmoniškai kankinami, ji mums ir atrodo tokia baisi. Bet čia pabuvoti sočiam, kaip turistinėje kelionėje ant arklių pajodinėti po tundrą ir kalnų tarpeklius, manau, būtų labai įdomu. Ta baisioji Čiukotka visai kitaip atrodytų. Kraštas nepasakysi, kad neįdomus: didingi kalnai, uolos, plačios tundros. O kokie vasaros metu sraunūs ir skaidrūs upeliai! Tai ar ne gražu?

Aleksandras prisiminė čia gyventus pirmuosius metus, kaip iki sielos gelmių buvo įgrisusi ilgoji naktis. Ištisus kelis mėnesius dieną naktį kankino nesibaigianti tamsa. Prisimena, kaip su ilgesiu laukė pirmosios aušros! Gydytojas Platis džiūgavo: „Pamatysi, kiek bus džiaugsmo išvydus pirmą dienos šviesą." Tikrai taip ir buvo, pirmąja aušra nenusivylė. Ji buvo nepakartojama. Po ilgos, kelių mėnesių nakties, vidudienį pasirodė pirmoji aušros melsva. Kitą dieną daugiau, o po savaitės pusvalandžiui išaušo, bet saulė vis dar nepasirodė. Ji kažkur po žeme, pakraščiu nuslysdavo ir nugrimzdavo. Ne vien jie, naujokai, bet visi su ilgesiu laukdavo patekančios

saulės.

Jam dirbant jau ekskavatorių remonto dirbtuvėse, saulės pasirodymo dieną visi, išeidami laukan, stengėsi jos nepražiūrėti. Prisimena, kaip pirmą kartą pasirodė vos pusė saulės. Jie su džiaugsmu stebėjo, kaip pabirę spinduliai nurausvino žmonių veidus. Buvo labai malonu, lyg Lietuvoje išgirdus pirmą vyturėlį ar gegutės „kukū." O prasidėjusi ilgoji diena – iš viso neapsakomas reiškinys. Prasidėjus ilgajai dienai, saulė pakildavo aukščiau negu Lietuvoje trumpiausią žiemos dieną. Ne tik pakildavo, bet ir nenusileisdavo, keliaudavo žemės horizontu, net už kalnų neužkliūdama. Pirmą kartą tai matant labai, buvo labai keista. Ypač, kai vidurdienį saulė šviečia šiaurės pusėje, nors šilumos daug neteikia, bet greit sužaliuoja visa tundra ir atsiranda milijardai uodų. Tuo stebuklu ir uodų kančia gėrėjosi ištisas dvi savaites. Tomis dienomis kaliniai mažai miegodavo, vos kelias valandas, bet nuovargio kažkodėl nejautė. Buvo kur kas budresni, negu nakties laikotarpiu ilgiau miegodami. Ten pagyvenęs greit supranti, kiek daug žmogui reiškia saulė.

•

Po savaitės audra įsisiautėjo dar labiau. Naktį girdėjosi, kaip bangos užlieja ir laivo denį, vandens čiurkšlės pro įėjimo angą įsiliedavo ir į triumą.

Aleksandras pabudo anksti. Anksčiau sukilo ir dauguma keleivių. Laivo supimas, tuo labiau skersinis, daug ką veikė nemaloniai. Išaušus apsirengė ir išėjo į triumą praustis. Draugams būdavo daug smagaus juoko, kai, supant laivui, Kančiui reikėdavo pereiti triumą ar denį. Jis ilgai nepriprato prie supimo, neišlaikydavo pusiausvyros, imdavo bėgioti tai pirmyn, tai atgal. Arba, kritęs keliaklupsčias, bėgdavo kaip šuniukas keturiomis. Žinodamas savo silpnybę, jis stengdavosi įsikibti bet kam į parankę. Šiandien supimas buvo itin stiprus. Prausyklos – kitoje denio pusėje, reikėjo pereiti visą denį. Kančius ėjo laikydamasis Karolio rankos. Tas pokštautojas, nuvedęs Kančių iki pusės denio, staiga ištrūko ir paliko jį vidury denio vieną. Šis, to nesitikėjęs, sušuko: „Ot velnias!" Pradžioje stengėsi neprarasti pusiausvyros, bet greit vengdamas nugriūti, visų smagiam juokui, ėmė bėgioti tai pirmyn, tai atgal, kol atsimušė į laivo siją. Jos prisilaikydamas ir atėjo iki prausyklos.

– Na, žalty, nedovanosiu! – grasino Karoliui kumščiu ir pats ėmė juoktis.

Jūra buvo audringa ir nesimatė jokio kranto. Giedras dangus ir tekančios saulės raudonis pranašavo gerą dieną. Nors pūtė žvarbokas vėjas, bet oras buvo malonus. Nusiprausę, kurį laiką keleiviai pavaikščiojo denyje, kvėpavo grynu, gaiviu jūros oru, paskui vėl sugrįžo į triumą pusryčiauti.

Valgė grupėmis po kelis, taip buvo pasiskirstę prieš išvykdami iš Peveko. Aleksandro grupėje buvo: Sadauskas, Gabrilavičius ir Šimanskis. Paeiliui kiekvienas po dvi dienas rūpinosi visų mityba. Tvarkantį mitybą vadindavo „šeimininke" arba

„kolektyvine žmona." Šiandien šeimininke buvo Gabrilavičius. Vietoj stalo panaudojęs skrynutę, ant jos sukrovė produktus. Vietoj arbatos – gėrė šaltą vandenį, nes virinto nebuvo. Jų grupė turėjo keletą stiklainių sulčių, bet tai buvo laikoma ypatingiems atvejams. Maistas buvo griežtai normuojamas ir taupomas. Kelionė ilga, o atsargos tirpte tirpo. Žadėtosios maisto parduotuvės laive taip ir neįsteigė. Komendantas savo pažadų netesėjo.

Lietuviai su šalia įsikūrusiais kaimynais ukrainiečiais sugyveno draugiškai. Nepaisant to, kad gyveno įvairių tautybių žmonės – lietuviai, latviai, estai, ukrainiečiai ir kiti – po savaitės jautėsi kaip viena šeima. Žinoma, taip sugyveno tik buvę politiniai. Vagysčių nebuvo, greit atsirado visiškas pasitikėjimas. Išeidami į denį palikdavo kurį vieną daiktų saugoti ir būdavo ramūs – niekas nedings.

Po „sočių" pusryčių sugulė pailsėti. Anot Kosto: „Kad po „sotaus" maisto riebalai viduriuose susisluoksniuotų." Gulėdamas Aleksandras vėl paskendo prisiminimuose.

Reverse parašyta: „Atminčiai nuo Kosto ir Silvijos Šimanskių"

•

Jau mėnuo, kai Aleksandras priklauso pogrindžiui. Per ryšininką gavo nurodymus, instrukcijas, bet per tą laiką ypatingų užduočių nebuvo. Išskyrus aukų rinkimo lapelius, kuriuos turėjo išplatinti tarp pažįstamų. Anksčiau jis pogrindininko darbą įsivaizdavo labai paslaptingą, pilną nuotykių ir pavojų. O šiandien jam pasirodė, kad jis per paprastas: be nuotykių, be pavojų, beveik neįdomus. Tik tiek, kad visą laiką lydėjo jausmas – padarytas žingsnis, dėl kurio gali nukentėti. Tas jausmas kažkodėl

jo neapleido niekada. Po įstojimo į politinę veiklą jis visada jautė arešto pavojų. Galbūt todėl, kad gyveno prie gatvės, netoli NKGB (Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti) štabo.* Pro langą kasdien matydavo, kaip enkavėdistai ar stribai varo gatve nukankintus, dažnai sukruvintus areštuotus žmones. Tas kraupus reginys primindavo, kad ir su juo gali taip nutikti.

Brolis Stasys dažnai atnešdavo atsišaukimų, bet tik po vieną–du lapelius. Juos duodavo paskaityti jam ir Zelbai, o kartais ir šalia gyvenančioms gimnazistėms – Jadzei ir Adai. Stasys priklausė kitai grupei. Aleksandras nežinojo, iš kur jis tuos atsišaukimus gauna. Nujautė, kad brolis yra vyresnysis, gal toks, kaip Vacys, o gal ir aukščiau, bet, laikydamasis įstatų, niekada jo neklausinėjo.

Kartą aplankęs jį ryšininkas Purauskas perdavė jam pirmą svarbią užduotį – rasti vietą vienai nakčiai apgyvendinti konspiruojamą žmogų. Kada jis atvyks, tikslios datos nepasakė, praneš pakartotinai. Liepė pasirūpinti saugiu butu. Tas įpareigojimas jam pridarė daug rūpesčių. Telšiuose jis mažai turėjo pažįstamų, nelengva buvo surasti saugų butą. Nieko geriau nesugalvojęs, nutarė apgyvendinti savo kambaryje. Jei šeštadienį ir sekmadienį atvyktų, Karolį su Zelba prikalbėtų išvažiuoti į namus. Šeimininkams konspiruotąjį pristatytų kaip dėdę ar kitą giminaitį. Vakare nuėjęs pas Vacį taip ir pasakė. Pasiteiravo, kas jis per vienas.

– Kas jis, aš pats nežinau, – atsakė Vacys. – Bet atsakome už jį savo galva. Atvažiuos užporyt, tai bus šeštadienis. Jį visiems pristatyk kaip dėdę, motinos pusbrolį Petrą Balį iš Kelmės. Šito nepamiršk.

Penktadienio vakare Stasys ruošėsi važiuoti į namus. Kadangi buvo atvažiavęs netolimas kaimynas (patogus parvažiavimas), prikalbėjo ir Zelbą važiuoti. Jiems išvažiavus, Aleksandras ramiau liko laukti ir „dėdės“. Atsikėlęs ankstų rytą sutvarkė kambarį. Darbus užbaigęs, apsidairė, ar liko kas dar nepadaryta svarbiam svečiui priimti. Kad laukdamas veltui laiko neleistų, ruošė pamokas. Dirbant laikas greitai bėgo. Prieš pietus pastebėjo į kiemą įvažiuojantį barzdotą žydą su baltu kuinu, skudurų supirkėją. Virtuvėje pasigirdo svetimo žmogaus balsas. Nugirdo ir minint jo pavardę. „Nejaugi jau?“ – pašoko nuo kėdės.

– Aleksandrai, tavęs milicininkas ieško! – pravėrusi duris, pasakė šeimininkė.

– Milicininkas? – nusistebėjo ir susirūpino jis.

Kūnu nubėgo baimės virpulys: „Nejaugi viskas? Jį areštuos?“ Kurį laiką mąstė, ką daryti, eiti, o gal šokti pro langą ir pasišalinti. Gal „dėdė“ įkliuvęs jį išdavė? Sukosi viena už kitą baisesnės mintys, versdamos jį veikti, kažką daryti.

Nugalėjęs baimę, nuėjo į virtuvę. Prie stalo sėdėjo šeimininkė ir stambaus sudėjimo milicininkas, kuris atėjusį įtartinai nužvelgė.

* 1945 m. Aleksandras su Stasiu Telšiuose gyveno Kęstučio g. 15. Tuo metu NKGB štabas buvo įsikūręs dabartiniame Telšių apylinkės teismo rūmų pastate Kęstučio g. 13.

– Jūsų vardas? Pavardė? Gimimo metai? – klausinėjo milicininkas, žiūrėdamas į rankoje turimą sąrašą.

Aleksandras atsakė, milicininkas kurį laiką rausėsi planšetėje, kažko ieškojo.

„Nejaugi „dėdė“ įkliuvo?“ – vėl ir vėl skverbėsi galvon neramios mintys. Susitvardęs paklausė, kuo galįs būti naudingas. Milicininkas, pasižiūrėjęs skvarbiu žvilgsniu, liepė pirmadienį ateiti vienuoliktą valandą į milicijos skyrių, 17-tą kabinetą. Įteikė ir pranešimą.

– Jau nusikalto kuo? – paklausė šeimininkė.

– Taip ir labai daug, – suraukęs antakius pasakė pareigūnas, – jau užaugo į vyrus, 16 metų turi, gaus asmens pasą, galės merginas mylėti, – nusijuokė pareigūnas.

Aleksandras net nukaito iš laimės, vadinasi, dar neareštuos, neįtaria. Jam net pikta pasidarė: „Žmogau, tu ištižėlis, bailys,“ – priekaištavo vidaus balsas.

– Gerai, ateisiu, – pasakė milicininkui, kuris jau stovėjo ir sagstėsi milinės sagas.

– Gera diena, – pasisveikino, stovėdamas ant slenksčio, matytasis pro langą barzdotasis škurlininkas, bet ne žydas Majeris. Paskui jį įėjusi gimnazistė Jadzė prašneko:

– Aleksai, atvedu tavo dėdę. Stovi prie vežimo, nežinodamas, kur eiti, kur tave surasti.

Jis krūptelėjo lyg prie elektros prisilietęs. „To dar betrūko, čia milicininkas ir konspiracinis žmogus. Ir sutapk tu man?“ – švystelėjo mintis. Greitai susitvardė ir pribėgęs ėmė sveikintis.

– Atleisk, dėde, mama man sakė, kad atvažiuosite, bet nežinojau kada, tikrai būčiau ir nepažinęs, jūs koks barzdotas tapote, – teisinosi jis, apkabinęs vyrą.

– Aleksiuk, gatvėje ir tavęs nepažinčiau, tik keletas metų praėjo kaip mačiau, o koks tu didelis užaugai! – stebėjosi „dėdė“. – Jau keleri metai, kaip sūnėną mačiau, – pasakė ir šeimininkei. – Buvo toks nedidukas, o va, koks vyras užaugo. Bėga metai, mes riečiamės, o jaunimas auga... – skėsčiodamas rankas aiškino milicininkui.

– Šis vyras poryt jau pasą gaus, – pasakė pareigūnas atsisveikindamas.

„Dėdė“ jam nusilenkė.

– Einam pas mane, – pakvietė Aleksandras vyrą ir nusivedė į savo kambarį. Ten „dėdė“ apsidairė.

– Kito išėjimo nėra?

– Nėra, – patvirtino Aleksandras stebėdamas vyrą, kuris apdairiai į viską gilinosi, apžiūrinėjo.

– Langai atsidaro?

– Atsidaro, tik kabliais užkabinti, – paaiškino jam.

– Taip, taip... – lyg pats su savimi kalbėjo „dėdė“. – Truputį per arti kaimynai, – parodė į KGB pastatą. – Bet gal ir geriau, arčiau peklos, mažiau griekų, – susitaikė su padėtimi. Nusivilko apsiaustą, pistoletą perdėjo į švarko kišenę.

Aleksandras pradžioje nusivylęs pasiuntiniu dėl per daug kaimietiškos išvaizdos, dabar suprato, kaimietiškumas – tik maskuotė, „dėdė“ ne iš prastųjų. Drąsus ir valingas. Jis nė minutei nesutriko virtuvėje susitikęs su milicininku. Ramiausiai ieškojo savo „sūnėno“.

– Ko tas ilgaskvernis buvo? – paklausė vyras.

– Atnešė pakvietimą, poryt pasą gausiu.

– Dar tik gausi? Tu komjaunuolis?

– Ne.

– Pasistenk juo būti. Taip geriau užsimaskuoti. Jūsų klasėje daug komjaunuolių?

– Trys.

– O kiti?

– Gal dar du bolševikams prijaučiantys, kiti – geri vaikinai.

– Būk atsargus, pasirinkdamas draugus, – patarė „dėdė“. – Karinės parengties daug išmokai? Su ginklais jau supažindino?

– Dabar nagrinėjam automatą ir karabiną, – paaiškino Aleksandras.

– Puiku, pasistenk ginklais išmokti naudotis, gali prireikti. Kaip gyvena inspektorius Rimkus?

– Nežinau, ot, vaiko mus ir tiek.

– Jis labai kruvinas, – žiūrėdamas į žemėlapį ant sienos pasakė „dėdė“. – Jis nevertas gyventi, bet kol kas tegu pagyvena.

Aleksandras prisiminė, kaip kartą laisvalaikio metu Rimkus pasakojo apie savo „žygdarbius“ kovojant su „banditais“. Žiaurumo nestokojo.

– Nueik į virtuvę, pasidairyk, kas ten yra.

Aleksandras nuėjęs įsipylė virinto vandens atsigerti ir dairėsi.

– Tas tavo dėdė daugiau į žydą ar čigoną panašus, negu į kataliką, – pasakė gimnazistė Jadzė. – Aš pareinu, stovi burliokas barzdotas. Buvau benueinanti, bet jis prakalbo į mane lietuviškai – paklausė, kur tave surasti, – paaiškino ji.

Aleksandrui su Jadze besikalbant, sugrįžo ir šeimininkas.

– Yra šeimininkas ir mergaitė, kuri tave atvedė, – pasakė sugrįžęs.

– Labai gerai, einam prie vežimo.

Išėjęs į virtuvę, „dėdė“ pasisveikino su šeimininku.

– Kaip mano sūnėnas ar neišdykauja per daug?

– Geri vaikinai, neišdykauja.

– Na, sūnau, einam, teta lauktuvių įdėjo, – pasakė Aleksandrui ir išėjo.

Iš vežimo išėmė du krepšius gražių obuolių, indą su sviestu, sūrį, pyrago ir puodą su kiaulienos taukais. Vieną krepšį obuolių įteikė ir šeimininkui.

– Ką jūs, tiek daug, – stebėjosi šeimininkas. – Ačiū, ačiū.

– Sūnau, tą puodynę su riebalais perdavė kaimynė savo mergaitei. Aš paliksiu pas tave, ji atėjusi paims. Kur čia galėčiau padėti?

– Duokite, aš nunešiu į sandėliuką, ten vėsiau, – pasiūlė gimnazistė Jadzė.

– Labai gerai, rodykite kur, aš pats nunešiu, čia špižinis puodas, labai sunkus, – nunešė padėti, o sugrįžęs į kambarį tarė: – Tuose riebaluose minos, tai labai svarbu, žiūrėkite, nepražudykite. Jos ypač svarbios. Ateis mergaitės ir paims.

– Susidorosim, – pažadėjo Aleksandras.

– Jei kartais kas nutiktų ir jos neateitų, privalai pats pasirūpinti, kad neprapultų. Dabar einam į miestą pasidairyti, – pasiūlė „dėdė“.

Užsivilkęs apšiurusį apsiaustą, vėl pasidarė panašus į mužikėlį. Svečias mieste jautėsi laisvai. Nejautė mažiausios baimės. Ėjo nesidairydamas, lyg kasdien čia vaikščiotų. Perėjo centrine gatve, pro kalėjimą, grįždami pasuko Kalno gatve.

– Jūs labai drąsus, nieko nebijote?! – pagyrė Aleksandras.

– O ko man bijoti, aš paprastas mužikėlis, tarybinė valdžia tokius mėgsta. Tai ko man bijoti. Svarbiausia, kad sugebėjom šeimininkus įtikinti giminyste.

– Be abejo, patikėjo, jūsų elgesys be klaidų, įtikinantis. Aš pats jau pradedu tikėti, kad jūs tikras mano dėdė.

– Tai gerai, – patenkintas nusijuokė.

Vakare Aleksandras svečią nuvedė pas Vacį, o jis savo ruožtu, kur reikia. Sutartu laiku jie sugrįžo. Atsisveikindamas Vacys liepė Aleksandrui rytoj dešimtą valandą ateiti į Kalno gatvę nr. 13. Įspėjo adreso neužsirašyti.

Ryte po devynių „dėdė“ atsisveikinęs su šeimininkais ir „sūnėnu“ išvažiavo, pažadėjo dar aplankyti.

– Puikus tavo dėdė! – išvažiavus pagyrė šeimininkė.

Aleksandras dešimtą valandą nuėjo nurodytu adresu. Namas tuo numeriu toliau nuo gatvės, aptvertame sode. Atidarydamas vartelius jis perskaitė – „piktas šuo“ ir tuoj vėl uždarė. Pro tvorą dairėsi, bene pamatys šunį ar ką nors iš žmonių, bet nieko nesimatė. Pravėręs vartelius, nuėjo sodo taku į geltonai dažytą namelį. Labai nustebo, kai už namo prie sandėliuko pamatė „dėdės“ vežimą. Jam artėjant iš namo išėjo „dėdė“, jauna moteris ir Vacys.

– Labas rytas, – pasisveikino Aleksandras.

– Pačiu laiku, – pasakė Vacys, rodydamas eiti kartu.

– Stropus mano sūnėnas, – nusijuokė „dėdė“, sakydamas jaunai moteriai.

– Dabar prie darbo, – pasakė moteris, parodydama laiptus leistis į rūsį. Atrakinusi duris, parodė keletą dėžių. Jos buvo pakankamai sunkios, siauriais laiptais į viršų nešti nepatogu, nelengva. Trečioji dėžė buvo ypač sunki. Dėžes sukrovę, apdengė šiaudais, ant jų prikrovė senų plytų, plytgalių ir virtuvinės krosnies geležis su žiedais.

– Na, kaip? – paklausė „dėdė“, apžiūrėdamas vežimą.

– Atrodo gerai, tartum iš turgaus, senienų prisipirkęs, – pritarė visi.

„Dėdė“, sėdęs į vežimą, išvažiavo. Visi linkėjo laimingos kelionės.

– Dieve, kad tik pasisektų, – užkeldama vartus, tarė moteris.

– Pasiseks, – ramino Vacys, – dabar rytas, niekam nė į galvą, ką veža baltu kuinu šis apžėlęs mužikėlis.

Aleksandrui niekas nesakė, ką išvežė, bet suprato, kad ginklus.

– Išeikim po vieną, – pasakė Vacys.

Aleksandras išėjo pirmas. Išėjęs paspartino žingsnį, norėjo dar pamatyti nutolstantį vežimą. Pakilęs į kalnelį, pamatė vežimą, kuriame sėdėjo susikūprinęs senis, ir mažai kas žinojo, ką jis tą rytą išvežė iš miesto.

Trečios dienos popietę pasibeldė į duris nepažįstamos mergaitės. Kambaryje buvo visi: Stasys, Zelba ir Aleksandras. Stasys jau žinojo apie buvusį „dėdę" ir paliktą puodą. Pakviestos mergaitės nedrąsiai pravėrė duris. Jos buvo dvi ir visai jaunutės. Zelba su Stasiu norėjo jas pakalbinti, pajuokauti, bet Aleksandras, suprasdamas mergaičių tikslą ir savijautą, pasiskubino į pagalbą.

– Mergaitės, jūs paliktų riebalų atėjot?

– Taip, – atsakė blondinė.

– Eime, paduosiu, – išsivedė mergaites.

– Aleksandrai, veltui neduok, tegu pažada bulvinių blynų! – sušuko Zelba.

– Prašom, jei ateisite bulvių skusti, – atsakė šviesiaplaukė.

Jis išnešęs indą padavė mergaitėms. Puodas buvo pakankamai sunkus.

– Ar nusinešite pačios? Gal padėti?

– Ačiū, nusinešime.

Kieme mergaitės atsisveikino ir išėjo. Aleksandras pastovėjo, kol jos pasuko už kampo.

„Dieve, kad tik jų nesulaikytų," – mąstė, sugrįždamas į kambarį. Jis buvo nustebintas, kad tokios jaunos mergaitės ir tos dirba pogrindinį darbą. Nebijo pavojų, nei pasekmių. Tai buvo ir baisu, ir džiugu.

Kitą savaitę mokyklos direkcija iškabino skelbimą, jog savaitės gale kviečiamas visuotinis mokinių susirinkimas. Susirinkimas vyks didžiojoje salėje. Kokiu klausimu susirinkimas – nenurodyta. Mokiniai, skaitydami skelbimą, svarstė, ką ten pasakys. Vieni tikino, kad gali siųsti mokyklos šildymui malkų ruošti, o kiti, kad mokinius verbuos į stribus. Bet konkrečiai niekas nežinojo. Pertraukos metu Silva perdavė Aleksandrui, kad vakare kviečia Vacys.

– Ko jam reikia? – paklausė Aleksandras.

– Nežinau ir aš esu kviečiamas.

Vakare nurodytu laiku jis ruošėsi išeiti. Tuo metu grįžo Zelba ir pranešė, kad teatro salėje vyks partizanų brolių Klevų (*vienas iš brolių – vyr. ltn. Juozas Barzda-Klevas*) teismas. Į teismo salę varys ir visus mokinius. Bus parodomasis teismas.

– Iš kur tu žinai? – paklausė Aleksandras.

– Pažįstamas sakė, – tarė išeidamas į virtuvę.

– Koks pažįstamas?

Bet Zelba jau negirdėjo. Sugrįžęs ir radęs Aleksandrą pasiruošusį išeiti, įtariai nužvelgęs, paklausė:

– Eini pas blondinę blynų valgyti? – šaipėsi jis.

– Taip, einu, o tu pavydi, – atrėmė ir išėjo.

Vacys gyveno netoli geležinkelio stoties, dėdės namuose. Jo dėdė, buvęs Lietuvos valdininkas, turėjo dviejų aukštų namą. Kambarį sūnėnui skyrė antrame aukšte, sodo pusėje. Dėdė, nors turtingai gyveno, bet buvo kairiųjų pažiūrų. Solidarizavosi su nauja bolševikine valdžia. Jis apie Vacio politinę veiklą nieko nežinojo. Vacys jo saugojosi dėl ateinančių draugų, dėdei sakydavo organizuojąs saviveiklininkus. Šiaip dėdė buvo malonus žmogus. Nedraudė sūnėnui turėti draugų. Ir pats juos sutikdavo visada su šypsena. Ir šiandien Juškai duris atidarė pats dėdė. Vos spėjus pasisveikinti, parodė laiptus į viršų.

Vacio kambary jau buvo Silva ir nepažįstamas jaunuolis. Nuostatai neleido pirmą kartą susitikusius pogrindininkus pažindinti, todėl Vacys jaunuolio nepristatė.

– Jau visi, – pasakė Vacys, sutikdamas Aleksandrą. – Negaišdami laiko, pradėsime. Jūs žinote, kad poryt kviečiamas mokykloje mokinių visuotinis susirinkimas. Mums jau žinomas ir susirinkimo tikslas. Dalyvaus KGB atstovai, ragins mokinius išduoti miesto pogrindį. Suprantama, nepagailės pažadų, gąsdinimų. Išdavikų mes nebijom, neturėtų būti. Bet dėl viso pikto, kad jų teiginiai mokiniams nebūtų staigmena, reikėtų juos įspėti. Mūsų užduotis – susirinkimo išvakarėse mokiniams išplatinti atsišaukimus. Tai atlikti reikėtų taip, kad nenukentėtų nekalti žmonės.

– Siūlykite variantus, – pasakė Vacys.

– Aš sugalvojau, – pasakė Silva.

– Dėstyk! – paliepė Vacys.

– Nakties metu prasibrauti į mokyklos patalpas, budėtojus surišti ir išmėtyti po klases atsišaukimus.

– Planas neblogas, – sutiko Vacys, – tik neleistinas smurtas prieš budinčius. Ryte kiltų didelis skandalas, o tai nepageidautina. Tyliai padarysim – nukentės budėtojai. Sužinoję, kad jų budėjimo metu įnešti atsišaukimai, juos iškart areštuos.

– Noriu ir aš pasiūlyti, – prabilo jaunuolis.

– Prašau, – linktelėjo Vacys.

– Ar yra budėjimo grafikas?

Vacys jį turėjo. Jaunuolis, kurį laiką tyrinėjęs, tarė:

– Rytoj budės Bardauskas, Sinkevičius ir Rocius. Ar negalima kokiu nors būdu Sinkevičių ir Bardauską pakeisti į komjaunuolius? Rociaus negaila, tėvas komunistas – velnias netrauks.

– Neblogas variantas, – sutiko Vacys. – Mokykloje yra šeši komjaunuoliai. Rytoj du iš jų reikia iškviesti į budėjimą. Kvietimus rašyti miesto komjaunimo komiteto

vardu.

– Bet kur gauti oficialius blankus kvietimams ir komjaunimo antspaudą? – susirūpino Aleksandras.

– Bus, – pasakė jaunuolis, – aš pasirūpinsiu.

– Jei taip, belieka nutarti, kuriems komjaunuoliams įteikti. Siūlyčiau šlubiui Zurylai ir Lavrovui, – pasiūlė Aleksandras.

– Lavrovo gal nelieskim. Jis – mokyklos komjaunimo sekretorius, ims kam skambinti, pasigirs dar. Be to, jo tėvas milicininkas, ko gero pasiskambins į skyrių, ir viskas sužlugs, – nesutiko Vacys.

– Tuomet Julių Kaplaitį. Jis, kaip ir Zuryla, gyvena vienas pas šeimininkus, – pasiūlė Aleksandras.

– Puiku, – sutiko visi.

– Jis žiopliausias iš visų, be to, už Zurylą silpnesnis, jei reikėtų susigrumti, bus lengviau, – pasakė Silva.

– Tau, tokiam lokiui, man atrodo, ir penki Zurylos nebaisūs, – šyptelėjo jaunuolis.

– Be juokų, – sudraudė Vacys, – pakvietimų paruošimą ir įteikimą imu sau, bet pro kur į mokyklos vidų patekti?

– Tai nesudėtinga, – pasakė Silva. – Po pamokų, išeinant iš klasės, reikia palikti atkabintą langą, geriausia pusrūsiuose, dirbtuvių cechuose. Arba pro stogo langelius palipus priešgaisrinėmis kopėčiomis galima patekti vidun.

Pasiūlymas tiko. Pasinaudos pirmu arba antru variantu. Klasės neužrakinamos, iš klasės į klasę laisvai pereis. Operaciją vykdys trise – Aleksandras, Silva ir jaunuolis.

– Dar vienas klausimas, – pastebėjo Aleksandras, – enkavėdistai gali atsivesti pėdsekius šunis, kaip tuomet?

– Apie tai aš pagalvojau, – pasakė jaunuolis. – Dar nuo karo turime visą dėžę uoslę paralyžiuojančių miltelių. Mums vokiečiai paliko. Priemonė garantuota, veikia mažiausias žiupsnelis.

Viską susitarę, skirstėsi. Vacio pageidavimu, prieš veikimą rytoj vakare trumpam pas jį reikėjo užeiti.

Kitą dieną iš ryto pamokų nebuvo. Paleisdamas namo, auklėtojas liepė nepamiršti, ateiti po pietų į praktikos pamokas. Aleksandras namo išėjo vienas. Buvo gražus saulėtas bobų vasaros rytas. Naktį buvusi šalna pakando medžių lapus. Jis ėjo neskubėdamas, gėrėdamasis krentančiais lapais. Klevų viršūnės saulėje atrodė tarsi paauksuotos. Nors rytas be vėjo, lapai krito, nuklodami šaligatvius ir gatvės grindinį. Praeiviai juos negailestingai mindžiojo, trynė pravažiuojantys sunkvežimiai. Pastariesiems pravažiavus, lapai, atsiplėšę nuo žemės, pakildavo, lyg norėdami pasivyti juos, bet, pasisukioję ore, vėl krito. Aleksandras priėjo centrinės gatvės įkalnės viršūnę. Iš ten gerai matėsi ežeras ir jo pakrantėje apaugusi šimtamečiais medžiais

aikštė, gėrėjosi rudens grožiu. Nuo medžių viršūnių sukdamiesi krito geltoni lapai. Medžiai, lyg gailėdami žalio rūbo, stovėjo liūdni, sustingę, aukštai iškėlę apnuogintas šakas. Aikštėje žaidė vaikai. Jų linksmas krykštavimas nesiderino su ramybe. Aleksandrui šiandien viskas kėlė liūdesį, nesuprantamą ilgesį. Galbūt smegenų žievėje užfiksuoti kūdikystės aidai, pažadinti gamtos grožio ir vaikų krykštavimų, suvirpino jautriausias sielos stygas. Jam buvo gera, bet kartu liūdna ir graudu. Jaudino ruduo, gamtos ir žmogaus nenutrūkstamas ryšys.

Pavasaris, mirštant žmonėms ir degant gedulo žvakėms, linksmai čiulba paukšteliai, skleidžiasi švelnučiai medžių pumpurai. Žmogus ir gamta – neatskiriama gyvybė ir mirtis. Aleksandras, užvaldytas jausmų, vos nesušuko: „Dieve, kaip gražu!“

Kas nudažė aukso spalva
Žalias garbanas klevų?
Ko nuraudo lyg mergaitės
Aukštos drebulės miškų?..

Apimtas įkvėpimo, bandė deklamuoti, bet staiga šventišką nuotaiką išsklaidė žiauri realybė: gatve du enkavėdistai varė iškankintą, sukruvintą jaunuolį. Kalinys ėjo svirduliuodamas, iš sužeistos galvos ir veido tekėjo kraujas, kruvindamas jo drabužius ir geltonus lapus. Nelaimingasis buvo tiek nukankintas, kad momentais jam pynėsi kojos, atrodė, kad tuoj išgrius. Sudėjęs už nugaros rankas, jis ėjo palinkęs į priekį, lyg grumdamasis su audra. Prasilenkdamas su Aleksandru, gailiai šyptelėjo. Enkavėdistas lyg piktas šuo suurzgė ir smogė vargšui automatu per nugarą ir nuvarė toliau.

Aleksandrui užtemo saulė. Šviesi diena virto gedulo naktim. Jis nieko nebematė, nebegirdėjo, išskyrus enkavėdistų batų trepsenimą ir nelaimingojo liūdną šypseną. Jiems nuėjus, jis pakėlė nuo žemės kruviną lapą, paskui antrą, trečią. Kodėl taip darė, pats nesuvokė, bet ieškojo ir rinko kruvinus lapus. Jau buvo surinkęs gerą pluoštą, kai, pakėlęs galvą, prieš save išvydo jauną mergaitę su gimnazijos uniforma. Ji rankoje laikė kruvinus lapus ir verkė.

– Prakeiktieji, ką jie daro, – žiūrėdamas į mergaitę, tarė jis.

Mergaitė nosinaite šluostėsi ašaras. Jaunuolius iš gatvės į šaligatvį nuvijo pravažiuojanti sunkvežimių kolona, juose sėdintys kareiviai plyšavo rusiškai: „Katiuša!“

– Laimė, kad nors lapus surinkau, – pasakė mergina, stebėdama, kaip lapus blaško mašinų ratai.

Aleksandras pats nepajuto, kaip pakvietė ją eiti drauge ir nusivedė mergaitę į aikštelę, kur neseniai krykštavo vaikai. Po medžiais stovėjo keli suolai.

– Ko verki, mergaite, prisėskim.

– Ačiū. – Patiesusi rankoje laikytą megztinį, atsisėdo.

Kurį laiką abu tylėjo. Mergina kažką mąstė. Jos akys buvo plačios ir žydros kaip ežero vanduo.

– Jūs susikruvinot ranką.

– Nebaisu, tai brolio kraujas, – sunkiai atsiduso ji.

– Jis – jūsų brolis?

– Taip, – patvirtino galvos linktelėjimu, – bet taip nukankintas, neatpažįstamas.

– Užjaučiu.

Mergaitė tylėdama dėliojo lapus, atrinkdama labiausiai kruvinus.

– Imkite ir mano, bus brolio atminimas.

– Ačiū, – pasakė paimdama. – Nesuprantu, kodėl aš jūsų nebijau, atvirai kalbu, tarsi būtume seniai pažįstami.

– Aš Aleksandras Juška.

– Laima.

– Štai ir susipažinom. Laima, šio žiauraus teroro akivaizdoje visi turime būti artimi, susitelkę. Aš suprantu tavo skausmą, bet nurimk, man regis, dar šį rudenį iki Naujųjų metų jie vėl bėgs iš Lietuvos kartu su visais išdavikais kaip keturiasdešimt pirmais metais, – užsidegęs kalbėjo Aleksandras.

– Dieve, kad tik greičiau taip būtų! Kaip būtų gera! Aš eičiau gailestingąja sesele dirbti, slaugyčiau Lietuvos karius, kaip tikrus brolius, – jau truputį aprimusi samprotavo mergina.

Jų pokalbį nutraukė atėję chuliganai. Vienas – mažiukas kuprotas, kitas – aukštas, tvirto sudėjimo. Iš kalbos ir aprangos abu vietiniai rusai ir abu neblaivūs.

– Luka Petrovičiau, žiūrėk, kokią gražuolę radau, – tarė kuprius, sustojęs priešais Laimą.

Luka iššiepė arkliškas lūpas, rodydamas į priekį atsikišusius dantis, ir atsisėdo šalia Laimos. Ši pasitraukė arčiau Aleksandro, abu sužiuro, kas bus. Kuprius atsisėdo tarp Lukos ir Laimos, prisėsdamas ir jos megztinį.

– Prašom pasikelti, – mandagiai paprašė ji.

Kuprius lyg keldamasis stvėrė mergaitę per liemenį, toji, neišlaikiusi pusiausvyros, užvirto ant jo.

– O Jėzau, paleisk! – sušuko Laima, veržDamasi išsilaisvinti.

Tas beždžioniškas padaras purvinomis rankomis ėmė maigyti mergaitės krūtinę ir nepaleido. Aleksandras dairėsi, ką čia nutvėrus, bet nieko neradęs smogė rankos krumpliais kupriui į veidą. Kuprius, paleidęs Laimą, persivertė per suolą ir nudribo.

– Laima, bėk! – sušuko Aleksandras, susigrumdamas su dičkiu.

Jėgos nelygios, žvairys žymiai stipresnis. Sugriebęs Aleksandrui už krūtinės, kita ranka taikė nutverti už gerklės. Jo rankai nuslydus, Aleksandras stipriai įkando jam į pirštą. Pajuto šleikštų kraujo skonį. Žvairys suriko iš skausmo, sveikąja ranka

smogė jam žemiau krūtinės. Aleksandrui užspaudė kvapą. Nepajuto, kaip nusirito į brūzgyną. Užpuolikas ėmė spardyti kojomis. Gal būtų ir visai užmušęs, bet jį išgelbėjo Laima. Ji verkdama paprašė gatve ėjusių žmonių pagalbos. Jiems atskubėjus, žvairys pabėgo, net draugą paliko, kuris spjaudydamas krauju nuėjo į paežerę.

– Gaila, kad to dičkio nenutvėrėm, – apgailestavo pagalbininkai. – Likite sveiki, nepasiduokite, – pasakė nueidami. Abu jiems padėkojo.

– Ar tavęs nesužeidė? – paklausė Aleksandras, žiūrėdamas į dar susijaudinusią, sutaršytais plaukais Laimą.

– Nieko, tik suknelę suplėšė, – parodė nuplėštą rankovę. – Tave sužeidė, – parodė į kruviną ranką.

Aleksandras tik dabar pastebėjo, kad dešinės rankos krumpliai kruvini ir peršti.

– Į dantis tam beždžionei stipriai užvažiavau, smogiau, kad net ranką skauda, – tarė apžiūrėjęs ranką. Paėmęs geltoną lapą, šluostė kraują.

– Imk nosinaitę ir užsirišk. Bet tu ne tik fiziškai nukentėjai mane gindamas, bet žiūrėk, tau ir drabužius suplėšė, – parodė įplėštas kelnes. Jis pasižiūrėjęs nuraudo, užpakalinėje dalyje žioravo išplėštas trikampis. Matėsi glaudės ir plika šlaunis.

– Kaip dabar į gatvę išeiti? – susirūpino jis.

– Gaila, adatos neturiu, užsiūčiau, – balsu samprotavo Laima. – Bet palauk, išeitį rasim, – ėmė rinkti iš plaukų segtukus.

Liepusi jam pastovėti, ėmėsi sagstyti įplėšimą. Aleksandras stebėjo, kaip Laima dirba. Jai pasilenkus, nukritusios kasos trukdė dirbti. Ji keletą kartų užmetė jas ant nugaros, bet jos ir vėl nuslysdavo.

– Palaikytum man šerius, juk matai, kad trukdo.

– Ne šerius, o gražias kasas, – pataisė jis. – Jeigu dauguma mergaičių turėtų tokius šerius, laimingos būtų.

– Štai ir viskas.

Aleksandras atsigręžęs pasižiūrėjo – užtaisyta visai neblogai.

– Kaip puiku, vos pastebima! Gera iš jūsų siuvėja, – gyrė jis.

– Tu amatuose mokaisi?

– Taip.

– Kokiame skyriuje?

– Metalininkų.

– Šiemet įstojai?

– Taip.

– O aš jau baigiu, siuvime mokiausi. Ketinu stoti į tekstilės technikumą, – pasigyrė ji.

– Sveikinu ir pavydžiu.

– Ko pavydėti?

– Baigusi išvažiuosi ir tavęs nebus.

– Neverta pavydėti, – pasakė Laima. – Dar viskas toli ir nežinia, kas su mumis per tą laiką gali nutikti. Gal ir mane nukankins kaip brolį?

– Nekalbėk taip, geriau apsivilk megztinį, sušalsi, – padavė jai megztuką.

– Laikas eiti, – pakilę nuo suolo nuėjo, bet Laima sugrįžo ir paėmė lapą, kurį sukruvino šluostydama ranką. – Turėsiu atminčiai ir tavo kraujo, kurį praliejai mane gindamas.

Laima gyveno Luokės gatvėje, netoli mažosios bažnytėlės. Jis palydėjo ją iki namų. Atsisveikindami nutarė dar susitikti.

Po pietų Aleksandras nuėjo į praktikos pamokas. Pertraukos metu su Silva išžvalgė priešgaisrines kopėčias: mokyklos teritorija, kur yra šios kopėčios, neapšviesta, lipant pašaliniai nepastebės. Bet iškilo nauja problema – kaip įtvirtinti palėpės langeliai? Užkalti iš išorės ar užkabinti iš vidaus? Išėmę stiklus nepralįs, nuo žemės langeliai atrodė per daug maži. Nutarė pasiimti įrankius, jei prireiktų išimti stiklų rėmus. Nužiūrėjo ir kuriuos pusrūsio langus paliks atkabintus.

Dailiųjų amatų mokykla Telšiuose, apie 1940 m.
Nuotrauka iš www.limis.lt, © Žemaičių muziejus „Alka“

Baigiantis praktikos pamokoms, pritaikęs progą, Silva atkabino net tris langus. Vienas buvo labai patogioje vietoje – toliau nuo durų, prie plačiai išsikerojusio palangėje krūmo. Pasigyrė ir Aleksandrui, kad viskas gerai, bet džiūgavo per anksti: baigiantis pamokai meistras tikrino, ar mokiniai sudėjo įrankius, o budėtojams liepė patikrinti ar visi langai užkabinti. Tie įpareigojimą atliko sąžiningai – Silvos

atkabintus langus vėl užkabino.

Vakare, sutartu laiku, Aleksandras nuėjo pas Vacį. Ten jau buvo Silva ir tas jaunuolis. Vacys perskaitė suredaguotą kvietimą komjaunuoliams.

Draugui Zurylai ir Kaplaičiui,

esant ypatingai situacijai, šią naktį, užtikrinant įstaigų saugumą, miesto VLKJS komitetas įpareigoja jus perimti budėjimą valstybinėje amatų mokykloje iš pagal grafiką budinčių mokinių – Bradausko ir Linkevičiaus. Komjaunuolis draugas Rocius lieka su jumis. Budėjimą pradėti š. m. spalio 28 d. Budėjimo metu laikytis arčiau telefono, bet ryšio neužimti. Laukti naujų nurodymų.

Miesto VLKJS sekretorius, parašas ir antspaudas.

– Ar gerai? – paklausė Vacys.

– Labai ir aš eičiau gavęs tokį pakvietimą, – juokavo Silva. – Kas įteiks?

– Juk vakar sakiau, tai sutarta, – atsakė Vacys. – Už pusvalandžio įteiks ir mums praneš.

Šaukimus nunešė Vacio pusseserė Virginija. Ji buvo baigusi gimnaziją, o dabar mokytojavo Utenoje. Pogrindžio reikalais buvo atvykusi į Telšius. Vaciui paprašius, ji sutiko atlikti kurjerės pareigas. Drąsos jai užteko, išradingumo – taip pat. Buvo įsitikinusi, kad su užduotimi susitvarkys. Kad būtų įtikinamiau, stiprokai pasidažė lūpas, antakius. Plaukus, išpynusi kasas, susuko į kuodą, kaip rusės nešioja. Kalbėjo tik rusiškai. Nepamiršo įsisegti komjaunimo ženklelį ir medalį „Už pergalę kare." Pasiruošusi išvykai pasirodė vaikinams – tie net aiktelėjo: „Tikra Katiuša..."

Virginijai išėjus, Vacys sukonkretino veikimo planą. Nutarė: Silva su Aleksandru eis į vidų, jaunuolis, pasivadinęs Algiu, liks lauke. Jis užsimaskavęs stebės pro langą, kas vyks direktoriaus kabinete, kur turėtų būti budėtojai. Kabinetas pirmame aukšte, naktinių užuolaidų nebuvo, tad nuo malkinės matomumas geras. Pastebėjus budėtojus staiga bėgant iš kabineto, jei išgirstų vaikinus vaikštant viduje, Algis svies akmenį į langą. Šis veiksmas juos kuriam laikui sulaikys, o dūžtančių stiklų triukšmas, įspės įsibrovėlius pasislėpti. Tuo metu Vacys nuolat jiems skambins „iš štabo", laikys juos prie telefono.

Netrukus sugrįžo kurjerė. Įėjo apsigaubusi kaimietiška skara.

– Kas tai per nauja maskuotė! – nustebo vaikinai.

Virginija papasakojo, kaip sekėsi. Sakė, komjaunuoliai buvo sujaudinti tokio didelio pasitikėjimo. Pasirengę buvo nors tuoj pat stoti į mūšį už draugą Staliną. Garantavo, kad užduotį įvykdys kaip dera.

– Zuryla vos nepabučiavo manęs iš laimės, palydėjo net iki gatvės, – juokėsi Virginija. – Stipriai spausdamas ranką vis kartojo: „Chorošo, chorošo... Viskas bus

padaryta." Norėjo ir toliau lydėti, bet sumelavau labai skubanti, pakviečiau laisvalaikiu į komjaunimo komitetą, propagandos skyrių užeiti.

Vaikinai juokėsi ir buvo patenkinti jos sėkme.

– Garbės žodis, jūs Lenino ordino verta vien už išsipuošimą, – juokavo Silva.

– Kiek verta, nežinau, o dabar, vaikinai, jums sėkmės, – pasakė mergina išeidama.

– Ji tavo sesutė? – paklausė Silva jai išėjus.

– Tu žinai, tokių dalykų neklausinėjama, – atsakė Vacys.

– Čia išimtis, mergaitė labai graži.

– Dabar prie darbo, – atsistodamas tarė Vacys.

Atidaręs lagaminą išėmė dvi poras nupjautų veltinių ir medicinines pirštines. Sudėję atsišaukimus į vieną krepšį, apavą į kitą, miltelius dar į atskirą krepšelį, po vieną išėjo. Susitikti susitarė mokyklos sodelyje. Vacys išėjo prie telefono. Mokyklos sodelyje persiavė. Sudėję savo apavą į vieną krepšį, perdavė Algiui saugoti. Visi kartu nuėjo prie malkinės, iš kur gerai matėsi direktoriaus kabineto langai. Budėtojai jau visi sėdėjo prie stalo. Keletą kartų kažkas skambino telefonu. Zuryla, pakėlęs ragelį, atsakinėjo. Vaikinai suprato, kad ir Vacys pradėjo veikti.

– Jau laikas, – tarė Silva, pasižiūrėjęs į šviečiantį laikrodžio ciferblatą. – Jūs pastovėkite, aš prisėlinęs pasiklausysiu, ką jie telefonu kalba.

– Ir aš su tavim, – pasisiūlė Aleksandras.

– Vaikinai, būkit atsargūs, kad nepastebėtų, – priminė Algis.

Viename kabineto lange buvo pravira orlaidė, tupint po langu gerai girdėjosi, kas kalbama viduje.

– Draugai, kai telefonas suskambės, ragelį pakelsiu aš pats, – nurodinėjo Zuryla oficialiu tonu.

– Žinoma, juk tu didžiausias viršininkas, – šaipėsi Kaplaitis.

Suskambo telefonas.

– Klausau, – atsakė Zuryla, – esame, esame, kol kas viskas ramu... Gerai, mes čia ir būsime... Mums nebuvo sakyta, bet vieną pistoletą turiu.

– Ot, rupūžės, – sukuždėjo Silva, – jie ginklą turi. Be reikalo savo nepaėmiau.

– Ačiū, draugas kapitone, neužmigsime, – padėjo ragelį. – Olialia, čia ne komjaunimas, o pats NKGB kapitonas skambino, – paaiškino Zuryla.

– Gal karas prasidėjo? – prakalbo Kaplaitis.

– Karas kaip karas, bet įtariu, kad čia kažkas daugiau, kaip paprastos pratybos, jei taip griežtai pats kapitonas Voroninas tikrina, – pasakė Zuryla.

Sekliams daugiau nieko ir nereikėjo, Vacys suvaidino tinkamai. Budintys sėdės kaip pririšti ir lauks tolesnių nurodymų. Pabarstę šunims miltelių, nuėjo prie malkinės.

– Ko jūs taip ilgai klausėtės? – nerimavo Algis.

– Viskas eina kuo puikiausiai. Vacys jiems KGB kapitonu prisistatė. Jie sėdės prie telefono kaip prikalti. Bet parazitai pistoletą turi, – nusikeikė Silva. – Na, Alguti, laikyk špygą kišenėje, mes einam.

– Būkite atsargūs.

Priėjus gaisrinės kopėčias, Silva pakylėjo Aleksandrą, jam palypėjus užsitraukė ir pats. Stogo langeliai nuo žemės atrodė nedideli, bet realiai buvo pakankamai erdvūs, laisvai žmogui pralįsti. Stiklų nebuvo. Matyt, po karo dar neįstiklinti. Po vieną sulindo vidun. Palėpės užpiltos smėliu. Pasišviesdami maskuojančiu žibintuvėliu, ieškojo, kaip patekti į mokyklos patalpas. Duris greit surado, bet jos buvo užrakintos. Apgailestavo, kad pamiršo įrankius pasiimti.

– Pasidairykim, gal rasim kokį laužtuvą, – pasiūlė Aleksandras.

Šviesdamiesi žibintuvėliu nuėjo į palėpės gilumą. Paėjėję keliolika žingsnių, apstulbo – priešais juos kabėjo pakaruoklis. Nusižudęs ar nužudytas seniai, gal vasarą, nes veidas, basos kojos ir rankos buvo apipuvę. Nuo jo stipriai dvokė. Dvokimą pajautė vos įlindę. Pakaruoklis aplipęs daugybe vabalų. Silva apšvietė veidą – jis buvo labai baisus. Tarp suirusių lūpų matėsi balti ir auksiniai dantys, ant dešinės rankos – vestuvinis žiedas. „Jei žiedas nepavogtas, vadinasi, pats pasikorė," – nusprendė jie.

Pasišviesdami dairėsi aplinkui, bene suras kokį laiškelį, kuris padėtų nustatyti, kas tas nelaimingasis, kodėl nusižudė, bet nieko nerado. Šalia gulėjo jo apsiaustas, bet į jį lįsti nenorėjo. Palikę nelaimingąjį, pasišalino. Nueidamas Silva tris kartus jį peržegnojo. Laužtuvo ar kokio kito įrankio nerado. Priėjęs duris, Silva įrėmė pečius, ir durys atsidarė. Išlipę į laiptinę suprato, jos buvo neužrakintos, bet užremtos užlenktais vinimis iš išorės. Duris uždarė ir vėl vinis užlankstė. Pabarstė miltelių ir nuėjo žemyn.

– Jau prie tikslo, – lipdami džiaugėsi abu.

Kaip ir tikėjosi, klasių duris rado neužrakintas. Pradėjo nuo teorinių pamokų klasių. Praeidami suolus, dėliojo atsišaukimus. Nusileidę aukštu žemiau, mergaičių klasėse padėjo daugiau. „Čia mokosi ir Laima, – prisiminė Aleksandras. – Kažin, jai įdėjau ar ne?"

– Aleksandrai, čia gražių mergų mokosi! – pusbalsiu pasakė Silva.

– Tylėk ir dirbk, rado vietą apie mergas kalbėti.

– Negi tu mergiško kvapo neužuodi? Tu per jaunas, balandėli, ir uoslę blogą turi, – erzino Silva.

Išeidami pabarstė miltelių. Apėję visas klases, nusileido į pirmą aukštą.

– Tie velnio batai mūsų darbui labai tinka, – pagyrė Silva. Jis nemelavo, veltiniais vaikščiojo be jokio garso. Iš toliau sunku buvo nusakyti, kad žmogus eina. Girdėjosi kažkoks keistas čiuženimas.

Čia darbas sekėsi irgi gerai. Tik vyrų siuvimo klasėje Aleksandras, eidamas tamsoje atkištomis rankomis, apčiuopė kažką minkšto, lyg žmogų. „Negi kitas pakaruo-

klis!“ – nusmelkė nemalonus jausmas. Silvai pašvietus suprato, kad tai aprengtas manekenas. Baigus apeiti klases, reikėjo nusileisti į pusrūsius, į metalininkų skyrių ir toliau dar į staklių dirbtuves. Kad patektum ten, reikėjo pereiti platų koridorių, kuriame ir durys į direktoriaus kabinetą. O ten sėdėjo budėtojai. Negana to, koridorius apšviestas. Tam, kad išjungtų šviesą, reikėjo pereiti visą koridorių iki laukujų durų, tik ten buvo jungiklis. Sustoję svarstė, ką daryti, rizikuoti ar ne? Lapelių pridėta pakankamai, galėtų ir nebeiti ten, bet labai nesinorėjo grįžti pro tą pakaruoklį ir vėl šokti nuo aukštų kopėčių.

– Klausyk, Silva, juk prieš direktoriaus kabinetą yra sekretorės kabinetas, vadinasi, budėtojus skiria dvejos durys. Manau, kad praeisime, neišgirs.

– Taip, jeigu iš sekretoriato į kabinetą durys neatidarytos, neišgirs.

– Nieko baisaus, bandom. Tiktai be triukšmo ir paskubom, – sutarė abu.

Apšviestu koridoriumi eiti patogu. Ėjo rankas išskėtę, kojų pirštų galais amortizuodami, lyg šokančios balerinos. Silva, aukšto ūgio, ėjo susikūprinęs, žengdamas retus žingsnius, atrodė itin juokingai, tartum vaiduoklis. Dar juokingesnis buvo jo šešėlis sienoje. Aleksandras, visa tai matydamas, prunkštelėjo. Vaiduoklis nesustodamas pagrasino kumščiu ir nusvyravo toliau. Vos praėję direktoriaus kabinetą, išgirdo atidarant į sekretoriatą duris. „Išeina,“ – toptelėjo mintis, bet posūkis jau čia pat. Paspartinę žingsnius pradėjo bėgti. Pasiekę laiptus, nusileido į pusrūsį. Aleksandras atsilikęs pasiklausė, bet nieko nesigirdėjo, niekas į koridorių neišėjo. „Matyt, į sekretorės kabinetą bus kuris užėjęs,“ – nusprendė abu ir nuėjo į pusrūsio klases.

– Čia tegu tik pabando ateiti. Geležį paėmęs, kad šveisčiau, nepadėtų jiems ir pistoletas, – tarė Silva.

Jis ne be reikalo buvo Pondzievu vadinamas, iš visos klasės skyrėsi savo ūgiu ir jėga. Įėjęs į savo klasę ir tamsoje Aleksandras jautėsi laisvai, čia ir apgraibomis viskas buvo pažįstama. Silva eidamas užkliudė skardinį vamzdį, kuris griūdamas nakties tyloje sudundėjo tarsi griaustinis. Abu nusigando, greitai uždarę duris nubėgo į koridoriaus galą, pasislėpė už spintos ir laukė ateinant budėtojų. Aleksandras girdėjo, kaip plaka draugo širdis. Atrodo, amžinybę stovėjo, bet niekas nesirodė. Vadinasi, jie neišgirdo, susijaudinimas praėjo.

– Ot, žaltys, kaip sugriaudėjo, – stebėjosi Silva, kalbėdamas jau normaliu balsu, nes suprato, kad budėtojams nesigirdi.

Sukaišiojo paskutinius lapelius. Darbas buvo baigtas.

– Štai ir viskas, lipam į viršų.

– Palauk, pabarstysiu tų šuns miltų, – pasakė Aleksandras.

Nuėję į paskutinę klasę, kur buvo langas prie išsikerojusio krūmo, atkabino ir įlindo į prielangio duobę. Tuo metu išgirdo žingsnius.

– Ateina, – sukuždėjo Aleksandras.

– Gal leidžiamės atgal į klasę, – tarė Silva.

– Nereikia, gali išgirsti, susirangyk ir tylėk.

Abu, prigludę prie sienos, tylėdami sėdėjo ir žiūrėjo į viršų. Pro grotas matėsi tik pastato siena ir žvaigždės danguje. Greit iš kalbos atpažino Kaplaitį ir Rocių. Jie ėjo pasieniu, batais kaukšėdami į grindinį. Praėjo ir jų grotas visai nenujausdami, kad po kojomis guli žmonės. Pasiekę krūmą sustojo, pasigirdo teškenimas. Nusilengvinę pasuko atgal.

– Rupūžės, gerai, kad ne į duobę sugalvojo, tai būtų išprausę mus: nei rėkti, nei bėgti, – nusikeikė Silva.

Budėtojams nuėjus, įsitikinę, kad aplinkui ramu, nukėlė geležines grotas ir išlindo. Pabarstę miltelių, nuėjo pas Algį.

Silva pasižiūrėjo į laikrodį:

– Tik vieną valandą dirbom argi tai ilgai tokiam darbui?

Pabarstė miltelių prie malkinės ir visi trys pasuko prie ežero. Eidami dalijosi įspūdžiais. Algis, išgirdęs trumpą pasakojimą apie pakaruoklį ir griuvusį vamzdį, iš pasitenkinimo rankas trynė ir vis kartojo:

– Tai šaunuoliai, jūs galėtumėt ir Leniną iš mauzoliejaus pavogti.

– Kam ta dvėsena reikalinga.

– Kaip budėtojai laikėsi? – paklausė Silva.

– Sėdėjo.

– Ar buvo iš kabineto išėję?

– Buvo išėjęs vienas parūkyti, vėliau dviese nuėjo krūmus „palaistyti“. Šiaip laikėsi prie telefono.

Po nervinės įtampos atsipalaidavus, smagu buvo kvėpuoti gaiviu nakties oru. Pūtė žvarbokas vėjelis, veidus glostė rūko drėgmė. Einant paežere, Silvai kilo idėja surasti laivelį ir persiirti į kitą ežero pusę. Kadangi vėjas pučia nuo kito kranto, jį paleidus, vėjas per naktį vėl atplukdys į šią pusę. Greit rado neprirakintą laivelį. Susėdę su Aleksandru išdulkino savo švarkus ir palengva irdamiesi dalijosi įspūdžiais. Visus domino, kas tas pakaruoklis?.. Saugumas, tirdamas lapelių istoriją, pabuvos palėpėje, suras ir pakaruoklį. Išlipę į krantą, laivelį paleido pavėjui ir nuėjo namo.

Aleksandras namo sugrįžo apie vidurnaktį. Duris rado neužrakintas, tyliai nuėjo į savo kambarį. Brolis miegojo, Zelbos dar nebuvo. Atsigulęs ilgai neužmigo, akyse stovėjo pakaruoklis ir mokyklos klasės. Vėliau mintys susipynė, realybę pakeitė sapnai...

...Jį areštavo. Žiauriai sumušė, uždarė į palėpę. Ten daug pakaruoklių. Vieni jų išpurtę, vabalų išėstomis akimis, kiti apipuvę, pražiotose burnose juodavo tamsios ertmės. Vietoje kojų ir rankų kabarojo gryni kaulai. Buvo ir tokių, kurių tik kaukolės, kūnų jau nebuvo. Jie virtę klampia mase gulėjo po nukritusiais apsiaustais. Staiga pakaruokliai ėmė kristi ant jo. Jis bėga, stengdamasis ištrūkti iš jų, bet pakaruoklių vis daugėja. Dvokianti masė lyg smala traukė jį gilyn. Gale palėpės pamatė

pravirą langą, pro kurį galėtų pabėgti, bet krentantys pakaruokliai užtvėrė jam kelią. Jis, apimtas siaubo, ėmė šauktis pagalbos. Prie angos pasirodė Zelba, bet jis jo negelbėjo. Žiūrėjo į jį sustingusiu žvilgsniu. Staiga jo veidas ėmė didėti, plėstis, kol dviguba kaukole tapo. Ji dantimis ėmė taip stipriai kalenti, tarsi kulkosvaidis šaudė. Atšokdamas nuo jo pabudo.

Kažkas beldė į langą.

– Aleksandrai, Stasy, atidarykite duris! – išgirdo Zelbos balsą.

Prisiminė užkabinęs duris. Atsikėlęs jį įleido. Lauke pliaupė lietus. Zelba įlipo šlapias kaip mazgotė. Stovint vidury kambario nuo jo varvėjo kaip nuo šluotos. Uždegęs šviesą, pažvelgė į laikrodį – rodė pusę trijų ryto.

– Iš kur taip vėlai? – paklausė jo.

Bet Zelba nieko neatsakė. Buvo matyti, kad jis kažko sujaudintas. Aleksandras atsigulė ir vėl užmigo.

Pabudo aštuntą valandą ryto. Stasys su Zelba jau buvo atsikėlę.

– Kada tu grįžai? – paklausė Stasys.

– Po vienuoliktos vakaro, – atsakė garsiau, kad išgirstų ir Zelba.

Mokykloje jam reikėjo būti dešimtą valandą, bet išėjo anksčiau, norėjo užeiti pas Vacį. Jį rado nerimaujantį. Anksti ryte Vacys palydėjo Virginiją į stotį ir sugrįžęs laukė žinių.

– Kaip sekėsi? – vos įėjus paklausė jis.

– Viskas gerai, – atsakė Aleksandras. Nuosekliai viską papasakojo, priminė ir apie pakaruoklį.

Vacys pagyrė ir įspėjo, kad būtų budrūs:

– Šiandien velniavos bus, – pasakė jis ir džiaugėsi naktį buvusiu lietumi, kuris nuplovė visus pėdsakus.

Su Vaciu atsisveikinęs, Aleksandras išėjo į mokyklą. Pakely sutiko brolį Stasį.

– Kaip sekėsi? – paklausė jis.

– Kas kaip? – apsimetė nesuprantąs klausimo.

– Aš dar vakar ryte žinojau, kad ta užduotis skirta jūsų grupei, – nusišypsojo Stasys.

– Puikiai, – pasigyrė broliui.

– Per daug nesigirk, pasigirsi, kai praeis tardymai. Košelės bus.

Broliai į mokyklą atėjo kiek anksčiau ir tarpdury sutiko Laimą. Ji vilkėjo juoda suknele, plaukuose buvo įrištas juodas kaspinas. Pasisveikinusi su jais, paprašė Aleksandrą sustoti. Pasivedusi šonan papasakojo mokyklos naujienas, apie atsišaukimus.

– Ot puiku, vadinasi, ir mūsų mokykloje yra, kas veikia! – kalbėjo ji, nesitverdama džiaugsmu.

– Kodėl šiandien taip gedulingai pasipuošusi? – paklausė Aleksandras.

– Tau nepatinka?

– Patinka, ir tau viskas puikiai atrodo, tik per daug liūdnai.

– Vakar kalėjime mirė mano brolis. Nukankino jį, – pasakė liūdnai.

– Širdingai tave užjaučiu. Vargšas brolis, – pasakė guosdamas nelaimingą seserį. – Stiprybės, Laima, ateis diena, jie už viską atsakys!..

Žinia apie Laimos brolio mirtį palietė Aleksandrą lyg juodas šešėlis. Jis pats nesuprato, kodėl taip giliai jį paveikė to surakinto jaunuolio graudi šypsena. Jam stovint mokyklos koridoriuje, vėl sugrįžo Laima ir paklausė:

– Aleksandrai, iš kur tu pažįsti tą vaikiną, su kuriuo ėjai?

– Jis mano brolis.

– Taip!? – nustebo Laima ir nubėgo į klasę.

Aleksandras įėjo į savo klasę. Jos gale, sėdėdamas ant suolo, rudaplaukis vaikinas balsu skaitė atsišaukimą:

Brangūs m o k s l e i v i a i!

Žinote iš skelbimų, kad spalio 22 d. mokykloje organizuojamas visuotinis mokinių susirinkimas. Tai daroma NKGB paliepus. Susirinkime dalyvaus ir jų darbuotojai, kurie gražiais pažadais, apgaule, o gal ir grasinimais reikalaus išduoti LLA pogrindį. Tiksliau sukant, tapti išdavikais. Tikriausiai verbuos mokinius ir į stribus.

Tūkstančių nekaltai nužudytų lietuvių ir kenčiančios Tėvynės vardu LLA kviečia jus visus būti budrius, nepasiduoti bet kokioms okupantų pinklėms. Negailestingai šalinkite iš savo tarpo provokatorius, išdavikus. Visokeriopai prisidėkite ir stiprinkite laisvės kovos frontą – LLA. Tegyvuoja nepriklausoma Lietuva!

LLA Vaidoto pulko štabas

– Rupūs miltai, kaip puikiai pasakyta. Tai bent vyrai! – mojuodamas atsišaukimu, garsiai kalbėjo jis.

Prasidėjus pamokoms, mokiniai, traukdami iš stalčių knygas, rado atsišaukimus. Mokytojai nešė juos direktoriui. Kalbos apie atsišaukimus netilo ir per pamoką. Visi svarstė, kas dabar bus, toks įvykis patylomis nepraeis. Dauguma LLA gyrė, bet buvo ir smerkiančių, sakė, kad bereikalinga kvailystė, dėl kurios tik mokykla nukentės.

Aleksandras diskusijoje nedalyvavo. Laikėsi nuošaly ir klausė, ką kiti kalba. Mokiniai jau žinojo ir apie budėtojų pakeitimą. Zuryla ryte, pirmiesiems mokiniams atėjus, rodė iškvietimą, girdamasis pasitikėjimu juo. Sužinojęs apie atsišaukimus, vengdamas atsakomybės, išėjo namo.

Po pirmosios pamokos budėtojus pakvietė direktorius. Sužinojęs apie jų pakeitimą, pasiuntė atvežti ir Zurylą su Kaplaičiu. Paėmė iš jų iškvietimus ir paskambino į miesto komjaunimo štabą. Gavęs paneigimą, pranešė NKGB štabui. Visi mokytojai nešė atsišaukimus. Greit prisistatė pareigūnai – trys NKGB karininkai,

vėliau atvažiavo sunkvežimis automatininkų su pėdsekiu šunimi. Neramiai jautėsi mokytojai ir mokiniai.

Kitų pamokų nebuvo. Enkavėdistai apklausė nušalintus budėtojus: Bradauską ir Linkevičių. Iškvietė pas direktorių ir komjaunuolius Zurylą ir Kaplaitį. Skaitydami komjaunimo iškvietimus, užsipuolė miesto komiteto sekretorių už antspaudą. Pagrasino, jei ekspertė nustatys, jog originalas – baltųjų meškų jam neišvengti. Iš budėtojų nieko nesužinoję, visus išsivežė į štabą. Bandė tyrimą atlikti su šunim: vedžiojo jį po patalpas, bet jis nesiorientavo, žiūrėjo į šeimininkus ir lojo. Enkavėdistai įsakė išvesti visus mokinius į kiemą ir klasėmis sustatyti į pusratę rikiuotę. Tada apstojo aplink mokinius ir patys pagal klases tikrino vaikus, klasių auklėtojams įsakė stebėti, ar teisingai mokiniai atsilieps. Trūkstamus mokinius raštinės pateiktais adresais pasiuntė atvežti. Visus sukvietę, vėl į darbą paleido šunį. Mokiniai išgąstingai stebėjo šuns elgesį, visi žinojo – kurį šuo užpuls, tas jau bus pasmerktas. Nuogąstavo, kad gali visai nekaltą užpulti. Labiausiai išgyveno Aleksandras su Silva: „O jei milteliai pasenę, neveiksmingi?“ Bet greit nusiramino. Šuo kelis kartus prabėgo visai arti, bet nesustojo, nesulojo. Puldinėjo nesąmoningai ir lojo į savo šeimininkus, kaltininkų nenurodė. Išbarstyti milteliai veikė gerai. Vėliau ir šunininkas pastebėjo miltelius, parodė juos karininkui. Tam paliepus, liovėsi šunį varginti.

Įsitikinęs, kad šuo nepadės, enkavėdistų majoras kreipėsi per vertėją į mokinius. Kvietė žinančius arba nors įtariančius, kas tai padarė, užeiti į direktoriaus kabinetą.

– Jei bijote viešumo, – tarė majoras, – galite iš bet kur paskambinti, – padiktavo telefoną. Pakartojo, kad geriau būtų, jei viešai praneštų ir tuoj pat. – Patikėkite, mokiniai, mes sugebėsime jus ir jūsų šeimas, namiškius apginti nuo banditų keršto.

Paskui liepė visiems sunešti ir sudėti į pastatytą dėžę turimus atsišaukimus. Mokiniai pabūgę, kad nepatikrintų jų kišenių, mėtė lapelius ant žemės. Juos pasigavęs stiprokas vėjas nuo ežero, nešiojo po visą kiemą. Enkavėdistai rinko atsišaukimus, gaudė, bet ne visus, kai kuriuos vėjas nunešė net už gatvės, iki gyvenamųjų namų.

Atvažiavo dar vienas sunkvežimis enkavėdistų. Apsupo visą mokyklą. Suvarę mokinius į klases, prie kiekvienų durų pastatė po sargybinį. Neleido atidaryti langų, nei iš klasės išeiti. Po vieną mokinį kvietėsi į direktoriaus kabinetą tardyti. Ir tuo nieko neišaiškinę, pasiėmė anksčiausiai į klases atėjusius mokinius ir išvažiavo. Tą dieną pamokų nebuvo.

– Ot, užvirėm košės, – nutaikęs progą, pasakė Silva Aleksandrui. – Gaila nekaltų mokinių, kuriuos išsivežė, – apgailestavo abu.

Pavakary Aleksandras užėjo aplankyti Silvos.

– Na, ir privirėt košės! – pasakė sugrįžusi iš darbo teta. – Štabe šiandien visi kaip apduję. Net jei neišaiškins, šaunuoliai, kas tai padarė, bet žiūrėkite, dabar viskuo būkite labai atsargūs, – patarė ji.

– Kaip jaučiasi budėtojai saugume? – paklausė tetos.

– Mokinius paleido, o komjaunuolius vežiojo po įstaigas, kad atpažintų merginą, įteikusią pakvietimą.

– Be reikalo vargsta, ji jau už jūrelių, už marelių, – nusijuokė Silva.

– Ir gerai, kad ne vietinė, o tai išaiškintų, jie šiam darbui deda dideles pajėgas.

Teta Audronė kvietė Aleksandrą likti vakarienės, bet jis nesutiko ir atsisveikinęs išėjo. Išeinant ji priminė, kad rytoj teatro salėje vyks brolių partizanų Klevų teismas:

– Ves visus mokinius, būtinai nueikite.

Rytojaus dieną, atėjus į teorijos pamokas, klasių vadovai pranešė, kad pamokų nebus, ves mokinius į dviejų „banditų" brolių Klevų teismą.

Erdvią teatro salę užpildė vien mokiniai. Čia suvedė amatininkus, gimnazistus ir mokytojų seminarijos studentus. Atėjo ir smalsesnieji miesto gyventojai. Salėje žmonių sausakimša, buvo net stovinčių. Scena iš anksto paruošta teismui. Stalai uždengti raudonu audeklu. Teisiamųjų suolai atokiau. Laukdami teismo, jaunesniojo amžiaus mokiniai, sulipę į sceną, išbandė visas vietas. Mokytojai nepajėgė jų sudrausminti. Netrukus pasirodęs enkavėdistas juos nuvijo, scena liko tuščia. Jai ištuštėjus, salėje sėdintys pastebėjo piešinį. Gale scenos raudonu aksomu uždengtoje sienoje kreida nupieštas kirvis ir kaukolė. Salėje kilo juokas. Enkavėdistas, stovėdamas salėje veidu į mokinius, nematė piešinio. Žiūrėdamas į besijuokiančius mokinius, nesuprasdamas, ko jie linksminasi, linksmumo užkrėstas ir pats pradėjo juoktis.

Į sceną atėjo daugiau enkavėdistų. Karininkas pamatęs piešinį, išbarė sceną saugojusį enkavėdistą. Pastarasis ėmė piešinį trinti. Karininkas bandė užtraukti uždangą, bet kiek ją betampė, ji nepasidavė. Valęs piešinį enkavėdistas, nors ir labai stengėsi, trindamas paliko didelę kreidos dėmę, bet iš tolo aiškiai matėsi piešinys, vaizduojantis žiaurumo simbolį.

Iš salės žiūrint į sceną, dėmesį traukė du simboliai: virš scenos užuolaidos – baltas stovintis lokys, sutraukęs grandines – tai Žemaitijos tvirtybės simbolis. O kitas scenos gilumoje, rausvame fone – žiaurumo simbolis.

Prabėgo dvi valandos ir daugiau, o teisėjai ir teisiamieji nesirodė. Salėje mokiniai iš nuobodumo triukšmavo, stumdėsi, nerimavo. Vėliau pasklido gandas, kad teismas neįvyks, nes vienas teisiamųjų tardant labai sužalotas ir fiziškai nepajėgus dalyvauti teisme. Ta žinia žaibiškai apskriejo visą salę. Scenoje lūkuriuojančių enkavėdistų adresu pasipylė replikos: „Jūs nužudėte juos, jau nėra ko teisti!" Triukšmas pritilo, kai į sceną užlipo du vyresnio rango enkavėdistai. Visi laukė, ką jie pasakys. Majoras, pakėlęs ranką, pritildė mokinių šurmulį ir prabilo:

– Draugai moksleiviai, vienam iš teisiamųjų susirgus, teismas atidedamas vėlesniam laikui. Jus pakviesime kitą kartą.

– Jūs nukankinote juos! – sušuko kažkas iš salės.

Nuo to ir prasidėjo: vieni vadino juos žmogžudžiais, kankintojais, kiti sadistais,

tretieji trypė kojomis, švilpė. Majoras, stovėdamas scenoje, gestikuliuodamas rankomis, bandė kažką aiškinti, bet jo niekas neklausė, negirdėjo. Jis pro užkulisines duris pasišalino. Prie scenos stovėję mokytojai mojavo rankomis ir tildė mokinius:

– Nurimkite, begalviai, ką darote! – bet mokiniai ir jų neklausė, kildami iš suolų, veržėsi prie durų.

Pirmieji, pamatę už durų visą būrį enkavėdistų, ėmė vieni kitus tildyti. Kaip audringai triukšmas sukilo, taip pat greitai ir nurimo. Mokiniai išeidinėjo pro duris tyliai, gražiai, be išsišokimų. Enkavėdistai, vilkiškais žvilgsniais juos lydėdami, nebesuprato, kurį griebti kaip antitarybinį elementą.

Kitą dieną Audronė papasakojo, kad vienas Klevų nuo kankinimo mirė, kito būklė labai bloga. Apie partizanų brolių Klevų žiaurų likimą mieste buvo išplatinti informaciniai lapeliai.

•

Ilgiau plaukiant atsirado įprotis – kiekvieną rytą užlipti į denį ir pasižvalgyti, kas darosi aplink, kaip banguoja jūra, gal matosi krantas. Be to, prieš pusryčius gera ir grynu oru pakvėpuoti. Malonu buvo pažįstamą žmogų sutikti, pasikalbėti.

Aleksandras ir tą rytą, anksčiau už kitus atsikėlęs, išėjo į denį ir sutiko seną pažįstamą ukrainietį – Vadimą Petrovičių Lisenko. Rytas buvo gražus. Iš vandens tekanti raudona saulė nurausvino laivo stiebus ir jų veidus.

Vadimas pusamžis, dar stiprus vyras, bet visai bedantis. Dantų jis neteko ne dėl šiaurėje siaučiančio skorbuto, bet dar būdamas Buchta Nachodkos lagery. Aleksandras su Vadimu kurį laiką dirbo kartu prie šurfų kasimo darbų, gyveno viename barake. Jis jau žinojo jo dantų netekimo istoriją.

Vadimas, prieš revoliuciją ir NEP* metais gyveno su tėvais Kijeve. Tėvas verslininkas, gyveno pasiturinčiai. Tuo metu Kijeve buvo kvaila mada: pasiturinčios šeimos savo vaikams, suaugusiems jaunuoliams, visus dantis apvilkdavo auksu... Nors ir sveikiausi dantys, vis vien auksuodavo. Auksadančiai buvo didesnėje pagarboje visuomenėje, ypač tarp moterų. Tuo vadovaudamiesi ir jo tėvai jam, dvidešimtmečiui, auksavo visus dantis.

Patekus į Buchta Nachodkos lagerį, vagys *blatniakai* nužiūrėjo, kad galės pasipelnyti, iš lagerio valdžios gaus duonos, rūkalų. Nutvėrę nelaimingąjį išlupinėjo visus dantis. Jis buvo žiauriai sužalotas, iš skausmo vos nenumirė, bet stipri prigimtis nugalėjo. Tačiau visam amžiui liko bedantis. Svajojo sugrįžęs į Ukrainą susidėti protezus.

* Naujoji ekonominė politika, nepas, NEP – Sovietinės Rusijos ir SSRS ekonomikos politika, vykdyta 1921–1929 m.

Vadimas, sutikęs savo kraštiečius, nuėjo į prausyklą. Aleksandras, įsižiūrėjęs į vandens tolius, prisiminė lagerio žiaurumus ir vėl mintimis nuklydo į Telšius...

•

Skelbtas susirinkimas prasidėjo nuo pirmos pamokos. Aleksandras su Silva atėjo pavėlavę. Radę laisvą vietą atsisėdo. Scenoje stovėjo prezidiumui paruošti stalai. Sekretorėms – stalas prie scenos. Mokiniai salėje garsiai klegėjo, triukšmavo, kaip visur ir visada, kur yra jaunimo. Virš scenos kabėjo Stalino portretas. Po juo ilgas plakatas: „Tik didžiojo Stalino dėka į Lietuvą sugrįžo laimė ir laisvė." Ant sienų kabėjo daugiau plakatų ir visi šlovino okupantus ir jų vadus. Perskaitęs visus plakatus Aleksandras tarė Silvai:

– Tu tik pasižiūrėk, visos sienos nutepliotos vien apie tą tironą, o kur liaudis, gynusi ir žuvusi už tironiją? Apie juos nė žodžio. Tik Stalinas, Stalinas...

– Palauk, ateis laikas, ta pati liaudis tironą ir nuvainikuos. Pasmerks jį kaip budelį.

– Na, jau nebūk per daug optimistas, tas sadistas – jų dievybė, jų stabas, kuriam pasiruošę melstis, o tu sakai nukabins, pasmerks: rusai per daug sužaloti, kad įstengtų praregėti.

– Nusibos kruviniems vaikščioti ir pasmerks, nukabins plakatus ir portretus, išvartys ir jo stabus, – pranašiškai kalbėjo Silva.

Salėje pritilo, kai iš užkulisių į sceną įėjo direktorius, mokslavedys, komsorgas ir du enkavėdistai – kapitonas ir leitenantas. Iš salės į sceną pakilo ir mokyklos komjaunimo sekretorius – Lavrovas.

Prezidiume vietas užėmė pagal rangą: enkavėdistai stalo viduryje, direktorius iš dešinės, komsorgas iš kairės, toliau mažiau reikšmingesnė mokyklos valdžia. Mokyklos sekretorė su kita mergina užėmė sekretoriatą. Mokiniai salėję pritilo ir laukė, ką pasakys „svečiai". Ar išsipildys LLA pranašavimas? Po paskutinių mokykloje įvykių susirinkimas turėjo būti itin įdomus. Kapitonas, palinkęs prie direktoriaus, kažką aiškino. Tasai, išėmęs iš segtuvo prirašytą popieriaus lapą, padavė jam ir parodė mokslavedžiui pradėti. Jis atsistojo, pasitaisė žilstelėjusius plaukus, atsikrenkštė ir prabilo:

– Draugai moksleiviai, pradedame visuotinį mokinių susirinkimą. Kaip matote, turime svečių iš saugumo, – parodė į enkavėdistus, tie nežymiai linktelėjo. Komsorgas, direktorius ir Lavrovas buvo pradėję ploti, bet, mokiniams nepritarus, nustojo ir jie. – Šį susirinkimą sukviesti paskatino neatidėliotini reikalai. Būkite kantrūs, mandagūs, atidžiai išklausykite kalbančiuosius. Galėsite ir patys pasisakyti.

Po jo kalbėjo direktorius. Jis apžvelgė salę ir stovinčius prie durų pakvietė užimti sėdimas vietas. Po to atlenkė popieriaus lapą ir ėmė skaityti:

– Moksleiviai, šiandien mes gyvename labai atsakingą momentą – Tarybų Sąjungai pergalingai užbaigus karą, pasaulyje įsivyravo taika. Lietuva, iškentusi daug smurto ir kančių, šiandien vėl tapo laisva, kuria naują gyvenimą. Atrodo, reiktų džiaugtis ir gyventi laimingiems, bet, deja, yra žmonių, kurie nenori žemėje taikos. Priešinasi viskam, kas nauja, kas gražu, kas pažangu. Lyg vampyrai vėl trokšta kraujo, naujų aukų. Tokių yra užsienyje, yra šalies viduje, yra ir mūsų mokykloje.

Draugai moksleiviai, šiandien susirinkom ypač svarbiam pokalbiui. Kaip parodė paskutiniai įvykiai, ramybės drumstėjų yra ir mūsų mokykloje, tarp mūsų mokinių. Jie neatsakingais veiksmais kenkia mokyklai, mokslui, o labiausiai patys sau. Aš įsitikinęs, ne vienas drumstėjų sėdi ir šiandien čia, salėje. Daug kas juos pažįsta, žino jų juodus darbus, bet slepia. Nesuprantu, ką jūs sau manote, juos slėpdami. Kam reikalinga beprasmiška iš anksto pasmerkta sužlugti veikla? Jūs kartu su jais tik pražudysite ir save, sugriausite savo gyvenimą. Istorijoje nėra buvę atsitikimo, kad kelios gyvatės, nors ir kaip šnypšdamos, nupūstų uraganą. Šis palyginimas, manau, pakankamai tikslus, todėl liaukitės kvailioję. Liaukitės drumstę mokyklos ramybę ir statę save į neišvengiamą pavojų. Prašau gerai įsidėmėti: patekę už grotų, mano žodžius prisiminsite ir gailėsitės, nepaklausę gero patarimo. Suprantama, visos naujos idėjos, naujas gyvenimas, nors ir geriausias, teisingiausias, susiduria su konservatyviomis jėgomis. Yra dalis žmonių, kurie nesugeba laiku atskirti gėrio nuo blogio, bet dabartinė situacija per daug aiški ir suprantama. Reikia būti dideliu naivuoliu, kad to nesuprastum, nematytum. Todėl prašau nepasiduoti propagandai tų, kurie tarnavę vokiečiams arba padarę kitus nusikaltimus, šiandien bastosi miškuose, žudydami nekaltus žmones, save įvardydami laisvės gynėjais. Jie nusikaltėliai, gal kitos išeities ir neturi, o jūs – mokiniai ir būkite tik mokiniais.

Šiandien atvykę draugai iš saugumo užtikrino man, kad nebaus nė vieno, kuris sąžiningai prisipažins nusikalstamą savo veiklą, atvirai papasakos apie veikiantį pogrindį. Aš iš širdies siūlau šia proga pasinaudoti. Rytoj jos gali nebūti. Tikiuosi, jūs mane suprasite teisingai. Dar ir dar kartą prašau, teisingai įvertinkite, ką siūlo draugai iš saugumo. Būtų gerai, kad susipratusieji pasisakytumėte čia, salėje, atvirai. Bet jei dėl vienų ar kitų priežasčių nedrįstate arba negalite to padaryti, po susirinkimo užeikite į mano kabinetą. Lauksime tų, kurie, išbridę iš nusikaltimo liūno, panorės grįžti į teisingą kelią ir netrikdomai mokytis.

– Tapti judais! – sušuko kažkas iš salės.

Keletas mokinių prunkštelėjo. Prezidiumas sužiuro, bet išsišokėlio nepastebėjo.

– Tylos! – sušuko komsorgas, kai salė nurimo, kalbėjo toliau, – Primenu, kurie mane supratote ir norėtumėte prisipažinti, gal bijote savo draugų, varžo duota priesaika? Prašau, nebijokite, jums nieko blogo nenutiks. Rami bus ir sąžinė. Istorijoje yra daug faktų, kad ne tokie, kaip jūs, suklaidinti, politikoje nieko nesiorientuojantys jaunuoliai, bet politikai, valdovai reikiamu momentu teisingumo vardan yra

sulaužę priesaiką. Ir tai logiška. Priesaika nelaužoma ta, kuri turi gilią prasmę, apčiuopiamą tikslą. O toks kovos kelias, kuriuo jūs suklaidinti einate, garbės nedaro. Tad ir priesaika bevertė. Patikėkite manimi, kaip jūsų direktoriumi, kad jūsų ta pogrin- dinė veikla lygi savižudybei. O savižudžiai didvyriais nebūna. Tai psichiškai nesveiki žmonės, kurie, šoko ištikti, patys sau neria kilpą ant kaklo. – Salėje kilo juokas. Patenkinti šypsojosi ir prezidiume. – Imkite pavyzdį iš fašistinės Vokietijos feldmaršalo Pauliaus. Jis taip pat buvo prisiekęs savo Reichui, kurį laiką tikėjo ir tesėjo. Bet lemiamu momentu jis nesusvyravo, sulaužė priesaiką. Nustojo ginti Reichą, su visa armija pasidavė priešui. Jis buvo protingas žmogus, įžvalgus karvedys, dėl to ir pasidavė. Jis suprato, kad susidariusioje situacijoje, tesėdamas priesaiką, beprasmiškai pražudys dešimtis tūkstančių karių ir vis tiek nelaimės. Sulaužęs priesaiką, išgelbėjo žmones. Jo pasirinkimas visais atvejais teisingas. Todėl su juo buvo pasielgta humaniškai. Jo nesmerkia ne tik demokratinis pasaulis, bet ir kito požiūrio politikai. Tad ir jūs, kol nevėlu, darykite teisingas išvadas. Aš tikiu, jūs nesate kol kas padarę sunkių nusikaltimų, jūsų rankos dar nesuteptos krauju. Todėl, kol nevėlu, susimąstykite. Aš, kaip jūsų mokyklos vadovas, padarysiu viską, kad prisipažinę galėtų ir toliau sėkmingai mokytis, įgyti reikalingą specialybę.

Direktoriaus kalba buvo santūri, nepikta. Todėl salėje vyravo tyla. Baigus jam kalbėti salėje kilo šurmulys, ginčai. Vieni tikino, kad jis kalbėjo teisingai, kiti vadino užsimaskavusiu išdaviku. Tretieji sėdėjo tylūs, susimąstę, mintyse nagrinėjo tai, ką girdėjo ir galvojo apie save. Tarp jų buvo ir vadinamieji nusikaltėliai.

Aleksandras dažnai susimąstydavo, kad LLA veikla geru nesibaigs. Gali tekti žiauriai nukentėti. Labiausiai nerimą kėlė tai, kad priesaikos metu jis užpildė anketą. Atsitiktinai gali ją perimti saugumas ir... liepto galas. Savo nuomonę jis pareiškė ir tuo metu, bet jį ramino, kad tie sąrašai po dviejų dienų bus štabe užšifruoti slaptaraščiu, o šie sunaikinti. Bus ar ne, tai dar klausimas. Be to, ir sudėtingiausi šifrai kartais išskaitomi. NKGB sugebės tai padaryti. Aleksandrą jaudino vis mažėjantis tikėjimas pranašaujamu karu su Vakarais. Jau per daug kartų jis vis nukeliamas tolimesnei datai. Jis, kaip retas iš jo amžiaus jaunuolių, domėjosi spauda. Ir iš jos matė, kad, nesant Vakaruose darnios vienybės, šalys aiškiai nuolaidžiavo Rusijai. Jie daug kalba, daug svarsto, bet mažai daro. Bolševikinė Rusija ryžtingesnė, savo tikslų siekia atkakliai. Nepasiekusi tiesioginiu keliu, nesidrovi smurto, melo ir apgaulės. Ir jiems sekasi. Jis buvo įsitikinęs, kad Vakarai ateityje gailėsis savo nemokšiškumo tvarkytis pokarinėje situacijoje. Kurgi matyta! Vakaruose visur laisvai veikia komunistų partijos! Kaip jie nesupranta, kad tai bolševikinės Rusijos agentūros. Jie lyg kirminai graužia Vakarų valstybių pamatus ir jiems yra nuolaidžiaujama.

Tie apmąstymai Aleksandrą sudirgindavo. Jis stengdavosi negalvoti. Bet pabėgti nuo jų negalėjo. Direktoriaus kalba vėl išjudino slapčiausias jo mintis. Jis sėdėjo susimąstęs, krūtinėje viskas susijaukė. Atrodė, nieko nėra tikro, nieko švento. Jei ne

prisiminimai apie Jakumo niekšybes, tėvo kančias ir valdžios nereagavimą, jei ne žmonių vežimai į Sibirą ir gatve varomi sukruvinti areštuoti, Rainių kankiniai, Laimos brolio bei Silvos šeimos tragedija, Likšių sudeginta sodyba ir sūnus... Ir daug, daug kitų negatyvių faktų, išplaukiančių iš tarybinės santvarkos, jis seniai būtų pasitraukęs iš dabartinio kelio ir nuėjęs su nauju gyvenimu.

Po direktoriaus kalbėjo komsorgas. Jo kalba skambėjo visai kitu tonu:

– Draugai, aš manau, direktorius kalbėjo neleistinai pataikūniškai. Sakyčiau, netgi nusikalstamai. Tie, kas stoja prieš tarybinę santvarką, kuri demokratiškiausia, neranda sau lygių, neverti pasigailėjimo. Juos reikia sunaikinti, kaip piktžoles su šaknimis išrauti. Tai nemąstančių bepročių gauja. Ir kurgi jų logika? Jei Tarybų Sąjungos nenugalėjo rudasis fašizmas, savo urve buvo sumuštas, tai ką galite padaryti jūs – sukvailėjusių piemenų saujelė. Nieko. Jūs tik kenkiate mokyklai ir sau, daugiausia sau. Įsidėmėkite, salėje sėdintys banditų klapčiukai, jūs būsite išgaudyti kaip dvesiančios žiurkės. Tai sakau ne be pagrindo ir nereikia, draugas direktoriau, lyg malonės prašyti jų prisipažinimo. Tai jų reikalas. Nori išlikti žmonėmis, kad nauji vėjai nenupūstų į istorijos šiukšlyną, keliais atsiklaupę tegul šliaužia, maldaudami pasigailėjimo. Ir kaip jiems ne gėda! Tarybinės tautos sudėjo milijonus aukų, apgindamos mūsų laisvę. Tik jų kraujo kaina mes šiandien džiaugiamės laisve ir laime. Jų dėka jūs šiandien mokotės šioje mokykloje.

– Mokykla pastatyta prieš penkiolika metų ir visada buvo pilna mokinių, – pasigirdo iš salės.

Tarp mokinių nuskambėjo juokas. Komsorgas paraudo.

– Kas norite kalbėti, išeikite į priekį, – pasipiktino jis.

– Kad greičiau areštuotumėte? – pasakė jaunuolis, sėdintis netoli Aleksandro.

Komsorgas įsiuto, dairėsi po salę ieškodamas replikuojančių ir laukė, kol mokiniai nurims.

– Mokiniai, laikykitės tvarkos, netrukdykite kalbėti, – atsistojęs paprašė mokslavedys.

Lavrovas, galvos mostelėjimu parodęs į salę, kažką aiškino enkavėdistų kapitonui.

– Matote, judas jau dirba savo juodą darbą, – pasakė jaunuolis prieš tai replikavęs.

– Anksčiau mokėsi buožių vaikai, – aptilus triukšmui, piktai pasakė komsorgas.

– Buožės ne tiek kvaili, kad ruoštų savo vaikus amatininkais. Jų vaikai mokėsi gimnazijose, institutuose, kad valdininkais taptų. Be to, tarybinė santvarka pirmi metai, o visi kursai pilni mokinių, – atsistojęs vidury salės, pasakė juodbruvas liesas jaunuolis.

– Sėsk, juoda baidykle, dabar aš kalbu, – pamojo jam ranka visai perpykęs komsorgas. Vaikiną įdėmiai nužiūrėjo ir sėdintys enkavėdistai. – Taip, mokosi, už tai

drumsčia mokyklos ramybę visokie buožvaikiai, – kalbėjo piktai komsorgas. – Jūsų laimė, kad tarybiniai įstatymai humaniški, šiandien suteikiama jums galimybė pasitraukti iš kelio, šiandien, kas ateis, parodys gerą valią, bus atsižvelgta, sušvelninta bausmė arba ir visai nebaudžiami. Neatėję, gailėsitės praleidę gerą progą, – grasindamas užbaigė kalbą komsorgas.

Salėje buvo tylu, visi suprato, kad ir prisipažinus, pasigailėjimo nebus. Komsorgas tai žino. Jį seniai visi laikė slaptu enkavėdistų agentu.

Po komsorgo kalbėjo leitenantas. Jis atsistojo, užkišo nykščius už diržo, nubraukė palaidinės raukšles į šonus apačią patraukęs žemyn, prakalbo darkyta, bet suprantama lietuvių kalba.

– Mes žinome, kad jūsų mokykloje veikia banditų agentai. Raudonoji armija, sutriuškinusi fašistinę Vokietiją, kartu išgelbėjo nuo visiško sunaikinimo ir lietuvių tautą. Jūsų šalis laisva, kuria naują laimingą gyvenimą. Jūs laimingi, mokotės, turėtumėt būti dėkingi tarybinei santvarkai už laisvę, už mokslą, už šviesią ateitį. O ką jūs darote? Užuot padėkoję, drumsčiate mokyklos ir miesto ramybę. Mes žinome, mokykloje veikia slapta LLA organizacija. Mes ir atėjome tam, kad duotume jums galimybę, kol ne vėlu, nutraukti nusikalstamą veiklą. Grįžti į doros kelią. Tiems, kas parodys nuoširdumą, aktyviai prisidės prie kovos su banditais, nekelsime baudžiamosios bylos.

– Taip, taip, – linksėdamas galva, pritarė ir direktorius.

– Bet tai siūlome šiandien. Rytoj ir norint bus vėlu. Pagalvokite rimtai ir nesisvaidykite nereikalingomis replikomis, kaip kai kurie čia darė. Tuo tik pabloginsite savo padėtį. Jei gąsdina jus banditų grasinimai, nebijokite, gavę iš jūsų raktą, mes greit padarysim juos nekenksmingus. Būtų gražu, jei dauguma jūsų stotų į liaudies gynėjų gretas, padėtumėte likviduoti miškuose buržuazinių nacionalistų gaujas, po to sugrįžę, sėkmingai užbaigtumėte mokyklą. Aš tikiuosi, kad mūsų gerus norus teisingai suprasite ir pasielgsite taip, kad mums nereikės griebtis priverstinių priemonių – tai pasakęs, atsisėdo.

Mokiniai salėje tylėjo. Šiandien buvo daug viliojančių pasiūlymų. Taip atrodė bešališkiems ir neutraliems, bet priklausantys pogrindžiui mažai tuo tikėjo.

Atsistojęs mokslavedys pasakė, kad kalbės mokyklos komjaunimo sekretorius draugas Lavrovas. Lavrovas greitai atsistojo, veidas nupliekstas raudonio, užsikirsdamas pradėjo skaityti lapelyje surašytą kalbą. Kadangi buvo tamsoka, mokslavedys liepė stovintiems prie durų nuspausti jungiklį, įžiebti šviesą. Paluby sužibo keliolika šviestuvų, tapo kur kas šviesiau. Už lango matėsi apsiniaukusi diena.

– Mes, mokyklos komjaunuoliai, – skaitė Lavrovas, – smerkiame tuos, kurie nacionalizmo tvaiko paveikti...

– Kiek jūsų, komjaunuolių, yra? – pasigirdo salėje replika ir juokas.

Lavrovas į repliką neatsakė, bandė toliau skaityti, bet susipainiojo, kakta išrasojo

prakaitu.

– Mes komjaunuoliai... mes... mes..., – susipainiojo galutinai.

Leitenanto paragintas mokslavedys kreipėsi į mokinius:

– Gal turite kas klausimų? Ar norite pasisakyti?

– Aš pateikiu klausimą Lavrovui, – atsistojo tas pats rudaplaukis, ryte garsiai skaitęs atsišaukimą.

– Prašau, – tarė atsistojęs Lavrovas.

– Ką jūs pasakysite į tai, kad jūsų komjaunuoliai patys tebesėdi už antitarybinę veiklą, kodėl čia jų nėra?

Salėje kilo triukšmingas juokas.

– Lavrovas – sekretorius be komjaunuolių, generolas – be armijos, – kažkas šaukė salėje.

Prezidiume jautėsi sumaištis. Komsorgas su enkavėdistais kažką aiškinosi, Lavrovas stovėjo ir tylėjo. Kapitonas, paliepęs Lavrovui sėsti, pats prabilo:

– Kai vyksta klasių kova ir banditizmas, mes privalome būti įtarūs. Jūsų komjaunuoliai ne areštuoti, jie padeda išaiškinti buvusią provokaciją.

– Gerai aiškinasi, mačiau, šįryt vedė iš daboklės sudaužytais snukiais, – papasakojo netoliese sėdintis storulis vaikinas.

– Priimkite klausimus raštu, – pasigirdo pasiūlymai.

Mokslavedys jų pageidavimus pasakė kapitonui, tas linktelėjo galvą .

– Prašom, pateikite, – pasakė mokslavedys.

Salėje kilo šurmulys. Čežėjo plėšomas popierius, mokiniai, iškreipdami rašyseną, kad neatpažintų, rašė klausimus ir per rankas siuntė prezidiumui. Per keletą minučių ant stalo išaugo visa krūva sulankstytų popierėlių. Komsorgas juos rinko, atlankstė ir dėjo šalia savęs.

– Atsakykite! – nerimavo salėje.

Komsorgas po vieną lapelį perdavė mokslavedžiui, tasai, balsu perskaitęs, įteikė adresatui:

– Kodėl tremiami žmonės į Sibirą?

– Tarybinių žmonių nevežame, izoliuojame tik banditų šeimas ir jiems talkininkaujančius, kurie trukdo taikiam kūrybiniam darbui, – atsakė kapitonas, įdėmiai žvalgydamasis po salę.

– Kodėl Rainiuose sunaikino kankiniams pastatytą paminklą?

– Aš atsakysiu, – stojosi komsorgas. – Rainiuose likviduoti lietuvių tautos išdavikai, jie neverti paminklų. – Salėje kilo pasipiktinimo banga. Komsorgas, pakėlęs ranką, tildė. Mokiniams pritilus, kalbėjo toliau: – Buvo laikrašty „Tiesa“ išspausdinti jų laiškai, kurie nepaneigiamai tai demaskuoja. Manau, jūs visi skaitėte. Vieną jų galiu pacituoti: „Šiandieną 1941 metų birželio 23-čios dienos rytą nušvito mūsų veidai, širdys ugnimi suliepsnojo, pro kalėjimo langelį pamačius vokiečių

bombonešius, sprogdinančius bolševikų karinius objektus Telšiuose. Iš džiaugsmo vienas kitą glėbesčiavom, sveikinom su seniai lauktu išsivadavimo karu." Ar verti jie žmogaus vardo, jei laukė karo, laukė žmonėms kančių, sudegintų miestų, milijonų žuvusių? Be to, jų niekas nekankino, tai nacionalistų šmeižtas. Jie buvo likviduoti liaudies valia, – užbaigė komsorgas.

– Melas! Mes žinom, kad buvo nukankinti! – šaukė salėje.

– Ponas komsorge, aš juos atkasant mačiau, jie buvo baisiai nukankinti, – pasakė atsistojęs juodbruvas jaunuolis iš vidurio salės.

Trečio klausimo balsu neskaitė, ketvirto, penkto – taip pat. Enkavėdistas juos, kruopščiai išlyginęs, dėjo prie savęs. Šeštas klausimas buvo toks:

– Kokia garantija, kad prisipažinus neareštuosite?

Leitenantas atsistojo atsakyti į klausimą:

– Kas nuoširdžiai prisipažins ir padės likviduoti visą pogrindį, tų nebausime, duodu karininko garbės žodį.

Visi likusieji klausimai buvo pripažinti esą provokacinio pobūdžio, jų balsu neskaitė ir neatsakinėjo. Leitenantas, rūpestingai juos išlyginęs, dėjosi į planšetę.

– Ar yra norinčių kalbėti? – kreipėsi į mokinius mokslavedys.

– Noriu, – atsistojo tas pats vaikinas, anksčiau įsiterpęs į komsorgo kalbą. Visi sužiuro. Vaikinas šlubuodamas, pasiramsčiuodamas lazda, nuėjo į sceną. Ėjo lėtai, matėsi nesveikos kojos. Lipdamas į sceną suklupo, sekretorės padedamas, atsistojo ir nuėjo į vidurį scenos, kad neužstotų prezidiumo. Vaikinui einant, salėje stojo kapų tyla. Visi norėjo išgirsti, ką pasakys drąsuolis ar išdavikas. – Brangūs moksleiviai, sesės, broliai! Gerbiama vadovybe! – atsigręžęs linktelėjo prezidiumui. – Tikrai šiandien mes turime daug ką išsiaiškinti. Ir aplinka tinka, mus išklausys saugumo atstovai. Tokia proga ne dažnai pasitaiko, kad galėtume taikiai, draugiškai su jais pabendrauti. Ačiū, kad atvykote, – vėl linktelėjo prie stalo sėdintiems. Enkavėdistai pritariančiai šyptelėjo, patenkintas sėdėjo ir komsorgas. – Jums leidus, aš viską pasakysiu už save ir visus, kurie nedrįsta viešai pasakyti tiesos. Jei kam nepatiks mano kalba, prašau atleisti ir netrukdyti. – Salėje sunerimo: „Kas jis? Nejaugi išdavikas?" – pasigirdo kuždesys. Ne mažiau įdėmiai jį stebėjo ir prezidiumas. Komsorgas, pasakęs kažką kapitonui, nusišypsojo. Pastarasis galvos linktelėjimu jo nuomonei pritarė. – Tamsta direktoriau, aš nesutinku su jūsų samprotavimu apie priesaiką. Mano manymu, priesaika yra tam, kad šventai tesėtum. Priesaikos, išgautos prievarta, galima netesėti, išduoti bet kada, nes prisiekusysis savo širdyje jos niekada nelaikė priesaika. O priesaiką, duotą gera valia, privaloma tesėti. Bet koks jos išdavimas – baisus nusikaltimas, šventvagystė. Prisiekiantis savo noru yra supažindinamas su priesaikos tikslais ir visomis dėl to galimomis pasekmėmis. Tokia priesaika yra šventa, ginama net gyvybės kaina. Visos istorijos raidoje nėra buvę fakto, kad kas pateisintų ir gerbtų priesaikos laužytojus. Istorija nepateisins ir maršalo Pauliaus.

Ir aš jo nepateisinu, nors ir smerkiu fašistinės Vokietijos žiaurią politiką, kuri buvo ypač neteisinga kai kurių tautų žmonėms. Bet feldmaršalas Paulius nedalyvavo šalies valdyme, nevykdė žudynių. Jis prisiekė kaip kareivis ginti Vokietiją. Laimės ar žus, bet priesaikos neišduoti. Todėl jokiu būdu nepateisinimas jo per greitas pasidavimas. Nors ir nepalanki situacija buvo, jis kaip Vokietijos karvedys, patriotas privalėjo kovoti iki paskutinio. Tegu būtų žuvę pusė armijos ir daugiau, bet jie savo gyvybės kaina būtų padarę daug nuostolių ir priešui. Karo metu moralinė kariuomenės būklė kur kas svarbesnė ir už aukas. Einantiems į frontą sakytų: „Sunkiuose mūšiuose žuvo visa armija, bet nepasidavė." Direktoriau, jūs sakėte, kad jis pasiduodamas išgelbėjo daug tūkstančių gyvybių. Paviršutiniškai žiūrint taip, bet iš esmės, ne.

– Jaunuoli, jei nori, kalbėk į temą, apie reikalą, – nutraukė jį komsorgas.

Jis stovėjo.

– Sėsk, sėsk! – užsipuolė ir enkavėdistas.

– Netrukdykite, tegul kalba, – kažkas šūktelėjo salės gale.

Mokiniai ėmė trypti kojomis. Kas trypia, nuo scenos nepastebima, bet triukšmas kilo didelis. Sujudo ir prezidiume. Kalbėtojui nepasijudinus iš vietos, komsorgas sušuko:

– Kvaily, eik, sėskis! Ar lietuviškai nesupranti?

– Baigęs kalbėti, nueisiu, – ramiai atsakė kalbėtojas. – Kai jūs kalbėjote, aš netrukdžiau, netrukdykite ir man.

Jau buvo bepradedąs vėl kalbėti, bet jam sutrukdė leitenantas. Atsistojęs įrėmė į jaunuolį pistoletą ir suriko:

– Marš pirmyn, areštuoju, – atsigręžęs į direktorių paliepė susirinkimą baigti.

Direktorius atsistojęs tarė:

– Mokiniai, ką tai reiškia, provokacija? Ar jūs suprantate, ką darote? Susirinkimas baigtas, prašau skirstytis, – paskelbė jis.

Dauguma mokinių buvo besikelią eiti, bet juos sulaikė oratorius. Jis ranka parodė leitenantui pistoletą pasidėti, garsiai sušuko:

– Moksleiviai, likite vietoje, kol nebaigsiu kalbėti, iš salės niekas neišeisite.

Nuo durų valingas balsas jo žodžius patvirtino. Leitenantas, ketinęs pistoleto rankena smogti jaunuoliui, susilaikęs sužiuro į duris, kur vyko neaiškus šurmulys. Akimirką sutrikęs pistoletą laikė rankoje, bet nieko nevaikė. Direktorius nubėgo prie durų išsiaiškinti, kas ten triukšmauja. Sukilo ir kiti prezidiumo nariai, ruošėsi pro užkulisines duris išeiti. Enkavėdistas leitenantas, grasindamas pistoletu, liepė jaunuoliui eiti su juo. Jaunuolis nesijaudindamas, ramiai aiškia rusų kalba tarė:

– Aš niekur neisiu, areštu negąsdinkite. Rimtai įspėju, bet koks iš jūsų pusės smurtas jums gresia mirtimi. Mokykla apsupta ir salėje ginklų daugiau, negu jūs įsivaizduojate.

Leitenantas paraudo, buvo beužsimojęs smogti pistoletu, bet, pamatęs pasikeitusiu veidu grįžtantį direktorių, susilaikė.

– Palikite jį ramybėje, – pasakė virpančiu balsu direktorius, salėje pilna ginkluotų žmonių.

Tą patį patvirtino ir komsorgas, bandęs išeiti pro užkulisines duris. Jaunuolis nusišypsojo.

– Aš juos iššaudysiu, jei panorės jį areštuoti, – pasakė Silva išeidamas.

– Silva, nekvailiok, – norėjo sulaikyti Aleksandras, bet jis nuėjo.

– Sėskitės į vietas, ponai, ir ramiai išklausykite, – pasakė jaunuolis, rodydamas ženklą ir salei nutilti.

Baimės ir beviltiško pykčio iškreiptais veidais enkavėdistai ir kiti sugrįžo prie stalo. Kapitonas pirmas susitvardė, dirbtinai nusišypsojęs, tarė:

– Prašau, kalbėkite, netrukdysime ir mums įdomu išgirsti, ką pasakysite.

– Nepamenu, kurioje vietoje man sutrukdėte? Ak, tiesa, apie Paulių, – prisiminė jaunuolis. – Taigi, kiek Paulius pasiduodamas išgelbėjo savo kariams gyvybių, tiek pat ir priešo. Tegu priešų būtų žuvę ir perpus mažiau, bet vis vien žala didelė. Pauliaus pasidavimas Vokietijai kainavo labai brangiai. Frontui susilpnėjus ir netvarkingai traukiantis, karių žuvo nė kiek ne mažiau. Be to, ir rusų nelaisvėje nuo bado nemažai mirė. Pauliaus išdavystei vokiečių tauta negali atleisti.

Kodėl jūs, direktoriau, ir rusai pateisinate feldmaršalą Paulių ir kartu smerkiate generolą Vlasovą ir kitus pasidavusius į vokiečių nelaisvę? Juk jų padėtis buvo beviltiškesnė, nei Pauliaus. Paulius armiją atidavė būdamas užkariautojas, o Vlasovas pasidavė, traukdamasis į krašto gilumą nuo daug stipresnio ir geriau ginkluoto priešo. Tuo metu visoje armijoje ir net generaliniame štabe buvo visiška panika, suirutė. Daug kas neabejojo, kad ir Maskvos užėmimas – artimiausio laiko klausimas. O šiandien Vlasovą visi smerkia kaip išdaviką, net nužudė, kiek žinau.

Kitas pavyzdys – Bresto tvirtovė. Ten kariai, tesėdami priesaiką, žuvo visi, bet nepasidavė. Nepasidavė net likę giliame priešo užnugaryje. Klausimas, ar begalėjo jie tikėtis pergalės? Ir kvailiui buvo aišku, kad žus visi, net priešui nieko nepakenkdami. Bet šiandien jų niekas nelaiko psichiškai nesveikais, savižudžiais, kaip bandė įtikinti komsorgas. Ir neprilygina jų pakaruokliams, kaip teikėsi nusikalbėti direktorius. Jie laikomi patriotais, tvirtybės pavyzdžiu. Tauta lenkia prieš juos galvą. Jų vertę pripažįstu ir aš. Jie tikrai verti pagarbos. Yra ir daugiau pavyzdžių, kad ir iš mūsų tėvynės istorijos. Kunigaikštis Margiris, supratęs, kad nuo priešo neatsigins, buvo linkęs geriau su pilim ir gyventojais susideginti, negu pasiduoti priešui į nelaisvę. Ir po šimtmečių apie juos kalbame su pagarba, šloviname kaip mūsų tautos didybę.

Ponas direktoriau, kiekviena priesaika šventa ir judas tas, kas ją sulaužė. – Kalbėtojas nutilo, jis duso, matėsi, kad jam sunku kalbėti. Prezidiume žiūrėjo į jį kaip į

pamišėlį. Kiek atsikvėpęs vėl prabilo: – Lietuvių tautos padėtis šiuo metu yra beviltiška. Mažytei Lietuvai, tamsta komsorge, rusai atnešė ne laisvę ir laimę, kaip tvirtinote savo kalboje, bet svetimų jungą. O jų kariai žuvo ne Lietuvą vaduodami, bet gindami savo bolševikinę sąjungą. Lietuva neprašė jų išvadavimo, nei 1940 metais, nei dabar. Patikėkite, surengus laisvą referendumą, absoliuti dauguma pasisakytų už Rusijos kariuomenės išvedimą, už laisvą nepriklausomą Lietuvą. Lietuva nenori svetimo jungo, to niekšingo Stalino „rojaus." – Mokiniai sėdėjo salėje kaip numirę, tokio drąsaus pasisakymo dar nebuvo girdėję. – Komunistų principas – įsiklausyti į liaudies mases, eiti su dauguma. Juk taip, komsorge? Tyli, bijai net išsižioti! Ar taip, kapitone? – klausimą pakartojo rusiškai.

– Taip, taip, – linksėdamas galva pritarė kapitonas.

– Tai kodėl nesilaikote savo principų? Nusigręžę nuo absoliučios daugumos, einate su nereikšminga mažuma. Panaudodami savo jėgą, ginate negausius išdavikus, tautos padugnes, kaip komsorgą, Sniečkų, Paleckį ir kitus. Iš girtuoklių ir valkatų sudarę stribų gaujas, terorizuojate ramius Lietuvos gyventojus, tremiate į Sibirą, lyg paukščių lizdus, išardote šeimas.

Komsorge, jūs Rainių kankinius vadinate tėvynės išdavikais. Ar jūs žinote, kas tie kankiniai? Jų socialinę kilmę? Gal recidyvistai ar visą amžių gyvenę kitų sąskaita išnaudotojai? Tylite, vadinasi, nežinote. Tuomet aš jums pacituosiu, atmintinai žinau: „Devyniolika ūkininkų, septyniolika smulkių tarnautojų, vienuolika gimnazistų ir kitų mokinių, penki prekybininkai, du mokytojai, du studentai ir vienas dvarininkas. Dvarininkas ponas Sakelis buvo pažangus žmogus, aktyviai dalyvavo JŪR veikloje. Vienas eigulys, du amatininkai, trys darbininkai ir net keturi buvę kumečiai." Iš viso septynios dešimtys trys žmonės. Tai štai ką jūs vadinate banditais, tėvynės išdavikais? Komsorge, už ką? Vertėtų jus viešai pakarti už nekaltų žmonių šmeižimą. – Komsorgas susigūžė, veidas išblyško. – Tiesa, apkaltinote juos, kad laukė karo, laukė vokiečių. Argi tai nusikaltimas? Tais metais karo su vokiečiais laukė visa Lietuva. Galbūt jūs parsidavėlis bolševikams nelaukėt, o didžioji dauguma laukė. Šaliai patekus į pavergėjo nagus, karas su vokiečiais ir beliko vienintelė viltis išsivaduoti. Rainių kankiniai buvo teisūs, karo laukdami. Komsorge, nejaugi jūs norėjote, kad žmonės, nekaltai uždaryti į kalėjimą, pamatę vokiečių lėktuvus, nusimintų, jaudintųsi dėl galimų vargų engėjams? Nejaugi norėjote, kad jie pasmerktų vokiečius ir su laiminga šypsena priimtų kankinių mirtį? Nepaneigsite ir niekada nenuslėpsite, visi žinome, net pasaulis žino, kaip žiauriai jie Rainiuose buvo nukankinti. Jei ne tas laukiamas karas su vokiečiais, kuris per vėlai prasidėjo, jūsų išgama Stalinas būtų visą lietuvių tautą sunaikinęs. Vargu ir tu pats, komsorge, būtum išlikęs. Jis daug sunaikino ir tokių kaip tu, raudonųjų komsorgų. Šiandien Lietuva būtų kolonizuota tų ponų, – parodė į rusus. – Bolševikinė Tarybų Sąjunga kartoja carų politiką, kuri į katorgai ištremtų lietuvių vietas atkeldavo rusų kolo-

nistus. Lietuvoje iki šiol išliko daug burliokiškų kaimų, tai tų laikų kolonistai. Stalinas šios politikos ėmėsi kur kas didesniu mastu ir tempu: ne pėsčius, ne vežimais į tremtį gabeno, bet traukinių ešelonais.

Šiandien jūs visi kalbėjote apie humaniškiausią ir demokratiškiausią tarybinę santvarką. Jei humaniška, tai komsorge, kapitone, ar tu, Lavrovai, pasakykite, už ką 1941 metais prievarta trėmė lietuvius į Sibirą? Juk tuomet Lietuvoje nevyko joks partizaninis pasipriešinimas. Tai už ką ištrėmė tiek daug žmonių? Tarp jų ir mūsų šeimą? Tėvas – nei turtuolis, nei politikas, nuo vaikystės buvo vargo žmogus. Tiesa, kaltinimas buvo. Pamenu, motina pasakojo, kad tėvelį apkaltino, kam, būdamas nepriklausomybės kovų savanoris, kariavo prieš bolševikus. Bet argi tai nusikaltimas? Kuo tėvas kaltas, kad, be bermontininkų, lenkų, Lietuvą puolė ir bolševikai? Tėvas kareivis, kur siuntė, ten ir kariavo. Ponai komunistai, pasakykite ar užteko įkalčių, kad pasmerktų kankinančiai mirčiai visą mūsų šeimą? Iš gausios devynių žmonių šeimos išlikau aš vienas, septyniolikmetis našlaitis. Sužalotas, paliegęs, sergantis nepagydoma kaulų liga. Patikėkite, mokiniai, tokių tragedijų Lietuvoje labai daug. Tos tragedijos ir šiandien kartojasi. Ponai, sėdintys prie stalo, ar jūs galite paneigti vieną mano pasakytą faktą. Jei aš meluoju, prašau, paneikite, – kreipėsi į prezidiumą. Visi tylėjo, tartum klausimų negirdėjo. Iš veidų matėsi, kad labai nemalonu klausytis karčios tiesos apie save. Jaunuolis, kiek atsikvėpęs, kalbėjo toliau: – Moksleiviai, kad aiškiau suprastumėte, kas yra tremtis, aš truputį papasakosiu.

Mus išvežė karštą birželio dieną. Suvarė senus, jaunus ir mažus kūdikius į nevalytus gyvulinius vagonus, dvokė, nebuvo net kuo kvėpuoti. Kelionėje buvome daugiau kaip pusę mėnesio. Per tą laiką gavom kelis kartus vandens atsigerti ir po samtį buizos. Maitinomės tuo, ką turėjome patys. O turėjom labai nedaug. Mus, vaikus, dar kiek pamaitindavo, o suaugusieji badavo. Kol nuvežė už Krasnojarsko, daugiau kaip penktadalis išmirė. Mirusiuosius išmesdavo taigos pakely žvėrims sudoroti. Kelionėje mirė mano senelė, dvi seserys. Išlikusius gyvus, nuvežė už Krasnojarsko. Šešis šimtus žmonių su mažais vaikais, paliegusiais seneliais išvarė pėsčiomis į taigą. Maitino vieną kartą per dieną: duodavo du šimtus gramų duonos ir buizos. Keliavom aštuoniolika dienų. Pakeliui daug numirė, į vietą atkeliavom tik keturi šimtai trisdešimt žmonių. Nukentėjo ir mūsų šeima: mirė motina ir du jaunesnieji broliukai. Išlikome tik tėvas, aš ir vyriausiasis brolis. Toli taigoje paliko be jokio maisto. Davė kelis kirvius, pjūklus, kastuvus, liepė kurtis ir gyventi. Dar su apribojimais: toliau vieno kilometro nuo stovyklos nenueiti. Jei suras nuėjusius, pagrasino – vietoje sušaudys. Maitinomės kaip pirmykščiai žmonės augalų šaknimis, grybais ir uogomis. Laimė, kad nors tų buvo pakankamai. Mūsų rūpestingos moterys sugebėjo ir žiemai jų prisidžiovinti. Bet nuo tokio maisto daug kas susirgo viduriavimu ir mirė. Nuo moskitų, bado ir ligų žmonės mirė, krito kaip šalnos pakąsti lapai. Po kelių mėnesių mūsų vos pusė beliko. Mirė ir mano brolis, likome dviese su tėve-

liu. Saugumas mus tikrino kas pusę mėnesio. Nuo patikrinimo iki patikrinimo neleido ir mirusiųjų palaidoti, kad būtų įrodymas, jog mirė, o ne pabėgo. Buvome įspėti, kad, bent vienam šeimos nariui pabėgus, visą šeimą sušaudys. Saugumiečiai gudriai darė, jie žinojo atvežtųjų moralę, jei kas ir panorės bėgti, susimąstys dėl artimųjų likimo. Taip ir buvo, žmonės mirė, bet iš pagarbos artimiesiems nebėgo. Karštomis vasaros dienomis, kad ir šakomis uždengti, lavonai labai greit pradėdavo dvokti. Toliau nugabenti pavojinga, žvėrys nuneš, neliks įrodymo, kad nepabėgo. Vėliau įsigudrinom: užkasdavom negiliai, atvykus tikrintojams atkasdavom, po to palaidodavom kapinėse. Taiga graži ir turtinga, bet kartu ir baisi. Ir norėdamas pabėgti, mažomis grupelėmis nepabėgsi. Beginklius vilkai sudraskytų. Jų buvo ten tiek daug, kad uogauti ir grybauti galėjom išeiti tik būriais. Žmonės susirentė pirmą žeminę. Džiaugėsi, kad turės nors kur moteris su mažesniais vaikais priglausti, nuo lietaus ir moskitų, kurių čia buvo milijardai, apsisaugoti. Bet džiaugėsi neilgai. Lietingą dieną atjoję tikrintojai visus išvarė laukan, užkabino savo spyną, pagrasino kojos ten nekelti. Žmonės ėmėsi kitą žeminę rengti, bet nusilpusiems, ligotiems tie darbai buvo per sunkūs. Kol pastatė antrą žeminę, atėjo žiema. O žiemos ten šaltos, iki šešiasdešimt laipsnių šalčio.

Pamenu, vėlyvą rudenį į stovyklą įsibrovė lokys. Užpuolė riešutaujančius vaikus. Du vaikus sužeidė, bet žmonės žvėrį užmušė. Lokys stambus, mėsos kaip iš gero meitėlio. Kiek džiaugsmo stovyklai! Moterys net apsiverkė iš laimės. Tikėjosi, kad, šviežienos pavalgę, vyrai sustiprės, gal iki žiemos trečią žeminę pastatys. Be to, turės ir nusilpusiems vaikams gardesnį kąsnį paduoti. Bet džiaugėsi neilgai. Lokiui lupant kailį atjojo tikrintojai. Kailį pasiėmė sau, o lokį jiems stebint liepė užkasti. Išjodami pagrasino neatkasinėti. Enkavėdistams išjojus, alkani žmonės negalėjo iškęsti neatsikasę, bet tikrintojai buvo klastingi. Jie nujautė, kad badaujantys žmonės neiškęs nepažeidę draudimo, atsikas lokį. Miške pajodinėję už kelių valandų vėl sugrįžo. Rado lokį atkastą ir numazgotą, paruoštą dorojimui. „Ak, šitaip draudimo laikotės," – užsipuolė gyventojus. Sustatę į eilę, reikalavo pasakyti, kas atkasė. Niekam neišdavus, atrinko keturis tvirčiausius vyrus ir sušaudė. O lokį vėl liepė užkasti kartu su nušautaisiais. Vėliau iki užšalimo atvažiuodavo tikrintojai, liepdavo ir lokį atkasti, parodyti, ar nepaliestas.

Kaip jums atrodo, moksleiviai, ar galima ciniškiau tyčiotis iš badu mirštančių žmonių? Komsorge, dabar žinosi, ką reiškia ta tavo liaupsinama tarybinė demokratija? Jeigu tu pritari tam cinizmui, prašau atsistoti, savo nuomonę pasakyti visiems mokiniams.

Komsorgas tylėjo. Tuo metu iš užkulisių į sceną įėjo keturi automatais ginkluoti partizanai. Nukreipė automatus į sėdinčius, įsakė pakelti rankas. Vienas apieškojęs, atėmė ginklus. Naganus turėjo enkavėdistas ir komsorgas. Kapitonas vidaus kišenėje turėjo pistoletą „TT". Ginklus atėmę tarė:

– Ponai bolševikai, jei protingai elgsitės, liksite gyvi. Šiandien mūsų tikslas ne jūs, bet mokiniai. Norėjom su jais pasikalbėti, ką ir padarėm. Prašom, kalbėkite, – pasakė jaunuoliui ir vėl išėjo į užkulisius.

– Atėjus žiemai, kad nesušaltume, netelpantys į vieną žeminę, suguldavom į nuvalytą laužavietę. Apsaugai nuo žvėrių ir kad miegantys nesušaltų, palikti budėtojai visą naktį kūrendavo laužus vienoje ir kitoje miegančiųjų pusėje. Iki pusiaužiemio, kol turėjom džiovintų grybų, uogų ir riešutų, mirtingumas buvo mažesnis. Pavasariop pritrūkus ir to maisto, prasidėjo masiškas mirimas. Mirė ir mano tėvelis. Mirdamas pasakė: „Sūnau, jei išliksi gyvas ir sugrįši į Lietuvą, būtinai papasakok apie šias pragaro kančias."

Pavasario sulaukėm tik dvylika žmonių. Kurie ir išlikom, bet buvom gyvi lavonai. Mus iš ten paėmė. Kur dėjo išlikusias moteris, nežinau. O mane uždarė į paauglių koloniją, kaip nusikaltėlį, kartu su paaugliais recidyvistais. Nors buvo jau pastogė ir šioks toks maistas, bet kiek ten prikentėjau moralinių ir fizinių kančių, neįmanoma apsakyti. Šią vasarą atsitiktinai sugrįžau į Lietuvą. Nors esu kaip ir jūs jaunas, noriu ir gyventi, bet mano likimas nulemtas – esu nepagydomas ligonis. Mane tokį padarė, anot komsorgo, humaniškiausia tarybinė santvarka. – Tai pasakęs, parodė žaizdotus ir sutinusius sąnarius. Kojos buvo baisios, net enkavėdistas ir komsorgas pasibjaurėję susiraukė. Kalbėtojas ir pats buvo panašus į nepagydomą ligonį. Dažnai kosėjo, duso. Mokiniai į jį žiūrėjo su užuojauta, mergaitės apsiverkė. – Tai kaip, komsorge, ar nevertėjo mums laukti karo ir vokiečių? – baigęs kalbėti, paklausė. – Jei būtume jo anksčiau sulaukę, būtume likę neišvežti. Gal šiandien ir mes gyventume visi kartu, gyvi ir sveiki, kaip ir jūsų šeima, komsorge. Lavrovai, mes panašaus amžiaus, tu turi motiną, turi ir daug namiškių. Turi kam pasiguosti, kur prisiglausti. O aš neturiu, aš nieko neturiu, – pasakė prislėgtu liūdnu balsu. – Atvirai pasakius, ta demokratiškiausia santvarka, Stalino „rojus" daug kur pralenkia ir fašizmo žiaurumus. Fašistai šaudė, o bolševikai naikina lėta kankinio mirtimi. Arba neregėtu sadistiniu būdu, kaip Rainių kankinius. Kiek bolševikai po revoliucijos nukankino savo ir kitų tautų žmonių, sunku nusakyti, bet patikėkite, mokiniai, ateis diena, žmonija viską sužinos, suskaičiuos. Tai bus baisūs skaičiai. Ir dabar vežamų į lagerius, į tremtį ar daug besugrįš? – Vienetai. Tai geriau kovoti ir mirti čia, Lietuvoje, tėvynėje, negu kankintis beteisiu vergu ir mirti svetimame krašte, svetimoje žemėje. Štai dėl ko negalima sulaužyti priesaikos, ponas direktoriau!

Ponai enkavėdistai, po to, kai išgirdote baisią tremtinių istoriją, daugelio žmonių kankinančią mirtį, noriu tikėti, kad jumyse surusens nors nedidelė žmogiškumo ugnelė, nebūsite tokie, kaip tie atjojantys tikrintojai... O jūs, komsorge, praregėsite, į kokias žiaurias rankas pateko mūsų visų brangi tėvynė Lietuva, kurios maža dalelyte ir jūs esate. Mieli moksleiviai, yra nedidelė tikimybė, kad prasidės karas su Amerika, Lietuva išsivaduos. Bet ir už tą mažą viltį verta pakovoti. Todėl nė vieno

išdaviko, nė vieno judo iš jūsų tarpo. Tegyvuoja Lietuva! – sušuko jis ir užsikosėjo.

Būtų gal ir išgriuvęs, bet pribėgę iš užkulisių du partizanai stvėrė jį ir prilaikė.

Salės gale ėmė ploti, šaukti:

– Valio!

– Dabar, ponai prezidiumo nariai, kad nesipyktume, išliktumėte gyvi ir sveiki, prašom nesijudinti iš vietos, kol išeis visi mokiniai. Išeisite po vieną per pagrindines duris. Supratote mane?

– Taip, taip, – linktelėjo visi galvomis.

– Likite sveiki, mokiniai, – sunėręs virš galvos rankas, atsisveikino jaunuolis.

Salėje plojo, galinėse eilėse vėl sušuko: „Valio!“ Atidarius duris, mokiniai galvotrūkčiais veržėsi laukan. Aleksandras išėjęs dairėsi, bene pamatys Silvą. Gatvėje, toliau nuo žibinto, stovėjo sunkvežimis, į jį sėdo partizanai, o tada nuvažiavo Žarėnų miškų link. Aleksandrą užkalbino Laima:

– Einam?

– Negaliu, Laimute, draugo laukiu.

– Ot drąsuolis, mačiau, kaip nuvažiavo, – stebėjosi sujaudinta ji. – Bet kas dabar su mokykla bus? Saugumas neatleis už tai.

– Pagyvensim, pamatysim, – atsakė Aleksandras.

– Tu tikrai draugo lauki?

– Taip.

– Aleksandrai! – šūktelėjo Silva.

– Iš kur tu?

– Mačiau, kad kalbiesi su dailia mergaite ir netrukdžiau.

– Na, ir tipas tu. Aš ieškau, laukiu, o jis šalia stovi ir šaiposi. Kodėl tu negrįžai? – paklausė jau einant.

– Supranti, norėjau nueiti į direktoriaus kabinetą telefono nutraukti, kad kas nepaskambintų į saugumą. Bet nepraleido iš salės išeiti. Sakė, patys viskuo pasirūpinę. Tuomet nuėjau prie scenos ir laukiau, kada reikės tuos stribus iššaudyti, jei būtų pasikėsinę ką blogo tam jaunuoliui padaryti.

– Tai bent vanagai! Organizavo mitingą vos ne miesto centre ir dalyvaujant enkavėdistams! – stebėjosi Aleksandras.

– Man atrodo, susirinkimas įgavo atvirkštinę reikšmę. Užuot išaiškinus pogrindį, mokiniai buvo supažindinti su bolševikinės valdžios ir enkavėdistų piktadarybėmis. – pasakė Silva.

Pusiaukelėje atsisveikino. Aleksandras negalėjo pamiršti jaunuolio pasakojimo ir namuose. Stasys su Zelba jau buvo sugrįžę.

– Kaip susirinkimas? – paklausė jie.

– Labai skandalingas.

– Rupūs miltai, ir drąsumas to sudžiūvėlio: kaip muses baidydamas mostelėjo į

leitenanto pistoletą ir kalba toliau, – stebėjosi Zelba. – Aš taip negalėčiau.

Visą vakarą, kol užmigo, apie susirinkimą ir tekalbėjo.

Kitą dieną pamokų nebuvo. Nebuvo ir dar kitą. Užsiėmimai prasidėjo tik trečią dieną. Mokyklos vadovybė ir mokytojai susirinkimo neprisiminė, su mokiniais nesvarstė. Visi vaikščiojo tylūs, nekalbūs. Jautėsi nervinė įtampa. Vakarais NKGB iškviesdavo mokinius tardyti. Tardydami mušdavo, grasindavo, kelis areštavo. Visų reikalavo išduoti pogrindį, verbavo bendradarbiauti. Buvo iškviesti ir Zelba su Stasiu. Brolis grįžo vėliau ir stiprokai sumuštas. Papasakojo, kad reikalavo pasirašyti būti informatoriumi. Zelbai pasisekė lengviau išsisukti. Trečios dienos vakare iškvietė ir Aleksandrą. Išlaikė visą naktį. Kelis kartus tardė, klausinėjo, kas išplatino atsišaukimus, kas pasikvietė „banditus". Tardė ir susirinkime buvęs kapitonas, gąsdino areštuosiąs. Reikalavo pasirašyti, kad pranešinės apie mokytojus ir mokinius. Nesutikus, Aleksandrą uždarė kažkokiame tualete ir išlaikė iki ryto. Ryte vėl iškvietė tas pats kapitonas ir suvaidinęs susirūpinusį, kodėl visą naktį išlaikė, davęs pasirašyti, kad niekam nepasakos, kas buvo kalbėta, ko reikalavo, išleido namo. Tarpdury Aleksandras susitiko leitenantą, buvusį ir susirinkime. Sulaikęs jį, nusivedė į kabinetą. Leitenantas buvo gerai nusiteikęs, tačiau ta nuotaika atrodė dirbtinė. Kabinete mandagiai pakvietė sėstis priešais save, prie stalo. Išėmęs iš stalčiaus popieriaus lapą, ėmė užrašyti vardą, pavardę, kurioje klasėje mokosi, kas mokytojai ir kitus nereikalingus duomenis. Viską surašęs, kurį laiką tiriančiai žiūrėjo į akis. Aleksandrui net nesmagu pasidarė nuo jo įkyraus žvilgsnio.

– Mokyklos susirinkime buvai? – paklausė jis.

– Buvau.

– Taip, prisimenu ir aš, kad buvai, mačiau tave salėje, – patvirtino jis, tartum būtų jį salėje matęs. – Daug klausimų pateikei ir audringai plojai kalbėjusiems, ypač tam banditų atstovui, – priminė jaunuolį. – Tu jį pažįsti?

– Ne, pirmą kartą mačiau, kaip ir jūs.

– Iš kur žinai, kad aš pirmą kartą mačiau?

– Jei žinotumėte, manęs neklaustumėt, – atsakė Aleksandras.

Leitenantas šyptelėjo. Išėmęs iš stalčiaus popieriaus lapą padėjo priešais tardomąjį, davęs pieštuką liepė rašyti: „Kodėl rusai, išlaisvinę Lietuvą, pamiršo iš jos išeiti?" Perskaitęs liepė vėl tą patį rašyti tris kartus pakeitus rašyseną.

Aleksandras suprato, kad bando išaiškinti provokacinių klausimų autorių. Jis perrašė tris kartus mažai ką pakeisdamas.

– Kaip patiko susirinkimas? – paklausė leitenantas.

– Jei galiu atvirai pasakyti, man jis buvo labai netikėtas. Draugas leitenante, ar tikrai su išvežtaisiais taip buvo elgiamasi?

– O kaip tau atrodo? – į klausimą klausimu atsakė enkavėdistas.

– Negaliu suprasti. Matant jo išvaizdą, atrodo, tiesą kalba, bet šiaip neįtikėtina,

kad gali būti tokie žiaurūs pareigūnai, – norėdamas įsiteikti, išreiškė savo nuomonę Aleksandras.

– Toks ir reikalas. Aš irgi pareigūnas, bet ar aš kankinu tave? Kalbamės paprastai kaip žmonės ir viskas. Netikėk, tai jų sugalvotas provokacinis melas. Išvežtųjų niekas nekankina, jie gyvena viskuo aprūpinti kaip ir visi tarybiniai piliečiai. Tik gyvenama vieta jiems pakeista, kad negalėtų čia kenkti, – paaiškino leitenantas.

– Bet kodėl jis toks sužalotas? – įsidrąsinęs paklausė tardytojo.

– Maža dėl ko. Gal ligą paveldėjo iš tėvų. Gal vaikystėje ar karo metais labai išgąsdintas susirgo. Gal tėvai prasigėrę, nesveikas apsigimė. Nuo daug ko gali būti. Juk ir gerai gyvenantys žmonės kartais suserga, invalidais tampa. Tikrai ne nuo tremties jis toks. Be to, šiuo metu iš tremties dar nieko negrąžina, jis, nepilnametis invalidas, sugrįžti tikrai negalėjo. Aš garantuoju, jis ten ir nebuvo. Jis specialiai banditų paruoštas melui, – aiškino leitenantas. – Man atrodo, esi neblogas jaunuolis. Ir mokaisi gerai, kaip mokytojai tvirtina, – pakėlęs nuo stalo, žiūrinėjo iš mokyklos gautą raštą. – Noriu pasiūlyti tau atlikti pilietinę pareigą.

– Ką turėsiu daryti? – apsimetė nesuprantąs, ką nori pasiūlyti.

– Visai nedaug: bendraudamas su mokytojais ir mokiniais, įsiklausyk, kas ką kalba, kas kokių negerų planų turi, ir mums praneši. Mes slaptumą išlaikysime. Išsaugosime, garantuoju tau. Niekas nežinos apie mūsų susitarimą. Gal tu bijai, kad prieš tuos įtariamuosius imsimės griežtų priemonių? Nieko panašaus. Mes jų neliesim, tik apsaugosim, kad nepadarytų nusikaltimų, tai bus jų pačių labui. Už gerą darbą padėsim ir tau. Tai kaip? – pakišo anketą užpildyti.

– Atleiskite, tamsta leitenante, aš be mokyklos niekur nenoriu dalyvauti. Man ir tėvai tai draudžia daryti. Vakar ir kapitonas tardydamas to paties reikalavo. Man nesutikus, net mušti gavau, visą naktį tualete uždarę išlaikė, bet aš negaliu.

– Tave nuo vakaro čia išlaikė? – nusistebėjo leitenantas. – Tokiu atveju pokalbį baigsime, atidėsime kitam kartui. Čia pasirašyk, kad niekam nepapasakosi, ką kalbėjom, – pakišo popierių.

– Supratau, – atsakė pasirašydamas.

Enkavėdistai, pakvietę stribą, liepė palydėti iki išėjimo.

Po kelių dienų areštavo direktorių, mokslavedį ir keletą mokytojų. Direktoriumi paskyrė komsorgą.

Kartą Stasys trumpai priminė, kad greitu laiku gaus įdomų dokumentą, kuriame bus patarimai, ką daryti, kaip elgtis arešto metu.

– Tai ką, mano, kad mus areštuos? – susirūpino Aleksandras.

– Niekas nemano, bet niekas ir neapdraustas nuo to. Žinok, broli, po paskutinių įvykių mokyklos yra labai sekamos. Daug užverbuota naujų informatorių. Būk atsargus su nepažįstamais žmonėmis. Nelaikyk prie savęs ir namuose bet ko, kas galėtų būti įkaltis.

Jų pokalbį nutraukė įėjęs Zelba. Vaikinai juo pasitikėjo, bet tiek, kiek leidžiama. Retkarčiais duodavo pasiskaityti atsišaukimų. Broliai įtarė, kad Zelba nujaučia juos turint ryšių su pogrindžiu. Be to, apie jį buvo kalbėta ir grupėje. Aleksandras buvo įpareigotas išsamiau jį ištirti. Zelbą laikė kandidatu į pogrindinę veiklą.

7

Laivu plaukė trečią savaitę. Žmonės priprato prie nuolatinio supimo ir jūros liga jau nesirgo.

Kartą po pusryčių šalia įsitaisę ukrainiečiai susėdo kortuoti. Lošė iš pinigų. Jie dažnai kortuodavo, bet baltijiečiai prie jų nesidėdavo. Niekas nekreipė dėmesio ir šiandien. Tik Gabrilavičius, pakėlęs galvą, stebėjo jų lošimą. Lošimas vyko laisvas, nevaržomas susitarimų. Pradėjęs lošti, galėjai bet kada pasitraukti.

– Aleksandrai, dedam po šimtinę laimei išbandyti, – pasiūlė Gabrilavičius, susigundęs lošimu.

– Jonai, ar verta? – suabejojo Aleksandras.

– Dedam, pralošim, tai pralošim, dėl vienos šimtinės ubagais netapsim.

– Prikalbėjai, dedam, – ištraukęs šimtinės banknotą, vaizduojantį Kremlių, padavė Jonui.

– Du šimtus, – imdamas kortą, tarė Gabrilavičius.

– Ot, čia tai lošėjas, iškart nuo Kremliaus pradeda, – pagyrė ukrainiečiai.

Jonas pirmą kortą gavo dešimtakę, antrą – karalių, iš viso turėjo keturiolika akių. Lošimas klostėsi nepalankiai.

– Velnio tuzinas, – sumurmėjo nepatenkintas Jonas, – Aleksandrai, kaip?

– Jonai, daryk, kaip išmanai, – atsakė Juška, įsitikinęs, kad šimtinės jau nėra.

– Dėk dar vieną kortą, – paprašė Jonas. Gavo šešiaakę, reikalai pagerėjo. – Versk sau, – pasakė bankuojančiam.

Ukrainietis turėjo tūzą.

– Bus akis, – pasakė, atversdamas antrą kortą.

Bet laimė buvo ne jo pusėje, atvertė damą – iš viso keturiolika, kaip ir Jonas turėjo. Trečią kortą atvertus buvo šešiolika akių. Ketino sustoti, neimti daugiau, bet susigundė, atvertė dar vieną – tūzas! Pralošė.

– Jūsų, – pasakė Gabrilavičiui, paduodamas keturias šimtines.

– Aleksandrai, išlošėm, – trindamas iš džiaugsmo rankas, džiūgavo Jonas. Lošimas tęsėsi toliau. Bankuojančiam sekėsi. Dauguma pralošę dėjo pinigus, kasa augo, turtėjo. Apėjus ratą, vėl eilė Jonui. Pirmą kortą gavo vėl dešimtakę. – Alek-

sandrai, korta gera, šaunam už visus, – siūlė Jonas.

– Jonai, manęs neklausinėk, lošk kaip išmanai, kol tas šimtines praloši, – atsakė Aleksandras.

– Lošiu keturis šimtus, – padėjęs pinigus pasakė Gabrilavičius.

Paėmęs antrą kortą susiraukė, bet nedelsdamas liepė bankuojančiam sau versti. Ir vėl išlošė. Jonas džiūgavo. Be savų šimtinių turėjo po tris šimtus išloštų.

– Jonai, gal gana laimę tampyti už ragų, – tarė Juška, – man atrodo, pats laikas pasitraukti iš lošimo.

– Tu ką, laimė tik prasidėjo. Naudokimės proga, – atsakė Jonas, paimdamas vėl kortą. – Naktį utėles sapnavau, turėtume išlošti, – kartojo jis.

Net neatsiklausęs Aleksandro sutikimo, užstatė lošimui visus aštuonis šimtus. Į jo provokuojantį lošimą, atkreipė dėmesį visi kaimynai.

– Man atrodo, jau atsisveikink su savo šimtinėmis, – šyptelėjęs tarė Sadauskas Aleksandrui.

Paėmęs antrą kortą Jonas stipriai susiraukė, tartum rūgštų obuolį atkandęs.

– Reikalai blogi, ką darom? – parodęs kortą, klausė Juškos patarimo.

– Jonai, daryk kaip diktuoja tavo utėlės.

Matėsi, kad Gabrilavičius jaudinosi, jo pirštai virpėjo. Jis jau buvo peržengęs pavojingą lošėjo ribą.

– Dėk nematomą, – pasakė bankuotojui.

Pastarasis taip pat virpančiais pirštais uždėjo jam trečią kortą. Po to atvertė kortas sau. Išvertęs tris kortas, džiaugsmingai sušuko:

– Devyniolika!

Dabar eilė Jonui tikrinti nematomąją kortą, kurią padėjo viršuje.

– Mano dvidešimt, – numetęs kortas, parodė jis.

Bankuotojas patikrino ir pripažino savo pralošimą. Atskaičiavo šešiolika šimtinių ir padavė Gabrilavičiui.

– Aleksandrai, ką pasakysi, moku aš lošti? – didžiavosi Gabrilavičius, paduodamas Juškai aštuonias šimtines.

– Vadinasi, po septynis šimtus išlošėm, – džiaugėsi ir Juška. – Jonai, tie pinigai bus Kaune sutiktuvėms.

– Tu ką, nebeloši daugiau? – nustebo Jonas.

– Taip, drauguži, nebeloši. Tris kartus išlošėm ir pakanka. Iš lošimo niekas turtingas nebūna, nepraturtėsime ir mes. Prasilošti galima, o aš to nenoriu.

– O aš dar lošiu. Patikėk, jaučiu, kad išlošiu. Ne be reikalo naktį utėles sapnavau, – pakartojo jau minėtą sapną.

Susirinko daugiau lošėjų.

– Jonai, gana, nelošk daugiau, eime geriau į denį, – bandė atkalbėti Juška.

Jonas pasiliko. Aleksandras išlipęs į denį jautė širdy nerimą. Vidaus balsas

priekaištavo, kam paliko draugą. Jis prasiloš. Lošimas iš pinigų – baisi liga.

Prieš keletą mėnesių ir Aleksandras išbandė laimę kortose, lošė ir vos nepražuvo. Ačiū likimui, kad turėjo gerą draugą, kuris pavėluotai, bet panaudodamas jėgą jį atitraukė nuo lošimo. Jei ne jis, Aleksandras garantuotai būtų prasilošęs ir nežinia, kuo visa tai būtų pasibaigę.

Kartą, grįžęs į bendrabutį pietų, rado kaimynus lošiančius. Šie pasiūlė ir Aleksandrui prisidėti:

– Lietuvi, nebūk šykštuolis, greitai išvažiuosi į savo Lietuvą ir nė karto man nepralošęs! Negalima palikti Čiukotkos neišbandžius laimės kortų lošime, – tikino šalia jo kaimynas Lionė.

Lošime bankavo lageryje buvęs *blatniakas*, pravarde Graikas. Jam sekėsi: kasoje gulėjo krūva pinigų, ir dauguma kortuotojų vis dar pralošinėjo.

– Še kortą, imk, – atkišo Graikas.

Jis paėmė, padėjo ir išlošė.

– Na, matai, sakiau, kad išloši, – pagyrė Graikas atskaičiuodamas du šimtus rublių.

Turėdamas išloštą šimtinę, Aleksandras ir vėl pastatė. Sėkmė lydėjo, išlošė ir antrą kartą. Tą dieną, kol pietus pavalgė, išlošė tris šimtus. Kitą dieną grįžęs pietų, jau noriai pradėjo lošti – išlošė keturis šimtus. Trečia diena – sekmadienis. Lošimas prasidėjo nuo ankstaus ryto. Suviliotas pirmų sėkmių, sėdo prie lošimo ir Aleksandras. Lošimas vyko stambiomis sumomis, kasoje sukiojosi po tūkstantį ir daugiau. Iki pietų jam labai sekėsi, jis išlošė daugiau kaip dešimt tūkstančių rublių. Pietų metu lošimas sustojo, lošėjai išsivaikščiojo valgyti. Lošimas buvo laisvas, be susitarimo, kas norėjo, galėjo nebelošti. Jo geras draugas Fridrichas, vokietukas, po valgio patarė jam nebelošti. Įtikinėjo, kad po pietų gali prasilošti:

– Niekada nebūna, kad kortose visą dieną sektųsi.

Bet Aleksandras nesutiko. Sėkmės apsvaigintas, norėjo daugiau išlošti, padvigubinti, gal net patrigubinti išloštą sumą. Visi stebėjosi, kad lietuviui labai sekasi. Po pietų vėl du tūkstančius išlošė. Vokietukas vėl kalbino mesti lošimą. Bet Aleksandras jam ir kalbėti apie tai neleido. Kortos ėjo iš rankų į rankas. Jis vis dar buvo prie laimingųjų. Graikui bankuojant, kasoje buvo aštuoni tūkstančiai. Aleksandro paskutinė ranka. Išloštų turėjo dvylika tūkstančių. Kortą gavo gundančią – tūzas. Jis nervinosi, nervinosi ir Graikas, skubino sakyti lošiamą sumą. Jis norėjo visą sumą lošti, bet ištart nesiryžo. Apėmė jaudinimosi virpulys. Priėjęs Fridrichas bandė atkalbėti nuo visos sumos. Siūlė sumažinti per pusę, net ir daugiau, bet jis nesutiko. Rankoje tūzas, išlošimas beveik garantuotas, be to, jam šiandien sekasi. Lošė už visus. Ištraukė antrą kortą – karalius. Iš viso penkiolika akių. Situacija labai nemaloni. Buvo ketinąs sustoti, neimti daugiau, bet stambiame lošime penkiolika akių yra per daug rizikinga. Jį užvaldė bjauri baimė pralošti. Kas tai? Nejaugi geroji fortūna ap-

leido, jis pralošė? Kankinamas tų minčių, liepė atversti trečią kortą – bernelis. Iš viso septyniolika akių. Toliau imti tikrai per daug rizikinga, liepė versti sau. Bankuotojas turėjo dešimtakę, atvertė tūzą – akis (dvidešimt viena). Aleksandras pralošė. Visi net aiktelėjo dėl Aleksandro pralaimėjimo. Jei būtų neėmęs trečios kortos, išlošimas garantuotas. Jis turėjo penkiolika akių. Bankuotojas prie dešimtakės būtų ištraukęs bernelį. Iš viso turėtų dvylika akių, trečioji korta tūzas – pralošimas. Aleksandras, imdamas trečią kortą, sudarė sąlygas bankuotojui išlošti.

Po to stambaus pralošimo Fridrichas vėl atkalbinėjo nebelošti, sakė:

– Turi dar keturis tūkstančius išloštų ir gana.

Aleksandras klausyti nenorėjo. Labai gaila buvo tų aštuonių tūkstančių. Norėjosi kuo greičiau juos vėl atsilošti, bet fortūna buvo apleidusi. Jis ėmė kortas, mokėjo pinigus. Išloštoji suma tirpte tirpo. Jis nervinosi, gerklę spaudė spazmai, svaigo galva, bet palikti to naikinančio žaidimo negalėjo. Sėdėjo, lošė ir pralošė. Fridrichas, supratęs gresiantį katastrofišką pralošimą, išsikvietė Aleksandrą į kiemą pasikalbėti:

– Kiek jau pralošei?

– Apie tūkstantį savų.

– Būk protingas, nebelošk daugiau, jei pradėjo nesisekti, prasiloši.

Bet Aleksandro vienintelis tikslas buvo, kuo greičiau atsilošti pinigus. Nepaklausęs draugo, ėjo atgal į kambarį. Fridrichas buvo geras draugas, matydamas, kad geruoju neatkalbės, nutvėręs Aleksandrą už krūtinės, kirto antausį ir piktai pasakė:

– Į kambarį eiti aš tau neleidžiu. Eisi, dar gausi!

Su Fridrichu galynėtis beprasmiška – jis daug stipresnis. Nesiorientuodamas, ką daryti, kaip išsisukti iš tos padėties, spjovė draugui į veidą ir išėjo vienplaukis, be švarko į tundrą. Ėjo nieko nejausdamas, nieko nematydamas, tik labai gailėdamas palikto lošimo. Labai gaila buvo praloštų pinigų. Ėjo ilgai nesustodamas. Atsipeikėjo priėjęs upę, kurios vandenys putodami triukšmingai virto per akmenų krūvas. Sustojęs, lyg pirmą kartą upę matydamas, ilgai žiūrėjo į skaidrų kunkuliuojantį vandenį. Nusileidęs prie vagos, nusiprausė, atsigėrė. Šaltas vanduo atgaivino. Aprimęs pradėjo suvokti, kas nutiko. Sėdęs ant akmens, išsitraukė iš kišenių likusius pinigus, ėmė skaičiuoti kiek pralošė. Savų pralošė ne tiek daug, devynis šimtus rublių. Jei atmestų išloštus septynis šimtus prieš tai, savų pralošta tik du šimtai. Pykčiui praėjus net džiaugėsi, kad tuo viskas ir baigėsi. O juk galėjo pralošti visus namuose turimus, draugams paliktus saugoti ir taupkasėje padėtus pinigus. Dabar apgailestavo, nepaklausęs Fridricho nutraukti lošimo, kai turėjo išlošęs padorią sumelę. Išvažiuojant į namus, į Lietuvą, tie pinigai būtų labai pravertę. „Ir kodėl aš toks galvijas, kodėl nepaklausiau?“ – smerkė pats save. Liko labai nesmagu prisiminus Fridrichą, ką jam pasakyti sugrįžus, kaip atsiprašyti už bjaurų įžeidimą? Dabar jis suprato, kad Fridrichas pasielgė kaip geriausias draugas. Jis gelbėjo jį lyg skęstantį, nereikalaudamas atpildo, net jo niekšybę pakęsdamas. „Aš galvijas, galvijas, galvi-

jas“, – tvirtino pats sau. Sušalęs pavakary sugrįžo į bendrabutį. Atsiprašęs padėkojo Fridrichui už draugiškumą.

– Aš gailiuos su tavim taip nepasielgęs tuoj po pietų, tu būtum turėjęs ir išloštuosius, – pasakė Fridrichas.

Dabar Aleksandras bijojo, kad taip neatsitiktų ir su Jonu. Bloga nujausdamas, vėl sugrįžo į triumą. Leisdamasis laiptais pastebėjo, kad lošimas pačiame įkarštyje. Lošėjų padaugėjo net trigubai. Keletas buvo ir iš vagių *šaikos*. Iš lietuvių, be Jono, lošė ir Šimanskis. Jam sekėsi, turėjo keletą tūkstančių išloštų. Jonas sėdėjo papilkėjusiu veidu, atrodė, net daugiau pasenęs. Jis jau nelošė, bet sėdėjo nusiminęs, godžiai sekdamas lošimą. Pamatęs Jušką, liūdnai nusišypsojo. Daugiau negu liūdnai. Taip šypsosi sužlugdyti žmonės arba nepagydomi ligoniai.

– Kas nutiko? Ar daug? – paklausė Juška.

– Aleksandrai, visus, visus, kiek turėjau, nieko nebeliko. Siūliau lošti iš akredityvo, turiu tris tūkstančius, bet nesutinka. Keturis tūkstančius ir Kostui įsiskolinau.

– Jonai, mano skolos neskaityk, man neskolingas, – pasakė Kostas Šimanskis.

Jis bankavo, ėjo paskutinis ratas. Dauguma pralošinėjo, o pinigų krūva augo. Paskutinis rato lošėjas dėjo už tris tūkstančius ir išlošė. Šimanskis, atskaičiavęs, atidavė. O likusius daugiau nei šešis tūkstančius neskaičiuodamas susikišo sau į kišenę.

– Daugiau nelošiu, – pasakė jis, atsikėlęs nuėjo į gultus pailsėti.

– Kiek išlošei? – paklausė Juška.

– Dar neskaičiavau, atrodo, septyni bus. Jonui velniškai nesiseka, – pasakė Šimanskis. – Lošimo metu aš bankavau. Apėjus pirmam ratui kasoje buvo keturi tūkstančiai. Atseit dainuodamas lietuvių kalba, kad ruseliai nesuprastų, pasakiau: „Jonai, lošk tris tūkstančius, aš tyčia kortą perimsiu.“ Bet jis ir to nesugebėjo padaryti. Gavęs dvi kortas nesustojo, ėmė trečią – tūzas. Pralošė, teko mokėti. Kai patikrino kortas, jis su dvylika akių tikrai būtų išlošęs. Aš per tris kortas surinkau šešiolika akių, be įtarimo prie tiek galėjau nestoti, ketvirta korta buvo tūzas. Jonas būtų išlošęs.

Juškai pagailo Jono, kuris vis dar nesitraukė nuo lošėjų, nors ir žinojo, kad nebeturi kuo lošti.

– Jonai, imk, – padavė ryte išloštus septynis šimtus.

– Skolini? – nudžiugo jis.

– Neskolinu, bet duodu lošti. Jei atsiloši ir išloši, grąžinsi man. Bet jei ir tuos praloši, duok garbės žodį, kad daugiau neloši, nors ir paskolintų kas.

– Ačiū, Aleksandrai, paskutinė mano viltis: arba, arba, – pasakė Jonas, įsitraukdamas vėl į lošimą.

Pradžioje jam sekėsi, atsilošė pralošimą ir išlošė apie tūkstantį. Bet, jo nelaimei, ir vėl nepasitraukė, lošė toliau. Vėliau sekėsi įvairiai, tai atsilošė, tai pralošė, laimės barometras svyravo. Lošė visą dieną, net pietų nėjo valgyti. Vėlai vakare draugai

primygtinai reikalavo pasitraukti iš lošimo. Jam nepaklusus, prievarta privertė. Jonas atsikėlęs nusvirduliavo į gultus. Visi užjautė jį. Niekas nebarė, nepriekaištavo, tik Masionis ramino.

– Jonai, tiek to, juk ne taip daug ir pralošei. Žiūrėk, dabar susirinko vieni sukčiai, sąžiningo lošimo nebus, neatsiloši.

Gabrilavičius greit užmigo. Miegodamas kliedėjo, blaškėsi. Kitą rytą visiems sukilus, jis dar miegojo, pabudo tik pusiaudienį. Sadauskas padavė veidrodžio šukę. Pasižiūrėjęs, pats nustebo:

– Ar galėjo per vieną dieną užaugti tokia barzda? – atrodė lyg būtų dvi savaites nesiskutęs.

– Gali, – tarė Sadauskas. – Tai nuo nervinės įtampos.

Jonas skutosi barzdą. Visi svarstė apie jo padarytas klaidas lošiant.

– Velnias jų nematė, – numojo ranka Jonas, – daugiau manęs ir surišę prie kortų nepasodins, pasimokiau visam gyvenimui. Ačiū, kad nuvarėte mane. Patikėkite, pralošdamas aš gyvenau baisiame košmare. Nieko nemačiau, nieko negirdėjau, norėjau greičiau gauti kortą ir išlošti.

– Vėl būtumei prasilošęs, – pasakė Masionis.

– Prasilošti dar ne tiek baisu, bet aš būčiau išprotėjęs. Jūs neįsivaizduojate, kaip sunku prasilošiančiam. Dėl tų prakeiktų skatikų, atrodo, ir gyvybė nebrangi, – pasakė Gabrilavičius.

– Aš anksčiau už tave tai patyriau, – šyptelėjo Juška.

Jonas, išrinkęs iš visų kišenių pinigus, skaičiavo, kiek pralošęs. Pralošta ne taip jau ir daug. Iš anksčiau praloštų trijų tūkstančių atsilošė du tūkstančius devynis šimtus. Pralošimui prie to šimto pridėti ir iš Aleksandro gauti septyni šimtai. Pralošta iš viso aštuoni šimtai rublių. Atskaičiavęs septynis šimtus ištiesė Aleksandrui.

– Ačiū, kad pagelbėjai, jei ne tu, dabar nieko neturėčiau. Tavo pagalba padėjo atsigriebti.

– Jonai, tau sakiau, man neskolingas, – pasakė Juška, – pasilik sau. Juk tie pinigai išlošti, juos turėdamas, būsi tik šimtą rublių pralošęs, viskas normalu.

Triume iš pinigų lošti buvo draudžiama. Draudė tik žodžiu, niekas nekontroliavo, netikrino, todėl lošė dieną, naktį ir kas tik norėjo.

•

Kartą, likęs su Zelba, Aleksandras išsikalbėjo. Prisiminė namus, praleistą vasarą, jų seną draugystę. Prakalbus apie politiką, žmonių tremtį ir paskutinius įvykius mokykloje, jis pasakė Zelbai norįs paklausti vieno dalyko. Bet su ta sąlyga, jei niekam nepasakos.

– Tu ką, abejoji manim, aš ne išdavikas, – pasakė Zelba.

– Čia ne apie išdavystę, bet šiaip kartais gali prasitarti.

– Niekada, aš paslaptis moku laikyti.

– Tai va, manęs klausė vienas žmogus, kaip jam pasielgti? Jį kalbina stoti į kažkokią LLA slaptą organizaciją.

Zelba sukluso, žiūrėjo į jį nenuleisdamas akių, laukdamas tolesnio paaiškinimo, bet, Aleksandrui nutilus, paklausė:

– Tas žmogus iš mūsų mokyklos?

– Tai neturi reikšmės, tu atsakyk, kaip tu jam patartum?

Zelba susimąstė, kurį laiką tylėjo.

– Nežinau, kaip atsakyti, nepažįstu to žmogaus, nežinau jo pažiūrų. Jei taip man kas pasiūlytų ir žinočiau, kad ne provokacija, nedvejodamas sutikčiau. Mano manymu, dabar visi susipratę lietuviai turi pasirinkti savo kelią. Bet tu mano nuomonės irgi niekam nepasakok.

– Būk ramus, – pažadėjo Aleksandras.

– Ir ką tu jam patarei?

– Nekišk, kur nereikia nosies, – pasakiau jam – ramiau miegosi.

– Tu neteisus, – prieštaravo Zelba.– Šiandien mes visi privalome apsispręsti, susirasti savo kelią. Susirinkime išklausęs tą jaunuolį, aš daug ką pervertinau iš dabarties. Iki šiol aš net nepagalvodavau apie tokius žiaurumus, žmonių kančias.

– O Rainiai? – paklausė Aleksandras.

– Tiesa, Rainiai, bet į tą istoriją aš kažkaip neįsigilinau.

Įėjus šeimininkei, jie nutilo. Zelba išėjo. Likęs vienas, Aleksandras apmąstė pokalbį. Jis tyčia išgalvojo tą žmogų. Norėjo sužinoti Zelbos nuomonę. Jo nuoširdus (bent jam taip atrodė) atsakymas jam patiko.

Likus savaitei iki revoliucijos švenčių, rusai ir vietiniai jų pakalikai ruošėsi iškilmingai paminėti po pergalingo karo pirmąsias Spalio metines. Centrinėje gatvėje, plačiausioje vietoje, kur seniau vykdavo turgūs, sukasė stulpus, iškabino Stalino ir kitų revoliucijos vadų didžiulius portretus. Jų buvo keliolika. Ten pat ruošė paaukštinimą mitingui. Sklido gandas, kad atvažiuos šventėms Telšius vadavęs generolas.

Miesto valdžia paskelbė griežtą įsakymą – namų šeimininkams ir įstaigoms Spalio švenčių proga iškabinti tik raudonas vėliavas. Įsakymo neįvykdžiusiems, grasino bausmėmis. Parduotuvėse vėliavų bei raudonos medžiagos nebuvo. Vėliavomis rūpinosi kaip kas sugebėjo. Vieni ardė senus šimtakvaldžius sijonus, gamino vėliavas, kiti dažė drobules. Miesto čigonės, pajutusios raudonos medžiagos paklausą, pardavinėjo savo plačius raudonus sijonus. Namų savininkai, neturėdami vėliavų, bijodami užsitraukti valdžios nemalonę, priversti buvo juos pirkti, nors ir brangokiai kainavo. Miestas ruošėsi „svarbioms“ šventėms. Likus penkioms dienoms iki švenčių, ryte gyventojai išvydo keistą reginį: didelis enkavėdistų būrys, apsupęs paveikslų aikštę, neprileido nė vieno žmogaus, net praėjimą uždarė. Patys nukabinėjo portre-

tus. Griovė jau žmonių pramintą paveikslų altorių. Smalsuoliai iš tolo stebėjo ir galvas kraipė: „O Dievulėliau, visas altorius sudarkytas, portretai sulaistyti cheminiu rašalu ir dar kažkuo, nuo ko drobės sukiuro, suplyšo. Didžiojo vado veidas sužalotas neatpažįstamai." Enkavėdistai zujo po miestą kaip apduję. Nuo ankstyvo ryto stovėjo prie mokyklų, tikrino vaikų rankas. Kurių bent kiek rašaluotos ar dažuotos, varėsi į štabą. Apklausė parduotuvių darbuotojus, kas šiomis dienomis pirko daug rašalo, dažų. Pieninės darbuotojai aptiko iš po nakties pavogtą sieros rūgštį. Tą dieną areštavo daug žmonių, užpildė visus požemius, vyko tardymas.

Stasys pietų negrįžo. Aleksandras jį sutiko mokyklos sodely su nepažįstamu vaikinu (tik jau būdamas kalėjime sužinojo, kad tai Zigmas Daulenskis, viso pogrindžio vadas). Brolį pašaukus, vaikinas greit pasišalino. Stasys priėjęs tarė:

– Broli, naujas atradimas. Mieste veikia mums nežinoma grupė!

– Manai dėl tų portretų? – paklausė Aleksandras.

– Taip, dėl jų. Reikalinga išsiaiškinti, kas juos taip vykusiai subjaurojo? Ir pačiu laiku. Bolševikinė šventė bus be „altoriaus", – nusijuokė Stasys. – Ar nenujauti kieno tai darbas?

– Nežinau.

– Tu po pamokų nueik pas savo pažįstamus, Silvą. Gal jie ką žinos, paaiškins.

– Gerai, vakare tau pasakysiu.

Silvą rado namuose. Sunėręs ant krūtinės rankas vaikščiojo po kambarį ir bambėjo. Pamatęs Jušką tarė:

– Tu girdėjai naujieną? Parėjusi pietų Audronė pasakojo, kad į NKGB suvaryta apie pusšimtis vaikų – trečio, ketvirto skyriaus mokinukų. Juos įtaria paveikslus sugadinus. Trys berniukai prisipažino su rūgštimi juos laistę. Vienas stiprokai apsideginęs ranką.

– Ot kur šuo pakastas, – stebėjosi Juška. – Kaip manai, ar juos teis?

– Žinoma, kad nuteis. Kol kas tik trys prisipažino. Audronė sakė, kiti ir mušami neprisipažįsta, net neverkia.

– Gyvuliai ir vaikus muša.

– O kaipgi, ir dar kaip!

– Gaila vaikų, – apgailestavo abu. – Lik sveikas, aš bėgu, man reikia kai kam pranešti, – pasakė Aleksandras.

– Šiandien dar ateisi?

– Nežinau, tikriausiai ne.

Kitą dieną jį aplankė ryšininkas Purauskas, perdavė prieššventinius atsišaukimus. Nurodė gatvę, kurioje reikės vakare išklijuoti. Atsišaukimų – geras pluoštas. Juose gyventojai įspėjami apie galimas represijas. Laikydamas atsišaukimus rankose mąstė, kur juos iki vakaro paslėpti. Kambaryje laikyti bijojo, be to, ir neleidžiama namuose laikyti bet kokius kompromituojančius raštus, daiktus. Išnešė juos

į malkinę ir paslėpė sename inkile. Niekas neįtars, kad tarp malkų, sukiužusiame inkile, gali būti slepiami antitarybiniai popieriai. Atsišaukimus paslėpęs, pats išėjo susipažinti su nurodyta gatve. Jam skirta Stoties gatvė jungė miestą su geležinkelio stotimi. Gatvelė nedidelė, bet labai judri. Vaikščiodamas stengėsi įsiminti patogiausias vietas atsišaukimams prisegti. Vietos turėjo būti saugios ir gerai matomos. Grįždamas namo, pasuko Kęstučio gatve pro NKGB štabą. Praėjęs jį priekyje pamatė Laimą. Ji ėjo ta pačia kryptimi, neskubėdama, lyg pasivaikščiodama. Pasivijęs ir tyliai prisėlinęs, stvėrė mergaitę per liemenį.

– Stok... – norėjo surikti, bet nespėjo. Laima, padariusi staigų posūkį, smogė alkūne jam į pažiaunį. Smūgis buvo toks stiprus, kad sužaibavo akyse. Jei ne arti stovėjęs stulpas, už kurio spėjo susilaikyti, būtų išsitiesęs ant šaligatvio.

– Aleksandrai, atleisk, aš nemaniau, kad čia tu.

– Panele, taip galėjai užmušti savo jaunikį, cha, cha, cha! – nuėjo juokdamasis akiniuotas dėdulė, ėjęs iš paskos ir matęs Laimos smūgį.

– Nieko, Laimute, aš pats kaltas, bet tu ir jėgos turi, smūgis kaip boksininko.

– Atvirai pasakius, mane ne bet kas paims, apsiginti moku. Ne be reikalo šeštus metus treniruoja mane mano gerasis dėdė.

– Dėdė sportininkas?

– Jis buvęs Lietuvos armijos karininkas. Jo vadovaujama, aš kas rytą atlieku visą kompleksą pratimų. Patikėk, aš nedidutė, o trisdešimties kilogramų svarstį viena ranka iškeliu daug kartų.

– O! Su tavim pavojinga, – nusijuokė Aleksandras.

– Tau ne, bet tikriems užpuolikams gali ir liūdnai baigtis, – parodė durklą. Pamačiusi iš priekio ateinantį žmogų, vėl paslėpė.

– Tai ką veiki? Kur vaikštinėji?

– Nė už ką neatspėsi! – žiūrėdama tiriančiai į akis, atsakė Laima. Kurį laiką ėjo tylėdami. Nuėjusi toliau nuo arti gatvės stovinčio namo, Laima tarė: – Aleksandrai, man atrodo, mums gana slapukauti. Aš žinau, kad tu dirbi tą patį, ką ir aš. Tai pasakysiu atvirai, vakare šioje gatvėje aš turiu išklijuoti atsišaukimus. Dėl to dabar einu ir dairausi. Tyrinėju gatvę.

Aleksandras išsižiojo, nors jis ir įtarė Laimą priklausant pogrindžiui, bet tokio atvirumo nesitikėjo.

– Laima, ar ne per daug atvirai? Ką tu žinai, gal aš užsimaskavęs stribas?

– Tai ne be reikalo tave ir pavaišinau smūgiu, – juokėsi Laima.

– Juokauju, aš irgi iš tokios užduoties einu.

– Žinau ir tai.

– Laima, jei tu ne prieš, šį vakarą dirbkime kartu, – pasiūlė Aleksandras. – Dviem bus lengviau ir saugiau.

– Tikiu, bet reikėtų gauti sutikimą, – suabejojo Laima. – Bet tiek to, sutinku.

Susitarė išeiti vos pradėjus temti. Nors tuo metu žmonių daug, bet mažiau seklių gatvėje. Susitarę laiką ir vietą, išsiskyrė.

Aleksandrui sugrįžus, kambaryje buvo Zelba vienas. Jis ruošė braižybos pamoką. Braižė hiperbolines figūras.

– Pagarba mokslo kankiniams! – pasisveikino jis.

– Vietoj pagarbos padėtum man pamoką paruošti. Velniškai nesiseka, jau kelintą lapą gadinu, – pasiskundė Zelba.

– Šiandien negaliu, jei nori – rytoj.

– Eisi kur?

– Taip.

– Žinau, vėl pas tą blondinę blynų valgyti, – nusišypsojo Zelba.

– Šį kartą neatspėjai, einu pas pusseserę Justiną, – sumelavo jis.

Aleksandras turėjo pasiimti atsišaukimus, bet pirma reikėjo nuvilioti Zelbą:

– Žinai, tau patarsiu, kur rasti braižytoją.

– Na, na?

– Nueik pas gimnazistę Jadzę, gražiai paprašyk, ji gerai braižo ir padės tau.

– Gerai tu sakai, – apsidžiaugė Zelba. Pasiėmęs vatmaną išėjo.

Likęs vienas, suskaičiavo atsišaukimus, jų buvo penkiolika. Perlenkęs susidėjo į kišenę ir išėjo.

Laima laukė prie ežero, jiems abiems žinomoje aikštelėje. Ji vilkėjo tamsiu sportiniu kostiumėliu, auksinius plaukus po kepuraite paslėpusi. Jei ne iškili krūtinė, – tikras berniūkštis.

– Seniai lauki?

– Tik atėjau.

– Ką čia rankinuke turi, kad taip išpampęs?

– Klijus, – atsakė Laima, apsidairiusi aplink. Vieta buvo patogi ir saugi: nuo gyvenamųjų namų juos slėpė augantys krūmai. Kitoje – pusėje ežeras.

– Aleksandrai, susitarkim iš anksto, jei įkliūtume, nepasiduokim, bėkim iš paskutiniųjų, vietos gerai pažįstamos, paspruksim.

– Žinoma.

– Laima, klijų neimkim, namai mediniai, aš turiu pakankamai segtukų, jais patogiau.

– Sutinku, bet aš jų neturėjau.

– Laima, ir dar susitarkim: dirbdami nesivadinkim tikrais vardais. Taip bus saugiau. Geriausia, pasivadinkim rusiškais vardais, aš Vania, tu Maša.

– Rusiško vardo nenoriu. Aš būsiu Zita, o tu Vania. Iš šalies atrodys tikra tarybinė dukra, mylinti rusą, – nusijuokė Laima.

– Sutarta, – sutiko Aleksandras.

Klijų nutarė neimti. Laima pakišo juos po krūmais. Vėliau apsigalvojo ir nunešė

išmesti į šiukšliadėžę. Viską aptarę, nuėjo vykdyti užduoties. Laima turėjo aštuonis atsišaukimus. Pirmiausia ir nuėjo į jos gatvę. Jis eidamas mąstė, kaip geriau, greičiau ir saugiau atlikti užduotį. Einant abiems kartu, nepatogu dairytis sustojus. Pasiūlė Laimai savo variantą: Laima eis be atsišaukimų priekyje, tokiu nuotoliu, kad jis gerai ją matytų. Jis eis iš paskos ar kita gatvės puse. Laima, atradusi tinkamą vietą atsišaukimui prisegti, minutei sustos, o jis įsidėmės vietą. Paskui Laima, paėjusi į priekį tiek, kad jis gerai ją matytų, sustos ir apsidairys ar nėra pavojaus. Įsitikinusi saugumu, pasilenks lyg batuko užsirišti, tai bus jam sutartinis ženklas, kad saugu, galima segti atsišaukimą. Kitam lapeliui prisegti kartos viską iš naujo. Iškilus netikėtam pavojui, ji ims balsu šaukti šuniuką: „Mopsi, Mopsi!“, tai signalas Aleksandrui greičiau pasišalinti.

Viską aptarę, pradėjo darbą. Atsišaukimus segiojo prie namų, prie tvoros, stulpų, net skelbimo lentoje pakabino. Segant priešpaskutinį Laimos atsišaukimą, ji netikėtai pamatė iš kiemo uniformuotą milicininką išeinant. Situacija netikėta ir pavojinga. Ji greit pribėgusi pastojo jam kelią, kad nors kiek jį sulaikytų, ėmė verksmingu balsu klausinėti, ar nepastebėjo kieme pabėgusio jos šuniuko Mopsio.

Milicininkas stabtelėjo, lyg norėdamas įsitikinti, ar tikrai jo kieme nėra, apsidairė, tai užtruko minutę ir daugiau. Truktelėjęs pečiais, pasakė: „Nemačiau, mergyte.“ ir nuėjo. Laima, kalbėdama su juo matė, kaip „Vania“, prisegęs lapelį, nuėjo į kitą gatvės pusę. Milicininkui nuėjus, ji šaukė Mopsį ir stebėjo, ar milicininkas pastebės atsišaukimą. Jis praeidamas žvilgtelėjo į baltuojantį lapelį, bet nesustojo.

– Na ir gerai, kad žioplas ir nepastabus, – šyptelėjo Laima.

Baigę kabinti Laimos atsišaukimus, nuėjo į Aleksandrui skirtą Stoties gatvę. Pradžioje dirbo pagal sutartą scenarijų, darbas sekėsi sklandžiai, bet greit pradėjo stipriai temti. Jau ir iš arti vienas kitą vos matė. Reikėjo skubėti, už pusvalandžio turėjo užsidegti gatvės žibintai. Tamsoje sutarta vaidyba prarado prasmę. Dabar jie ėjo kartu: Laima dairydamasi įsiklausydavo, ar kas nesiartina, jis tuo metu prisegdavo atsišaukimą. Prisegę, tyliai ir paskubomis pasišalindavo. Darbui įpusėjus, gatvėje pastebėjo stovintį sunkvežimį. Aleksandras panoro ir prie jo prisegti atsišaukimą – tegu vežioja LLA žinias po plačią Žemaitiją. Priėjo ir priešingoje vairuotojo pusėje, ant šono, prisegė lapelį. Vos praėjus viduje sėdintį vairuotoją, šis įjungė mašinos pažibinčius, apšviesdamas ir juos. Ėmė kalbinti rusiškai Laimą, kviesti pas save. Jiems nesustojus, išlipęs iš kabinos, koja spardė ir tikrino priekines padangas.

– Vania, skubėkim, į stotį pavėluosim! – pasakė „Zita“.

Abu suprato, kariškis pastebėjęs atsišaukimą, gali vytis. Jų samprotavimai pasitvirtino. Išgirdo paskui save skubius žingsnius ir ne vieno, bet kelių žmonių. Jie paspartino žingsnius, paskui bėgte perbėgo į kitą gatvės pusę. Užsiglaudę už namo kampo, kurio langų šviesa apšvietė geroką plotą gatvės, stebėjo, kas vejasi. Vijikai pasirodė esą keleiviai, skubantys į geležinkelio stotį. Paskutinį atsišaukimą prisegė

prie skelbimų lentos. Sukdami pastebėjo netoliese uždegamą degtuką – žmogus prisidegė papirosą. Nenorėdami su juo susitikti, pasuko atgal. Bet grįžti irgi buvo pavojinga, girdėjosi ateinančių žmonių žingsniai.

– Pereinam į kitą gatvės pusę, – pasiūlė Aleksandras.

Laimos raginti nereikėjo, perėję grindinį, nekeldami triukšmo nuėjo šaligatviu į priekį. Parūkęs žmogus kišeniniu žibintuvėliu bandė juos apšviesti, bet silpna šviesa nepasiekė jų. Eidamas Aleksandras išvalė visas kišenes, jei sulaikys kas, kad nerastų jokių įkalčių. Žmogus, šviesdamas žibintuvėliu sau kelią, artinosi prie skelbimų lentos. Greit šviesos skritulys nuslydo skelbimo lenta ir sustojo ties atsišaukimu. Jis pasišviesdamas skaitė, paskui nuplėšė lapą. Tuo metu priartėjo trys vyrai. Žibintuvėliu juos apšvietus, atpažino, kad patruliuojantys stribai. Jie, apžiūrinėdami lapelį, kažką tarėsi. Aleksandras su Laima, nujausdami pavojų, skubėjo pasišalinti. Paspartinę žingsnius nuėjo į priekį. Greit išgirdo bėgančius paskui juos žmones, žingsnių trepsėjimą.

– Vania, į traukinį pavėluosime, greičiau, – skubino Laima. – Čia ne keleiviai, – patylom pasakė ji.

– Ir man taip atrodo, – pritarė Aleksandras.

Greit ir jie ėmė bėgti, išsukti nebuvo kur, nes šone tęsėsi aukšta lentinė tvora. Atsigręžus matėsi žibintuvėlių šviesos. Jie vijosi pasišviesdami sau kelią. Bėgliai staiga pastebėjo tvoroje juoduojančią angą.

– Zita, čia.

Abu sulindo už tvoros į kiemą ar sodą, priaugusį medžių. Jie patvoriu nuėjo vijikų link, norėjosi įsitikinti, kas vejasi, bet pro mažus tvoros plyšius pastebėti negalėjo. Vijikams nubėgus, lengviau atsiduso, bet neilgam. Netoli nuo angos baigėsi ir tvora. Persekiotojai dviese suėjo į sodą, matyt, įtarė bėglius čia pasislėpus. Pasišviesdami žibintuvėliais, ieškojo. Kadangi vijikai buvo pakankamai toli, žibintuvėlių šviesos jų nepasiekė. Jaunuoliai, nekeldami triukšmo, pasišalino dar toliau. Pakely rado taką, juo ir nuėjo. Takas atvedė prie nedidelio namelio, už jo išėjo į pievą. Čia vėl juos išgąsdino netoli suprunkštęs arklys. Pasirodžius pusmėnuliui, liko kiek šviesiau. Jie atpažino vietą. Žinojo, kad tuo taku eidami pasieks miesto kapines. Palei kapinių tvorą galima prieiti siaurą gatvelę, vedančią į Luokės gatvę, kurios pradžioje stovi medinė bažnytėlė, toliau – Laimos namai.

Aleksandras Laimą palydėjo iki bažnytėlės. Radę mažuosius vartelius neužkabintus, užėjo į šventorių. Bet ir čia nesisekė. Netoliese kažkas sujudėjo. Pamatė susiglaudusią porelę. Išėję, sustojo pašventoryje.

– Štai ir viskas, lik sveikas, – ištiesė Laima ranką atsisveikinti.

Jis pajuto savo delne šiltą mergaitės ranką. Atsisveikindamas norėjo apkabinti, bet Laima, supratusi jo norus, nubėgo.

Aleksandras į namus sugrįžo anksti, dar nebuvo dešimtos valandos vakaro. Jis

buvo labai laimingas: džiugu, kad pasisekė įvykdyti užduotį ir kokia nuostabi mergaitė yra Laima.

Sėdęs ėmė ruošti pamokas. Vėliau, sugrįžus broliui ir Zelbai, pasikeitė keliais nereikšmingais žodžiais ir nuėjo gulti. Ilgai neužmigo, tik atgulęs pradėjo suprasti vakaro nuotykių pavojingumą. Kilo įvairios mintys: ar kas nepastebėjo, neatpažino? Ir kuo daugiau apie tai galvojo, tuo padėtis atrodė grėsmingesnė. Visi jau seniai miegojo, kai jis nusikamavęs ėmė grimzti į sapnų pasaulį.

...Jis bėgo gatve, dangų dengė tamsūs dūmai. Girdėjosi lėktuvų ūžesys, jų motorų gaudimas kurtino ausis. Gatvėmis traukė kolonos pabėgėlių. Visi su ryšuliais, su daiktais. Toliau matėsi degantis miestas. Jis ir Laima, susikabinę rankomis, bėgo Stoties gatve. Staiga paskui juos šaligatviu ėmė važiuoti tankai. Jie bėga, skuba, o tankai greit artėja. Iššokęs tankistas griebė Laimą už plaukų ir traukia į tanką. Laima besigindama pateko po tanko važiuoklės vikšrais. Tankui nuvažiavus, ji gulėjo kruvina, sumaigyta. Jis pradėjo balsu verkti.

– Aleksandrai, kas tau? – nubudęs išgirdo gimnazistės Jadzės balsą.

Labai apsidžiaugė, kad tai buvo tik sapnas.

– Kas yra? – paklausė nustebęs.

Šalia lovos stovėjo Jadzė, Ada, Zelba ir brolis Stasys. Visi stebėjo gatvę.

– Žmones veža, – tarė Jadzė.

Jis atsikėlęs pastebėjo, kad kitoje gatvės pusėje, kieme, burzgė sunkvežimis. Jo prožektorių šviesos apšvietė kiemą. Matėsi, kaip enkavėdistai išveda iš kaimyninio namo žmones ir sodina į sunkvežimį. Pro mašinos burzgesį girdėjosi moterų ir vaikų verksmas. Įbėgo chalatu apsivilkusi šeimininkė:

– Veža ir iš kiemo pusės, atrodo daktaro šeimą išveža. Oi Dieve, Dieve, kas dabar bus, kada visa tai baigsis?

– Ir mus gali išvežti, – bailiai tarė Jadzė.

– Mūsų neveš, – atsakė Zelba.

Aleksandrui pasirodė, kad Zelba atsakė per daug pasitikinčiai. Tą naktį jau niekas nemiegojo.

Šeimininkė išėjo į savo kambarį, o mergaitės – Jadzė ir Ada liko pas juos iki ryto.

– Kiek ašarų, kiek kančių! Dieve! Dieve! Ir už ką? – stebėjosi Jadzė.

Aleksandras negalėjo pamiršti sapno. Mašinos ūžesys, žibintų švytėjimas, matyt, ir persidavė į jo sapną. Jis gailėjosi nepalydėjęs Laimos iki namų. „Gal pakely jai kas nutiko, o gal išvežė?“ – kankino viena už kitą liūdnesnės mintys.

Sapną papasakojo namiškiams. Tik Laimą pakeitė į pusseserę Justiną.

– Negeras sapnas, – pasakė Jadzė. – Gal ją išvežė?

– Už tai tu taip ir inkštei miegodamas, sesers gailėjai, – šyptelėjo Ada.

Jadzė skaičiavo, kiek sunkvežimių stoties link nuvažiavo, suskaičiavo daug. Pasižiūrėjo į laikrodį – buvo pusė keturių ryto. Jaunuoliai iki ryto vien apie vežimus,

kankinimus ir tekalbėjo. Visi piktinosi bolševikų vykdomu teroru.

Rytas išaušo apsiniaukęs, lijo. Atrodė, pats dangus apverkė nakties smurtą. Eidami į mokyklą, pastebėjo sutinkamų žmonių prislėgtą nuotaiką. Nors kareiviai prie ruošiamos tribūnos marširavo kaip ir visada, bet sutikti žmonės buvo liūdni. Likęs tik su broliu, Aleksandras paklausė:

– Stasy, kodėl taip vėlai išplatino atsišaukimus, įspėjančius apie vežimus?

– Pats nesuprantu, gautomis žiniomis vežimai buvo ruošiami po švenčių. Kodėl jie pagreitino, sunku suprasti.

Tą dieną mokykloje pamokų nebuvo, nes mokinių susirinko labai mažai. Atėjusieji, užsidarę klasėse, kalbėjosi apie nakties smurtą, kai kurie pasakojo apie rastus atsišaukimus. Mokiniai žinojo, kad išvežė ir kelis mokytojus. Visi stebėjosi, kas mokys, jų ir taip stigo. Atėjęs mokslavedys pranešė, kad pamokų šiandien nebus. Einant namo, Aleksandrą pasivijo su Laima matyta mergaitė. Jam sustojus, paklausė jo vardo, pavardės. Įsitikinusi, kad tas, kurio ir reikėjo, perdavė raštelį. Sakėsi radusi jos kambary ant palangės. Padavusi raštelį mergaitė nubėgo.

Aleksandrą lyg elektra nudilgė, suprato, kad Laimai nutiko kažkas negero.

M... mūsų pasaka baigta. Mes su tėveliais ir dėde išvažiuojame į kurortus. Och, kaip aš nenoriu. Galėčiau atsisakyti... bet bijau dėl tėvų. Sudie, laikykis, nepamiršk draugų.

– Ot ir sapnas! – tepasakė jis, žiūrėdamas į skubią Laimos rašyseną.

Raštelį skaitė kelis kartus. Ir vis dar negalėjo suvokti, kad Laimos nėra. Šiuo metu, kai jis kvėpuoja gaiviu oru, gal Laima užkaltame vagone dūsta. Buvo labai skaudu. Nuėjęs prie ežero atsisėdo ant apversto laivelio ir sėdėjo ilgai. Paskui atsikėlęs lėtu žingsniu ėmė kopti į krantą. Prisiminė, kad kažkur prie mokyklos paliko knygas. „Laima, Laima! Kodėl tavo tokia žiauri dalia?“ – gailėjosi jis.

– Aleksandrai, ko stovi, einam! – pašaukė Silva.

– Tuoj, – atsakė jis ir pasuko prie jo.

– Ko toks surūgęs, lyg verkti norėtum?

– Tu prisimeni tą mergaitę, su kuria stovėjau po susirinkimo?

– Prisimenu, jau pavergė tavo širdelę ar kitas paviliojo? – bandė juokauti Silva.

– Šią naktį išvežė.

– Ją išvežė?! – nustebo Silva.

– Taip.

– Tai naujieną pasakei, gaila puikios mergaitės, – sugriežė dantimis Silva. – Palauk, ateis diena, jie dešimčia katiušų neišsipirks už mūsų vieną lietuvaitę. Nežinau, kaip tu, bet aš nebegaliu taip ilgiau gyventi. Aš turbūt mesiu mokyklą ir išeisiu partizanauti į veikiančią grupę. Aš nebegaliu pakęsti. Mūsų žmones veža, terorizuoja,

o mes nieko neveikiam. Man norisi juos šaudyti, šaudyti už vieną – dešimtį ir daugiau! – įsikarščiavęs kalbėjo Silva.

– Silva, tu neteisus, kova vyksta ir čia, mieste. Galgi net svarbesnė negu miške. Jeigu būtume laiku gyventojus įspėję dėl vežimo, būtų daug kas pasisaugoję.

– Kas iš to įspėjimo, jei niekas nežino, kuriems saugotis. Jie nežiūri įkalčių, bet veža kas papuola, ką sugriebia. Nesuradę užplanuotų, veža bet kokius, kad tik vežimo planą įvykdytų. Laima juk žinojo, kad reikia pasisaugoti, bet nenumanė, ar jie žino apie jos įkalčius ir kada jai reikia saugotis. Taip ir visi, – samprotavo Silva.

Kalbėdamiesi priėjo Silvos namus.

– Užeinam, – pasiūlė Silva. – Audronė bus grįžus, gal ką naujo pasakys.

Audronės namuose nerado. Aleksandras truputį pabuvęs išėjo namo.

– Silva, ką rytoj veiksi? – paklausė atsisveikindamas.

– Važiuoju į kaimą pas dėdę.

Palinkėję vienas kitam geros kloties, draugai išsiskyrė. Grįždamas panoro užeiti pas Vaclovą, ten ir pasuko.

Vacio namuose nerado. Dėdė pasakė, kad rytoj vakare bus. Kiek pasivaikščiojęs sugrįžo į namus. Kambary rado brolį, besiruošiantį važiuoti į namus.

– Aleksandrai, važiuoju į tėviškėlę ir sugrįšiu po spalinių.

– Tau eisenoje nereikia dalyvauti?

– Reikia, bet nedalyvausiu.

Jis stebėjo savo brolį, kaip ruošiasi kelionei, dėliojasi daiktus. Jam brolis atrodė visai subrendęs ir toks mielas, atrodo, gyventi be jo negalėtų.

– Stasy, tu pažinojai iš trečio siuvimo tokią šviesiaplaukę Laimą?

– Gailiūtę? Pažinojau. Gaila, netekom geros lietuvaitės. Aš vis dar tikiuos, kad ji iš kur pabėgs ir sugrįš. Tu nežinai, kokia ji drąsi ir atkakli. Ir puikios orientacijos, – gyrė ją Stasys.

– Tu seniai ją pažįsti? Kas jos tėvai?

– Seniai. Tėvai jos mokytojai. Turi ir dėdę, buvusį Lietuvos armijos karininką.

Stasys norėjo dar kažką sakyti, bet atėjo jo draugas, važiuojantis kartu su juo į kaimą. Aleksandras abu palydėjo. Sugrįžęs, neturėdamas ką veikti, ruošė pamokas, vėliau skaitė knygą. Kitos dienos pavakary ryšininkas Purauskas atėjęs pranešė, kad kviečia Vacys. Nuėjęs, Vacį rado su elegantiškos išvaizdos jaunuoliu. Vacys padėjo ant stalo kelių senoviškų raktų brėžinius.

– Reikia skubiai padaryti tokius raktus, – tarė jis. – Rask gerą meistrą, kad padarytų gerai ir greitai. Gerai apmokėsime.

– Pasistengsiu surasti, – paėmė Aleksandras brėžinius.

Paskui tarėsi, kokios galimybės ir kaip galima būtų užminuoti valdžios ruošiamą šventinę tribūną. Susprogdinti šventės išvakarėse, nakties metu. Mina tobula, laikrodinė, bet kaip prieiti, kaip ją padėti? Po paveikslų sugadinimo objektą labai

saugo. Dieną ir naktį prie tribūnos budi ginkluotas kareivis. Apsvarstė daug variantų, bet tinkamo nerado. Tinkamiausiu pripažino jaunuolio pasiūlymą:

Baigus tribūnos statybą, nupins žalumynų vainiką. Suras keletą vaikų, papuoš juos pionierių kaklaraiščiais, pats bus jų vadovas, nuneš vainikus tribūnai papuošti. Maža tikimybė, kad pionieriaus neleistų atlikti tokio garbingo darbo. Vainikuodami pakylą, padės ir miną. Susitarė vaikus surasti iš kaimo. Miesto vaikus naudoti nesaugu, patikrinę mokyklas, gali atpažinti. Be to, vaikai patys pasigirs kitiems, kad puošė tribūną. Vaikus surasti ir vadovu būti sutiko jaunuolis. Aleksandrui reikėjo rytoj iki pietų organizuoti padaryti bent trijų metrų eglišakių vainiką.

Lapkričio 5 dieną pamokų nebuvo. Mokiniai puošė salę. Iš pat ryto keletas mokinių važiavo į mišką eglišakių šventiniams vainikams pinti ir salei puošti. Eglišakių važiavo ir Aleksandras. Užvažiavęs Rainiuose pas pažįstamą, susitarė, kad nupintų tuos tris metrus vainiko. Šeštos dienos ryte, atvažiavęs dviračiu, ketino jį paimti. Vakare mokykloje turėjo būti šventinė mokinių vakaronė. Turėdamas laisvo laiko, Aleksandras surado raktų meistrą. Sutarė, kad per dvi dienas padarys. Vėliau padėjo puošti klasę. Po pietų paleido visus namo. Neturėdamas ką veikti, atgulė pailsėti ir užmigo. Pabudęs ketino eiti į miestą, bet tarpdury sutiko Vacį. Jis buvo apsirengęs, su lagaminėliu rankoje, lyg pasiruošęs kur važiuoti.

– Užeinam į vidų, – net nepasisveikinęs pakvietė.

Kambaryje Vacys apsidairė ir paklausė, ar vienas.

– Gali kalbėti, – pasakė Aleksandras, norėdamas išgirsti kažką svarbaus, nes Vacys niekada nebuvo toks atsargus.

– Blogi reikalai, drauguži, esame išduoti, – tarė jis. – Laimė, kad spėjo dokumentus sunaikinti. Jei ne, daug žmonių areštuotų.

– Nejaugi svarbius dokumentus laikė neužšifruotus?

– Dalis buvo neužšifruota.

– Tai niekšybė, – pasakė Aleksandras, pagalvodamas ir apie save.

– Kaltų ieškoti vėlu. Dabar reikia gelbėtis. Spausdinimo mašinėlę spėjo išnešti, pasišalino ir žmonės. Bet vienas, deginęs dokumentus, pakliuvo. Ir aš vos spėjau pabėgti, bet man nepasisekė: atpažino tame name gyvenęs enkavėdistas. Manęs ieško, ilgiau likti mieste negaliu, išeinu.

– O ką man daryti? – susirūpino Aleksandras.

– Tu saugus, apie jūsų grupę įkalčių neturi. Nebent išduotų suimtieji. Bet nemanau, vyrai geri, be to, apie jūsų grupę mažai kas žino. Man atrodo, tave mažai kas ir pažįsta.

– Tai negerą naujieną pasakei, – sunerimo Aleksandras.

– Nieko nepadarysi, kovos be aukų nebūna, – tarė Vacys. – Aš laukiu draugo, tuoj išvykstam. Užėjau atsisveikinti ir susitarti tolimesniam ryšiui.

– Ačiū, kad nors pranešei.

– Tai klausyk ir gerai įsimink, užsirašyti negalima. Atsiųsto žmogaus sutartinis slaptažodis: „Ar nežinote, kur „Alkos“ muziejus?“ Tu atsakysi: „Ten, už ežero.“ O jei negalėsi kalbėti, kas trukdys, išsivedęs laukan parodyti, atsakysi į slaptažodį. Supratai?

– Taip.

– Va, ir mano draugas, – žvilgtelėjęs pro langą, parodė gatvėje jaunuolį, dalyvavusį pasitarime užminuoti tribūną.

– Gal pakviesti jį vidun?

– Nereikia, mes skubam. Na, Aleksandrai, broli, drauguži, lik sveikas. Būk atsargus, – apkabinęs pabučiavo. – Tikiuos, laisvė ne už kalnų, susitiksim vėlei.

– O kaip su raktais? Juos greit padarys.

– Dabar nežinau, kai persiorientuosime, atsiųstas žmogus pasakys. Tu juos paimk ir paslėpk, štai pinigai apmokėti, – padavė dvidešimt červonsų. – Manęs nelydėk, sudie, – pasakė Vacys ir išėjo.

Aleksandras, stovėdamas prie lango, liūdnai žiūrėjo į nutolstančius bėglius. „Viskas, viskam galas ir pabaiga, – mąstė jis. – Vakar Laima, šiandien jie, rytoj mano eilė.“ Širdyje buvo tuščia ir labai neramu. Labiausiai kankino nežinia: aptiko jį ar ne? Kad jaustų didelę baimę areštui, to nebuvo. Bet negalėjo nuspręsti, ką daryti: likti namuose, bute ar kuriam laikui išvažiuoti. Apgailestavo, kad brolis išvažiavęs, nėra su kuo pasitarti. „Reikėtų su Silva susitikti, gal bus sugrįžęs.“ Apsirengė ir išėjo.

Silvos ir Audronės namuose nerado, sugrįžo atgal. Jau buvo pavakarys, bet iš namiškių niekas nesirodė. Nebuvo kambario draugo Zelbos, gimnazisčių, nei šeimininkų. Jį kankino viena už kitą juodesnės mintys. Vidaus balsas, intuicija skatino veikti, bet ką daryti, kaip veikti, nežinojo. Išėjo į miestą, pakely užsuko aplankyti gimtojo kaimo mergaitę Bronę Bracaitę. Ji atidariusi duris nustebo.

– Ot svečias, seniai nebuvėlis, – džiaugėsi ji.

Prašiusi sėstis, klausinėjo paskutines naujienas. Ir ji jau girdėjusi apie kelių mokinių areštą. Aleksandras jai nieko nepasakojo, tik atsisveikindamas tarė:

– Bronele, būk atsargi, gink Dieve, nelaikyk namuose nieko, kas draudžiama. Enkavėdistai naktimis net mokinių butuose daro kratas. Suras ką, neišsipainiosi.

Parėjęs namo, dar kartą išsamiai patikrino stalčius, knygas, rūbus, lentynas ar neliko kokio įkalčio. Ir labai džiaugėsi tai padaręs, nes stalčiuje rado du šovinius, brolio ar Zelbos paliktus. Išnešęs išmetė į šiukšlyną. Knygoje rado priesaikos tekstą. Dar kartą perskaitęs, suplėšė į smulkius gabalėlius, sukišo į krosnį. Sudegus, pelenus sumaišė. Viską patikrinęs vėl atgulė. Gulėjo aukštielninkas, žiūrėdamas į lubas ir stengėsi nieko negalvoti, bet mintys lyg įkyrios musės lindo ir lindo.

„Prisiekiu prieš Dievą ir Tėvynę niekada neišduoti organizacijos“, – prisiminė priesaikos žodžius. Dėmesį patraukė lubomis bėgantis voras. Žiūrėdamas sekė, kur jis nubėgs. Voras didelis, išpampusiu pilvu. Pabėgėjęs stabtelėjo, kurį laiką

susitraukęs stovėjo, lūkuriavo, paskui vėl nubėgo. Pribėgęs voratinklį, nematoma virve vikriai leidosi žemyn, tiesiai į jį. Jis papūtė. Voras, pajutęs pavojų, skubėjo vėl aukštyn. „Išgąsdinau", – nusišypsojo jis. Bet greit suprato klydęs: voras skubėjo ne jo išsigandęs, bet pajutęs į tinklą patekusį grobį, per klaidą užsilikusią musę. Voratinklyje susipainiojusi ji daužėsi, gailiai zirzdama bandė išsilaisvinti, bet veltui, ištrūkti jau negalėjo. Nebetekusi vilties išsigelbėti, lyg pagalbos šaukdama, ėmė gailiai zvimbti. Voras pribėgęs, tartum pasigėrėdamas grobiu, sustojo. Paskui priartėjęs ėmė musę gelti. Pastaroji siaubo apimta, o gal iš skausmo ėmė dar labiau zvimbti. Vyko žūtbūtinė kova. Musė blaškėsi, voras, protarpiais atsitraukdamas, vėl puolė savo auką, kol galiausiai zvimbimas nutilo. Voras pasitraukė į šoną, kiek pastovėjęs nubėgo prie kitos musės, kuri jau buvo negyva. Aleksandras prisiminė kažkur skaitęs, kad vorai suleidžia į musę nuodų, nuo ko ji suskystėja, po to ją iščiulpia, palikdami sparnus ir ploną odos kiautelį. Negyvoji, matyt, jau buvo maistui paruošta. Voras kurį laiką prie jos puotavo. Vėliau nubėgo prie trečios musės, kuri taip pat buvo dar gyva, bet puolama voro jau zvimbė silpnai.

–Tfu, – nusispjovė Aleksandras, – ne per maloniausias ir musės gyvenimas. Ir ji turi savo NKGB, baisų priešą – vorą.

Vėl prisiminė tą dieną, kai, padėjęs ant kryželio ranką, kartojo priesaikos žodžius.* Kartu sėdėję vienminčiai tapo bendro tikslo broliais. Visi jį apkabino ir pabučiavo. Po to valgė bendrus pietus.

Jo mintis nutraukė vėl pradėjusi zvimbti pirmoji musė. Matyt, baigėsi voro nuodų veikimas. Ji, pajutusi savyje jėgų, vėl bandė kabintis į gyvenimą. „Gyventi nori visi: mažiausia musė ir dramblys, – mąstė jis stebėdamas žiaurųjį vorą, kuris ruošėsi musę galutinai nukankinti. – Nukankinęs iščiulps syvus ir paliks, kaip niekam nereikalingą šiukšlę. Koks keistas gyvenimas, bet kartu ir dėsningas. Kuo skiriuos ir aš nuo musės? Areštuos, įkiš į požemį, iščiulps jėgas, ir liksiu kaip ta musė, arba tas jaunuolis, kalbėjęs susirinkime, su geliančiais kojų sąnariais. Gal kada ir sugrįšiu, bet paliegėlis, niekam nereikalingas.

Na ir kas čia su manim darosi? Ar tam aš stojau į pogrindinę veiklą, kad, pavojui gresiant, verkšlenčiau lyg nuotaka jaunystės? – tarė pats sau. – Gėda, Aleksandrai! Gėda! – priekaištavo vidaus balsas. – Imk pavyzdį iš to jauno, suluošinto oratoriaus: jį fiziškai suluošino, nukankino, bet dvasia jis nepalūžo. Pameni, kiek jis parodė drąsos ir ištvermės, tu pats juo žavėjaisi. Arba Laima... Juk prisiekiant ir tau laimingo gyvenimo nežadėjo, įspėjo, kad kelias pavojingas, gali prireikti daug kentėti, net žūti. Tuomet tu nepabijojai, su viskuo sutikai. Buvai pasiryžęs visiems

* L.L.A. priesaika: „Stodamas į Lietuvos Laisvės Armiją, Dievo ir visų kritusiųjų dėl Lietuvos Laisvės akivaizdoje prisiekiu kovoti už Lietuvos Nepriklausomybę ir dėl jos geresnės ateities. Labai gerai žinau, kad už paslapties išdavimą ir patikėtų uždavinių nevykdymą gresia man mirties bausmė. Tą įvykdyti, Dieve, padėk!"

išmėginimams, tai ko dabar ištižai?“

Musė staiga nutilo. Nutrūkęs monotoniškas zvimbimas išblaškė Aleksandro mintis. Jis vėl stebėjo vorą, kuris, palikęs savo auką, nubėgo per visą tinklą ir dingo sienoje už atplyšusių tapetų. „Vorui gerai, jo gyvenimas aiškus. Prisirijo musienos ir ilsisi ramiai, kol vėl išalks, arba įklius naujas grobis. Jo gyvenime viskas aišku, bet ką daryti man?“ – Jo mintis nutraukė beldimas į duris.

– Prašau! – sušuko, lipdamas iš lovos. Duryse pasirodė pusseserė Justina Juškevičiūtė.

– Ką veiki vienas namuose? – paklausė vos peržengusi slenkstį. Justina buvo išsiruošusi į kelionę. Rankoje laikė rankinuką, ryšulėlį ir skėtį. Justina Aleksandrą labai mylėjo, o jam ji buvo mylimiausia pusseserė. Šiuo metu ją išvydęs, labai apsidžiaugė. – Girdėjai paskutines naujienas? – dar neatsisėdusi paklausė ji.

– Girdėjau.

– Ar tu neįsipainiojęs į tą veiklą? – paklausė žiūrėdama į akis.

– Gali būti rami, – atlaikęs jos žvilgsnį, sumelavo. – Tu išvažiuoji? Į namus eini?

– Einu į namus, užėjau, gal ir tu su manim eisi? Dviem smagiau būtų.

– Ačiū, Justute, negaliu, vakare reikia mokykloje būti.

– Girdėjau, ten ruošiamas iškilmingas vakaras, – nusišypsojo ji.

Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Bronė Lukauskaitė, Justina Juškevičiūtė.
Antroje eilėje iš kairės stovi: Jadvyga Juškaitė, Ona Lukauskaitė

– Priverstinai savanoriškas, „iškilmingų“ švenčių minėjimo vakaronė, – pataisė jis. – Naujasis direktorius bijo, kad mokiniai nesusirinks, grasino, kas neateis, šalins iš mokyklos.

– Na, gerai, tuomet einu viena, – tarė ji, keldamasi išeiti.

– Namiškiams geriausius linkėjimus perduok, bet palauk, tave palydėsiu.

– Kur Stasys?

– Į namus išvažiavo.

– Oi, broleli, kiek žmonių išvežė ir areštavo šiomis dienomis. Ir kas toliau bus? – stebėjosi pusseserė. – Einu namo ir bijau ar berasiu namiškius.

Aleksandras pusseserę palydėjo puskilometrį už miesto. Atsisveikindamas apkabino, meiliai pabučiavo, tarsi atsisveikintų ilgam.

– Broli, tu šiandien man kažkoks ne kaip visada. Man atrodo, tu kažką slepi nuo manęs? Sakyk atvirai arba einam su manim, – rūpinosi ji.

– Justute, viskas normalu, laimingos tau kelionės. Nepamiršk linkėjimų namiškiams, – pamojavo jai ranka.

Grįždamas namo sutiko Zelbą. Jis ėjo neskubėdamas, kažko susimąstęs.

– Iš kur tu? – paklausė.

– Iš mokyklos.

– Tai kad mokykla ne toje pusėje, ar nemeluoji kartais?

– Et, neklausinėk, – numojo ranka Zelba.

Sulėtinę žingsnius, pasuko į namus. Eidami centrine gatve dairėsi į pasikeitusį miestą. Visur kabėjo Stalino portretai ir raudoni plakatai. Namų savininkai jau iš anksto buvo iškabinę vėliavas. Kurie nespėjo, dabar su žmona ar vaikais prie namo sienos ją tvirtino. Daug raudonų drobių, ištemptų skersai gatvės. Jose didelėmis raidėmis garbino Staliną, spalį. Nei vieno plakato lietuvių kalba.

– Ar tu matai, kaip rusina? – rodydamas į plakatus, tarė Aleksandras.

– Rusina, – atsakė Zelba kažkaip be jausmo, abejingai.

Aleksandrui pasirodė, kad draugas blogai nusiteikęs, lyg vengia į jį žiūrėti. Nieko jo neklausinėjo, nepatogu buvo gilintis gal į nemalonius draugui reikalus. Kalbėjos apie mokyklą, būsimą minėjimą – vakaronę. Netrukus priėjo namus.

Prie malkinės gimnazistės Jadzė ir Ada kapojo malkas. Šalia stovėjo šeimininkė, jos kalbėjosi.

– Pagarba medkirčiams! – pasisveikino su mergaitėmis.

– Mergaitės, duokite vaikinams, sukapos, – pasakė šeimininkė.

– Jie tinginiai, nenori, – atsakė Jadzė. Pati užsimojusi iš visų jėgų kirto į kaladę, o toji nė krust.

– Vaikinai, ar gražu žiūrėti, kaip mergaitės vargsta? – pasakė šeimininkė.

– Gal ir negražu, – sutiko abu, – bet ką mes turėsim už suteiktą pagalbą?

– Blynais pavaišinsim, – juokėsi merginos.

– Ot, čia kalba jau rimta. Galite eiti ruošti blynų, malkos tuoj bus prie krosnies.

Mergaitės nubėgo, vaikinai ėmėsi darbo. Zelba padavinėjo, Aleksandras kapojo. Darbas ėjo sparčiai.

– Aleksandrai, kaip tau mūsų kaimynės? – mostelėjęs merginų link, paklausė Zelba.

– Puikios, gal pakvieskim, jei sutiks, į vakaronę?

– Pakvieskim.

Greit baigę kapoti malkas po glėbį nunešė į virtuvę.

– Oi, kokie jūs šaunuoliai, taip greit! – stebėjosi merginos.

– O ko laukti, tikimės, kad ir blynai jau baigiami kepti, – tarė kraudami malkas prie krosnies.

– Tuoj bus ir blynai, mieli talkininkėliai, – tarė Ada, statydama keptuvę ant viryklės.

Jadzė krovė malkas į užkrosnį, o talkininkai, susėdę prie stalo, skambino šakutėmis į lėkštę laukdami blynų. Mergaitės iš jų juokėsi. Išgirdusi triukšmą iš savo kambario išėjo ir šeimininkė.

– Kas čia per veselia? – klausė ji, užkrėsta linksmumo, ir pati pradėjo juoktis. – Ne prieš gera jūs čia taip šėlstate, – tarė ji ir buvo beišeinanti, bet vaikinai sulaikė.

– Šeimininke, jūs liudininkė, už malkas žadėjo blynais pavaišinti, o nevaišina.

– Merginos, negailėkite vaikinams blynų, o tai nemylės, – tarė ji.

– Jei tik už blynus mylės, mums tokia meilė nereikalinga, – juokėsi mergaitės.

– Šeimininke, jie blogai malkas sukapojo, nesikūrena, – atsikalbinėjo Jadzė, pati įraudusi nuo karštos ugnies.

Netrukus blynai buvo iškepti. Ada atnešusi padėjo ant stalo, Jadzė dėliojo lėkštes, šakutes. Baigiant ruošti stalą, Zelba žvilgtelėjo į laikrodį ir staiga atsikėlęs išėjo pro duris.

– Kur tu? – paklausė Aleksandras, bet jis nieko neatsakė.

– Kas jam į užpakalį įdūrė, kad taip staiga išbėgo? – nusistebėjo Jadzė.

– Jis man šiandien kažkoks keistas, visą vakarą tai į langą, tai į laikrodį žiūri, lyg ko lauktų, – pastebėjo Ada.

– Įsimylėjo, – šyptelėjo Jadzė.

– Jūsų blynus, – gindamas draugą, tarė Aleksandras.

Prabėgo kelios minutės ar keliolika, Zelba negrįžo. Susirūpino ir Aleksandras, kur jis taip ilgam dingo. Manė, išėjo į tualetą už malkinės, bet ką tiek laiko veikti?

– Jis negrįš, – pasakė Jadzė. – Matyt, buvo paskyręs pasimatymą, prisiminęs ir išbėgo.

– Jei už dešimties minučių negrįš, nebelauksime, – nusprendė merginos.

Po kelių minučių pasigirdo laukujų durų darymas.

– Galiausiai, – pasakė Ada.

Bet apsidžiaugė per anksti. Į kambarį įėjo ne Zelba, o trys enkavėdistai. Visi su paruoštais ginklais. Mergaitės kaip stovėjo: viena laikydama rankoje uogienę, o kita arbatinuką, taip ir nustėro. Enkavėdistai dviese liko prie durų, trečiasis, žengęs arčiau prie stalo, pareikalavo Aleksandro dokumentų. Gavęs pasą, žvilgtelėjęs į jį pareiškė, kad jis areštuojamas. Atstatęs pistoletą liepė pakelti rankas, o tiems enkavėdistams jį apieškoti.

Enkavėdistai, lyg užsiundyti šunys, ėmė kraustyti kišenes, apčiupinėti.

– Kur ginklas? – įsakmiai pareikalavo jis.

– Jokio ginklo neturiu, – atsakė Aleksandras.

– Kur tavo kambarys, daiktai?

– Ten, – nurodė į duris.

Enkavėdistai, atstatę ginklus, kojos spyriu atidarė duris, įstūmę jį pastatė veidu į sieną. Patys viską versdami darė kratą. Išvertė lovą, stalčius, knygų lentynas. Viską sumetė vidury kambario. Mergaitės, šeimininkai, nieko nesuprasdami, nustebusiais veidais žiūrėjo į jį ir enkavėdistus. Enkavėdistas, ištraukęs iš palto kišenės užrašų knygelę, padavė vyresniajam. Tasai, vartydamas lapus, skaitė įrašus. Aišku buvo, jis supranta lietuviškai. Aleksandras įtemptai mąstė ar nėra ko nereikalingo knygelėje įrašyta. Prisiminė – lyg nieko.

– Kur slepi ginklą? – vėl pareikalavo enkavėdistas.

– Aš jums sakiau, kad jokio ginklo neturiu.

– Mes žinome, turi bandite, sakyk, kur jis? – piktai pakartojo reikalavimą.

– Kiek kartų galiu kartoti, kad neturiu, – jau piktai atsakė ir Juška.

– Mūsų namuose niekada jokio ginklo nėra buvę, – įsiterpė ir šeimininkė.

– Mes žinome, – atsakė enkavėdistas, – o jūs neadvokataukite, von iš čia! – suriko piktai. – Ginklą! – suriko, užsimojęs smogti.

Aleksandras atšokęs stvėrė nuo stalo rašalinę ir pasiruošė gintis.

– Ginklo aš neturiu, – jau rėktinai išrėkė ir jis, – juk viską kiauliškai išvertėte ar radote ką. Išgriaukite ir sienas, vis tiek nieko nerasite.

Po to ginklo nebereikalavo. Dar kurį laiką pasirausę, liepė rengtis, eiti su jais.

Jį išvedant namiškiai palydėjo užjaučiančiais žvilgsniais. Staiga Jadzė rusiškai sušuko:

– Palaukite, neišveskite, jis be vakarienės, leiskite nors valgio pasiimti.

Enkavėdistai, nesitikėję iš mergaitės staigaus kreipinio, stabtelėjo, Jadzė įbruko jam į rankas pusę kepalėlio forminės duonos ir suvyniojo į popierių kelis šaukštus cukraus.

– Rankas už nugaros ir pirmyn! – sukomandavo enkavėdistas, kitas atidarė duris.

– Ačiū, Jadze, ačiū visiems, atleiskite, jei turėsite dėl manęs nemalonumų. Sudie! – atsisveikino išeidamas.

Lauke stovėjo dar du enkavėdistai. Vienas su vilkiniu šunimi. Aleksandrui išėjus,

šuo įnirtingai puolė, bet enkavėdistas jį saiteliu prilaikė. Aleksandrui pasirodė, kad toliau prie sandėliuko stovi Zelba.

Vakaras buvo vėsus. Pūtė stiprokas vėjas, stulpuose suposi žibintai. Einant gatve, triukšmingai plazdėjo skersai gatvės ištempti plakatai, revoliuciniai šūkiai.

Jį nuvedė į NKGB pastatą. Koridoriuje stovėjo keletas enkavėdistų ir stribų. Praeinant, vienas spyrė jam koja: „Bandite!“ – nusikeikė jis. Aleksandras vos susilaikė nespjovęs jam į veidą. Jį nuvedė į antrą aukštą ir uždarė į mažą kamaraitę. Ten jau buvo vienas areštuotasis. Priešais kamaraitę apšviestame erdviame kambaryje sėdėjo jo saugotojas – mongolų rasės enkavėdistas. Durys liko truputį praviros. Pro jas kiek apšvietė jų kamaraitę ir matėsi, kas vyksta didžiajame kambaryje. Aleksandras dairėsi, kur patekęs, ieškojo ar galima pabėgti. Ta mintis jam gimė vos areštavus. Pripratus regėjimui tamsoje pamatė, kad kamaraitė pailga be jokio lango ir kitų durų. Kampe ant suolo sėdėjo žmogus. Geriau įsižiūrėjęs, pastebėjo, kad jis senyvo amžiaus ir labai sužalotas. Išmušti visi priekiniai dantys, kad nepaspringtų krauju, jis galvą laikė nuleidęs, spjaudėsi ir tyliai verkė.

Aleksandras patylomis, kad neišgirstų enkavėdistas, paklausė, kas jį taip sužalojo ir ar seniai areštuotas. Žmogus truputį pakėlęs galvą, pasižiūrėjo, bet kalbėti negalėjo. Trukdė išmušti dantys. Jis, liūdnai palingavo, vėl susilenkė. Jušką nukrėtė šiurpas, nejaugi toks likimas laukia ir jo. Neturėdamas ką veikti, pro atviras duris stebėjo, kas vyksta sargybinėje.

Mongolas, kurį laiką automatą laikęs rankose, užsikabino ant peties. Išsitraukęs machorkos ir laikraštinio popieriaus užsirūkė. Priėjęs ir pravėręs duris paklausė: „Ar dar nenustipote, banditai?“ – ir vėl nuėjęs atsisėdo prie stalo. Netrukus į kambarį įėjo stambaus sudėjimo stribas ir paprašė sargybinio rūkyti. Užsirūkęs užėjo į kamaraitę, palikdamas iki galo atviras duris. Kamaraitėje buvo šviesu. Jis buvo stipriai neblaivus.

– Ar dar nenudvėsei, bandite? – kreipėsi į sužalotąjį. Paskui atkreipė dėmesį ir į jį. – Dar vienas, – sumurmėjo ir buvo jau beišeinąs, bet vėl sugrįžo, paėmė sužalotąjį už plaukų, atlenkė galvą ir spjovė jam į veidą.

Tuo metu įvyko staigmena: nelaimingasis staigiu judesiu pirštais dūrė stribui į akis. Aleksandras matė, kaip vos ne viso ilgio pirštai sulindo į akiduobes. Stribas, surikęs žvėries balsu, atšoko griūdamas aukštielninkas. Akiduobės pasruvo krauju. Žmogus pašokęs stvėrė savo medinę klumpę, keletą kartų stipriai smūgiavo stribui per galvą. Įbėgęs mongolas automato serija nušovė nelaimingąjį. Išgirdę šūvį subėgo daug enkavėdistų ir stribų. Įžiebęs kamaraitėje šviesą karininkas paliepė netekusį sąmonės stribą greit išgabenti. Juškai įsakė nusigręžti į sieną. Išeidami už kojų išvilko ir nušautąjį narsuolį.

Likęs vienas sargybinis ėmėsi švarintis. Automatą pasidėjo ant stalo. Rankomis trynė milinės skvernus. Atvaryta moteris skuduru valė sargybinio kambaryje kraujo

dėmes. Ją išvedus vėl liko sargybinis prie savo stalo, o Juška tamsiojoje kamaraitėje.

Netrukus koridoriuje pasigirdo triukšmas. Iš keiksmų ir patyčių suprato, kad atveda kalinį arba naujai areštuotą žmogų. Atidarę duris stumte įstūmė pusamžį valstietį. Jis buvo sukruvintu veidu ir apsvilusiais plaukais.

– Priimk, bandite, dar vieną savo brolį, – įstūmę į kamaraitę tyčiojosi stribai.

Žmogus, stipriai stumtelėtas, tamsoje vos nesuklupo. Atsimušęs į sieną susilaikė. Pridarius duris ir stribams nuėjus, dairėsi, kur patekęs. Paskui, sunėręs rankas ant krūtinės, ėmė vaikščioti pirmyn atgal, kaip vaikšto labai sujaudinti žmonės. Vėliau, skausmingai atsikosėjęs, ėmė spjaudyti kraujais. Matyt, apsvaigus galvai, susvirduliavo, atsisėdo ant suolo ir paprašė vandens. Juška apsidairė – kamaraitėje vandens nebuvo. Pravėręs duris paprašė sargybinio. Ant stalo stovėjo pilnas grafinas vandens, užvožtas stikline.

– Vandens tau? Tuojau, – pasakė sargybinis, pildamas vandenį į stiklinę.

Juška stovėjo ir laukė. Pilamas vanduo kliuksėjo, silpstančiam sukeldamas dar didesnį troškulį. Stiklinę pripildžius, jis buvo besiartinąs paimti, bet stribas, užsivertęs stiklinę, ėmė gerti. Gurkt, gurkt, gurkšėjo jo gomurys. Išgėręs stiklinę vėl užvožė ant grafino. Iššiepęs savo mongolišką snukį tarė:

– Gal samagono nori? Vanduo stiprumo neturi che, che, che, – tyčiojosi jis iš suglumusio Juškos. – Marš į kamarą! – suriko atstatęs automatą.

– Nėra vandens, neduoda.

– Girdėjau, – tarė linguodamas galvą žmogus.

– Atsidarė durys, į sargybinę įėjo stribas ir enkavėdistas. Stribas priėjęs uždarė kamaraitės duris. Jie ėmėsi tarpusavy kuždėtis. Kamaraitėje buvo tamsu. Šviesa tesiskerbė pro durų plyšius.

– Vaikine, gal turi pieštuką? Ar bet kuo rašyti? – paprašė žmogus.

– Neturiu, – atsakė Juška.

Bet prisiminė kelnių laikrodėliui skirtoje kišenėje turįs cheminio pieštuko šerdelę. Išėmęs padavė prašiusiam. Žmogus, išsitraukęs iš kišenės suglamžyto popieriaus skiautelę, išlyginęs ėmė rašyti.

– Tu pažiūrėk pro plyšį, kad neužkluptų tie stribai, – paprašė jis.

Ką žmogus rašė, Aleksandras nežinojo. Prisėlinęs prie durų plyšio stebėjo stribus. Kadangi žiūrėjo iš tamsos į gerai apšviestą kambarį, matėsi labai gerai. Vienas iš atėjusių ištraukė iš kišenės butelį samagono ir didoką ringę kaimiškos dešros. Paeiliui po trečdalį butelio išgėrę, rijo kažkur pavogtą dešrą. Vienas kažką gyvai pasakojo, rodydamas į areštantų duris.

– Jau parašiau, – tarė žmogus, grąžindamas pieštuką. – Ką jie veikia?

– Išgėrė butelį samagono, dešrą ryja kažkur pavogę, – atsakė Aleksandras.

– Iš manęs, – pasakė žmogus.

Vyras papasakojo savo baisią istoriją. Jo du sūnūs slapstėsi nuo kariuomenės.

Buvo įruošę daržinėje šiene slėptuvę. Jie ten ir lindėjo. Iš pat ryto privažiavę daug stribų ir enkavėdistų ėmė visur ieškoti. Neradę sūnų, sumušė jį ir žmoną, reikalavę pasakyti, kur vaikai. Bet ir kvaili jie, nejaugi nesupranta, kad tėvai nė už ką neišduos savo vaiko. Geriau numirs, negu atiduos vaikus kankinimui. Žmona, matydama, kad baigia jį užmušti, puolė enkavėdistams po kojų, maldaudama pasigailėti. Enkavėdistas spyrė jai į veidą, žmona griuvo be sąmonės. Kitas stribas, paleidęs automato seriją, nušovė ją. Juška jautė, kaip žmogus pasakodamas verkė. Vėliau nusivedė jį į daržinę. Šešiese sulipę ant šieno, ėmė badyti smeigtais šieną, o jam liepė žiūrėti. Jis meldęs Dievą, kad nepataikytų į juos, nesubadytų. Bet Dievas buvęs jam negailestingas, pasigirdo priešmirtinis vaiko riksmas. Atidarius slėptuvę abu sūnūs, kaip ąžuolai, merdėjo. Vienas tuoj pat numirė, o kitas dar buvo gyvas. Enkavėdistai jį mirštantį suspardė, numetė be sąmonės į šiaudus ir daržinę uždegė. Tėvą išvarė laukan. Uždarę duris, norėjo jo vaiką gyvą sudeginti. Jis puolė į ugnį, išnešė sūnų. „Bet jau mirštantį“, – skausmingai atsiduso nelaimingas tėvas. Nutilęs pradėjo gailiai verkti. Sukrėstas žiaurumo tylėjo ir Aleksandras. Nežinojo, ką sakyti, kaip paguosti nelaimingą tėvą.

– Paskui prisikrovė vežimą mano gėrybių, mane, kaip gyvulį, prie vežimo pririšę išvežė į Telšius. Važiuodami arklius tyčia ginė, kad aš bėgčiau. Bėgau, kol galėjau. Pailsęs nugriuvau, kurį laiką vilko. Sąmonę atgavau jau vežime. Kaip pabėgti? Kaip pabėgti? Vis tiek man gyvenimo nėra. Nužudė vaikus, nužudė žmoną – nėra prasmės ir man gyventi, – dūsavo žmogus.

Jų pokalbį nutraukė atsidariusios durys.

– Juška Aleksandras, išeik! – įsakė enkavėdistas.

– Laikykis, tėvuk, – palinkėjo išeidamas.

Jį nuvedė ilgu koridoriumi. Praeinant antrą posūkį, liepė sustoti ir nusigręžti į sieną. Jis nusigręždamas spėjo pamatyti, kaip iš priešingos pusės stribai varė sukruvintą mergaitę, o iš paskos dviese enkavėdistai už rankų tempė sąmonės netekusį ar negyvą jaunuolį. Jušką nupurtė šiurpas. Jį apėmė jaudulys ir baimės drebulys. Įsivaizdavo, kad greit ir jis taip atrodys po tardymo. Jis ir laisvėje būdamas buvo girdėjęs, kad enkavėdistai tardydami žiauriai kankina, muša, dažnai ir užmuša, kaip nutiko su partizanais Klevais, bet kol nematė savo akimis, viskas atrodė ne taip baisiai.

Tiems praėjus, vėl įsakė eiti pirmyn. Eidamas privalėjo rankas sukabinti už nugaros. Atvedė į pailgą kambarį ar koridorių, iš kurio buvo dvejos dermatinu apkaltos durys į kitas patalpas. Pastatęs veidu į sieną, stribas įsakė stovėti ir laukti, pats sėdosi į netoliese buvusį fotelį. Šioje patalpoje taip pat nebuvo jokio lango. „Enkavėdistai moka parinkti kankinimui landynes“, – mąstė Aleksandras, žiūrėdamas į subraižytas, purvinas sienas. Iš čia niekas neišgirs, gali kankinti, negyvai užmušti. Jo mintis nutraukė šiurpus, beviltiškas kankinamo žmogaus riksmas. Vėliau kelių enkavėdistų keiksmai. Viskas vyko už dešiniųjų durų. Jam silpnumo drebulys jau buvo

praėjęs. Dabar jautė baisią neapykantą ir pyktį enkavėdistams, žudikams, todėl tas beviltiškas riksmas ypatingesnio jausmo nesukėlė. Atvirkščiai, suteikė pykčio ir atkaklumo priešintis tiems sadistams, budeliams. „Ach, kruvinieji sadistai, ką jie išdarinėja su žmonėmis! Dar drįsta smerkti vokiečių fašistinį žiaurumą, – mąstė jis. – Ar gali būti žiauriau kaip čia? Visur tik kraujas, kankinimai ir tas širdį veriantis žmogaus klyksmas." Aplinka priminė Dantės „Pragarą": „Čia įėjęs palik bet kokią viltį..." Čia ir buvo tas tikrasis pragaras. Atsidarius durims, iš kur sklido riksmas, išėjo stambaus sudėjimo enkavėdistas. Atsikrenkštęs nusispjovė, skreplius patrynė koja ir tarė:

– Vesk tą banditą, – parodė į Jušką.

Už durų buvo mažas prieškambaris, jį perėjęs pateko į erdvų kambarį, vos ne salę, kur buvo daug stalų ir enkavėdistų. Keli karininkai sėdėjo prie plačių stalų, sklaidė bylas arba rašė. O kiti, jų adjutantai ar budeliai, stovėjo ar sėdėjo pasieniais. Gale kambario gulėjo nukankintas žmogus. Atvirtęs aukštielninkas, atmetęs rankas į šonus, tarsi nukryžiuotas. Enkavėdistas, pildamas iš grafino vandenį, šlakštė jo veidą, matyt, gaivino, kad galėtų toliau kankinti.

Kaip vėliau sužinojo, enkavėdistai pirmą tardymą tyčia atlikdavo bendrose patalpose, kad naujai atvestieji matytų, kas jų laukia. Baimės apimti, kad greičiau prisipažintų norimą išgauti tiesą.

– Eik arčiau, – ėjęs paskui enkavėdistas stumtelėjo Jušką stalo link.

Majoras, atsivertęs naują segtuvą, ėmė užrašinėti vardą, pavardę, gimimo metus. Juška tiksliai atsakinėjo. Bet kai ėmė klausinėti apie gimines, nutilo. Pakartojus klausimą, kur gyvena tėvo, motinos broliai, seserys, jis teigė giminių neturįs. Bijojo tiesą sakyti, kad dėl jo nepradėtų terorizuoti giminių, artimųjų, todėl ir nuslėpė juos. Visa apklausa vyko per vertėją, dar jaunoką stribą.

– Kada įstojai į antitarybinę veiklą?

– Nepriklausau jokiai antitarybinei organizacijai, – paneigė Juška.

Tardytojas, to nesitikėjęs, išsprogino akis, buvo besikeliąs, bet vėl atsisėdo ir pateikė kitą klausimą:

– Kokius ryšius palaikai su banditų vadeivomis Žaibu ir Audra? Gal ir jų nežinai? – ironizavo enkavėdistas.

– Nežinau, – trumpai atsakė Juška.

Majoras dirbtinai nusijuokė, o paskui, kumščiu daužydamas stalą, pradėjo baisiai keiktis. Juška pirmą kartą savo gyvenime išgirdo tokių nešvankybių. Enkavėdistas išsiplūdęs vėl paklausė:

– Žiūrėk tu man, kokia nekaltybė, jis visai banditams nepriklauso, – pasakė vertėjui. – Pienburni, nepiktnaudžiauk mano kantrybe, aš priversiu sakyti tave tiesą, tu man viską pasakysi kaip per išpažintį, – rėkė jis. – Atsakinėsi į klausimus ar ne? – šaukė atidarydamas stalčių, kuriame gulėjo keli antrankiai. Išėmęs vienus

padavė šalia stovinčiam budeliui.

Juška atsigręžęs pasižiūrėjo, kaip atrodo jo kankintojas. Jis buvo tas pats milžinas, atvedęs jį tardytojui. Sadistas, paėmęs iš jo duoną, numetė į kampą, grubiai užlaužęs surakino rankas. Sudavė keletą kartų per veidą. Gavus stiprų smūgį į sprandą, sužaibavo akyse, ėmė svaigti galva, jis nugrimzdo į tamsą. Atsitokėjęs ir atmerkęs akis priešais save išvydo didelę žiovaujančią burną ir jokio garso. Bet tai buvo tik akimirka. Greit vėl išgirdo keiksmus, suprato – vyksta tardymas.

– Dabar kalbėsi? – ironiškai šypsodamasis paklausė majoras. – Nuo kada priklausai antitarybinei veiklai?

– Tokiai veiklai nepriklausau, – vėl atsakė jis.

Sadistas, paėmęs už atlapų, liepė stotis ir smogė žemiau krūtinės. Aleksandrui užgniaužė kvėpavimą. Jis trokšta, nori įkvėpti oro, bet negali. Staiga akyse aptemo, jaučia, kad artėja gyvasties pabaiga. Pusiau su sąmone gulėjo ant grindų nejudėdamas. Enkavėdistas keletą kartų spyrė, bet jam buvo vis vien, ką su juo bedarytų. Jis nejautė nei skausmo, nei baimės. Pabudo apipiltas šaltu vandeniu. Kaip ir tam, matytam nelaimingajam, enkavėdistas iš grafino šlakstė vandeniu ant veido, kaklo. Jam palengvėjo, pradėjo normaliai kvėpuoti, bandė atsikelti, bet trukdė už nugaros surakintos rankos. Budelis nuėmė antrankius. Jis pasiremdamas atsistojo, svaigo galva, būtų vėl griuvęs, bet budelis pakišo kėdę sėstis. Majoras įpylęs padavė stiklinę vandens. Išgėrus liko geriau.

– Dabar protingesnis būsi, atsakinėsi į klausimus? – klausė tardytojas. – Nuo kada pažįsti antitarybinę grupę, kas tave užverbavo?

Jis akimirkai prisiminė namus, diendaržį, brolio pasakojimą apie pogrindį. Vėliau Vacį... priesaiką, bet to sakyti negalėjo.

– Aš nepriklausau, nežinau.

– Kada ir ko buvai pas banditą Žaibą?

– Nepažįstu, nebuvau, – papurtė galvą Juška, pasiruošęs vėl smūgiui. Bet šį kartą nemušė.

Aleksandras Žaibo tikrai nepažinojo, buvo girdėjęs, kad toks partizanas yra. Bet kas jis, kur – nežinojo. Tardytojas, išėmęs iš stalčiaus popieriaus lapą, rankraštį, skaitė:

– „Šių metų spalio ketvirtą dieną Juška Alfonsas buvo atvažiavęs susitikti su Žaibu. Jis atvežė paketą. Paskui visą naktį abu girtuokliavo. Kitą rytą išvažiuojant Žaibas padovanojo jam pistoletą. Aš visa tai mačiau savo akimis, patvirtinu savo parašu.“ Tai kaip, dabar gal atsimeni? Tas žmogus kartu ten buvo, matė, – mojavo tardytojas raštu.

Juška suprato, kad tardytojas jam specialiai sufabrikuotą skundą skaito ar painioja jį su kitu žmogumi. Nejaugi tardytojas nesupranta, kad tokio amžiaus, kaip jis, dar niekas negirtuokliauja. Jis savo gyvenime nėra paragavęs nė lašo degtinės,

nežino net jos skonio. O čia rašo „girtuokliavo visą naktį." Be to, čia ir vardas ne jo.

– Niekada Žarėnuose tokiu reikalu nebuvau.

– O kur susitikai su Žaibu? – prikibo tardytojas. – Kur susitikai, jei ne Žarėnuose?

– Niekur, juk čia rašoma ne apie mane. Aš Aleksandras, o ten buvo Alfonsas Juška. Be to, jis turi būti suaugęs, jei visą naktį girtuokliavo.

Stribas išvertė majorui į rusų kalbą.

– Mes tau pritaikysime vardą! Bandite tu! Sakysi man dieną! – reikalavo tardytojas.

Juška suprato, kad kalbėti tam enkavėdistui beprasmiška, geriau tylėti. Taip ir padarė, į klausimą neatsakė. Tuo metu suskambo telefonas. Jis skambėjo įkyriai, nesustodamas.

– Atsiliepkite, po velniais! – suriko tardytojas budeliui. Tasai klusniai pakėlė ragelį, bet nekalbėjęs padavė majorui.

– Čia jums.

– Kas skambina? Kvaily, paklausti reikėjo, – keikėsi paimdamas ragelį. – Alio!

Iš veido matėsi, kad išgirdo nemalonią žinią. Veidas persikreipė, akys išsprogo. Metęs ragelį nusikeikė. Su triukšmu užvertė bylos segtuvą, riktelėjęs: „Išvesti jį!" – skubiai išbėgo pro duris.

„Ačiū Dievui, – atsiduso Aleksandras. – Šiandien kankinimai baigėsi." Pasižiūrėjo į anksčiau gaivintą likimo draugą, bet jo jau nebuvo. Taip ir nematė, kada jį išgabeno.

Enkavėdistas budelis liepė pasiimti duoną. Cukrus kankinimo metu išsibarstė. Jį nuvedė į pirmykščią kamerą. Apdegusio valstiečio nebebuvo. Grindyse raudonavo kraujo klanas. Kampe veidu į sieną stovėjo jaunuolis. Netoli jo pastatė ir Aleksandrą. Patalpoje degė lempa, buvo šviesu. Geriau įsižiūrėjęs, atpažino ir tą jaunuolį. Tai buvo jų ryšininkas Purauskas, atnešęs tuomet jam atsišaukimus. „Jau ir jį areštavo. Turbūt iš mūsiškių daug ką suėmė", – mąstė jis.

Ryšininkas jį taip pat atpažino. Susitikus žvilgsniams, mirktelėjo užtinusia akim ir norėjo kažką pasakyti. Kartojo kelis kartus be garso lūpomis, bet nuo sumušimo lūpos darė keistas grimasas, jis nesuprato. Pasakius jam per garsiai, išgirdo enkavėdistai. Prišokęs vienas jam smogė į veidą, Juškai spyrė koja. Juos perstatė prie priešingų sienų. Nors Aleksandras ir įtemptai mąstė, ką norėjo ryšininkas perduoti, pasakyti, bet nesuprato. Jo mintis nutraukė įsakymas eiti. Prie išėjimo į kiemą perdavė jį dviem ginkluotiems stribams. Suprato – ves į miestą. Išėjus į gatvę įsakė rankas sudėti už nugaros, nesidairyti.

– Nebandyk bėgti, banditų išpera, nušausime kaip šunį, – pagrasino stribas.

Lauke buvo gera, nors lynojo, bet gaivino grynas oras. Išsivadavęs iš prirūkytų

Juozas Purauskas. Reverse parašyta: „Gyvenimo audros gali greit sunaikinti. Bet šis paveikslėlis Tau mane vis primins. St.Juškai. 1943-12-01, Telšiai .“

patalpų ir kankinimų, jis giliai kvėpavo. Einant truputį skaudėjo enkavėdisto suspardytą koją. Laikas buvo vėlyvas, jau gerokai po vidurnakčio. Gatvėse nė vieno žmogaus nesimatė. Vedamas pro savo buto langus bandė įžiūrėti, ar nestebi kas pro langus. Jie buvo tamsūs ir nebylūs. „Visi miega be sapno, nenujausdami, kad jis taip arti, iškankintas varomas vėlyvą naktį į nežinią.“

Išėję į centrinę gatvę sutiko kariškių patrulius. Šie stabtelėję pasižiūrėjo, bet nesulaikė. Praeinant katedrą, jis prisiminė...

Buvo saulėta rugsėjo diena. Jie, būrys mokinių, išdykaudami ėjo iš mokyklos. Vienas pasakė: „Žiūrėkite, maskoliai žmogų veda.“ Visi sužiuro: paskui juos gatvės viduriu dviese stribai varė atletiško sudėjimo jaunuolį. Kalinys ėjo taip, kaip jis dabar, už nugaros sudėjęs rankas. Bet tiesus, laikėsi išdidžiai. Mokiniai, sulėtinę žingsnius, praleido konvojų į priekį.

– Nemylėkite, merginos, ruskių ir savų išdavikų – jie visi niekšai.

Už praeivių kalbinimą konvojus smogė jaunuoliui automatu per nugarą. Buvo turgaus diena, žmonių gatvėje labai daug. Vienas stribas priekyje vaikė žmones, kad neprisiartintų prie vedamojo, o kitas, eidamas iš paskos, saugojo kalinį. Bet žmonių minioje jiems sekėsi sunkiai. Priekyje, kairėje gatvės pusėje, stovėjo keli autobusai,

prie jų daug žmonių. Kalinys, susilyginęs su autobusais, staiga metėsi šonan ir leidosi bėgti, stengdamasis įsimaišyti į žmones. Kol konvojus suprato, kas nutiko, bėglys gerokai nutolo. Stribai, šaukdami: „Stok! Stok!“ – šaudė į viršų. Gatvėje kilo didžiausias sąmyšis. Žmonės blaškėsi kaip pabaidytos avys. Situacija bėgliui buvo palanki. Jis, prisidengdamas žmonėmis, vis tolo nuo persekiotojų.

Mokiniai sulipę ant namo laiptelių, iš kur gerai matėsi gatvė, stebėjo gaudynes. Mergaitės pirmosios pastebėjo iš kalno pusės priešais kalinį bėgantį su pistoletu rankoje pagyvenusį kariškį. Jos, iš susijaudinimo kramtydamos nagus, šaukė: „Sugaus! Sugaus!“ Taip jie ir nesuprato, ar pakišo kariškiui kas koją, ar jis pats nugriuvo iššaudamas. Savo šūviu sužeidė pašalinę moterį, kuri nugriuvusi pradėjo spiegiančiai klykti, tuo dar labiau sukeldama sumaištį. Jaunuolis, pastebėjęs kariškį, puolė įstrižai gatvės, į katedros pusę. Pasiekęs už šaligatvio sumūrytą sieną, lyg tigras, vienu šuoliu užšokęs į kalną aukštyn, link katedros. Jam šokant ant sienos, automato serija sutrupino šalimais tinką, bet bėglio nekliudė. Stribai, pribėgę sieną, bandė taip pat užšokti, bet nepajėgė. Nubėgo aukštyn į šventoriaus vartus. Kol jie nubėgo apie šimtą ar daugiau žingsnių, bėglys visai išgaravo. Kitą dieną jis iš Vacio sužinojo, kad pasisekė pabėgti svarbiam asmeniui.

Jo mintis nutraukė stribo komanda sukti kairėn, į Ežero gatvę. Paėjėjus kiek įkalnėn, liepė pasukti dešinėn į tarpuvartę. Stribams kažką pasakius, stovintis sargybinis nestabdė. Kieme medinis namas su aukšta pamūre. Vienas stribas užbėgo laipteliais į viršų, iš kur grįžo su kitu mieguistu enkavėdistu, kuris rankoje laikė ryšulį raktų.

Juška prisiminė duotus pagaminti raktus: „Kas su jais dabar bus?“

Raktininkas atrakino pamūrės duris. Įvedė jį į drėgną, siaurą koridorių. Vienoje ir kitoje pusėje buvo kelios grotomis užtaisytos durys. Koridorius baigėsi laiptais žemyn. Blankioje šviesoje matėsi apgriuvę laiptai. Nusileidus jais žemyn, enkavėdistas atrakino metalines duris, kurios su triukšmu atsidarė, ir stumtelėjo jį vidun. Viduje buvo dar vienas laiptelis žemyn, jis vos nesuklupo. Uždarius duris buvo labai tamsu. Pajuto drėgmę, šaltį ir kažkokį specifinį kvapą. Nutilus enkavėdistų žingsniams, Aleksandras dar ilgai stovėjo, nesiryždamas pajudėti. Ausyse spengė, akyse rodėsi gelsvi skrituliai. Buvo liūdna ir graudu. Kameroje kažkas sukrebždėjo, lyg kažkoks garsas pasigirdo. Įsiklausęs nugirdo lyg žvėrelio, lyg mažo vaiko tipenimą. Tie nesuprantami garsai jam sukėlė baimę, kad uždarytas su kažkokiais gyvūnais. Įtempęs klausą, laukė, kada jį užpuls. Laukė, atviromis akimis žiūrėdamas į tamsą, bet nieko nematė. Tamsa buvo neperregima. Nuo ilgo laukimo ir žiūrėjimo į tamsą pasirodė, kad mato vidury kameros negyvą žmogų, kuris, kaip ir tardyme matytas, gulėjo aukštielninkas, rankas atmetęs į šonus. Kūnu nubėgo šiurpulys. Jis atsišliejo į metalines duris ir užsimerkė. Kurį laiką taip rymojo. Norėjo pripratinti akis prie tamsos. Kameroje vėl pasigirdo bėgiojimas, bet jau daugelio kojų. Kažkas prabėgo

pro pat jį. Pasienyje plonai sucypsėjo. Iškart baimė dingo, suprato, kad tai žiurkės. Atmerkęs akis vėl pažvelgė į numirėlį, jo nebebuvo. Suprato, jam buvo pasivaidenę. Priešais save įžiūrėjo šviesesnę dėmę, suprato, kad tai rūsio langas. Už jo girdėjosi lietaus teškėjimas. Įsitikinęs, kad čia jokių žvėrių nėra, pradrąsėjęs šūktelėjo:

– Ar yra čia gyvų?!

Niekas neatsiliepė. Klausimą pakartojo garsiau, bet ir vėl niekas neatsiliepė, tik pasigirdo į visas puses žiurkių bėgimas. Suprato, kad jų čia labai daug. Vėl pasidarė baisu vienam likti nakčiai tarp daugybės žiurkių. Užmigus jos gali sukandžioti. Dar kiek pastovėjęs, panoro apsidairyti, kur patekęs. Remdamasis rankomis į sieną nuėjo į priekį. Truputį paėjėjęs, pajuto po kojomis vandenį. Siena akmeninė, nelygi. Vienoje vietoje švytėjo trys žalsvos ugnelės. Viena jų švietė pakankamai ryškiai. Prikišus pirštą apšvietė visą nagą. Vos palietus švytėjimas dingo. Aleksandras apgailestavo jį palietęs. Buvo nors mažytis žiburėlis jo tamsioje, šaltoje landynėje. Suprato, kad švietė fosforas. Pamena, mokykloje sužinojęs, kad supuvęs medis šviečia, radę miške supuvusią beržo šaką, nešdavosi namo, kad naktį pasigėrėtų jos švytėjimu. Braukdamas ranka sieną, priėjo iki lango. Buvo mažytis, be stiklų. Pro jį pūtė šaltas rudens vėjas. Jis užpintas geležimis. Pro jį, nors ir blankiai, matėsi netoli lentinė tvora, kairiau – tarpuvartė. Toliau silpna miesto pašvaistė. Įsiklausęs girdėjo sargybinio žingsnius. Už lango lijo ir giliai ūbavo vėjas. Kiek pastovėjęs tęsė tyrinėjimus. Paėjėjęs keletą žingsnių, atsirėmė į kažkokį medinį paaukštinimą, lyg sceną. Apsidžiaugė, turės nors kur sausai atsisėsti, pagulėti. Laikydamasis gultų krašto ėjo toliau. Greit apčiuopė kažką minkšta. Geriau apčiupinėjęs, suprato, kad žmogaus koja. „Negyvas, – toptelėjo mintis, nupurtė šiurpas. – Nejaugi tą patį regėjo vos įėjęs? – Įtempęs regėjimą bandė pamatyti visą negyvėlį, bet nieko nesimatė. – Jei jis gyvas, būtų atsiliepęs į jo šauksmą. Be to, ir duris atidarant ir uždarant buvo didelis triukšmas, būtų pabudęs. Ir trečia, jei būtų gyvas, taip negulėtų iki pusblauzdžių nukarusiom kojom, – samprotavo jis, – Tikriausiai atvedė dar gyvą, bet žmogus nuo žaizdų mirė, – nes ir jo būklė ne per geriausia, jautė silpnumą, svaigo galva. – Gal čia tas senukas apsvilusiais plaukais?“ – apčiupinėjęs įsitikino, kad ne jis. Senukas avėjo klumpėmis, o čia pusbačiais apsiavęs. Aleksandras kurį laiką stovėjo nejudėdamas, nežinojo, ką daryti. Baimės jis nejautė, bet apėmė graudus gailestis.

„O gal dar gyvas? – švystelėjo viltis. – Gal šiaip kelias naktis iškankintas miega giliu miegu?“ – ta mintis stiprėjo, augo, kol ryžosi įsitikinti.

– Žmogau, ei, žmogau! Jei gyvas, pabusk! – sušuko stipriai timptelėjęs už kojos.

– Kas čia? – išgąstingai sušuko tariamasis negyvėlis, patraukdamas į save kojas.

– Neišsigąsk, – kaip galint švelniau prakalbo Aleksandras. – Aš to paties likimo, kaip ir tu.

– Kaip tu čia patekai? – matyt, pamiršęs, kur esąs, paklausė mieguistas žmogus.

– Visai paprastai, be didelių pastangų, šeimininkas paskyrė du ištikimus tarnus

– stribus, kurie mane kaip grafą ir atlydėjo į šį viešbutį, – bandė pajuokauti jis. Pats labai nudžiugo, kad žmogus gyvas.

– Tave vieną atvedė?

– Kol kas vieną, bet, tikiuos, iki ryto atves ir daugiau į šiuos „jaukius“ namus, – bandė vėl pajuokauti.

Jam buvo linksma, kad šioje drėgnoje ir šaltoje, tarsi kapas, landynėje surado gyvą žmogų. Tai buvo daugiau negu laimė. Jis buvo laimingesnis už Robinzoną Kruzą, suradusį Penktadienį.

– Gerai, kad tave atvedė, nors ne vienas dabar būsiu, – apsidžiaugė ir žmogus.

– Ar seniai tu čia? – paklausė Juška.

– Trečia naktis.

– Kas tu? Gimnazistas? Amatininkas? Ar šiaip iš miesto?

– O kam tau žinoti, neklausinėju tavęs, neklausk ir tu manęs, – rodė atsargumą žmogus.

– Bijai, nepasitiki? Bet juk čia jokia paslaptis – ar tu ponas, ar klebonas, bet faktas, kad sėdi. O už ką tu sėdi, ką padarei, aš neklausiu.

Žmogus nieko neatsakė, tylėjo. Aleksandras suprato: bijo, nepasitiki.

– Ar tu labai sumuštas?

– Ot, šiaip sau, kaip po pirmosios pažinties, – atsakė Juška.

– Man kaklą labai skauda, matyt, išnarino, – pasiskundė žmogus.

– Tardydami?

– Taip. Enkavėdistas majoras smogė pistoleto rankena, vakar visai galvos nepajudinau.

– Ar po to daugiau netardė?

– Neturi laiko, užsiėmę šventėmis.

– Tu gal valgyti nori? Aš duonos turiu, – pasiūlė Aleksandras.

– Noriu.

Aleksandras, atlaužęs gabalą duonos, suradęs jo ranką, įdėjo. Žmogus godžiai valgė. Girdėjosi čepsėjimas. Atsilaužęs valgė ir pats. Apgailestavo neišsaugojęs cukraus.

– Labai skani duona, dvi paras nieko burnoje neturėjau, – prisipažino žmogus. – Gerai, kad tave ir atvedė. Tu politinis?

– Kaip tau pasakius. Aš nieko nepadariau, nei arklį pavogiau, nei žmogaus užmušiau, bet atėjo ir išsivedė. Tardydami klausinėjo visokių nesąmonių, o už nežinojimą, ko jie klausia, mušė, elgėsi blogiau nei su blogu gyvuliu, – atsakė Juška.

– Vadinasi, politinis. Vienam būti čia baisu, – prisipažino jis. – O jau žiurkių kiek čia yra, išsigąsi pamatęs. Pavakary buvau užmigęs, tai sukramtė man batus. Viena net į ausį įkando, dėl to ir pabudau. Po to iki vėlaus vakaro neužmigau, nors jau dvi naktis nemiegojęs, – papasakojo nepažįstamasis.

– Aš jau įsitikinau, kad jų čia yra. Mane įvedus jos bėgiojo kaip katinai. Pradžioje net išsigandau, maniau, kad šunų prileista.

– Pirmą naktį aš irgi bijojau. Mane atvedė dieną, tai jos ir dienos metu būriais lakstė. Po dešimt, penkiolika ir daugiau. Ir labai agresyvios, visai nebijojo manęs. Mane net baimė apėmė, kad naktį nepapjautų.

Lyg jo žodžius patvirtindamos, žiurkės zujo be perstojo ir visai arti jų. Pavalgę, likusią duoną suvyniojo į popierių ir padėjo šalia savęs. Nespėjo pakelti rankų, kaip išgirdo žiurkes šiugždinant popierių kitame gultų gale.

– Už! – suriko Juška, ranka daužydamas į grindis. Net cypsėdamos žiurkės kažkur išsibėgiojo. – Jos mus užkramtys naktį, – ne juokais nuogąstavo ir Juška.

Jis buvo kažkur skaitęs, kad senovėje Rytų šalyse nusikaltėlius pasmerkdavo mirčiai, įmesdami į alkanų žiurkių rūsį. Tos akimirksniu pasmerktąjį sudorodavo, nepalikdamos net kaulų. Sako, alkanos žiurkės agresyvesnės net už alkanus vilkus.

– Ar tau nešalta? – paklausė Juška, pats imdamas drebėti nuo šalčio.

– Na, šalta, slink arčiau, susiglausime, aš turiu šiltą paltą, abu užsiklosime, – taip ir padarė, susėdę paltu apsigaubė.

Už lango vis dar lijo. Momentais siautė liūtinis, pūtė žvarbokas vėjas. Nors ir mažas kameros langelis, bet tarpais jo gūsiai pasiekdavo ir juos. Tai dar labiau šaldė ir taip jau šaltą kamerą. Po kurio laiko Aleksandras sušalo, ėmė drebėti. Kartu jautė ir nuovargį. Po tardymo – mušimo ir suspardymo, jautėsi ne kaip. Žmogus, pajutęs jo drebulį, vėl pasiūlė persėsti.

– Sėskime nugaromis susiglaudę, taip bus patogiau sėdėti ir šilčiau. Galėsime vienas į kitą atsirėmę ir snūstelėti. Ar geriau taip? – paklausė persėdus.

Savo apsiaustu ir jo paltu įsisupo. Taip persėdus buvo šilčiau. Plonesne apranga vienas kitą šildė. Greit ir visai sušilo. Nustojus drebėti ir kalbėtis pasidarė lengviau.

– Gerai, kad nors mediniai gultai yra, – džiaugėsi abu. Be jų ant purvinos žemės reikėtų gulėti.

Kurį laiką abu tylėjo. Už lango girdėjosi graudūs vėjo ūbavimai. Nuo stogo lašėjo vanduo. Aleksandras nemiegodamas nuklydo į tolimos kūdikystės dienas...

...Buvo vėlyvas ruduo. Kartą tėvai ir vyresni broliai išvažiavo į tolimo miesto mugę. Grįžti turėjo vėlai vakare. Namuose liko jie vieni, mažesnieji vaikai. Jam buvo šešeri, broliui septyneri, o sesutei tik penkeri metukai. Atėjus vakarui jie užsidegė žibalinę lempą, susėdę prie krosnies šildėsi ir laukė sugrįžtančių tėvų. Kamine lyg gyvas sutvėrimas vaitojo vėjas. Sesuo ėmė bijoti. Sėdėdama ant suolo palenkė kojas po savimi, spraudėsi arčiau į kamputį ir verkė. Pradžioje jie su broliu, reikšdami vyriškumą, lenktyniavo savo drąsa, ramino seserį, bet vėliau apėmė baimė ir juos. Žibalinės lempos šviesoje baimingai dairėsi, įsiklausydami į kiekvieną garsą. O vėjas lyg tyčia ūbavo, verkė, daužėsi į duris, klebeno langus. Jie ne kartą girdėjo senelę pasakojant, kad tokiu metu blaškosi nelaimingosios vėlės, prašo gyvųjų maldos. Brolis

Stasys nukabino nuo sienos šventą paveikslą, pastatė ant suolo. Suklaupę prieš jį ėmė melstis karštai, kaip mokėjo, kaip sugebėjo jų vaikiškos širdelės. Pasimeldę atsistojo, vėlės buvo patenkintos, atrodė, lyg ir gaili dejonė nutilo.

8

Po kamerą bėgiojo žiurkės. Jos cypaudamos viena kitą drąsino, retkarčiais perbėgdavo ir jų kojas, užklotas paltu. Pabeldus į lentas, jos plūstelėdavo į visas puses, bet neilgam. Greit ir vėl šiugždėdavo arba cypaudavo tarpusavy besipjaudamos. Tamsoje jų nesimatė, bet iš keliamo triukšmo suprato, kad jų daug.

– Gerai būtų degtukų turėti, pasišvietę matytume, kiek jų čia yra, – tarė Aleksandras.

– Ryte pamatęs išsigąsi.

– Kaip kamera atrodo?

– Ir neklausk, čia greit gyvačių privis, ne tik žiurkių. Tu neįsivaizduoji, kiek čia nešvarumų, šiukšlių. Vidury kameros bala, pilna pridvokusio vandens. Jame katino ar šuns dvėsena įmesta, – aiškino jis.

Juška, klausydamasis likimo draugo pasakojimo, bandė įsivaizduoti, kaip jis atrodo. Iš balso spėjo, kad jaunas. Liemuo liesutis, liaunas, tai irgi vertė tikėti jo jaunumu. Bet aukštokas ūgis, nes susėdus jo galva buvo kur kas aukščiau. Ir rodomas santūrumas kėlė abejonių.

– Tu gimnazistas ar amatininkas? Tai yra iš amatų mokyklos? – vėl bandė sužinoti.

– Gimnazistas.

– Kelintos klasės?

– Šeštos.

Sužinojęs, kurioje klasėje mokosi, įsitikino spėjęs teisingai. Jis yra jaunas, galgi net jaunesnis ir už jį.

– Kiek tau metų? – klausinėjo toliau.

– Keturiolika.

– Gerai, kad už mane jaunesnis, – apsidžiaugė Juška. – Nors nebūsiu pats jauniausias.

– Mano vardas Aleksandras, o tavo?

– Tu vėl kaip tardytojas. Vytas, – nenoriai atsakė jis. – Tu neįsivaizduoji, kokia baisi man buvo praeita naktis. Aš visko prisigalvojau. Į gretimą kamerą buvo atvedę pagyvenusią moterį. Ji buvo labai sužalota. Vakare dar truputį kalbėjo, paskui ji

mirė.

– Šiame rūsyje tikriausiai ne vienas yra nukankintas, – neabejojo Juška.

– Tikriausiai.

– Kaip su ja kalbėjaisi per sieną?

– Ne, čia yra kitos durys į siaurą koridoriuką, o iš jo durys į kamerą vienutę. Mane atvedę čia enkavėdistai norėjo tas duris užrakinti, bet nepritaikė rakto. Užkalti taip pat negalėjo – durys ir jų rėmai metaliniai. Nusikeikę paliko nerakintas. Mane prigrasino ten neiti. Bet, jiems išėjus, aš nuėjau ir radau atskiroje vienutėje tą moterį.

– Į tą kamerą durys irgi nerakintos?

– Durys užrakintos, bet duryse yra langelis, galva tilptų. Pro jį ir kalbėjomės.

– Ką ji tau pasakojo?

– Pradžioje ji labai verkė, aimanavo, minėjo artimųjų vardus. Gal vyro, gal vaikų. Momentais man atrodė, kad ji išprotėjusi, lyg kliedi. Vakarienei man atnešė gabalėlį duonos ir indą vandens. Pasiūliau ir jai pusę duonos ir vandens. Duonos ji neėmė, o vandenį gėrė godžiai. Atsigėrus jai palengvėjo. Nurimusi papasakojo savo tragediją.

Vytas nutilo. Tylėjo ir Juška. Įsivaizdavo jis moters vietoje savo motiną, kurią už jį galėjo pasodinti į kalėjimą. Apie tai pagalvojus, ėmė kankinti nauja grėsmė.

– Papasakok, ką ji tau sakė? – paprašė Aleksandras.

– Jos vyras dirbo miško eiguliu. Apžiūrėdamas savo eiguvą rado sunkiai sužeistą žmogų. Parsigabenę į namus slaugė visą parą. Ligonis labai karščiavo, atrodė, tuoj mirs. Paryčiui krizė praėjo. Atsitokėjęs prisipažino esąs Navarėnų mokyklos mokytojas. Dar tolimas sesers vyro giminaitis. Jie išsiuntė žinią jo šeimai. Norėjo naktį išsivežti, bet nespėjo. Pavakary privažiavo daug stribų ir enkavėdistų, ruošė miške nakčiai pasalą. Suėję į kambarį ir užtiko tą ligonį. Vienas iš stribų jį atpažino kaip partizaną. Išmetė iš lovos, suspardė, sumušė. Jis, vargšelis, tuoj pat ir numirė. Vyrą už suteikimą ligoniui pagalbos taip pat suspardė. Sumušė ir ją. Dešimtmetė dukrelė šokusi ją gelbėti. Vienas stribas, artimas kaimynas, stvėręs mergaitę už kasų ir smogęs į sieną. Dukrelė nugriuvusi be sąmonės, tik kraujas iš burnos pasipylęs. Ji puolusi žudiką, bet nuo smūgio praradusi sąmonę. Atsipeikėjusi NKGB rūsy. Nežinanti, gyva jos dukrelė ar ne. Moteris skundėsi galvos skausmais. Po valandos jai pasidarė bloga. Aš pasiūliau vėl vandens, bet ji nieko neatsakė, tik sukniubusi dejavo. Aš pradėjau belsti į duris, šaukti gydytoją. Atėjęs enkavėdistas už triukšmavimą vos neužmušė manęs. Mirusią moterį, kaip gyvulį, už kojos išvilko laukan. – Vytas nutilo.

– Vargšė moteris, – atsiduso Aleksandras.

Kurį laiką abu tylėjo.

– Ko tyli, ką galvoji? Gal miego jau nori? – paklausė Vytas.

– Miego nenoriu, bet šiaip į galvą lenda negeros mintys.

– Mane jau ima snaudulys, bet bijau užmigti, žiurkės ir ausis nukramtys.

– Gerai, tu miegok, o aš pasaugosiu, – pasiūlė Juška.

Vytas dar labiau susirangė, prisiglaudė prie jo ir užmigo.

Už lango vis dar pliauškė lietus, ūbavo rudens vėjas. Aleksandras sėdėjo įtraukęs galvą, prisiglaudęs prie likimo draugo. Jautė gyvo žmogaus šilumą. Aplinkui girdėjosi žiurkių cypavimas. Veikiant liūdnai aplinkai, kilo dar liūdnesnės mintys: „Kaip ten namuose?.. Ar išvengė Stasys areštavimo???" Jis tardyme nesakė, kad brolis išvyko į namus... Sumelavo, kad išvažiavo pas draugą, bet kur, nežino. Ką pasakys sužinoję tėvai?.. Ar įstengs jie suprasti, kad tai buvo neišvengiama, juk jis, jų sūnus, negalėjo sėdėti rankas sudėjęs, kai aplinkui vyksta kova.

Buvo gal parytys, Vytas dar miegojo. Jautėsi jo šiluma ir trūkčiojantis kvėpavimas. O jis užmigti negalėjo. Praeities prisiminimai lyg filme vaizdai nenutrūkstamai bėgo jo įtemptoje sąmonėje. Jis nuklydo pas pažįstamus ir nepažįstamus. Visus likimo draugus. Kas jie? Ar daug jau areštavo? Jis seniai nujautė, kad LLA pogrindinėje organizacijoje narių yra daug. Jų yra ne tik mieste, bet ir apylinkėse. Dažnai iš po nakties atsišaukimai pasirodydavo visoje apskrityje. Kur dabar Laima? Tikriausiai dar tebevažiuoja į tolimąjį Sibirą. O kaip Silva?.. Jis drąsus ir ryžtingas, jis nepasiduos. Ką apie jo areštą galvoja šeimininkai, gimnazistės Ada ir Jadzė, Zelba? Kodėl Zelba taip netikėtai pasišalino? Nejaugi jis žinojo, kad Aleksandrą areštuos? Jei taip, tai kodėl nepasakė? Ta mintis jau kelintą kartą jį aplankė. „Bet ne, Zelba išdaviku negali būti," – vijo tą mintį. Taip mąstydamas, ėmė snausti. Buvo ir sapną beregįs.

...Kažkur važiavo. Iš paskos vijosi gauja vilkų. Vienas vilkas, įšokęs į vežimą, įkando jam į koją. Jis iš skausmo suriko ir nubudo.

Perštėjo dešinės kojos pirštą. „Nejaugi nuspaudė batas?" – pagalvojo jis, siekdamas ranka patrinti perštimą vietą. Prilietęs net aiktelėjo. Bemiegant žiurkės nugraužė bato galą, įkando į pirštą. Apčiuopė lipnų kraują. Pusbačiai iš storos kiaulės odos. Juos iš rusų kareivių už produktus išsimainė. Neturėdamas batų tepalo keletą kartų sutepė su kiaulės taukais. Tie riebalai ir priviliojo žiurkes. Pabudo ir Vytas.

– Jos, velniai, mus gyvus suės, – sumurmėjo jis. Žiurkės iš tikrųjų naktį pasidarė per daug agresyvios, nuo jų nesitraukė.

Aušo rytas, kameros langelis nusidažė aušros melsvumu. Vytas vėl užmigo. Lietus nustojo lijęs, tik vėjas ūbavo dar stipriau. Išaušus jis apžvelgė kamerą. Vaizdas baisus. Ji atrodė siaubingai. Labai purvina, vidury, kaip Vytas ir minėjo, bjauri bala, šiukšlėmis užversta. Mėšluotomis grindimis, aplenkdamos balą, bėgiojo žiurkės. Jų buvo daug ir, matyt, alkanos, momentais vienos kitas puolė ir žmonių beveik nebijojo. Vienoje vietoje iš sienos sunkėsi vanduo. Tryško tarsi didelės ašaros ir ritosi akmenimis žemyn. Visos lubos padengtos pelėsiais ir senais voratinkliais. Atrodė klaikiai. Pasigirdo laukujų durų rakinimas ir žmonių balsai. Kažką atvedė ar išvedė iš aukštutinių kamerų. Pabudo ir Vytas.

– Mūsų duris rakina?

– Ne.

– O man pasirodė, kad mūsų, jau manęs ateina, – kiek ramesniu balsu pasakė jis. Papasakojo sapną: atėję į jų gimnaziją enkavėdistai išsiveda po vieną mokinį į kitą kambarį ir sušaudo. Jis pabėgęs, bet nesėkmingai. Šokdamas iš trečio aukšto lango nusilaužė koją. Iš skausmo ir pabudo. – Dar tik pradžia, o nervai jau pairo, – skundėsi jis.

Dabar šviesoje jie vienas kitą smalsiai apžiūrinėjo. Vytas buvo dar visai jaunas berniokas. Šviesių plaukų, mėlynakis. Išblyškęs jo veidas daugiau mergaitę priminė negu vaikiną. Tik ūgiu už jį gerokai aukštesnis. Kalbėdamas su juo, galvą laikė pakreipęs. Ne juokais jam buvo sužalotas kaklas. Jų abiejų batai buvo stiprokai žiurkių apgraužti. Nulipęs nuo paaukštinimo, Vytas, kaip senesnis kameros gyventojas, aprodė jam slapčiausias vietas. Nuvedė ir prie vienutės, kur buvo uždaryta ir mirė moteris. Paskui sustojo prie vienintelio langelio. Stebėjo priešais esančią tvorą. Kairiau tarpuvartė, pro kurią matėsi dalis gatvės. Retkarčiais praeidavo žmogus. Prie tarpuvartės stovėjo stribas, šautuvu pasirėmęs. Tai jų lauko sargybinis. Jis rūkė ir žiūrėjo į gatvę.

– Vytai, apieškokime kamerą, gal ką rasime. Juk čia ir prieš mus yra buvę kalinių, – pasiūlė Juška.

Pradėjo nuo gultų. Viršuje nieko nerado, palindus po jais laimė nusišypsojo: Vytas rado degtukų dėžutę ir stiprų lenktinį peilį. Toks radinys jau šis tas. Degtukai buvo sudrėkę. Vytas, įsikišęs į kelnių kišenę, džiovino juos. Abu džiaugėsi – nakčiai turės kuo pasišviesti, žiurkes pabaidyti. Daugiau nieko nerado. Apžiūrėję sienas, kur vienoje vietoje tinkas ir baltinimas išsilaikęs, rado daug įrašų. Čia būta kalinių nuo praeito rudens. Aleksandras balsu juos skaitė: „Gyvenime, kodėl man skyrei tiek kančių? Esu žiauriai sumuštas, nežinau ar sulauksiu ryto. Vytas Banevičius iš Tverų 1944-12-26. Jūs, dvasios ubagai, mane galite nukankinti, bet laisvės troškulio neatimsite. Kostas Lingys, Telšiai. Mirštu, bet ne veltui, už mano gyvybę priešas brangiai sumokėjo. Klevas."

– Vytai, čia ir Klevas kalėjo. Tu girdėjai apie brolius Klevus? – paklausė Juška.

– Ir dar kiek. Vieną jų matęs esu. Gaila, kad užmušė, viešas teismas neįvyko. Jis būtų gerą kalbą mokiniams pasakęs, – paaiškino Vytas.

Aleksandras nustebo, iš kur Vytas visa tai žino.

– Vytai, man atrodo, pogrindinėje veikloje tu svarbią vietą užėmei.

– Ką jau žino enkavėdistai, galiu ir tau pasakyti. Aš dirbau štabo spaustuvėje. Spausdinau atsišaukimus, kitus dokumentus. Mane ir areštavo štabe dokumentus deginant. Och, niršo jie, vietoj dokumentų pelenų krūvą radę. Būčiau pabėgęs ir aš, bet mano bendradarbis supasavo, per anksti pabėgo. Vos nepakliuvo į enkavėdistų rankas labai svarbūs dokumentai. Man ir kaklą išnarino ne tardyme, kaip tau sakiau, bet deginant štabe dokumentus. Rašymo ir dauginimo techniką išnešė, visi pabėgo,

likom dokumentų deginti. Būčiau ir aš pabėgęs, bet, draugui išbėgus, pastebėjau, kad jo uždegti svarbūs dokumentai užgeso. Pribėgęs sumečiau į pakurą ir maišiau, kad greičiau sudegtų. Enkavėdistai laužia duris, o aš deginu. Baigus degti mečiausi bėgti, bet jau buvo vėlu. Vietoj dokumentų pelenus radę, maniau, jie mane negyvai suspardys, – šyptelėjo Vytas.

– Aleksandras tam vaikinui pajuto didelę pagarbą. Juk jis įkliuvo ištaisydamas bailesnio draugo klaidą.

Aleksandras Juška su Vytu Voronecku, 1997 m.

Jų pokalbį nutraukė pasigirdęs rakinamų durų barškesys.

– Tikriausiai manęs, – pasakė Vytas.

– O gal manęs?

Bet šį kartą nekvietė nei vieno, nei kito. Į kamerą atvedė kalėjimo prižiūrėtojo uniformą vilkintį jaunuolį. Nuvedę užrakino mažojoje vienutėje. Išeidami enkavėdistai vėl pastrapaliojo prie koridorėlio metalinių durų, bandydami užrakinti, bet raktai netiko. Išeidami jiems prigrasino į tą koridorių neiti.

– Duokit kastuvą, šluotą ir kibirą, kol dviese, kamerą išvalysime.

Enkavėdistas, matyt, šio kalėjimo vyresnysis, pažadėjo. Jiems išėjus Vytas pasiūlė naujoką aplankyti.

– Sveikas, Pranai! – šūktelėjo Vytas, žiūrėdamas pro langelį.

– Sveikas, Vyteli, matai, kur susitikom, – atsakė naujokas. – Tu seniai areštuotas?

– Ketvirta diena.

– O mane šiandien, – pasigyrė naujokas.

Aleksandras suprato: jie pažįstami nuo seniau. Mintyse stebėjosi, ką bendro galėjo turėti pogrindžio štabo darbuotojas ir kalėjimo prižiūrėtojas? Jiems nieko apie tai nesakė, bet viduje gimė keistas įtarumo jausmas. Stovėdamas nuošaly klausėsi jų pokalbio.

Vytas su naujoku kalbėjosi ilgai, prisiminė gyvenimą laisvėje, paskutinius įvykius, areštą. Paskui Vytas supažindino naujoką su Juška.

– Pažįsti šitą vyruką? – pasitraukė nuo langelio, kad geriau matytų.

Naujokas pasižiūrėjęs, truktelėjo pečiais:

– Matytas, bet nepažįstu.

– Aleksandras Juška, – prisistatė naujokui.

– Tai Stasio brolis? – paklausė naujokas. – Stasys dar laisvėje?

– Nežinau, buvo išvažiavęs, kai mane areštavo.

– Aš Pranas Giniotis, – iškišo pro langelį ranką susipažinimui.

Juška paspaudęs pasisveikino.

– Pranai, apžiūrėk langelį, ar yra galimybė virpstus išimti, – pasiūlė Vytas. – Reikėtų iš čia pabėgti.

Pranas, nuėjęs prie langelio, tyrinėjo, paskui sugrįžęs galva linktelėjo:

– Manau yra, tik reikėtų kokį įrankį turėti. Metalinį ir aštrų.

– Įrankis yra ir visai neblogas, – parodė Vytas peilį ir perdavė jam.

– Čia tai bent štuka! – apsidžiaugė Pranas.

Visi aptarė pabėgimo planą: vienas pro didžiosios kameros langą stebės sargybinį ir klausysis, ar kas į kamerą neateina, kitas stovės mažajame koridoriuke, pranešinės Pranui apie gresiantį pavojų. Pranas ardys ir bandys išimti grotas. Vėliau bendromis jėgomis išlauš vienutės duris. Joms išlaužti panaudos gultų lentas, kurios viena vinim tik prikaltos. Vakare, tamsa prisidengę, po vieną išlįs ir pabėgs. Planą aptarę

kibo į darbą. Po valandos įsitikino, kad strypai pasiduos. Dabar vėl tarėsi, kaip, išėjus iš kameros, prasibrauti pro tvorą. Pranas užtikrino, kad laisvai. Dirbdamas pastebėjo, kad priešais jo langelį tvoroje dvi lentos laikosi tik viršutinėmis vinimis. Jas atstūmus susidarys anga. Jis gal būtų ir nepastebėjęs tų lentų, bet išdavė didelis rainas katinas. Jis, atstūmęs lentas, įlindo į kalėjimo kiemą, o vėliau ir vėl išėjo. Lentas gal tyčia kas buvo atlupęs, norėdamas susisiekti su kameros langeliu.

Aleksandras, sugrįžęs prie kameros lango, pastebėjo ateinančias gimnazistes – Adą ir Jadzę. Jos ėjo ir nedrąsiai dairėsi, kartkartėmis sustodamos. Nerasdamos ko pasiklausti, nes sargybinis buvo nuėjęs į kiemą. Ten nuėjo ir mergaitės. Aleksandrą užliejo džiaugsmas, kad gerosios mergaitės nelaimėje jo nepamiršo.

– Vytai, ateina mano lankytojos, – pasigyrė draugui. – Kaip tu manai, ar leis pasimatyti?

– Neleis, jokiu būdu neleis. Jie mus saugo nuo laisvųjų kaip raupsuotuosius. Kažin ir maistą ar leis perduoti? – suabejojo Vytas.

– Negali būti, – nenorėjo sutikti Aleksandras, bet spėliojimus nutraukė pasigirdęs rakinamų durų barškesys.

– Juška! – pašaukė enkavėdistas.

– Aš, – atsiliepė bėgdamas pro duris.

– Kur? Kur? – sulaikė enkavėdistas, – atgal į kamerą. Tu banditauji, o seserys tavimi rūpinasi, – pasakė nutukęs enkavėdistas, paduodamas molinį puodą ir į laikraštį įvyniotas suvožtas lėkštes. – Ką joms perduoti?

– Perduokite „ačiū“ ir kad aš nekaltas, greit paleis, – tyčia sumelavo jis. – Gal gali indų palaukti? – paklausė enkavėdisto.

– Indų negrąžiname, – pasakė peniukšlis.

– Vyrai, turime valgio! – statydamas indus ant gultų, tarė Juška. – Tu išvyniok, – pasakė Vytui, – o aš nueisiu prie langelio, gal pamatysiu nueinančias.

Netrukus pasirodė ir mergaitės. Vėl ėjo lėtai ir dairėsi į namo pamūrę. Jis prisikišo kiek galėdamas arčiau langelio grotų, kad jos pamatytų. Vienu metu pasirodė, kad Jadzė jį pastebėjo. Jis, iškišęs ranką, pamojavo. Mergaitės jį tikrai matė, bet nieko neatsakė. Tikriausiai jas stebėjo sargybinis, negalėjo to padaryti. Už vartų dar kartą atsigręžusios pasižiūrėjo ir nuėjo.

Pietūs buvo sotūs. Daugiau kaip pusė puodynės mėsiškos daržovių sriubos, lėkštėje bulvinių blynų ir popieriuje įvyniotas duonos gabalas. Aleksandras maistą padalijo į tris lygias dalis. Blynų visiems teko net po penkis. Vieną dalį nunešė Pranui. Jis labai apsidžiaugė, nes nuo vakar nieko nevalgęs buvo. Pavalgę prie Prano kameros sustoję pasikalbėjo ir vėl kibo į darbą. Po valandos Pranas džiaugsmingai pranešė, kad vienas strypas jau laisvas, greit išims.

Greit vėl pasigirdo rakinamos durys. Juška su Vytu susėdę ant gultų laukė, kas ateis. Enkavėdistas liepė vienam eiti atsinešti įrankių šiukšlėms surinkti.

– Aš einu, – pasakė Vytas ir išbėgo.

Atsinešė kastuvą, šluotą ir skardinę dėžę šiukšlėms. Kol kamerą valė, Pranui leido pailsėti. Kameros galėjo ir nebevalyti, naktį tikėjosi palikti ją, bet reikėjo nors truputį apsidairyti, susipažinti su aplinka. Be to, ir kamera buvo nežmoniškai bjauri. Ir kitiems čia pakliuvus bus patogiau būti. Šiukšlyną pajudinus, pasklido bjaurus dvokas. Ko ten nebuvo: ir katino dvėseliena, ir negyvų žiurkių, kažkokių baisių šimtakojų vabalų.

– Tu regi, su kuo gyvenom, – rodė Vytas.

Kraunant šiukšles, vėl pasirodė žiurkės. Jos lyg to ir laukė, kad pasklistų kameroje smarvė. Vienos kitas pjaudamos griebė katino dvėselieną. Vytas prisėlinęs paleido į jas kastuvu, kelias užmušė, dar dvi Juška su šluota pribaigė.

– Štai jums, stribai, ir atsilyginom už naktį, – keikėsi Vytas, mesdamas jas į dėžę.

Vos trečdalį šiukšlių sukrovę pripildė dėžę su kaupu. Pabeldė į duris išgabenimui, bet niekas neatsiliepė. Beldimą pakartojo – neatėjo. Tuomet ėmė belsti kastuvu. Nuo triukšmo skambėjo visas rūsys. Galiausiai prisišaukė.

– Ko reikia? – paklausė enkavėdistas atidaręs duris.

– Šiukšles išnešti, – parodė į dėžę.

– Netilpo?

– Dar į tris netilps, toks mėšlynas, – parodė Juška.

– Neškite, tik vikriai, – pasakė enkavėdistas.

Per tris kartus išnešė visas šiukšles, be to, dar penkias žiurkes užmušė.

– Aleksandrai, jau dvylika stribų sunaikinau, gal nebedrįs naktį miego drumsti, – šyptelėjo Vytas.

– Reikia ir vandenį išsemti, – parodė enkavėdistui balą.

– Semkite, kai susemsite, pabelskite.

Juška su kastuvu sėmė dvokiantį vandenį, o Vytas medžiojo žiurkes. Dar tris pribaigė ir rado kelis jų urvus. Vandenį susėmę, kastuvu atlaužė iš sienos plytgalių ir užkalinėjo žiurkių urvus. Viską sutvarkę vėl pabeldė į duris. Šį kartą ilgai belsti nereikėjo, enkavėdistas atėjo greitai. Išleidęs parodė, kur pilti vandenį. Išpildami pastebėjo purve įmintą lyg mašinos montiruotę. Taip ir buvo – puiki plieninė montiruotė. Ją pakėlę grandė iš dėžės purvą. Kilo mintis parsigabenti montiruotę į kamerą. Pranui bus geras įnagis langui ardyti. Bet kaip paimti? Netoliese stovintis enkavėdistas stebėjo, kaip jie dirba. Pritaikęs progą, Aleksandras sukuždėjo:

– Vytai, pasiruošk ją paimti, aš stribo dėmesį atitrauksiu, – baigęs dėžę valyti Juška, atsisagstydamas kelnių sagas, greitu žingsniu nuėjo šonan.

– Tu kur? – suriko stribas, nukreipdamas dėmesį į Aleksandrą.

Vytas tuo metu geležį paslėpė po švarku. Juška, nieko neatsakęs, pradėjo šlapintis. Dėžę išvalius ir padėjus į vietą, juos nuvedė į kamerą. Nieko netikrinęs įleido vidun. Montiruotę nunešė Pranui.

– Ot, čia tai štuka, – stebėjosi Giniotis, gavęs gerą įrankį. Juo palengvins sunkų darbą.

Dirbant peiliu visą dieną nutrynė delną, nors skaudėjo, bet dirbo nesustodamas. Dirbti su aštria montiruote buvo kur kas lengviau ir sparčiau. Reikėjo skubėti, niekas nežinojo, kiek juos čia laikys. Greit išjudino ir antrą skersinį. Tamsoje darbas pasunkėjo. Netrukus prireikė ir visai nustoti dirbti. Nutilus miesto triukšmui ir garsams name, tas darbas pasidarė per daug girdimas, pabūgo, kad neišgirstų enkavėdistai. Sutemus kamerą apgaubė nepraregima tamsa. Pasigirdo vėl žiurkių bėgiojimas.

– Pro kur jos, velniai, dar išlenda?! – nusikeikė Vytas. – Nejaugi ir šiąnakt jos neduos ramybės?

– Gal ir taip, – nusivylęs tarė Juška. – Matyt, dar liko nepastebėta anga.

– Tuoj įsitikinsime, – nuėjęs atsinešė Prano montiruotę ir apgraibomis ėmė lupti gultų lentas. Po vieną šonuose ir vieną vidury.

– Ką sugalvojai?

– Nukėlęs lentas, tykosiu kaip katinas. Išgirdęs krebždant, uždegęs degtuką, žiūrėsiu, kur sulenda.

Pirmas bandymas nepasisekė, žiurkės bėgo kažkur į gultų vidurį. Pakartoję medžioklę prie vidurinės angos surado ir žiurkių landą. Landai užkišti reikėjo didoko plytgalio, Vytas švietė, o Juška montiruote lupo iš sienos plytgalį. Išlupę užkalė angą. Dar kurį laiką laukė, bet žiurkės daugiau neišlindo.

– Na, bjaurybės, stribai prakeikti, jus įveikėm, – džiaugėsi abu.

Vytas pasiūlė nueiti pažiūrėti, ką Giniotis veikia. Iš popieriaus padaryto deglo šviesoje vienutė kėlė slegiantį vaizdą. Maža, akmeninė kamera ir jos kampe ant betoninių grindų (nes medinių gultų čia nebuvo) susiraitęs gulėjo žmogus. Pranas miegojo.

– Pavargo, – tarė Vytas.

– Palikim, tegu pamiega.

Sugrįžę į gultus, nusprendė ir patys atsigulti. Nusivilkę apsiaustus, Juškos pasiklojo ant lentų, o Vyto šiltesniu užsiklojo. Arčiau vienas kito susiglaudus, buvo patogu ir šilta gulėti.

– Vytai.

– Ką?

– Pasakyk, ar tu gerai pažįsti Giniotį?

– Pažįstu, o kas?

– Jei pažįsti, tai nieko.

– O vis dėlto? Tu jį įtari? – neatlyžo Vytas.

– Nežinau, sakyti tau ar ne. Aš pats nesuprantu, kodėl. Gal jo kalėjimo prižiūrėtojo uniforma mane šokiruoja. Kai pasižiūriu į jį, stribas, o stribas... Manau, ar nėra jis užverbuotas ir tyčia pas mus įkeltas.

– Iš ko tai sprendi?

– Iš ko, negaliu apibūdinti, bet kažkoks negeras jausmas, nujautimas.

– Kiek jį pažįstu, jis labai geras vaikinas. Jis daug nusipelnęs. Jis, dirbdamas kalėjimo prižiūrėtoju, pogrindžiui daug reikalingų žinių yra perdavęs. Jo iniciatyva buvo išlaisvinti kaliniai iš Telšių kalėjimo. Jo sudarytais brėžiniais buvo ir antri kamerų raktai užsakyti pagaminti. Per jį mes viską sužinodavom, kas vyksta kalėjime, ten esančius žmones. Žinoma, pasikeitus gyvenimo sąlygoms, ypač kalėjime, negalima per daug pasitikėti. Žmogus, patekęs į žiaurias gyvenimo sąlygas, gali pasikeisti. Kankinamas, šoko ištiktas net išdaviku tapti. Gaila, kad nespėjom išdalinti instrukcijų „Kas žinotina, patekus į enkavėdistų rankas". Ten buvo gerų patarimų. Jau viskas buvo paruošta, atspausdinta, reikėjo tik išdalinti, bet nespėjom, viską sudeginom.

– Ar tu skaitei, kas joje parašyta?

– Žinoma, skaičiau, jį suredagavo, panaudodami daugelio patirtį. Pagrindinį darbą atliko buvęs kalinys – gydytojas psichologas. Jis buvo areštuotas, du mėnesius tardomas, žiauriai kankinamas, rudenį, regis, rugsėjo mėnesį, jam pasisekė pabėgti. Varant iš KGB į kalėjimą, jis stebuklu peršoko katedros šventoriaus tvorą ir pabėgo. Pabėgo dienos metu saugant dviem stribams.

– Aš mačiau jo pabėgimą, – prisipažino Aleksandras ir papasakojo matytą įvykį.

Kurį laiką abu tylėjo. Išvargusius kūnus ėmė imti snaudulys, sumigo.

Jušką išbudino nemalonus sapnas: karštą vasaros dieną jis ganykloje pančiojo arklius. Paskutinį pančiojant, arklys besiblaškydamas nuo puolančių vabzdžių, užmynė koją. Iš skausmo jis suriko ir nubudo. Rangydamasis išbudino ir Vytą. Aplinkui girdėjosi įtartini garsai.

– Vytai, girdi?

– Žiurkės! Palauk, uždegsiu degtuką, pažiūrėsime ar daug.

Degtuko liepsna nušvietė gultus ir dalį grindų. Išvydę reginį, net pašoko. Žiurkių bėgiojo kelios dešimtys. Jos neišsibėgiojo ir šviesą uždegus. Stoviniavo, lyg kėsinosi juos užpulti. Žiurkės išsibėgiojo tik jiems sukilus ir ėmus trepsėti kojomis į lentas. Po to, ką jie matė, daugiau užmigti negalėjo.

– Einam Prano pažiūrėti, – pasiūlė Vytas.

Nuėję prie vienutės, pašvietė. Pranas tebegulėjo vakarykšte poza.

– Pranai, ei, Pranai! Ar girdi?! – pašaukė jį Vytas. – Giniotis pašoko, išgąsdintas šviesos baikščiai dairėsi. Degtukui užgesus, tamsa prarijo vienutę ir belaisvį. – Pranai, ko išsigandai? Tai mes, aš ir Juška, tavo kaimynai, – kalbino Vytas. – Ar tavęs žiurkės nepapjovė?

– A, tai jūs, – prašneko Pranas. – Man pasigirdo, kad eiti su daiktais. Uch, sušalau, gerai, kad ir prikėlėte, būčiau negyvai sušalęs.

Pranas žiurkėmis nesiskundė, vienutėje jų nebuvo. Pakalbėję kiek, vėl grįžo į savo

kamerą. Šią naktį miegojo pakankamai ilgai, nes netrukus pradėjo aušti. Prašvitus, norėdami sušilti, ėmė stumdytis, bėgioti. Džiaugėsi išsivalę kamerą, patogu ir pasimankštinti. Bet judėti ilgai negalėjo: Vytui skaudėjo sprandą, o Juškai šoną. Po suspardymo visą laiką šone jautė skausmą. Išaušus Pranas vėl ėmėsi darbo, o jie ėjo apsaugos tarnybą.

Netrukus koridoriuje pasigirdo žingsniai. Atėjo vakar leidęs kamerą valyti enkavėdistas.

– Grąžinkite degtukus! – ištiesęs ranką, pareikalavo jis. Jie tylėjo. – Greičiau, aš laiko neturiu, – pareikalavo enkavėdistas. – Sakysite, kad neturite, gal atvesti naktį budėjusį, kuris matė? – Bet tuomet bus liūdna, – pagrasino jis.

Vytas, padvejojęs, išėmė iš kišenės ir padavė sakydamas:

– Mes radom juos ant gultų, o švietėmės, kad nuo žiurkių atsigintume. Jų baisybė čia.

Žiurkės, lyg demonstruodamos savo buvimą, išlindusios gal šešios bėgiojo kameros pakraščiu. Enkavėdistas žvilgtelėjęs šyptelėjo:

– Džiaukitės, kad jūs tokie mieli ir padarėliai jus mėgsta, sudaro draugystę. Jūs, bandiūgos, neverti net jų. Būtų mano valia, aš jus už kojų pakabinęs laikyčiau. Snargliai, dar piemenys, o jau žmones žudo, bandiūgos. Liepiu atiduoti degtukus, dar tyli išgama, – paėmęs degtukus smogė Vytui per veidą.

Vytas spėjo atšokti, enkavėdistas keikdamasis išėjo.

Buvo pusiaudienis, jie ir valgyti panoro, bet niekas nieko nedavė. Labiausiai pasistiprinti reikėjo Pranui. Jis, visą laiką sunkiai dirbdamas, daugiau išalko. Enkavėdistui išėjus, jie aplankė Praną, kuris, išgąsdintas girdimo triukšmo, paskubomis suslėpė ardomo lango pėdsakus, o jiems artėjant, atsistojo taip, kad uždengtų ardomą langelį. Laukė. Pamatęs kaimynus nusišypsojo:

– Maniau, kad enkavėdistas manęs ateina. Girdėjau, kaip jis šūkaliojo.

Vytas paaiškino, kad atėmė degtukus. Lauke budėjęs stribas matė, kaip jie švietėsi ir įskundė.

Sugrįžę į savo kamerą ir pradėję lango ardymo darbus, greit vėl išgirdo rakinant kameros duris.

– Juška yra? – pašaukė kitas enkavėdistas.

– Aš, – atsiliepė Juška, pasiruošęs išeiti.

– Eik, pasiimk, sesuo tau valgyti atnešė.

Jis nudžiugęs išbėgo. Dingtelėjo mintis, kad vėl kaimynės gimnazistės. Džiaugėsi galėsiąs nors trumpam jas pamatyti. Bet, palypėjęs laiptais, koridoriuje ant žemės rado stovintį molinį puodą ir kaip vakar suvožtas lėkštes, ant jų puskepalis duonos.

– Kur sesuo?

– Imk, kol leidžiu, ir nešdinkis, kol neužpykau.

Viską paėmęs nusileido žemyn, enkavėdistas užrakino duris.

Reverse parašyta: „Mano kalėjimas žiurkynas Telšiuose .“ (Žemaitės g. 11)

– Vytai, imk maistą, aš bėgu prie langelio, gal pamatysiu ją.

Tarpvartyje stovėjo Jadzė ir pusseserė Justina. Jos žiūrėjo į langelį. Jam prigludus veidu prie skersinių, mergaitės iškart pamatė. Jis, iškišęs ranką, norėjo pamojuoti, bet pastebėjo iš už kampo išeinantį stribą. Mergaitės greit nuėjo.

– Aleksandrai, šiandien mums puota. Tu tik pažiūrėk, kokie dideli septyni cepelinai. Dėl jų didumo, matyt, enkavėdistams kilo įtarimas, nes du supjaustyti į gabalus. Popieriuje atskirai įvynioti keli pyragaičiai.

Aleksandras suprato: cepelinai ir pyragaičiai ruošti pusseserės Justinos. Suprato ir tai, kad pyragaičius išvogė enkavėdistai. Justina negalėjo taip mažai jų įdėti. Jo įtarimas pasitvirtino. Sargybinis, stovėdamas tarpdury, traukė iš kišenės ir rijo tokius pat pyragaičius.

– Kad tu paspringtum, vagie! – pasipiktino Vytas.

Maistą padalijo į tris lygias dalis. Pranui, kaip sunkiai dirbančiam, įdėjo tris virtinius. Jam nunešė, patys susėdę ant gultų gardžiai užkandžiavo.

– Vaikinai, greičiau! – pašaukė Pranas.

Jiems atbėgus, jis parodė virtinyje rastą laiškelį.

Aleksandras paėmęs skaitė. Justina rašė, kad apgailestaujanti tuomet jo į kaimą neišsivedusi. Jos širdis nujautusi, kad kažkas yra. Paskutinėmis dienomis išklijuota daug atsišaukimų. Iškelta trispalvė vėliava prie mažosios bažnyčios, aukščiausiajame

medyje, ir „Alkos“ muziejaus bokšte. Žmonės kalba, kad rado užminuotą tribūną. Spalio mitingas vyko geležinkelio stoties aikštelėje. Naujienos buvo labai įdomios, ir daug jų.

– Valio! – sušuko visi trys patylomis.

Šaunuoliai, kad suaktyvino veiklą. Laiškelį suplėšęs į smulkius gabalėlius išmetė į purvyną ir koja sutrynė.

– Aš nujaučiu, kieno tai darbas, – pasakė Vytas.

– Nereikia, Vytai, – pasakė Juška.

Gautomis iš laisvės žiniomis visi džiaugėsi. Dabar pabėgti noras buvo dar didesnis. Sekliai užėmė savo vietas, o Pranas nuėjo dirbti. Netrukus išjudino paskutinius strypus. Liko tik montiruote paspausti ir langas laisvas. Kad enkavėdistai nepastebėtų, strypus sudėjo buvusia tvarka. Surinkę plytgalius ir kitas šiukšles, išnešę sumetė giliai po gultais. Viską susitvarkę, konkrečiau aptarė vienutės durų atidarymą. Visų bendra nuomonė – panaudojant montiruotę sunkumų nebus. Viską susiruošę, laukė vakaro. Išeis vos sutemus, kol miestas ir pastatas gyvas, pilnas įvairių garsų. Jie buvo pastebėję, kad, tą naktį atvedus ir vakar vakare, sargyba stovi tarpvartyje ar gatvės pusėje prie vartų. Ten stovint jiems nematyti vienutės pusėje esanti tvora. Ir sunkiau girdėsis bet koks keliamas triukšmas. Tuo pasinaudodami jie tyliai išlįs ir pabėgs. Kol ateis į kamerą enkavėdistas ar apsižiūrės sargas, jie bus jau toli nuo miesto. Bet gyvenime dažnai būna, kad piktas likimas ir geriausius norus bei siekius paverčia niekais. Taip nutiko ir jiems. Pavakary Praną išvedė į tardymą. Jo kamerą paliko atrakintą. Vytas su Juška nuėję apsidairė. Pabėgimo galimybės realios. Langas laisvas, pinučių strypai vos laikėsi, juos išimti galima buvo be mažiausio vargo ir triukšmo. Ir tvoroje anga nekėlė abejonių. Lyg tyčia, tai patvirtino dičkis rainis. Jis koja atitraukęs lentą įlindo į kalėjimo kiemą. Galvą pakėlęs, uostinėdamas orą artėjo prie vienutės langelio, stojęs ant palangės ketino šokti vidun, bet, pamatęs žmones, vėl pabėgo.

– Vytai, dabar supratai, kodėl vienutėje žiurkių nėra?

– Supratau, tai rainio nuopelnas, – nusišypsojo jis.

– Vytai, jei Prano negrąžins, išeisime dviese.

– Būtinai, jis naktį atvestas ir vienas sugebės išeiti. Radęs langą be grotų, jis supras, kur mes dingome, o kur mes būsime, jis žinos.

Vytas, brūžindamas į sienos akmenį, galando peilį, nes Pranas, griaudamas mūrą, labai atšipino.

– Peilio nepaliksiu, – tarė Vytas.

– Vytai, gal palikim, jis mums pasitarnavo, gali prireikti ir kitiems čionai atvestiems.

– Tu teisus, paliksim.

Jis, nusivilkęs paltą, palindo po gultais, peilį įsmeigė rastoje vietoje. Išlindęs valė-

si dulkes. Pabėgimui viskas paruošta, reikia palaukti Prano, ir dar šią naktį visi bus laisvėje. Laukiant laikas slinko labai lėtai. Artinosi vakaras, lemiamas momentas, o Prano vis nebuvo.

– Nejaugi laiku nesugrįš? – jaudinosi abu.

Kameroje temo, jau laikas buvo ir išeiti. Sargybinis kaip ir vakar tokiu laiku strapaliojo prie vartų. Atrodė, sąlygų geresnių ir nereikia.

– Vytai, ruoškis, išeinam, – ragino Juška, prisirišdamas virvute žiurkių sukramtytą batą.

– Dar minutėlę lukterėkim, gal tuoj ir Pranas sugrįš.

– Vytai, mes jo nesulauksim, jaučiu kažką negero, skubėkim, gal pirmas ir paskutinis šansas, – jau sudirgusiai kalbėjo Juška.

Bet Vytas vis nesiryžo, kažko delsė.

– Gerai, dar kelios minutės, suskaičiuokime iki trijų šimtų, jei per tą laiką negrįš, nebelauksim, išeinam, – sutiko ir Vytas pradėdamas skaičiuoti.

Vytui įpusėjus skaičiuoti, išgirdo už durų žingsnius.

– Ateina! – džiaugsmingai sušuko Vytas, apkabindamas Aleksandrą.

Juška nieko gyvenime taip nelaukė, kaip šiuo metu Prano ir pabėgimo. Teisingai yra sakoma, kad bendras tikslas, ypač pavojingas, žmones suartina, padaro artimesnius už tikrus brolius. Jie sėdėjo ant gultų ir virpančiomis širdimis laukė. Atsidarius durims, rankinio žibinto šviesa, nuslydusi sienomis, sustojo ties jais. Prano nesimatė. Aleksandras, apimtas blogos nuojautos, kumštelėjo Vytą: „Ar nesakiau? Nejaugi viskas?“ Nusmelkė skausminga mintis.

– Voroneckas Vytas!

– Aš, – atsiliepė Vytas.

– Juška Aleksandras!

– Esu, – atsiliepė ir jis.

– Išeiti, – paliepė enkavėdistas.

Jis spalinių švenčių proga buvo stiprokai neblaivus.

„Viskas“, – suprato abu, neišnaudota galbūt vienintelė gyvenimo proga. Išeinant vieną ir kitą enkavėdistas pasityčiodamas palydėjo spyriu į užpakalį.

– Greičiau, bandiūgos! – šveplavo girtu balsu.

Kieme jų laukė automatu ginkluotas stribas. Juškai gimė išganinga mintis: dviem nuo vieno nakties metu ir mieste galima pabėgti. Bet džiaugėsi per anksti. Atėjęs kitas enkavėdistas antrankiais surakino už nugaros rankas. Trečiu antrankiu surakino vieną su kitu. Taip įkinkytus galėjo ir žiopliausias stribas vesti, niekur nepabėgsi.

Atvarę į Kęstučio gatvę, NKGB pastatą, nuėmė retežius. Vytą nuvedė toliau, o Jušką uždarė mažoje patalpoje (buvęs tualetas, bet dabar jau išardytas). Nei pajudėti, nei atsisėsti, ten ištūnojo iki pusiaunakčio. Pradžioje stovėjo ir laukė, kada išves tardyti. Laikas bėgo, o jo vis nešaukė. Buvo graudu ir pikta, kad praleido galbūt

pirmą ir paskutinę galimybę pabėgti. Jei būtų pabėgę, nebereikėtų dabar laukti kankinimų, nežinios. Atsibodus laukti, ėmė tyrinėti savo būstą.

Sienoje pritvirtintas vandens bakelis, bet tuščias. Ir iš kur vanduo, jei visi vamzdžiai nulaužyti. Virš durų nedidelis, vos sprindžio aukščio langelis. Bet jis jo ūgiu nepasiekiamas. Kampe stovėjo šiukšliadėžė. Jis ant jos užsilipęs stebėjo koridorių. Koridoriuje vaikščiojo stribas. Daugiau nieko nebuvo. „Kam mane čia atvedė, jei niekur nešaukia? – mąstė jis. – Nejaugi suvokė ruošiamą pabėgimą? O gal Giniotis?.. Jis dirbo su jais, galėjo jį prikalbėti, – švystelėjo baisi mintis. – Bet ne, negali būti, juk Vytas seniai pažįsta ir garantavo, kad jis geras žmogus. Tai kokią teisę aš turiu įtarinėti likimo draugą," – smerkė pats save. Atsikratęs tos minties, stebėjo koridoriuje stribą, kuris, sunėręs rankas ant krūtinės, vaikščiojo pirmyn, atgal. Stribas vaikščiojo nesustodamas, kaskart apsigręždamas tiksliai toje pačioje vietoje. Juškai atrodė, kad jis atsimuša į jam nematomą sieną. Pabodus vaikščioti, sustojęs vidury koridoriaus ėmė krapštyti nosį. Krapštė intensyviai, sukišdamas pirštą vos ne iki antro narelio. Baigęs tą darbą, išsitraukė iš kišenės sumuštinį, ėmė valgyti. Atsikandęs pakėlė sumuštinį, apžiūrėjo. Atsinešęs pasistatė kėdę ir vėl valgė. Juška, žiūrėdamas į jį, panoro valgyti. Tas toks besotis stribo valgymas sužadino ir jam apetitą. Bet jis neturėjo ko valgyti. Stribas atsikando kelis kąsnius, pasikėlė nuo kėdės ir nuėjo į koridoriaus galą. Pravėręs duris kažko pasiklausė, vėl sugrįžo į savo kėdę, išsitraukė iš milinės butelį naminės. Dantimis ištraukęs popierinį kamštį nuspjovė šonan ir vos ne pusę butelio susikliuksino į save. Butelį be kamščio įkišęs į milinės kišenę užkandžiavo toliau. Po kiek laiko susikliuksino likusią pusę, butelį pastatė po kėde ir baigė valgyti sumuštinį. Juška nulipęs šiukšliadėžę pastatė kampan ir atsisėdo. Parėmęs rankomis galvą rymojo. Labai gaila buvo žiurkyno ir praleistos progos. Kur laisvė buvo visai arti: „Ar besugrąžins juos į žiurkyną?"

Toje mažoje landynėje išbuvo visą naktį. Paryčiui truputį snūstelėjo. Nubudęs išgirdo žingsnius ir savo pavardę.

– Ar pas tave Juška?

– Taip, draugas kapitone, – atsakė sargybinis.

– Vesk į aštuonioliktą.

– Aleksandrai, laikykis! – tarė pats sau, pasiruošęs išėjimui.

Stribas, šniokštuodamas nuo persirijimo ar veikiamas naminės, ilgai neatrakino durų. Atidaręs nuvedė jį į minėtą kabinetą. Ten sėdėjo girdėtas kapitonas ir kitas enkavėdistas. Kapitonas tas pats, kuris buvo mokyklos susirinkime.

– Sėsk, – parodė kėdę kitoje stalo pusėje.

Juška atsisėdo. Kol kapitonas ieškojo jo bylos, Aleksandras dairėsi po kabinetą. Kambarys nedidelis. Jame stalas, prie kurio sėdėjo kapitonas ir jis, pasienyje sunkus suolas, ant kurio sėdėjo „gorila" – stambaus sudėjimo enkavėdistas. „Jis – budelis," – pamanė Juška. Bandė įsivaizduoti jo smūgius. Rankos didelės, gauruotos, nuo jų

smūgių maža tikimybė išlikti gyvam. Kapitonas, suradęs bylą, pasidėjo prieš save ir įsmeigė į jį išblukusį žvilgsnį.

– Tai ką, paukšteli, įkliuvai? – paklausė su pasitenkinimo šypsenėle veide. – Kodėl nepanorai ten, susirinkime, prisipažinti, šiandien nereikėtų po kameras tampytis. Netrukdomai mokytumeis.

– Aš neturėjau ko prisipažinti. O jei leisite, tamsta kapitone, aš norėčiau jums perduoti mokinių nuomonę apie tą susirinkimą. Tarp kitko, ir aš taip maniau.

– Na, na, dėstyk, – pasakė kapitonas sudomintas.

– Kai kalbėjo direktorius, man susidarė įspūdis, kad kaltieji gali prisipažinti, bus dovanota. Tokia nuomonė buvo ir daugumos mokinių. Aš, sėdėdamas salėje, girdėjau mokinių tarpusavio komentarus. Ir jei ta dvasia būtų išlaikyta iki susirinkimo pabaigos, tikriausiai taip būtų ir įvykę. Daug kas iš dalyvaujančių pogrindyje būtų prisipažinę. Tas sumanymas, nežinau jūsų ar direktoriaus, buvo labai vykęs ir laiku, – Aleksandras bandė įsiteikti savo samprotavimais. – Bet, kai atsistojo kalbėti komsorgas, pasekmės padvelkė visai kita linkme. Visiems buvo aišku, pasigailėjimo nebus. Mokiniai laukė, kad jūs jį nusodinsite ir pataisysite, kad komsorgas nusikalbėjo, išreiškė tik savo nuomonę, o apskritai nuoširdžiai prisipažinę ir nutraukę antitarybinę veiklą nebus persekiojami. Bet to neįvyko, jūs nepataisėte komsorgo. Mokiniai žinodami, kad komsorgas seniai palaiko glaudžius ryšius su saugumu, suprato, kad jo išreikštos mintys labiau pagrįstos negu direktoriaus, pogrindininkams ir prisipažinus pasigailėjimo nebus. Tą pat patvirtino ir leitenantas. Jo sąlygos buvo prisipažinus būtinai stoti į stribus ir kovoti, kol galutinai bus sunaikintas partizaninis judėjimas, pasipriešinimas. Po jo kalbos direktoriaus pasiūlymai prisipažinti visai neteko prasmės. Ir kaltieji suprato, kad yra tik dvi barikados pusės: pirmoji – likti pogrindyje, jaučiant arešto pavojų, o antroji – tai kova prieš pogrindį ir visą partizaninį pasipriešinimą. Kur irgi maža viltis išlikti gyvam. Trečios sąlygos, kad prisipažinus, pasitraukus iš pogrindžio likti neutraliam, to visai nebuvo. Visa tai apsvarstę nusikaltėliai ir nedrįso prisipažinti. Nežinau, gal jums ir prisipažino, bet susirinkimo metu nebuvo tokių.

– Matau, tu ne tik banditų klapčiukas, bet ir filosofas, – pasityčiojo kapitonas. – O dabar prie reikalo!

Užrašė vardą, pavardę, gimimo metus, kada pradėjo mokytis, kas ir kur gyvena tėvai, kiek brolių, seserų. Kas yra ir kur gyvena artimiausi giminės. Kas draugai gyvenamoje vietoje kaime ir čia mokykloje. Aleksandras neigė artimų giminių turįs. Iš draugų kaime paminėjo Vaclovą Jasevičių, kuris, jam išvykstant į Telšius mokytis, prisipažino ketinąs į stribus įsirašyti ir Vincą Dembicką, vietinį lenką, kuris už jį keliais metais vyresnis, bet ne visai sveiko proto. Jis buvo jau įstojęs į stribus. Retkarčiais pas juos užeidavo, duodavo jam šautuvą pašaudyti į taikinį. O čia, Telšiuose, draugu pripažino Aleksejų Zelbą. Kapitonas viską užsirašė.

– Kada įstojai į antitarybinę veiklą? – žiūrėdamas į akis, pieštuku barbendamas į segtuvą, laukė atsakymo.

– Aš jokiai antitarybinei veiklai nepriklausau, – neigė jis.

– Kas tave užverbavo ir kada įstojai į LLA?

– Aš jums juk sakiau, jokiam pogrindžiui, jokiai antitarybinei organizacijai nepriklausau.

– Hm... – numykė kapitonas. – Antras klausimas: kokiais reikalais buvai susitikęs su banditu Žaibu?

– Aš jokio Žaibo nežinau ir susitikęs nebuvau, – atsakė drąsiai, norėjo dar papildyti, bet kapitonas jį nutraukė:

– Palauk, palauk, neskubėk, gerai pagalvok, prisimink ir atsakyk.

– Ką aš galiu prisiminti, jei tokio nepažįstu ir niekada nesutikau, – pakartojo Juška. – Tuo nepagrįstu kaltinimu mane kankino ir pirmame tardyme. Skaitė kažkokio žmogaus parodymus, bet viskas ten ne apie mane, apie kitą Jušką, kurio ir vardas kitas.

Tardytojas, pasirausęs byloje, surado tą popierių ir sau perskaitęs padėjo prieš jį.

– Kodėl ne apie tave? Čia Juška Aleksandras minimas, – rodė kapitonas.

– Juk jūs matote, kad vardas ištaisytas, – parodė kapitonui ištaisymą.

– Gana, užtenka derėtis, atsakykite į klausimą, – jau piktai pasakė tardytojas.

Juška, truktelėjęs pečiais, tylėjo.

– Kam buvo pavesta užminuoti tribūną ir iškelti buržuazines vėliavas?

– Pirmą kartą girdžiu, o kada ir kur tai buvo?

– Klausinėju aš, supranti! Ir paskutinis klausimas: kieno slapyvardis Alka?

– Nežinau, – nedvejodamas atsakė Juška.

Pats susimąstė. Iš tikrųjų, kieno tas slapyvardis? Mintyse perkratė visus pažįstamus, žinomus slapyvardžius, bet tokio neprisiminė.

– Matau, tu manęs nesupratai, užsispyrimu, išsisukinėjimu nieko nelaimėsi, vien sau pakenksi, – grasinančiai pasakė tardytojas. – Duodu tau tris minutes apsigalvoti.

Tai pasakęs, išsiėmė iš kišenės pakelį papirosų, užsirūkė. Rūkyti paprašė ir „gorila“. Kapitonas, stipriai užsitraukęs, išpūtė kamuolį dūmų, atsilošęs kėdėje stebėjo, kaip jie sklaidosi.

Aleksandras sėdėdamas galvojo: „Kas bus po trijų minučių? Kokio smurto imsis enkavėdistai?“ Dabartinis tardymas, palyginus su pirmuoju, atrodė labai keistas. Jau daugiau kaip valanda tardo, kalbasi, bet nesikeikia, nemuša.

– Mūsų susitarimo laikas baigėsi, – tarė kapitonas, pasižiūrėjęs į labai didelį rankinį laikrodį.

Juška nieko neatsakė.

– Pradėk pasakoti, – nusišypsojo kapitonas šypsena priešininko, iš anksto

žinančio kovos baigtį. Juškai tylint, kapitonas, piktai nusišypsojęs, pasižiūrėjo į sėdintį „gorilą“. – Matyt, reikės tau priminti, kur esi. Žinok, mes viską žinome ir be tavo paaiškinimų, bet norėjome įsitikinti tavo nuoširdumu ir kai ką patikslinti! – rėktinai išrėkė kapitonas.

Su tais žodžiais sėdėjęs „gorila“ stvėrė Jušką už krūtinės ir ėmė mušti per veidą. Paskui smogė žemiau krūtinės, į enkavėdistų mėgstamą vietą. Tardomajam užspaudė kvėpavimą. Negalėdamas įkvėpti oro nusirito nuo kėdės. „Gorila“ ėmė spardyti. Juška susirangė į kamuolį, rankomis užsidengė veidą ir laukė, kada baigsis smurtas. Bet greit pajuto, kad kažkur krenta. Nuo kritimo greičio spengia ausyse... Prarado sąmonę. Atsitokėjo šlakstomas vandeniu. Prieš save išvydo didelius kerzo batus, vėliau ir visą „gorilą“. Suprato, buvo praradęs sąmonę. Juška bandė keltis, bet nepajėgė. „Gorila“ pakėlęs jį pasodino ant kėdės. Jam vėl išgriūnant, prilaikė. Pasidarė bloga, ėmė žiopčioti, norėjosi vemti. Kapitonas pakišo stiklinę vandens, liepė išgerti. Išgėrus palengvėjo.

– Tai kaip, dabar protingesnis būsi, pasakosi? – šaipėsi kapitonas, patenkintas savo žiaurumu.

Juškai buvo bloga. Sėdėjo lyg sukaustytas. Mintyse pagalvojo, ir kodėl tuomet partizanai jo nesušaudė? Vienu sadistu mažiau būtų buvę. Taip galvojant pasidarė vėl bloga ir nuvirto nuo kėdės. Atsipeikėjo enkavėdisto laistomas iš grafino vandeniu.

– Šiandien jau nieko nebus, išvesk jį, – pasakė kapitonas.

„Gorila“ pakėlęs liepė eiti. Juška buvo beeinąs, bet vėl nugriuvo. Enkavėdistas prilaikydamas nutempė iki palikto tualeto, įstūmė ir liepė užrakinti. Aleksandras susirangė atsiremdamas į sieną ir sėdėjo labai ilgai, kol užmigo. Kiek miegojo, nežinia. Išbudino koridoriuje kilęs triukšmas. Nors jautėsi blogai, pasilipo ant dėžės pasižiūrėti.

Koridoriuje veidu į sieną stovėjo dvi jaunos mergaitės. Iš aprangos kaimietės, viena jų labai verkė.

– Eikite, banditų paleistuvės! – užriko enkavėdistas, vieną ir kitą spardydamas.

Nors dienos šviesos koridoriuje nesimatė, bet suprantama buvo, kad jau rytas. Koridoriuje jau virė gyvenimas. Enkavėdistai, daužydami durimis, bėgiojo iš vieno kabineto į kitą. Kažkokiame kabinete gailiai klykė kankinamas žmogus. Nors svaigo Juškai galva, bet nuo langelio nesitraukė, žiūrėjo į mažą baisų pasaulį. Greit pasidarė bloga, atsisėdo. Kiek pasėdėjęs pasilypėjo ir vėl žiūrėjo pro langelį. Į koridorių atvedė pagyvenusius, suvargusius kaimiečius – vyrą ir moterį. Moteris balsu verkė. Senukas, matyt, jos vyras, ramino ją. Moters rauda buvo girdima, kol užsidarė juos paslėpusios durys.

Aleksandras tame tualete be maisto, be vandens prasėdėjo visą dieną. Vėlai vakare jį išvedė vėl į tardymą. Tardė vyresnysis leitenantas žydas.

– Rusiškai supranti? – paklausė jis.

– Nesuprantu.

Tardytojas liepė šalia stovinčiam enkavėdistui budeliui pakviesti vertėją.

– Girdėjau, kad esi labai užsispyręs, – šaipėsi tardytojas.

– Aš nesu užsispyręs, bet negaliu pripažinti to, ko nebuvo, ko nežinau.

– Žiūrėk, su manim kalba trumpa, aš moku ožius išvaryti.

Tardytojas atsinešė jo bylą, jau pažįstamą Nr. 5940, bet tuo metu užgeso šviesa. Už nugaros stovįs enkavėdistas pašvietė kišeniniu žibintuvėliu. Tardytojas pakėlęs telefono ragelį skambino į elektros stotį ir keikė jos darbuotojus paskutiniais žodžiais. Grasino visus pasodinti, bet nieko nepadėjo ir grasinimai, šviesa neatsirado. Palaukęs kiek, vėl paskambino. Bet kitame laido gale niekas neatsiliepė. Įpykęs metė ragelį taip piktai, kad net mikrofonas sudužo.

– Išveskite jį, – irzliai paliepė tardytojas, išimdamas iš stalčiaus antrankius.

Enkavėdistas surakino Juškai už nugaros rankas ir liepė eiti. Enkavėdistui pašviečiant, Juškai pasukus link tualeto, kur visą parą išbuvo, enkavėdistas suriko: „Kur eini? Pirmyn!“ – parodė į laiptus žemyn. Nulipus sustabdė prie laukujų durų. Aleksandras apsidžiaugė, kad šiandien kankinimai galbūt jau pasibaigė. Jautėsi labai pavargęs. Norėjosi ir valgyti. Prie durų jį perdavė automatu ginkluotam stribui. Jį apšvietus, atpažino, kad tai Antanas Rojus, jo tolimas giminaitis. Bet Juška apsimetė nepažįstąs. Bijojo, kad jo nepakeistų kitu. Ruseno viltis, kad Rojus, kaip giminaitis, praeinant jo butą, gal leis užeiti pasiimti maisto ir šiltesnių drabužių.

Rojus Jušką taip pat atpažino, bet neišsidavė. Išėjus į gatvę, įsakė nesidairyti, eiti viduriu gatvės. Bandant bėgti, bus nušautas be įspėjimo.

– Pirmyn! – sukomandavo stribas Rojus.

Buvo vėlyva naktis, gatvėje nematyti nė vieno žmogaus. Artėdamas Kęstučio gatve prie gyvento buto, Juška kreipėsi į palydovą:

– Antanai, leisk užeiti į namus šiltesnių drabužių ir maisto pasiimti, antra para kaip nieko burnoj neturėjau, labai valgyti noriu. Juk žinai, pro langus praeisime.

– Nutilk, bandite, aš tau kai leisiu, daugiau nieko nebenorėsi!

– Antanai, ko tu pyksti, juk niekas nežinos. Aš surakintas, nebijok, nepabėgsiu, leisk, prašau.

– Nekalbėk! – piktai suriko giminaitis.

Antanas Rojus jo butą žinojo gerai. Prieš metus ir vėliau, būdamas Telšiuose, dažnai užeidavo pas brolį Stasį pavalgyti, pasikalbėti, o prireikus ir apsinakvodavo.

– Antanai, leisk, juk giminės esame. Kadaise ir tau mano tėvas padėjo. Pameni, kaip tave iš kalėjimo išpirko. Nors vardan tos atminties padaryk man nedidelę paslaugą, – nekreipdamas dėmesio į jo plūdimąsi bandė vėl prašyti.

– Nutilk, buožvaiki! Atsirado man giminaitis! Su banditais aš nesigiminiuoju, svolač, – plūdosi rusiškai giminaitis Rojus.

– Ačiū, bjaurusis bolševikų subinlaižy, kai tave mano tėvas iš kalėjimo išpirkdamas tūkstančius užstatė, rizikavo, tuomet buvo gerai, giminės buvom, o man, vargan patekus, kąsnio duonos, šiltesnio drabužio pasiimti neleidi, niekingas parsidavėli.

– Nekalbėt! – suriko stribas Rojus. – Kai vošiu automatu, ir išsitiesi gatvėje! – pagrasino, durdamas automato vamzdžiu į nugarą.

Juškai buvo pikta. Jis gerai prisimena, kaip prieš karą atvažiavęs Antanas su tėvu prašė jo tėvų pagalbos.

Rojų šeima buvo netvarkinga, visi tinginiai ir girtuokliai, todėl gyveno neturtingai. Antanas, būdamas dvidešimtmetis, girtuokliaudamas sunkiai sužalojo nekaltą žmogų. Už tai jam grėsė teismas. O iki teismo areštas. Kad iki teismo nesėdėtų, kuris tokiais atvejais būdavo po pusmečio ir vėliau, reikėjo įmokėti dviejų tūkstančių litų užstatą arba tai sumai užstatyti turtą. Rojai nei pinigų, nei turto neturėjo. Todėl ir atvažiavo pagalbos prašyti. Tėvas sutiko padėti. Pasirašė garantinį raštą. Antanas liko laisvėje. Nukentėjusiam sėkmingai pasveikus, teismo metu susitaikė, baigėsi grėsmė įkalinti.

Visa tai prisiminus, Juškai buvo pikta ir apmaudu. Stribas Rojus jį atvedė į tą patį žiurkyną ir kamerą. Čia jau buvo įvesta elektros šviesa. Švietė blanki lemputė. Rado ir Vytą. Labai apsidžiaugė, bet greit įsitikino – be reikalo. Jų ruošiamas pabėgimas buvo demaskuotas. Vedančios į koridoriuką metalinės durys užrakintos. Išlaužti jas – jokios vilties. Vytas gulėjo kniūbsčias ant gultų ir verkė. Jį labai sumušė. Veidas buvo sutinęs, vienos mėlynės. Jis skundėsi, kad labai skauda galvą. Jį pykino. Juška, pridėjęs prie kaktos delną, suprato – karščiuoja.

– Tau šalta? – paklausė.

– Šalta.

– Gulkim susiglaudę kaip pirmą naktį.

Jis nusivilko apsiaustą ir švarką. Apsiaustą pasiklojo, švarku Vytą užklojo. O Vyto paltu abu užsiklojo. Vytas drebėjo kaip epušės lapas, degė karščiu. Nuo jo Aleksandrui ir nusirengusiam buvo šilta. Tardymų ir nemigos iškankinti greit abu užmigo. Miegojo kietai, net nejautė, kaip žiurkės galutinai jo batus sugraužė. Iš Aleksandro batų liko vien guminiai padai ir pamušalas. Pabudo išaušus. Aleksandras pastebėjo, kad Vyto plaukai krauju sulipę, veidas – vienos mėlynės, sutinęs. Vytas parodė ir šonus, kurie taip pat suspardyti, mėlynių nusėti.

– Kuriame kabinete tave taip sužalojo? – paklausė Juška.

– Aštuonioliktame.

– Majoras tardė?

– Ne, vyresnysis leitenantas, žydas, – atsakė Vytas. – Jis ne žmogus, o sadistas, neleidžia žodžio ištarti. Pasakei ne taip, kaip jis nori, ir puola abu su budeliu mušti. Kelis kartus be sąmonės buvau. Paskutinį kartą taip suspardė, kad nepamenu, kaip

ir kas mane iš jų išgabeno. Atsitokėjau kažkokiame vonios kambaryje. Visas sulaistytas, sušalęs.

Juška papasakojo, kaip ir jį tardė tas žydas, bet jam pasisekė – užgeso elektros šviesa, negalėjo tardyti, paleido nenukankinęs.

– Bijau, užmuš kitą kartą. Klausinėja nesąmonių, kad aš buvęs pas partizanus Žaibą ir Audrą, perdavęs jiems kažkokį paketą, gavęs pistoletą dovanų. Aš negalėjau to pripažinti. Ir dabar galvoju: jei būčiau patvirtinęs, kad perdaviau, iškart naujas klausimas, kas tame pakete buvo ir kas liepė perduoti? Ta grandis būtų traukusi kuo tolyn į didesnes kančias, į keblesnes situacijas. O be to, reikalautų atiduoti pistoletą. O iš kur aš jį paimčiau? Ir vėl kankintų.

– Žinoma, taip, – pritarė ir Aleksandras.

Jis papasakojo, kad ir jį panašiai kaltino ir ne kartą mušė, kankino, reikalavo prisipažinti.

– Dabar man aišku, – pasakė Juška. – Vadinasi, jie iš kažkur žino arba įtaria, kad Telšių pogrindinė organizacija palaiko ryšius su Žaibu, bet kokie tie ryšiai, kas ryšininkai – nežino, todėl ir provokuoja visus iš eilės, gal prasitars.

Su ta nuomone sutiko ir Vytas.

Išsimiegojęs Vytas jautėsi geriau, bet vis tiek buvo silpnas ir labai norėjo gerti. To norėjo ir Aleksandras, bet vandens nebuvo. Pabeldus į duris, paprašius vandens, enkavėdistai tik pasityčiojo: „Prisišlapinkite ir gerkite."

– Ar Giniočio nebuvo, kai tave atvedė? – paklausė Juška.

– Nebuvo.

– Kada tave atvedė?

– Vakar pavakare.

– Ten nežiūrėjai? – parodė koridorėlio duris.

– Atėjęs radau užrakintas.

– Och, Vytai, praleidom auksinį momentą, galėjom būti jau laisvi, bet nepasinaudojom.

– Suprantu, tu priekaištauji man, nepyk, Aleksandrai, aš labai norėjau sulaukti Prano. Jis geriau žino, kur apsistoti pabėgus, mums su juo būtų buvę geriau ir saugiau.

– Aš nepykstu, Vytai, bet visgi gaila, gerą progą praleidom. Dabar pabėgti neliko jokios vilties.

Pradėjo vėl lyti, už langelio nuo stogo krito stambūs lašai. Juškai dingtelėjo mintis prisirinkti lietaus vandens ir atsigerti. Turėjo keletą lėkščių ir puodynę. Iškišęs lėkštę, pastatė ant palangės po lašais. Netrukus prisipildė pilna lėkštė. Vanduo skaidrus, švarutėlis. Bet kad ištrauktum lėkštę, būtinai reikėjo ją palenkti. Pakreipus vanduo išsipils. Sunku žiūrėti ištroškusiam į nepasiekiamą vandenį, bet rado ir išeitį. Vytas iškišdavo suglaustus delnus, Aleksandras pripildavo vandens.

Taip atsigėrę ir į puodynę atsargai vandens prisirinko.

Kitos dienos vakare Vytą aplankė tėvai. Pasimatyti su jais neleido, bet maistą perdavė. Vytas, stebėdamas pro langelį, matė, kaip labai verkė jo motina. Jis stovėjo suakmenėjusiu veidu su ašaromis akyse. Juška suprato draugo būseną, užjausdamas jį kalbino pasitraukti nuo lango, nežiūrėti. Bet Vytas nepasitraukė, tik dar labiau prie grotų prisiglaudęs, sušuko:

– Mama, neverk! Aš būtinai sugrįšiu ir labai greit!

Motina, išgirdusi sūnaus balsą, puolė į tą pusę, bet kelią pastojo stovįs prie vartų stribas. Raudančią motiną tėvas išvedė už vartų.

Po kelių minučių į kamerą atėjo enkavėdistai. Už kalbas per langelį abu sumušė. Tą pačią dieną langelį užtaisė aklinai, liko be dienos šviesos.

Enkavėdistams išėjus, jie sėdo valgyti. Nors maisto buvo daug ir skanaus, bet labai iškankintiems dingo ir noras valgyti. Visa paguoda buvo vanduo.

Per tą laiką, kol jų nebuvo, žiurkės prasigraužė naujas landas, vėl būriais lakstė kameroje. Jie ėmėsi darbo užkamšyti landas. Laimė, kad buvo po gultais paslėpę montiruotę, turėjo nors su kuo plytgalių atlaužti. Surado net tris naujas landas. Jas užkalus žiurkės išlįsti nebegalėjo. Jos cypavo kažkur po žeme, bet į kamerą nebeišlindo. Likusį maistą, kad apsaugotų nuo žiurkių, nakčiai pakabino ant metalinių koridorėlio durų. Metalinėmis durimis žiurkės neįstengs užlipti.

Tą naktį miegojo ramiai, žiurkės jau nekankino. Bet užgriuvo nauja nelaimė – susirgo Vytas. Jam labai skaudėjo galvą. Jis visą laiką dejavo. Juška bandė prisibelsti, paprašyti gydytojo ar nors kokios pagalbos. Bet kiek besibeldė ir kojomis duris spardė, niekas neatėjo. Sumigo tik paryčiui. Pabudo visai išaušus. Vytas dar miegojo. Jam keliantis pabudo ir jis. Vytas išsimiegojęs jautėsi geriau. Kiek pasimankštinę, kad sušiltų, ruošėsi pusryčiauti. Vytas atnešęs krepšį dėliojo ant gultų mamos gamintus produktus. Bet tuo metu pasigirdo durų rakinimas.

– Juška Aleksandras, išeiti, – paliepė enkavėdistas.

Aleksandras, pasakęs Vytui:„Iki, drauguži“, – išėjo.

Kieme jo ir vieno pagyvenusio kaimiečio, kurį tas pats enkavėdistas išleido iš viršutinės kameros, laukė du automatais ginkluoti stribai. Enkavėdistas, perduodamas stribams, sujungė jų rankas antrankiais.

– Būsite vedami per miestą, – tarė vienas stribas, – įsakau einant nesidairyti, nekalbėti, nekalbinti praeivių, nes bet koks drausmės pažeidimas bus traktuojamas kaip bandymas bėgti, konvojus panaudos ginklą be įspėjimo. Ar supratote?

– Taip, – linktelėjo galvą Juška.

– Tai marš, pirmyn!

Juos varė gatvės grindiniu. Vienas stribas ėjo šaligatviu priekyje įspėdamas praeinančius nesiartinti, o kitas, keliais žingsniais atsilikęs, ėjo iš paskos.

– Ar seniai jus areštavo? – paklausė Juška kaimiečio.

Bet žmogus matėsi labai sujaudintas arba bijojo, į klausimą neatsakė.

Pasukę į Kęstučio gatvę priėjo NKGB štabą. Įvedus vidun antrankius nuėmė. Kaimietį pastatė veidu prie sienos, o Jušką nuvarė laiptais aukštyn į aštuntą kabinetą. „Tardys tas pats žydas," – dingtelėjo baisi mintis, prisiminus Vyto sužalojimą. Kūnu nubėgo šaltas šiurpulys. Bet kabinete sėdėjo tas pats užvakar jį tardęs kapitonas. Leidęs stribui išeiti, parodė Juškai sėstis priešais save kitoje stalo pusėje.

– Tai kaip, balandėli, šiandien protingesnis būsi, nereikės bartis? – šaipėsi tardytojas kapitonas. Juška tylėjo. – Siūlau, susitarkime iš karto, atsakysi protingai į tris klausimus ir būsi laisvas, – pasakė tardytojas mėgaudamasis.

– Jei klausite to, ką aš žinau, aš visada atsakysiu, – sutiko Aleksandras.

– Pirmas klausimas: kas tave užverbavo į LLA antitarybinei veiklai?

– Aš jums jau sakiau, jokiam pogrindžiui nepriklausau, niekada antitarybinėje veikloje nedalyvavau.

Tardytojas, atskleidęs bylą, išėmė prirašytą lapą popieriaus ir tarė:

– Štai jūsų bendrininko Gečo Antano parodymas, yra ir jo parašas, paklausyk, – tarė tardytojas. – „Kartu su manim LLA veikloje dalyvavo Juška Stasys, jo brolis Aleksandras, Zenonas Valauskas, Vladas Paulauskas, Juozas Purauskas. Visos pogrindinės LLA organizacijos vadas Zigmas Daulenskis." Tai kaip? Ir dabar tvirtinsi, kad nepriklausai? – atsistodamas tarė tardytojas.

– Aš jų nė vieno nepažįstu, nežinau, kodėl jis taip rašo, bet su jais tikrai nebuvau, – vėl neigė Juška.

Tardytojas, atidaręs duris, pakvietė jau Juškai matytą enkavėdistą „gorilą".

– Paauklėk, jis be to protauti nesugeba, – pasakė tardytojas, sugrįždamas į savo vietą.

„Gorila", stojęs Juškai už nugaros, abiem rankom suėmęs jam plaukus prie smilkinio, kur jautriausia vieta, pamažu tempė aukštyn. Juška iš skausmo pašoko, išrauti du žiupsniai plaukų liko enkavėdisto rankose. Tardytojas smagiai nusikvatojo.

– Dabar prisipažinsi?

Juška tylėjo.

– Ach tu, gyvuly, – suriko enkavėdistas „gorila" daužydamas per veidą.

Pasipylė iš nosies kraujas. Ir taip stipriai kraujavo, kad vos ne čiurkšle. Smogus kumščiu į šoną, Juška nugriuvo nuo kėdės. Keletą kartų spyręs koja, enkavėdistas įsakė keltis.

Juška bandė atsikelti, bet ausyse ūžė, akyse temo, negalėjo... sąmonę atgavo begulįs ant grindų vonios kambaryje. Pliauškėdamas iš čiaupo bėgo vanduo. Jis panoro gerti. Sunkiai atsikėlęs, kurį laiką pasėdėjo ant vonios krašto. Žvilgtelėjęs į ten kabėjusį veidrodį išsigando. Buvo ne tik veidas, bet ir drabužiai kruvini. Pakišdamas po čiaupu delną atsigėrė šalto vandens. Truputį palengvėjo. Pasėdėjęs ėmė praustis kruviną veidą. Šaltas vanduo atgaivino. Jam valant nuo drabužių kraują pasigirdo

durų rakinimas. Duris atidarė nedidukas stribas.

– Dar nenustipai, – tarė jis, liepdamas išeiti.

Nuvedęs uždarė jau vakarykščiai buvusiame sulaužytame tualete. Apvertęs šiukšliadėžę atsisėdo ir sėdėjo ilgai. Galvoje ūžė, kūne jautė silpnumą. Pastatęs šiukšlių dėžę norėjo pažiūrėti pro langelį, bet labai skaudėjo šoną. Vėl atsisėdęs ant dėžės, apmąstė savo liūdną likimą. Prisiminė skaitytą Gečo parodymą. „Nejaugi jis galėjo taip greit viską prisipažinti ir draugus išduoti, – mąstė jis. – O gal enkavėdistai patys sukūrė tą raštą provokaciniams tikslams? – Jis atsiduso, – Apskritai, reikalai blogi. Ir kodėl tą vakarą Vytas be Giniočio nesutiko bėgti, pabėgus viso to nereikėtų kentėti." Taip mąstydamas išgirdo tariant jo pavardę: „Ar pas tave Juška?" – kažkas klausė lietuviškai. Pasigirdo durų rakinimas.

– Eikš, sūnau, – atidaręs duris pakvietė jį pagyvenęs pulkininkas enkavėdistas. Aleksandrą nustebino jo keistas, bet graudžiai malonus kreipinys. – Vargšas berniukas, kiek tu prisikentėjai, eime su manim, – nusivedė ilgu koridoriumi į gale jo esantį kabinetą.

Iš pradžių Juška nesuprato, ką reiškia tas perdėtas enkavėdisto švelnumas. Žmogus, patekęs į vargą, sunkias gyvenimo sąlygas, visada linkęs tikėti gera išeitimi. Taip ir Aleksandrui švystelėjo išganinga mintis, kad išaiškėjo nesusipratimas. Jis areštuotas vietoj kito Juškos. Juk Vacys tvirtino, kad jo grupės dokumentai nepateko į enkavėdistų rankas. Jie apie jį nieko nežino, tik per klaidą areštavo vietoj Juškos Alfonso, kuris buvo ir skundiko minimas. Dabar jis džiaugėsi nieko neprisipažinęs. Arešto klaidai išaiškėjus, dabar jį tikriausiai paleis.

Pulkininkas įsivedė jį į erdvų, kilimais išklotą kabinetą. Čia buvo du stalai: rašomasis ir kitas – nedidelis, apkrautas gardžiais valgiais. Nosį dirgino malonus arbatos kvapas. Prie stalo keturi foteliai.

– Sėsk, vaikeli, pavalgysim, juk alkanas esi.

Juška prisiminė tikriausiai visą parą nieko burnoje neturėjęs, labai panoro valgyti. Pasodinęs jį, pulkininkas atsisėdo kitoje stalo pusėje. „Gerasis senelis", pripylęs du puodukus arbatos, įbėręs cukraus, vieną pastūmė jam. Arčiau pastūmėjo ir lėkštę su pyragaičiais, šokoladu.

– Aš mėgstu šokoladą, jis stiprina žmogaus organizmą, patariu ir tau valgyti, – kalbėjo pulkininkas.

Aleksandras pasimetęs nežinojo, kaip elgtis. Jis linkčiojo galvą ir kartojo: „Ačiū". Staiga jam kilo įtarimas, kad enkavėdistas nori jį pamaitinti kažkokiais slaptais nuodais, kuriems veikiant, viską ištardys. Norėjo atsikelti ir visko atsisakyti. Bet didelis alkis ir uoslę dirginantis gardumynų kvapas nugalėjo. Aplenkdamas net „gerąjį senelį", ėmė godžiai valgyti.

– Neskubėk, vaikeli, geriau pasikalbėkim, – tarė pulkininkas, perkeldamas pyragaičius toliau, bet vis dar geraširdiškai šypsodamasis.

Juška, suvalgęs kelis pyragaičius, su šokoladu išgėręs puoduką arbatos, pajuto, kaip pasklido po kūną šiluma.

– Tavo vardas Aleksandras?

– Taip.

– Aleksandrai, tu nebijok manęs, papasakok viską, ką žinai. Čia niekas mūsų negirdi. Ką pasakysi, liks tarp mūsų, – ragino pulkininkas.

Juška svarstė, ką jam pasakyti, jis jau suprato pulkininko tikslus, bet greitom nieko konkretaus nesugalvojo. Jis pats jau panoro tą žaidimą tęsti, kad sočiau prisivalgytų.

– Prašau, drąsiau, nebijok, – ragino „gerasis senelis". – Aš žinau, tu nesi blogas berniukas, kaip ir tavo brolis Stasys, kuris man jau viską papasakojo ir jau mokyklą lanko. Dabar noriu išgirsti iš tavęs.

Juška nustebo apie brolį išgirdęs, bet kartu kilo įtarimas, kad tai melas, provokacija.

– Tamsta pulkininke, jūs labai geras, už viską esu jums dėkingas. Noriu tikėti – jūs teisingas, mane paleisite, – prašneko Juška. – Brolis Stasys jau kelinti metai Telšiuose gyvena, gal ir žino daugiau. Aš džiaugiuos, kad jis jums papasakojo, suteikė reikiamų žinių. Su malonumu ir aš tai padaryčiau, bet patikėkite, aš tikrai nieko nežinau. Aš antras mėnuo kaip Telšiuose, mažai ką pažįstu, niekur nedalyvauju, nežinau, kuo mane kaltina. Jau kelinta diena muša ir kankina. Labai apgailestauju, kad negaliu ir jums nieko konkretaus papasakoti. Po to buvusio susirinkimo mokykloje, kur dalyvavo ir jūsų žmonės, aš supratau, kad Telšiuose, o gal ir mūsų mokykloje yra antitarybinė veikla, bet kas jie, mokiniai ar mokytojai, iš kur man žinoti.

– Žinai, žinai, neišsisukinėk, – jau sudirgusiu balsu pasakė pulkininkas. – Aš tikėjausi, kad tu būsi protingas, kaip ir brolis. Vos pradėjęs gyventi, nenorėsi pasmerkti savęs ilgoms kančioms. Tai būk protingas, kol noriu padėti grąžinti, kaip ir brolį, į mokyklą, būk atviras, viską man papasakok. Likusiųjų keršto nebijok, mes sugebėsim tave apginti. Jei būsi atviras, tuoj pat įsakysiu paleisti namo. Žinok, kad paleisčiau, to nori ir tavo tėvai. Vakar motina visą vakarą maldavo, kad padėčiau. Bet kaip man padėti, jei tu nenori būti atviras. Tai kaip? – pildamas vėl arbatą, geraširdiškai kalbėjo jis.

– Supraskite ir mane, pulkininke, jei aš, norėdamas jums atsidėkoti, įsiteikti, primeluosiu, ką nors prigalvojęs, kas tada bus? Jums iš to nieko gero, o man nemalonumų, kol išsipainiosiu. Ar ne taip, tamsta pulkininke? Jei aš būčiau tas, kuo jūs mane laikote, patikėkite, aš tikrai būčiau jums atviras. Aš visa širdim tikiu, kad už nuoširdumą jūs atleistumėte bet kokį nusikaltimą. Atleiskite, bet aš tikrai nieko gero jums pasakyti negaliu.

– Gana demagogijos, – piktai riktelėjo „gerasis senelis". – Matau, kad tau gyve-

nimas nebrangus! Prisimink, tu vėliau gailėsies. – Nuspaudęs slaptą mygtuką, iškvietė stribą. – Išveskite, – jau piktai pasakė pulkininkas.

Atsikeldamas nuo stalo Juška norėjo pasiimti pradėtą valgyti šokoladą, bet pulkininkas nubraukė šokoladą ant žemės, o pakviestam „svečiui“ smogė delnu per veidą.

– Niekšeli, tu! – suriko pulkininkas.

– Eik, bandiūga! – suriko stribas. – Aš tave pavaišinsiu šokoladu! – ir pradėjo spardyti.

Jušką uždarė vėl tame pačiame tualete, kur be maisto, vandens išlaikė visą parą. Kitą dieną paryčiui nuvedė vėl į žiurkyną.

Vytą teberado. Jis labai apsidžiaugė Juškos pasirodymu. Vytas tardyme daugiau nebuvo. Buvo kiek pailsėjęs, sustiprėjęs. Labai stebėjosi Aleksandro svečiavimusi pas pulkininką. Jiems besikalbant ir išaušo. Kadangi Aleksandras buvo labai alkanas, Vytas jį vaišino mamos atvežtomis dovanomis, gardėsiais. Pusryčiaudami išgirdo kieme ūžiančias mašinas. Į kamerą atėję enkavėdistai abiem liepė išeiti su daiktais.

Išėjus į kiemą buvo jau daugiau kalinių. Jų tarpe buvo ir Pranas Giniotis. Bet jis buvo toliau, pakalbėti negalėjo. Pranas buvo labai sumuštas, veide didelis randas. Matėsi, jam brangiai kainavo ruošiamas pabėgimas.

Kieme stovėjo du sunkvežimiai. Jų kėbuluose sėdėjo po tris automatais ginkluotus enkavėdistus. Leitenantas, šaukdamas kalinius pavardėmis, sodino į mašinas. Vieną sunkvežimį užpildžius, kitame – liko Aleksandras su Vytu ir dar keli kaliniai. Visi nerimavo, spėliojo, kur veš. Arčiau esantis paklausė prie kabinos sėdinčio enkavėdisto.

– Į mišką, sušaudyti jus, banditus, – atsakė patenkintas savo išmone enkavėdistas.

– Nieko stebėtino, – sukuždėjo šalia Aleksandro sėdįs pagyvenęs žmogus, – iš jų visko galima tikėtis.

Aleksandras tuo netikėjo, bet jį taip pat jaudino nežinia. Taip jau gyvenime būna: pavojaus akivaizdoje žmogaus atmintį aplanko nemaloniausi prisiminimai. Šiuo metu jis prisiminė matytus žiauriai nukankintus Rainių kankinius. O kodėl jie šiandien negali to pakartoti? Įsėdus paskutiniam kaliniui, enkavėdistas priminė – nesidairyti, nekalbėti, nesikelti iš vietos. Po to sunkvežimiai pajudėjo miesto centro link. Sustojo Kęstučio gatvėje prie NKGB štabo. Iš ten išvedė dar keliolika kalinių. Tarp jų ir brolį Stasį. Aleksandras net šyptelėjo jį pamatęs, prisiminė vaišes pas „gerąjį senelį“ pulkininką ir jo „gerus“ norus pigiai padaryti iš jo išdaviką. Paskutinę išvedė jaunutę, gal penkiolikos metų mergaitę. Netoli sunkvežimių raudojo jos motina, verkė ir mergaitė, motinos Danute vadinama.

Leitenantas, išlipęs iš kabinos, tikrindamas išvestuosius kalinius pavardėmis, sodino prie Aleksandro į sunkvežimį. Sodino eilėmis išilgai kėbulo vieną kitam

į tarpkojį, taip, kaip žaidime „ropę rauti“. Visi kaliniai nugaromis į enkavėdistus. Susodinus penkias eiles, kaliniai buvo vieni kitų prislėgti. Taip susodinus, priekyje sėdintys enkavėdistai liko kalinių užnugaryje. Jiems patogu stebėti kalinius ir saugu: kaliniai, ir norėdami pabėgti arba juos užpulti, negalės. Kol vienas iš po kito išlįs, jie spės susidoroti. Stasys sėdėjo toliau, kėbulo gale. Pastebėjęs brolį, linktelėjo. Dauguma kalinių buvo 14–18 metų amžiaus.

– Aleksandrai, žiūrėk, tavo pusseserė, – parodė šalia sėdįs nepažįstamas vaikinas.

Aleksandras, pažvelgęs rodoma kryptimi, pamatė Onutę Lukauskaitę su jam nepažįstama mergaite, kurios stoviniavo netoli sunkvežimių. Onutė rankomis rodė kažkokius ženklus, norėjo kažką pasakyti, bet nei jis, nei jam parodęs vaikinas, kaip vėliau sužinojo, visos Telšių LLA grupės vadas Zigmas Daulenskis, jos nesuprato. Sunkvežimiui pajudėjus, mergaitės motina labai raudojo. Šaukė: „Danute, Danutyte! Mano vaikeli, kur tave veža, dukryte!“ Gailiai verkė ir dukra, šaukdama: „Mama, mamyte, sudie, brangioji!“ – ir mojo jai ranka. Kėbule sėdintys enkavėdistai išplūdo mergaitę necenzūriniais žodžiais, išvadindami banditų prostitute, ir smogė automato vamzdžiu į nugarą. Nors kaliniai ją ramino, bet ji nenustojo verkusi. Vežami miesto gatvėmis, kaliniai žvilgsniu atsisveikino su gimtaisiais, kai kam pamėgtais Telšiais. Daug kas iš vežamųjų matė juos paskutinį kartą. Išvažiavę iš miesto pasuko Šiaulių link. Įsukus į Šiaulių kelią jau niekas neabejojo, kad veža į Šiaulius. Aleksandras, slegiamas sunkių minčių, liūdnai atsisveikino su pamėgtais Telšiais. Prieš Kuršėnų miškus sunkvežimiai sustojo. Kaliniams įsakė palinkti arčiau kėbulo dugno, kad nesimatytų galvų. Prigrasino galvos nekelti, nors ir kas beįvyktų. Nepaklusus bus sušaudyti.

– Gulėti kaip negyviems, – pakartojo enkavėdistas, apžvelgęs prigulusius žmones.

Pradėjusios važiuoti mašinos didino greitį. Per mišką važiavo, kiek įstengė varikliai traukti. Girdėjosi perkrautų variklių burzgimas, mirgėjo pakelės medžių viršūnės. „Bijo, niekšai,“ – pamanė Aleksandras. Šiuo metu ne vienas meldė Dievą, kad pastotų partizanai kelią. Nors gal ir žūtų kas avarijos metu, bet likusieji išsilaisvintų, įsijungtų į veikiančius partizanų būrius.

Enkavėdistai važiavo bijodami, tai matėsi iš jų susirūpinusių veidų. Važiuojant mišku ir jie susikūprino, kad mažiau matytųsi iš kėbulo. Rankose laikė paruoštus automatus ir bailiai dairėsi. Jų laimei, niekas nestabdė, miškus pravažiavo be nuotykių. Netrukus privažiavo Šiaulius. Miestas nuo rusų bombardavimo labai sugriautas. Kur pažvelgsi – vien griuvėsiai. Sunkvežimiai sustojo prie atsitiktinai išlikusio sveiko namo. Dviejų aukštų namas ir ūkinis pastatas aptverti spygliuotos vielos užtvara. Vartus saugojo du enkavėdistai. Mašinoms sustojus, leitenantas nubėgo į būstinę, iš kur grįžo su kitu pilvotu enkavėdistu. Pilvočius liepė atidaryti vartus. Mašinos suvažiavo į kiemą. Išlaipinę kalinius, susodino ant purvinos žemės. Ele-

gantiškos išvaizdos jaunuolis, nenorėdamas sutepti palto, užuot atsisėdęs, atsitūpė. Jį lyg pasiutę šunys užpuolė enkavėdistai. Sumuštas iškart sudribo. Atlydėjęs leitenantas, šaukdamas pagal sąrašą pavardėmis, kalinius perdavė šiauliečiams. Šie po kelis išvedžiojo į kameras. Aleksandrui pasisekė: pateko į vieną kamerą kartu su broliu Stasiu.

Pirmame plane – Trakų gatvės pastatų griuvėsiai, už jų – apgriautas Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokštas. Kairėje – Ch. Frenkelio odų fabriko kaminas. Šiauliai, 1944 m. Nuotraukos autorius – S. Ivanauskas. Nuotrauka iš www.limis.lt, © Šiaulių „Aušros“ muziejus

Šiaulių KPZ kameros įrengtos pastato pusrūsyje. Bet čia sąlygos kur kas geresnės negu Telšių žiurkyne. Čia kameros švaresnės, geriau apšviestos ir truputį šildomos. Juškoms skirtoje kameroje jau kalėjo šeši žmonės. Visi pagyvenusio amžiaus. Įleidus brolius, jie smalsiai sužiuro.

– Labas vakaras, ponai, – pasisveikino, dairydamiesi, kur žengti toliau.

– Sveiki, sveiki, – atsakė kameros gyventojai. – Tokių jaunų vyrų mes dar neturėjom.

Apipylė klausimais:

– Iš kur, už ką, ar daug jų?

– Ot čia tai vyrai, tikri žemaičiai! – stebėjosi visi.

– Aš sakiau, kad žemaičiai nepasiduoda, – juokdamasis prašneko pagyvenęs storulis gryna žemaičių tarme.

Visi ėmė juoktis.

– Dabar ponui Bražinskui lengviau bus, keturi žemaičiai gyvens, – tarė sėdįs gultuose išgeltęs, liesas žmogus.

Vėliau jaunuoliai sužinojo, kad ir jis mokytojas iš Kėdainių.

– Geri keli žemaičiai verti tuzino aukštaičių, – nepasidavė žemaitis Bražinskas.

Atvykėliai, nieko nežinodami apie kameroje vykstančią polemiką tarp žemaičių ir aukštaičių, dairėsi, nieko nesuprasdami.

– Nekreipkite dėmesio, jaunuoliai, tas ginčas ne piktybiškas, tai iš nuobodulio, iš neturėjimo ką veikti, – pasakė mokytojas kėdainiškis.

– Įsikurkite, jaunuoliai, ir jauskitės kaip namuose, – tarė trečias žmogus, nesidėjęs prie polemikos, bet smagiai juokęsis ir, kiek Aleksandras suprato, palaikąs žemaičius. – Jūs broliai?

– Broliai, – atsakė Stasys.

Aleksandras papasakojo paskutines naujienas iš laisvės. Kameros gyventojai pastebėjo, kad atvykėliai neturi maisto. Kas ką turėjo, traukė iš maišų ir juos vaišino. Paskui parodė antro aukšto gultuose vietą. Kadangi buvo vakaras, poilsio metas, dauguma kalinių snūduriavo, ir jie atsigulė pailsėti. Pasikloję švarkus, paltais užsiklojo.

– Naktį sušalsite, – įspėjo juos stebėjęs kaimynas. – Ar antklodės neturite?

– Neturim.

– Imkite, jaunuoliai, turėsite, – pasakė jie.

– Ačiū, nereikia, – bandė broliai atsisakyti.

Bet visų raginami paėmė. Kitas senukas padovanojo antrą pagalvėlę. Vaikinai gerų žmonių rūpesčiu įsikūrė karališkai. Aleksandras išreiškė savo susižavėjimą.

– Nesistebėk, jaunuoli, mūsų nuoširdumu. Politiniai kaliniai visur draugiški. Jie tokie ir turi būti. Juk mes vienminčiai, vieno likimo žmonės. Jei nebūsime vieningi, mus bolševikai greit sunaikins. Kai pateksite į vieną kamerą su vagimis, kriminaliniais nusikaltėliais, tuomet pamatysite, patirsite kitą pasaulį, – paaiškino antklodę padovanojęs žmogus.

Kaip vėliau susipažino, jis – pasiturintis ūkininkas, nepriklausomybės kovų savanoris, neseniai sugrąžintas į Šiaulius papildomam tardymui iš centrinio Lukiškių kalėjimo. Jis daug ko matęs, daug patyręs.

Kaimynams sumigus, broliai išsikalbėjo. Stasys papasakojo apie namiškius ir savo areštą.

– Gaila tėvų, liko labai nusiminę. Pritaikiusi progą sesuo paklausė apie tave, pasakiau, kad tikriausiai. Tai dar labiau mama sielvartaus.

– Kada tavęs atėjo?

– Lapkričio aštuntos vakare. Mama prikepė gardžių blynų, vakarieniavom. Visų buvo gera nuotaika, juokavome. Ypač linksma buvo sesuo. Baigiant vakarieniauti, staiga atsidarė durys, pilnas kambarys priėjo stribų. Vyresnysis jų pranešė, kad aš

areštuojamas. Tėvui paklausus už ką, nieko negalėjo paaiškinti: „Toks nurodymas," – atsakė. Mane pastatė veidu į sieną, namiškius suvarė į vieną kampą, darė namuose kratą. Ieškojo atsišaukimų ir tariamojo mano ginklo. Bet nieko nerado. Žiopliai, nepasižiūrėjo, mano kelnių kišenėje buvo atsišaukimas, kurį vežiaus Jadzei paskaityti. Labai sielojausi, kad nerastų, vėliau, laipinant į mašiną, išmečiau. Varniuose, kišenes kratydami, jau nieko nerado. Stribai net atsisveikinti su namiškiais neleido. Pasodino į mašiną ir išvežė. Motina liko raudanti. Sesuo, iki kelio palydėdama, verkė. Varniuose uždarė į buvusią žydo Majerio ledainę. Rūsyje iki pusblauzdžių vandens. Žmonių prigrūsta ir atsiklaupti vietos nebūtų. Rūsys sandariai uždarytas, jokio vėdinimo. Nuo perpildymo trūko oro, žmonės alpo, bet niekas jokios pagalbos nesuteikė. Naktį du žmonės mirė. Su mirusiais visą parą išbuvom.

– Kaip naktį miegojot?

– Žmonės ir miega suklaupę tame vandenyje. Koks ten miegas, vienas ant kito užlinkęs tik snūduriuoja. Oro trūksta, kvėpuoti nėra kuo. Laimė, kad mane pusantros paros ten išlaikė, būčiau nusigalavęs. O keletas žmonių jau visą savaitę ten gyvena. Patikėk, broli, ten pragaras, tikras pragaras, tik velniai enkavėdistų rūbais ne viduje, bet už durų stovi.

– Tikriausiai ir vanduo ten šaltas?

– Vanduo nešaltas. Sklepe tvanku, net karšta, nuo žmonių kojų vanduo sušilęs, nešaltas.

Aleksandras net pasipurtė: jų žiurkynas, lyginant su sklepu, kurortu atrodė. Aleksandras papasakojo apie save. Prisiminė ir apie tai, kad jo arešto metu Zelba buvo dingęs, visiems netikėtai pasišalinęs. Papasakojo apie žiurkyną ir gautą iš Justinos su virtiniais raštelį.

Viską išklausęs Stasys labai nustebo dėl tribūnos užminavimo ir vėliavų iškėlimo.

– Labai gerai, kad, mus areštavus, veikla nenutrūko, bet suaktyvėjo, – džiaugėsi jis, – areštuotiems geriau gintis. Ar tu prisipažinai priklausąs pogrindžiui?

– Nieko.

– Visai nieko?

– Taip, nieko.

– Nežinau, kaip ilgai tau seksis taip gintis. Bijau, kad tave užmušti gali. Žinok, jie tardydami užmuša visai nekaltus, o kiek žinau, į jų rankas pateko maža skiautelė deginamų dokumentų, padegęs popieriaus gabalėlis, kuriame yra Purausko ir tavo vardai ir pavardės. Be to, Purauskas jau prisipažino priklausęs pogrindinei veiklai.

– Negali būti, – suabejojo Aleksandras, – aš kelias dienas sėdėjau žiurkyne su Voronecku Vytu, pažįsti tokį? Jis sakė viską sudeginęs.

– Pažįstu, Vytas vertas didžios pagarbos. Jei ne jis, būtų svarbūs dokumentai jiems į rankas patekę. Jis rizikuodamas savo areštu viską sunaikino. Bet visgi mažą dalelę iš ugnies jie išgriebė. Tavo nelaimei, tas kamputis su tavo ir Purausko įvar-

dijimais išliko.

– Na, ir kvailys Purauskas, kad prisipažino.

– Nesmerk, broli, jam ir taip pusę sveikatos atėmė. Aš bijau, kad ir tavęs jie neužmuštų.

– Tai ką, patari prisipažinti?

– Nenoriu duoti patarimo, bet gal ir taip. Žinok, figūruoja, nors nieko nesakantis, dokumentas. Patvirtino gyvas liudininkas, kad palaikė su tavim ryšį, to jiems pakanka, kad su tavimi susidorotų arba priverstų prisipažinti. Aš irgi gyniausi, kad nepriklausiau, bet prisipažinau žinojęs apie pogrindžio veiklą, tik niekam nepranešęs. Bet man kas kita: jie neturi įrodymų, ir, kol kas, dar niekas manęs neįdavė. Jei ir toliau taip seksis, gal ir išsisuksiu.

Aleksandras broliui papasakojo apie vaišes pas pulkininką. Stasys šyptelėjo:

– Jie tai moka, tik pabandyk kibti ant meškerės, iškart pagaus.

– Stasy, kaip tu manai, nuo ko prasidėjo areštai?

– Šito dar nežinau, tikiuos, kad ateityje paaiškės.

Kitą dieną Aleksandrą iškvietė tardyti. Nuvedė tame pačiame pastate į antrą aukštą ir pastatė koridoriuje veidu į sieną. Enkavėdistui nuėjus sėstis ant tolėliau stovinčio suolo, jis apsidairė. Kambarys ar koridorius didokas, iš jo kelerios durys į kitas patalpas. Netrukus atvedė dvi jaunas mergaites ir sustatė gale koridoriaus veidu į sieną. Jos jam buvo gerai matyti. Į koridorių atėjo ir keletas stribų. Sustoję prie Aleksandrą atvedusio stribo, ėmė iš merginų šaipytis, tyčiotis, vadindami jas banditų sugulovėmis, prostitutėmis ir kitais įžeidžiančiais žodžiais. Mergaitės tylėjo. Ypač aktyviai tyčiojosi nedidukas, beždžioniškos išvaizdos stribas. Klausinėjo, kiek kartų su banditais gulėjusios. Aleksandrui, stebint kuprotąjį stribą, taip ir norėjosi pribėgus smogti į tą beždžionišką snukį, bet tvardėsi. Stribui ilgai kalbant įvairias nešvankybes, o kitiems kikenant, nebeiškentė:

– Gyvuly, kaip tau negėda terorizuoti silpnas mergaites!

Stribai prišokę pradėjo jį spardyti, keikdami:

– Ach, tu bandite, tau dar liežuvį niežti? – šaukė jie. – Še tau, še! – niršo, stengdamiesi kuo skaudžiau įspirti.

Vyresniajam sudraudus, liovėsi spardę. Mergaitės su užuojauta į jį žiūrėjo. Palikę jį ramybėje, dviese vėl kibo prie mergaičių. Šaipėsi, staipėsi lyg žydai avis turguje pirkdami. Kuprius, užėjęs mergaitėms už nugaros, iššiepęs beždžioniškas lūpas, pasižiūrėjęs į draugus, tarė:

– Patikrinsiu, gal tų gražuolių blauzdos ir dabar dar šlapios po vakarykštės meilės su banditais, – sėbrams kikenant, bandė pakelti merginai sijonuką.

Bet čia įvyko tai, ko niekas nesitikėjo: mergaitė atsigręžusi spjovė „beždžionei“ į veidą ir žaibiškai smogė alkūne į pažiaunį. Kuprius nuo netikėto smūgio kaip pelų maišas išsitiesė ant grindų. Vieni stribai visu balsu ėmė kvatotis, kiti, užrikę: „Ach

tu, sterva, dar šakosies!“ – šoko prie mergaitės. Bet tuo metu atsidarius durims liepė vesti jas vidun.

Kuprius atsikėlęs ilgai trynė savo pažiaunę, rankove šluostėsi snukį, o stribai juokėsi, klausinėdami: „Ar šlapias radai?“ – ir leipo juokais. Kuprius stovėjo it musę kandęs. „Šaunuolė mergaitė,“ – mintyse ją gyrė Juška. Greit pašaukė ir jį. Nuvedė į tryliktą kabinetą. „Velnio tuzinas“, – žiūrėdamas į numerį, pamanė Juška.

– Toks jaunas ir jau banditas? – vos pamatęs nusistebėjo tardytojas, kapitono laipsnio enkavėdistas.

– Aš ne banditas, aš mokiausi mokykloje.

– Mokinys, – ironiškai nusišypsojo tardytojas. – Mokiniai mokosi, o ne po kalėjimus tampomi, – pasakė jis, atsiversdamas Juškai seniai pažįstamą bylą Nr. 5940.

– Tai jau ne nuo manęs priklauso.

Tardytojas nieko neatsakė. Atvertęs bylą, kaip ir visi pradėdami tardymą, ėmė rašyti vardą, pavardę, gimimo metus ir t. t. Baigęs rašyti paklausė:

– Kada įstojai į antitarybinę organizaciją?

Juška ketino ir jam išsiginti, bet prisiminė pokalbį su broliu.

– Prieš du mėnesius.

– Kas užverbavo?

„Kaip sakyti, kas užverbavo?“ – mąstė jis. Prisiminė – Vacys išėjo partizanauti, jam nepakenks, gali jam tą nuopelną priskirti.

– Šilingis, – atsakė jis.

– Koks Šilingis? Iš kur?

– Tos pačios mokyklos mokinys, tik aukštesnės klasės. O kur gyvena, nežinau, – paaiškino jis.

– Purauską pažįsti?

– Taip.

– Kiek kartų gavai iš jo atsišaukimus?

– Vieną.

– Kur tie atsišaukimai?

– Sudeginau.

– Kaip tai sudeginai, ar sudeginti jis tau juos davė?

– Nesudeginti, išklijuoti, bet, vos jam išėjus, pamačiau ateinantį milicininką, išsigandau ir sumečiau į besikūrenančią krosnį, – pats mintyse nuklydo į tą vakarą, kaip drauge su Laima išklijavo atsišaukimus.

– Ko milicininkas buvo?

– Nežinau, jam reikėjo šeimininko, pas kurį aš gyvenau.

– Kokioje gatvėje tau buvo liepta juos išklijuoti?

– Centrinėje, Respublikos, – nedvejodamas sumelavo jis, nes žinojo, kad toje gatvėje nebuvo išklijuoti tą naktį. Lengviau bus įrodyti sudeginimo versiją.

Juškos atsakymai tardytoją patenkino. Jis tų klausimų nebekartojo.

– Byloje pažymėta, kad tu labai užsispyręs, bet aš nepasakyčiau, – pagyrė jį tardytojas.

– Jūsų pagyrimų man nereikia. Į protingus klausimus aš visuomet konkrečiai atsakau.

– Sakai, nereikia, – pasižiūrėjo tardytojas. – Nereikia, tai nereikia, tęsime pokalbį, – tarė lyg pats sau tardytojas, sklaidydamas bylą.

– Ko buvai susitikęs su banditų vadeiva Žaibu? Kur yra iš jo gautas pistoletas?

– Aš nežinau jokio Žaibo ir niekada nesusitikau, neturiu ir pistoleto.

– Na, na, vyruti, negadink savo geros reputacijos, neišsisukinėk, iki galo ir nemeluodamas.

– Neturiu ko pridėti, – atsakė Juška.

Tardytojas susiraukė lyg rūgštų obuolį kandęs. Jo veidas paraudo.

– Sakai, nebuvai? Buvai ir gerai žinai, kad ir ko buvai, bet nori nuo atsakymo išsisukti. Patikėk, tau šito padaryti nepavyks, teks pasakyti. Tai kaip? – Juška tylėjo. – Nesakai? Jei taip, teks tau atmintį išvalyti, kad prisimintum. Paskutinį kartą klausiu, duodu minutę apsigalvoti. Nesakysi, pasigailėsi.

Aleksandrą apėmė baimė. Žinojo iš patirties – tuoj prasidės kankinimai.

– Pilieti tardytojau, kam klausiate nebūtų dalykų. Ką žinojau, juk viską pasakiau. O Žaibo aš tikrai nežinau ir niekada nemačiau, – bandė įtikinti tardytoją. Bet veltui. Kaip pasiutusio šuns neprijaukinsi, taip ir KGB tardytojo neįtikinsi.

– Pagalvojai, papasakosi? – praėjus minutei, paklausė tardytojas. – Juška tylėjo. – Derybų laikas baigėsi, – išgirdo tardytojo žodžius.

Atėjęs enkavėdistas budelis griebė už krūtinės, ėmė mušti per veidą. Juška bandė veidą užsidengti rankomis. Bet tuo metu budelis jo galvą smogė į sieną. Jį apėmė silpnumas, sukibirkščiavo akyse, pajuto kažkur krentąs.

Atgavo sąmonę begulįs mažoje kamaraitėje. Apsidairė aplinkui – nė vieno žmogaus – tylu, tylu. Bandė atsikelti, bet svaigo galva. Vėl atsigulė ir gulėjo ilgai, kol atėjęs enkavėdistas jį nuvedė į kamerą. Rakinant kameros duris, jam pasidarė vėl bloga, jis vos neišgriuvo. Įstumtas į kamerą suklupo, sumušdamas nosį į grindis. Pasipylė kraujas. Pribėgę kaliniai pakėlė. Matydami jo kruviną, sudaužytą veidą, nunešė prie sienos, į užmaskuotą nuo durų stebėjimo vilkelio vietą ir paguldė. Visi piktinosi enkavėdistų sadizmu.

Stasio kameroje nebuvo. Jį išvedė į kitą kamerą. Aleksandras atsitokėjęs ir neradęs brolio, labai sielvartavo. Po kankinimų kurį laiką jautėsi blogai. Vos pakėlus galvą, kibirkščiavo akyse. Užmerkęs akis bandė prisiminti, kaip visa tai nutiko. Vėliau užmigo. Pabudo naktį, jau visi kameros gyventojai miegojo. Atsikėlęs ir jis nuėjo į savo gultus. Skaudėjo galvą, kūne jautė silpnumą. Užmigo tik paryčiui. Pabudo vėlai. Dar akių neatmerkęs, išgirdo kameroje kalbant:

– Žemaiti, jau nieko neliko iš tavo žemaičių gvardijos, – erzino Bražinską kaimynai. – Vieną išvedė, antrą nukankino – jau antra diena neatsigauna. Kas padės tau Žemaitiją ginti?

– Vo ko rek, žemaite į dvijovs mošes už aštovnis, – nepasidavė Bražinskas.

– Tai kad ne du, o vienas likai, tavo žemaitis nebeatsigauna.

– Kap reks, buv gyvs ir sveks, ko nerek tepameigt, tapaseels, – gryna žemaičių tarme gynė Bražinskas žemaičius.

– Aš gyvas, jau išsimiegojau, dėde, – tarė Juška, pakėlęs galvą, sukeldamas visiems juoko.

Būna retų momentų ir kalėjime, kai žmonės, pamiršę kančias, pažeminimus, kartais savo likimą ir save, gali šypsotis, nerūpestingai juokauti. Šiuo metu taip jautėsi kameros gyventojai.

Juška, po vakarykščių kankinimų, išsimiegojęs, pasijuto kiek geriau. Nors jautė viso kūno silpnumą ir galvos skausmus, bet, matydamas kameros gyventojų gerą nuotaiką, jis jautėsi laimingas, kad arti geri žmonės. Pakėlęs galvą apsidairė. Jau visi buvo sukilę. Vieni valgė, kiti šnekučiavosi arba, pasislėpę nuo vilkelio, lopė savo drabužius.

– Tai kaip savijauta? – paklausė artimiausias gultų kaimynas.

– Visa savaitė kaip be miego, be normalaus miego. – Aleksandras papasako apie Telšių žiurkyną.

– Tu iš Telšių miesto ar kaimo?

– Aš nuo Varnių, Ridikų kaime gyvename, – paaiškino Juška.

– Vadinasi, mes kaimynai, aš irgi varniškis. Palūksčio kaimą (*Didydis Palūkstis*) ar girdėjai? Aš iš ten, Rusteikis.

– Kaimą aš žinau, tėvelis gal ir jus pažįsta. Jam daug ten pažįstamų.

– Ar tu ne to Juškos, kur gyvena prie mėlynosios mokyklos (Mėlynoji mokykla – tai Zdoniškės mokykla, nudažyta ryškiais mėlynais dažais)?

– Taip, to.

– Dabar žinau, pažįstu ir tėvą. Jūsų naujas namas, kieme storas ąžuolas. Va ir susipažinom, dabar imk, pavalgyk, – padavė Rusteikis duonos ir kumpio.

– Ačiū, nereikia, aš jus nuskriausiu.

– Imk, imk, kai duoda. Jo nenuskriausi, turi daug žmonų, ir visos jam siuntinius neša, – tarė žmogus su barzdele.

– Neklausyk to barzdočiaus, čia mano du broliai ir sesuo gyvena. Jie manimi ir rūpinasi.

Aleksandras paėmė siūlomą maistą ir paklausė, kada ir kur jį areštavo. Rusteikis papasakojo savo arešto aplinkybes: važiavęs keleiviniu autobusu į Šiaulius. Pakely įlipę du jauni vyrukai. Privažiavus Bubių mišką jie paprašė vairuotoją sustoti. Išlipdami, grasindami ginklu, išsivedė ir vieną keleivį. Tas keleivis pasirodė esąs saugu-

mietis ar jų šnipas. Vairuotojas, nuvažiavęs į Šiaulius, neišleisdamas keleivių, pranešė saugumui. Saugumas ir sulaikė visus autobuse važiavusius. Aiškinasi, ar iš anksto nebuvo paruoštas sąmokslas. Ar neliko tarp keleivių organizatorių.

– Na, ir kvaili saugumiečiai, jei organizatoriai būtų buvę, tai būtų išlipę ten, kur panorėję, o nevažiavę į saugumą. Jūs visai nekaltas, turėtų greit paleisti, – pasakė Juška.

– Ir aš manau, turėtų paleisti, – trūktelėjo pečiais Rusteikis.

– Išėjęs į laisvę, jūs važiuosite pro mūsų namus. Ar neužeitumėt pas mus?

– Būtinai užeisiu, kad tik greičiau išleistų, – pažadėjo Rusteikis.

Juškai paprašius, Rusteikis supažindino su kameros kaimynais.

– Čia yra visokių: tas liesas mokytojas, storulis ir tas atletiškas irgi mokytojai. Kiti trys – kaimiečiai – ūkininkai. Atletiškasis mokytojas Gilys baigęs mokslus Paryžiuje.

Jiems bekalbant pasigirdo durų rakinimas.

– Pasiruošti ruošai! – sušuko Rusteikis. Jis buvo išrinktas kameros seniūnu.

Po kelias kameras išvesdavo dešimčiai minučių pasivaikščioti. Išėjus į kiemą, stovėti, kalbėtis buvo draudžiama, reikėjo tik vaikščioti. Juška kieme dairėsi ar negalima pabėgti. Kiemas aptvertas metalinio tinklo tvora, bet buvo pralaužtų spragų, tik jas saugojo sustoję prie jų stribai. Dešimt minučių prabėgo nepastebimai. Sugrįžęs į kamerą, jis pasakė Rusteikiui apie pabėgimą.

– Sunku, – pasakė Rusteikis. – Labai daug stribų saugo. Prieš mane atvedant iš čia pabėgo kelios merginos. Jos naktį išsilaužė pro langą ir pabėgo. Po jų pabėgimo visus langus sutvirtino grotomis.

Pasivaikščioti vesdavo kas trečią dieną. Kitą kartą pasivaikščioti išvedė žymiai anksčiau. Išėjęs į kiemą mokytojas Gilys užkalbino tvoros spragos saugotoją, paklausė jo, ar atstatomi Šiaulių gimnazijos rūmai. Stribas pasitaikė ne iš blogiausių, sutiko kalbėtis. Mokytojas, prisiartinęs dar arčiau, smogė stribui į veidą, tam nugriuvus, šoko bėgti. Kol kiti stribai suprato, kas nutiko, bėglys buvo kitoje gatvės pusėje. Papliupo automatų serijos, šaudė keli stribai. Visi matė, kaip nukrito peršauta bėglio kepurė, atitrūko skvernas, o bėglys vis bėgo. Jau netoli buvo griuvėsiai, kuriuose bėglys galėjo pasislėpti. Bet tuo metu išbėgo iš pastato stribas su šautuvu, priklaupęs nusitaikė ir iššovė keletą kartų. Mokytojas, susigriebęs už krūtinės, padarė staigų posūkį ir suklupo. Pašokęs vėl bėgo, bet netoli, krito ir daugiau nesikėlė.

– Pataikiau, gyvate, – pasakė žudikas, eidamas nuo laiptelių. Keli stribai nubėgo prie aukos. Likusieji, mušdami kalinius, skubino į kameras.

– Vargšas mūsų mokytojas, taip beprasmiškai žuvo, – apgailestavo kameros gyventojai.

– Jis šiandien iš pat ryto buvo keistai nusiteikęs, lyg kažkam ruoštųsi, – pasakė liesasis mokytojas. – Aš paklausiau, kada laisvėje būsime? Jis atsakė: „Šiandien." Aš

jo pasakymą supratau kaip humorą, o pasirodo, jis tikrai ketino būti laisvėje.

Po pietų atėjo į kamerą enkavėdistas paimti Gilio daiktų.

– Nužudėte nekaltą žmogų, – priekaištavo Bražinskas.

– Velnias jam liepė bėgti, ko norėjo, tą ir gavo...

– Ar miręs jau buvo, kai paėmė? – paklausė Rusteikis.

– Dėkokite Dievui, jis po gera žvaigžde gimęs. Drabužiai sušaudyti kaip rėtis, o jis ir dabar dar gyvas. Mūsų snaiperis tik plaučius jam peršovė.

Po bandymo bėgti pasivaikščioti kalinių į kiemą nebeleido. Neleido net ruošai išeiti, į kamerą atnešė puskubilį „parašą", kur ir atlikdavo visus gamtos reikalus.

Aleksandro tardyti daugiau nekvietė. Gerų žmonių maitinamas, jis per savaitę atsigavo, sustiprėjo. Kameroje jį pamilo kaip sūnų, kaip jaunesnį draugą.

Rusteikį kelis kartus tardė. Jis sugrįžęs visą tardymo eigą atpasakodavo kameros gyventojams. Visų nuomonė – Rusteikį greit paleis. Bet sovietinis teisingumas suprato kitaip. Nerasdami sąmokslininkų apkaltino visus. Už vieno jų pakaliko išvedimą nukankino keliolika žmonių, visus, kas važiavo tame autobuse.

NKVD tardytojas, panoręs iš to pagrobimo užsidirbti sau medalį, o galgi net paaukštinimą, smurtu vertė Rusteikį prisipažinti esant to pagrobimo organizatorium. Jam nesutinkant su tuo kaltinimu, keletą kartų žiauriai sumušė. Po tardymo sugrįždavo visas mėlynėse. Paskutinį kartą atvilko be sąmonės. Kameros draugai sužalotą Rusteikį globojo. Juška nuo jo nesitraukė visą naktį. Rusteikis protarpiais blaškėsi, kliedėjo. Buvo sudaužyta galva, sulaužyti krūtinkauliai. Rusteikis sunkiai kvėpavo. Visą naktį išsikankinęs ryte jautėsi labai blogai. Patikrinimo metu kaliniai enkavėdistui papasakojo jo nakties kančias ir prašė atsiųsti gydytoją. Bet gydytojas neatėjo. Po valandos Rusteikis numirė. Išnešant jį iš kameros, visi verkė, ypač Juška. Jis neteko labai gero vyresnio draugo, globėjo.

– Mus paliko geras žmogus, taurus lietuvis, – pasakė Bražinskas.

Po Rusteikio mirties kameroje buvo gedulas. Niekas nejuokavo. Vakare už nelaimingojo vėlę sukalbėjo maldą.

Kitą dieną Aleksandrą išvedė tardyti. Nuvedė į antrą aukštą, koridoriuje pastatė nugręžtą į sieną. Pastatę, palikę be apsaugos, pamiršo. Išstovėjo gal penkias valandas. Vakare nuvedė ir uždarė į belangę kamerą. Net elektros šviesos nebuvo. Durims užsidarius, primerkęs akis pratinosi prie tamsos. Kameros gale buvo plona ir nesandari siena. Už jos girdėjosi moteriški balsai. Viena kitai verkdama pasakojo, kaip tardytojas ją iššagino. Aleksandrui kilo mintis, ar ne toji, kuri tą beždžionžmogį nokautavo. Priėjęs arčiau įsiklausė: „Užjaučiu tave, mieloji, labai niekšingai su tavim pasielgė, bet būk stipri, net minties apie savižudybę." – Nukentėjusioji labai raudojo.

Netrukus išvedė jį tardyti. Nuvedė į pakankamai erdvų kabinetą. Tardytojas liepė stribui išeiti, o jam parodė sėstis kitoje stalo pusėje. Nusiėmęs akinius, ėmė

juos nosine valyti. Buvo beužsidedąs, bet, pastebėjęs dar nešvarumų, iškvėptelėjęs į juos, vėl ėmė šluostyti. „Jis visai kušlas," – dingtelėjo mintis, žiūrint į bereikšmes tardytojo akis. Kol tardytojas valėsi akinius, Juška dairėsi po kabinetą. Jį labai nustebino, kad tardytojas vienas, be budelio. „Nejaugi šiandien nekankins?" – stebėjosi žiūrėdamas į akiniuotą majorą. Tardytojas neskubėdamas išsiėmė bylą ir pradėjo nuo įžangos: „Kas, iš kur, už ką ir t. t."

– Kaip tau, geriau mokytis ar čia kalėjime sėdėti? – paklausė lietuviškai majoras.

Aleksandras suprato, jis tyčiojasi. Nedvejodamas atsakė:

– Suprantama, kalėjime sėdėti.

Tardytojas, nelaukęs tokio atsakymo, net pašoko nuo kėdės.

– Tai kodėl tau kalėjime geriau?

– Todėl, kad kalėjime sėdint, jau niekas negąsdins kalėjimu ir nereikės bijoti į jį nekaltam atsisėsti. Man atrodo, šiais laikais kalėjimo niekas neišvengs. Anksčiau patekę, anksčiau išeis.

– Ar ne per daug filosofuoji, – tarė tardytojas, net prisilenkęs įsižiūrėdamas į jį. Pakraipęs galvą vėl atsisėdo. Tardytojui esant labai arti, Juška pastebėjo, kad jo akinių stiklai labai stori. Žiūrint pro juos tardytojo akys buvo didelės, tartum pelėdos. – Kada susipažinai su Voronecku? – paklausė tardytojas.

– Pirmą arešto naktį, kai atvedė į žiurkyną.

– Į kokį žiurkyną? – Juška trumpai apibūdino Telšių daboklės kamerą. – Ai, ai, ai, kokie nedorėliai! – tyčiojosi tardytojas. – Tokį šaunuolį uždarė su žiurkėmis! Reikėjo į viešbutį vesti. Tai nuo kada pažįstami? – pakartojo klausimą.

– Sakiau, kad po arešto, uždarius vienoje kameroje.

– Prieš tai nepažįstami buvote?

– Taip.

– Kada ir kur susipažinai su Purausku?

– Amatų mokykloje prieš mėnesį.

– Telšiuose?

– Taip.

Kiekvieną jo atsakymą tardytojas užsirašinėjo.

– Kada ir kur su Šilingiu Vaclovu susipažinai?

Greitosiomis Juška nežinojo, kaip atsakyti. Pasakysi, kad prisiekdamas LLA, iškart paklaus, iš kur toks pasitikėjimas. Pasakysi, kad anksčiau? Juška nežinojo, ar buvo Vacys vasarą Telšiuose. Staiga prisiminė, kartą prisiminus Varnius, Vacys pats pasisakė buvęs vasarą Švento Petro atlaiduose.

– Vasarą, – atsakė Juška.

– Kur?

– Varniuose.

– Ko jis ten buvo?

– Šv. Petro atlaiduose.

– Kas supažindino?

– Niekas, susipažinome atsitiktinai. Aš sėdėjau prie Varnelės upelio, pratekančio arti šventoriaus, o jis atėjo purvinų batų plauti. Taip ir susipažinom.

– Vėliau?

– Vėliau atvažiavęs į mokyklą sutikau.

– Kada ir kur sutikai banditą Žaibą. Žaibas jo slapyvardis, o kas jis, tu žinai!

– Tokio nepažįstu, niekada nesutikau.

– Išvardyk visus savo draugus, jų adresus.

Aleksandras apie Silvą su Audrone nieko nesakė, nežinojo jų padėties. Prisiminė tėviškėje Jasevičių, Zelbą ir visus savo mokyklos komjaunuolius.

Suskambo telefonas. Tardytojas, metęs rašyti, pakėlė ragelį:

– Pasėdėk, aš tuoj sugrįšiu, – pasakė išeidamas.

Juška, likęs vienas, priėjęs pažvelgė pro langą. Kieme stovėjo sunkvežimis, pilnas kalinių. Juos buvo apstoję daug stribų. Išgirdęs artėjančius žingsnius, sugrįžo į vietą. Bet niekas neatėjo. Ant sienos kabėjo tardytojo milinė. Pamanė, gal ginklą kišenėje paliko? Bet eiti už stalo nedrįso, gali užklupti, nespės sugrįžti į vietą. Nesulaukdamas tardytojo ėmė sklaidyti savo bylą. Joje užtiko apdegusį lapelį su jo ir Purausko pavardėmis. Ištraukęs įkišo į burną ir norėjo nuryti, bet popierius – ne saldainis, greit nenurysi. Pakramtęs užsigėrė vandeniu iš grafino ir nurijo.

Sugrįžęs tardytojas iš milinės vidaus kišenės ištraukęs pistoletą padėjo į stalčių. Pasižiūrėjęs į Jušką, šyptelėjo. Ir pradėjo vėl tardymą.

– Kieno slapyvardis Alka?

– Nežinau, – atsakė Juška, pats galvodamas apie tardytojo vaidybą su naganu. „Tikriausiai provokavo, bandė mane, palikdamas jį be šovinių."

Vėl suskambo telefonas.

– Klausau, – piktai pasakė tardytojas, bet greit jo balsas pasidarė pataikūniškas, o veidą išmušė raudonis. – Klausau, draugas pulkininke, taip, taip, aš tuoj būsiu laisvas, – pakabino ragelį.

Pakišo Juškai pasirašyti protokolą, po to, iškvietęs stribą, liepė Jušką išvesti. Sugrįžęs į kamerą Juška atpasakojo tardymą. Visi stebėjosi žiauraus majoro švelnumu.

– Net neįtikėtina, – pasakė storulis mokytojas.

Juška papasakojo ir girdėtą merginų pokalbį.

– Zita – jūsų kraštietė, – pasakė mokytojas. – Vakar mane tardant, ją tardė prie kito stalo.

Aleksandras papasakojo, kad sklaidė savo bylą. Apie prarytą popierių nutylėjo. Nebaigus visko pasakoti, Jušką vėl išvedė tardyti. Nuvedė į tą patį kabinetą, bet tardė ne majoras, o kapitono laipsnio žydas. Jis gerai kalbėjo lietuviškai, tik su stipriu žydišku akcentu. Aleksandrui jis priminė buvusį Janapolėje žydą Urvalį, krautuvės

savininką. Tik šis žymiai jaunesnis. Be tardytojo kabinete buvo dar du enkavėdistai. Jie sėdėjo toliau prie lango ir rūkė.

– Sėsk, – parodė kėdę tardytojas, atvedusiam liepė išeiti.

Atvertęs bylą surašė: kas, iš kur, už ką. Formalumus atlikęs, kurį laiką įrėmęs žvilgsnį, lyg gyvatė auką hipnotizavo. Nuo baisių jo akių žvilgsnio Juškai pasidarė bloga, labai nemalonu, stengėsi nežiūrėti į jį, bet tardytojas suriko:

– Žiūrėk, bandite, man į akis! – Juška vėl matė išsprogdintas, krauju pasruvusias žydo akis ir bjaurų veidą. – Kada ir kur susitikinėjai su banditu Žaibu? – pateikė Juškai daug kartų girdėtą klausimą.

– Aš jo niekada nemačiau, nežinojau ir nežinau, – tyliai, bet tvirtai atsakė Juška.

– Kokį paketą jam perdavei?

Aleksandras ir tai paneigė.

– Kur dėjai iš jo gautą ginklą? Konkrečiau – pistoletą?

– Pilieti tardytojau, bereikalingai save varginate nereikalingais klausimais. Aš Žaibo nepažįstu, iš jo ginklo negavau ir, apskritai, niekada jokio ginklo neturėjau. Šiuo klausimu mane kankino keli tardytojai ir vos neužmušė, bet vis tiek nieko papasakoti negalėjau.

– Man reikalingas teisingas ir teigiamas atsakymas, o ne išsisukinėjimas! – piktai išrėkė tardytojas. – Tai pasakęs atsilošė kėdėje, išsiėmė papirosą ir užsirūkė. Rūkydamas žaidė, leisdamas dūmus skrituliais, pats stebėdamas, kaip toldami skrituliai plečiasi, didėja, kol visai suyra. – Tai kaip, sakysi tiesą? – Aleksandras tylėjo. – Padėkite jam prisiminti, – pasakė žydas sėdėjusiems enkavėdistams.

Budeliai prišoko ir griebė Jušką už rankų, keletą kartų smūgiavę per veidą pritraukė prie durų, įvėrė pirštus į tarpdurį prie vyrių ir stiprokai suspaudė. Sudiegė nepakeliamas skausmas. Budeliui stipriau paspaudus, jis iš skausmo suriko.

– Nutilk, bandite! – šaukė enkavėdistas budelis, mušdamas kankinamąjį per veidą.

Juškai pritilus, tardytojas paklausė:

– Tai kada su Žaibu susitikai?

Sulig tais žodžiais pirštus privėrė dar stipriau. Juška skausmo jau nejautė, tik pasidarė labai bloga, silpna. Svaigo galva.

– Tu man viską pasakysi, – išgirdo paskutinius tardytojo žodžius ir prarado sąmonę. Atsitokėjo budelio šlakstomas vandeniu. Nepakeliamai skaudėjo kruviną ranką. Vos atsigavusį budelis pasodino į kėdę, o tardytojas pakartojo klausimą. Jis tylėjo. – Pakartoti? – pasakė tardytojas.

– Nereikia! – pats nejuto, kaip garsiai pasakė Juška.

Bet jį nutildė smūgiai į veidą. Pasipylė iš nosies kraujas. Jis pajuto sūrų kraujo skonį. Enkavėdistui paleidus, jis nuvirto nuo kėdės. Budelis pradėjo koja spardyti. Po to, griebęs už plaukų, bandė pasodinti į kėdę, bet jis vėl prarado sąmonę. Ją atga-

vo tik kameroje. Praregėjęs pamatė, kad prie jo stovi visi kameros gyventojai.

– Kaip jauties? – paklausė Bražinskas.

– Blogai, – atsakė jis ir vėl užsimerkė.

Kaimynai paguldė į gultus. Užkloję paliko gulėti, Bražinskas bandė pagirdyti vandeniu, bet jis negėrė, net neatsimerkė. Jis ilgai gulėjo nejudėdamas. Jautėsi labai blogai. Atrodė, kad kūne sveikos vietos neliko. Sunku buvo ir kvėpuoti, krūtinę replėmis gniaužė. Vėliau užmigo. Pabudo vėlai naktį, labai norėjosi gerti, bet atsikelti, ieškoti vandens nepajėgė. Jam dejuojant, pabudo Bražinskas, priėjęs paklausė, gal ko reikia.

– Vandens, – tyliai sukuždėjo Juška.

Atsigėrus pasidarė lyg lengviau. Pasikankinęs vėl užmigo.

Ryte pabudo pažadintas žmonių balsų. Visi piktinosi enkavėdisto žydo žiaurumu. Jis užmušė ir Rusteikį, visai nekaltą žmogų.

– Dabar tavęs ilgai netardys, – pasakė mokytojas Bražinskas. – Tas žydas – tardymo viršūnė...

Taip ir buvo, Juškos kurį laiką tardyti nebevedė. Nebekankinamas pasveiko, sustiprėjo. Jis siuntinių negaudavo, bet geri žmonės badauti jam neleido. Pasveikęs Aleksandras atgavo jaunatvišką judrumą, veiklumą.

Kartą jis pasiūlė kameros gyventojams Morzės abėcėle pasikalbėti su kitomis kameromis, esančiomis kaimynystėje už sienos. Sužinoti, kas ten gyvena. Pasiūlymui visi pritarė, nors mažai kas tikėjosi iš to gerų rezultatų. Senukas, padovanojęs jam antklodę, pasakė:

– Vaikeli, juk tu ne kaukas, kad galėtum pro sieną pralįsti.

Visi skaniai nusijuokė. Tik vienas mokytojas, dėstęs fiziką, į Juškos ketinimus žiūrėjo rimtai.

Aleksandras Morzės ženklus mokėjo neblogai. Mokantis penktame–šeštame skyriuje, mokytojo mėgėjo iniciatyva klasėje buvo pamėgtas žaidimas „Telegrafas“. Išmokę Morzę vaikai ir pamokos metu susikalbėdavo nesukeldami kitų mokytojų įtarimo. Todėl ir dabar kameros gyventojams pritarus, paėmęs šaukštą, atsistojęs toliau nuo durų, ėmė belsti į sieną: „SOS“... Pabeldęs įsiklausė, nieko negirdėti. Vėl pabeldė, pakartojo gal dešimtį kartų – atsakymo nebuvo. Paėmęs aliuminį puoduką priglaudė dugnu prie sienos, pridėjęs ausį įsiklausė. Vėl pabeldęs išgirdo ir atsakymą.

– Atsiliepė, atsiliepė! – džiaugsmingai sušuko jis.

– Nerėk taip garsiai, gali ir už durų atsiliepti, – įspėjo kaimynai.

Juška vėl pakartojo: „SOS“, – ir paklausė, kas gyvena jų kameroje ir iš kur. Pakėlęs ranką, paprašė tylos ir ėmė skaityti vos girdimus garsus. Kameroje buvo keturi žmonės, išvardijo pavardes ir iš kur.

– Na, kiek tu gali klausytis, pasakyk, ką girdi? – nekantravo kaimynai.

– Ponai, tylos, – rankos mostu tildė mokytojas.

Juška pranešė jiems apie savo kameros žmones. Už sienos sėdėjo jo brolis Stasys, Juozas Purauskas, Gečas Antanas ir kėdainiškis mokytojo pusbrolis Nemunaitis. Už jų kitoje kameroje gyveno Voroneckas, Giniotis ir žemaičio Bražinsko sūnus Žilvinas, septintos klasės gimnazistas. Jis perdavė tėvui linkėjimus. Po pusvalandžio Aleksandras telegrafavo kitos sienos kaimynams. Dabar nebereikėjo prašyti tylos. Vos jam pradėjus belsti, kameroje įsiviešpatavo tyla. Dabar į jo išmonę visi žiūrėjo su pagarba ir rimtai. Už priešingos sienos gyveno moterys. Jis pasiteiravo, ar yra Dana ir Zita iš Telšių. Sužinojęs apie merginas, pranešė broliui Stasiui. Po sėkmingo išbandymo su kaimyninėmis kameromis ryšį palaikė kasdien.

Kartą ankstyvą rytą Stasys pranešė, kad šiandien ruošiama daug kalinių išvesti į centrinį kalėjimą. Liepė būti pasiruošusiems. Pranašystė pasitvirtino. Po pusryčių pasigirdo kamerų durų darinėjimas, bruzdesys koridoriuje.

– Vyrai, ruoškimės, – paragino Bražinskas, paskirtas kameros seniūnu.

Kameroje visi subruzdo. Kas pakavosi daiktus, kas persirenginėjo. Aleksandras, susukęs Rusteikio paliktas antklodes ir pagalvojęs, sukišo į maišą. Trečią antklodę, dovanotą senuko, buvo išsinešęs Stasys. Rusteikio palikto maisto buvo likę tik keli džiūvėsėliai. Ir juos rūpestingai sudėjo. Greit pasirodė enkavėdistas ir, skaitydamas iš sąrašo, kvietė kalinius į koridorių. Baigus sąrašą skaityti kameroje liko Bražinskas ir antklodę padovanojęs senukas.

Išėję į kiemą rado daug kalinių, tarp jų ir pažįstamų: brolį Stasį, Voronecką, Gečą ir kitus. Buvo ir mergaitė, važiavusi iš Telšių. Ji buvo labai pasikeitusi, užsigrūdinusi, jau neverkė, bet ramiai stovėjo kaip ir visi. Buvo ir mergaitė nokautavusi beždžionišką stribą. Telšietė ją vadino Zita. Ji atrodė labai nukankinta, sublogusi, nuo šalčio kentėjo, nes buvo su vasariniu paltuku, kai lauke dar minusinė temperatūra.

– Jūs sušalsite taip plonai apsirengusi, – užkalbino Aleksandras, pagirdamas ją už atsitikimą su stribu.

Ji šyptelėjo.

– Nesušalsiu, greit pavasaris, tik naktį kiek blogiau, šaltoka.

Jis pastebėjo: ji vyresnė už Daną ir gražesnė. Ji daug kuo panaši į Laimą.

– Panele Zita, nakčiai šilumos aš jums galiu padovanoti.

– Va, čia tai kavalierius – džentelmenas, – nusijuokė šalia stovėjusi moteris, – iškart panoro sušalusią mergaitę sušildyti.

Juška suprato ne taip pasakęs, bet nebesiteisino, tik išėmęs iš maišo padėjo ant jos krepšio vieną antklodę ir pagalvėlę. Zita nenorėjo imti, atsikalbinėjo, bet moterims pritariamai raginant – paėmė.

– Ačiū, dabar miegosiu karališkai, – pasakė patenkinta Zita.

Politiniai kaliniai vyrai moteris labai gerbė, visi stengėsi padėti: kas drabužiais, kas maistu.

Aleksandrui su Zita įsikalbėti neteko, brolio bei pažįstamų sutikti taip pat negalėjo, nes jie buvo toliau, pereidinėti neleido juos saugą stribai. Išvedę paskutinius kalinius, liepė rikiuotis po keturis. Pasinaudojęs tuo subruzdimu, Aleksandras perėjo ten, kur buvo brolis ir telšiškiai. Jis sustojo eilėje su broliu, Voronecku ir Purausku. Baigus sustoti, jis perskaičiavo, po keturis buvo penkiolika eilių. Priekyje stovėjo jauni, žvalūs vyrai. Jie jautėsi laisvai, tartum ruoštųsi maloniam pasivaikščiojimui. Tarp jų buvo vienas ir vyresnio amžiaus žmogus su smailia juoda barzdele. Iš laikysenos panašus į kariškį. Užpakalinėse eilėse ėjo daugiau pagyvenę vyrai ir moterys. Surikiuotai kolonai enkavėdistų kapitonas pranešė, kad bus varomi per miestą į centrinį kalėjimą. Įspėjo: kelyje nesikalbėti, nekalbinti praeivių, nebandyti bėgti. Vykdyti visus konvojaus nurodymus. Nepaklusus apsauga panaudos ginklą be įspėjimo. Tuoj koloną apstojo dvylika stribų ir enkavėdistų karininkas. Dviese stribai vedėsi šunis. Atidarius vartus kolona pajudėjo.

Išėjus už vartų, iš priekinių eilių pranešė, kad būtų pasiruošę bėgti. Išgirdus ženklą, įvairiomis kryptimis, kas kur patogiau ir saugiau. Aleksandras nurodymą perdavė į užpakalines eiles. Bet, esant tokiai stipriai apsaugai, pabėgti maža vilties. Netrukus tą realybę suprato ir pabėgimo iniciatoriai. Einant miesto gatvėmis sustodavo daug žmonių, jie palydėdavo kalinius užjaučiančiais žvilgsniais. Priekyje einantys stribai vaikė žmones, kad arčiau kaip per penkis žingsnius neprisiartintų prie kolonos. Keletas moterų kaliniams bandė perduoti maisto, bet stribai su šunimis pastojo joms kelią. Vilkiniai šunys, laikomi prie saitų, įnirtingai lojo. Jų baltuojančios iltys atrodė grėsmingai. Atitrūkę bemat žmogų sudraskytų. Po pusvalandžio iš priekinių eilių perdavė: „Tuoj daina, visiems pritarti." Išėjus į centrinę gatvę, kur daugiau žmonių, suskambo daina „Palinko liepa šalia kelio". Visiems pritarus, daina galingai suskambėjo, plačiai pasklisdama po miestą. Palydos vyresnysis suriko:

– Nutilkit, svolačiai, o tai visus iššaudysime! – paleido automato seriją virš galvų, bet daina nenutilo. Ji skambėjo kaskart vis galingiau, garsiau.

Miesto gyventojai stoviniavo gatvėje, žiūrėjo pro namų langus, net į balkonus išėjo. Visi nustebę žiūrėjo į dainuojančių kalinių koloną. „Greit vėl bus laisva Lietuva!.." Daina skambėjo kaip pranašas, kaip įspėjimas, kad smurtu laisvės nepasmaugs.

Dainai pasibaigus, kaliniai jautė dvasinį pakilimą. Šiuo metu už Tėvynę numirti būtų nebaisu. Padėčiai komplikuojantis, daug kas iš vidurinių eilių prisirinko nuo gatvės akmenų. Jų perdavė ir kraštutiniams. Antra daina suskambo LLA himnas:

Gal vilkai grauš mūsų kaulus,
O gal salvės lydės mus į kapus,
O gal dujos į kamerą suleistos,
Nuo šios žemės pašalins visus...

Stribai, kad nutildytų dainą, paleido vieną šunį, bet pasipylusi akmenų kruša jį greit sugrąžino pas šeimininkus.

Praeiviai, kurių gatvėse rinkosi vis daugiau ir daugiau, ėmė rankomis ploti, pritardami dainuojantiems. Konvojus niršo, bet buvo bejėgis ką nors padaryti. Šaudyti į rikiuotę nedrįso. Gal neturėjo tokių nurodymų, nes kaliniai nebėgo. O šiaip nutildyti negalėjo. Be to, ir į praeivius žiūrėjo su nepasitikėjimu. Miesto gyventojai demonstratyviai pritarė kaliniams.

Antrai dainai pasibaigus, toliau ėjo be incidentų. Netrukus priėjo raudonuojančias kalėjimo sienas. Jų kampuose matėsi bokšteliai su apsaugininkais, kalinių „krankliais" pavadintais. Atidarius vartus, kolona suėjo į kalėjimo kiemą. Čia įsakė susėsti ant purvino grindinio. Konvojaus vyresnysis, skaitydamas sąrašą, kalinius perdavė kalėjimo administracijai. Baigus perdavimą, jau vietinė valdžia, nurengdama kalinius iki nuogumo, atliko patikrinimą. Apnuogino visus bendrai – vyrus ir moteris. Pirmos dvi pagyvenusios moterys nusirengė neprieštaraudamos. Kitos buvo telšiškės Danutė ir Zita. Jos, nusirengusios viršutinius drabužius, visai apsinuoginti atsisakė. Ir reikalaujamos nepakluso. Enkavėdistai ėmė jas spardyti, mušti. „Užmuškite, bet nenusirengsime", – kalbėjo jos.

Kaliniai, matydami neregėtą smurtą, užtardami moteris ėmė balsu šaukti, smerkti enkavėdistus. Enkavėdistai, palikę moteris, metėsi pulti vyrus, išdrįsusius prieštarauti. Bet vyrai, lyg susitarę, visi vienu balsu ėmė šaukti: „Žmonės, gelbėkit, čia baigia mus užmušti!" Kadangi kiemą nuo gatvės skyrė tik metaliniai vartai, kalinių riksmas buvo girdėti toli mieste.

Iš administracinio pastato išėjo pulkininko laipsnio enkavėdistas ir išplūsdamas necenzūriniais žodžiais aprėkė savus už triukšmo kėlimą. Sužinojęs incidento priežastis, įsakė moteris atskirti. Jas nuvedė į pirtį. Ir vyrų kieme nebenurenginėjo. Paviršutiniškai patikrinę, nuvedė į buvusią kalėjimo koplyčią, ten baigė kruopštesnį patikrinimą. Po to nuvedė į kalėjimo pirtį. Ten nuskuto visus plaukus. Žmonės iš pirties išėjo pasikeitę, vienas kito nepažino. Vėliau nuvedė į korpusą ir išskirstė po vienutes. Prieš uždarydami kiekvieną suspardė, baudė už dainavimą kelyje.

– Čia vienutėje pasėdėję dainuoti nebenorėsite, greičiau šunimis staugsite, negu dainuosite, – tyčiojosi enkavėdistai.

„Štai jau ir tikrame kalėjime," – atsiduso Juška peržengęs vienutės slenkstį. Uždarius duris, kurį laiką stovėjo nieko neveikdamas. Vėliau padėjęs ryšulį apsidairė. Kamera labai maža ir niūri. Vienintelis aukštai langelis ir tas užkaltas dėže, matyti mažytis pilko dangaus lopinėlis. Savijauta baisi, tartum į numirėlių rūsį patekus. Betoninės sienos, kadaise baltintos, bet nuo laiko papilkėjusios, purvinos. Vietomis išsikišę raudoni akmenys dar labiau niūrino ir taip slegiantį kameros vaizdą. Patalpa šalta ir drėgna, kampe išsikišęs mažas kampelis krosnies, bet ji šalta, seniai nekūrenta. Kitame kampe stovėjo kibiras, bet tuščias ir kiauras. Sugalvojo išmatuoti

kameros plotą pėdomis: buvo šešios pėdos ilgio ir trys su puse pločio. Tai toks jo pasaulis. Jam beskaičiuojant, brakštelėjo, atsidarė ne durys, bet mažas langelis duryse. Neūžauga prižiūrėtojas, prikišęs pelės veidą, suklykė plonu cypiančiu balsu:

– Nebandyk sienų rašinėti, radęs nors mažiausią įbrėžimą, karcery supūdysiu! Kameroje nešiukšlinti, dienos metu nemiegoti. Ruošai išleisiu vakare. Ar supratai, bandiūga? – Juška tylėjo, tik pečiais truktelėjo. – Ar supratai!?

Aleksandrui pagailo, kad nelaimingasis neprarastų ir taip jau nežmoniško balso. Patvirtino, kad suprato. Neūžauga uždarė langelį. Nušlepsėjęs prie kitų durų vėl klykė savo reikalavimus.

Po ilgo gyvenimo rūsiuose – žiurkyne ir Šiaulių daboklėje, kaip enkavėdistai vadina KPZ (laikino sulaikymo areštinė), pasivaikščiojimas iki kalėjimo, o gal grynas oras, vėliau suspardymas Jušką nuvargino, apsvaigino. Sėdėdamas ėmė snausti. Perdėjęs daiktų maišą į kampą atsisėdo, atsirėmęs į sieną kelius rankomis apkabino ir taip rymojo, kol užmigo. Pabudo pažadintas durų girgždesio.

– Ruošai! – sucypė neūžauga.

Nors nereikėjo, bet Juška dėl įdomumo išėjo. Neūžauga parodė koridoriaus gale duris į tualetą. Ten, be kriauklės ir tupėjimo vietos, daugiau nieko nebuvo. Jis dairėsi, gal ras ką, kas sutrumpintų kameroje nuobodų gyvenimą, bet nieko nerado. Paragintas greičiau, sugrįžo į kamerą. Temo. Kameroje šviesos nebuvo. Lemputė kampe po metaliniu šarvu kabėjo, bet nešvietė. Juška, pabeldęs į duris, paprašė įjungti šviesą.

– Ne romanus skaitai, apsieisi ir be šviesos, – suklykė neūžauga. – Ir kad daugiau man nebelstum, o tai į karcerį nuvarysiu.

Aleksandras įsigeidė pažiūrėti pro vilkelį į koridorių. Jam pridėjus akį, vilkelyje šviesa dingo. Matyt, neūžauga žiūrėjo į kamerą. Bet greit ir vėl sušvito. Žiūrint iš tamsos, jam koridorius matėsi labai gerai. Priešais vilkelį koridoriaus sienoje švietė trijų šimtų vatų lempa. Po lempa budinčio stalas, ant kurio puodynė gal su vandeniu, aliumininis puodukas ir budėjimo žurnalas. Prie stalo sėdėjo tas pats prižiūrėtojas neūžauga. Juška žiūrėdamas tyrinėjo jo išvaizdą: galva didelė, deformuota, atrodė, kad kas spausdamas sugniuždė. Nosis ilga, prasidedanti nuo viršugalvio, tarsi paukščio snapas tęsėsi žemyn, net palikdama viršutinei lūpai vietos. Plačios lūpos visada pravipusios, matyt, išpuvę dantys. Akys mažutės, nuolat mirksinčios. „Jis tikrai panašus į žiurkę“, – stebėjosi Juška. Nusibodus žiūrėti į tą gamtos patyčią, nutarė klotis guolį.

Pasiklojęs apsiaustą, švarką, antklode užsiklojo. Migis patogus, bet užmigti negalėjo. Gulėdamas nuklydo mintimis į Telšius, namus. Paskui užmigo. Pabudo naktį ir labai sušalęs. Apsivertęs ant kito šono susirangė į kamuoliuką – taip šilčiau. Kruopščiau užsiklojęs įsižiūrėjo į langelį. Jame išvydo dvi mirksinčias žvaigždeles. Juškai jas stebint, viena švietė ryškiai ir mirksėjo, lyg pleventų žvakės liepsnelė. Kita

tarpais išnykdavo ir vėl sušvytėdavo. „Žvaigždės, žvaigždės, jūs įžvelgiate į kiekvieną langą, į šviesius rūmus, skurdžias lūšnas ir kankinių kameras. Jei jūs prabiltumėt, papasakotumėt, ką matote, gal susigėstų pasaulis, atsisakytų smurto, melo ir klastos“, – mąstė Juška.

Žvaigždelė, lyg pritardama jo mintims, mirksėjo, keisdama savo formą ir švytėjimą. Žvaigždės – lyg nebylus ryšys. Jas mato visi. Šiuo metu gal į tą pačią žvaigždelę žiūri liūdesio ir skausmo iškankinta jo motina. Ji, nemigos kamuojama, pakilusi iš lovos, vienmarškinė stovi prie lango ir žiūri į žvaigždėtą dangų, lyg ten tikėdamasi išvysti nežinion išvežtus vaikus. Jos tyli širdies aimana, tartum radijo bangos, skrieja į tolimas žvaigždes, atsimušus grįžta į žemę, ieškodama išblaškytų vaikų. Ne vien jo motina, bet šimtai, tūkstančiai šiuo metu žvelgia į žvaigždėtą dangų, pasiilgusios išvežtų artimųjų. Gal ilgėdamasi tėvynės ir Telšių, šiuo metu žiūri į ją ir Laima. „Dievai žino, kur nublokšta ir koks jos likimas?“ – susimąstė jis. Prisiminė kalėjimo kieme purve parblokštą Zitą ir Daną, kurios, kęsdamos sužvėrėjusių enkavėdistų pažeminimą ir smurtą, gynė savo orumą. Juk gali tie sadistai taip pasielgti ir su Laima. Žvaigždės, kurį laiką žiūrėjusios į jo liūdną vienutę, jį raminusios, užslinko už storų kalėjimo sienų. Lange pasidarė tuščia ir tamsu. Nukamuotas liūdnų minčių, jis vėl užmigo.

Pabudo jau auštant. Buvo dar labiau sušalęs. Norėdamas sušilti, ėmė mankštintis, šokinėti. Jam betrypiant, subarškėjo rakinamos durys.

– Ruošai, – pasakė jau kitas prižiūrėtojas.

Juška išėjo. Koridoriuje vietoj neūžaugos stovėjo tvirto sudėjimo prižiūrėtojas.

Šiauliuose (Trakų g. 10) 1940–1941 m., 1944–1990 m. veikė NKVD-MVD-MGB-KGB vidaus kalėjimas Nr. 5, kuriame kalino, tardė ir kankino politinius kalinius. (55.927972, 23.323278) Nuotraukos autorė – A. Malinauskaitė, 2000 m., paimta iš www.genocid.lt.

9

Naktim sapnuojas likusi tėvynė,
Kam žmona, vaikai, kam motina sena,
Aukščiausias Dievas vienas čia težino,
Kada išmuš tau skirta valanda...

Aleksandras Juška

– Kodėl tavo kameroje šviesos nėra? – paklausė jis.

– Nežinau, prašiau vakar, kad įjungtų – neįjungė.

Prižiūrėtojas, nuspaudęs jungiklį, patikrino. Kameroje silpna lemputė užsižiebė. Nors tamsu, bet vis tiek geriau negu absoliuti tamsa.

– Šiandien apšviesiu, – pažadėjo prižiūrėtojas.

„Kai normalus žmogus ir susitarti galima," – pagalvojo Juška, eidamas ruošai.

Tualete rado šluotą. Ji buvo surišta pusmetrio ilgio viela. Panoro atsinešti šluotą į kamerą. „Bet kuo surišti šluotą, kad nepairtų, pastebėjęs prižiūrėtojas neįtartų," – susimąstė jis. Prisiminė turįs nosinaitę. Suplėšęs sumazgė ir surišo šluotą. Vielą sulankstęs įsidėjo į kišenę. Prie durų jį sulaikė prižiūrėtojas. „Įkliuvau," – dingtelėjo mintis. Bet prižiūrėtojas jį grąžino malkų atnešti, pakrauti pakurą.

– Užkursim, ir tau šilčiau bus, – pasakė.

Jis užduotį stropiai įvykdė.

– Degtukų reikia, – pasakė užkrovęs pakurą.

– Pats uždegsiu, eik į kamerą.

Uždarius duris, Juška palaukė, kol prižiūrėtojas pasišalins. Įsitikinęs, kad saugu, išsiėmęs apžiūrėjo vielą. „Pabandysiu su ja sieną pragręžti į kaimyninę kamerą," – nusprendė jis, vartydamas vielą rankoje. Paslėpęs vielą po antklode, ieškojo sienoje patogesnės gręžimui vietos. Apatinės dalies akmenys sumūryti kalkiniu skiediniu, nesunkiai gręšis. Paėmęs vielą pabandė – gręžėsi. Patenkintas vielą vėl paslėpė.

Netrukus atnešė pusryčius: 150 gramų duonos ir dubenėlį dvokiančios sriubos. Ji virta iš neplautų supuvusių bulvių.

Jis prisiminė: varant į pirtį, prie virtuvės kaliniai šakėmis tokias bulves krovė į didelius katilus. Purvinų sušalusių bulvių buvo visa krūva. Sriuba nemaloniai dvokė. Jis, nors ir alkanas buvo, jos valgyti negalėjo. Duoną suvalgęs, išsitraukė vielą ir ėmė ją lyginti. Viela buvo plieninė, stangri, nors pasidavė lyginama. Išlyginęs viename gale padarė suktuvą ir vėl paslėpė po antklode. Prieš gręžimą nutarė Morzės stuksenimu susikalbėti su kaimynine kamera. Bet neturėjo su kuo belsti, nes vienutėje ir

šaukšto nepalikdavo. Nusiavęs pabandė bato kulnu, bet guma – silpnas garsas. Į jo beldimą niekas neatsiliepė. Kaimynui nesigirdėjo arba jis Morzės abėcėlės nemokėjo. Suprato – ši priemonė netinka. Pragręžus skylutę ryšys bus užtikrintas.

Paėmęs vielą ėmėsi darbo. Gręžėsi laisvai. Per keliolika minučių vos ne sprindį pragręžė. Intensyviai dirbdamas pamiršo ir saugumą. Jau gerokai buvo pragręžęs, kai išgirdo rakinant duris. Įėjęs prižiūrėtojas, apie kurį jis buvo susidaręs gerą nuomonę, ištraukė gręžtuvą.

– Tai ką, skruzde pasivertęs, pro sieną išlįsti nori, kad gręži? – paklausė jis.

– Aš negręžiu, ta skylutė buvo padaryta, aš tik patikrinau ar gili, – teisinosi.

– Pažiūrėti, pažiūrėti, – pamėgdžiojo prižiūrėtojas.

Padaręs staigų posūkį, smogė žemiau krūtinės. Aleksandrui užspaudė kvapą, negalėjo oro įkvėpti. Atrodė lyg replėmis sugniaužė kas plaučius ir neleidžia išsiplėsti. Jis nugriuvo ant akmeninių grindų ir skausmingai raivėsi. Įtūžęs enkavėdistas ėmė spardyti.

– Aš tau pragręšiu, prakeiktasis, aš tau pažiūrėsiu, banditų išpera! Aš tau gyvastį išginsiu, – niršo jis.

Pailsęs arba supratęs, kad mažai gyvybės liko, nustojo spardęs. Paėmęs vielą išėjo.

– Jei nepastipsi, protingesnis būsi, – pasakė, uždarydamas duris.

Prižiūrėtojui išėjus, Aleksandras ilgai nesikėlė. Skaudėjo visur, sunku buvo kvėpuoti. Susirangęs į kamuolį kurį laiką gulėjo. Vėliau, sunkiai atsikėlęs, pasiklojo guolį ir vėl atsigulė. Buvo liūdna ir pikta. Pikta dėl bejėgiškumo, kad tave, pavertę gyvuliu, daužo už nieką ir niekam nepasiskųsi. Tegul jis nusikalto kalėjimo tvarkai, bet argi tiek, kad bausdami vos gyvybės neatėmė. „Stikso šunys, tironai," – keikė juos mintyse.

Drebėdamas nuo skausmo ir šalčio vėl išgirdo durų rakinimą. „Ko gero, vėl klius už gulėjimą dienos metu," – pabūgęs atsisėdo.

– Dar nenudvėsei? – pasityčiojo prižiūrėtojas... – Užsitarnavai gero poilsio. Viršininko įsakymu už bandymą išsilaužti iš kameros nubaustas penkioms paroms karcerio, – pranešė viršininko įsakymą. Juška tylėjo. – Ar supratai? – piktai paklausė jis.

– Supratau, tik neaišku, kaip su sprindžiu vielos galima išsilaužti iš pusmetrinių kalėjimo sienų.

– Pašalsi karceryje ir suprasi. Manau, nebenorėsi kaip kirminas sienų gręžti. Skudurus palik, paimk tik apsiaustą ir kepurę ir marš su manimi!

Aleksandras, sunkiai atsikėlęs, išėjo. Eidamas ilgais koridoriais dairėsi, kur vedamas. Kalėjimo vienučių korpusas atrodė labai niūriai, jį veikė slegiančiai. Čia viskas buvo persunkta beteisiškumo ir kančios. Netrukus priėjo koridoriaus sankryžą. Į visas keturias puses driekėsi ilgi koridoriai. Sankryžos centre stovėjo aukštas, iš stiprių metalinių strypų suvirintas narvas. Iš jo patogu apšaudyti visus koridorius.

„Niekšai bijo kalinių sukilimo, todėl ir apsidraudė kulkosvaidžiais," – suprato Juška.

– Rankas laikyt už nugaros, sukt į dešinę! – sukomandavo vedlys.

Koridorius, į kurį pasuko, buvo kur kas platesnis ir durų į kameras čia rečiau. Už durų buvo girdimas prislopintas žmonių šurmulys. Tai rodė, kad kamerose yra po kelis ar keliolika kalinių. Koridoriuose, kas kelintos durys, prie staliukų sėdėjo prižiūrėtojai. Praeinantįjį palydėjo piktais žvilgsniais. Kai kurie sveikinosi su jį varančiu enkavėdistu. Netrukus priėjo koridoriaus galą. Čia buvo milžiniški metaliniai vartai. Prie jų už rašomojo stalo sėdėjo benosis mongolų kilmės enkavėdistas. Priėjus jis nužvelgė Aleksandrą piktu žvilgsniu ir tarė:

– Dar vienas paukštelis įkliuvo ir kiek?

– Penkioms paroms, – atsakė vedlys, perduodamas viršininko įsakymą.

Mongolas, perskaitęs sprendimą, padėjo prie kitų popierių ir nenoriai kėlėsi iš užstalės.

– Iš tų dainininkų? – paklausė.

– Taip. Bet jis, bandiūga, ir vienutėje nenurimsta, kalėjimo sienas griauna.

– Nieko, čia jį greit sutramdysime, – pasakė mongolas atidarydamas vartus. – Bandite, marš! – parodė laiptus žemyn. – Aš tave užkišiu taip, kad dainuoti niekada nebenorėsi, o šuns balsu kauksi.

Nusileidę laiptais į požemį pateko lyg į katakombas, o gal net ir blogiau. Aprasojusios, pelėsiais apimtos akmeninės sienos, o oras dvokė specifiniu kvapu. „Žiurkynas, tikras žiurkynas," – stebėjosi Juška. Koridorius ilgas ir siauras, vienoje ir kitoje pusėje daug durų.

– Stot! – įsakė enkavėdistas mongolas.

Atvedęs prie galinių koridoriaus durų liepė nusigręžti į sieną, o pats rakino duris. Jam rakinant, Juška apžiūrinėjo savo naująjį prižiūrėtoją. Jis nedidelio ūgio, plačiu rytietišku veidu. Pageltęs veidas, pradėjęs raukšlėtis, atrodė tartum džiūstantis obuolys. Priekiniai dantys visi balto metalo. Nosies beveik neturėjo – maža, priplota, tik šnervių skylės matėsi. „Tikras beždžionė," – pagalvojo Juška. Apskritai, prižiūrėtojas tai aplinkai tiko. Ilgai neatrakinant, Juška pastebėjo, kad suka raktą ne į tą pusę.

– Ne į tą pusę raktą sukate, – pasakė jam.

– Tylėt! – suriko „beždžionė". Pakeitęs sukimo kryptį atrakino duris. – Marš! – paliepė.

Vos peržengus slenkstį, durys su trenksmu užsidarė. Kelis kartus spragtelėjo užraktas. Juška kurį laiką stovėjo nejudėdamas. Klausėsi, kaip nutolsta prižiūrėtojo žingsniai. Nutilus paskutiniams garsams, buvo tylu lyg kapų duobėje. Kiek pastovėjęs ėmė dairytis po naują buveinę. Kamera panaši į kapų rūsį. Niūri, nedidelė – vos žingsnis pločio ir du ilgio. Jo ūgis nedidelis, bet ir tai atsigulti vargu ar tilptų. Sienos baigėsi skliautinėmis lubomis, sumūrytos iš netašytų pilkų akmenų. Apipelijusios,

nuo drėgmės rasotos. Virš durų po metaliniu gaubtu elektros lempa skleidė blankią šviesą. Grindys taip pat akmeninės, nelygios, kampe surūdijęs metalinis kibiras, uždengtas mediniu dangčiu. Pakėlęs jį, pasižiūrėjęs net aiktelėjo – iš ten trenkė baisus dvokas. Kibiras pilnas išmatų, prirūgęs, priputojęs, seniai neišpiltas. Laimė, kad sandarus dangtis, kitaip nuo ten esančios smarvės nevėdinamoje landynėje užtrokštų. „Na ką, Aleksandrai, jau tokia kalinio dalia, užkiša kur nori ir niekam nepasiskųsi", – ramino pats save, prisėsdamas kampe.

Sėdėdamas dairėsi, gal ras ką, kas suteiktų nors truputį nusiraminimo. Bet nieko nerado, kamera buvo tuščia, be langelio, tikra karstavietė. Sėdėdamas pastebėjo, kad virš kibiro akmenys sienoje nuzulinti, lyg kas būtų juos nušvietęs. Greit suprato ir dėl ko taip. Nuo sėdėjimo ant kibiro. Atsistojęs pabandė ir jis atsisėsti. Sėdėti ten buvo kur kas geriau, patogiau, negu ant akmeninių grindų. Sėdėti ant medinio dangčio ir šilčiau buvo, ilgiau pasėdėjęs, patogiai atsilošęs į kampą, užmigo. Kiek miegojo, nežino, pabudo labai sušalęs. Norėjosi valgyti. Paskutiniu metu alkis jo niekada neapleido. Jis gulė ir kėlė visada galvodamas apie duoną. Sušalęs norėjo judėdamas sušilti, bet po suspardymo labai skaudėjo šoną. Jis jautė, kad jo sveikata pašlijusi. Koridoriuje pasigirdo žingsniai. Atsidarė ir duryse langelis, jau kitas prižiūrėtojas jam atnešė valgyti.

– Čia tau visai parai, – pasakė prižiūrėtojas, paduodamas gal 300 gramų duonos ir medinį indą su vandeniu.

– Pilieti prižiūrėtojau, leiskite kibirą išnešti, jis labai pilnas ir pridvokęs, – paprašė Juška.

– Tu nori, kad jis kvepėtų, – pasityčiojo prižiūrėtojas uždarydamas langelį ir nukaukšėjo koridoriumi.

Nutilus žingsniams, jis pasižiūrėjo – vienoje rankoje laikąs indą su vandeniu, kitoje – kraukšlę duonos. Vėl atsisėdęs ant kibiro dangčio ėmė valgyti duoną. Kramtė lėtai, neskubėdamas, norėdamas valgymo malonumą tęsti kuo ilgiau, bet sekėsi sunkiai. Labai alkanam duona, vos patekusi į burną, kaipmat nuslysdavo gomuriu žemyn. Suvalgęs duoną sriūbtelėjo lašą vandens. Atsigėręs indą su vandeniu pastatė priešingame kampe.

Dienos karceryje slinko labai nuobodžiai. Sunku buvo atskirti, kada diena, o kada naktis. Nes dienos šviesos čia nesimatė. Paros maistą atnešdavo irgi ne vienu laiku: kada ryte, kada vidudienį, o gal ir vakare.

Pagal jo apskaičiavimą, ketvirtą parą jis panoro Morzės abėcėlės pagalba susisiekti su kitomis kameromis. Bet jo kamera galinė, sunku patikėti, ar kas už sienos yra. Dairydamasis ieškojo kuo belsis, bet nieko nerado. Praradęs viltį bet ką surasti, pastebėjo indą su vandeniu. Indas medinis, belsti tiks. Išpylęs vandenį į kibirą, ėmė belsti. Greit įsitikino, kad indas beldimui netinka. Siena stora, akmeninė, silpnas garsas. Pastatęs indą į kampą vėl atsisėdo. Sėdėdamas užmigo. Miegas buvo nera-

mus, nes sušalo. Sapnavo baisius sapnus, kad nukrito namo stogas. Matyt, besiblaškydamas ir sapnuodamas nuvirto nuo kėdės ir pabudo. Panoro gerti, bet ir vandens nebeturėjo – visos paros normą buvo išpylęs į kibirą. Dabar reikėjo laukti, kol atneš vėl. Alkis, troškulys, blyški šviesa, kapų tyla ir jausmas, kad vienų vienas toje karstaduobėje, veikė jį slegiančiai. „Kažin kuri dabar valanda?“ – susimąstė jis. Pasiklydęs buvo ir laike, nežinojo, diena ar naktis. Taip mąstydamas įsižiūrėjo į bežadę sieną. Galvon smelkėsi neramios mintys. Jis suabejojo ar beišeis kada iš to baisaus požemio. Atrodė, čia begalybę laiko jau sėdi. Apimtas nevilties ėmė melstis. Meldėsi ilgai ir nuoširdžiai, prisiminęs vaikystėje motinos išmokytas maldas.

Dažniausiai taip būna: žmogus Dievą prisimena tik tada, kai įkrenta į nevilties duobę. Norėdamas išsivaduoti, nusivylęs žemiškomis jėgomis, žmogus ir šaukiasi visagalio Dievo. Meldžiasi karštai, atgailaudamas už visas susikaupusias nuodėmes. Karšta malda, lyg kūnui penas – dvasią nuramina. Pasidarė ir jam kiek lengviau, ramiau. Netrukus išgirdo koridoriuje žingsnius, įsiklausė: „Atveda kažką?“ – pamanė. Nors atvestojo nematė, bet džiaugėsi turėsiąs kaimyną. Dabar nors ne vienas bus tame akmeniniame kape. Garsas kaip netikėtai pasigirdo, taip ir vėl nutilo, buvo tylu tylu. Buvo taip tylu, kad net ausyse spengė. „Ką čia galėjo atvesti? Gal iš mūsiškių?.. – mąstė. – O gal ir nieko neatvedė, gal šiaip prižiūrėtojas buvo ko atėjęs?“ Taip pagalvojęs, sunerimo: norėjosi, kad netoli, kaimynystėje, būtų ir kitas gyvas žmogus. Įsivaizdavo, kad atvestas prislėgtas nusiminimo, kaip ir jis pirmą dieną dairosi po akmeninį kapą, į tas pilkas akmenines sienas. Prisiminus savo išgyvenimus, jam pagailo įsivaizduojamojo. Jis jau nebenorėjo, kad ką nors atvestų. „Idiote, ko tu džiaugiesi? – priekaištavo pats sau. – Nejaugi tau bus lengviau, kai kitoje kameroje kankinsis dar vienas žmogus?“ Jis susigėdo savo ankstesnių minčių ir nieko nebelaukdamas vėl sėdosi į savo „karališkąjį sostą“. Sėdėjo nieko neveikdamas, lyg ir negalvodamas. Bet ilgai išsėdėti negalėjo, mintys vėl sukosi apie atvestąjį: „O jeigu atvedė? Reikėtų su juo susisiekti. Ir jam bus lengviau, kai žinos esąs ne vienas.“ Paėmęs dubenį, vėl ėmė belsti į sieną Morzės abėcėlės ženklus. Pabeldęs įsiklausė – nieko negirdėti. Tik savo širdies plakimas. „Per storos sienos, todėl ir negirdėti, pabandysiu į duris,“ – nusprendė jis. Beldžiant į duris, garsas buvo stipresnis. Jis aidėjo visame požemyje, deja, pasiekdamas ir didžiuosius metalinius vartus. Pabeldęs kelis kartus „Atsiliepkite?“ – įsiklausė. Atsakymo nesigirdėjo, bet pasigirdo koridoriumi skubiai artėjantys žingsniai. Jis suprato įkliuvęs. Jo beldimą išgirdo ir prie metalinių vartų sėdintis enkavėdistas. Jis, dubenį pastatęs į vietą, sėdęs ant kibiro laukė, kas bus. Staiga dingtelėjo mintis suklaidinti enkavėdistus, belsti paprastai. Atėjus teigti, kad beldęs norėdamas juos prisišaukti, nes perpildytas kibiras, jį reikia išnešti. Taip ir padarė: stvėręs indą, ėmė stipriai belsti, nustojo beldęs rakinant duris.

– Tai ką, telegrafistu pasidarei? Tu, parazite, ir karceryje nerimsti! – rėkė enkavėdistas išsproginęs akis. Kitas tarpdury stovėjo.

– Ne telegrafistu, o norėjau jus prisišaukti, kad leistumėt kibirą išnešti, jis labai pilnas, – nukėlęs kibiro dangtį rodė, kiek ten visko. Po kamerą pasklido bjaurus dvokas. Enkavėdistai susiraukė, kvapas ir jiems nepatiko. – Va, žiūrėkite, – įrodinėjo Juška.

Enkavėdistai išrėkė keletą keiksmų, pradėjo jį spardyti, mušti kumščiais.

– Še tau, še tau smarvė, še, še! – kartojo jie po kiekvieno smūgio.

Aleksandras suprato – jie neblaivūs. Jis, kaip turėjo dangtį rankoje, taip ir laikė bandydamas juo gintis, kaip skydu dengtis nuo smūgių. Bet spyris į rankas dangtį išmušė, sužeisdamas jam veidą. Pasipylus kraujui, jis norėjo į koridorių išbėgti, bet nepasisekė. Stiprus smūgis jį suklupdė tarpdury. Nuvirtęs raivėsi bandydamas užsidengti veidą. Kitas enkavėdistas, daug girtesnis, spirdamas neišlaikęs pusiausvyros, nugriuvo ant grindų užsiversdamas ant savęs kibirą su visu turiniu. Pasklido toks bjaurus kvapas, kad kvėpavimą gniaužė. Iššokę laukan, užtrenkė duris, palikdami dusti Jušką vieną.

Aleksandras gulėjo vos gyvas. Blogiausia – trūko oro. Nuo nepakeliamo dvoko ėmė žiaukčioti. „Kad nors truputėlį gryno oro, gryno oro," – mąstė jis. Svaigo galva, akyse degė šviesuliai. Jis pabandė atsistoti, bet taip ir nepajėgė: susmuko praradęs sąmonę.

Atsigavo šlakstomas vandeniu.

– Jis – tardomasis, negalima leisti jam nudvėsti, – išgirdo pirmą kalbos nuotrupą. – Parazite, nudvėsti sumanei? Taip pigiai tau nepraeis, dar pasikankinsi, – pagiežingai kalbėjo enkavėdistas.

Pastatę dubenį ant žemės, enkavėdistai išėjo. Užsidarius durims jam vėl pasidarė bloga. Kiek gulėjo – nesuprato, atsigavo labai sušalęs. Per jėgą atsisėdęs apsidairė. Keista, nejaugi jis sapnavo?.. Kamera visai švari ir kibiras savo vietoje. Geriau įsižiūrėjęs, suprato, esąs kitoje kameroje, bet šiek tiek erdvesnėje ir švaresnėje. Ir kibiras kitas – gelsvai dažytas. Nejaugi jis buvo praradęs sąmonę ilgam, kad nejuto, kaip jį pergabeno? Gal net prie mirties buvo. Sukaupęs atmintį, lyg pro rūką, prisiminė matytus vaizdus.

Jį kažkas smaugė, dusino, jis bandė išsivaduoti. Jis išsilaisvino, bet labai keistai. Išsilaisvinęs pakibo ore ir mato ant žemės gulintį save. Vėliau jis matė stebuklingą šviesą, kuri sklido skleisdama keistą garsą – lyg ūžesys, lyg miško šlamesys. Atgavęs sąmonę, išgirdo enkavėdisto žodžius. Jautėsi labai blogai, skaudėjo visą kūną, iš veido vis dar tekėjo kraujas. „Och, niekšai, dar nebaigė kankinti, neleidžia ir numirti." Labai norėjo gerti, bet vandens nebuvo. Darėsi bloga. Atsidaręs kibirą tik žiaukčiojo, bet vėmimo nebuvo. Nustebo, kad ir kibiras tuščias ir švarus. Atsisėdęs ant kibiro dar kartą apmąstė, kaip visa tai nutiko. „Aleksandrai, tau bus pamoka, kalėjime reikia atsargesniam būti," – priekaištavo pats sau.

Netrukus koridoriuje vėl pasigirdo žingsniai. Suskambėjo užraktas. Prie langelio

pasirodė tas pats jį suspardęs enkavėdistas.

– Atsiimk ėdalą, – pasakė jis, paduodamas gabalėlį duonos, į dubenį pripylė vandens. – Tai kaip gyveni, telegrafistu nebenorėsi būti? – Juška tylėjo. – Džiaukis, kad pasigailėjau, o tai būtum mėšle nuskendęs. Laisvės kovotojas šūde nuskendo, cha, cha, cha, – rodė savo cinizmą enkavėdistas uždarydamas langelį.

Į jo patyčias Juška nekreipė dėmesio. Jis jau pripratęs buvo ir žinojo, kad šios kategorijos žmonės kitokie ir negali būti. Jam tos penkios paros karceryje atrodė nesibaigiančios. Ėmė galvoti, kad bausmę jam pratęsė už beldimą į duris. Gyvenimas karceryje buvo įgrisęs iki kraštutinumo. Nuo šalčio, alkio, kankinimo ir nemigos tarpais ėmė rodytis haliucinacijos, pasigirdo rakinamos durys. Tarpdury pasirodė jį čia atvedęs enkavėdistas. Jis, primerkęs ir taip siauras akis, apžvelgė kamerą. Peržengęs slenkstį nukėlė kibiro dangtį, pasilenkęs pažiūrėjo. Viską patikrinęs išėjo į koridorių, bet durų neuždarė.

– Išeik! – sukomandavo jis. – Tavo „kurortas“ jau baigėsi. Bet, girdėjau, ir čia malonių akimirkų turėjai, – pasišaipė jis. – Rankas už nugaros ir pirmyn!

Išvedęs už vartų perdavė kitam enkavėdistui. Jušką grąžino į tą pačią vienutę. Eidamas koridoriais protarpiais matė langus. Labai nustebo pamatęs rytmečio saulę. Iš karcerio išeinant jam atrodė vėlus vakaras. Kaip lengva paklysti laike, neturint laikrodžio ir nematant dienos šviesos. Eidamas netoli koridorių kryžkelės, pamatė iš priekio atvedant du kalinius.

– Stot! Nusigręžt į sieną, – sukomandavo jį lydėjęs enkavėdistas.

Juška jau žinojo kalėjimo taisykles: sutikus koridoriuje kalinius, mažesnioji grupė privalo praleisti didesniąją. Kaliniams priartėjus vieną jų atpažino, tai – Antanas Gečas, jo bendros bylos dalyvis. Kito pusamžio žmogaus nepažino. Gečas praeidamas mirktelėjo. „Juos veda į karcerį,“ – pamanė Juška. Taip ir buvo, eidamas toliau išgirdo metalinių vartų girgždesį.

Vos įleistas į savo vienutę pastebėjo pasikeitimus. Kameros kampe puikavosi naujas kibiras su dangčiu. „Vadinasi, praturtėjau,“ – liūdnai nusišypsojo. „Geradariai“ atėmė paskutinį malonumą nors kelioms minutėms išeiti ruošai.

Taip ir buvo – ruošai nebeleido. Nors kalinio gyvenimas – visur nelaisvė, bet, sugrįžus iš karcerio, ir vienutėje atrodė kur kas maloniau nei pirmą kartą čia patekus. Vienutėje buvo šviesiau ir šilčiau. Iš čia matė nors mažytį lopinėlį mėlyno dangaus. Paliktų daiktų niekas nepaimta. Bet viskas sujaukta, išmėtyta. Daiktus dėliodamas surado kelis džiūvėsėlius, su apetitu juos suvalgė. Paskui, sustojęs prie langelio, ilgai gėrėjosi žiūrėdamas į mėlyną dangaus lopinėlį. Dangus ir dienos šviesa jį džiugino, bet kartu sužadino graudų ilgesį. Kiek nedaug žmogui reikia, kad pajustų laimę: kąsnio duonos, dienos šviesos ir truputėlį mėlyno dangaus.

Netrukus atrakinęs duris prižiūrėtojas pasiuntė jį išplauti vonios patalpas. Jis buvo patenkintas tuo darbu. Po karcerio nusiprausė šaltu vandeniu ir drabužius

išsivalė, kurie po tos priterštos karcerio vienutės buvo mėšlu sutepti.

Atėjo vakaras, kameroje temo. Kai ją apgaubė nakties tamsa, sužibo elektros lemputė, kur kas šviesesnė nei jis paliko. Netrukus atnešė vakarienę: dubenį dvokiančios sriubos, bet ji buvo karšta. Nors bjauri, bet jam, visą savaitę neragavus karštimo, buvo gardi. Išgirdęs signalą „gulti", susiruošęs guolį, miegojo karališkai. Po karcerio, kuriame miegodavo sėdėdamas, vienutėje nakvynė buvo labai patogi. Greit užmigo. Miegojo ilgai ir be sapno. Pabudo rytą prižiūrėtojui pabeldus į duris.

Vienutėje Juška išbuvo du mėnesius ir penkias dienas. Užgavėnių dieną į kamerą atėjo du enkavėdistai. Vyresnysis rankoje laikė sąrašą. Įėję apsidairė, patraukę keletą kartų orą susiraukė. „Raukosi niekšai, vos įėję, o mane trečias mėnuo laiko," – keikė juos mintyse Juška.

– Kaip gyveni? Kaip čia patinka? – tyčiojosi vyresnysis.

Juška, nesugalvodamas, ką į tokius kvailus klausimus atsakyti, žiūrėjo ir tylėjo.

– Kaip jam nepatiks: šiandien Užgavėnių proga gerą porciją mėsos gavo, cha, cha, cha, – juokėsi prižiūrėtojas.

– Kokią porciją? – nesuprato vyresnysis.

– Paklauskite jo, papasakos, – prunkštė toliau prižiūrėtojas, patenkintas savo niekšinga išmone: matyt, pastipus kalėjimo arkliui, o gal pasityčiojimui iš kalinių, sriuboje buvo išvirtos arklio kanopos net su pasagomis.

Rytą, dalydamas sriubą, prižiūrėtojas Juškai vietoje sriubos ir įdėjo tą kanopą. Juška pasibjaurėjęs nenorėjo imti, bet prižiūrėtojas užriko:

– Imk, gyvate, paskui sakysi, kad kalėjime ir per Užgavėnes mėsos nedavė. Mėsa gardi, arklys tik savaitė kaip pastipo, – tyčiojosi.

– Tai ką, jau visą suvalgei? – paklausė vyresnysis.

– Kaliniams sotus maistas uždraustas, – atsakė Juška, – ypač čia, vienutėje, tai grąžinau piliečiui prižiūrėtojui, jam į atmatų kibirą įdėjau, – atsakė Juška pasiruošęs smūgiui.

Bet vyresnysis nemušė, o prie jo nedrįso ir prižiūrėtojas smurtauti. Vyresnysis, pasižiūrėjęs į prižiūrėtoją, šyptelėjo. Atskleidęs lapą sutikrino Juškos rekvizitus ir įsakė vesti į trisdešimtą kamerą. „Nejaugi iškels?" – džiaugėsi Juška enkavėdistams išėjus. Taip ir buvo. Perduodamas tarė:

– Gal mažai banditų turi? Dar vieną atvedžiau.

Kol prižiūrėtojas rakino kameros duris, jis klausėsi prislopinto žmonių šurmulio, suprato, kad kamera didelė ir bendra. Jis jaudinosi, kad vėl gyvens tarp žmonių, galės kalbėtis, bendrauti. Vadinasi, jo vienatvės kančių dienos baigėsi. Smelkėsi ir kita mintis. Kokie ten žmonės? Kaip jį priims? Bet kas bebūtų, vis tiek geriau negu vienutėje. Atidarius duris pirmas įspūdis – kamera didelė ir daug žmonių.

– Sveiki, ponai, – įėjęs pasisveikino jis.

– Sveikas, sveikas, jaunuoli, – sužiurę į jį atsakė keli balsai iš karto.

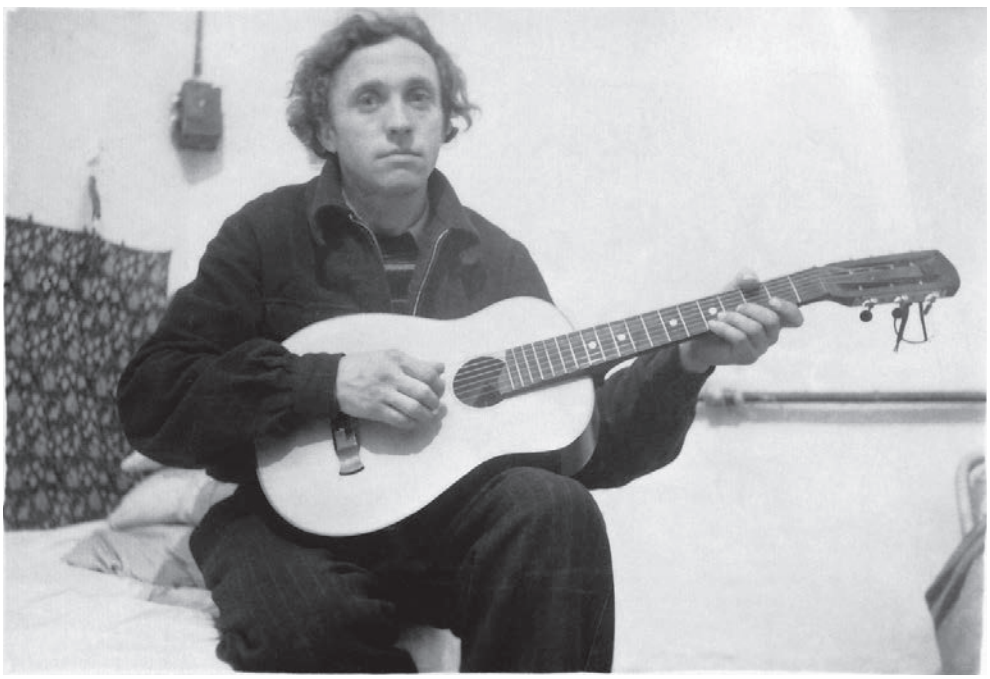

Antanas Gečas

Jam nespėjus apsidairyti, apsupo pažįstamų draugų būrys. Čia buvo iš Telšių vienos bylos draugų: Antanas Gečas, Vytas Voroneckas, Pranas Giniotis ir dar keletas, kurių pavardžių Juška nežinojo. Gečas jį apkabinęs pabučiavo ir rūpinosi kaip tikru broliu.

– Žemaitukų eilės pasipildė, – tarė elegantiškos išvaizdos žmogus.

– Taip, žemaičių greit persvara bus, – atsakė jam Gečas juokdamasis.

– Tu tikriausiai alkanas, valgyti nori? – susirūpino draugai. Gečas nukabino nuo sienos maišą su produktais. Juška pastebėjo, kad panašių maišų ant sienos kabėjo ir daugiau.

– Ačiū, nereikia, vienutėje būdamas pripratau ir nevalgęs gyventi, – atsakė jis, godžiai žiūrėdamas į valgantį prie stalo žmogų, kuris sėdėjo užstaly ir valgė lašinius su duona, užsigardžiuodamas raugintais agurkais.

Tas reginys jį taip pakerėjo, kad prieš savo valią negalėjo atitraukti žvilgsnio. Jis, išbadavęs daugiau kaip du mėnesius, pastaruoju metu apie maistą ir tegalvojo. Jo alkaną žvilgsnį pastebėjo ir kiti kaliniai. Kadangi bendrose kamerose leido gauti siuntinių, dauguma maisto turėjo pakankamai. Jie su užuojauta klausėsi jo pasakojimo apie gyvenimą vienutėje ir karceryje.

Matydami, palyginus su kitais, labai išblyškusį jo veidą, nešė jam valgyti, kas ką turėjo. Aleksandras droviai dėkojo ir valgė daug, bet sotumo nejautė. Gerokai užkandęs, laikydamasis mandagumo ir bijodamas persivalgyti ir susirgti, padėkojęs

atsikėlė nuo stalo.

Gečas pasigyrė taip pat vieną naktį praleidęs karceryje.

– Mes buvome su ponu inžinieriumi, – paaiškino jis.

– Tąsyk, kai susitikome koridoriuje? – paklausė Juška. – Už ką jus baudė?

– Už velnių varinėjimą, – atsakė Voroneckas.

– Jūs spiritizmu užsiiminėjate? – suvokęs apie ką kalba, paklausė Juška.

– Taip, pabandėm iš neturėjimo ką veikti, mus ir užtiko prižiūrėtojas, – paaiškino Gečas.

Aleksandras bendroje kameroje jautėsi gerai, net laimingas buvo. Žmonių daug, visi malonūs. Kameroje beveik visi „politiniai" – tvarka ir susiklausymas. Jis, kalbėdamas su draugais, dairėsi po kamerą, stebėjo jos gyventojus. Puiki atrodė ir kamera: du dideli langai, bet abu su tvirtų strypų grotomis, o kad nesimatytų pro juos – dėžėmis užkalti. Vienoje ir kitoje kameros pusėje atverčiamos lovos, jos tik devynios, tinklinės, sulūžusios, bet kaliniai jas buvo susiraišioję skudurais. Vis patogiau negu ant gryno betono gulėti. Kadaise kamera ruošta dešimčiai žmonių, o dabar gyveno net penkiasdešimt keturi žmonės. „Vargšė komunistinė valdžia, net kalėjimų trūksta," – pamanė Juška, stebėdamas perpildytą kamerą. Vidury kameros stovėjo ilgas keturkampis stalas. Netrukus po vieną, po du žąsele apink stalą išsijudino eiti kaliniai. Kiti pasitraukė toliau į pasienius, kad netrukdytų jiems.

– Tai individualus vakarinis pasivaikščiojimas,– pasakė Voroneckas. – Jei nori, aš tave su kameros gyventojais supažindinsiu, – pasisiūlė jis. Jiems sėdint kameros kampe, einantys aplink stalą gerai matėsi. – Pradėsiu nuo kameros seniūno pono Kaminsko, – pasakė Vytas, rodydamas į atletiško sudėjimo pusamžį žmogų. – Jis – Lietuvos karininkas. Labai išsilavinęs žmogus, moka kelias užsienio kalbas. Jis mūsų kameros seniūnas ir konsultantas visais politiniais klausimais. Paskui jį eina buvęs valsčiaus viršaitis, ponas Daugėla. Šalia jo tas nedidukas – ponas Merkys, buvęs Pasienio policijos skyriaus viršininkas. Kad būtumei girdėjęs, kaip bendroje diskusijoje jie sudirbo komunistą Kniurą.

– Politikoje?

– Taip.

Aleksandras nužvelgė rodomą Kniurą, kuris sėdėjo nuošaly vienas neskusta barzda, mėlyna nosis bylojo, kad tai mėgėjas išgerti.

– Už ką jį pasodino? – paklausė Juška. – Jam dabar reikėtų ponu būti, o ne kalėjime sėdėti.

– Ponu jis jau buvo, tik nemokėjo ponauti. Jis turtingo ūkininko vienturtis sūnelis. Anksti tėvams mirus, dar jaunas paveldėjo tėvų ūkį. Tingėdamas dirbti, o mėgdamas ulioti, greit jį prašvilpė. Išvaržytas, neturėdamas iš ko gyventi, susiuostė su komunistais, platino jų pogrindinę literatūrą, sakėsi uždirbęs geriau nei bet koks eilinis valdininkas. Prieš keturiasdešimtuosius metus metams laiko buvo į kalėjimą

pasodintas. Atėjus rusams, jį išvadavo kaip didvyrį, kaip kovotoją už tarybų valdžią, paskyrė apskrities viršininku. Paskui pasitraukė su rusais. Po karo sugrįžęs vėl užėmė savo vietą. Viršininkaudamas pradėjo smarkiai lėbauti. Vieno girtuokliavimo metu, susivaidijęs, nušovė KGB karininką. Į štabą pranešė, kad jį nušovė nacionalistai. Bet buvo išaiškintas ir pasodintas. Dabar ir sėdi tarybų valdžios kūrėjas, – šyptelėjo Vytas. – Kunigaitį jau pažįsti. Jis inžinierius ir puikus vyras, jis vienas iš sukilimo Kaune vadovų. Jį žiauriai tardo, dažnai grįžta labai nukankintas.

Juška dar kartą įsižiūrėjo į Kunigaitį. Jis liesokas, aštraus žvilgsnio, tiesus, apie stalą ėjo ne kaip daugelis, sunėrę rankas už nugaros, bet ėjo tiesus, rankas sunėręs ant krūtinės.

– Tas su akiniais – mokytojas istorikas Skirmantas. Ir žinai, tarpusavio draugiškose polemikose jis visada žemaičių pusėje, nors pats iš Kauno, aukštaitis. Tas pablyškęs vaikinas – Šikšnelis. Jis partizanavo. Jį suėmė sužeistą, be sąmonės. Norėdami išgauti žinių nepribaigė, bet nugabeno į kalėjimo ligoninę. Dar visai nepasveikusį atvarė į mūsų kamerą. Tas storulis – Auksiūnas, buvęs pienininkas. Jis turtingiausias kameros žmogus. Prieš areštą vedė jauną, turtingą žmoną, ji ir rūpinasi juo.

Juška stebėjo rodomą pienininką. Jis vos į kamerą įžengęs pastebėjo storulį, putliu kunigišku veidu, apvaliu pilvuku poną.

– Tie, kurie kalbasi, jauni vyrukai, buvę policininkai. Tai Radvila, kito pavardės nepamenu. Radvila labai stiprus, geras boksininkas. Jie abu labai gražiai dainuoja.

Jiems besikalbant, atėjo ir Gečas su jaunu vyruku.

– Aleksandrai, būkite pažįstami, čia Pakruojo atstovas – ponas Jonas Žirgelis, Jonio, – su humoru pristatė draugą.

Žirgelis ištiesęs ranką pasisveikino:

– Labai malonu susipažinti.

Kurį laiką visi kalbėjosi.

– Aleksandrą supažindinu su kameros gyventojais, – pasakė Vytas.

– Pirmiausia supažindink su šnipuku Kiauleikiu, – tarė Gečas, galvos mostu rodydamas į pagyvenusį ir apskurusį žmogų.

– Jo supažindinti nereikia, jis pats prie naujoko prisistatys. Nepažįstamas, nematytas žmogus – jam nauja darbo dirva, – nusijuokė Žirgelis.

Daugelis kameros gyventojų jauni, bet buvo keletas ir garbaus amžiaus, o dviem – daugiau negu aštuoniasdešimt metų. Bet abu pakankamai žvalūs, kupini humoro. Nors buvo visai nekalti, tik valgyti pakeleiviui davę, tarybų valdžios buvo pripažinti pikti priešai, bet ir jiems grėsė 10–15 metų lagerio. Jie juokavo: „Nejaugi šimtą metų reikės gyventi kol Stalinui baudą atidirbsiu."

Temo. Greitai uždegė elektros lemputę. Kamerą nušvietė prieblanda. Durims atsidarius, į kamerą įstūmė kunigą su sutana.

– Garbė Jėzui Kristui.

– Per amžius amen, – beveik choru atsakė visi.

– Iš kur jis? – paklausė Juška.

– Tai Žagarės klebonas, – paaiškino Vytas. – Jis labai įdomus žmogus, savo bažnyčioje kasdien giedodavo Lietuvos himną. Areštavo už pamokslą, kuriame ragino parapijiečius vienybės, neišdavinėti vieniems kitų.

– Šaunuolis, – žavėjosi ir Juška. – Kad tokių daugiau būtų...

Kunigas, nusivilkęs sutaną, pradėjo pasakoti apie tardymą, iš kurio jis dabar sugrįžo. Tuoj susidarė klausytojų ratas.

– Jis įdomiai pasakoja, – pasakė Gečas, nueidami su Žirgeliu pasiklausyti.

Greitai vėl atsidarė durys – atnešė vakarienę. Maistą bendrose kamerose išdalydavo tokia tvarka: du kriminaliniai kaliniai atnešdavo prie kameros durų pusstatinę su *balanda* – sriuba. Atidarius duris, jie samčiu pildavo į kalinių pakištus indelius. Pildavo savo nuožiūra. Patiko kalinys, pagriebę ir keletą bulvių įdės, nepatiko, vien skystalo įpils ir niekam nepasiskųsi. Ilgiau sėdintys artimesnių apylinkių politiniai šios sriubos neimdavo, atiduodavo negaunantiems iš namų siuntinių. Kaliniai su indeliais eidavo tvarkinga eile. Kniuras stengdavosi visuomet pirmas atsistoti. Ir dabar pašokęs pirmas prie durų nubėgo.

– Matote, kaip tarybų valdžios kūrėjas laukia sočios vakarienės, – šaipėsi iš jo senukas kaimietis, įkalintas, kad partizanams maisto davė.

– Aleksandrai, ar turi tu indą? – paklausė Gečas, matydamas, kad jis nesiruošia stoti į eilę.

– Neturiu. Vienutėje man atnešdavo mediniame dubenėlyje.

– Imk, aš turiu atliekamą kareivišką katiliuką, – pasiūlė inžinierius Kunigaitis.

Juška padėkojęs paėmė. Pilstytojas, pasižiūrėjęs į išblyškusį jo veidą, pamanė, kad vagišius arba rusų kareivis, kurių kameroje buvo net keli, pagriebęs iš dugno surado jam net keturias bulves. Iš jų buvo dvi sveikos – jas skaniai suvalgė. Po to Gečas pavaišino jį duona su riebalais. Privalgė, atrodė, kad pilvas tuoj plyš, bet valgyti vis tiek norėjosi. Ką reiškė ilgas badavimas! Po vakarienės, visiems dar sėdint savo vietose, seniūnas Kaminskas kreipėsi į Jušką:

– Jaunuoli, noriu tave supažindinti su kameros tvarka. Kas naktį po vieną budime. Tau teks budėti kitą savaitę. Kas trečią dieną plauname kameros grindis, teks ir tau tas darbas. Matai, kampe tą didelį puodą, – parodė ruošai indą. – Mes jį kibiru vadiname, atidarome dukart per dieną – ryte ir vakare. Privalai ir tu tos tvarkos laikytis.

– Ačiū, supratau, – pasakė Juška.

– Nežinau, kaip su tavo nakvyne, kur patalpinti? Lovų mažai, o žmonių daug. Kiek pastebėjau, tu tik vieną antklodę turi. Aš priimti į lovą negaliu, jau dviese gulime. Tavo draugai taip pat po du miega. Gal galėtų kas priglausti? – kreipėsi į

kameros gyventojus.

– Aš priimsiu, – pirmasis pasisiūlė inžinierius Kunigaitis.

– Galiu ir aš priimti, vietos gal užteks, nors ir storokas esu, – tarė kunigas Kalvelis.

Kadangi Kunigaitis pasiūlė pirmasis, Juška ir liko su juo.

– Seniūne, kur teisybė, aš seniai guliu ant žemės, o atėjusį naujoką į lovą guldai! – užprotestavo Kniuras.

– Pone Kniurai, tu tarybų valdžios šulas, tėvo ūkį pragėrei, bolševizmą Lietuvoje kūrei, apskritai, nusipelnęs žmogus, tau reikėtų pūkiniuose pataluose miegoti, ką čia vargti ant tų sulūžusių lovų, – atsakė Merkys.

– Žinoma, kam jam kankintis ant sulūžusių lovų, senam bolševikui, gultų geriau ant išmatų kibiro, būtų šilčiau ir kvapas malonus. Jaustųsi kaip Kremliaus soste įsitaisęs, – pritarė ir Daugėla.

Kameroje nuskardeno juokas. Kameros rusai, nesuprasdami, ko kaliniai juokiasi, klausinėjo, ką pasakė. Bet niekas nesiteikė jiems išversti.

Kniuras, girdėdamas visų patyčias, metęs į seniūną piktą žvilgsnį, pasitraukė. Baigę vakarieniauti kaliniai kėlėsi nuo stalo ir išsivaikščiojo kas kur. Vieni, susėdę grupėmis, šnekučiavosi, kiti – šiaip sau kuo užsiėmė. Mokytojas Skirmantas, pagarsėjęs kameros menininkas – skulptorius, iš duonos minkštimo lipdė šachmatų figūrėles. Kalėjimo administracija į kamerą jokių žaidimų priemonių neduodavo, todėl domino, šaškes, šachmatus kaliniai gamindavosi patys. Kalėjimo duona lipdymui tiko – buvo minkšta kaip molis. Enkavėdistai išaiškinę atimdavo, jų savininkus nubausdavo karceriu arba mėnesiui ir daugiau uždrausdavo gauti siuntinius. Nors ir griežtos baudos, bet kad turėtų kokį užsiėmimą nors prasiblaškyti ar nusiraminti, kaliniai vis tiek darydavo.

Juška liko su draugais telšiškiais. Pasienyje susėdę šnekučiavosi. Prisiminus areštus, jis paklausė:

– Čia esame šešiese. Kokia jūsų nuomonė, kas mus išdavė, nuo ko prasidėjo areštai?

– Negaliu suprasti, – atsakė Antanas Gečas. – Ir kol visi nesusitiksime, vargu, ar sužinosime. Aleksandrai, prisimink, gal tu ar Stasys kam prasitarėte, gal su nepatikimais apie organizaciją kalbėjote? Arba kas nors pastebėjo, kad turite atsišaukimų? Davė ne visai patikimiems?

– Ne, apie tai nė su kuo nekalbėjau, – neigė Juška. – Antanai, tu prisimeni, mūsų kaimynystėje gyveno gimnazistės Jadzė ir Ada. Stasys kartais duodavo joms atsišaukimų paskaityti, bet netikiu, kad jos išduotų. Nes jos iš tokių šeimų, kurios ne mažiau kaip ir mes bolševikų santvarkos neapkentė.

– O Zelba? Kaip tau atrodo jis? – paklausė Gečas.

– Galai jį žino, mes su juo pažįstami nuo vaikystės. Tėvai – pasiturintys ūki-

ninkai. Jis visada nusiteikęs kaip padorus lietuvis. Juk jį ruošėmės priimti į grupę, apie tai žinojo ir Vacys.

– Koks Vacys? – paklausė Liudas Bučys, kaip vėliau Juška sužinojo, irgi priklausąs telšiškių bylai.

– Vacys Šilingis, mūsų grupinis, – atsakė Juška.

– Kas jį rekomendavo?

– Aš, bet kurį laiką su juo bendravo Šilingis ir jo kandidatūrai pritarė. Zelba spalio pabaigoje turėjo prisiekti, bet susirgo, negalėjo ateiti. Prisipažįstu, Zelba apie mus šiek tiek žinojo, bet apie kitus – nieko. Jei jis būtų išdavęs, pirmiausia mus būtų areštavę. Gal dar porą vaikinų, kurie pas brolį ateidavo. Bet taip nebuvo, areštavo iškart daug, visą grupę. Daug ir tų, kurių nei aš, nei brolis nežinojom. Manau, nėra jokio pagrindo manyti, kad Zelba – išdavikas, – pasakė Juška.

– O man atrodo, kad jis ir tik jis išdavikas, – tvirtino Gečas.

– Antanai, taip tvirtinti galima tik turint pakankamai svarių argumentų, – nesutiko Juška.

– Argumentų? Štai tau ir argumentai: jis buvo įstojęs į stribus.

– Buvo, kad išsisuktų nuo kariuomenės, bet iš ten po keliolikos dienų pats išėjo.

– Taip, išėjo, kaip jis pats ir man pasakojo, supratęs, kad su jais jam ne pakeliui, – patvirtino Gečas. – Bet aš pasakysiu tikrąją jo išėjimo priežastį. Jis išėjo ne dėl to, kad susiprato klydęs, ne ten nuėjęs, bet paliko stribus dėl savo bailumo. Jis – didelis bailys. Kaip patys stribai juokėsi, po pirmo mūšio su partizanais jis net suviduriavo ir ėmė verkšlenti, kad atleistų iš stribų. Žinoma, jį atleido, bet prieš atleisdami išgavo iš jo pasižadėjimą, kad su jais bendradarbiaus, bus jų slaptas agentas. Jį užverbavo, supranti? Kadangi jis bailys, silpnavalis, galėjo ir prieš savo valią šnipinėti ir perduoti žinias enkavėdistams. Tai vienas argumentas. Antras: jo dėdė, kuris prieš karą iš Amerikos sugrįžo, – komunistas ir pakankamai aktyvus, ne be reikalo karo metu, 1941 metais, jį aktyvistai sušaudė. Trečias argumentas, rodantis, kas per šeimynėlė: jo vyresnysis brolis Edvardas, mokydamasis Telšių mokytojų seminarijoje, kartu dirbo seminarijoje komsorgu, partiniu sekretoriumi. Štai tau ir argumentai. Gyvenimo logika paprasta – obuolys nuo obels toli nekrenta...

Klausiusieji, nepažįstantys Zelbos, tylėjo. Aleksandras buvo pritrenktas jo argumentacija. Nors jis ir pats apie tai kiek žinojo, bet niekada nepagalvojo apie jų logiškumą. O gal paprastai nekreipė į juos dėmesio. Dabar, girdėdamas kaltinant išdavyste geriausią savo draugą, iš dalies kaltas jautėsi ir pats. Kodėl nesuprato, nepagalvojo apie tai, duodamas Zelbai pirmąjį atsišaukimą? Kodėl? Ta mintis jo neapleido. Nejaugi Zelba jo draugiškumą, atvirumą, pasitikėjimą naudojo piktam? Veidmainiškai jam pritardamas, pataikaudamas, apsimetė ruošiąsis ir norįs į LLA organizaciją stoti, o pats niekšiškai dirbo Judo darbą? Dabar prisiminė, kad kartą ir jį draugo poelgis labai nustebino. Tai buvo vokiečiams besitraukiant iš Lietuvos.

Su vokiečiais į Vakarus traukėsi ir daug Lietuvos gyventojų. Kadangi jie gyveno prie kelio, matė ištisas bėglių vilkstines vežimų, grupes darbininkų. Visi jie bėgo nuo bolševikų į Vakarus.

Kartą Zelba atėjo pas jį. Sėdėdami kambary, kalbėdamiesi žiūrėjo į kelią – vežimais ir dviračiais besitraukiančius žmones. Trys dviratininkai įvažiavo į jų kiemą, jauni vaikinai paprašė motinos gerti. Motina pavaišino juos šviežiu pienu ir pasiteiravo, kur jie važiuoja. „Traukiamės nuo bolševikų," – atsakė jie. Papasakojo, kad vieno šeimą 1941 metais rusai išvežę, kito tėvas tais metais areštuotas ir nieko apie jį nežino. Nebenori daugiau su bolševikais susitikti. Jei matys, kad kitos išeities nėra, geriau eis į Vermachto kariuomenę, negu pasiduos bolševikams į Sibirą išvežami. Padėkojo už pieną ir atsisveikinę išvažiavo.

– Šaunūs vaikinai, – pasakė jis Zelbai, stebėdamas nutolstančius.

– Banditai, – atsakė Zelba.

– Kodėl taip kalbi? – nustebo.

– Aš jų nekenčiu, jie tėvynės išdavikai, sprunka su vokiečiais.

– Tai ką, tu manai, kad rusai mūsų išvaduotojai? – pyktelėjęs paklausė jis. – Visi privalo laukti jų ateinant?

Zelba supratęs, kad per daug nusikalbėjęs, ėmė teisintis:

– Netvirtinu, kad rusai išlaisvintojai, bet ir vokiečiai – ne broliai. Šiuo atsakingu momentu lietuviams nereikėtų bėgti kaip žiurkėms iš skęstančio laivo. Jei jie šalies patriotai, lemtingu momentu privalo likti tėvynėje ir kovoti už ją čia vietoje, Lietuvoje. Nežinia, kiek Lietuva sudės aukų, kiek prireiks jaunų, energingų vyrų.

Atrodė, jo argumentai lyg ir teisingi, kadangi tuo metu Žemaitijoje sklido gandas, kad visą pajūrį ir Žemaitiją išlaisvins iškeltas anglų desantas. Buvo apie tai net atsišaukimai platinami. Jis Zelba patikėjo. Bet širdyje vis tiek liko negeros nuosėdos. Paskui tas paslaptingas Zelbos dingimas jo arešto metu. Bet ir čia jis rado draugui pateisinamų argumentų. Jeigu jis tikrai buvo išėjęs į tualetą, kuris buvo kieme už malkinės, pastebėjęs enkavėdistus supant namą, nebedrįso grįžti į kambarį. Slapčia stebėjo, kas bus toliau. Todėl jį išvedant ir atrodė, kad jis stovi prie sandėliuko.

Diskutuojant laikas bėgo nepastebimai. Po valandos prižiūrėtojas pabeldė į duris, kad visi ruoštųsi gulti. Už pusvalandžio privalėjo visi gulėti. Turėjo likti tik budėtojas, kuris visą naktį saugodavo miegančiųjų ramybę. Sėdėdamas prie stalo, kad prižiūrėtojui pro vilkelį būtų matomas.

– Kam šiandien budėti? – paklausė seniūnas.

– Man, – atsakė pagyvenęs kaimietis.

Kaliniai, kas vakarą guldami ir ryte atsikėlę, kalbėdavo bendrai maldą, giedodavo giesmę „Marija, Marija". Tai kreipimasis į Dievo Motiną užtarimo kenčiantiems.

– Stokime maldai, – paragino seniūnas.

Kaliniai sustojo, kunigo Kalvelio vadovaujami sukalbėjo „Tėve mūsų", o paskui

Radvila užtraukė tenoru „Marija, Marija“. Visi vieningai pritarė. Kameroje esantys rusai negiedojo, bet ir jie iš pagarbos stovėjo rimti, susikaupę. Nors prislopintu balsu, bet giesmė skambėjo iškilmingai. Juška kalėjimo aplinkoje pirmą kartą dalyvavo bendroje maldoje. Įsijautus į giesmės žodžius, apėmė keistas jausmas. Jam pasirodė, kad klūpo mažoje savo parapijos bažnytėlėje, kaip vaikystėje kartu su motina, prie Jėzaus Širdies altoriaus, o giesmę gieda bažnyčios choras.

„Dieve, juk tu teisingas, neleisk žūti mažai šaliai. Uždrausk budeliams lieti nekaltą kraują, paguosk kenčiančius, atverk tamsių požemių duris, išlaisvink kankinius, nudžiovink našlių ir našlaičių ašaras, paguosk iš sielvarto raudančias motinas, žmonas, sužadėtines...“ – meldė kaliniai giedodami. Lyg aimana, lyg smelkiantis skausmas skambėjo jų giesmė. Juška net pasipurtė. Tas bažnytėlės regėjimas buvo toks ryškus tartum realybė... „Amen,“ – išgirdo jis, supratęs, kad giesmė baigta. Po maldos kaliniai klojosi nakčiai guolius.

– Na, žemaituk, ką turi iš drabužių? – paklausė Kunigaitis.

– Antklodę, maišą, pagalvę, rankšluostį ir apsiaustą, – paaiškino.

– Duok pagalvėlę čia, o antklodę paklosiu apačioje, kad tau nuo briaunos nebūtų kieta gulėti. Paltą sulankstęs gali po galva pasidėti, bus aukščiau galvai. Užsikloti turiu šiltą didelę antklodę, užsiklosime abu, – sureguliavo Kunigaitis.

Juška nakvyne naujoje vietoje buvo patenkintas. Nuo arešto pradžios pirmą kartą galėjo gulti nusirengęs. Užsiklojus švelnia pūkine antklode, gulėti buvo gera. Bet užmigti greitai negalėjo, per daug buvo įspūdžių, pasikeitimų. Gulėjo aukštielninkas ir apžiūrinėjo kamerą. Ji labai aukšta, iki lubų mažiausiai keturi metrai. Lubos išgriuvusios, kampuose pilna voratinklių.

– Kodėl nieks voratinklių nenubraukia?

– Nėra šepečio, prašėm kelis kartus, bet nedavė, – atsakė Kunigaitis.

– Vorai laimę neša, – pašaipiai įsiterpė Daugėla.

– Aš vorų nemėgstu. Jie, kaip ir bolševikai, rezga tinklus, voratinklius, – tarė mokytojas Skirmantas.

– Aleksandrai, brolių, seserų turi? Jie mokosi ar dirba? – paklausė Kunigaitis.

– Turiu, bet nesimoko ir nedirba. Vyriausias kariuomenėje tarnauja, o metais vyresnis, kaip ir aš, sėdi šiame kalėjime.

– Štai kaip! Vadinasi, abu su broliu, suprantama, veikėte.

Kameros gyventojai ėmė migti. Užmigo Daugėla ir mokytojas. Tik budėtojas sėdėjo tyliai prie stalo. Juška nemiegodamas įsižiūrėjo į jį.

Senukas sėdėjo liūdnas, sulinkęs, susidėjęs ant stalo nuo darbo sugrubusias rankas. Skruostai seniai neskusti, apžėlę. Iš po vešlių antakių žvelgė prigesusios protingos akys. Jis žiūrėjo į sieną kažko giliai susimąstęs. Gal prisiminė jaunystę, gal namus, artimuosius? Likusius nebaigtus namuose darbus. Jam pagailo to ramaus senelio. „Dieve, ir už ką tokiam ramiam žmogeliui kalėti? Dirbtų savo ūkyje,

augintų javus. Po sunkių darbų atsigultų į jaukią lovą. Dabar tikriausiai be kaltės, lyg žmogžudys ar valkata tampomas po purvinas kalėjimo kameras," – mąstė jis.

– Pone inžinieriau, ar jūs dar nemiegate?

– Ne.

– Ar nežinote, už ką areštavo budintį senuką?

Kunigaitis, pakėlęs galvą, pasižiūrėjo.

– A, Lileikį. Už nieką. Girdėjau, jis pasakojo, kad vasarą paryčiui užėję partizanai paprašė valgyti. Jis, neturtingas ūkininkas, lašinių neturėjo. Davęs duonos, nuėjo į šaltinį atnešti vėsinamo pieno. Niekas nežinojo, kad tą naktį visu pamiškiu buvo suruoštos enkavėdistų pasalos. Jį ir suėmė su pieno bidonėliu. Už partizanų maitinimą namiškius sušaudė, namus sudegino, o jį pasodino į kalėjimą, kad išgautų daugiau žinių. Kiek jį mušė, kiek kankino – šiurpas ima jo klausantis.

– Vargšas senukas, – atsiduso jis, prisiminęs, kaip ir jis kartą nešė pieną iš šaltinio. Ačiū Dievui, jam viskas baigėsi laimingai. Nors vaikščiojo nakties metu ir tolokai nuo namų. Paklajojęs prisiminimuose, ėmė snausti ir Aleksandras. Miegojo be sapno, pabudo išgirdęs stiprų beldimą į duris.

– Padjom, padjom! – rėkavo prižiūrėtojas, belsdamas raktais į duris.

Budintis senukas vaikščiojo po kamerą ir kiekvieną nepabudusį švelniai žadino. Pabudo ir inžinierius Kunigaitis. Atsisėdęs lovoje rąžėsi.

– Labas rytas, – pasisveikino Juška.

– Labas, labas, kaip išsimiegojai?

– Ačiū, labai gerai, net be sapno miegojau. Pabudau tik išgirdęs beldžiant į duris.

Kaliniai kėlėsi, rinko savo guolius, dėliojo į pasienius. Kameros erdvė – visų reikalas. Pasivaikščiojimui į lauką vesdavo po penkiolika minučių du kartus per savaitę. Kad nenusisėdėtų, kaliniai ryte ir vakare vaikščiodavo kameroje, eidami aplink stalą. Todėl savo daiktus dėliojo arčiau sienų, kad netrukdytų vaikščioti. Seniūnas liepė išvėdinti kamerą, atidaryti abu langus. Sustoję, kaip ir vakare, pasimeldė. Po maldos atidarė ruošai kibirą. Užpildami vieni kitiems vandenį, kaliniai prausėsi. Vandens bakelio kameroje nebuvo. Jo duodavo du kartus per savaitę. Bet paimti galėjo turintys papildomų indų. Kai kas vandens atsinešdavo, išnešdami naktinį kibirą išpilti. Vanduo buvo saugomas kaip brangenybė. Neturintys nei indų, nei vandens skolindavosi arba būdavo po kelias dienas nesiprausę. Baigę praustis į tą patį kibirą atliko gamtos reikalus. Juškai, pirmą kartą matant, kaip žmonės, vieni kitų nesidrovėdami, nusileidę kelnes sėdasi ant kibiro, buvo keista ir nejauku. Džiaugėsi, kad jam šiandien nereikia.

– Ponui viršaičiui reikia maisto normą sumažinti, nes per ilgai užima gerą vietą, – bandė pajuokauti šmaikštuolis Merkys. Bet niekas į jo pašaipas nesureagavo. Visiems ta procedūra buvo nemaloni, niekas juokauti nenorėjo.

Pasibaigus ruošai, kibirą uždengė ir pabeldė į duris.

– Ko reikia? – išgirdo piktą prižiūrėtojo balsą.

– Prašom leisti kibirą išnešti, – pranešė seniūnas.

– Nepasiusite, – atsakė prižiūrėtojas ir durų neatidarė.

Atlikę rytinę ruošą kaliniai, turintys maisto, ėmė pusryčiauti. Kas prie stalo, kas kitur sėdėdami, traukė iš maišų produktus ir valgė. Juška su pavydu žiūrėjo tai į vieną, tai į kitą ir seilę rijo. Labai norėjosi valgyti, bet nieko neturėjo ir niekas nepasiūlė. Vienutėje geriau buvo alkį tramdyti. Nematant valgančiųjų ir pačiam lengviau alkį pakęsti. O čia alkis kankino vos ne iki alpulio. Prašyti nedrįso, o siūlančiųjų neatsirado.

Aleksandras, atvestas į bendrą kamerą, jautėsi laimingas. Jis visus gerbė, su visais gražiai sutarė. Dauguma gaudavo siuntinius, jei kuris pavaišindavo, širdingai padėkodavo, jei nevaišindavo, neprašydavo ir nepykdavo. Svarbiausia, gyveno tarp žmonių, galėjo pasikalbėti, bendrauti. Iškalėjęs daugiau nei du mėnesius vienutėje, jis suprato, kiek žmogui reikalingas žmogus, kiek brangi jo draugystė. Jis dažnai prisimindavo skaitytą knygą apie Robinzoną: kiek šis laimės ir džiaugsmo turėjo suradęs Penktadienį. Deja, po pusmėnesio įvyko nemalonumas, sugadinęs jo gerą nuotaiką.

Kartą pusryčių metu inžinierius Kunigaitis, sėdėdamas prie stalo, valgė duoną su rūkytu kumpiu, užsigardžiuodamas česnaku. Kunigas Kalvelis dorojo keptą vištą. Šalia jo pienininkas Auksiūnas valgė pyragaičius su lašinukais ir obuoliais.

– Pone klebone, prašom paragauti pyragaičių, jie švieži, tik vakar kepti, – siūlė Auksiūnas Kalveliui.

Kunigas, paėmęs pyragaitį lyg purviną bulvę dviem pirštais, pakėlęs pauostė:

– Su kuo jie – su uogiene?

– Su lašinukais.

– Tai jau ačiū, negaliu tokių valgyti.

– O gal su obuoliais? – padavė kitą, pats kišdamas sau į burną vos ne pusę pyragaičio.

– Gal geriau su obuoliais, – sutiko Kalvelis ir paėmė du pyragaičius. – Mano skrandis nesveikas, blogai žuvį ir vištieną virškina. O jau kitos mėsos, lašinių visai negaliu valgyti.

– Taip, lašinukai – sunkokas maistas, – pritarė ir Auksiūnas. – Aš namuose taip pat skrandžiu negalavau, galėjau valgyti tik vištieną. Dabar jaučiuosi truputį geriau, valgau pyragaičius su lašinukais ir nesiskundžiu.

– Laimingas tu, broli, laimingas, – lingavo galvą kunigas Kalvelis.

Pavalgęs, atsinešęs maišą, atrinko sugedusius produktus. Padėjo ant stalo du gabalus sugedusios mėsos. Vieną gabalą pakėlęs pauostė ir susiraukė:

– Fui, kaip pradvokė. Ką tu pasakysi – savaitė laiko kaip atnešė ir jau sugedo.

Išėmė ir duoną apipelijusią. Nuėjęs nuo lango atnešė ir kitą maišą. Jame irgi

rado sugedusį gabalą pyrago. Sugedusių produktų rado ir Auksiūnas savo maiše. Atrinkęs padėjo ant salo ir jis.

– Šilta, už tai ir genda greitai, – atsakė pienininkas Auksiūnas, atrinkinėdamas sugedusius pyragaičius, duoną.

– Sveiku skrandžiu dar galima juos valgyti, nepakenks, – pakėlęs pelėsiu pažaliavusią duoną, kalbėjo kunigas Kalvelis.

– Žinoma, juk nieko nekenks, – valgydamas paskutinį pyragaitį, pritarė ir Auksiūnas.

– Bet kam atiduoti? Kurį alkaną pamaitinti? – susirūpinęs dairėsi Kalvelis.

Šalia jo stovėjo ir varvino seilę pageltusiu veidu ruselis, buvęs kariškis, teistas už pabėgimą iš fronto. Toliau – išblyškęs vaikinas Šikšnelis. Buvęs partizanas, su pusiau nutraukta plaštaka. Juška ir dar keliolika kitų, negaunantys arba retai gaunantys siuntinių. Jie visi buvo alkani.

Juška, stebėdamas juos ir girdėdamas pokalbį, negalėjo suprasti, kodėl jie produktus laikė maiše, kol sugedo. Kodėl anksčiau neatidavė alkaniems, kurie su dėkingumu būtų priėmę? Jei nenorėjo atiduoti komunistėliui Kniurui arba skundikui Kiauleikiui, galėjo atiduoti savo vienminčiams, politiniams... Jam taip samprotaujant ir žiūrint į krūvas sugedusių produktų, modamas ranka, jį pašaukė kunigas Kalvelis.

– Jaunuoli, eik čia!

– Klausau, pone klebone, kuo galiu tarnauti? – tarė žiūrėdamas Kalveliui į akis.

– Jaunuoli, juk tu alkanas, imk ir valgyk, aš tau juos dovanoju, – parodė į sugedusius produktus.

Juška paraudo. Nors labai norėjo valgyti, rijo seilę, matant kitus valgant, bet kunigo „dosnumas“ jį įskaudino. Jam buvo apmaudu ir pikta.

– Ačiū, pone klebone, jei juos galima valgyti, pasilaikykite sau, kad nepritrūktumėte, ir gydykite jais sugedusį skrandį. Aš ilgai badavau vienutėje, kaip nors pakentėsiu ir čia, – atsakė jis.

Kalvelis susiraukė, putlus jo veidas paraudo. Piktai pažiūrėjęs tarė:

– Jaunuoli, tavo amžiuje su vyresniais reikėtų būti mandagesniam, jausti pagarbą ir dėkingumą.

– Dėkingumą? Už supelijusią duoną ir dvokiančią mėsą? To jau per daug, pone kunige. Tokių patyčių negaliu klausyti, – atskėlė ir nuėjo, nes buvo jaunas, stokojo savitvardos ir etikos.

Jo per garsiai pasakyti žodžiai atkreipė arčiau buvusių dėmesį. Visi sužiuro. Daug kas pritariančiai jam šyptelėjo. Tarp jų – ir inžinierius Kunigaitis.

– Koks akiplėšiškumas! Koks neišsiauklėjimas! – karščiavosi Kalvelis, rinkdamas nuo stalo produktus.

Pienininkas nunešęs produktus sumetė į kibirą. Taip pat padarė ir Kalvelis.

Negaunantieji siuntinių žiūrėjo į juos smerkiančiais žvilgsniais.

– Aleksandrai, ateik, – pakvietė inžinierius Kunigaitis. – Įsitikinau, tu šio to vertas, imk, valgyk, – padavė truputį duonos, kumpio ir visą galvutę česnako. – Česnako valgyk daugiau, mūsų sąlygomis reikalinga.

– Ačiū, nereikia, – iš mandagumo atsisakinėjo jis. Bet primygtinai siūlant, paėmė ir su apetitu suvalgė.

Kunigas Kalvelis ir Auksiūnas į juos pasižiūrėjo kaip į suokalbininkus. Nesusipratimą nutraukė pasigirdęs durų rakinimas. Į kamerą įėjo du prižiūrėtojai: budėjęs ir priimąs budėjimą.

– Patikrinimas! – paskelbė seniūnas.

Kaliniai, metę valgyti, sustojo vienoje kameros pusėje į eilę. Priimąs budėjimą prižiūrėtojas Smilgys, atsivertęs žurnalą, skaitė kalinių pavardes ir stebėjo, kaip kviestasis pereina į kitą kameros pusę. Baigęs tikrinti Smilgys pasiteiravo, kokių klausimų yra.

– Norėtume kibirą išnešti, – pasiskundė seniūnas Kaminskas.

– Baigsiu priėmimą, galėsite išnešti, – pasakė prižiūrėtojas išeidamas.

Valdžiai išėjus, Kunigaitis patylomis Juškai pasakė:

– Tas prižiūrėtojas – geras žmogus.

Po patikrinimo kaliniai vėl iškriko. Kas baigė valgyti, kas šiaip ką veikė. Kniuras, kaip ir kas rytą, mankštinosi, stiprino raumenis. Mėgo vaikščioti žemyn galva rankomis. Tai ir dabar rankomis žingsniavo aplink stalą.

– Ponai, žiūrėkite, mūsų bolševikas, negebėjęs pasaulio aukštyn kojom apversti, iš pykčio pats apvirto, – pasišaipė Merkys.

Kniuras buvo beeinąs dar kartą apie stalą, bet, išgirdęs rakinant duris, suprato, kad pusryčius atneša. Stojęs ant kojų, stvėręs indelį nuskubėjo pirmas eilę užsiimti. Prie maisto jis visada stengėsi būti pirmas. Durims atsidarius, atkišęs indelį žiūrėjo į dalintoją pataikūniškomis akimis, tartum maldaute maldavo, kad įpiltų du samčius ir tirščiau. Sriuba, kaip ir visuomet, dvokianti, be krislelio riebalo. Sriubos pilstytojas, *balandioru* vadinamas, šiandien buvo rusas ir neblogai nusiteikęs. Samčiu pamaišęs, patraukė dugnu, pasėmęs tirščiau sukratė į Kniuro indelį, antrą samtį skysčių užpylė. Kniuras, traukdamasis atbulas, dėkingai linkčiojo. Paskui Kniuro indelius pakišo rusai, buvę kariškiai. Juos *balandioras* taip pat pažinojo, užjautė. Visiems keturiems įpylė po du samčius. Juška stovėjo dešimtas. Jam taip pat pasisekė – nors vieną samtį tegavo, bet įkrito trys bulvės. Nudžiugęs pasiskolino iš draugų šaukštą ir ėmė valgyti. Bet džiaugėsi per anksti: dvi bulvės visai supuvusios, nevalgomos.

– Ot velniava, nusišypsojo laimė, bet netikra, – išėmęs supuvusias bulves sudėjo ant stalo.

– Nesisielok, jaunuoli, atsitiktinė laimė, kaip ir kelionės meilė, dažniausiai būna netikra.

Užgesus lempai kamera užsipildė melsva rytmečio šviesa. Papusryčiavę kaliniai pradėjo eilinę gyvenimo dieną. Šikšnelis, pagarsėjęs kameros juvelyras, nors ir invalidas, viena ranka sėkmingai galando adatas. Be jokio įrankio, naudodamasis stiklo šukele ir grindų betonu, iš gabalėlio vielos pagamindavo vos ne kaip fabrikines adatas. Pagaminęs keletą adatų mainydavo su gaunančiais siuntinius į maistą. Tomis adatomis kaliniai siuvinėjo suplyšusius drabužius, adė kojines. Kameroje buvo ir siuvėjas. Tai dėdė Matas. Jo du sūnūs – partizanai. Jis kalinamas už bunkerio įruošimą partizanams savo kluone. Dėdė Matas iš atliekamų drabužių, antklodžių siuvo kameros gyventojams patogiausias šlepetes, žiemines kepures, net pirštines ir kojines. Siūlų siuvimui prisitraukdavo iš turimų lininių arba kariškų rankšluosčių. Žirklių neturėjo, medžiagą pjaustydavo iš bato pasagėlės pagamintu peiliuku. Dėdė Matas peiliuką labai brangino. Dienos metu juo naudodavosi, o vakare, eidamas gulti, vėl prisisegdavo prie bato kulnies, kad netikėtai užklupusi krata jo nesurastų. Kalėjime dažnai darydavo patikrinimus. Enkavėdistai daug kartų kilnojo, apžiūrėjo jo batus, bet pasagėlės – peiliuko neįtarė. Kaliniai įgytas adatas irgi labai brangino, slėpdavo drabužiuose, batuose arba kameros sienose. Už rastą adatą enkavėdistai bausdavo penkiomis ar daugiau parų karcerio.

Mokytojas Skirmantas pasižymėjo menininko gabumais. Lipdė iš duonos minkštimo skulptūrėlę. Visi stebėjosi ir spėliojo, ką sumanė mokytojas įamžinti. O jis tylėjo, paslapties neišdavė.

Kunigas Kalvelis su Auksiūnu – aistringi šachmatininkai. Tai ir dabar užsimaskavę, kad nepastebėtų pro durų vilkelį, pasikloję rankšluostį – išmargintą šachmatų langeliais, statė mokytojo Skirmanto pagamintas figūrėles. Aleksandras, pasiskolinęs iš Daugėlos adatą, lopė švarko rankovę ir kalbėjosi su draugais telšiškiais. Gečas ir Bučys pasakojo apie savo areštą. Pašaukęs juos Žirgelis pasiūlė paruošti naują lentą spiritizmo seansui. Išlupę iš stalo šono lentą, ėmė braižyti reikiamas linijas, ženklus. Dirbo susėdę ant grindų, stalu užsidengdami nuo durų vilkelio. Geresniam jų užmaskavimui prie stalo susėdo keletas kalinių.

– Vyrai, kada kalbėsite su velniais? – paklausė dėdė Matas, spiritizmo seansų mėgėjas.

– Dėde, mes dabar padarysime tokią lentą, kad joje ne tik velniai susirinks, bet ir pati Antikristo Lenino vėlė ateis, – juokavo vaikinai.

Likus Juškai vienam, prisistatė Kiauleikis:

– O! Tu ir siuvėjo amato moki!

– Raukiu, kiek gebu.

– Aš, būdamas būry, irgi išmokau viską pasidaryti. Būdavo, susėdam prie laužo ir lopome suplyšusius drabužius.

– Vaikystėje, pionierių būry esate buvęs? – tartum nesuprasdamas apie kokį būrį jis kalba, paklausė Juška.

– Na ką tu, aš partizanas buvau.

– Jus buvote partizanas? – suvaidino nustebusį Juška.

– Taip, mane sužeistą be sąmonės ir paėmė. Nuo praeito rudens partizanavau. Och, būdavo, pasvilindavom stribus, įvarydavom jiems baimės. Tu telšiškis?

– Taip, – atsakė Juška, stebėdamas pašnekovą iš arti.

– Telšių miškuose daug partizanų?

– Pamiršau suskaičiuoti, – šyptelėjo Juška.

– Jūsų tokia veikli organizacija, tikiuosi, teko būti ir miške, pasipraktikuoti partizanauti? – klausinėjo Kiauleikis. – Pamenu, pas mus iš miesto ateidavo tokie jauni vyrukai kaip tu. Och, ir drąsūs būdavo, nieko nebijodavo, – gyrėsi jis, norėdamas įsiteikti, įgyti Juškos pasitikėjimą.

– Yra ir drąsių pasaulyje, – pritarė ir Juška.

– Aš tau atvirai pasakysiu: mes patys kalti, kad čia sėdime.

– Kodėl?

– Per daug humaniški buvom. Reikėjo griežčiau su išdavikais. Reikėjo šaudyti visus be pasigailėjimo, mažiau išdavysčių būtų buvę.

– Va čia tu teisus, – pritarė ir Juška, – išdaviko ir aš negaliu pakęsti kaip pasiutusio šunies.

– Tau yra tekę nors vieną stribą sudoroti?

– O tu ar daug jų pribaigei būry būdamas? – į klausimą klausimu atsakė Juška.

– Tavęs nebijau, atvirai pasakysiu – teko, – nusišypsojo jis. – Na, o tu? – vėl klausė pašnekovas, per daug išsiduodamas esąs šnipukas. – Tu manęs nebijok, mes politiniai, turime būti vieningi. O kad geriau vienas kitą pažintume, reikalingas atvirumas.

Į jų pokalbį atkreipė dėmesį ir Daugėla, jis įspėjamai mirktelėjo. Juška apsidairė, lyg ruošdamasis ir Kiauleikiui pasakyti kažką svarbaus, patylomis tarė:

– Aš tavimi pasitikiu, tu – ne išdavikas, bet, žinok, mūsų kameroje yra tikras išdavikas. Enkavėdistų užverbuotas šnipas, provokatorius.

– Taip? – nustebo Kiauleikis.

– Supranti, kai buvau vienutėje, susipažinau su vienu prižiūrėtoju. Jis – mūsų žmogus. Papasakojo, kad trisdešimtoje kameroje yra įkeltas specialus provokatorius, kuris už lėkštę buizos viską pardavinėja. Man nupasakojo, kaip jis atrodo. Aš kelinta diena visus stebiu, bet negaliu suprasti, kuris. Gal tu man padėtum? Tikiuosi, partizano akis įžvalgesnė negu mano.

– Įdomu, – nustebo Kiauleikis kiek sunerimęs.

– Jis senyvo amžiaus, stambokas, sakė, gerokai pliktelėjęs. Dažnai būna nesiskutęs. Tikriausiai specialiai nesiskuta, kad nepažintų. Mėgsta kerzo batus avėti, rengiasi vilnoniu megztiniu, milo kelnėmis, – Juška žiūrėjo į Kiauleikio aprangą ir pasakojo. Kiauleikio net veidas pasikeitė, atrodė sumišęs.

– Negali būti, čia tokio kaip ir nėra, – pasakė dairydamasis, lyg ieškotų ir jis.

– Ir aš lyg nematau tokio, bet prižiūrėtojas – savas žmogus, sumeluoti negalėjo. Keista, iš jo pasakojimo panašumo yra į tave. Bet tu buvęs partizanas, apie tave ir kalbos negali būti.

– Žinoma, žinoma, kokia čia kalba, – pasiskubino pritarti Kiauleikis, stengdamasis išvengti Juškos žvilgsnio. Matėsi, kaip virpa jo šnervės. Jis ne juokais sunerimo. – Gerai, mes kitą kartą pakalbėsime, dabar einu ir aš, turiu kai ką susitvarkyti.

Juška šyptelėjo, žiūrėdamas į nueinantį išdaviką. „Atsikando?“ – pamanė jis. Dabar jis neabejotinai įsitikino, kad Kiauleikis provokatorius ir nemokša.

Kameros rimtį sutrikdė pasigirdęs durų rakinimas. Kaliniai sužiuro. Atidaręs duris, prižiūrėtojas Smilgys liepė gabenti kibirą. Kibiras sunkus, gal penkių normalių kibirų tūrio. Šonuose – nešimui rankenos. Kad pavyktų išgabenti, reikėjo stipresnių vyrų. Seniūnas paskyrė telšiškius – Liudą Bučį ir Anicetą Liaudginą. Einant į kitą koridoriaus galą, kur buvo tualetai, Smilgys jų nelydėjo, nors kalėjimo taisyklės to reikalavo.

– Žiūrėkite, vaikinai, neiškrėskite kiaulystės, – pasakė jis ir nuėjęs atsisėdo prie savo staliuko.

Kaliniai išpylė išmatas, išskalavo vandeniu kibirą ir sugrįžo į kamerą. Įleidęs juos vidun, prižiūrėtojas piktai užsipuolė Kaminską:

– Seniūne, kodėl nedrausmingus kalinius pasiuntei? Dabar pats eik tualeto valyti. Ko žiopsai? Greičiau!

Kaminskas, nužvelgęs kibirą išnešusius vaikinus, nieko nesakė ir išėjo. Bučys su Liaudginu stovėjo apstulbę.

– Mes tikrai nieko nepriteršėme, ir ko tas prižiūrėtojas kabinėjasi, – stebėjosi jie.

Kameroje kaliniai girdėjo, kaip prižiūrėtojas piktai keikė Kaminską.

– Jūs elgiatės kaip piemenys! – užsipuolė juos viršaitis Daugėla. – Jei prižiūrėtojas kiek žmogiškesnis, jūs kiaulystes krečiate.

– Negražu taip daryti. Jūs darote gėdą visiems, – pamokslavo ir kunigas Kalvelis.

– Mes nieko blogo nepadarėm, tikrai nieko, – pyktelėjęs įrodinėjo Liaudginas.

– Ko puolate vaikinus? – užtarė inžinierius Kunigaitis. – Aš tikiu, jie nekalti. Čia tų stribų sena išmonė, panoro žmogų pakankinti ir kabinasi prie nieko. Tas Smilgys tik vaidina geresnį, o niekšelis kaip ir visi stribai, – nusikeikė jis.

Kaminskas, Smilgio baramas, tylėjo. Jis seniai suprato, kad prižiūrėtojas politiniams palankus. Tuo įsitikino prieš dvi savaites išvarytas tualetų plauti. Smilgys išklausinėjęs, iš kur, kada areštuotas, kaip brolio vardas, kur dirba. Perdavė brolio linkėjimus ir tik broliui, ir jam žinomo reikalo svarbią žinią. Nuo to ir prasidėjo pasitikėjimas. Jis kelintą kartą praneša svarbias žinias iš laisvės. Šiuo metu, varant jį koridoriumi, Smilgys pastebėjo iš priekio ateinantį korpuso vyresnįjį enkavėdistą Ivanovą. Norėdamas pavaizduoti griežtą su kaliniais, jis ir koneveikė jį varydamas.

Kaip bolševikiniuose kalėjimuose priimta, prižiūrėtojas turi būti brutalus su kaliniais. Už bet kokį ryšį su kaliniais, ypač politiniais, jį patį nuteistų kaip politinį.

Nuėjus į tualetus, kurie buvo visai švarūs, Smilgys davė Kaminskui pasiskaityti laikraštį su didžiųjų valstybių vadovų kalbomis. Kaminskas ryte rijo vadovų kalbas, o Smilgys stovėdamas tarpdury stebėjo, ar kas neateina.

– Na, kaip? – baigus jam skaityti, paklausė Smilgys.

– Puiku, jei prisimena, vadinasi, nepamiršo. Ir tonas pakankamai griežtas, manau, susitvarkys mūsų naudai, – samprotavo Kaminskas, grąžindamas laikraštį.

– Turiu keletą naujienų. Klausia iš laisvės, kaip dauguma kalinių, žinoma, politinių, žiūri į pabėgimą, jei tokia proga atsirastų?

– Keistas klausimas. Žinoma, teigiamai ir kuo greičiau, bet kaip? – šyptelėjo Kaminskas.

– Tuoj paaiškinsiu, – pasakė Smilgys. – Šio mėnesio gale ar kito pradžioje daug politinių kalinių išveš į Vilnių. Dar nežinau, kuo veš – traukiniu ar sunkvežimiais. Tai sužinosiu vėliau. Jei autotransportu, veikiančios grupės pajėgios užpulti. Jūsų užduotis – patylomis ruošti žmonių grupes tam momentui. Kad žmonės nepasimestų, žinotų, ką daryti. Iš aktyviausių ir sumaniausių sudaryk grupę savo kameroje. Tik būk apdairus apie tai kalbėdamas ir, gink Dieve, neminėk manęs. Žinok, informatorių visose kamerose yra. Jie ir nuo mūsų slepiami.

– Supratau, – pasakė Kaminskas. – Pasiūlymas įdomus, reikia pasinaudoti.

– Dar štai kas. Apie mane – niekam nė žodžio. Geriausiu atveju – vienam, dviem, patiems patikimiausiems. Jei tave su Kunigaičiu netikėtai iškeltų į kitą kamerą, paliksi su manim ryšį palaikyti. Įsidėmėk slaptažodį: man priimant pamainą, per patikrinimą jis paklaus: „Kada šiemet bus Velykos?“ Aš jį iškeiksiu ir kaip baudą išvarysiu tualetų plauti, ten ir pasikalbėsime.

– Aišku, – pasakė Kaminskas.

– Ir dar vienas dalykas: šiandien prieš pietus virš jūsų kameros, trečiame aukšte, kalinami nepilnamečiai numes savo lango skrynią, ji krisdama numuš ir jūsų lango užkalą. Noriu, kad gyventumėt šviesiau. Pasistenk, kad tuo metu, imdami savo produktus, nepakištų kas rankos ar galvos. Išsiimkite iš lango visą maistą, nes jis kartu su užkalu nukris žemyn. Kiauleikio ir Kniuro pasisaugokite, jie tikrai užverbuoti. Yra ir dar kažkuris, bet aš dar nežinau. Atrodo, jau ir mane apskundė, kad esu su kaliniais labai draugiškas.

– Reikėtų juos pamokyti.

– Nereikia, nelieskite, žinomi geriau, negu naujus įkels. O dabar einam į kamerą, ten keiksnok mane kaip bjaurų stribą.

Kaminskas įrodymui, kad tikrai dirbo, apsilaistė vandeniu drabužius. Koridoriuje sutiko kalėjimo medikus – gydytoją Kaplaną ir medicinos seserį Magomajevą.

– Rankas už nugaros ir judėk! Greičiau judėk, bandiūga! – suriko Kaminskui

medikams girdint. Dar į koją spyrė, pastarasis nuo netikėto smūgio vos nesuklupo. Atsimušęs į sieną, skubiais žingsniais nuėjo į kamerą.

– Ui, kur tu jį vedi? – paklausė Kaplanas, kalėjimo vyr. gydytojas.

– Į kamerą, tualetus plovė, – paaiškino Smilgys.

– Gerai, uždaryk ir pereisime tavo kameras.

Sugrįžus į kamerą Kaminską apspito kaliniai. Visi laukė nekantraudami, ką jis pasakys, kalti vaikinai ar prižiūrėtojas Smilgys?

– Vaikiniai nekalti. Ten nieko nepriteršta. Korpuse šiandien medicininė apžiūra, prireikė stribui, kad tualete kas kriaukles iššveistų. Mūsų kamera paskutinė nešė kibirą, mus ir išvarė, – paaiškino Kaminskas. – Visus nagus nuplėšiau, kol padariau.

– Et, seniūne, nesielvartauk, juk kalėjimas – mūsų namai, reikia kam nors apsišvarinti, – pasakė Merkys su humoru, norėdamas išsklaidyti susidariusią nervinę įtampą.

Ginčą dėl vaikinų nekaltumo laimėjo prižiūrėtojo Smilgio priešininkai. Dauguma patikėjo, kad Smilgys toks pat bjaurus stribas kaip ir visi kiti.

Kameros langą kaliniai naudojo vietoje šaldytuvo. Už jo susidėdavo gautus iš namų greitai gendančius produktus. Lango antvožas suteikdavo kaliniams nepatogumų, temdęs kamerą, bet tuo pačiu slėpė langą nuo bokštelio ir administracijos. Kaliniai už jo laikė produktus ir atidarinėjo kada tik norėjo. Be to, langu naudojosi ir rūkoriai. Tabako kameroje turėjo visi rūkoriai, bet degtukus ir bet kokią uždegimo priemonę kameroje laikyti buvo kategoriškai draudžiama. Rūkoriai dažnai kankindavosi nerūkę vien dėl to, kad neturėjo kuo prisidegti. Retai kurie budintys prižiūrėtojai duodavo pridegti. Dažniausiai pasišaipydavo, pasityčiodavo ir viskas. Kaliniai ėmė patys ieškoti priemonių, kaip pasigaminti ugnies. Netrukus surado ir išeitį. Susukę iš sausos vatos cigaro storio ruloną, kočiodavo tarp delnų iki sukietėjimo. Po to, padėję ant stalo, bato padu kočiodavo intensyviai iki įkaitimo. Pradėjus smilgti, staiga jį pertraukę per pusę švytuodavo, kol įsirusendavo ugnis. Bet vatos atsargos greitai baigėsi, rūkoriai vėl liko be ugnies. Bandė ugnį išgauti kaip pirmykščiai žmonės, trindami sausus pagalius. Trynė ilgai, pasikeisdami, bet ugnies neišgavo. Pagaliau surado racionaliausią išeitį. Nuviję iš medvilninės medžiagos virvutę, uždegė ir pakabino už lango. Virvutė ruseno pamažu. Maždaug vieno metro ilgio, užtekdavo visai parai. Ir dūmino mažai. Smilkstančią virvutę nuo lauko pusės slėpė lango užkalas. Esant uždaram langui, į vidų kvapas nepatekdavo. Išradimas puikus. Rusenančią virvutę praminė „vaidilučių aukuru“.

Kaminskas, žinodamas artėjantį įvykį su lango antvožu, suko galvą, kaip įtikinti kameros gyventojus atsiimti iš lango savo produktus. Jis žinojo, kad, mušant antvožą, viskas nukris žemėn, ir niekas nebepasiims. Prisiminė, kad po kameras vaikšto gydytojų komisija.

– Ponai, eidamas koridoriumi mačiau gydytojo Kaplano komisiją – lanko

kameras. Gali ateiti ir pas mus. Radę užkrautus langus, mūsų nepagirs. Gali kai ką ir į karcerį nuvaryti. Siūlau susitvarkyti – laikinai produktus išimti.

– Teisingai sako seniūnas, – pirmas pritarė pienininkas Auksiūnas, jo net trys maišai ten buvo. Jam pritarė ir kiti. Visi atsiimdami savo produktus, nukraustė langus.

– O kaip su „vaidilučių aukuru“? – paklausė didžiausias rūkorius dėdė Matas.

– Tegul lieka, jis šone užslėptas – nepastebės, – patarė Kaminskas.

– Mėsininkas Kaplanas – žydas, pastabus kaip velnias, sunku nuo jo nuslėpti, – pasakė Daugėla.

– Kodėl jis mėsininkas? – paklausė Juška.

– Jis prieš karą Šiauliuose žydo Zelono parduotuvėje kapojo skerdieną, – paaiškino Daugėla.

– Gerai, kad tas žydas ateis, aš jam paruošiau dovaną, – parodė mokytojas Skirmantas iš duonos pagamintą bjauraus žydo skulptūrėlę.

Visi ėmė juoktis. Skulptūrėlė ir Kaplanas buvo labai panašūs, taip tvirtino pažįstantys gydytoją.

– Pastatyk ant stalo, atėjęs žydelis tegul pasižiūri į savo vaizdą, – siūlė inžinierius Kunigaitis.

– Gali užpykti, – suabejojo mokytojas.

– Tegul pyksta žydpalaikis, tik visi tylėkime, neišduokime autoriaus, – kreipėsi į kameros gyventojus Merkys.

Subraškėjo atrakinamos durys.

– Jau ateina, – pasakė Šikšnelis, stovėjęs arčiau durų.

Joms atsidarius, į kamerą įėjo gydytojas Kaplanas, seselė Magomajeva ir prižiūrėtojas Smilgys.

– Gerą dieną! – pasisveikino seselė.

– Labas, – atsakė kaliniai, smalsiai stebėdami komisiją, nes dauguma seselę matė pirmą kartą.

„Garsusis“ gydytojas Kaplanas, net nepasisveikinęs, nužingsniavo prie stalo. Ten atsistojęs pro iškilius akinių stiklus dairėsi po kamerą, patraukęs šnervėmis orą, susiraukė. Pasižiūrėjo į langus, į sienas, į kalinius.

– Stot, ko sėdit? – užsipuolė ruselį, kuris sėdėdamas kalbėjosi su Kiauleikiu.

– Koją skauda, negaliu atsistoti, – apsimetęs ligoniu pasiskundė rusas.

– Kaliny, stok, kai su tavimi kalba viršininkas! – jau supykęs užriko Kaplanas. Rusas atsistojo, bet gydytojas liepė prižiūrėtojui užsirašyti jo pavardę. Smilgys pasižymėjo. – Kuo skundžiatės, ko pageidaujate?

Seselė dairėsi po kamerą ir truputį šypsojosi.

– Labai blogą maistą gamina, sriubą iš neplautų, supuvusių bulvių verda, – pasakė Merkys.

– Aš žinau – maistas geras, pretenzijų nepriimu, – pasakė žydas.

Išsitraukęs knygelę, kažką užsirašinėjo. Juška, stovėdamas šone, lygino stovinčias ant stalo figūrėlės. „Velniškas panašumas, – nusprendė jis. – Net apgamą ant nosies nepamiršo padaryti“.

Kaplanas – storas, pilvotas, nuplikusiu viršugalviu. Akys įdubusios, bet kartu ir išpampusios, apaugusios pernelyg vešliais antakiais. Lūpos storos, išvirtusios, visą laiką išvieptos. Nosis didelė, tipiška žydams – kuprota. Burna pilna auksinių dantų. Tik rankos ne žydiškos – raumeningos, tvirtos. Matėsi, kad įdarbintos mėsą kapojant. Seselė žydui priešingybė: smulkutė, lieknutė, dailaus veidelio, brunetė. Ypač gražios akys, būdingos pietietėms.

Kameroje buvo keletas ligonių. Šikšneliui pūliavo dar nesugijusios žaizdos. Jis paprašė perrišti.

– Banditas, miške buvai? – kamantinėjo piktai žydas. Bet pamatęs, kad žaizda per daug užleista, liepė seselei perrišti. Seselė, dėdama ant stalo medikamentus, pastebėjo statulėlę. Pakėlusi pasižiūrėjo į Kaplaną, į statulėlę ir nusijuokė. Prižiūrėtojas Smilgys pastebėjęs prunkštelėjo. Kad nenusijuoktų, užsidengė ranka burną ir nusigręžė.

– Ui, kas čia tokio? – pastebėjo ir Kaplanas.Pakėlęs statulėlę, apžiūrinėjo. Staiga suraukė antakius ir kažką galvojo. Kaliniai, matydami žydą raukiantis, laukė audros, nemalonumų. – Ui, jis visai į mane. Kas čia menininkas? – paklausė, žiūrėdamas į kalinius.

– Jį prieš savaitę iš čia išvedė, – arčiausiai stovėjęs pasakė Juška.

Žydas, pavartęs statulėlę rankoje, įsidėjo į kišenę. Išsitraukęs vėl pasižiūrėjo ir perdėjo į kitą kišenę.

– Kas dar serga?

– Aš, – atsiliepė kaimietis su votim veide.

Kaplanas purvinomis rankomis suspaudė votį taip stipriai, kad iš jos švirkštė pūliai ir kraujas. Žmogus nuo skausmo išbalo, vos neišgriuvo. Jį prilaikė arčiau stovėjęs Daugėla, padėjo Merkys. Seselė, net nelaukdama gydytojo paliepimo, ėmė tvarkyti žaizdą.

– Pilieti gydytojau, vis dėlto, kodėl mus maitina neplautomis, neskustomis, supuvusiomis bulvėmis? Galėtų nors supuvusias atrinkti, – klausė seniūnas.

– Tai ko norite, kad bananais jus maitintų? Nereikėjo lįsti į mišką, nereikėjo banditauti, namuose mama būtų geriau maitinusi, – atsakė žydas.

Po tokio atsakymo klausimų daugiau nebuvo. Žydas beišeinąs stabtelėjo ir sesutei liepė greičiau baigti ir ateiti į šalimais esančią kamerą. Kaplanui su Smilgiu išėjus, kameroje pasigirdo prislopintas juokas. Juokėsi ir seselė. Juokui aprimus, Kaminskas paklausė:

– Sesute, man atrodo, jūs ne rusė?

Seselė pasižiūrėjo klausiamu žvilgsniu, kiek patylėjusi atsakė:

– Taip, ne rusė. Aš armėnė. Bet iš ko jūs sprendžiate, kad aš ne rusė?

– Iš to, kad jūs nerodote mums neapykantos ir žiaurumo kaip rusai ir tas žydas, – paaiškino Kaminskas. – Kokiais vėjais iš taip toli pas mus patekote?

– Prieš dvejus metus iš antrojo medicinos kurso mus mobilizavo į kariuomenę. Lietuvoje sužeidė, pasveikusią ir paliko čia dirbti. – paaiškino ji. – Už ką Lietuvoje taip daug žmonių kalėjimuose?

– Sesute, čia nėra nė vieno vagies ar žmogžudžio. Mes – politiniai. Mūsų visas nusikaltimas – mylime savo Tėvynę, savo kraštą ir nenorime jokių okupantų. Už tai ir baudžia mus. Matote, kokiomis sąlygomis mus laiko, – parodė rankos mostu į kamerą.

– Taip, taip, – užjausdama lingavo galvą armėnė. – Be vargo, be kančių laimės nebūna.

Baigusi perrišimą, sudėjusi medikamentus į krepšį, palinkėjusi kantrybės ir ištvermės, sesutė buvo beišeinanti. Bet tuo metu už lango pasigirdo bildesys, staiga kamera pašviesėjo.

– Kas čia? – net krūptelėjo išgąsdinta seselė.

Nusigando ir arčiau lango stovėję kaliniai. Kaminskas viską žinodamas sau šyptelėjo: „Jau.“ Kaliniai ir seselė sužiuro į pašviesėjusį langą. Kameroje pabiro pavasarėjančios saulės spinduliai.

– Perkūnas atlaidų nutrenkė, – pasišaipė Merkys, pirmas suvokęs, kas nutiko.

Seselė, truktelėjusi pečiais, išėjo.

– Laimė, kad maistą išsiėmėm, o tai viskas būtų nukritę žemyn, – džiaugėsi Gečas ir kiti, žiūrėdami pro laisvą langą.

Priešais langą matėsi kalėjimo siena, sargybos bokštelis su „krankliu“ ir didieji vartai į gatvę bei administracinis pastatas. Toliau – miesto pakraštys su Frenkelio fabriko* korpusais.

Seselei papasakojus, kas kameroje nutiko, į kamerą atskubėjo prižiūrėtojas Smilgys, gydytojas Kaplanas ir dar vienas enkavėdistas.

– Kas nutiko? – paklausė Smilgys.

* Nuo 1894 m. veikė mechanizuota dideliu pajėgumu dirbanti odos apdirbimo įmonė, priklausiusi Chaimui Frenkeliui. 1914 m. prasidėjus Pirmajam pasauliniui karui fabrikas dirbo dieną ir naktį gamindamas didžiausią odų kiekį Rusijos armijos reikmėms. Vėliau rusų Vakarų fronto karo vadovybės įsakymu dalis fabriko įrengimų buvo evakuota Rusijon, kita dalis vietoje sunaikinta, o gatavų odų ir žaliavų sandėliai išplėšti. Užėję vokiečiai dar išgabeno iš fabriko likusias odas ir nemažai vario. Ch. Frenkelis su šeima emigravo į Rusiją, o po revoliucijos – į Vokietiją. Po Ch. Frenkelio mirties į Lietuvą sugrįžo jo sūnus Jokūbas Frenkelis ir 1920 m. kartu su giminaičiais Chaimu Leiba Šiškinu, Hiršu Eliju ir Izaoku Mordeliais, Fainušu Potruchu ėmėsi gaivinti fabriką. Prasidėjus Sovietų okupacijai, fabrikas nacionalizuotas, pervadintas į „Odos fabrikas Nr.5“. 1941 m. trūkstant vietinių resursų (Sovietų Sąjungoje taip pat nebuvo) – fabrikas uždarytas. O 1945 m. jau buvo likę tik fabriko griūvėsiai.

Sugriautas buvęs Ch. Frenkelio odų fabrikas Šiauliuose, fone dešinėje – Talšos ežeras. 1945 m. Nuotraukos autorius – Stasys Ivanauskas, paimta iš www.limis.lt, © Šiaulių „Aušros“ muziejus

– Antlangis nukrito, – paaiškino Kaminskas.

– Kas numetė? Kas lietė? – apsiputojęs puolė kalinius atėjęs enkavėdistas.

– Niekas nenumetė, jis pats nukrito, – patvirtino ir įėjusi seselė.

– Pats negalėjo nukristi, – neatlyžo enkavėdistas, piktai žiūrėdamas į kalinius. Smilgys, atidaręs langą, pažvelgė į viršų ir konstatavo, kad trečiam aukšte nepilnamečiai numetė savąjį, krisdamas numušė ir šitą. – Banditai! – iššvokštė pro sukąstus dantis enkavėdistas ir išėjo. Paskui jį ir visa delegacija.

Užsidarius durims, Kaminskas su Kunigaičiu susižvalgė.

– Matėte daktarą? – paklausė Merkys.

– Matėm, – atsakė Daugėla, – bet aš nesuprantu, kodėl jis vaikšto, geriau jau leistų vienai seselei kameras lankyti, ji nors žmogiška.

– Ir išvaizdos puikios, – pritarė Bučys.

– Ne, ponai, labai klystate, – prabilo mokytojas Skirmantas. – Tarybiniai kalėjimai geriausiai aprūpinti medicininiu aptarnavimu, tai negalima be gydytojo.

– Aš negaliu įsivaizduoti, ką bendro turi tas mėsininkas su gydytojo profesija, – nesutiko Rutkauskas.

– Labai daug. Aš paaiškinsiu, – tarė mokytojas, pasiruošęs lyg mokykloje pamoką aiškinti. – Gydytojai gydo žmones, t. y. tokius sutvėrimus, kurie geba mąstyti,

protauti. Mąstyti, protauti, – pakartojo mokytojas. – Tarybinis realizmas protavimą supranta kaip visišką atsidavimą Stalinui ir bolševikų partijai. O kas nesugeba arba nenori, vadinasi, dar nepasiekęs sužmogėjimo stadijos. Jie netenka teisės vadintis žmonėmis. O jei ne žmonės, tai gyvuliai. Gyvuliai negali be priežiūros būti, tai visi žinome, todėl ir sukišo visus į kalėjimus. Mūsų gydymui nereikalingi tikri gydytojai, pakanka ir veterinarų, o jų nesant, ir mėsininko, tokio kaip Kaplanas. Žinokite, žmogus, ilgą laiką dirbęs prie gyvulių skerdimo, skerdienos apdorojimo, nenorėdamas sukaupia žinių apie gyvulių anatomiją ir laisvai gali juos gydyti. Tai štai, ponai, nepripažinote Stalino, Lenino genialumo ir bolševikinės ideologijos, vadinasi, nesate žmonės. Todėl ir jūsų gydymui pakanka tik mėsininko Kaplano. Dabar aišku?

– Ačiū, profesoriau, su kaupu, – nusijuokė klausytojai.

Medicinos komisija, užbaigusi kamerų tikrinimą, susirinko korpuso viršininko Ivanovo kabinete rezultatų aptarti. Ivanovas sėdėjo už rašomojo stalo – sudarinėjo kalinių sąrašus. Kalėjimo viršininko įsakymu jam buvo liepta per savaitę paruošti korpuse esančių kalinių sąrašus, sugrupuojant kalinius pagal straipsnius ir paragrafus. Praėjo ir dvi savaitės, o jis tų sąrašų neparuošė. Tų straipsnių – daug, paragrafų – dar daugiau, o baigusiam tik keturis pradžios mokyklos skyrius toks darbas per daug sudėtingas. Jis kelintą kartą, darbui įpusėjus, susipainiodavo. Vėl reikėdavo pradėti iš naujo. Šiandien jį buvo iškvietęs pats viršininko pavaduotojas ir pasakė: „Jei per dvi dienas sąrašų nepristatysi, tai apie dar vieną žvaigždutę antpečiuose gali ir nesvajoti."

Ivanovas draugavo su Operatyvinio skyriaus viršininko dukra Nataša. Jai buvo pasigyręs, kad gegužės švenčių proga gaus kapitono laipsnį. Dabar dirbo susikaupęs ir nenorėjo, kad kas jį trukdytų. Komisijai atėjus, buvo net pyktelėjęs, bet susitvardė pamatęs seselę Magomajevą. Armėnė jam patiko, su malonumu su ja paflirtuotų, bet viešai asistuoti nedrįso. Ji draugavo su kalėjimo viršininko žmonos broliu, aviacijos majoru Kaberjanu.

Viršininko žmona, jauna ir pakankamai graži armėnė, savo seną vyrą vairavo, kaip norėjo. Užsitraukęs jos nemalonę, užsitrauktumei ir viršininko. Ivanovas buvo apdairus, tai numatė, todėl, siekdamas tikslo, vengė klaidų. Jis suprato ir tinkamai įvertino: baigus tik keturias klases, pakilti iki korpuso viršininko ir kapitono laipsnio jau gerai. Apskritai, jis manė esąs laimės kūdikiu. Karo metu fronte nebuvo nė dienos, o medalių ir ordinų turėjo daugiau už bet kurį frontininką. Juos gavo už laiku ir tinkamą kalinių likvidavimą frontui traukiantis nuo vokiečių. Kai švenčių metu juos nusiblizginęs susikabina, visa krūtinė švyti. Ne viena rusaitė jam šypsosi kaip narsiam kariui. Iki šiol jam viskas sekėsi sklandžiai, bet dabar tie sąrašai...

Jis buvo sumanęs sąrašams sudaryti pasitelkti ką nors iš kalinių. Uždaryti į atskirą vienutę ir tegu rašo. Anksčiau ne kartą taip darė. Bet dabar, kaip tyčia, patikrinęs

visą kalinių kartoteką, savo korpuse nerado nė vieno išsilavinusio kriminalinio kalinio. Politinių kalinių išsilavinusių buvo daug. Bet ar juos priversi nuoširdžiai dirbti? Dar ko gero sąrašus perduos į laisvę, tada nemalonumų neišvengs. Be to, po paskutinio nutarimo sustiprinti politinių kalinių priežiūrą, jis bijojo. Neduok, Dieve, sužinos valdžia – kompromitacija neišvengiama. Gali dar ir pačiam politinį straipsnį pritaikyti už ryšį su banditais. Jis žinojo, kad kalėjime enkavėdistai vienas kitą seka, todėl ryšio su politiniais vengė.

Ivanovas, rūsčią nuotaiką pakeitęs į saldžią šypseną, paklausė gydytojo Kaplano, kaip sekėsi medikams.

– Ui, draugas viršininke, ar taip galima? Jūs banditus laikote kaip geriausius brolius. Lašinių prisikrovę tik valgo ir guli. Jiems reikia uždrausti siuntinius gauti ir darbo duoti. Darbo, darbo, draugas viršininke, – kalbėjo įsikarščiavęs žydas.

Ivanovas Kaplano nemėgo, nepakentė jo, bet reikėjo skaitytis. Jį vyriausiuoju gydytoju paskyrė pats kalėjimo viršininkas.

– Tai kad to darbo nėra, – įsiterpė į kalbą Smilgys.

– Sakai nėra? Ui, darbo yra, tik dirbkite, koridorius, tualetus plauti reikia ne kartą per savaitę, bet kasdien ir po du, tris kartus, – įtikinėjo Kaplanas.

– Ir taip drėgmės daug. Pradėjus dažnai plauti, patalpose drėgmės bus dar daugiau. Pradės žmonės sirgti, – pasakė seselė Magomajeva.

– Ui, sesute, sakai – žmonės! Žmonių nėra, tenai banditai, ui, mūsų priešai. Ui, tegul serga, tegul miršta. Kuo daugiau numirs, tuo geriau. Reikia darbo, darbo, – tvirtino žydas.

Su Kaplano nuomone sutiko ir Ivanovas, bet nebuvo nurodymų, o keisti ką be nurodymų jis nenorėjo.

– Drauge vyriausiasis gydytojau, tai jūsų kompetencija. Savo rekomendacijas dėl siuntinių ir darbo jūs pateikite kalėjimo viršininkui. Gal jis ir patobulins ką nors. Jei dėl drausmės kam, galiu ir aš savo nuožiūra padėti. Tai mano kompetencija, – nusišypsojo, reikšmingai žvilgtelėjęs į armėnę.

Žydui labai patiko, kad jį pavadino vyriausiuoju gydytoju. Jis nebenorėjo net prisiminti, kad prieš karą, atsiraitojęs rankoves, tiems patiems šiauliškiams kapojo ir pardavinėjo skerdieną. Prasidėjus karui, jis pasitraukė į Rusiją. Ten mobilizavo į kariuomenę. Iš pradžių tarnavo tiekime, vėliau – sanitaru. Karui pasibaigus, kaip fronto sanitarą, paskyrė kalėjimo vyriausiuoju gydytoju. Laikui bėgant jis ir pats ėmė tikėti esąs tikras gydytojas. Todėl ir dabar, išgirdęs iš Ivanovo malonius žodžius, atsidėkodamas ir jis Ivanovą titulavo viršininku.

– Drauge viršininke, prižiūrėtojas Smilgys turi sąrašą kalinių, kurie vizitacijos metu buvo nepagarbūs medicinos komisijai. Siūlyčiau juos nubausti karceriu ir giežčiau, – išreiškė savo pageidavimą žydas.

Vyriausiasis gydytojas Kaplanas mėgdavo pabrėžti „aš“: aš noriu, aš siūlau, aš

reikalauju, aš pageidauju.

– Kur tas sąrašas?

– Aš tuoj jį tvarkingai perrašysiu, – pasakė Smilgys, sėsdamas prie kito stalo rašyti.

Per visas kameras susidarė dvylika pažeidėjų. Smilgys užrašė kameros numerį, kalinio vardą, pavardę, gimimo metus. Rašydamas trisdešimtosios kameros pažeidėjus, vietoje ruso, kuris laiku neatsistojo, skundėsi skaudančia koja, užrašė skundiką Kiauleikį. Baigęs rašyti sąrašą įteikė Ivanovui. Pastarasis net neskaitęs užrašė nubausti visus po tris paras karcerio. Akimirką pagalvojęs, vyriausiajam gydytojui įsiteikdamas, tris paras užbraukė ir, riebiai paryškindamas, ištaisė į penkias paras. Kaplanas patenkintas šyptelėjo. Ivanovas, neskaitydamas sąrašo, nepastebėjo NKGB globotinio Kiauleikio pavardės, nubaudė ir jį karceriu. Apie Kiauleikį jis žinojo. Viršininko pavaduotojas korpusų viršininkus supažindindavo su siunčiamais į kameras informatoriais. Buvo nurodymas visokeriopai juos globoti. Užvizavęs padavė Smilgiui vykdyti. Smilgys, paėmęs įsakymą, buvo beišeinąs, bet Ivanovas jį sulaikė, liepė palaukti.

– Kas daugiau? – viršininkišku tonu paklausė Ivanovas.

– Ui, man atrodo, jau viskas, – truktelėjo pečiais Kaplanas.

– Manyčiau, reikėtų nurodyti virtuvei švariau maistą gaminti, atrinkti nors sugedusias bulves, – pasakė seselė Magomajeva.

– Ui, sesute, kam to reik, viskas gerai. Tavo manymu, juos reikia razinomis maitinti? Viskas gerai, – kartojo žydas.

Komisija atsisveikinusi išėjo.

Likę vienu du Ivanovas pasiteiravo Smilgio, ką jis baigęs. Smilgys, nesupratęs klausimo tikslo, pasakė tiesą, kad šešias klases gimnazijos.

– Pakankamai tu raštingas ir raštas tavo gražus, – pagyrė Ivanovas. – Tu šiandien budėdamas padaryk man sąrašus pagal šitą pavyzdį, – parodė į pradėtą sąrašą.

Smilgys suprato, kad darbas nesudėtingas, tik rašymo daug. Bet atsakyti viršininkui nedrįso. Be to, buvo ir pačiam įdomu sužinoti, kiek ir kokių kalinių jų korpuse yra. Gal naudinga bus perduoti ir į laisvę.

– Gerai, drauge viršininke, padarysiu.

Ivanovas, nutaisęs laimingą šypseną, pats padėjo nugabenti kartoteką iki Smilgio stalo. Viršininkui nuėjus, prižiūrėtojas Smilgys, žiūrėdamas kartoteką, panoro susitikti su Kaminsku. Įėjęs į kamerą užtiko jį su Kunigaičiu žaidžiantį šaškėmis. Apsimetęs įtūžusiu, šaškes nužėrė ant žemės, o juos išvarė koridoriaus plauti. Bardamas grasino į karcerį pasodinti. Nusivedęs į tualetą, pyktį pakeitė draugiškumu. Atsistojęs tarpdury stebėjo, ar kas neateina, o pats papasakojo, kaip baigėsi medikų vizitacija. Pasigyrė, kad ir skundikui Kiauleikiui įtaisęs penkias paras karcerio.

– Tegul patupės Judas, žinos kalėjimo skonį, – juokėsi jis.

Pasikalbėjus liepė apsilaistyti vandeniu ir nuvedė atgal į kamerą. Prie durų priminė Kaminskui praeitą pokalbį.

Seniūnas Kaminskas visą laiką galvojo apie Smilgio pasiūlymą. Pabėgimas jį viliojo, bet reikėjo pasikalbėti, pasitarti su Kunigaičiu, Merkiu ir Kalveliu. Jais pasitikėjo. Bet perpildytoje kameroje slapta pasikalbėti buvo nelengva. O tuo labiau, kad nesnaudė ir Kiauleikis: kur jie, ten ir jis savo kiaulišką snapą kiša. Jie visi trys laisvai kalbėjo angliškai. Bet nežinojo, gal daugiau kas kameroje moka tą kalbą. Prie progos nutarė išsiaiškinti. Tokia proga greitai atsirado. Ją sudarė Daugėla:

– Pone klebone, kaip jums patinka toks medicininis aptarnavimas? – paklausė Kalvelio.

– Medice, cura te ipsum.

– Ką tai reiškia? Čia angliškai? – paklausė Daugėla.

– Ne, tai lotyniškai: „Gydytojau, gydykis pats“, – paaiškino Kalvelis. – Aš norėjau išmokti, bet taip ir neteko.

– Do you speak english? – prakalbo inžinierius Kunigaitis.

– Pone Kunigaiti, pakartokite iš lėto, – paprašė Kalvelis.

– Do you speak english? – pakartojo už Kunigaitį Merkys. – Can you answer the question?

Kalvelis kratė galvą – nesuprantąs.

– Kas išvers, duosiu premiją, – pakėlęs parodė gabalą duonos ir sprindžio ilgio dešragalį.

Premija viliojo visus, bet vertėjų neatsirado.

Nesuradęs vertėjų tarp lietuvių, kreipėsi rusiškai. Rusai apsilaižė, žiūrėdami į premiją, bet angliškai taip pat nemokėjo. Neatsirado vertėjo, tad Kaminskas įsitikino, kad be jų trijų angliškai kalbančiųjų daugiau nėra. Pasinaudodami anglų kalba, jie aptarė girdėtas iš Smilgio naujienas.

– Pasiūlymas priimtinas ir, neabejoju, įgyvendinamas, – pritarė Merkys, – bet nežinia, kiek pajėgios grupės, pasiruošusios užpulti transportą. Nepamirškite, kad, transportuojant kalinius, Lietuvos teritorijos apsauga būna stipri.

– Tai reikia pasitikslinti, – pritarė Kaminskas. – Žinoma, tai ateities reikalas. Dabar mūsų užduotis – sudaryti kameroje grupes.

Tuo pokalbį ir baigė. Merkys, priėjęs prie laisvojo lango, norėjo pažiūrėti, kas kieme matyti. Kadangi jis nedidelio ūgio, o langas aukštokai, įsitvėręs į grotų strypus, prisitraukęs palinko ant palangės. Bokštelyje supokšėjo šūvis. Merkys vos spėjo nukristi atgal. Kulka, padariusi lango stikle skylutę, atsimušė į galinę kameros sieną.

– Gult! – sukomandavo seniūnas.

Kaliniai, kas ant grindų nuvirto, kas už sienos pasislėpė. Daugiau nebešaudė, tik buvo girdėti, kaip rėkavo bokštelyje „kranklys“.

Netrukus į kamerą atėjo prižiūrėtojas Smilgys, Ivanovas ir dar vienas enkavėdis-

tas. Kaliniai sustoję laukė gresiančių nemalonumų.

– Kas žiūrėjo įsilipęs į langą? – paklausė Ivanovas.

– Pilieti viršininke, niekas nežiūrėjo, – paaiškino Kaminskas.

– Kas kameros seniūnas? – paklausė Ivanovas.

– Aš ir esu seniūnas, pilieti viršininke.

– Tu man pasakysi, kas žiūrėjo ir ko norėjo? – pagrasino Ivanovas.

Kaminskas tylėjo. Ivanovas atidarė langą, patikrino grotų geležis, apsidairęs kameroje, mostelėjo ranka palydovams ir išėjo.

– Ačiū Dievui, audra praėjo, – durims užsidarius, tarė kunigas Kalvelis.

– Man atrodo, kad tik prasideda, – suabejojo Kunigaitis.

Kalinių nuotaika buvo sudrumsta. Visi tikėjosi, kad tuoj bus patikrinimas. Kaliniai sukruto slėpti draudžiamus daiktus: kas adatas, kas siūlus, dėdė Matas – peiliuką ir rūkymui popierių, suplėšytą iš kepurės stogelio kartono.

Po valandos į kamerą atėjo prižiūrėtojas Smilgys. Išbaręs kameros gyventojus už drausmės pažeidimą, išsivedė seniūną.

– Greičiau, rupūže, – užsimojo seniūnui smogti, bet nesudavė.

– Jau prasidėjo, – tarė Daugėla, jiems išėjus.

– Piktas prižiūrėtojas. Oho, jis anksčiau toks nebuvo, – nusistebėjo Kiauleikis. Panašią nuomonę išreiškė ir kiti. Tiktai Merkys su Kunigaičiu tylėjo, jie viską suprato.

Eidamas koridoriumi Smilgys buvo griežtas. Tiktai pasiekus tualetus, jis pasikeitė.

– Vyrai, koks velnias jums liepė lipti į langą? Kaltas ir aš, pamiršau įspėti, kad, nuėmus antvožą, prie lango negalima artintis. Dabar blogai, Ivanovas įpykęs gali kamerą išformuoti. Girdėjau, kad žada visus pervesti į vienutes. Visų gal neišvarys, nes daugumas vienučių užpildyta tardomaisiais, bet tikriausiai išskirstys.

– Prisivirėm košės, – pritarė ir Kaminskas.

– Šiandien išformavimo gal ir nedarys, bet rytoj – be abejo, – balsu samprotavo Smilgys. Norėjo dar kažką sakyti, bet pastebėjo ateinantį karininką. Vėl keikdamasis nuvarė Kaminską į kamerą.

Kameroje kaliniai klausinėjo Kaminską, ką matęs, ką girdėjęs koridoriuje.

– Ką galėjau girdėti ir matyti? – nepatenkinto žmogaus balsu atsakė Kaminskas.

Kaliniai daugiau neklausinėjo. Visi laukė vėl pasirodant valdžios.

– Naujoką atvaro į kalėjimą, – tarė aukštasis Šikšnelis, kuris kiemą matydavo ir toliau nuo lango stovėdamas.

– Vyrą ar moterį? – paklausė kunigas.

– Vyrą.

– Dar vieną avelę į būrį.

– Jei vyrą, tai aviną, o ne avelę, pone klebone, – pataisė jį Merkys.

Visi nusijuokė. Kunigas Kalvelis pasižiūrėjo į jį smerkiančiai, bet nieko neatsakė. Tikriausiai pamanė: „Viešpatie, atleisk jam, nes jis nežino, ką kalba."

Kitą dieną Kiauleikį išvedė tardyti.

– Na, vyručiai, dabar Kiauleikis mums prikiaulins, – tarė Merkys.

– Man atrodo, visiems aišku, į kokį tardymą jį išvedė, – pritarė Kaminskas.

– Jį, šunsnukį, reikėtų į išmatų kibirą pamurdyti, – pasakė dėdė Matas.

Kniuras į pokalbį nesikišo, tylėjo ir dairėsi, kas ką kalba. Kiauleikį iškvietė operatyvinio skyriaus viršininkas.

– Kaip reikalai? – paklausė jis.

– Dairausi po truputį, – atsakė Kiauleikis.

– Kas ir ko buvo įlipęs į langą?

– Kalinys Merkys, laisvėje buvęs pasienio policijos viršininkas.

– Papasakok viską iš eilės, – liepė operatyvininkas Zinovjevas, pasiruošęs užsirašyti.

– Kaliniai už lango laiko uždengtą virvę prirūkyti. Merkys norėjo ją paimti už kalėjimo lango, kur matosi tie namai (ėmė meluoti Kiauleikis, norėdamas sutirštinti savo žinias). Jis pamatė žmogų, rankomis signalizuojantį. Vieni jį pakėlę laikė, nes jis mažiukas, o kiti stebėjo bokštelio sargą, kuris gal snaudė – ilgai neatkreipė dėmesio, o Merkys kalbėjosi. Pradėjus sargybiniui šaudyti, ryšys nutrūko. Bet čia dar niekis, drauge viršininke, yra svarbesnių dalykų.

– Kas gi?

– Man atrodo, kad prižiūrėtojas Smilgys su kai kuriais kaliniais palaiko slaptus ryšius. Jau per daug įtartinas jo grubumas su jais.

– Konkrečiau?

– Su Kaminsku, Kunigaičiu, Radvila, – išvardijo Kiauleikis. – Taip, taip, viršininke, jau seniai norėjau jums apie tai pranešti, kad kažkas yra. Ir dar – į mūsų kamerą atkėlė iš vienutės kalinį. Jis man papasakojo, kad vienutėje susipažinęs su prižiūrėtoju, kuris sakęs, kad mūsų kameroje esąs informatorius. Iš išvaizdos ir aprangos jis įtaria, kad aš su jumis ryšius palaikau.

Kiauleikio klausant, Zinovjevui net akys išsprogo. Jis niekada lietuviams prižiūrėtojams nejautė pasitikėjimo, daugiau kaip mėnesį neleisdavo prie tų pačių kamerų dirbti. O čia patikimas informatorius atvirai kaltina.

– Kaip pavardė to kalinio iš vienutės?

– Juška.

– Daugiau kas?

– Kaliniai Gečas, Žirgelis, Bučys rengia spiritizmo seansus, Šikšnelis adatas gamina, dėdė Matas turi peiliuką, kurį slepia, pritaisydamas prie bato kulnies.

Baigus pasakoti, Zinovjevas padavė duonos ir konservų, liepė valgyti. Jis už valgymą ir dirbo informatoriumi. Jei labai gerai dirbs, Zinovjevas buvo pažadėjęs

anksčiau laiko išleisti į laisvę. Iki šiol jo darbu buvo patenkintas. Kurioje kameroje būdavo pavojingesnių kalinių, ten jį ir įkeldavo. Kiauleikis tarnavo su atsidėjimu. Trisdešimtoje kameroje pavojingais laikė: Kaminską, Kunigaitį, Radvilą, Merkį, kunigą Kalvelį.

Išaiškinus Telšių kalėjimo prižiūrėtojų grupę, palaikiusią ryšį su kaliniais ir pogrindžiu, buvo išleistas slaptas įsakymas sustiprinti lietuvių tautybės kalėjimo prižiūrėtojų sekimą visuose kalėjimuose. Kiauleikiu Zinovjevas tikėjo. Jis laisvėje buvęs tarybinis aktyvistas, per girtuokliavimą nusikaltęs į kalėjimą pateko. „Jis mūsų akys ir ausys," – mėgdavo sakyti.

Kiauleikiui pavalgius, iškvietė prižiūrėtoją ir liepė nuvesti į kamerą.

Smilgys buvo laikomas pavyzdingu prižiūrėtoju. Kiauleikiui išėjus, jis susimąstė: „Nejaugi Smilgys su banditais? Užkonspiruotas jų ryšininkas? Taip, kameros išskirstyti negalima, tebūna kaip buvę, – nusprendė jis. – Reikės sustiprinti sekimą, gal konkrečiau išaiškės." Pasikvietęs korpuso viršininką Ivanovą, įsakė trisdešimtos kameros kalinius už baudą išvesti į kiemą ir valandai paguldyti ant šalto grindinio. Kameroje atlikti kruopštų patikrinimą. Radus pažeidimų, kaltininkus pasodinti į karcerį.

– Ilgai mūsų Kiauleikis spaviedojasi, – susirūpino Daugėla.

– Kniurai, tu komunistas, Kiauleikis skundikas, jūs geri draugai. Kaip tau atrodo, ar daug šiandien jis mums prikiaulins? – paklausė Merkys.

Kniuras tylėjo. Kai visi užmiršo klausimą, jis prakalbo:

– Kiauleikis – politinis, jis jūsų brolis, tai kam jį kišate man. Dar norėjo kažką sakyti, bet susilaikė.

10

Jau antrosios savaitės pabaiga, kai laivas plaukė iš Peveko. Keleiviai galutinai pasveiko nuo jūros ligos, priprato prie supimo. Dienos pasidarė apsiniaukusios, tamsios. Momentais užslinkdavo tirštas rūkas, matomumas blogesnis nei naktį. Tokiais momentais pasigirsdavo laivo sirena, ji gausdavo kas keliolika minučių, kol vėl išplaukdavo laivas į šviesesnę zoną. Esant blogam orui, keleiviai rečiau išeidavo į denį. Daugiau laiko praleisdavo triume. Vieni sugulę snaudė, kiti šnekučiavosi. Mėgėjai kortuoti nuo ryto iki vakaro, o dažnai ir visą naktį nesitraukė nuo lošimo.

Kartą vidurnaktį keleivius išbudino pamišėliškas riksmas. Atsibudę, pakėlę galvas dairėsi, kas nutiko. Isteriškai rėkė prasilošęs ukrainietis. Jis pralošė visus turėtus pinigus, akredityvus ir turėtus daiktus. Jis ne politinis ir ne vagis. Teistas už autojvykį.

Išėjęs į laisvę savanoriškai buvo dviejiems metams užsiverbavęs padirbėti, užsidirbti pinigų. Dirbo buldozerininku, uždirbdavo gerai. Vežėsi apie šimtą tūkstančių rublių. Panašiai kaip ir Gabrilavičius, iš pradžių išlošdavęs, vėliau įklimpo. Prie lošimo dvi paras išsėdėjo, kol viską pralošė. Dabar, daužydamas rankas ir galvą į laivo siją, keikė save ir motiną, kam jį tokį kvailį pagimdžiusi. Žiauriai susižalojo rankas. Daužydamas į aštriabriaunę siją, sutraiškė sąnarius. Pakėlus kruvinas rankas, pirštai tabalavo lyg virvute pririšti. Draugai ramino, prašė liautis kvailiojus, save žaloti. Juk beprotybė pasidaryti invalidu į namus važiuojant. Ukrainietis buvo jaunas, apie keturiasdešimties metų, Čiukotkoje išgyvenęs dešimtį metų. Bet į draugų raginimus nereagavo, pamišėliškai blaškėsi po triumą ir gailiai aimanavo, kartodamas praloštą sumą. Pagaliau lyg ir nurimo, apžvelgė visus pamišėlio žvilgsniu ir nubėgo laiptais į viršų. Kadangi išėjimas į denį nakčiai būdavo uždarytas, išeiti negalėjo. Jam sustojus, kažkas nusikvatojo: „Ką, uždaryta?“

– Niekšai, jei atėmėte pinigus, atimkite ir gyvybę! – suriko jis ir, persivertęs per turėklus, krito žemyn galva ant aštriabriaunės sijos.

Galvai žlegletėjus į geležį, pasipylė kraujas. Stambokas kūnas lyg numestas maišas subiro ant grindų. Stebėjusieji tragediją daug buvo matę ir patys patyrę žiaurumo, bet ši kruvina savižudybė visus paveikė.

– Jau vienas sugrįžo į namus, – kažkas pasakė, bet niekas nesureagavo.

Arčiau buvusieji bandė gaivinti vandeniu, bet veltui. Galvoje žiojėjo baisi žaizda, net smegenys ištiškę. Tą naktį niekas nebelošė.

– Vargšas, – pasakė Gabrilavičius, galbūt prisiminęs save.

Kitą dieną jį nuleido į jūrą kaip ir visus mirusiuosius.

Aleksandras ilgai negalėjo pamiršti nelaimingojo. „Kokia žiauri žmogaus prigimtis, – mąstė jis. – Žmogus žiauresnis už pikčiausią žvėrį, puola būdamas alkanas, norėdamas numalšinti įgimtą alkį. Jis vadovaujasi gamtos dėsniu: žudo silpnesnį ir juo maitinasi. Taip sutverta paties Dievo. Bet žmogus – ne žvėris, jis – mąstanti būtybė, galėtų būti kur kas geresnis, nuoširdesnis savo artimajam.“ Deja, taip nėra. Kad ir šiuo atveju: aplošiusieji jį matė, kad žmogus, gailėdamas praloštų pinigų, praranda dvasinę pusiausvyrą, artėja prie savižudybės. Bet neatsirado nė vieno jį aplošusiųjų, kad pasigailėtų, grąžintų nors dalį praloštos sumos. Žmogus tuos pinigus uždirbo sunkiu darbu, lyg kurmis rausdamasis giliai po žeme kasyklose arba dienų dienas kratydamasis žmogui dirbti nepritaikytame buldozeryje. O jį aplošusieji pinigus pasisavino, maloniai praleisdami laisvalaikį.

„Lošimas iš pinigų – sunkus ir kankinantis darbas pralošiančiajam, o išlošiančiajam – malonus laiko praleidimas. Aplošimas yra tas pats, kas ir apiplėšimas, tik mandagia forma, nenaudojant jėgos ir smurto, – mąstė Juška. – Aleksandrai, nesmerk kitų, būdamas ir pats toks. Pameni, tuomet aplošdamas kitus, ir tu toks pat niekšelis buvai. Kol tau sekėsi, kol aplošinėjai kitus, neanalizavai savęs, savo poelgio,

kad skriaudi kitus, bet laimingas kišai svetimus pinigus į savo kišenę. Negalvojai, nė minutės nesusimąstei, kad pralošiantysis dėl jų sielojasi, gal sunkiu prakaitu juos uždirbo. Pameni, net pietauti skubėjai, kad vėl sėstum prie kortų ir kuo daugiau išloštum, prisigriebtum svetimų pinigų, – prabilo vidaus balsas. – Tylėk, sąžine, vėliau ir mane aplošė, niekas nesigailėjo, – bandė teisintis sau Juška. – Nepagailėjo! Juokdarys... Plėšikų, kurie kėsinasi į svetimą gerą, niekas nesigaili ir neprivalo gailėtis. O tu juo jau buvai. Tu pirmas aplošdamas apiplėšei kitus, tai už ką tavęs gailėtis?“ – pasipurtė Juška, atsikratydamas siaubingų minčių.

Laikas bėgo. Diena keitė dieną, ir visos jos buvo viena į kitą panašios, nuobodžios. Laivui įplaukus į ledus, jau kuris laikas jį vedė ledlaužis. Jis, kaip milžiniškas vėžlys, sunkiu savo korpusu užsiropšdamas, laužė storą ledą. Milžiniški ledo luitai vertėsi į šonus. Paskui ledlaužį laisvoje vagoje plaukė jų ir dar keli laivai.

Kartą po pietų Aleksandras perskaitė draugui savo kūrybos eilėraštį. Jis – ne poetas. Tie eilėraščiai gal beverčiai, bet, turėdamas laisvo laiko, mėgo kurti. Vakar stovėdamas savo pamėgtoje vietoje – laivo priekyje, žiūrėdamas į šėlstančias bangas, pagautas įkvėpimo parašė atsisveikinimą su Čiukotka. Panoro paskaityti draugams:

Sudie, Čiukotka, amžinai ledinė,
Kalnais granito iškilusi aukštai.
Ir tundra nyki, pašvaistėj sidabrinė,
Slepianti klastingą tylą amžinai.
Sudie ir zona, vielomis užtverta,
Saugoma konvojaus – antžmogių žiaurių,
Mane daug metų nevilčiai pasmerkus,
Skurdžių ir beteisį marinai badu.
Gražiausi metai lagery nuvyto
Ilgesy tėvynės ir gimtų namų,
Iškankintam vergui laukiant laisvės ryto,
Matant žiaurią mirtį varganų žmonių.
Menu tas dienas svetimoj padangėj,
Kai nevilty liūdnas žvelgiau nuo kalvų,
Ten, kur saulė leidžias, savo šaliai brangiai,
Siunčiau karštas maldas, ilgesį kartu.
Niekas neišgirdo, maldų nesuprato,
Vien tik vėtros kaukė speigračio purgų.
Ir taip iškentėjęs daug smurto metų
Šiandien jus palieku, lageriai kančių.
Sužeistu paukščiu grįžtu į tėvynę,
Išsiilgęs laisvės svetimam krašte.

Tu žiauri, Čiukotka, jaunystę man nuskynei,
Paskandinai dienas nuoskaudų tvane.
Sudie, laukimo kančia nuolatine,
Kalnai lavonų nekaltų žmonių,
Mane daug metų varginus, kankinus,
Skurdžių ir beteisį marinusi badu.

– Šaunuolis, visai neblogai, – pagyrė Masionis.

Eilėraštis patiko ir kitiems. Tik Karolis, kurį laiką tylėjęs, pasakė:

– Kas nors užtiks tą eilėraštį, ir vėl keliausi baltųjų meškų ganyti kaip nepersiauklėjęs. Geriau tu jį mesk į jūrą, tegu bangos skaito, – tarė jis.

Jo nuomonei pritarė ir kiti.

– Tu jį išmok atmintinai, gaila pražudyti, jame gerų minčių yra, – siūlė Masionis.

– Teisingai, saugok mintyse, gal NKGB negebės perskaityti, bet ir tai atsargiai: vaikščiok su kepure, gali pro pakaušį iššifruoti, – juokavo Karolis.

Aleksandras lapelį suplėšė į smulkius gabalėlius, padavė Šimanskiui, einančiam į denį, išmesti į jūrą. Pats atgulęs pailsėti vėl nuklydo mintimis į tolimą praeitį.

•

Kaliniai sužiuro į atrakinamas duris. Sugrįžo Kiauleikis. Jis, dar koridoriumi eidamas, svarstė, kaip atsakinės į gausybę klausimų. Bet kameroje, kaip susitarę, niekas burnos neatvėrė. Net nepasižiūrėjo į jį. Jam pasidarė nejauku: „Nejaugi žino?“ – sunerimo jis. Norėdamas išjudinti tą tylą, neklausiamas pats pradėjo pasakoti apie tardymą ir plūsti tardytoją, bandžius jį sumušti.

– Tokių kaip tu nemuša, – tarė Merkys.

– Kodėl taip manai? – paklausė Kiauleikis, ne juokais nustebusiu veidu.

– Bijo, tu – vyras drąsus, stiprus, už tai ir bijo, – už Merkį atsakė Kunigaitis.

Kiauleikis nesuprato – šaiposi iš jo, ar tikrai Merkys ir kiti taip mano.

– Taip, vieną kartą aš ketinau duoti atgal, bet susilaikiau.

Inžinierius Kunigaitis Juškai papasakojo iš Smilgio girdėtas naujienas. Juška džiaugėsi Kunigaičio draugyste ir pasitikėjimu. Vėliau sužinojo ir apie numatomą pabėgimą.

– Būk atsargus, nepamiršk, kur esame, – pirminė jam Kunigaitis.

– Būkite ramus, pone inžinieriau, aš žinau.

Juška, ilgiau pagyvenęs kalėjime, stebėdamas žmones, pradėjo juos atskirti iš išvaizdos ir būdo. Jis juos suskirstė į keturias grupes.

Pirmai priklausė žmonės, kurie visada gyveno visko pertekę, užėmė aukštas pareigas arba valdė didelį turtą, pripratę prie sotaus gyvenimo ir prabangos. Jų išvaiz-

da – putlus, sotus veidas, minkštos švelnios rankos, judesiai tingūs. Jie sunkiems gyvenimo išmėginimams nepatvarūs, greitai puola į neviltį.

Antrai grupei priklausė veiklūs, drąsūs, sumanūs ir ryžtingi žmonės. Tai daugiausia naujosios inteligentijos atstovai. Jų veido išraiška rimta, griežta, kartu ir maloni. Kalbėdami su žmogumi žiūri tiesiai į akis. Optimistai ir sunkiausiu gyvenimo momentu.

Trečiai priskyrė daug iškentėjusius, patyrusius karčią gyvenimo dalią. Jų gyvenimas atsispindėjo ir išvaizdoje: išblyškę, ankstyvų raukšlių išvagotas veidas. Akys įdubusios, prigesusios, dvasioje maištingi, bet neryžtingi.

Ir ketvirtai – žmonės, galintys viską padaryti: išduoti, parduoti, įvykdyti didžiausią niekšybę, kad tik pačiam pavyktų išgyventi ir kalėjime susidaryti lengvesnes gyvenimo sąlygas.

Taip jam mąstant, pasigirdo kameros durų rakinimas. Į kamerą įėjo prižiūrėtojas rusas, korpuso viršininkas Ivanovas ir dar du enkavėdistai. Kunigas Kalvelis su pienininku Auksiūnu buvo pradėję šachmatais žaisti, nespėjo net šachmatų paslėpti, taip ir liko sėdėti prie stalo. Enkavėdistas priėjęs nubraukė figūrėles ant žemės, išsitraukęs knygelę užsirašė pavardes.

– Visiems į kairę, patikrinimas! – sukomandavo prižiūrėtojas.

Kaliniams sustojus, laisvoje kameros pusėje darė patikrinimą. Patikrinę ir nieko nesuradę, apieškoję po vieną pervarė ir kalinius. Šachmatų žaidėjus Kalvelį ir Auksiūną ypač kruopščiai ištikrino. Auksiūno drabužių siūlėje surado mažytę pieštuko šerdelę. Užpuolė jį, tarsi būtų automatą ar granatą suradę. Ieškodami daugiau, vos ne pusę švarko supjaustė.

– Kas čia? – suriko Ivanovas, kišdamas Auksiūnui prie veido vos pirštais suimamą pieštuko šerdelę. – Ach, tu bandite! – sušuko smogdamas kumščiu žemiau krūtinės.

Auksiūnas susirietė, neatgaudamas kvapo sukniubo vidury kameros. Jis blaškėsi negalėdamas oro įkvėpti. Kitas enkavėdistas pradėjo jį spardyti. Auksiūnas šliaužte peršliaužė į kitą kameros pusę. Prižiūrėtojas numetė jam supjaustytus drabužius.

Taip tikrino visus iš eilės. Dėl konspiracijos tikrino ir Kiauleikį. Ivanovas užsimojęs ketino ir smogti, bet tai buvo tik vaidyba, ją pastebėjo visi. Apieškodami Daugėlą surado adatą, kurią prieš dieną buvo įsigijęs iš Šikšnelio už maistą.

– Siuvėju pasidarei, bandite, – rėkė Ivanovas, bet nemušė, gal grėsminga Daugėlos figūra jį patį gąsdino.

Visus patikrinę ir nieko daugiau neradę, užsipuolė dėdę Matą už peiliuką.

– Senas skrega, kur slepi peilį? – šaukė Ivanovas. – Mes žinome: tu turi iš bato pasagos pasigamintą peilį. Kur jis?

Dėdė Matas gynėsi neturįs peilio:

– Juk viską ištikrinote ar suradote? Jus suklaidino skundikas.

Visi sužiuro į Kiauleikį, kuris stovėjo nudelbęs akis, į nieką nežiūrėdamas. Bet vis tiek jautė visų žvilgsnius, neramiai mindžiukavo.

– Aš tau parodysiu „suklaidino“, – užriko Ivanovas, smogdamas jam į veidą.

Purptelėjo iš nosies kraujas, senukas susmuko ant grindų. Ivanovas ir kitas enkavėdistas ėmė jį spardyti. Tas smurto vaizdas veikė visus slegiančiai. Skaudu buvo žiūrėti, kai įtūžę sadistai kankina nekaltą žmogų. Likus jame mažai gyvybės, liovėsi spardę. Dėdė Matas spjaudė kraujais ir gailiai dejavo. Enkavėdistas, padėjęs jo batą ant stalo, nuėmė peiliuką ir demonstratyviai numetė priešais Ivanovą.

– Štai jo peilis, – pasakė jis, – ir dar *svolačius* ginasi.

Radvila su Juška, arčiausiai stovėję, bandė senuką pakelti, pasodinti į pasienį.

– Šalin, kas leido?! – suriko Ivanovas.

Radvilai nepaleidus senuko, prišokęs smogė jam. Radvila, žinodamas sambo ir kitus gynybos būdus, virtuoziškai smūgio išvengė. Įvyko tai, ko niekas nesitikėjo. Radvila, apsisukęs aplink ašį, žaibiškai smogė Ivanovui į pasmakrę, jo ir kepurė toli nulėkė, o pats net neaiktelėjęs griuvo visu ūgiu aukštielninkas, stipriai plodamasis galva į betoną. Akimirką visi stovėjo lyg šoko ištikti. Ivanovas gulėjo be gyvybės ženklų. Likę enkavėdistai puolė Radvilą. Jam kojos smūgiu paklojus dar vieną, kiti paskubomis išsinešdino. Nuo durų sugrįžę pasiėmė sunkiai besikeliantį antrą enkavėdistą.

Užsidarius durims, Kaminskas užsipuolė Radvilą:

– Beproti, kodėl taip padarei? Kam? Juk žinai, kad už jį atims tau gyvybę. Jei ne gyvybę, tai sveikatą. Jo velnias netrauks, suteiks medicinos pagalbą – pasveiks. O kas tau suteiks karceryje pagalbą, kai kraujuose gulėsi?

– Žinoma, čia būdami jėga nieko neįrodysime, – pritarė ir mokytojas.

– Na, ir trauk juos velniai, – nusipjovęs pasakė Radvila. – Vis vien jie mane pakars, anksčiau ar vėliau tai padarys. Tai nors vieną šunį ir aš dar pribaigsiu.

Radvila nujautė, kad su juo susidoros, paskirs aukščiausią bausmę. Jis tarnavo vokiečių kariuomenėje, baudžiamuosiuose daliniuose prieš rusų partizanus. Už pasižymėjimus kovoje, už drąsą buvo apdovanotas Geležiniu kryžiumi. Vokiečiams pasitraukus, liko Lietuvoje, įkūrė partizanų grupę, bet buvo išduotas. (Jo nuojauta pasitvirtino – nuteisė mirties bausme. Išsėdėjus du mėnesius mirtininkų kameroje, bausmę pakeitė į penkiolika metų katorgos. Bausmę atbuvęs sugrįžo į namus, į Kauną. Ten vėl areštavo ir sušaudė.)

– Nuo mano smūgio jo neišgelbės nė medicina, – pasakė Radvila, pasižiūrėjęs į gulintį Ivanovą.

Visi tikėjo, kad enkavėdistai greit sugrįš ir išves Radvilą į karcerį. Pienininkas Auksiūnas padovanojo jam šiltą megztinį ir liepė tuoj pat apsivilkti, mokytojas – šiltus marškinius, Daugėla – berankovius kiškių kailinėlius. Radvila paskubomis persirenginėjo.

– Smagi tavo ranka, šauniai jam užvožei, – pataikūniškai gyrė jį Kiauleikis.

– Dink iš akių, išdavike, enkavėdistų šunie! – sušuko jam Radvila.

– Kokią teisę tu turi mane įžeidinėti? Aš už tą pačią Lietuvą nukentėjau.

– Tu, už Lietuvą? Bolševikų kurmi, – piktai nusijuokė Radvila. – Tu ne politinis, buvęs stribas, o dabar kameros skundikas. Kaip ištikimas šuva tarnauji savo šeimininkams. Tavo nuopelnas – ir tas neeilinis patikrinimas. Kiek kartų mus tikrino, niekada neužsipuolė senuko dėl peilio. Tu vakar iškviestas, laižydamas jų numestą kaulą, viską išdavei. Iš tavo šuniškų akių tai matau, – nutvėręs Kiauleikį už krūtinės smogė ranka per veidą.

– Prižiūrėt..., – norėjo sušukti Kiauleikis, bet nespėjo. Radvilos smūgis paklupdė jį ant žemės. Kiauleikis ne juokais išsigando, trūkčiojo jo skruostai, jis drebėjo.

– Sakyk, kiek nukankino per tave žmonių? – užsmaugęs gerklę, tarė Radvila.

– Radvila, liaukis, – stvėręs už rankos, sušuko Kaminskas.

– Seniūne, pasitrauk, – sušuko jau įpykęs Radvila, pasižiūrėjęs į jį įsiutusio jaučio akimis.

– Nesikišk, Kaminskai, – patarė jam Merkys.

– Ponai, kam leidžiate žmogų nužudyti? – susijaudinęs tarė ir kunigas Kalvelis.

– Kunige, nusigręžk ir melskis už jo dūšią, – piktai atsakė Radvila, daužydamas Kiauleikį.

Šnipas suprato įkliuvęs ne juokais ir labai išsigando. „Radvilai tas pats, ar vieną Ivanovą užmušė, ar pribaigs ir jį. Jam vis tiek jau galas," – mąstė Kiauleikis. Jis panoro gyventi.

– Žmonės, pasigailėkit, neužmuškite! – suklupęs ant grindų, prakalbo jis verkdamas. – Aš viską pasakysiu, prisipažinsiu, tik palikit gyvą! – maldavo jis, tiesdamas į Radvilą rankas. – Taip, aš niekšas, aš ne politinis, aš skundikas, bet nemaniau, kad mano pranešimai sukels tiek daug tragedijos. Aš viską tai dariau ne iš blogos valios, bet labai norėdamas valgyti. Jūs gaunate siuntinius, gyvenate sočiai, bet man nė vienas kąsnelio duonos nepasiūlėte. Kai kas sugedusius produktus išmeta, o aš visą laiką iki skausmo alkanas. Jie už suteiktas žinias man duodavo valgyti, todėl ir pasidariau informatoriumi. Kad įsiteikčiau, net primeluodavau jiems, išgalvojęs nebūtų dalykų, kad reikšmingesnė informacija būtų. Pamelavau, kad Merkys pro langą rankų gestais kalbėjosi su žmogumi iš už kalėjimo sienų. Ir kad Smilgys turi slaptus ryšius su kaliniais. Pasakiau ir apie tai, kad Šikšnelis gamina adatas, o dėdė Matas slepia peiliuką batuose. Aš viską perduodavau vien dėl to, kad labai norėjau valgyti! – verkšleno jis. – Jie mane išvesdavo ne į tardymus, bet pokalbiams ir duodavo sočiai pavalgyti. Jie patys mane pervadino į politinius, kad patogiau būtų man kontaktuoti su politiniais. Aš kadaise buvau komunistas, bet dabar ir jų neapkenčiu, – verkšlendamas teisinosi Kiauleikis.

Šlykštu buvo žiūrėti į baimės apimtą atgailaujantį skundiką.

– Niekše, Jude! – daužydamas jį keikė Radvila. – Dėl tavęs, tavo išdavikiško liežuvio šiandien viskas įvyko. Man gyvenimo nėra, sušaudys, bet pribaigsiu ir tave.

Kiauleikiui išsprogo akys, iš jų liejosi gausios ašaros. Per triukšmą niekas neišgirdo, kaip, atsidarius durims į kamerą, įėjo šeši enkavėdistai. Jie girdėjo ir paskutinį Kiauleikio prisipažinimą.

– Radvila, pasigailėk, maldauju, neužmušk, po to aš pats enkavėdistų neapkenčiu, jie mane apgavo, už skundimą žadėjo į laisvę išleisti. Pasigailėk, aš nebūsiu toks, – maldavo jis.

Enkavėdistai net stabtelėjo klausydami Kiauleikio prisipažinimo. Jam susmukus, puolė Radvilą. Radvila iš inercijos ketino gintis, bet greitai apsigalvojo ir, atkišęs rankas surakinimui, pasidavė. Enkavėdistai išsinešė Ivanovą ir išsivedė Radvilą. Po pusvalandžio sugrįžęs prižiūrėtojas perskaitė kalėjimo viršininko įsakymą: už grubų drausmės pažeidimą nubausti penkioms paroms karcerio Kaminską, Auksiūną, Liaudginą, Bučį, Žirgelį ir Kalvelį. Kalinius išvedus, kamera po kratos liko sujaukta, atrodė kaip po karo.

– *Bytva končilas*, – pasakė ruselis.

Likę kaliniai, kurį laiką lyg šoko ištikti, žodžio nepratarė.

– Na, ką, laimingieji, susitvarkom, – pasiūlė Kunigaitis ir nuėjo tvarkytis daiktų. Paskui jį pasekė ir kiti.

Besitvarkant vėl pasigirdo durų rakinimas. Į kamerą įėjo prižiūrėtojas ir vienas enkavėdistas.

– Pasivaikščiojimas, – tarė prižiūrėtojas.

Visi nustebo, kad vakaro metu veda pasivaikščioti.

– Šiltai nesirenkite, šiandien teks pabėgioti, – grasinančiai įspėjo enkavėdistas.

– Aleksandrai, renkis, neklausyk, jau kokią velniavą sugalvojo, – pasakė Kunigaitis.

– Greičiau, greičiau, – skubino enkavėdistas. – Kilk nedrybsojęs! – suriko, spirdamas dėdei Matui, bet tas nepajudėjo, buvo jau miręs. – Kas jam? – nustebęs kreipėsi į prižiūrėtoją.

– Niekis, – mostelėjo ranka prižiūrėtojas, ragindamas greičiau išeiti.

Visiems išėjus liko vienas Kiauleikis.

– Negaliu, mane labai sumušė, – pasiskundė Kiauleikis.

– Aš tau negalėsiu, senas gyvuly, – užriko enkavėdistas, spirdamas Kiauleikiui.

Kiauleikis net nesirengęs pagriebė apsiaustą ir išbėgo pro duris. Nuvedę kalinius į kiemą, vietoje pasivaikščiojimo įsakė kieme gulti. Kaliniai įsakymą vykdė nerangiai. Iš korpuso išėję šeši stribai su lazdomis greitai suguldė.

– Aleksandrai, gulk arčiau, susiglaudusiems šilčiau bus, – pasakė Kunigaitis.

Gulint ant purvinų ir šaltų akmenų žmonės greitai sušalo. Ir vakaras pasitaikė vėsokas, greitai dantimis visi kaleno. Kiauleikis, nespėjęs tinkamai apsirengti, net

šokinėjo drebėdamas.

– Rupūžės, kiek jie mus šaldys, – balsu tarė Šikšnelis.

– Kas kalba? Nutilti! – piktai užriko enkavėdistas, pasiruošęs lazda tramdyti.

Po valandos vos ne į ragą sušalusiems leido atsikelti.

– Bėgte marš! – suriko enkavėdistas ir liepė ratu bėgti.

Nebepajėgiančius bėgti palydėjo lazdų smūgiais. Kiti pasimėgaudami spardė. Bokštelio „kranklys“ leipo juoku ir nurodinėjo iš aukšto, kuriam daugiau spirti. Nuo bėgimo kaliniai ne sušilo, bet pailso. Vyresnio amžiaus kaliniai bėgo vos atgaudami kvapą.

– Greičiau, greičiau, – rėkė enkavėdistai, spardydami atsiliekančius.

Kiauleikis ir dar keli senukai nuvirto ir nebeatsikėlė. Enkavėdistai įniko spardyti, bet supratę, kad nebesikels, paliko ramybėje. Netrukus ir visiems leido eiti žingsniu. Vėliau nuvarė į kamerą.

– Tikėkimės, šios dienos vargai jau baigėsi, – pasakė Kunigaitis, sėsdamas ant savo ryšulio.

Visi susėdę nekalbėdami ilsėjosi. Pirmas prakalbo Šikšnelis:

– Vargšas dėdė Matas, taip netikėtai paliko šį varganą pasaulį. Gaila, kad tavęs, išgama, Radvila nepribaigė, – pasakė Kiauleikiui, kuris sėdėjo atskirai nuo visų bailiai susigūžęs, – po viso to, kiek pridarei niekšybių, tu nevertas gyventi.

Kiauleikis, bailiai pasižiūrėjęs, dar labiau susigūžė, jis suprato visišką savo pralaimėjimą. Nuo sumušimo skaudėjo visą kūną, jautė silpnumą. O blogiausia tai, kad viešai prisipažino esąs užverbuotas, slaptas informatorius. Tą jo prisipažinimą girdėjo ir į kamerą įėjęs enkavėdistas. Dabar jie nebesinaudos jo paslaugomis, žlugo viltis retkarčiais sočiai pavalgyti ir užsitarnauti ankstesnį išėjimą į laisvę.

Pailsėję ėmė tvarkyti kamerą. Susitvarkę vieni užkandžiavo, kiti patylomis kalbėjosi. Visi gailėjo dėdės Mato ir Radvilos, kuris parodė netikėtą drąsą ir demaskavo išdaviką Kiauleikį. Visi suprato, kas jo laukia – enkavėdistai jam nedovanos.

– Vargšas dėdė Matas, nebaigė ir šlepečių sau siūti, – Juška pakėlęs apžiūrėjo nebaigtą siuvinį. – Kiauleiki, tu dejuoji, tau skauda?

– Skauda, – atsakė, pasižiūrėjęs subarto šuns akimis.

– Tikiu, tau skauda, Radvilos ranka kieta, bet labiausiai tau turėtų skaudėti sąžinė. Ar tu supranti, kiek tu blogo padarei? Per tave sumušė Auksiūną, nužudė dėdę Matą, o gal ir Radvilą nužudys. Jis – auksinės širdies žmogus, nukentės kitą gindamas. Tie karceryje kankinsis irgi per tave. Tu, dirbdamas išdaviku, tikėjaisi užtarnauti enkavėdistų malonę, anksčiau į laisvę išeiti. Be reikalo. Patikėk, tu buvai tik laikinas jų įrankis. Pasinaudoję būtų numetę tave kaip iščiulptą citriną. Atmink visam laikui: čionai patekusių jie nebeišleidžia. Jie ne tik tau, bet ir visiems žadėjo daug malonių, tik sutik jiems tarnauti, bet protaujantys, mąstantys niekada nesutiks. Patikėk, Kiauleiki, kiek tu jiems betarnautum, be numesto kaulo iš jų daugiau

nieko nesulauksi. Išveš su visais į Šiaurės lagerius ir kentėsi ilgus metus kartu su tais, kuriuos šiandien išdavei. Įsimink mano žodžius.

Vėl pasigirdo durų rakinimas. Kaliniai sustoję laukė, kas dar bus.

– Vakarienė, šakalai! – suriko prižiūrėtojas.

Dalytojai, maišė dvokiantį skystalą ir pilstė į kalinių pakištus indelius. Pasklido nemalonus kvapas. Nors sriuba bjauri, bet vis tiek karštimas – kaliniai valgė.

Po vakarienės pasidarė lyg ir lengviau. Pasibaigus kankinimams, atslūgo ir nervinė įtampa. Pailsėjus atsirado noras ir pakalbėti. Prisiminė nukentėjusius, žavėjosi Radvilos drąsa, jaudinosi dėl galimos liūdnos jo baigties. Prisiminė išvarytus į karcerį. Juška pasakojo apie gyvenimo sąlygas karceryje.

Kiauleikis šiandien ir vakarienės nesikėlė. Sėdėjo atskirai. Paprastai vakarais jis bendraudavo su rusais. Šįvakar ir tie jo atsisakė. Geriausias jo draugas ukrainietis, sužinojęs, kad jis informatorius, Radvilą išvedus, spjovė jam į veidą, pavadinęs išdaviku. Grasino patys jį pribaigti. Susitvarkę daiktus, išsišlavę kamerą, kaliniai pradėjo įprastą gyvenimą: kas šnekučiavosi, kas ką dirbo – visi išvargę laukė, kada galės eiti gulti. Staiga vėl pasigirdo atidaromos durys.

– Velniai griebtų, nejaugi visą naktį ramybės neduos, – nusikeikė Kunigaitis.

Į kamerą atėjo prižiūrėtojas, rankoje laikydamas popiergalį.

– Kiau-lei-kis, – skiemenuodamas perskaitė.

– Aš, – klusniai atsistojo Kiauleikis.

– Už nepagarbą medicinos komisijai nubaustas penkioms paroms karcerio, – pasakė prižiūrėtojas. – Skubiai ruoškis, apsirenk, kaip nori, daiktų neimk.

– Pilieti prižiūrėtojau, čia klaida, ne – aš, o šitas žmogus, – parodė į rusą, – nepagarbiai elgėsi.

– Man užrašytas Kiauleikis, – piktai pasakė prižiūrėtojas. – Ruoškis greičiau, o tai pusnuogį išvarysiu.

Užsidarius durims, kameroje kilo juokas.

– Velniai griebtų, mūsų šnipui šiandien nesiseka, – pasakė Juška.

– Dar klausimas, dėl ko jį išvedė, – suabejojo Kunigaitis.

Kitą dieną Jušką išvedė tardyti. Nuvedė į administracinį korpusą. Erdviame kabinete prie stalo sėdėjo kapitonas. Įėjus Juškai, tiriančiai nužvelgė ir liepė sėstis. Kol tardytojas sklaidė bylą, Juška žiūrėjo pro langą į gatvę, kurioje matėsi žmonės. Tardytojas, sutikrinęs vardą, pavardę ir kitus rekvizitus, ėmė klausinėti, nuo kada iki kada ir kokiose vienutėse sėdėjo. Tardytojas gerai kalbėjo lietuviškai, todėl klausimus suprato.

– Neprisimenu datos, prieš kelis mėnesius, atvedus iš KPZ, – atsakė Juška.

– A, iš dainininkų, – šyptelėjo tardytojas. – Ką pažįsti iš prižiūrėtojų vienutėse?

– Visus, kurie prie mano kameros buvo.

– Jų pavardes prisimeni?

– Pavardėmis jie neprisistatė.

– O kaip susipažinai?

– Kai už nieką daužė ir kankino.

– Kuris prižiūrėtojas buvo geresnis?

– Jie visi vienodi. – Juška stebėjosi, kam tokie kvaili klausimai. Lyg jie nežinotų, kas dirba vienutėse prižiūrėtojais. Savo nuomonę pasakė ir tardytojui.

– Žinome, bet prašau atsakyti į klausimus, – pareikalavo tardytojas. Išėmęs iš stalčiaus keletą nuotraukų, sudėjęs prie Juškos ant stalo, paklausė, – Pažįsti juos?

– Taip.

– Kur susipažinai?

– Žinoma ne baliuje, bet vienutėje, – net pyktelėjęs dėl kartojimo kvailų klausimų atsakė Juška.

– Kuris jų buvo tau blogiausias?

– Visi jie vienodi, – ketino sakyti žvėrys, bet susilaikė.

– O kuris geriausias?

– Tokio nėra.

– Sutinku, gal jie ir per griežti, bet parodyk, kuris su tavimi humaniškiausias buvo?

– Tokio čia nėra.

– O kur yra?

– Mano manymu, visame kalėjime nėra. Geras žmogus neis čia dirbti, – pasakė Juška ir pats susigriebė per daug atvirai pasakęs. Galėjo enkavėdistas užpykti.

– Gana demagogijos! – suriko piktai tardytojas. – Tuoj pat pasakyk, kuris prižiūrėtojas perdavinėjo tavo laiškus į laisvę?

– Kokius laiškus? – „Nejaugi Smilgį išaiškino?“ – dingtelėjo mintis.

– Kuris prižiūrėtojas tau pasakojo apie trisdešimtą kamerą? – paklausė tardytojas.

Aleksandrui iškart liko aišku, kad tai Kiauleikio darbas. Mintyse jis apgailestavo kalbėjęs tiesą apie prižiūrėtojus vienutėse. Reikėjo tą niekšą, kuris daugiausia jį kankino, įklampinti pripažįstant, kad perdavinėjo laiškus ir žinias. Gal ko gero ir jį įkištų į tą pačią vienutę. Dabar grįžti buvo vėlu, gali suprasti meluojant, pasidarytų tik sau blogiau.

– Pilieti tardytojau, bereikalingai klausinėjat, dabar supratau, kas jus suklaidino – tai Kiauleikis prikalbėjo. Tardytojas sukluso. – Trisdešimtoje kameroje visi žino, kad Kiauleikis – užverbuotas informatorius, kameros skundikas. Atvedus į kamerą, aš buvau įspėtas pasisaugoti jo. Kad tai tiesa, greit ir pats įsitikinau. Netrukus Kiauleikis prisistatė, pateikdamas provokacinius klausimus. Supratau iš jo kalbos, kad jis informatorius ir kvailas. Pasityčiodamas ir primelavau jam, kad vienutėje turėjau pažįstamą prižiūrėtoją, kuris pasakojo, kad trisdešimtojoje kameroje

yra išdavikas. Žiūrėdamas į jo išvaizdą ir aprangą, nupasakojau, kaip jis ir atrodo. Aš iš jo tyčiojausi, o jis kvailelis kaip tikrą faktą pasiskubino jums pranešti. Kad Kiauleikis užverbuotas, jis vakar viešai prieš visą kamerą prisipažino. Iš dalies ir jūsų žmonės jo prisipažinimą girdėjo, – pasakojo Juška.

Tardytojas net raustelėjo tai išgirdęs. Tikriausiai suprato, kad su Kiauleikiu viskas baigta. Daugiau klausimų Juškai nepateikė. Kurį laiką tylėjo ir kažką galvojo. Vėliau prabilo:

– Man atrodo, nesi nepataisomas nusikaltėlis. Tikriausiai dėl jaunumo ir naivumo čia patekai. Jei nori, galiu tau padėti, palengvinti kalėjimo gyvenimą, o gal net be teismo ir iš kalėjimo išeiti, žinoma, viskas priklausys nuo tavęs. Aš siūlau su mumis bendradarbiauti.

– Ką turėsiu daryti?

– Visai nedaug. Pranešinėsi asmeniškai man, kas vyksta kameroje, kaip elgiasi prižiūrėtojai. Teiksi šiokią tokią informaciją. Viskas bus laikoma paslaptyje. Siuntinių gauni?

– Negaunu.

– Padėsiu ir maistu, galėsi ir laisvę užsitarnauti, – aiškino tardytojas.

– Kaip puiku, pažadai lygiai kaip prisipažino Kiauleikis, vadinasi, aš turėsiu jį pakeisti?

– Apie Kiauleikį nieko nežinau, neturėjau su juo reikalų. Tai kaip?

– Už kąsnį duonos siūlote man Judo darbą? Ne, aš tam netinkamas, pilieti tardytojau.

– Siūlau neskubėti su kategorišku atsakymu, rimtai pagalvok, – tarė tardytojas, pakišdamas pasirašyti, kad apie paskutinį pokalbį niekam nepasakosiu.

Juška, sugrįžęs į kamerą, visą pokalbį su tardytoju papasakojo kaliniams. Pasakė ir apie bandymą užverbuoti.

– Tai dar vienas patvirtinimas, kad Kiauleikis kiaulino, – pasakė Kunigaitis.

Atbuvusių karceryje bausmę į trisdešimtą kamerą negrąžino. Negrįžo nei Kaminskas, nei kiti. Juos paskirstė į kitas kameras, į trisdešimtą atėjo tik daiktų pasiimti. Apie Radvilą nebuvo jokių žinių. Labai pasikeitė ir prižiūrėtojo Smilgio elgesys. Pastebimai su Kunigaičiu susitikimo vengė. Kaip ir visi prižiūrėtojai pasidarė piktas, priekabus. Atėjęs į kamerą rasdavo priežasčių kalinius nubausti, bet tik ne Kunigaitį. Pastarasis, norėdamas su juo susitikti, specialiai palikdavo netvarkingai daiktus ar darydavo kitą pražangą, bet Smilgys elgėsi lyg nepastebėdamas. Kunigaitis, nebesulaukdamas susitikimo, papasakojo Juškai apie Kaminsko sutartą slaptažodį patikrinimo metu. Nutarė išbandyti šį variantą.

Kitą dieną, Smilgiui perimant pamainą, patikrinimo metu jis kreipėsi į Smilgį.

– Pilieti prižiūrėtojau, ar galite pasakyti, kada šiemet bus Velykos?

– Kai pasakysiu tau, ir Velykas, ir Kalėdas pamirši, – atsakė piktai Smilgys. –

Kaip pavardė? – užsirašė.

Po patikrinimo Juška su Kunigaičiu laukė Smilgio veiksmų. Pusryčiams pasibaigus, atėjęs Smilgys šūktelėjo:

– Kur tas velykautojas Juška? Marš tualetų plauti. O kitą kartą už tokius kvailus klausimus į karcerį pasodinsiu, ir bus tau Velykos, – pasakė išsivesdamas. Nusivedė į tualetų patalpas, įdėmiai nužvelgęs tarė, – O dabar pasakyk, kas tau liepė tai padaryti?

– Kunigaitis.

– Ar gerai jį pažįsti?

– Tiek, kiek čia kameroje gyvenu. Bet aš juo pasitikiu.

– Kuo tu kaltinamas, už ką areštuotas?

Juška papasakojo apie telšiškių bylą.

– A, tu iš Telšių skandalingos bylos? Giniotį jau mačiau, – tarė prižiūrėtojas.

– Jūs pažįstami?

– Šiek tiek. Pasakyk Kunigaičiui, kad Radvilą sukaustytą išvežė į Lukiškes. Ivanovo būklė labai bloga, gali neišgyventi. Ir būk atsargus – apie mane niekam nė žodžio. Žinok, kameroje be Kiauleikio yra ir daugiau šnipų, bet kuris – ir aš nežinau.

Juška papasakojo, kad ir jį kapitonas verbavo.

– Tai matai, – šyptelėjo Smilgys, – mūsų pasaulyje be to negalima. Dabar apsilaistyk vandeniu, kad atrodytum dirbęs, ir einam į kamerą. O ten mane keiksnok kaip bjaurų stribą.

– Kaip Velykos, ar sužinojai? – užsidarius durims, paklausė keli balsai juokais.

– Sužinojau. Tie stribai už nieką gali kailį nulupti.

Vėliau girdėtas naujienas papasakojo Kunigaičiui. Abu apgailestavo dėl Radvilos likimo.

Kartą, po pusryčių, prižiūrėtojas Smilgys, kaip ir visada, tikrino kameras. Eidamas pro Kunigaitį, paspyrė koja tą dieną kaip tyčia tvarkingai sudėtus jo daiktus.

– Kaliny, kodėl nesusitvarkai savo skarmalų?! – suriko jis piktai.

Kunigaitis, reikalą supratęs, norėdamas dar daugiau nusikalsti, net neatsistojęs, kaip reikalavo drausmė, kalbant su kalėjimo valdžia, atsakė:

– Nesispardyk kaip arklys ir nebus netvarkos.

Smilgys piktai aprėkęs pagrasino karceriu, liepė keltis ir tuoj pat eiti koridoriaus plauti.

– Aš jus išmokysiu, kiaulės, kaip kultūringai gyventi! – rėkavo prižiūrėtojas, uždarydamas duris. – Kaip patiko sadistiškas prižiūrėtojas? – šyptelėjo Smilgys, nuėjus į tualeto kambarį.

– Taip reikia, mažiau įtarimo, – pritarė Kunigaitis.

Po incidento su Radvila, Smilgys labai saugojosi įtarimo. Jis per didelį vargą pateko į šias pareigas ir įgijo viršininkų pasitikėjimą. Dirbo čia su tikslu, todėl ir sau-

gojosi mažiausio įtarimo. Tuo labiau, kad iš patikimų šaltinių buvo sužinojęs apie sustiprintą lietuvių tautybės prižiūrėtojų sekimą. Vengdamas įtarimų, kurį laiką ir su Kunigaičiu nesusitiko.

Smilgys atnešė ir padėjo kibirą su šepečiu. Jei netikėtai kas užeitų, kad turėtų kalinys kuo dirbti. Pats, atsistojęs tarpduryje, stebėjo koridorių, ar kas neateina, ir pasakojo kalėjimo ir laisvės naujienas. Kad Ivanovas dar ligoninėje, jo sveikata bloga. Gydytojai būgštauja, kad gali sunkiu invalidu likti. Radvilą, žiauriai sumuštą, išvežė į Vilnių. Merkys uždarytas trisdešimt antroje kameroje. Kiti buvę trisdešimtosios kameros kaliniai išskirstyti vienutėse. Politiniams kaliniams sugriežtintos gyvenimo sąlygos.

Paskui pradėjo pokalbį apie pabėgimą. Sužinojęs, kad kalinius į Vilnių išveš apie balandžio pabaigą, jis būkštavo dėl miškuose veikiančių grupių. Paskutiniu metu Šiaulių apylinkėse sutelktos stambios enkavėdistų pajėgos. Jos siaučia kaimuose, šukuoja miškus. Masiški areštai. Partizanų vadovybė, išsaugodama pajėgas vasarai, būrius išskirstė mažomis grupelėmis. Taip lengviau išgyventi. Palauks, kol okupantai aprims. Jei siautimai iki kalinių išvežimo neaprims, gali sužlugti ir planuojama operacija. Koridoriuje pasigirdo žingsniai. Kunigaitis ėmėsi darbo, o Smilgys nurodinėjo, kad švariau plautų. Iš už kampo išėjo naujai paskirtas korpuso viršininkas.

– Kas čia? Dirbti tingi? – į Smilgio pasisveikinimą atsakė korpuso valdžia.

– Jie visi pritingi.

– Iškryžiuok valandai, – patarė viršininkas nueidamas.

– Ką tai reiškia „iškryžiuok“? – paklausė Kunigaitis.

– Valandai paguldyti kniūbsčią ant betono išskėstomis rankomis, – paaiškino Smilgys. – Na, bandite, – šyptelėjo Smilgys – gali mesti darbą, einam į kamerą. Tualetams plauti turiu tokių kaip Kiauleikis.

– Ar jūs visus skundikus žinote?

– Tame ir reikalas, kad mums neleidžiama žinoti. Bet, žinoma, mes greit išaiškinam nuo valdžios elgesio su jais.

– Naujasis viršininkas vietinis ar atsiųstas iš Rusijos?

– Vietinis rusas iš Švenčionėlių ar Šalčininkų. Tiesa, galiu nuliūdinti – jūsų Kiauleikis sunkiai susirgo. Radvila krikštydamas sulaužė kelis šonkaulius. Tas pavaikymas kieme, karceris visai pribaigė. Šįryt išgabeno į ligoninę.

– Gaila, geras šnipelis buvo, – apgailestavo Kunigaitis, sugniauždamas kumštį.

Grįžus į kamerą Kunigaitį apstojo kaimynai, klausinėjo, ką girdėjo, ką matė koridoriuose.

– Ką ten girdėsi, – piktai atsakė Kunigaitis. – Tas skūrlupys visus nervus iškabino.

– Taigi, taigi, girdėjom ir mes, kaip rėkavo koridoriuje, – užjautė jį kameros gyventojai.

Po penkių dienų sugrįžo Šikšnelis. Įleido ir keturis naujokus. Skusta galva ir labai

iškankintas buvo ir Aleksandro mylimiausias mokytojas iš Telšių Tautvila.

– Sveikas, mokytojau!

Visi sužiuro.

– Čia tu, Juška? – padėjęs daiktus ant žemės apkabino savo mokinį. – Tai bent susitikimas – mokytojas su mokiniais susitiko ne klasėje, o kalėjimo kameroje, – liūdnai nusišypsojo Tautvila.

– Puiku, būsime kolegos, – prisistatė ir mokytojas Skirmantas. – Dar pora mokytojų ir galėtume klasę atidaryti, – nusišypsojo jis duodamas ranką.

– Tautvila.

Pirmai pažinčiai praėjus, Aleksandras mokytoją pasikvietė prie savo lovos, kurią buvo paveldėjęs iš kunigo Kalvelio, jam negrįžus į kamerą. Dabar su malonumu pasiūlė ją mokytojui. Tautvila atsisakė priimti lovą. Tvirtino negalįs atimti patogumų iš senesnio kameros gyventojo. Aiškino, kad turi pakankamai pasikloti ir užsikloti, gerai bus ir ant grindų. Juška nenusileido ir primygtinai prašė sutikti. Pagaliau susitarė – gulės abu kartu. Jiems pritarė ir kaimynai: „Nestori – sutilpsite." Tautvila, sėdėdamas ant savo ryšulių, ilsėjosi ir dairėsi po kamerą.

– Matai, drauguži, kaip būna, įnoringas likimas žmones išskiria, o kartais neįtikinamiausiomis aplinkybėmis vėl suveda. Ar seniai buvai mano mokinys, gal bijojai, kad dvejeto neparašyčiau, o šiandien mes abu lygūs kaliniai. Ar ne taip? – šypsodamasis pasižiūrėjo į buvusį mokinį.

Juška pastebėjo, kad mokytojas Tautvila ir kalėjimo sąlygomis, ir šioje aplinkoje liko toks pat patrauklus, imponuojantis kaip ir mokykloje.

– Vaikai – tėvynės išdavikai, – pasakė Tautvila lyg sau, lyg šalia sėdinčiam mokytojui Skirmantui.

– Taigi, – pritarė ir Skirmantas susimąstęs, tikriausiai prisiminęs savo mokinius, kurių taip pat vos ne pusė susodintų.

Tarybinis teisingumas Tautvilą kaltino, kaip ir visus, madingu 58 1a straipsniu – tėvynės išdavimas. Bet tai buvo šlykštus melas. Jis, kaip ir visi politiniai, savo tėvynės neišdavė. Jis tikras lietuvis, savo krašto pilietis, jokios išdavystės nepadarė. Nepriklausomoje Lietuvoje, taip pat 1940 metais Rusijai okupavus Lietuvą, jis dirbo Nemuno laivybos kapitonu. Karui prasidėjus, gavo įsakymą garlaivį plukdyti į Rusiją. Bet jis įsakymo neįvykdė. Buvo įsitikinęs, kad garlaivis priklauso Lietuvai ir turi likti Lietuvoje. Netoli Kauno paslėpęs jį ir paliko. Frontą perplaukęs, jau prie vokiečių, vėl tuo pačiu garlaiviu Nemunu vežiojo keleivius. Artėjant antrą kartą frontui, grįžtant rusams, vokiečiai įsakė garlaivį plukdyti į Vokietiją. Bet jis ir jų nepaklausė, savo laivą paliko Birštone, savo padėjėjo priežiūroje, o pats išvyko arčiau tėviškės į Telšius. Užėmus rusams Telšius, pradėjus veikti mokykloms, įsidarbino Telšių valstybinėje amatų mokykloje mokytoju. Tai ir visas jo nusikaltimas, dėl ko apkaltintas dezertyru, tėvynės išdaviku, jau kuris laikas tampomas po kalėjimus

ir žiauriai kankinamas.

– Aleksandrai, ar daug jūsų grupėje areštuotų? – paklausė Tautvila.

– Daug.

– Ar prisimeni tą skandalingą susirinkimą, dėl kurio areštavo direktorių ir keletą mokytojų?

– Prisimenu.

– Po to susirinkimo aš supratau, kad mokykloje veikia pogrindis ir nerimavau, kad nepatyrę tam darbui jaunuoliai gali save pražudyti. Deja, taip ir nutiko. Bet, kad mano mokiniai jame dalyvautų, tikrai nesitikėjau. Juk tu draugavai su Zelba Aleksu ar Aleksejumi – kaip jūs vadindavote, kuris visada buvo įtartinas, gudriai užsimaskavęs išdavikas. Tai kaip čia nutiko, kad tu nenuėjai su juo, bet pasukai kitu keliu. Ot, šito aš nesuprantu.

– Mokytojau, kuo remdamasis jūs Zelbą laikote išdaviku?

– Klausi, kuo? – pasižiūrėjo Tautvila.

– Taip, kadangi aš Zelbą ir jo namiškius pažįstu labai seniai, nuo ankstyvos vaikystės. Jau daug metų ir mūsų tėvai draugiškai gyvena. Per tą laiką nieko nepastebėjau įtartino.

– Dabar man aišku, kaip tu čia patekai. Vadinasi, jūs Zelba pasitikėjote.

– Žinoma, taip.

– Oi, kaip jūs, jaunimas, akli, kaip jūs neatsargiai dirbote! – nusistebėjo mokytojas. – Taip, mano mielas mokiny, jūsų jaunatviška nepatirtis, naivumas jus ir pražudė. Nors tu apie Zelbą, matau, ir dabar geros nuomonės, bet pasakysiu atvirai – jis šlykštus išdavikas. Užsimaskavęs NKGB agentas. Tuo aš absoliučiai įsitikinęs, kad žinotum, kaip tai nutiko, papasakosiu ir tau.

Juška, nujausdamas, kad išgirs apie draugą kažką negero, jaudinosi. Jam vėl atgijo seniai kankinęs klausimas: kodėl ir kur taip netikėtai pasišalino Zelba jo arešto metu? Nors jau daug ką apie jį buvo girdėjęs iš bylos draugų, bet sunku buvo patikėti, kad jis išdavikas. Apėmė negera nuojauta: „Nejaugi jis klydo, nejaugi Zelba – išdavikas?“

Tautvila patylėjęs prabilo:

– Aleksandrai, jus išdavė Zelba ir tik Zelba. Zelba Aleksandras iš Varnių valsčiaus, Dvarviečių kaimo. Paskutiniu metu aš net jo adresą pasitikslinau, ketinau pas tėvus nuvažiuoti susipažinti, kas per šeima. Bet dėl įvairių aplinkybių nenuvažiavau. Tu prisimeni, aš buvau jų klasės auklėtojas. Bet to, jūsų klasei dėsčiau metalų technologiją, fiziką ir matematiką.

– Prisimenu, – linktelėjo galvą Juška.

– Paskutiniu metu jis pradėjo blogai mokytis, trimestre iš fizikos ir matematikos parašiau dvejetus. Ir kitos pamokos – vos trejetais. Po trimestro, vėlai vakare, Zelba atėjo pas mane į butą ir ėmė verkšlendamas prašyti, kad ištaisyčiau jam pažymius,

vietoj dvejetų parašyčiau nors trejetus. Sakėsi, bijąs tėvo, kuris dėl dvejetų gali nebeleisti į mokyklą. Aš paklausiau: „Kodėl nesimokai? Vyras esi jaunas, sveikas ir gabus, tėvai išlaiko, galėtum vien penketais mokytis, o dabar vos trejetais, dvejetais velkiesi." Jis pradėjo dar labiau verkšlenti, aiškintis, kad negalįs mokytis – jam trukdo. O kas trukdo – nesako. Maniau, gal vaikinas įsimylėjo, nedrįsta prisipažinti. Su jaunais gali taip nutikti. Tuomet pasisodinau jį ant sofos šalia savęs, apkabinau ir sakau: „Aleksai, aš tavo auklėtojas, kaip antras tavo tėvas, gali manimi pasikliauti ir nebijoti, atverti visas savo paslaptis." Tikinau, jei priežastys rimtos, nors ir jaunuoliškos, pakeisiu pažymius ir padėsiu sureguliuoti reikalus normaliam mokymuisi. Paveiktas mano įtikinėjimų, jis kiek aprimo. Valandėlę pagalvojęs, papasakojo, kad jį kas vakarą kviečia į NKGB štabą, išlaiko iki pusiaunaktų, kartais net iki paryčių. Paklausus, ko jie iš tavęs nori, paaiškino, kad klausinėja apie mokytojus, mokinius, ką jie daro, ką jie kalba. Žinoma, jis nieko nepasakojąs. Bet tie iškvietimai atima daug laiko, nebelieka kada mokytis, pamokų ruošti. Visa tai papasakojęs, jis prašė patarimo, kaip jam pasielgti, kaip išvengti tų iškvietimų. Man paklausus, nuo kurio laiko ten vaikšto, jis prisipažino, kad nuo mokslų pradžios, konkrečiai – nuo pasitraukimo iš stribų. Man pasidarė aišku, kad reikalą turiu su užverbuotu informatoriumi. Žinok, Aleksandrai, jei jis nieko neišdavinėtų, neteiktų paslaugų, NKGB su juo nesiterliotų. Būtų metę kaip netinkamą šnipą arba areštavę kaip nepasiduodantį. O dabar jau pusę metų buvo jis jiems reikalingas, vadinasi, ir naudingas.

Juška, klausydamasis mokytojo pasakojimo, net nukaito. Tikrai Zelba žinojo daug. Žinojo apie juos abu su broliu Stasiu ir net apie kai kuriuos draugus. Zelba nujautė jo ryšius ir su Laima. „Nejaugi jis ir jos šeimą išveždino?" – nusmelkė baisi mintis. – Koks jis naivus ir neatsargus buvo", – smerkė dabar save. Dabar jam ėmė aiškėti, kodėl jis pirmą ir antrą kartą susirgo, neatėjo priesaikai į LLA, nors ne kartą buvo pareiškęs savo norą joje dalyvauti. Po to vėl atsiprašinėjo ir tikino norįs Lietuvai dirbti. Nejaugi tai buvo jo užmaskuota vaidyba?

Aleksandras negalėjo sau atleisti už naivumą, už negebėjimą suprasti draugo išdavystės. Nieko nėra baisesnio, kaip sužinoti, kad geriausias draugas tave išdavė. Dabar, klausydamasis Tautvilos pasakojimo, mintyse nagrinėjo visus momentus, susijusius su Zelbos draugyste, ir rado faktų, rodančių jo dviveidiškumą. Juška susijaudinęs net nukaito, sėdėjo kaip ant žarijų. Bet viskas *post factum*. Judas savo juodą darbą jau buvo atlikęs.

– Man buvo kilusi mintis vaikinui padėti. Norėjau patarti, kad pasitrauktų kurį laiką iš mokyklos, net iš miesto, – pasakojo toliau mokytojas Tautvila. – Taip padarė ne vienas mokinys. Prisimenu, panašus atvejis buvo su trečioku Ringiu, bet jis nebuvo jiems parsidavęs. Jis pasitraukė mėnesiui iš mokyklos. Saugumas, nebesulaukęs jo, susirado kitą auką, o Ringys po mėnesio grįžo ir sėkmingai mokėsi toliau. Žadėjau tai pasiūlyti ir Zelbai, bet pabijojau. Gal jis specialiai mane provokuoja,

Aleksandras Juška ir Aleksejus Zelba

kad ką nors prasitarčiau, o rytoj mano žodžius perduos NKGB. Kilo įtari mintis, kad prašymas dėl pažymių – tik vaidyba. Nieko nepasakęs, pažadėjau pažymius ištaisyti ir pasiūliau eiti namo. O dėl kvietimo į saugumą liepiau spręsti pačiam. Zelba liko patenkintas. Atsisveikindamas siekė ranką pabučiuoti. Man neleidus, išėjo dėkodamas ir kartodamas, kad mano gerumo niekada nepamirš. Progai pasitaikius atsidėkos.

Juška atidžiai klausėsi, širdyje pasverdamas kiekvieną Tautvilos žodį. Atidžiai klausėsi ir mokytojas Skirmantas.

– Prasidėjo naujas trimestras. Aš ir pamiršęs buvau Zelbos vizitą. Pamokos metu retkarčiais jį stebėdavau: buvo išsiblaškęs, vengė mano žvilgsnio. Mokėsi blogai, bet, dėl šventos ramybės, dvejetų jam nerašiau. Jis tai jautė ir visada reiškė man dėkingumą. Pasidariau lyg suokalbininkas, – nusišypsojo Tautvila. – Prieš savaitę parsivežiau iš ligoninės žmoną su naujagimiu. Žmona silpna, ir vaikelis sirguliavo. Pusiaunakty atsikėlęs viriau jiems arbatą. Staiga stiprus beldimas į duris. „Kas taip vėlai?“ – nustebau. Sunerimo ir žmona. Išėjęs į koridorių paklausiau: „Kas?“ „Aš, Zelba, mokytojau, atidarykit greit duris,“ – pasigirdo už durų prislopintas jo balsas. Atidarius duris, jis bailiai įpuolė į priebutį. Buvo pailsęs, susijaudinęs. Aš net išsigandau, pasirodė, lyg jis bėgtų nuo persekiotojų. „Mokytojau, ar jūs vienas?“

– paklausė patylomis. „Vienas, o kas?“ – paklausiau nustebęs ir pakviečiau į kambarį. „Negaliu užeiti, labai skubu. Mokytojau, greit pasišalinkite iš namų, ateina jūsų areštuoti.“ „Kas ateina? Už ką?“ – nustebau. „Už ką, nežinau, bet, būdamas štabe, mačiau – jūsų pirmoji pavardė areštuojamųjų sąraše. Ir girdėjau, kaip majoras nurodinėjo enkavėdistams pirmiausia eiti pas jus. Atsilygindamas už jūsų gerumą ir atbėgau pasakyti.“ Tai pasakęs skubiai išbėgo. Sakėsi bijąs, kad jo čia neužtiktų, gali įtarti. Išeidamas tarpdury net šyptelėjo, lyg pabrėždamas: „Na, matai, aš ir atsilyginau už tuos ištaisytus dvejetus.“

Jis nemelavo, taip ir buvo. Už kelių minučių atėjo enkavėdistai, padarė kratą, nors nieko įtartino nerado, mane areštavo. Tai matai, mielas mokiny, koks patikimas buvo tavo draugas saugume, kad net sąrašus areštuojamųjų patikėdavo jam, – užbaigė Tautvila pasakojimą.

– Koks Judas! – nusistebėjo Juška. – Ačiū, mokytojau, kad papasakojote. Dabar man daug kas paaiškėjo.

– Bet kodėl jūs nepasitraukėt nuo arešto? – paklausė Skirmantas, girdėjęs visą pasakojimą.

– Negalėjau, negalėjau dėl žmonos. Ji – ligonis, su mažu kūdikiu, jūs įsivaizduojate, kiek ji būtų prisikentėjusi. Jie būtų nukankinę ją. – Tautvila nutilęs susimąstė. Tikriausiai mintyse regėjo žmonos užverktas akis ir pirmą sūnų, su kuriuo matėsi tik keliolika valandų ir vargu ar kada bepasimatys.

– Suprantama, suprantama, bet galima buvo pabandyti kaip nors suvystyti ir išdaviką Zelbą. Jei būtumėt nors trumpam pasišalinęs, o žmona būtų pasakiusi, kad tik dabar buvo atėjęs jo mokinys Zelba ir pranešė, kad ateinate areštuoti, jis ir išėjo. Gal NKGB už jų išdavystę patį Zelbą būtų areštavę? Suvystydamas išdaviką Lietuvai gerą darbą būtumėt padarę, – išreiškė savo samprotavimą Skirmantas.

– Gal ir galima buvo, – šyptelėjo Tautvila. – Bet mane tuo momentu kitos mintys vargino – kaip apsaugoti šeimą.

Mokytojo pasakojimas apie draugo išdavystę Jušką prislėgė labiau nei jo paties areštas. „Dieve, Dieve, kokie klastingi žmonės! – mąstė jis. – Zelba – kūdikystės draugas, su kuriuo kartu augo, kartu mokėsi, kaip broliai pas vienus šeimininkus viename kambaryje gyveno. Kartu gimtinės apylinkes išvaikščiojo, kartu svajojo, kuo bus užaugę, kaip gyvens. Ne kartą tikino, buvo net prisiekę amžiną draugystę, vienu mostu viskas nubrauta, sutrypta.“

Mokytoju netikėti negalėjo. Bet prieš tai niekada nebuvo ir minties, kad Zelba galėtų nusiristi net iki išdavystės. Visa tai netilpo jo galvoje. Dabar ir jo pasišalinimas arešto metu tapo aiškus. Judui nepatogu buvo žiūrėti į savo juodą darbą, todėl ir pasišalino.

11

Pavasarėjo. Tėvynės laukais, nuplaudamas murziną sniegą, linksmai čiurlenančiais upeliais žengė pavasaris. Atbudusi gamta žadino iš miego švelnius daigelius. Medžiai, kaip ir paukščiai lizdus, krovė pūkuotus pumpurėlius. Kasdien vis kaitriau šildanti saulutė, išskleidusi pirmųjų lapų žalumą, džiugino akį. Pempių „Gyvi, gyvi“ ir po balas braidantys gandrai rodė, kad jau atėjo pavasaris... Pirmas pavasaris po ilgo, kruvino karo. Džiaukis, pasauli, linksminkis, žmogau, kartu su pavasariu: šviesus protas nugalėjo. Žmogaus pykčio sukelti karo dūmai, ilgai dengę vos ne visą žemės planetą, išsisklaidė... Kukuok, gegute, kukuok, tavo balsas skardžiausias. Kilkite į dangų, skardenantys vyturiai, jis giedras. Laisvai plazdendami sparneliais ir skambiais lyg sidabro varpelis balsais žadinkite artojus taikiam darbui. Žydėkite skaisčiosios pavasario gėlės! Žydėkite ne tam, kad jus sumintų žlegančių tankų vikšrai ar nuskintų sprogstančių bombų skeveldros. Žydėkite, kad jaunuoliai jus dovanotų savo mylimosioms, o vaikai jus atneštų motinoms.

Pavasaris! Koks nuostabus metų laikas! Jis pilnas jaunatviško grožio ir gėrio. Jis teikia džiaugsmo ir noro gyventi.

Deja, tas pavasaris ne visiems buvo taikus. Pasaulio galiūnai taiką įtvirtino Vokietijos kapituliacijos aktu. Bet kai rūstūs teisėjai teisė Niurnbergo karo nusikaltėlius, nauji nusikaltėliai, primesdami savo valią silpniesiems, degino jų sodybas, liejo nekaltą žmonių kraują. Ir vėl vyturėlių giesmę nustelbdavo kulkosvaidžių kalenimas, automatų salvės, o gegutės „kukū“ – senų motinų, našlaičių raudos. Daugelio pasaulio šalių žmonės gulė ir kėlė nejausdami baimės būti nužudyti. Ramiai miegojo motinos, nebijodamos dėl savo vaikų, ramiai miegojo ir kūdikiai, negąsdinami sprogstančių bombų ir nakties gaisrų. Tik Aleksandro tėvynė Lietuva gyveno klaikias dienas. Atitekus karo grobiu klastingam kaimynui, kuris, pikto tikslo siekdamas, pasėjo šalyje nesantaikos grūdą, brandino kruvinų skerdynių derlių...

Dalis Lietuvos žmonių, lyg pamišę, aklai vykdydami priešų valią, įsisuko į brolžudiškų skerdynių verpetą: kaimynas žudė kaimyną, brolis – brolį, lietuvis – lietuvį. Priešas jų rankomis negailestingai naikino merdinčią Lietuvą. Savo niekšybes teisino kova už „laimingą Lietuvos rytojų“.

Tėvyne, kas nuplaus tą gėdą, kurią tu įrašei į savo istoriją? Kas prikels iš kapų nekaltai nužudytus tavo vaikus? Praeis šimtmečiai, bet ta tautos tragedija liks visiems lyg negyjanti žaizda.

Baigėsi pirmosios kančios ir telšiškiams. NKGB tardymo aparatas užbaigė tardymus, kaliniams liko laukti teismo. 1946 m. kovo 18 d. visą Telšių grupę nuvarė į kalėjimo vyriausiojo prokuroro kabinetą. Jis supažindino su tardymo medžiaga. Prokuroro laukiamajame Aleksandras pirmą kartą išvydo visus jo bylos dalyvius.

Iš viso devyniolika jaunų žmonių, iš jų – dvi merginos. Aleksandras daugelio jų asmeniškai nepažinojo, bet visus juos siejo vienas kaltinimas, vienas likimas. Prokuroro kaltinimo protokolo tekstas skambėjo visiems vienodai: „tėvynės išdavimas, priklausymas nelegaliai antitarybinei organizacijai".

Tėvynės išdavimas... Bet kas ta tėvynė – Lietuva ar Rusija – nebuvo pasakyta. Piršosi mintis, kad lietuviams tėvynė nebe Lietuva, kur nuo senovės tėvų tėvai gyveno, kur protėviai, gindami nuo priešų, ne kartą krauju aplaistė. Kur kiekvienas piliakalnis, miškas ar raistas šventomis legendomis apipintas. Dabar ta tėvynė liko nuasmeninta ir kova už ją, už jos laisvę, nepriklausomybę „tėvynės išdavimu" vadinama. Lietuviams peršama, kad jų tėvynė – TSRS su sostine Maskva, su azijiečiais ir Sibiru, kuriame ilgus amžius kryžiavosi lietuvių katorgos keliai.

Telšiškiai nenorėjo pripažinti tos peršamos tėvynės. Neigė ir kaltinimus, kurie tikrai buvo nepagrįsti. Neigė ir savo parašus po tardymo protokolais, kurie buvo prievarta, smurtu išgauti. Retas tardymas apsieidavo be smurto, be kankinimų. Iškankinę fiziškai ir atbukinę moraliai, pusiau apsvaigusiam pakišdavo pasirašyti rusišką, ne visiems įskaitomą tekstą. Atsisakius pasirašyti, laukdavo dar didesni kankinimai. „Taip buvo išgauti visi parašai", – tvirtino telšiškiai. Bet prokuroras, ginantis „demokratiškiausios" šalies įstatymus, ir klausytis nenorėjo. Dargi pagrasino nubausiąs karceriu už tarybinio teisingumo šmeižtą. Teismą paskyrė kovo 23 dieną. Baigęs skaityti kaltinamąjį protokolą, ironiškai šypsodamasis paklausė teisiamųjų, gal kas dėl bylos turi klausimų, papildymų.

– Turiu, – atsakė Jadvyga Rekašiūtė. – Aš noriu ir reikalauju, kad teisme leistų mus ginti gynėjams advokatams. Juos pasamdys mūsų artimieji. Juk visame pasaulyje teisiamieji turi teisę naudotis advokatų gynyba. Tikiuosi, neišskirtinė bus ir „demokratiškiausia" tarybinė šalis.

– Ne, – sausai atsakė prokuroras. – Tėvynės išdavikams, teisiamiems karo tribunolo, neleidžiama naudotis advokatų gynyba. Be to, ką padės ir advokatas, kai jūsų nusikaltimai nenuginčijami.

– Pilieti prokurore, tik teismas nustatys, kiek mes tėvynės išdavikai. Kol jo nebuvo, mes tik įtariamieji tėvynės išdavikai, o jūs jau tvirtinate. Tai kodėl taip? – paklausė Aleksandras.

Prokuroras nieko neatsakė, tarsi klausimo nebūtų girdėjęs.

– Tai kam ir teismo komediją ketinate vaidinti, jei jau viskas nuspręsta? – paklausė Daulenskis.

Prokuroras ir jam nieko neatsakė, tik piktai pasižiūrėjo.

– Jei neturite papildymų, tai viskas, – tarė prokuroras ir liepė kalinius išvesti.

Sugrįžę į kamerą, telšiškiai greit įsitikino prokuroro teisingumu ir gera atmintimi. Savo pažadų jis nepamiršo. Už tarybinio teisingumo šmeižimą visus telšiškius nubaudė trims paroms karcerio.

Iš karcerio Aleksandrą grąžino į trisdešimtą kamerą. Čia jau rado sugrįžusį Kaminską, Daugėlą, Merkį ir kitus.

Pritaikęs progą, Kaminskas su ruošiamo pabėgimo planais supažindino mokytojus Skirmantą ir Tautvilą. Šie išklausę susimąstė.

– Vargu ar kas išeis. Paskutiniu metu, prieš mano areštą, krašte labai siautėja enkavėdistai su stribais. Masiškai suiminėja žmones, tikrina kaimus ir miškus. Veikiančios partizanų grupės bus išblaškytos, – patvirtino Tautvila.

– Gal ir taip, bet dėl visa ko reikia būti pasiruošusiems.

Kitą dieną Smilgys nubaudė Kaminską už nepagarbą prižiūrėtojui, nes Kaminskas nespėjo atsistoti jam į kamerą atėjus. Nuvaręs tualetų plauti, papasakojo, kad panašios grupės sudarytos ir kitose kamerose. Pasakė, kad artimiausiu metu jį supažindins su kitu prižiūrėtoju. Jis patikimas žmogus, pakeis savaitei, kol bus kursuose. Papasakojo, kad pasiųstas ryšininkas į veikiančią grupę sužinoti situacijos.

Kaminskas į kamerą grįžo gerai nusiteikęs. Nors stengėsi to nerodyti, bet geriau jį pažįstantys suprato. Pritaikęs progą, naujienas papasakojo artimiesiems.

Vėliau kameros gyvenimas pagyvėjo. Pabėgimo realumu ėmė tikėti ir Tautvila, nors sakė, kad be aukų neapsieis. Dėl savo šeimos saugumo jis nebijojo, žmona su vaikučiu buvo išvykusi į Kauną, pas savo tėvus. Visi nekantraudami laukė sugrįžtančio pasiuntinio ir išvežimo dienos. Smilgys, išvykdamas į kursus, su žadėtu prižiūrėtoju nesupažindino.

Kitą dieną Kunigaitį iškvietė tardyti, jo byla, kaip telšiškių, buvo baigiama. Kalėjimo valdžia, ruošdama *etapą* (kalinių išvežimą), stengdavosi kuo daugiau užbaigti bylų. Norėdami atlaisvinti perkrautą kalėjimą, teistuosius tuoj pat išgabendavo. Kunigaitis iš tardymo grįžo labai sujaudintas. Tai pastebėjo visi kameros gyventojai. Kai kas manė, kad Kunigaičiui primesta naujų kaltinimų. Užjausdami bereikalingais klausimais nevargino.

Vakare, ištaikęs progą, jis pats prakalbo. Papasakojo, kad tardymo metu nugirdęs enkavėdistų pokalbį. Vakar įvykusi avarija ar užpuolimas, žuvęs karininkas ir keturi prižiūrėtojai, tarp jų – ir Smilgys. Ta žinia visus nuliūdino. Nutrūko bet koks ryšys su laisve. Nebežinos, kaip susiklostys pabėgimo reikalai.

Po kelių dienų apie enkavėdistų žūtį sužinojo visi kaliniai. Sukaleno sienų telegrafai, paskelbdami džiugią žinią, kad žuvo keli išdavikai ir ne be partizanų rankos. Trisdešimtoje kameroje taip pat džiūgavo. Tik keletas, viską žinoję apie Smilgį, liūdėjo jį užjausdami. Žinantiems skaudu buvo girdėti, kaip taurus žmogus, dirbęs pavojingą darbą, purvais drabstomas. Juška siūlė papasakoti kameroje tiesą apie jį. Jis norėjo, kad kameroje esantys kaliniai jį prisimintų kaip garbingą lietuvį. Bet Tautvila, Kunigaitis ir kiti nepritarė, sakė, jei enkavėdistai tai sužinos, nukankins jo šeimą. O dabar nors šiokią tokią paramą pragyvenimui gaus. Apie jį tiesą papasakosime susigrąžinę Lietuvai laisvę. Kameros gyventojams, kurie buvo Smilgiu pasi-

piktinę ir džiūgavo dėl jo, kaip išdaviko, mirties, Kunigaitis patardavo mirusiuosius palikti ramybėje, geriau apsidairyti, kokie liko gyvieji.

Kovo 23 dieną Jušką su telšiškiais išvedė į teismą. Jam išeinant, kameros gyventojai linkėjo ištvermės. Tiktai vienas senukas šiaulietis, kameroje visą laiką buvęs ramus, nepastebimas, pasikvietęs Jušką, patarė teisme didvyriškumo nerodyti, bet stengtis kuo mažesnę bausmę gauti.

– Tu dar jaunas, man gaila tavęs. Aš netikiu greitu mūsų išlaisvinimu, kaip daug kas čia kalba. Norimo karo rusų su Amerika nesulauksime. Aš ilgai Amerikoje gyvenau, pažįstu tuos biznierius – jie pardavė mus rusams.

Aleksandrui, patikliai nusiteikusiam, senuko patarimai ne prie širdies buvo, bet, nieko jam nesakęs, atsisveikino draugiškai.

Visus devyniolika telšiškių kieme sustatė veidu į sieną. Surakinę už nugaros rankas ir suskirstę poromis, nuvedė prie pagrindinių vartų automatais ginkluotiems enkavėdistams. Prieš išleisdami už vartų, paaiškino, kad bus vedami į teismą per miestą. Einant liepė nesikalbėti, nesidairyti, nekalbinti praeivių ir neatsakinėti į jų klausimus, jei kas užklaustų. Bet kokį šių reikalavimų pažeidimą konvojus traktuos kaip norą pabėgti ir panaudos ginklą be įspėjimo. Jo žodžius į lietuvių kalbą išvertė stribas. Atidarę vartus, išvarė. Devynioliką surakintų jaunuolių lydėjo šeši automatais ginkluoti stribai. Iki teismo – daugiau kaip kilometras kelio. Diena pasitaikė graži, saulėta, gamta alsavo pavasariu. Po ilgo kalėjimo tamsiose pridvokusiose kamerose eiti kvėpuojant grynu oru buvo malonu.

Miesto gyvenimo ritmas buvo pakitęs. Gatvėse mažai matėsi vietinių žmonių. Daugiausia – rusės, rusai ir kariškiai. Jaučiama, kad okupantai nesnaudžia. Sutikti šiauliečiai kalinius palydėdavo liūdnais žvilgsniais. Bet grynas oras, pavasarėjanti saulė teikė kaliniams džiaugsmo ir graudaus ilgesio. Koloną aplenkė daug sunkvežimių. Okupantai nuo ankstyvo ryto, plyšaudami „Katiuša“*, važiavo terorizuoti Lietuvos gyventojų. Tai matant, kalinius apėmė piktas jausmas. Visi jautė baisią neapykantą budeliams. Būdami bejėgiai ką padaryti, savo panieką jiems išreiškė savo orumu. Ėjo galvas iškėlę aukštai, pasitempę, nenugalėti. Tuo pabrėždami, kad niekina juos, jų neapykanta stipresnė už jų vergijos retežius.

Po pusvalandžio priėjo dviaukštį teismo pastatą. Suvarė į salę, nuėmė retežius ir sustatė pasieniu nugręžtais veidais į sieną. Taip sustatę, kalinius izoliavo nuo bet kokio tarpusavio kontakto.

Salė erdvi ir niūri. Salės gale – paaukštinimas su stalu ir aukštomis kėdėmis, taip kaip jis matė ir Telšių teatre, nuvarytas į brolių Klevų teismą. Nors tikrame teisme Aleksandrui neteko būti, bet atskyrė teisėjų, teisiamųjų ir žiūrovų vietas. Salėje

* „Katiuša“ – Antrojo pasaulinio karo meto rusų sunkvežimis su reaktyviniu minosvaidžiu BM–13. Sukurtas 1941 m., šnekamoje kalboje vadintas "Stalino vargonais".

civilių žmonių nebuvo. Kaliniai suprato – teismas vyks už uždarų durų. Salės langus dengė sunkios užuolaidos, jos dar labiau tamsino ir taip niūrų salės vaizdą. Už langų skardeno rusiškos komandos – kareivius mokė ar šunis dresavo. Prie kiekvieno lango stovėjo stribas. Kaliniams neleido nei dairytis, nei atsisėsti. Vos sujudėjus, stribai kaip sargūs šunys tuoj suurgzdavo. Kaliniai privalėjo stovėti rankas sudėję už nugaros, laukti teko ilgai.

Enkavėdistai ir stribai salėje juokavo, klegėjo, pasakodami vienas kitam savo niekingus „žygdarbius", kalbą paįvairindami šlykščiais rusiškais keiksmais, be kurių nesuregzdavo nė vieno sakinio. Iš to matėsi okupantų ir savų išdavikų žema kultūra.

Aleksandras stovėjo netoli Purausko. Jam sudejavus, atkreipė dėmesį, kad draugo kojos čiurnoje augo pūlinga votis. Jam labai skaudėjo, ilgai stovėti negalėjo. Paprašė apsaugos leisti atsisėsti.

– Ar atsigulti nenori? – pasityčiojo enkavėdistas.

Kadangi stovėti teko ilgai, jis, nebepajėgdamas kentėti, alpulio apimtas, nugriuvo. Juška prišokęs vos spėjo nutverti jį, kad aukštielninkas griūdamas galvos nesusimuštų. Nuleidęs paguldė ant žemės. Subėgę enkavėdistai ir stribai, Aleksandrą keikdami ir spardydami, nuvarė į savo vietą, o Purauskui įsakė keltis. Buvo pradėję spardyti, bet pamatę, kad jis apalpęs, paliko ramybėje.

Po kurio laiko Purauskas atsitokėjo. Atsisėdęs apsidairė. Jo veidas išrasojo, sunkiai kvėpavo. Atsirėmęs į sieną, nuleidęs galvą sėdėjo ir tyliai dejavo. Teisiamieji, vienas į kitą žvilgčiodami, ruošėsi jam padėti. Arčiausiai stovįs enkavėdistas, lyg nujausdamas, kad draugai gali ateiti nukentėjusiam į pagalbą, piktai suriko:

– Ei jūs, bandiūgos, jei išdrįsite nors kas pajudėti, kaip šunį nušausiu, nesulauksite ir pelnyto teismo!

Purauskas pasižiūrėjo į draugus liūdnomis akimis, lyg patardamas nekreipti į jį dėmesio, sėdėdamas iškentės.

Netrukus teisiamuosius susodino teisiamųjų suoluose į kas trečią vietą, kad vieni kitų nepasiektų, negalėtų kalbėtis.

– Stot! – suriko falcetu karininkas, – teismas eina!

Teisiamieji atsistojo. Stovėdami sužiuro į duris, iš kur turi ateiti teismas. Pasigirdo žingsniai. Pirmasis, vos tilpdamas į durų rėmus, įsispraudė pulkininkas. Paskui jį žemesnio rango enkavėdistai – teismo nariai. Pulkininkas buvo toks storas, kad rankomis neapkabino savo pilvo, atrodė tarsi būgnas. Teisiamieji ir be pristatymo suprato, kad jis teisėjas. Sunkiai užlipęs ant paaukštinimo, atsisėdo į centrinę kėdę, o šalia jo susėdo kiti teismo dalyviai (visi NKGB karininkai). Jiems susėdus leido ir teisiamiesiems atsisėsti. Šalia pulkininko sėdįs kapitonas, kurį Juška ir kiti atpažino iš žiaurių tardymų, padavė pulkininkui krūvą segtuvų su kalinių bylomis. Pulkininkas, kažką pasakęs, bylas pastūmė atgal. Tuomet kapitonas atrinkęs padavinėjo po vieną bylą. Teismo spektaklis prasidėjo.

Jis vyko pagal iš anksto sudarytą scenarijų. Pirmiausia, matyt, einąs kaltintojo pareigas, jau minėtas kapitonas supažindino teisiamuosius su karo tribunolo sudėtimi, pareiškė, kad teismas pradeda savo darbą. Paaiškino teisiamiesiems elgsenos taisykles proceso metu: sėdėti ramiai, nesidairyti, nesikalbėti, atidžiai klausytis. Jam aiškinant, kažkuris iš teisiamųjų pasakė: „Vyrai, laikykimės." Jį išgirdo draugai, bet kartu ir enkavėdistai, kurių dauguma lietuviškai suprato.

– Kas pasakė? – pribėgęs rėkė enkavėdistas. Niekam neišdavus, ėmė keiktis ir kumščiuoti teisiamuosius. Teisėjas žiūrėjo į vykstantį smurtą, bet nesudraudė.

Priekyje teisiamųjų sėdįs enkavėdistas, apsaugos vyresnysis, grasindamas pasakė, kad, pasikartojus tokiam išsišokimui, kai kas gali ir iš salės nebeišeiti.

– Gal pamiršote, kur esate?

Teisiamieji tylėjo. Visi suprato, kad tie žmogėdros savo grasinimus įvykdys. Už mažiausią pasipriešinimą gali ir sušaudyti. Nukreiptų į teisiamuosius vamzdžių buvo daug. Sadizmu persisunkusių apsaugininkų pirštai, laikomi ant daužiklių, tik ir laukė progos, kad paspaustų. Teisėjas paskleidęs bylas prabilo:

– Jūs visi žinote, kuo kaltinami. Teismas, vadovaudamasis kruopštaus tardymo medžiaga, pradeda nagrinėti jūsų antitarybinės veiklos bylą. Pirmieji – Miliauskaitė Asta ir Juška Stasys – stot! Ar prisipažįstate kaltais, kad žinojote apie esamą pogrindinę organizaciją ir niekam nepranešėt?

Jie vieninteliai ir buvo tiesiogine veikla nekaltinami. Jų ir kaltinimo straipsniai buvo lengvesni.

– Taip, prisipažįstu, kad žinojau, bet nepranešiau, – atsakė Stasys Juška.

Tą patį patvirtino ir Asta. Visi kiti, lyg susitarę, kaltinimus atmetė kaip nepagrįstus ir apkaltino tardytojus už žiaurumą ir smurtą tardymo metu. Jie tvirtino, kad prisipažinimai išgauti kankinimais. Voroneckas pareiškė:

– Man dar penkiolikos metų nėra, o apkaltino tartum jau pusšimtį metų būčiau gyvenęs ir vienas nusikaltimus daręs. Be to, ar kalti jūs, rusai, kovoję prieš vokiškuosius okupantus? Taip ir mes lietuviai...

– Nutilk, šunie! – supratęs jo mintį suriko apsaugininkas. – Tai nepalyginami dalykai.

Jam paliepus, stambaus ūgio stribas keikdamasis priėjęs užsimojo smogti, bet nesudavė. Gal susigėdo, nes Voroneckas prieš jį atrodė visai vaikas. Teisėjui paliepus, Voroneckas atsisėdo. Likusius taip pat klausė, ar prisipažįsta kalti. Neigusiems pasiaiškinti neleido. Baigus klausinėti, teisėjas pareiškė, kad teisiamiesiems suteikiamas paskutinis žodis. Gali papildyti bylą naujais faktais, gali prašyti, pageidauti. Teismas vyko labai greitai, visus devyniolika teisiamųjų apklausė per valandą. Nedalyvavo nė vienas liudininkas ar advokatas. Ką tardytojai užrašė, tą teisėjas priėmė kaip nepaneigiamą faktą. Į teisiamųjų prieštaravimus, neigimus nekreipė jokio dėmesio. Iš to buvo matyti, kad pasmerktųjų likimas jau buvo nuspręstas, dar teismui neprasidė-

jus.

Pirmieji keli paskutinio žodžio atsisakė. Bučys atsistojęs tarė:

– Pilieti teisėjau, ko galima prašyti iš teismo, kuriame nė kruopelytės teisingumo nėra? Čia ne tiesos, teisingumo ieškoma, bet vyksta susidorojimas su kitaip mąstančiais.

Jam pritarė Gečas, Giniotis ir keletas kitų. Tik Aleksandro brolis Stasys ir Rekašiūtė prašė atsižvelgti į jų jaunumą, tarybinių įstatymų nežinojimą, jų neteisti arba nors sumažinti bausmę. Teisėjas Stasiui liepė sėstis, o iš Rekašiūtės ėmė tyčiotis. Išvadino banditų merga, prostitute.

– Mat, ko gražuolė įsigeidė – bausmę sumažinti, – tarė ironizuodamas. – O kodėl apie bausmę negalvojai, žinodama apie banditus? Padoriai merginai reikėjo aktyviai komjaunuolei būti, o ne banditus slėpti. – Mergaitė stovėjo ir tylėjo. – Gal nori, kad į laisvę išleisčiau? Galėtum banditus sušildyti. Mergužėlė graži kaip uoga, gera sugulovė būtum, chi, chi, chi, – tyčiojosi teisėjas, tarybinis pulkininkas.

Voroneckas buvo jauniausias – tik keturiolikos metų. Jis prašė, kad leistų bausmę atlikti su suaugusiaisiais, neperduotų į vaikų koloniją. Teisėjas pažadėjo prašymą patenkinti.

Paskutinį žodį suteikė Aleksandrui. Jis ketino atsisakyti, bet, apsigalvojęs, nutarė kalbėti: pasakyti ką nors grubaus ir įžeidžiančio. Jį labai įpykino teisėjo nekultūringumas, patyčios iš Rekašiūtės. Bet susivaldęs prabilo visai ramiu balsu:

– Pilieti teisėjau, teisiamieji paskutiniu žodžiu visuomet turi ką pasakyti, bet, kad jūs neleidžiate, tai rodo pavyzdys su kalbėjusiu Voronecku...

– Sakyk, ką turi papildyti, ir greičiau, – nutraukė jį teisėjas.

Iš teisėjo ciniškos šypsenos Aleksandras suprato: jis juo mėgaujasi, žaidžia kaip katinas su pele. „Na, ir tegul“, – pamanė jis ir prabilo:

– Šiandien jūs mus teisiate kaip didžiausius nusikaltėlius. Teismas, mano supratimu, yra teisingumo svarstyklės, kuriomis pasveriami nusikaltėlio pikti darbai. Aš sveikinčiau tokį teismą, bet tiktai tokį. Jūsų teisme to nematyti. Argi tai teismas, jei negalima kviestis advokatų, liudininkų, nėra net publikos, kuri stebėtų, kaip vyksta teismas? Teisdami slaptai, jūs darote ką norite. Norite – tyčiojatės, kaip iš tos nelaimingos mergaitės, norite – teisiate. Ką tardytojai užrašė, priimate kaip nepaneigiamą tiesą. O mūsų tvirtinimo, kad daugumą nebūtų dalykų kankinimais išgavo, jūs ir klausyti nenorite. Štai pasižiūrėkite į mano ranką, jos pirštai dar nesugijo, tardymo metu tarpdury sutraiškyti, – pakėlęs rodė sutinusią ranką.

– Sėsk, gana, prisikalbėjai, – pasakė teisėjas.

Aleksandras norėjo dar pasakyti, bet pamatė artėjantį apsaugos vyresnįjį ir atsisėdo. Enkavėdistas pamatęs, kad atsisėdo, stabtelėjo. Tuo metu išgirdo:

– Stot! Teismas eina pasitarti.

Teisėjams išėjus, enkavėdistai su stribais ėmė tyčiotis iš teisiamųjų, vadinti

juos pamišėliais, banditais ir kitais necenzūruotais žodžiais. Labiausiai tyčiojosi iš merginų. Netrukus sugrįžo ir teisėjai. Užėmę savo vietas, leido ir teisiamiesiems atsisėsti. Bet greitai vėl liepė stotis. Teisėjas sėdomis skaitė nuosprendžius. Vieną išteisino. Kaip vėliau sužinojome, jo dėdė Maskvoje dirbo aukšto rango enkavėdistu. Tuoj pat jį išvedė iš salės. Aleksandro brolį Stasį ir Ročiūtę, kaltinamus pagal straipsnį 5812, nuteisė po 5 metus laisvės atėmimo ir 3 metams atėmė pilietines teises. Likusiems visiems skyrė po 10 metų laisvės atėmimo, atliekant bausmę lageryje ir 5 metams atėmė pilietines teises.

– Ar visi patenkinti? – pasityčiojo teisėjas ir liepė nuteistuosius išvesti.

Vėl ta pačia tvarka, surakinę antrankiais, nuvedė į kalėjimą. Ten visus bendrai patalpino į didelę etapinę kamerą, kadaise buvusią kalėjimo koplyčią. Po teismo enkavėdistai nebebijojo ir vienos bylos kalinių uždaryti drauge. Darbas baigtas, tad nebereikalinga ir izoliacija.

Telšiškiai, peržengę slenkstį, dairėsi, kur patekę. Koplyčia nusiaubta. Altoriai išgriauti, jų vietoje likę tik keli pilioriai. Išlikęs ir pagrindinis altoriaus paaukštinimas. Sukrautas iš šlifuotų marmurinių plytų atrodė kaip karstas. Skliautinėse lubose dar matėsi keletas freskų, vaizduojančių šventųjų gyvenimą.

„Barbarai, kaip viską sunaikino?“ – stebėjosi Aleksandras. Patalpos erdvios ir šaltos. Be telšiškių, čia buvo ir daugiau žmonių. Išsikalbėję sužinojo, kad kiti čia gyvena jau visą savaitę. Pavakary atvedė Kunigaitį, Kaminską, Merkį, Skirmantą ir dar kelis kalinius – visi iš trisdešimtosios kameros. Susėdę seni pažįstami dalijosi įspūdžiais. Prisiminė Smilgį, Radvilą. Aleksandras džiaugėsi susitikęs su broliu Stasiu, papasakojo jam apie Smilgio ruoštą pabėgimo planą. Brolis šyptelėjo:

– Maniau, kad nežinai, ketinau papasakoti.

Jis žinojo daugiau, net ir apie pasiuntinio sugrįžimą. Toliau kalbėtis negalėjo – sutrukdė atvaryta grupė Panevėžio gimnazistų. Jie domėjosi, iš kur žemaitukai atvežti. Su jais besikalbant, į kamerą atėjo prižiūrėtojas, skaitydamas iš sąrašo, šaukė kalinius pavardėmis ir su daiktais liepė išeiti. Tarp jų išvedė ir brolį Stasį. Stasys išeidamas kumštelėjo: „Laikykis, brolau!“ Išvarė beveik pusę telšiškių. Aleksandras apgailestavo, Stasys išėjo nebaigęs pasakoti ir apie sugrįžusį pasiuntinį. Girdėtas iš brolio naujienas papasakojo Kunigaičiui su Kaminsku. Prie jų prisijungė Merkys ir Skirmantas. Visi nutarė, jei konkretaus nieko nepaaiškės, kelionėje reikia būti budriems ir veikti pagal susidariusias aplinkybes.

Likę telšiškiai, susėdę atskiroje grupelėje, dalijosi teismo įspūdžiais.

Kameroje politiniai kaliniai būriavosi nedidelėmis grupelėmis. Vienus siejo ta pati byla, kiti sutiko gimines ar pažįstamus, treti ilgesnį laiką vienoje kameroje buvę. Tik kriminaliniai nusikaltėliai ir rusai laikėsi pavieniui. Rusų buvo daug. Dauguma buvę kariškiai. Tą rodė pilkos nukarusios milinės ir kalbos apie nueitus karo kelius. Aleksandras, stebėdamas juos, įsivaizdavo, kaip vieni, pabūgę mirties,

dezertyravo iš fronto, kiti už plėšikavimą ir žudymus čia pateko. Jis prisiminė, kad daug nusikaltimų rusų kariškiai padarė ir jų apylinkėje. Bet kad nors vieną jų būtų areštavę – negirdėjo. Bet čia tų „šauniųjų išvaduotojų“ buvo daug ir, matyt, nelengvi nusikaltimai juos slėgė. Vienas, buvęs karininkas, tai matėsi iš milinės ir laikysenos, sunėręs rankas už nugaros, vaikščiojo kameroje nesustodamas. Kelis žingsnius pirmyn ir atgal, tarsi švytuoklė. Buvo matyti, kad jis kažko nerimauja. Gal teismo sprendimas buvo per griežtas, privertė jį susimąstyti, gal matė mintyse savo Rusiją, nesulaukusius jo grįžtančio iš karo artimuosius? O gal matė jo rankomis nužudytų žmonių kraują arba iššagintų svetimos šalies moterų iš siaubo paklaikusias akis? Kas gali pasakyti, kas dėjosi buvusio kario širdyje? Pačiame jaunystės žydėjime, gyvenimo pavasarį, praėjęs karo baisumus, ugnį ir mirtį, užuot garbingai sugrįžęs į namus, pateko už grotų.

Naujų kalinių atvesdavo visą vakarą ir naktį. Matyt, karo tribunolas štampavo nesustodamas ir naktį. Prieš rytą koplyčia buvo sausakimša nuo kalinių. Tą naktį mažai kas miegojo. Jei kuris ir snūduriavo, tai subraškėjus durų užraktui, pakėlę galvas dairėsi, ką dar atvedė. O gal jau lieps išeiti su daiktais? Naujai atėjusieji pasisveikindavo, radę pažįstamų – prisijungdavo. Neradusieji prisėdę imdavo lūkuriuoti arba snausti, kaip ir visi. Rūsčiais teismo nuosprendžiais niekas nesiskundė. Verkiančių, aimanuojančių nebuvo. Politiniai, nors visi buvo neteisingai nuteisti, dauguma gyveno viena mintim, kad laisvė – ne už kalnų. Pavasarį neišvengiamai prasidės karas su Amerika. Vakarai – visus išlaisvins.

Ankstį rytą kalinius pažadino įtartinas bruzdesys. Nakties tyloje girdėjo varstomų durų skambesį ir daugelio kojų trepsenimą. Tas garsas koridoriuje kaskart vis artėjo. Atrodė, lyg iš kamerų išvestų kalinius. Arčiau durų sėdėję kaliniai sukluso.

– Vyrai, važiuojam! – sušuko balsu jaunas apskritaveidis vaikinas.

Jo žodžius patvirtino atrakinamos durys.

– Kelt! – suriko prižiūrėtojas. Kitas, stovėdamas tarpdury, iš sąrašo skaitė kalinių pavardes ir liepė su daiktais išeiti.

Išėjus į kiemą, dar tik aušo. Oras vėsokas, kalinius krėtė drebulys. Po pusvalandžio į kiemą įvažiavo amerikietiški sunkvežimiai „Studebaker“ US6. Į juos sėdomis prigrūdo kalinių ir išvežė. Kaliniai, sėdėdami ant kėbulo grindų, pro aukštas kraštines nieko nematė, nesiorientavo net kur juos veža. Miesto grindinys labai duobėtas, stipriai kratė. Kad išvengtų nepakenčiamo kratymo, kaliniai susikabino rankomis. Taip važiuoti buvo geriau. Išgirdę garvežio švilpuką, suprato, kad veža į geležinkelio stotį.

– Jau atvažiavom, – trinktelėjus kabinos durelėms, išgirdo rusiškus žodžius.

Kaliniai sukruto – visi norėjo nors kiek patogiau atsisėsti. Bet priekyje sėdintys enkavėdistai piktai suriko:

– Ei jūs, galiniai, ko krutate, kaip žalčiai susiviję? Sėdėkite ramiai, o tai aš jus

apraminsiu.

Už kėbulo kraštinių girdėjo varomų žmonių žingsnius, enkavėdistų keiksmus ir šunų lojimą. Staiga pasigirdo širdį veriantis moterų klyksmas. Keletas kalinių, sėdinčių arčiau kraštinės, kilstelėję norėjo pasižiūrėti, bet enkavėdistai lyg saugūs šunys suurzgė. Bandžiusiam pažiūrėti smogė automato vamzdžiu per galvą. Pasipylė kraujas, žmogus prarado sąmonę. Enkavėdistas, lyg nieko pikto nepadaręs, dar pasišaipė, kad vienam jau nebereiks važiuoti. Moterų klyksmas nutilo. Kas ten vyksta, niekas nežinojo, tik suprato, kad moterys sodinamos į vagonus. Vadinasi, į tolimą kelionę – gal į Vilnių, o gal jau į „plačiąją tėvynę“?

Greitai jų mašina vėl pajudėjo į priekį, paskui atbulomis. Mašinai sustojus, atidarė užpakalinę kėbulo dalį. Kaliniai priešais save išvydo metalinį vagoną. Jų buvo ilgas ešelonas. Enkavėdistai nuo vagono į mašiną permetė lentą, padarė lyg tiltelį, juo kaliniams liepė pereiti į vagoną. Kėbulo gale sėdėję kaliniai po vieną kėlėsi ir lyg cirkininkai, balansuodami siaura lenta, bėgo į vagoną. Prie jo durų du enkavėdistai, tartum gyvulių priėmėjai, lazdų smūgiais skaičiavo kalinius. Vagonus saugojo apsupę enkavėdistai, stribai, keletas jų – su vilkiniais šunimis, kurie visą laiką piktai lojo. Į juos pasižiūrėjus ir drąsiausiems geso viltis pabėgti. Vienu metu sodino į kelis vagonus. Kairėje pusėje sodino moteris, iš ten ir buvo girdėtis tas graudus klyksmas.

– Greičiau, banditai, skubėkite, – mušė lazdomis. Prie tiltelio abiejose pusėse sustoję enkavėdistai lazdomis skubino praėjimą. Kuriam stipriau susmūgiavę, patenkinti juokėsi.

Tilteliu ėjo senukas, nešinas dviem maišais: vienas – galbūt su maistu, kitas – su drabužiais.

– Ei, seni, į kokį kurortą išsiruošei, kad tokį bagažą su savimi tempi? – paklausė šone stovėjęs, matyt, stribas lietuviškai.

Senukas, nenugirdęs, kad jį kalbina, stabtelėjęs atsigręžė į balso pusę. Enkavėdistai tarsi to ir laukė – pradėjo jį mušti lazdomis. Senukas išgąsdintas visai pasimetė, norėjo grįžti atgal į mašiną, bet kelią pastojo iš ten stumiami žmonės. Vargšas susipainiojęs susvirduliavo, o gal nuo smūgių apsvaigintas, nukrito nuo tiltelio. Arčiau ėjusieji bandė sulaikyti, bet nesėkmingai. Senukas su maišais nukrito į apačią. Sužvėrėję enkavėdistai puolė jį spardyti. Senukas šaukė, aimanavo, prašė pasigailėti, palikti gyvą, bet žvėrys nenustojo, spardė, kol senukas neteko sąmonės, o gal ir nebegyvas buvo. Aktyviausiai jį spardė tas užkalbinęs stribas. Kaliniams sunku buvo žiūrėti į tą klaikų smurto aktą.

Suspardę senuką negyvai, patenkinti sadistai juokėsi, kad tam važiuoti jau nereiks. Kvatojo jie, stumdydami koja senuko maišus, tikriausiai norėdami juos sau pasisavinti.

Staiga įvyko nelauktas dalykas. Iš mašinos kėbulo, tigro šuoliu šoko ant daugiausia senuką spardžiusio stribo atletiško sudėjimo jaunuolis. Tam sukniubus, griebęs

jo automatą, ištisa serija nukovė jį, dar kelis enkavėdistus ir šunį. Pats metėsi bėgti. Viskas vyko taip žaibiškai, kad sunku buvo suprasti, kas nutiko. Kol jaunuolį nušovė, jis spėjo dar du stribus sunkiai sužeisti. Jį nušovę enkavėdistai iš pykčio keliese gal minutę tratino automatais į nebegyvą.

Po to įvykio supuolusi visa ruja enkavėdistų, mušdami lazdomis, automatais ir spardydami, grūdo kalinius į vagoną. Prie durų stovį stiprūs enkavėdistai, net kelius įremdami presavo kalinius į vagoną, kuris ir taip jau buvo sausakimšai perpildytas. Aleksandras, prasmukęs pro vagono duris, pasijuto nesiekiąs kojomis žemės, suspaustas pakibo ore, žmonių spūsties nešamas, nutolo vos ne į vidurį vagono. O prie durų sužvėrėję enkavėdistai vis dar presavo daugiau kalinių.

Vagoną baigė užpildyti tada, kai suslėgė žmones lyg silkes statinėje. Aleksandras, suspaustas, nesiekdamas grindų, dairėsi, kur patekęs.

„Stolypino vagonai“ pagaminti vien iš metalo. Jų sienos, grindys ir stogas suvirinti iš storų metalinių lakštų. Jokio plyšelio. Saugumas užtikrintas, nepabėgsi net pele pasivertęs. Tai Lenino pirmieji apdovanoti vagonai, specialiai pagaminti kaliniams transportuoti. Vagonas suskirstytas į tris narvus: didžiausias – kaliniams uždaryti, dešinėje – maža kamaraitė, lyg izoliatorius ypač nepaklusniems kaliniams. Išilgai vagono neplatus koridorius – budinčiam palydovui, enkavėdistams. Prie budėtojo staliuko atidaromas langas. O šiaip daugiau nė vieno lango, nei ventiliacijos angos. Vagoną laisvai galima pritaikyti dujų kamerai. Budinčio enkavėdisto koridorius nuo pagrindinio kalinių narvo atskirtas laisvai permatoma stiprių strypų tvorele. Patogumas užtikrintas. Prižiūrėtojas apsaugotas nuo kalinių užpuolimo ir puikiai mato, kas vyksta kalinių narve. Kad suvarant kaliniai nepatektų į prižiūrėtojo koridorių, jis atskirtas strypų durimis, kurios kalinių suvarymo metu buvo uždarytos. Kalinių narve jokio suolo, jokio baldo. Kaliniai vežami kaip gyvuliai, stačiomis. Kuo jau kuo, bet išradingumu ir priemonėmis žmonėms kankinti bolševikinė santvarka pakankamai ištobulėjusi. Gali didžiuotis. Visame pasaulyje kitų tokių nerasi.

Uždarius narvo duris, Aleksandras bandė suktis ir šiaip, ir taip, bet nei atsigręžti, nei kiek geriau atsistoti negalėjo, suslėgtas žmonių ore kabėjo. Jam tiesiai į veidą kvėpavo nuskustu veidu senis. Iš jo burnos bjauriai dvokė, bet nusigręžti nuo jo, nei jis nusigręžti, negalėjo. Jo įkritęs veidas paraudo, kakta išrasojo.

– Žmonės, pasigailėkite, nespauskite taip, aš neištversiu, – maldavo.

Bet padėti niekas negalėjo, erdvės nebuvo. Greitai senukas išblyško, liko baltas kaip drobė, sunkiai kvėpavo. Aleksandras, norėdamas jam padėti, prašė aplinkinių nors truputį pasispausti, leisti senukui atsikvėpti. Bet pastangos buvo bergždžios. Jis ir pats vis dar kabėjo ore. Dūstančiam senukui niekas padėti negalėjo. Netrukus senukas nutilo, rymojo užmerkęs akis – lyg snaustų. Iš laisvai tabaluojančios galvos Aleksandras suprato – senukas apalpo.

– Prižiūrėtojau, duokite vandens, žmogus apalpo, – paprašė Juška.

Senukas atmerkęs akis pasižiūrėjo į jį dėkingu žvilgsniu ir vėl užsimerkė. Iš akių ištryško kelios didelės ašaros ir nuriedėjo suvytusiu skruostu žemyn.

– Vandens duokite, žmogus miršta! – pakartojo Aleksandras garsiai.

Jam pritarė keletas arčiau prižiūrėtojo stovėjusių kalinių. Bet prižiūrėtojas liko kurčias, vandens nedavė, piktai pasižiūrėjęs špygą parodė:

– Va, tau vanduo.

Taip be lašelio vandens senukas ir pasimirė. Nusvirusia galva pakibo Juškai ant peties. Aleksandras kilstelėjęs petį pajudino, manė, kad senukas užmigo, bet jis nesureagavo. Užmigęs buvo miegu, iš kurio nepabundama. Kalinių lūpomis nuskriejo trumpa frazė: „Jau vienas iškeliavo..." Tokiomis gyvenimo sąlygomis mirtis nieko nestebino. Visi senuką greitai pamiršo, tik Aleksandras juto jį prisiplojusiu, atvėstančiu kūnu. Jo artumas kėlė nemalonų jausmą. Kodėl taip yra, kodėl numirėliai, nors ir artimiausi žmonės, sukelia nemalonų jausmą? Gal todėl, kad mirties reiškinys žmogui primena neišvengiamą realybę. O gal pasitvirtina tikėjimo teiginys, kad žmogaus pagrindas – siela, o kūnas tik jos apvalkalas? Sielai apleidus, kūnas lieka nemalonus, lyg senas negyvenamas namas. Šiuo metu ir Aleksandras geriau sutiktų kvėpuoti senuko burnos dvoką, negu jausti prigludusį stingstantį lavoną. Senukas, nors ir numiręs, žmonių suspaustas susmukti negalėjo. Stovėjo kaip ir visi gyvieji, tik galva nevaldoma tabalavo kartu su siūbuojančiu vagonu.

Netrukus pasigirdo subruzdimas: kitame vagono kampe baigė savo kančias antras žmogus. Po to – trečias ir ketvirtas.

Kaliniai prašė leisti mirusius pergabenti į mažąją kamaraitę, laisviau liktų gyviesiems, bet neleido. Kaliniai įrodinėjo, kad taip suslėgti, vargu ar pusė jų gyvų iki Vilniaus nuvažiuos.

– Dėl manęs galite ir visi išstipti, man svarbu, galvų skaičių atvežti, – pasakė prižiūrėtojas.

Toliau važiavo be nutikimų. Aleksandras, apsipratęs su mirusio kaimynyste, dairėsi, bene pamatys pažįstamų, bet nerado. Vagone – apie pusę tūkstančio žmonių ir nė vieno pažįstamo veido. Daugiau kaip pusė kalinių nepolitiniai, tai buvo matyti iš išorės ir nepagarbos savo kaimynams.

Aleksandras susimąstė, kas bus, jei įvyks svajotoji išlaisvinimo operacija, kaip sureaguos tie visokio plauko recidyvistai. Pastarieji visai nesijautė nuskriausti ir troškiame vagone jautėsi kaip namuose. Ypač rusų tautybės kaliniai, buvę kariškiai. Jie, vienas kitą papildydami, pasakojo prižiūrėtojui savas karo dienų „odisėjas". Vienas randuotu veidu rusas, tituluojamas draugų majoru, papasakojo atsitikimą Vengrijoje.

Užėmus Budapešto prieigas, viename name užtikęs nuostabaus grožio merginą. Kaip vėliau paaiškėjo – tai baleto artistė. „Uch, ir graži buvo prostitutė", – su pasigėrėjimu prisiminė jis. Pradėjęs meilintis, ji nesutikusi, norėjusi pabėgti, bet jis ne

iš tų, kad leistų jam patinkančiai gražuolei pasprukti. Paguldęs ant kilimo, užlaužęs rankas ir pradėjęs siekti savo tikslo. Mergina verkusi, maldavusi pasigailėti, paleisti. Jai besiblaškant pastebėjęs ant rankos labai gražų žiedelį: „Ach, mylimoji, tą žiedelį padovanok man prisiminimui už suteiktą malonumą." Ji verkdama maldavo žiedo, jis esąs sužadėtinio dovana. „O kur tas tavo sužadėtinis?" „Neužimtoje miesto dalyje, – atsakiusi ji. – Jis atvažiuos vos frontui praėjus." „Ach, tu šliundra, aš kraują lieju, gyvybe rizikuoju, o tu kuilio lauki ir manęs pamylėti nenori. Kuo aš blogesnis už tą tavo sužadėtinį? Vyrukas juk simpatiškas esu, karininkas, ne eilinis, o tu, sterva, bliauni ir tyli. Gulk greičiau arba nušausiu ir kuilio nebesulauksi!"

Ji sriūbauja kaip gyvulys, bet nesigula. Paleidęs automato seriją per kojas – iškart nuvirtusi ir ėmusi rėkti žvėries balsu. „Man tas pats, ar tu meilės žodžius kalbėsi, ar rėksi", – pamylėjęs ir baigta. Stodamasis pareikalavau žiedo, atpildo už gerą meilę. Ji guli kaip karvė ir tyli. Gyvatė, pamaniau. Patiko, pakartojimo laukia. Buvau vėl besilenkiąs, bet žiūriu, jau pastipusi. Akys žiūri kaip gyvos, o dūšią Alachui atidavusi... Pačiam šlykštu pasidarė, skubėjęs pasišalinti, bet negalėjęs žiedo numauti. Atrodė, prakeiktoji tyčia jį laiko. Užpykęs griebiu virtuvinį peilį, šmaukštelėjau per pirštą ir išbėgau. Žiedą mašinoje nuėmiau. Maniau – parvešiąs žmonai dovanų, bet ar išlaikys jauna širdis? Čekoslovakijoje kekšei už vieną naktį padovanojau.

– Tu, Vasia, kaip tikras džentelmenas – myli mergužėlę ir še tau žiedelį chi-chi-chi, – pritariamai juokėsi jo bendrai.

Vasia – majoras, prisiminęs kruvinas orgijas, patenkintas šypsojosi. Patenkintas juokėsi ir prižiūrėtojas. Išsikalbėjus jiems, paaiškėjo, kad vienoje divizijoje kariavo.

Diena važiuojant pasitaikė kaip tyčia šilta ir saulėta. Toks pavasario oras laisvėje džiaugsmą teiktų, o čia nešė nepakeliamas kančias. Daug kam – ir mirtį. Pavasariška saulė įkaitino nevėdinamų patalpų korpusą, kadangi metaliniai lakštai iš vidaus be izoliacijos, vagone greitai įšilo. Perpildytame žmonių vagone tapo tvanku lyg šutintuve. Be to, visus kankino baisus troškulys.

Prižiūrėtojui – gerai: jis sėdėjo prie atviro langelio, mėgavosi grynu oru ir patenkintas juokėsi iš savo pašnekovų, buvusių kovos draugų „žygdarbių". Aktyviausias jo pašnekovas buvo aukštaūgis rusas, save kapitonu tituluojantis. Jis stovėjo arti pinučių tvoros, prižiūrėtojas jį vaišino machorka ir draugiškai kalbėjosi. Dviem užsirūkius, bjauriai dvokiantys tabako dūmai dar labiau apsunkino kvėpavimą. Nuo karščio ir tvankumo kaliniai duso, veidais žliaugė prakaitas. Labai norėjosi gauti gerti nors lašelį vandens. Nebepakęsdami kankinančio troškulio, kaliniai pradėjo nerimauti, reikalauti vandens. Vandens vagone buvo. Šalia prižiūrėtojo stovėjo šimto litrų aliumininis bakas su čiaupu. Kaliniams pradėjus labai triukšmauti, prižiūrėtojas atsukęs čiaupą pradėjo leisti vandenį į skardinę. Kad stipriau vanduo čiurlentų, skardinę nuleido žemiau. Vandens čiurlenimas ištroškusiems kaliniam skambėjo lyg gražiausia muzika ir kartu skausminga buvo – tartum vinimi kas badytų gyvą žaiz-

dą. Žmonės laižė sukepusias lūpas ir godžiai žiūrėjo į tekantį vandenį. Prisileidęs pilną skardinę, prižiūrėtojas ėmė gerti neskubėdamas, pasimėgaudamas. „Gurkt, gurkt“ – tekėjo rykle vanduo. Pusę skardinės nugėręs, likusį išpylė pro langelį. Skardinę vėl pastatė ant bakelio. Pagalvojęs, kad pasielgė nedraugiškai, prileidęs skardinę, padavė ir pašnekovui. Tam išgėrus, skardinę grąžino į seną vietą.

Šalia Juškos stovįs latvis, ištiesęs į prižiūrėtoją išdžiūvusias kaulėtas rankas, maldavo vandens.

– Vandens! Duokite nors lašelį vandens, nors lūpoms suvilgyti, – karščiuojančiomis akimis, žiūrėdamas į bakelį, maldavo jis.

Bet vargšas taip ir numirė, vandens nesulaukęs. Juška taip pat labai norėjo gerti, laižė sukepusias lūpas, bet vandens negavo visą dieną.

Kitame vagono gale vėl pasigirdo triukšmas, rusiški keiksmai. Kaliniai mušė kalinį. Mušamasis, taip pat rusas, šaukė, spiegė beviltišku balsu. Kadangi visi suslėgti tiek, kad pajudėti negalėjo, nelaimingąjį mušė kumščiais per galvą. Mušamasis viena ranka dengdamasis, nes suslėgtas kitos ištraukti negalėjo, maldavo pasigailėti, neužmušti. Įsikišus į smurtą prižiūrėtojui, paaiškėjo, kad mušamasis, sirgdamas viduriais, neišlaikęs pagadino orą. Prižiūrėtojas vietoje to, kad užjaustų, sudraustų smurtautojus, pats paragino duoti parazitui. Ir vėl pasigirdo kankinamo žmogaus aimana. Tvankiame ore tas bjaurus dvokas veikė pražūtingai, keletas apsivėmė. Buvo pradėjęs žiaukčioti ir Juška, bet ištvėrė. Pajutęs šlykštų kvapą susiraukė ir prižiūrėtojas, išvadino kalinius gyvuliais, kiaulėmis ir atidarė savo langą iki galo. Bet tai gelbėjo tik jį, vagone oras nepagerėjo.

Juška ir dar keletas ligonį užjautė, bandė užtarti, bet buvo neišgirsti. Nelaimingąjį nukankino mirtinai. Jušką apėmė bejėgiškas silpnumas. Jis suprato, kad tokiomis gyvenimo sąlygomis išryškėja žmogiškosios savybės, žmogaus taurumas. Vieni, kaip trisdešimtoje kameroje Radvila ir jaunuolis prie vagono, gali žūti, gindami kitus, o yra ir tokių, kurie dėl geresnių sąlygų gali net ligonį nukankinti. „Bjauru gyventi tarp žmogiškos išvaizdos tokių žvėrių kaip prižiūrėtojas, kaip tie kankinantys nelaimingąjį ligonį“, – mąstė Juška. Jo mintis nutraukė pradėjęs slysti žemyn miręs senukas. Aleksandras nusigando, kad gali susmukti po kojomis ir neišvengiamai jis bus sumindžiotas. Matyt, kiti mirusieji jau buvo susmukdyti, nes vagone palaisvėjo, ir jis jau pasiekė grindis. Aleksandras bandė senuką prilaikyti, bet jam sutrukdė šalia stovėjęs šašuotu veidu rusas:

– Kam laikai tą padlą? Kas jis tau – tėvas, brolis? – Pasišokėjęs susmukdė senuką po kojomis. Keliese visa galva paūgėjo, pasidarė dar erdviau.

– Niekše, ką darai? – sušuko Juška.

Bet rusas tik nusišypsojo. Jo veiksmui pritarė ir arčiau stovintys.

– Tu, vaike, dar jaunas, fronte nebuvai, ten šimtais lavonų vaikščiojom, ir nebuvo nuodėmės. Patys žudėm žmones ir dar ordinus už tai gavom. O čia dėl vieno

nugaišusio senio net kalbėti neverta, – reiškė savo moralę jie. – Jam jau vis tiek – ar stovėti, ar gulėti. Reikia žiūrėti, kaip patiems išgyventi, dėl to išnaudoti bet kokias galimybes. Jį susmukdžius liko laisviau, vadinasi, sprendimas teisingas.

Po vidudienio dangus pradėjo niauktis, pasislėpus saulei ir vėjui pakilus, truputį atvėso. Pažįstantys vietoves kalbėjo, kad veža į Kauną. Jei Kaune neišlaipins, vadinasi, važiuosime į Vilnių, o gal net į „išsvajotąją" žemę. „Jei iki Vilniaus, – pamanė Juška, – tai pusė negyvų bus." Ir stipriausieji vos ant kojų laikėsi. Prasta buvo ir Aleksandro savijauta. Kalinių džiaugsmui Kaune traukinys sustojo.

Tas pats buivoliško veido enkavėdistas, atrakinęs vagono duris, skubino kalinius išeiti.

– Išeikite, banditai, išeikite! – rėkavo jis varydamas.

Bet, visų nuostabai, nespardė kaip Šiauliuose, nesmurtavo. Nors jau ir spardyti nebuvo ko: kaliniai vos gyvi buvo, vos ant kojų laikėsi. Prižiūrėtojas kažkur dingo. Išeinant iš narvo, enkavėdistas keletą stipresnių kalinių atrakinęs uždarė į prižiūrėtojo koridorių. Uždarytieji, apstoję baką – kas iš skardinės, kas tiesiog iš čiaupo – malšino troškulį. Aleksandras pastebėjo, kad tarp atrakintųjų buvo ir trisdešimtosios kameros seniūnas Kaminskas. Pastebėjo ir Kaminskas jį, per pinučių tvorą padavė vandens atsigerti. Vos pusę skardinės išgėrus, griebė iš jo vagys, tarpusavy susivaidiję vandenį išlaistė, net skardinę sulankstė.

Išlaipinę kalinius susodino čia pat, prie vagonų. Atrakintiesiems liepė išnešti iš vagono lavonus. Jų buvo šeši. Visi bjauriai sumindžioti, baisūs. Išnešę suguldė toliau nuo sėdinčiųjų. Vienas jų dar turėjo kibirkštėlę gyvybės, guldant sudejavo. Bet jo likimas jau buvo nuspręstas.

Kaliniai gryname ore giliai kvėpavo. Atrodė nepasisotins oru, kurio taip ilgai trūko. Po troškaus vagono atvirame ore sėdėti buvo malonu. Dangus vėl nusiblaivė, maloniai šildė saulutė. Aleksandras, ištaikęs momentą, kad apsauga nepastebėtų, kilstelėjęs apsidairė. Per visą ešeloną prie vagonų sodino kalinius ir guldė mirusiuosius. Jis iš viso suskaičiavo šešiolika vagonų. Išlaipinimo teritoriją saugojo nemažai enkavėdistų ir stribų. Su jais – keletas vilkinių šunų, kurie visą laiką skardžiai lojo. Baigę paskutiniuosius išsodinti, įsakė rikiuotis po keturis. Kas du vagonai – atskira kolona. Gal penkiolika enkavėdistų su vilkšuniais apsupo koloną. Vyresnysis pranešė, kad bus varomi per miestą. Įspėjo, kad bet koks rikiuotės pažeidimas bus traktuojamas kaip mėginimas pabėgti, konvojus panaudos ginklą be įspėjimo. Įsakę judėti išilgai vagonų, koloną nuvarė miesto link. Praeinant vagonus visur matėsi daug lavonų. Buvo aišku, kad visuose važiavimo sąlygos buvo ne geresnės. Praeinant priešpaskutinį vagoną įvyko visus sujaudinusi drama. Iš kolonos priekinės dalies, kur ėjo moterys, išbėgo jauna gimnazistės uniforma vilkinti mergaitė. Ji, nekreipdama dėmesio į enkavėdistų riksmą „Stok!", net šaudymą, bėgo tiesiai prie suguldytų lavonų. Pribėgusi krito ant vieno jų gailiai raudodama. „Tėveli, brangusis tėveli!"

– skausmingai aimanavo, meiliai glostydama, bučiuodama žiauriai sudarkytą lavoną. Pribėgęs enkavėdistas ėmė ją spardyti, bet ji į smūgius nereagavo ir, dar arčiau prisiglaudusi, kalbino jau niekada jos neišgirsiantį tėvą. Jos rauda jaudino visus, tik ne kraugerius enkavėdistus. Kitas enkavėdistas, nepaleisdamas saito, užpjudė ją šunimi. Vilkinis šuo, iššiepęs dantis, griebė merginą už peties. Sudraskė drabužį, iš žaizdos pasipylė kraujas. Jai ir tuomet nesujudėjus, enkavėdistas šunį atitraukė ir, pats kiek atsitraukęs, žiūrėjo į padarytą nusikaltimą. Po minutės mergina atsitiesė, ranka užsidengė kraujuojančią žaizdą ir klūpodama paklaikusiomis akimis žiūrėjo tai į tėvą, tai į enkavėdistą, tarsi klausdama: „Už ką?“. Kalinių kolonoje pasigirdo pasipiktinimo balsai. Keli, matyt, pažįstantys merginą, šaukė ją vardu.

– Aušra, Aušrele, nusiramink, eik čia! Juk nužudys tave tie žvėrys!

Bet mergina negirdėjo ir jų. Užsidengusi kruvinomis rankomis veidą, klūpojo, lyg meldėsi. Enkavėdistai, keletą žingsnių atsitraukę, stovėjo, laukė vyresniojo, kuris, vesdamas vilkinį šunį, bėgo į juos. Apsauga, grasindama šunimis, skubino koloną eiti. Ji nenoriai pajudėjo. Einant dar ilgai visiems ausyse skambėjo nelaimingos našlaitės rauda. Varant Kauno gatvėmis, šaligatviuose sustodavo praeiviai. Nors enkavėdistai juos vaikė, neleido sustoti. Bet jie vis stoviniavo ir su užuojauta žiūrėjo į praeinančią kankinių koloną. Net rusai, kariškiai, reguliariosios armijos karininkai, kurių mieste matėsi labai daug, sustoję nustebusiu žvilgsniu palydėdavo kankinius. Gal jie stebėjosi, kuo nusikalto tie eiliniai vargo žmonės. Vienas karininkas – lakūnas net susibarė su apsaugininkais už nežmonišką žiaurumą su senute moterimi, kuriai suklupus, net dviese pradėjo ją spardyti. Artėjant prie soboro, Aleksandro koloną sustabdė, praleido į priekį kitą, iš paskos ėjusią moterų koloną. Visi su užuojauta žiūrėjo į praeinančią su ryšuliais iškankintų moterų vilkstinę. Graudu buvo žiūrėti: eina palinkusios nuo amžiaus ir gyvenimo naštos, prislėgtos, nelaimingos moterys. Dauguma jų – kaimietės, tai matyti iš aprangos. Jos ėjo nusiminusios, tikriausiai galvodamos apie likusius namus ir artimuosius, kurie taip pat areštuoti. Jų visas nusikaltimas: vienų vaikai įsipainiojo į politiką, kitos suteikė nakvynę arba pamaitino nepažįstamą keleivį, kuris paaiškėjo esąs komunistinės valdžios priešas.

Viena pagyvenusi moteris, kaukšėdama medinukais, ėjo kolonos krašte, balsu verkdama, protarpiais kartodama: „Juozeli, Juozeli!“ Gedėjo vyro, brolio ar sūnaus? O gal pamatė, kaip ir ta mergaitė, gulintį prie vagono tarp lavonų. Aleksandras, moterims praeinant, tarp jų ieškojo sukruvintos Aušros, bet jos nesimatė.

Verkianti moteris, eidama gatvės purvynu, nes miestas neseniai iš po potvynio, pametė klumpę ir toliau ėjo to nejausdama. Pribėgusi jauna moteris, pakėlusi padavė jai klumpę, sakydama:

– Ponia, jūs apavą pametėte!

Norėjo dar kažką sakyti, gal paguosti, bet, pastebėjusi bėgantį į ją enkavėdistą su šunimi, pasitraukė. Moteris, paėmusi klumpę, buvo tiek sujaudinta, kad klumpės

neįsiavė, bet nuėjo su kojinėmis per purvą, klumpę nešdama rankoje. Moterims praėjus, pajudėjo ir Aleksandro kolona, vergais paversti lietuviai, tikrieji krašto šeimininkai.

Laikinoji Lietuvos sostinė Kaunas, kur 1918 metais iškovoję šaliai laisvę ir nepriklausomybę, iškilmingai žygiavo pulkai savanorių, dabar su užuojauta žiūrėjo į iškankintus sūnus ir dukras, išvežamus į vergiją už tai, kad myli savo tėvynę, nepakluso okupantams.

Tėvyne Lietuva. Tu po ilgiau kaip šimtmečio buvai išvydusi laisvės rytą, bet neilgam... Tas pats žandaras – Rusija, pasivadinusi laisvų respublikų sąjunga, o faktiškai – žiauriausia prievarta, vėl sutrypė tavo laisvę. Tu, vėl sukaustyta vergijos pančiais, kenti kalėjimuose ir tremtyje. Aukščiausiasis Dieve, už ką tu mus nubaudei, paskirdamas kaimyną Rusiją? Kokia joje santvarka bebus, vis tiek ji Lietuvai bus Rusija... Rusija su pavergimo, nutautinimo tendencijomis, su besikryžiuojančiais Sibire tremties, katorgos ir gulagų keliais...

Už kelių posūkių, Mickevičiaus gatvėje, kaliniai išvydo kalėjimą. Už tvirtų metalinių vartų kaliniai pateko į erdvų ir labai purviną kiemą. Į tą purvą įsakė susėsti. Kuriam pasitaikė sausesnė vieta – dar pakenčiamai, o kiti turėjo sėstis tiesiog į balą. Kaliniai su malonumu būtų sutikę pastovėti, negu į purvą sėstis, bet enkavėdistai

Kauno kalėjimas, A. Mickevičiaus g. 11. 1944–1990 m. veikė LSSR NKVD-MVD-MGB-KGB Kauno aps. (nuo 1950 m. – rajono) skyriaus vidaus kalėjimas Nr. 3, kuriame buvo kalinti, tardyti ir kankinti suimti Lietuvos partizanai, jų ryšininkai ir rėmėjai, civiliai gyventojai.
© Lietyvos ypatingasis archyvas

pasityčiodami visus sodino. Neleido ir giliausios balos apeiti. Besisaugančius, bandančius pritūpti pasigardžiuodami mušė lazdomis, spardė. Susodinę, matydami, kad kaliniai šlampa, patenkinti juokėsi. Ir tai darė savi lietuviai, stribai. Pakankamai pasityčioję, pasotinę savo sadistinę prigimtį, atsivertę sąrašus ėmė šaukti pavardėmis, sudarę grupes vedė į kameras.

Šį kartą Aleksandrui pasisekė: kartu pateko su pažįstamais iš trisdešimtosios kameros – Kunigaičiu, Kaminsku ir kitais. Kartu buvo ir keletas telšiškių. Kamera buvo didelė ir niūresnė nei Šiaulių kalėjime. Jokio baldo: nei stalo, nei suolo, vien tik kampe pusstatinė ruošai ir ta be dangčio. Palubyje, lyg vilko akis, spingsėjo mažai šviečianti lemputė. Ji belangėje kameroje skleidė niūrią prieblandą. Kadangi po varginančios kelionės žmonės buvo nusikamavę, džiaugėsi gavę nors tokį prieglobstį. Svarbiausia, kad visiems užteko vietos atsisėsti, išsitiesti arba pasiklojus drabužį atsigulti. Kaliniai, kaip nebylūs šešėliai, tyliai išsiskirstė pasieniais ir susėdo. Niekas nedrįso prabilti. Visi apmąstė dienos įspūdžius. Kameroje buvo tylu, girdėjosi koridoriuje vaikščiojančio prižiūrėtojo žingsniai. Aleksandras apžvelgęs suskaičiavo likimo draugus. Jų buvo dvidešimt keturi žmonės. Kai žmonių nedaug, geresnis susiklausymas, draugiškesnė aplinka.

Po ilgesnio tylėjimo užsimezgė pokalbis. Vieni kitų klausinėjo: kas, iš kur, už ką ir kiek metų teisti. Prisiminė dienos įvykius – visi buvo sukrėsti ir jaudinosi dėl nelaimingos našlaitės likimo. Visus jaudino klausimas, kuo viskas baigėsi, kaip pasielgė vilkžmogiai. Dauguma nerimavo, kad nuo baisių fizinių ir moralinių kančių galėjo vargšė našlaitė ir išprotėti. Tas staigus jos nusiraminimas kėlė įtarimą. Aleksandras ir dabar jautė prispaustą prie jo mirusio senuko kūną. Matė nuvargusį, raukšlėtą jo veidą, riedančias nevilties ašaras. „Dieve, koks trapus žmogaus gyvenimas. Žmogaus gyvybė lyg įtempta smuiko styga... kol normaliai įtempta, skleidžia harmoningą virpesį: žmogus gyvena, laukia, tikisi... Bet pertempta trūksta, skambteli paskutinis akordas ir gyvybės nėra. Juk ir tie suguldyti prie vagonų taip pat tikėjosi iškęsti vargus, negandas, sulaukti laisvės ryto. Bet kančios viršijo jų jėgas, styga neatlaikė. Nejaugi ir man taip atsitiks? Suklupsiu kokiame etape ar pelėsiais dvokiančioje kameroje ir bus viskas? – Jis prisiminė Šiaulių kalėjimo karcerį, kur nedaug trūko, kad atsisveikintų su šiuo pasauliu. – Ne, negali būti, aš turiu išgyventi, aš išgyvensiu“, – tikino save Aleksandras.

Kameros gyventojai buvo nuoširdūs, savi lietuviai, politiniai. Daugumos nuomone, Kaune ilgai neužlaikys. Gal net rytoj išgabens į Vilnių, Lukiškių kalėjimą. O gal net ir į Rusiją. Po vargingos dienos anksti klojosi gulti. Bet jaukią nuotaiką ir ramybę sutrikdė rakinamos durys. Į kamerą atvarė antra tiek kalinių. Iš pasklidusių keiksmų, svetimos kalbos suprantama buvo, kad kaliniai ne politiniai, daugelis kriminaliniai ir buvę kariškiai rusai. Jie ir suardė kameros rimtį. Sudarę gaują ėmė grobti iš silpnesnių kalinių daiktus, maistą. Prieš nepaklusniuosius naudojo smurtą.

Iš vieno senuko atėmė maišą su produktais, iškratė kampe, tarsi alkani šunys, kad daugiau nugriebs. O kiti norėjo iš to paties senuko megztinį atimti. Senukas vilkėjo šiltu vilnoniu megztiniu. Randuotu veidu rusas užsmaugęs senuką dusino, o jo sėbrai, lyg prityrę skūrlupiai, vilko megztinį. Apiplėšė taip greitai, kad ir arti buvę nespėjo suvokti, kas nutiko. Aleksandras, pirmą kartą matydamas tokį viešą plėšikavimą, labai pasipiktino. Kreipdamas į lietuvius, sušuko:

– Vyrai, nejaugi leisime tiems burliokams šeimininkauti? Gana, jie mus laisvėje plėšė ir čia ramybės neduos!

Banditais visi buvo pasipiktinę, bet lietuvių lėtas būdas, abejingumas kaimynui neleido imtis priemonių. Tartum visi laukė, kad kas pirmas pradėtų. Paraginti keli stipresni vyrai pareikalavo, kad vagys senukui daiktus grąžintų. Vagys delsė, o dviese išėję į priekį ėmė grasinti. Bet kai Kaminsko stiprus smūgis vieną vadeivų paguldė, stojus ir kitiems politiniams, vagys plokštelę greitai pakeitė. Vieni kitus keikdami rinko daiktus ir grąžino senukui. Po to, reikalaujant politiniams, pasidalijo kameros plotu. Vieną kameros galą užsiėmė politiniai, kitą paliko vagims ir uždraudė maišytis. Naktis praėjo ramiai.

Kaip ir tikėjosi, kitą rytą išvežė toliau. Nuvarius į stotį ir išvydus vagonus, kalinius nukrėtė šiurpas. Ne vienas susimąstė: „Gal ir jam paskutinė kelionė? Gal ir jį sumindžios, paguldys prie vagono, kaip vakar matytus." Bet kelionė į Vilnių buvo kur kas lengvesnė. Nors tie patys vagonai, lyg žvėrims, ir tas pats konvojus, bet elgėsi kiek švelniau. Matyt, enkavėdistų valdžia pati išsigando pirmąją etapo dieną per daug kalinių nukankinusi. Tai vyko ne tolimoje Šiaurės taigoje, ne ledynuose, bet čia pat, Lietuvoje, visų akivaizdoje. Dabar, varydami į stotį ir sodindami į vagonus, mažiau smurtavo. Rėkė, keikė kaip ir visada, bet jėgos nenaudojo. Ir į vagonus kalinių suvarė kur kas mažiau, buvo laisviau, užteko vietos net atsisėsti. Be to, ir diena pasitaikė palankesnė, be saulės, vėsesnė. Kelionė į Vilnių vyko be ypatingesnių nutikimų.

Į Vilnių atvažiavo pavakaryje. Nors saulės nesimatė, bet oras šiltas, malonus. Iš geležinkelio stoties į Lukiškes kalinius varė pėsčiomis. Apsauga stipri: kas keli žingsniai stribai, enkavėdistai. Keletas – su vilkšuniais. Priekyje einantys enkavėdistai vaikė žmones, tuštino gatvę. Saugojo, kad prie kalinių niekas nepriartėtų. Viena moteris bandė kaliniams perduoti kepalėlį duonos. Enkavėdistas užpjudė šunimis, moteris vos spėjo įsimaišyti tarp žmonių. Bėgdama numetė duoną kalinių link, bet enkavėdistas paspyrė ją toliau, kad kaliniai nepaimtų.

Aleksandras pirmą kartą gyvenime išvydo sostinę Vilnių. Deja, būdamas vergas. Pasukus į centrinę gatvę, Vilnių pažįstantys parodė jam Trijų kryžių kalną, Gedimino pilį, kurioje plevėsavo ne Lietuvos trispalvė, bet kruvinai raudona bolševikų vėliava. Jis, eidamas senomis Vilniaus gatvėmis, viską godžiai stebėjo.

Prisiminė mokykloje daug kartų girdėtas patriotines mokytojų kalbas apie pa-

Vilniaus Katedros aikštė, XX a. 5 deš. Dešinėje ant kalno – Trijų Kryžių paminklas. Nuotraukos autorius – Ch. Levinas, paimta iš www.limis.lt, © Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus

vergtą Lietuvos sostinę. Būdamas vaikas, svajodavo, kad užaugęs paaukos visas jėgas Vilniui išvaduoti. Buvo net Vilniaus vadavimo pasą įsigijęs. Taupęs po kelis centus ar litus, atsisakydamas saldainių, visus paaukodavo Vilniaus išvadavimo fondui. Gautus ženklelius kruopščiai suklijuodavo į pasą.* Iš gatvės pasukus į didelę netvarkingą aikštę, jau buvo matyti ir kalėjimo mūrai. Atsivėrę platūs geležiniai vartai prarijo kalinių koloną. Kiemas erdvesnis net už Šiaulių ir Kauno kalėjimų. Vienoje pusėje – daugiaaukščiai pastatai, kitoje – taip pat aukšta dantyta tvora. Virš jos – sargybos bokšteliai su „krankliais“, kulkosvaidžiais ir prožektoriais. Atvykusius stebino korpusų langai, kurie čia buvo neužkalti. Juose matėsi daug kalinių, jie žiūrėjo pro langą ir niekas į juos nešaudė. Kieme triukšmavo būriai rusakalbių vaikų. Jie kažką nuo žemės rinko ir valgė. Arba šūkaliojo pro langus žiūrintiems žmonėms, prašė numesti valgyti. Jie galėjo būti dešimties–penkiolikos metų. Atė-

* Lenkijai okupavus Lietuvos sostinę Vilnių, 1925 m. buvo įkurta Vilniui vaduoti sąjunga – visuomeninė organizacija, propagavusi Vilniaus krašto atgavimo idėją, rėmusi Vilnijos lietuvių kultūrinę veiklą. Sąjungos nariai rinko lėšas remti Vilniaus krašto lietuvių draugijas ir mokyklas, leido leidinius ir atsišaukimus. Lėšoms rinkti, kaupti ir paskirstyti buvo įkurtas Vilniaus Geležinis fondas, kuris skatino visus pasaulio lietuvius aukoti Vilniaus vadavimo reikmėms. Prisidedančių prie Vilniaus vadavimo liudijimu tapo Vilniaus pasas – Vilniaus Geležiniam fondui paaukotų lėšų registravimo knygelė, į kurią aukotojai kasmet ar kas mėnesį klijavo tam tikros vertės ženklelius.

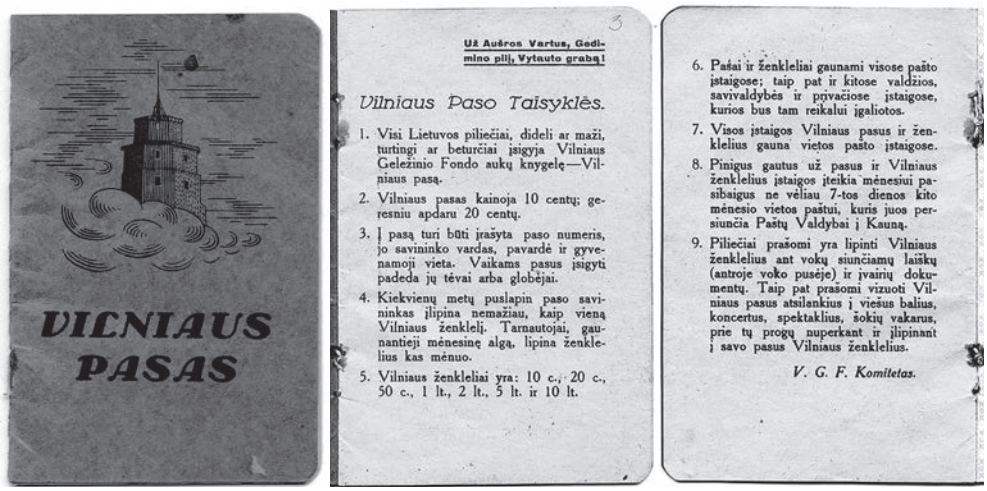

Vilniaus pasas, 1932 m. Dokumeto autorius – Vilniaus geležinis fondas. Nuotraukos paimtos iš www.limis.lt, © Kretingos muziejus

Lukiškių kalėjimas, 1950 m. Lukiškių skg. 6, Vilnius (54.691915, 25.267302). 1944–1945 m. – LSSR vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) kalėjimas Nr. 2, nuo 1946 m. – LSSR vidaus reikalų ministerijos (MVD) kalėjimas Nr. 1. © Lietyvos ypatingasis archyvas

jusi kalėjimo valdžia grupėmis priėmė ir išvežiojo po kameras. Aleksandras pateko kartu su šešiais vienos bylos draugais ir broliu Stasiu. Be jų buvo dar keli politiniai lietuviai ir buvę kariškiai rusai.

Kamera nedidelė, normaliam kalinimui – dviem žmonėms, o dabar sugrūdo net vienuolika kalinių. Susidėję savo mantą, po kelionės ilsėjosi. Brolis Stasys pa-

sigyrė turįs daug drabužių. Sakė, kad ir Aleksandrui parūpinęs. Atrišęs savo maišą traukė ir dėliojo jam skirtus drabužius, avalynę. Aiškino, kad reikia skubėti, nes gali vėl išskirti ir nebespės perduoti. Dėliodamas drabužius kalbėjo, kad gali prireikti, niekas nežino, į kokį etapą pateksime, kur išveš. Aleksandras džiaugėsi gavęs patogų puspaltį, batus, antklodę ir šiltą vilnonį megztinį. Ypač džiaugėsi batais, nes Telšių žiurkyne sugadinti batai visai sudrisko, vos laikėsi ant kojų. Pasakė broliui, kad nenuskriaustų savęs, Stasys šyptelėjo:

– Nesijaudink, aš viskuo apsirūpinęs.

Stasys mokėsi siuvimo paskutiniame kurse, jau mokėjo gerai siūti. Jis (kaip ir dėdė Matas) kameroje siūdamas visa tai uždirbo. Kameros gyventojai, kas ką turėjo maisto, visi bendrai pavakarieniavo. Paskui aptarė dienos įspūdžius, kelionę. Telšiškiai buvo savi, todėl greitai užsimezgė bendras pokalbis. Prisistatė ir nepažįstamas lietuvis iš Kauno. Buvęs instituto docentas, nuteistas dešimčiai metų.

Stasys (dešinėje) su draugu Telšių amatų mokykloje.

Telšiškiai, didesne grupe susitikę, vėl sugrįžo prie visus kankinusio klausimo: kas išdavė? Tas klausimas seniai visiems nedavė ramybės, bet, būdami pavieniui, išsiaiškinti negalėjo. Aleksandras papasakojo, ką girdėjo iš mokytojo Tautvilos.

– Dabar žinau, apie kokį jūs Zelbą kalbate. Aš jį gerai pažįstu ir galiu daug ką papasakoti, – pasakė Giniotis. – Žinau tai, ko jūs gal dar nė vienas nežinote. Zelba Telšiuose praeitą vasarą buvo įstojęs į stribus. Kartą ir mus, kalėjimo prižiūrėtojus,

mobilizavo prieš partizanus. Išvykoje dalyvavo ir Zelba. Iš stribų kalbos supratau, kad jis naujokas. Kaip jauniausią paskyrė sanitaru, į kuprinę sudėjo medikamentus. Važiuodami vykdyti užduoties patekome į partizanų pasalą. Nepatogiose pozicijose mus apšaudė kryžmine ugnimi. Zelbai buvo pirmasis kovos krikštas. Kaip vėliau stribai pasakojo, šis net suviduriavęs iš baimės. Staiga pajutęs tekantį kraują, palietęs visą ranką susikruvino. Manęs, jau gyvenimo pabaiga, esąs sunkiai sužeistas, laukęs mirties. Tik mūšiui pasibaigus suprato, kad nesužeistas, tik iš sušaudyto butelio jodas pasipylė. Jis iš baimės jį palaikęs krauju. Iš jo juokėsi, šaipėsi, bet Zelbai to krikšto užteko, kad pasisotintų stribų romantika. Tuo labiau, kad tą dieną žuvo keli stribai ir KGB karininkas. Jis tą pačią dieną padavė pareiškimą iš stribų išeiti. Jį išleido, bet prieš tai gavo jo pasižadėjimą, kad kur ir ką beveiktų, su KGB bendradarbiaus. Žinau, jis išdavė vieną mokytoją ir kažką iš savo gyvenamos apylinkės. Jei žinojo ką apie Juškas, galėjo ir juos išduoti.

Giniočiui baigus pasakoti, visi jį užsipuolė, kodėl apie Zelbą nepranešė anksčiau, kol dar laisvėje buvo.

– Palaukite, palaukite, – nesutiko Giniotis, – iš kur aš galėjau žinoti, kad Zelba susijęs su mūsiškiais? Pamenu, keletą kartų mačiau jį vaikštant su Aleksandru, bet nežinojau, kad jis mums priklauso. Maniau, kad ir jis iš tos pačios gvardijos kaip ir Zelba. Tik Telšių žiurkyne pamatęs Aleksandrą su Vytu, nustebau: kaip čia yra, kad Zelbos draugas pakliuvo už grotų? Kaip žinote, bendromis pastangomis ruošėmės pabėgti. Man atrodo, mūsų veiklos struktūra buvo netobula, netinkama. Mes pažinojome saviškių ne daugiau kaip du asmenis. Dėl išdavystės gal kiek ir saugiau, bet kita vertus – negerai. Jei būčiau pažinojęs Aleksandrą, būčiau įspėjęs dėl Zelbos, bet dabar to padaryti negalėjau. O Aleksandras, nieko blogo apie Zelbą nežinodamas, draugavo su juo, galbūt net pasitikėjo. Išdavikas, naudodamasis tuo, dirbo juodą darbą.

Besiklausantieji Giniočio pasakojimo iš dalies jam pritarė. Kaunietis, atidžiai klausęsis telšiškių pokalbio, tarė:

– Ech, vyručiai, jūs per daug jauni, nepatyrę atsakingam pogrindžio darbui, todėl ir įkliuvote.

Po to pokalbio Aleksandras dar ilgai mąstė apie Zelbą. Dabar patikėjo, kad jo arešto metu Zelbos pasišalinimas nebuvo atsitiktinis.

Vakarui atėjus, kameros gyventojai sprendė kaip miegos, nes visi vienu metu sugulti netilpo. Todėl nutarė miegoti visi sėdomis, susėdę eilėmis, vienas į kitą atsiremdami.

Kitą dieną kameros gyventojus išvarė į virtuvę dirbti. Atvarė kalinių ir iš kitų kamerų. Vieni plovė virtuvės grindis, kiti skuto bulves. Kalinius prižiūrėjo leitenantas lietuvis. Kaip vėliau paaiškėjo, lietuviškos šešioliktosios divizijos karininkas. Ta divizija laikinai saugojo kalėjimą. Jie skyrėsi nuo stribų ir rusų enkavėdistų. Buvo

žmoniškesni, nekankino savo malonumui kalinių. Aleksandras, pirmą kartą matydamas, kad kalinių maistui skutamos bulvės, labai nustebo. Tai buvo kažkas neįtikėtina. Savo nusistebėjimą išreiškė ir prižiūrėtojui.

– Tai ką, kaliniai kiaulės, kad gali valgyti neskustas bulves? – pasakė prižiūrėtojas.

Juška net šyptelėjo: „Žinoma, ne kiaulės, bet ne kiaulės buvo ir Šiaulių kalėjime, o valgė."

Lukiškių kalėjime visa tvarka buvo geresnė. Gal todėl, kad centrinis kalėjimas, į jį galėjo netikėtai žvilgtelėti apsilankę užsieniečiai. Prie bolševikų juk viskas daroma dėl vitrinos, dėl prestižo propagandai. Maisto norma panaši kaip ir Šiaulių kalėjime, vos gyvybei palaikyti, bet čia maistas kur kas kokybiškesnis, švariau pagamintas: skustos bulvės, pridėta burokų, net žuvies, tiesa, dėl kvapo. Tokia sriuba alkaniems kaliniams buvo labai gardi.

Aleksandras, skusdamas bulves, dairėsi pro atviras duris į virtuvę, kur stovėjo ant žemų krosnių milžiniški puodai. Ten prie didelių stalų keli vyrai kapojo metrinio dydžio sūdytas žuvis. Alkaniems kaliniams sūdytos žuvies kvapas dirgino uoslę. Nužiūrėjęs, kai prižiūrėtojas išėjo, Aleksandras nuėjęs prie dirbančiųjų paprašė žuvies. Kapotojas, prižiūrėjęs į jį, paklausė:

– Su kuo ją valgysi? Duonos ar virtų bulvių turi?

– Neturiu, ir viena bus gardu, – atsakė jis.

Kapotojas, atkirtęs didoką gabalą, tarė:

– Neškis, tik kad niekas nematytų, nes dalyti negalime, supratai?

– Nebijokite, neišduosiu, – pažadėjo jis, slėpdamas žuvį po apsiaustu.

Atnešęs pasidalijo su visais bulviaskučiais ir ėmė godžiai valgyti. Išbadėjusiems sūrymas buvo labai gardu. Valgydami nepastebėjo sugrįžtant prižiūrėtojo.

– Ką valgote? – Nuslėpti buvo vėlu. – Kas davė? – Tyla. – Kas davė? Iš kur paėmėt žuvį?

– Aš atnešiau, – atsistojęs prisipažino Aleksandras. – Man niekas jos nedavė. Nužiūrėjęs, kai virtuvėje arti žmonių nebuvo, nuėjęs paėmiau ir atnešiau.

– Mėgstu prisipažinimą, – tarė prižiūrėtojas, rodydamas eiti su juo.

„Jau į karcerį!" – suprato Aleksandras, mirktelėjęs broliui Stasiui.

– Parodyk, kuris davė? – paklausė prižiūrėtojas, atsivedęs į virtuvę.

Davusysis pasižiūrėjo į jį smerkiančiu žvilgsniu.

– Pilieti prižiūrėtojau, aš sakiau jums, kad man jos niekas nedavė. Atėjęs į virtuvę, mačiau, kad žmonės buvo ten toli, už katilų, – parodė kitą galą, kalbėdamas garsiai, kad ir kapotojai išgirstų.

Prižiūrėtojas, daugiau nieko nesakęs, paliepė kapotojui atkirsti gabalą žuvies. Davusysis, pirmą kartą šyptelėjęs, atkirto panašaus dydžio gabalą, ir pastūmė Aleksandrui.

– Daugiau, daugiau, – liepė prižiūrėtojas. – Kapotojas atkirto dvigubai didesnį gabalą. – Neškis, – pasakė prižiūrėtojas. – Pamatysiu, ką jūs veiksite ją suvalgę, juk nuo vandens čiaupo nesitrauksite.

Aleksandrui kartoti nereikėjo, paėmęs žuvį laimingas nuėjo. Prižiūrėtojo pranašavimai išsipildė. Privalgius sūrios žuvies, džiovino skrandį iki alpulio. Gėrė vandenį be perstojo. Visiškai išpampo, atrodė, skrandis plyš, bet gerti vis tiek norėjosi. Likusią žuvį ketino parsinešti į kamerą.

Skusdamas bulves, Aleksandras susipažino su vienmečiu nediduku vaikinu iš Panevėžio. Saulius – penktos klasės gimnazistas. Lukiškėse laikomas jau pusmetį. Kaip senas Lukiškių gyventojas buvo už Aleksandrą drąsesnis. Pusiaudienį Saulius ėmė gundyti jį mesti darbą ir išeiti į kiemą pasivaikščioti. Jis įtikinėjo, kad jau kelis kartus buvo išėjęs ir viskas normalu, nepastebėjo. Daugiau pakalbintas Juška sutiko, nes ir pro langą prasiskverbę saulės spinduliai viliote viliojo. Saulius pasiūlė paimti ir likusią žuvį:

– Gal kam padovanosim ar alkaniems vaikams atiduosim.

Susitarę išeiti, kad niekas neįtartų, kurį laiką vėl skuto bulves. Nužiūrėję, kad prižiūrėtojo nėra, pasakę einą vandens atsigerti, spruko pro duris. Išėję iš niūrių patalpų į pavasariškos saulės nutviekstą kiemą, vaikinai jautėsi labai laimingi.

Kieme, kaip ir visada, keldami triukšmą bėgiojo paaugliai. Kadangi ir jie ūgiu mažai tesiskyrė nuo tų triukšmaujančių, nuėjo neįtarti.

Pirmą enkavėdistą sutiko vos išėję. Jis ėjo virtuvės link. Aleksandras pabūgęs ketino bėgti slėptis, bet Saulius sulaikė:

– Eik ramiai, nekreipdamas dėmesio.

Juos išgebėjo paaugliai. Jie, apspitę enkavėdistą, prašė rūkyti, enkavėdistas jiems nedavė, bet, bevaikydamas paauglius, nepastebėjo ir jų.

Vaikai labai triukšmavo. Bėgiodami išilgai korpuso, kažko ieškojo arba, užvertę galvas į viršų, žiūrėdami į langus šūkaliojo, prašė duonos. Jiems stebint paauglius, iš antro ar trečio aukšto, kur matėsi lange moterys, netoli jų žlėgtelėjo išmesta daugiau kaip spindžio ilgio keista dešra. Aleksandras ketino pakelti, bet jį aplenkė vaikigaliai, kurie, vienas per kitą virsdami, stengėsi ją pagriebti. Jie, žiūrėdami į langus, dairėsi, kas ją išmetė. Trečio aukšto lange, įsikibusios į grotas, stovėjo dvi apyjaunės moterys. Jos juokėsi ir rodė rankų gestais jiems nesuprantamus ženklus.

Paauglys, laimėjęs dešrą, lupo nuo jos lyg nuo banano žievę ir godžiai valgė.

– Sauliau, kas tai per dešra? – paklausė Aleksandras.

Saulius šyptelėjęs paaiškino, kad tai ne dešra, bet „kekšių“ pagamintos priemonės nuo savo geidulių tenkinti.

– Nesuprantu, – truktelėjo pečiais Juška.

– Na supranti, jos iš švelnesnės medžiagos pasiuva siaurus maišelius, juos prikemša karštos košės ir tenkinasi. Tos dešros joms vyrus pakeičia. Ar dar nesupratai?

Panaudojusios išmeta pro langą. Vaikigaliai, nesuprasdami, kokia čia dešra, būdami alkani, jas renka ir valgo. – Patylėjęs kurį laiką Saulius vėl prabilo, – Man apie tai papasakojo kameros kaliniai. Vienas jų Lukiškėse antri metai dirba staliumi.

– Už ką tu teistas?

– Radau ganyklose rusišką šautuvą ir daug šovinių. Išeidavau prie upės daubon ir šaudydavau į taikinį. Sužinoję stribai liepė šautuvą atnešti. Aš sumelavau, kad neturiu ir nedaviau. Mane areštavo, labai mušė. Paskui šautuvą atidaviau, bet nepaleido, nuteisė trejiems metams kalėjimo. Štai daugiau kaip pusmetį jau sėdžiu, – papasakojo savo istoriją Saulius.

Juška nužvelgė paauglį, suvalgiusį dešrą ir laižantį apvalkalą.

– Vargšai vaikai. Kur jų tėvai, motinos? Sauliau, ar seniai jie čia yra?

– Kai mane čia atvedė, jie buvo ir vis dar yra.

Einant pro pastatą, kur pusrūsiuose matėsi vienučių langai, juos lietuviškai užkalbino pro lango grotas mergaitė:

– Sveiki, broliai!

– Sveika, – abu sužiuro.

– Aš taip ir maniau, kad jūs lietuviai, jūs nepanašūs į tuos rusiukus. Jūs – gimnazistai?

– Buvę, – atsakė Saulius.

– Ar viena kameroje? – paklausė Aleksandras.

– Viena, mano apartamentai nedideli, vos žingsnis prie trijų.

– Vienutė?

– Taip.

Sužinojusi, iš kur vaikinai, pasisakė esanti iš Biržų, penktos klasės gimnazistė. Jos vardas Dalia. Jai penkiolika metų ir nuteista tiek pat.

– Matote, dar ilgai turėsiu gyventi, kol ponams bolševikams skolą atiduosiu. – juokėsi ji. – Bet nebijau tų šunų – tegu teisia antra tiek, vis tiek greitai būsime laisvi.

Aleksandras apsidairė, ar kas nemato:

– Gal nori žuvies? – paklausė.

– Noriu. Aš siuntinių negaunu. Mano visus artimuosius iššudė, nėra kas lanko.

Aleksandras pro grotas įmetė jai žuvį.

– Oi, kiek daug! – stebėjosi mergaitė, tuoj pat imdama valgyti.

– Ji labai sūri, daug nevalgyk.

– Nieko, vandens turiu. Vandens man negaili, – nusišypsojo.

Vaikinams pagailo mergaitės. Šviesiaplaukė, graži, tik pradėjusi gyventi, o kaip nukankinta! Žino, kad nužudyti tėvai, artimieji ir teista tartum baisus žmogžudys – penkiolika metų. Bet dvasia nepalūžusi, tvirta ir nenugalėta. Ji neverkšleno, dargi juos drąsino.

– Nenusiminkite, broliai, Dievas mūsų neapleis, mes sugrįšime į laisvę ir greitai.

Kuo daugiau mus kankins, tuo sunkesnis atpildas jiems bus, – rodydama suspaustą kumštuką, grūmojo ji.

Netrukus juos pastebėjo bokštelio „kranklys“ ir ėmė šaukti.

– Bėkite, broliai, tas piktasis juodvarnis pamatė, – paragino, pati pasitraukdama nuo lango.

Vaikinai nubėgo už korpuso galo, kad pasislėptų nuo bokštelio, bet juos sulaikė pastebėjęs enkavėdistas. Nusivedė į virtuvės pastatą. Negrąžino į darbą, bet uždarė į mažą kamaraitę. Duris užrakino, raktą įsidėjo į kišenę.

– Tai ką, banditukai, gryno oro, pasivaikščiojimo įsigeidėte? Iš virtuvės darbų pabėgote? – piktai rėkė.

Saulius rusų kalbą geriau mokėjo, norėjo pasiaiškinti, bet jo neklausė. Apsidairęs paėmė kampe stovėjusį šepetį, nulaužęs ėmė kotu mušti vieną ir kitą, laimė, kotas patręšęs, greit sulūžo, bet jaunuoliai nukentėjo pakankamai. Aleksandrui sužeidė tardymo metu duryse sutraiškytą ir dar nepasveikusį pirštą, o Sauliui prakirto galvą, tekėjo kraujas. Enkavėdistas, dar kumščius pamiklinęs, tarė:

– Manau, daugiau nenorėsite pasivaikščiojimų? – Išeidamas užrakino duris.

Iš sužeistos Sauliaus galvos tekėjo kraujas. Nors ranką skaudėjo, Aleksandras, atplėšęs baltinių skiautę, aprišo žaizdą. Kraujas prasisunkė, bet tekėjo mažiau. Kurį laiką abu tylėjo.

– Atleisk, Aleksandrai, tu nukentėjai per mane. Aš kaltas, kad tave išviliojau. Patikėk, aš du kartus buvau išėjęs ir sėkmingai.

– Baik, Sauliau, tu nė kiek nekaltas, kalti tie sadistai.

Vėlai vakare iš kamaraitės juos nuvedė į karcerį, į kamerą sugrąžino po trijų parų.

Po savaitės iš kamerų kalinius suvarė į buvusią kalėjimo bažnyčią, taip pat nusiaubtą kaip ir Šiaulių kalėjimo koplyčia. Bažnyčia išilgai pertverta vielos tinklo tvora. Vieną dalį užpildė vyrai, kitą moterys. Enkavėdistai, vienu metu išrengdami vyrus ir moteris, atliko patikrinimą. Iščiupinėjo, išlankstė drabužius, įtartinas siūles net supjaustė. Patikrinę liepė pakelti rankas į viršų, keletą kartų pritūpti, išsižioti, viską darė tarsi viduramžyje, vergų prekyboje. Moteris aptarnavo irgi vyrai. Jos, išrengiamos vyrų akivaizdoje, labai jaudinosi. Jaunesnės nesirengė, verkė, lūkuriavo. Bet enkavėdistai buvo negailestingi, nekreipė dėmesio į moterų ašaras. Už nepaklusnumą žiauriai mušė, spardė arba patys grubiai nuplėšė drabužius. Aišku, jos drovėjosi ne tik enkavėdistų, bet ir čia stovinčių vyrų, savų lietuvių.

Politiniai, jas užjausdami, stengėsi nusigręžti, nežiūrėti į nuogas. Bet taip darė tik politiniai. Recidyvistai ir rusai, pritardami enkavėdistams, patys lyg gyvuliai replikavo, įžeidinėjo. Išrengiant gražesnę merginą, vos ne eržiliškai žvengė. Enkavėdistai jiems netrukdė, nedraudė. Ir patys purvinomis rankomis grabaliodami, ciniškai tyčiojosi. Pravardžiavo banditų prostitutėmis, klausinėjo kiek kartų gulėjusios. Nepaklususias jų patyčioms, žiauriai spardė.

Kaliniai, visą tai matydami, gailėjo, bet užtarti buvo bejėgiai. Jei ir būtų atsiradę tokių kaip Radvila, arba tas jaunuolis prie vagono, vis vien nieko padėti negalėjo, jos atitvertos metalinio tinklo tvora.

Apieškotus kalinius sodino salės kampe. Iš kruopštaus patikrinimo buvo aišku, kad ruošiamas etapas į lagerį. Kur, į kokį lagerį veš – niekas nežinojo, sklido gandai, kad čia pat, Lietuvoje, į Šilutės lagerius. Lietuviai kaliniai džiaugėsi, kad liks Lietuvoje, nereikės važiuoti į tą prakeiktą Rusiją.

Pradėjo šaukti ir telšiškius. Stasys nueidamas pabučiavo brolį, lyg atsisveikintų paskutinį kartą. (Taip ir buvo: iš Šilutės lagerio 1946 metų pavasarį pabėgo, trejus metus partizanavo, 1949 metais rugsėjo 30 d., išduotas ryšininko Ročio Stasio (Stanislovas Rocevičius) žuvo.)

– Broli, laikykis, – pasakė jis. – Jei kartu nepakliūsim, kur bebūtum – rašyk namiškiams, artimiesiems – per juos susižinosime.

Baigus kviesti telšiškius, Aleksandras liko. Jis labai nerimavo, bet kalinius kvietė ir toliau, neprarado vilties. Grupė mažėjo, o jo vis nešaukė. Kai visai buvo praradęs viltį, išgirdo ir savo pavardę.

– Esu, – atsiliepė garsiai ir nuėjo prie stalų.

Enkavėdistas, pasižiūrėjęs į jį, pradėjo raustis savo popieriuose, kažko nerado. Pakvietęs vyresnįjį ėmė tartis. Aleksandras net meldėsi mintyse, kad tik nepaliktų. Dievas jo maldos neišklausė, enkavėdistas, netikrinęs, jo liepė eiti prie liekančiųjų. Stasys, stebėjęs jį, liūdnai palingavo galvą, suprato – brolis į etapą nepateks. Aleksandras labai nusiminė. Žlugo bet kokia viltis su saviškiais išvažiuoti, likti Lietuvoje. Jis teisiamas taip nenuliūdo, kaip šiuo metu. Kaliniai kalbėjo: tas vienintelis etapas – į Šilutę, kiti – į Rusiją. „Ir kodėl man taip nesiseka?“ – mąstė jis, žiūrėdamas į atskirtus draugus.

Komisija, atrinkusi etapui reikiamą skaičių, likusius nuvarė atgal į kameras. Aleksandras pateko kartu su keturiais rusais kriminaliniais. Kamera pakankamai erdvi. Ir langas buvo, iš jo matėsi kiemas ir pagrindiniai vartai. Jam bežiūrint pro langą, vėl pasigirdo durų rakinimas. Į kamerą atvarė dar tris kalinius – du rusus ir latvį. Rusai su esančiais kriminaliniais buvo pažįstami. Vos peržengę slenkstį, vadindami vieni kitus vardais, ėmė garsiai sveikintis. Latvis, pasisveikinęs lietuviškai, dairėsi kur patekęs, kur prisiglausti. Aleksandras apsidžiaugė, kad turės nors vieną saviškį – politinį. Naujoką pakvietė pas save, parodė kur įsikurti, o pats vėl nuėjo prie lango, tikėdamas pamatyti išvedant etapininkus. Vienas rusas šūktelėjo:

– Ei, vaikėze, pamatęs išvedant, pasakysi ir man.

– Jau, – pasakė Juška, pamatęs iš kiemo gilumos slenkančią vartų link koloną.

– Išeina, bandiūgos, o mane paliko, – pyko rusas.

Aleksandras paskutinį kartą matė savo vienminčius telšiškius. Jie, eidami pro vartus, atsigręžė, lyg atsisveikindami su juo ir Lukiškėmis. Atsigręžė ir Stasys. Alek-

Šilutės kalėjimas, nuotrauka daryta 1950 m., Lietuvininkų g. 72 (55.343973, 21.476922). Oficialus kalėjimo pavadinimas 1945–1946 m. – Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisariato (NKVD) kalėjimas Nr. 14. © Lietyvos ypatingasis archyvas

sandras jį gerai matė, bet brolis jo tarp mažyčių langų tikriausiai nepastebėjo.

– Jiems gerai – išveža į Šilutę, Lietuvoje badu nenumirs, – tarė rusas.

Aleksandras, pasitraukęs nuo lango, vos neapsiverkė. Buvo labai liūdna. Gaila saviškių, gaila, kad neteks likti Lietuvoje. Nuėjęs atsisėdo šalia latvio ir kurį laiką tylėjo. Latvis, supratęs jo išgyvenimus, nekalbino, tik po gero pusvalandžio prabilo lietuviškai:

– Nesisielok, jaunuoli, ką padarysi, gal ir geriau, kad likai. Dabar Lietuvoje labai neramu, pasikliauk Dievu, jei neskirta žūti, išgyvensi kur bebūtumei.

Aleksandrui latvis patiko. Kameroje – tik dviese politiniai, greitai susidraugavo.

Latvis, vardu Janis, profesija – finansininkas, buvo labai apsiskaitęs, kultūringas ir draugiškas. O svarbiausia – gerai kalbėjo lietuviškai, galėjo bendrauti rusams nesuprantant.

Rusai kameroje užsiėmė geriausias vietas, o juos nustūmė prie durų. Aleksandras ketino nepaklusti, nesitraukti iš savo vietos, bet Janis patarė nesipriešinti tiems gyvuliams: „Juk matai, kas jie per žmonės." „Išrinktoji Stalino kasta", – sugriežė dantimis Juška, keldamasis į naują vietą.

Pro durų apačią traukė šaltis, bet reikėjo kęsti. Jie dviese prieš penkis nieko

negalėjo padaryti. Kalėjimo įstatymai aiškūs: kieno galia, to ir valia. Recidyvistai ir tarpusavyje lygiateisės draugystės nepripažino, ypač rusų tautybės: jiems nuo seno įgimtas vergiškumas, stipresnio garbinimas. Taip buvo laisvėje, taip yra ir čia, kalėjime. Tarp jų buvo „senjorų“ ir „plebėjų“. Vienas rusas, pasivadinęs Kapitonu, reikalavo iš kitų paklusnumo, taip pat buvusių frontininkų, tik žemesnio rango. Ir stebėtina – jo klausė.

– Jis toks kapitonas, kaip aš generolas, – tarė pasipiktinęs Janis.

– Man regis, jis gudrus banditas, supratęs tų buvusių kariškių vergišką klusnumą vyresniajam rangui ir pasivadino Kapitonu, dar ne bet kokiu, o politiniu komisaru.

Raudonplaukis išverstaakis Kapitonas-komisaras išdidžiai sėdėjo, o klapčiukai paslaugiai jam tarnavo. Atnešus į kamerą duoną, leisdavo jam pasirinkti geriausią gabalą. Pavalgius išplaudavo jo indus. Buvo net tokių kuriozų: Kapitonui panorus išsiskalauti burną, paslaugiai atnešdavo ant radiatoriaus pašildyto vandens. Jam pagargaliavus, kitas pakišdavo savo indą išspjauti.

Kitą dieną nešiojo į kameras siuntinius. Aleksandras išgirdo minint jo bylos draugo pavardę. Jis buvo išvežtas į Šilutę. Latvis patarė siuntinį paimti: atsiliepti draugo pavarde ir paimti. Iš kalėjimo siuntinių vis tiek negrąžina. Nesvarbu, randa adresatą ar ne. Jei neranda, siuntiniai lieka kalėjime, enkavėdistai sau pasisavina arba maitina visokio plauko išdavikus, informatorius. Antra negrąžinimo priežastis: enkavėdistai nepasitiki ir savais, bijo, kad, grąžindami siuntinius, išnešiotojai gali perduoti ką nors į laisvę. Aleksandrui nepatogu buvo pasisavinti svetimą siuntinį, bet apsispręsti reikėjo greitai, jau rakino kameros duris.

– Purauskas! – sušuko tarpdury stovėdama siuntinių išnešiotoja.

– Aš, – atsiliepė Juška eidamas prie siuntinio. Paskui jį nusekė ir vienas rusas. – Perduokit, kad kitą kartą manęs ieškotų Šilutės lagery. Šiaip esu sveikas ir laimingas, – pajuokavo jis.

– Iš kur tu žinai, kad būsi Šilutėje? – nustebo išnešiotoja.

– Žinau, mano dėdė čia – didelis viršininkas, man sakė, – mirktelėjo Juška.

Jis taip pasakė norėdamas Purausko namiškiams pranešti tikrą adresą ir kad išnešiotoja labiau patikėtų.

Siuntinius atnešdavo išardytus, perdėtus į kalėjimo krepšį. Kalinys gaudavo be krepšio. Aleksandras nujautė, kad rusai iš jo siuntinį atims. Gal ne visą, bet atims. Todėl molinį puodą medaus paliko išnešiotojai.

– Čia jums už vargą, – pasakė jai.

Pastaroji, atrodo, to ir laukė, žodžio netarusi, medų perdėjo į kitą krepšį. Nueidama priminė, kad viską namiškiams pasakys.

Nespėjus durims užsidaryti, Kapitonas-komisaras riktelėjo:

– Duok šen!

– Palaukite, čia ne jums, – buvo besakąs Juška, bet vienas rusų užlaužė jam galvą,

o kitas išlupo siuntinį. Produktai pabiro ant žemės...

– Ramiau, šunyti, ramiau, – pasakė užpuolėjas. – Su rimtais žmonėmis reikia skaitytis.

Banditai, nusinešę siuntinį, dalijosi. Dalijo kapitonas, sau palikdamas liūto dalį. Juškai numetė siuntinyje buvusią triušio kailio kepurę, nes visiems per maža buvo. Pasidaliję ėmė vaišintis. Jie su Janiu žiūrėjo ir seilę rijo. Aleksandras gailėjosi pasisavinęs svetimą siuntinį, kurio net paragauti negalėjo. Savo apgailestavimą pasakė ir Janiui.

– Nesisielok, Aleksandrai, – ramino latvis, – vis tiek siuntinį būtų sunaudoję enkavėdistai. Koks skirtumas – ar vieni šunys suės ar kiti. Dabar nors kepurę, pirštines turi ir perdavei namiškiams, kur jų sūnus. Tai jau geras pasitarnavimas.

– Gal tu ir teisus.

Po geros valandos banditai pasisotinę dalį maisto atnešė ir jiems.

– Pasistiprinkite ir jūs, juk siuntinys ir tau priklauso, – pasakė vagis Juškai.

Aleksandrui norėjosi jį velniop pasiųsti, bet, pagalvojęs, kad tos moralės žmonių išdidumu nepagąsdinsi, paėmė.

– Na, matai, ne be reikalo paėmei, pasisotinsime ir mes, ir rytojui dar liks, – džiaugėsi Janis.

Po savaitės gavo siuntinį ir Janis. Nors vagys iš jo atėmė, palikdami tik trupinius, bet latviui liko šilta avikailio kepurė. Janis kepure džiaugėsi, nes ją pasiuvo jo žmona Agnė. „Ji gera siuvėja“, – gyrė jis. Aleksandras, besimatuodamas kepurę, užčiuopė kietą gumulėlį, parodė Janiui. Šis, tiriančiai apčiupinėjęs, dantimis išardė siūlę ir išėmė mažą popierinę tūtelę. Ištiesinęs smulkiai prirašytą popierėlį atidžiai skaitė. Aleksandras stebėjo draugo veidą, kuris skaitant keitėsi, giedrėjo. Iš to sprendė, kad naujienos labai geros.

– Aleksandrai, – baigęs skaityti susijaudinusiu balsu tarė latvis. – Labai gera naujiena, greitai būsime laisvi.

– Tau taip rašo? – paklausė jis, nekantraudamas sužinoti daugiau, juk žinios iš laisvės.

– Taip, taip rašo mano brolis. Jis dirba Rygoje mokytoju. Rašo, kad Vakarų valstybės įteikė Rusijai ultimatumą iki gegužės mėnesio pasitraukti į 1937 metų sienas. Jei rusai paklausys, Baltijos šalys bus laisvos. Nepaklausius – karas neišvengiamas. Prieš Ameriką ir Vakarų sąjungininkus rusai neatsilaikys. Rašo, kad rusų kariuomenė jau kraustosi iš Rygos. Vyksta didelis kariuomenės judėjimas į Rytus.

Juška net nukaito išgirdęs tokią gerą naujieną. Paėmęs raštelį norėjo pats paskaityti, bet suprato, kad latviškai parašyta ir grąžino Janiui.

– Aleksandrai, dabar mūsų tikslas – išsilaikyti, kad neišvežtų į Rusiją.

Nors Janis raštelį skaitė nuo kriminalinių pasislėpęs, jie vis tiek pastebėjo. Kapitonas-komisaras pareikalavo paaiškinti, ką rašo iš laisvės. Ar neketina jūsiškiai kalė-

jimo užpulti ir „mūsų brolių“ išlaisvinti?

Latvis nesutriko:

– Užpulti neketina, bet žmona sveikina su artėjančiomis šv. Velykomis, žada gerą siuntinį atvežti. Bus gardumynų, – pasakė latvis.

– Gera tavo žmona, nors ten su kaimynu gal ir paguli, – juokėsi jie, – bet vis tiek gera, kad ir tavęs nepamiršta, – paplojo latviui per petį. Paskui kreipėsi į Jušką, – Tu labai pyksti, kad anąsyk siuntinį pasiskolinom? – vagys, sužinoję, kad greitai bus šv. Velykos ir gardžių siuntinių, tapo draugiškesni, net įsiteikiantys. Kalbėdami su Janiu, tikriausiai įsivaizdavo, kad greitai vėl ris gardžius latvės pyragaičius. – Tai sakyk ar pyksti? – neatstojo rusas.

– Ko čia pykti, juk jūs ir mūsų nenuskriaudėt, be to, kepurę atidavėt, – atsakė ironiškai šyptelėjęs, norėdamas atsikratyti įkyraus pašnekovo.

Rusas ironijos nesuprato.

– Tu – bravo vyras, man patinki. Juk mes – vieno likimo draugai.

Raudonplaukiui Kapitonui nuėjus, Janis laiškelį suplėšė į smulkius gabalėlius, paseilėjęs sutrynė ir sumetė į kibirą. Išėmęs iš drabužių užslėptą adatą, vėl užsiuvo kepurę.

Vagis Kapitonas, atrinkęs trečdalį iš latvio siuntinio, liepė grąžinti:

– Imkite, valgykite, užteks visiems.

– Aleksandrai, supratai, kokie jie šunsnukiai? Sužinoję apie greitai būsiantį naują siuntinį, bijo, kad mes neatsisakytume jo, todėl ir pasidarė geručiai. Špygą jie gaus, o ne kitą siuntinį. Jei ir atneštų, vargu ar aš imčiau. O dabar valgykime, kad apsigalvoję vėl neatimtų, – pasakė Janis išdėliodamas maistą ant išskleisto rankšluosčio.

Nenumatyti sotūs pietūs nuotaiką pataisė. Išbadėjusiems kaimiška duona, rūkyta dešra ir burnoje tirpstantys pyragaičiai buvo labai gardūs.

– Gerai, kad tu jiems nepasakei tiesos, ką rašo namiškiai.

– Tu ką! Ar su protu susipykai? Kad jiems teisybę sakyčiau? Jie iškart praneštų enkavėdistams. Jų kas kelintas – kalėjimo informatorius.

Kitą dieną buvo Didysis Velykų šeštadienis. Aleksandras su Janiu pusryčiavo. Baigiant valgyti į kamerą atėjo prižiūrėtojas ir liepė su daiktais išeiti.

– Sudie, tėvyne, jau ruošiamas etapas į Rusiją, – patylomis pasakė Janis.

– Taip, mums nesiseka, išveš, bet neilgam, – ramino jį Aleksandras.

– Nekalbėt, nusigręžt į sieną! – suriko enkavėdistas.

Aleksandras stovėdamas stebėjo koridorių, kuris tęsėsi toli iki metalinių laiptų, vedančių žemyn. Tuo koridoriumi jis kelis kartus ėjo, varomas į virtuvę dirbti, bet tik šiandien pastebėjo, kad jis labai erdvus, atrodė tartum salė. Vienoje ir kitoje pusėje koridoriaus, palei kamerų duris, tęsėsi dviejų metrų pločio koridoriai, toliau – tvorelė, už jos – retas metalinis tinklas. Jis leido stebėti iš bet kurio taško visus pastato aukštus. Kalėjimas statytas carinės Rusijos. Jie ir tuomet jau mokėjo kanki-

nimo vietas įrengti.

Kalinius išvedė į erdvų kiemą, iš jo vedė dveji vartai: vieni – maži, kiti pagrindiniai – dideli. Kieme jau buvo daug kalinių, jie visi buvo susodinti kiemo kampe. Kaip visuomet, ruošiant etapą, toliau sustatyti stalai, prie jų – viršininkai. Buvo du žmonės baltais chalatais, matyt, gydytojai. Kalinius nuo stalų skyrė gerokas tarpas, jame – keliolika enkavėdistų, ginkluotų lazdomis.

– Aleksandrai, greitai pamatysime vergų prekybą, – tarė latvis, rodydamas į enkavėdistus.

Taip ir buvo. Netrukus atėjo dar keliolika enkavėdistų, visi rankose laikė virtuvinius peilius. „Ką su tais peiliais darys, negi kalinius skers?“ – stebėjosi visi. Greitai viskas paaiškėjo: karininkas, skaitydamas sąrašą, šaukė kalinius pavardėmis:

– Volkov, Ivan Semionovič, – čia nutilęs, atsigręžė į kalinius ir garsiai prabilo, – Atidžiai klausykite: išgirdę savo pavardę, išeikite su daiktais patikrinimui, štai čia, – parodė į enkavėdistus su peiliais. – Ar supratote?

– Supratome, – atsakė padriki balsai ir nutilę atidžiai klausė.

Visi žinojo, kad enkavėdistai kartoti nemėgsta. Neduok Dieve, neišbėgsi pirmu šaukimu, tai nukentėsi. Daugiausia nukentėdavo lietuviai, nes rusai sunkiai ištardavo lietuviškas pavardes, jas iškraipydavo. Lietuviai kiek įstengdami vieni kitiems padėjo. Mokantys rusų kalbą perskaitydavo taisyklingai. Enkavėdistai tam neprašytam talkininkavimui neprieštaravo.

Kviesdami liepė pasakyti kaltinimo straipsnį, teisimo metus ir nusirengti nuogai – juos tikrino tariamieji gydytojai, o kiti tikrino daiktus, drabužius, bet kokias metalines sagas, sagtis išpjaustė. Pastebėję įtartiną siūlę, pusę drabužių negailestingai supjaustydavo. Kalinys gydytojui vėl privalėjo pakartoti pavardę, vardą, gimimo metus, straipsnį ir t. t. Po to liepė atlikti keletą pratimų: susilenkti, išsitiesti, pakėlus rankas – pajudinti pirštus. Kitas tikrino akis, dantis. Viskas vyko taip, kaip knygose aprašoma viduramžių vergų prekyba. Pripažintus tinkamais sodino kitoje kiemo pusėje, o netinkamus grąžino vėl į kamerą. Bet tai dar ne viskas, išrengtiesiems enkavėdistai, pasmagindami savo ranką, stengėsi pliaukštelėti per nuogą kūną. Arba prabėgant nors įspirti. Iš to darėsi sau pramogą. Stipriau pliaukštelėjus, smagiau pasijuokdavo ir prie stalų sėdį viršininkai.

Kaliniai džiaugėsi, kad nors diena pasitaikė šilta, saulėta. Nors balandžio mėnuo, įdienojusi saulė šilumos negailėjo. Tikrinimo metu enkavėdistai aiškiai rodė prielankumą kriminaliniams. Su politiniais, kurių dauguma – lietuviai, tik vienas kitas kitatautis, elgėsi žiauriai: pravardžiavo fašistais, nespėjusius laiku nusirengti mušė, spardė. Darė tai meistriškai, kaip prityrę sadistai, taikydami kumščiu žemiau krūtinės. Žmogus nuvirtęs raivydavosi, negalėdamas oro įkvėpti. Vienas senukas, matyt, valstietis (tai matėsi iš naminio audeklo drabužių), gėdydamasis nuogai nusirengti, buvo beeinąs su apatiniais, enkavėdistas pasitiko jį spyriu į pilvą. Senukas

suklupo, neatgaudamas kvapo, ėmė raivytis, dejuodamas raičiotis. Enkavėdistas, surikęs: „Kelk, gyvuly!“ – ėmė be gailesčio jį spardyti. Spardė kur pakliuvo: į galvą, šonus, pilvą. Girdėjosi duslūs smūgiai ir senuko dejonės. Bet greitai egzekucijos baigėsi: nelaimingas senukas gulėjo be gyvybės ženklų. Vienas gydytojų kažką pasakė, lyg norėjo pareikšti pasipiktinimą, bet vyresnio laipsnio enkavėdistas liepė lavoną išgabenti. Dviese enkavėdistai už kojų nuvilko senuką per mažuosius vartus. Matyta egzekucija kalinius sujaudino. Žiaurumu pasipiktino ne tik politiniai, bet ir kriminaliniai bei buvę kariškiai. Kilo triukšmas. Drąsesnieji, išėję į priekį, norėjo pareikšti protestą. Juos pasitiko lazdų smūgiai. Enkavėdistų adresu pasigirdo replikų. Buvę frontininkai keikė juos, vadindami fašistiniais smogikais.

Į kilusį nepasitenkinimą dėmesį atkreipė ir prie stalo sėdintis viršininkas. Atsistojęs kapitonas įsakė nutilti, pagrasino prie sienos pastatysiąs. Jo žodžius patvirtino bokštelio „kranklys“ – prapliupo kulkosvaidis. Suzvimbusios kulkos išaižė sienoje tinką. Šito niekas nesitikėjo, ir drąsiausieji pritilo.

Komisija, sudariusi grupę iš šimto žmonių, išvedė pro didžiuosius vartus. Po incidento kaliniams stovėti neleido, visi privalėjo sėdėti. Tai buvo kur kas blogiau. Pašalą leidžianti žemė greitai šaldė, kaliniai sužvarbo. Grupių komplektavimas tęsėsi toliau. Aleksandras pastebėjo, kad specialiai buvo maišomi politiniai su kriminaliniais. Jie iš praktikos žinojo, kad sumaišius vienybės tarp kalinių nebus. Ko jie ir norėjo. Kalinių vienybė ilgoje kelionėje enkavėdistams kėlė rūpesčių.

Aleksandras sužvarbęs prisiglaudė prie latvio ir patylomis paklausė:

– Kaip tau atrodo ar toli mus išveš? – Jam nėjo iš galvos latvio gautas laiškas. Jis pats tikėjo, kad laisvė ne už kalnų, bet nerimavo, kas bus, jei išveš toli į Rusiją, kaip iš ten sugrįžti?

– Nenusimink, jaunuoli, į Ameriką nenuveš. Nugabens į geležinkelio stotį, o iš ten traukiniais kur nors į tolimą Šiaurę, – atsakė už latvį tauraus veido jaunikaitis. – Ar ne žemaitukas būsi?

– Taip, iš Telšių, – atsakė Juška.

– Jaunas tu vaikinas įkliuvai, jaunas.

– Kas ten kalbasi? – suriko enkavėdistas, artėdamas prie grupės, lyg cirkininkas, sukdamas rankoje lazdą.

– Patylėkim, nepykinkim to šunies, – pasakė nepažįstamasis, įsitaisydamas patogiau atsisėsti.

Šaukiamųjų skaičius baigėsi, kai išgirdo Juška savo pavardę. Išėjęs į priekį, kaip ir visi, nusirengęs atlikinėjo pratimus. Besilankstydamas pastebėjo, kad į jį niekas nežiūri, viršininkai tarpusavyje kažką aiškinosi, jis nustojo lankstytis. Enkavėdistas kapitonas, atsilošęs kėdėje, mostelėjo ranka lyg pabrėždamas – tegul. Gydytojas, pasižiūrėjęs į Jušką, susiraukė ir liepė rengtis:

– Toks jaunas ir jau banditas.

Aleksandras paleistas susiėmė drabužius ir buvo benueinąs rengtis, bet vienas enkavėdistas sustabdė, o kitas, paėmęs iš kaimiečio kaliošą, plojo jam per nugarą. Pliaukštelėjimas plačiai nuskambėjo, sukeldamas enkavėdistams smagaus juoko.

Aleksandras su Janiu pateko į paskutiniąją grupę. Išvesti pro vartus atsirado kieme, per kurį išėjo etapas į Šilutę. Kieme stovėjo keletas amerikietiškų sunkvežimių, į juos sodino kalinius. Apsauga, kaip ir visada, sėdėjo priekyje prie kabinos, o kalinius eilėmis sodino nugaromis į juos. Iškalbėjus maldą, kad bet koks drausmės pažeidimas bus baudžiamas be įspėjimo mirtimi, sunkvežimiai pajudėjo. Už vartų buvo miestas, laisvė, bet ne jiems. „Sudie, Lukiškių pragare, sudie, kančių karalyste, ir tu drąsioji mergaite", – atsisveikino mintyse Aleksandras.

Geležinkelio stotyje susodino į gyvulinius vagonus po pusšimtį kalinių į vagoną. Apsauga, kaip ir visur, labai stipri. Šunų lojimas kėlė pragarišką triukšmą. Už užkardos būriavosi civiliai žmonės, daugiausia moterys ir vaikai. Daug kas vylėsi gal paskutinį kartą pamatyti artimuosius, perduoti maisto, šiltesnių drabužių. Moterys verkė, jų gailius kūkčiojimus girdėjo ir kaliniai.

Netrukus atėjo enkavėdistas ir paklausė ar yra kalinių, kurie laisvėje buvo karininkai. Atsistojo penki buvusieji. Enkavėdistas parodė į storalūpį nesimpatiškos išvaizdos rusą ir paskyrė jį vagono seniūnu. Naujai iškeptas seniūnas pagarbiai nusilenkė. Enkavėdistas užsirašė jo vardą, pavardę, teisimo straipsnį. Sužinojęs, kad buvęs kapitonas sėdi už plėšikavimą, enkavėdistas šyptelėjo. Jam išėjus, vagoną uždarė ir užrakino. Aleksandras, stovėdamas vidury vagono, dairėsi, kur prisiglausti. Vietos vagone daug, bet labai nešvaru. Matyti, neseniai vežti gyvuliai, mėšlinos ne tik grindys, bet ir sienos. Vagono galuose įrengti neobliuotų lentų dviejų aukštų gultai. Viduryje vagono – sunkus iš kaladžių sukaltas suolas, ant jo – kelių kibirų talpos, medinė statinė ir daug iš juodalksnio medžio ištekintų dubenėlių, matyt, maistui priimti. Vagono šone, priešais duris, įtaisytas iš lentų sukaltas vamzdis. Tai gamtiniams reikalams atlikti skirtas tualetas. Kaliniai kraipė galvas, žiūrėdami į tą įrenginį, ir vargu ar kuris suprato, kaip juo naudotis. Visa laimė, kad badaujantiems žmonėms tas įtaisas buvo mažai reikalingas.

Kaliniai, patekę į vagoną, kurį laiką stoviniavo. Vėliau be paskirstymo vieną galą užsiėmė rusai, kitą – politiniai. Prie politinių buvo ir du rusai bei latvis. Bet ir jie politiniai, lietuviai juos draugiškai priėmė. Rusų kriminalinių buvo užimtas patogesnis galas. Jame buvo langelis, pro kurį galėjo stebėti, kas vyksta lauke prie vagono. Buvo langelis ir lietuvių pusėje, bet iš lauko pusės užkaltas lentomis. Laimei, senas vagonas, visos sienos suskeldėjusios, daug plyšių, pro kuriuos galima buvo stebėti aplinką. Vieni kaliniai, sukišę nosis prie plyšių, žiūrėjo, kas vyksta prie vagonų, kiti, užsiėmę gultuose vietas, dėliojosi savo daiktus.

Aleksandras užsiėmė vietą antrame gultų aukšte, prie sienos, durų pusėje. Prie jo pasiklojo sutiktas tauraus veido jaunuolis. Staiga vagone ramybę sutrikdė krimi-

naliniai nusikaltėliai. Jie ir čia, pasinaudodami trumpa suirute, panoro pasipelnyti. Užpuldami lietuvius kaimiečius, pradėjo atiminėti iš jų daiktus, maistą. Lygiai kaip ir Lukiškių kalėjime. Bet sukčiai apsiskaičiavo, ten, kameroje, jų buvo dauguma, o čia jėgos buvo apylygės. Dvidešimt penki jų ir tiek pat politinių. Plėšikai veikė diplomatiškai, stipresnių vyrų nelietė, puolė silpnesniuosius ir senius. Pasinaudoję staigumu, kol lietuviai susiorientavo, kas nutiko, apvogė kelis žmones. Padrąsinti sėkmės, atsirado ir daugiau mėgėjų pasipelnyti. Jau keliese kibo ir į stipresnius, patys šaukdami kitiems nesikišti. Dviese užpuolė ir Aleksandro kaimyną, norėjo atimti batus, kurie buvo beveik nauji. Jaunuolis pradžioje nesupratęs, kodėl jie pretenduoja į jo batus, norėjo įtikinti, kad jie suklydo, jiems kas nors kitas skolingas batus. Bet plėšikai į disputus nesileido: vienas griebė už gerklės ir bandė užlaužti galvą, o kiti lupo nuo kojų batus. Kaimynas, supratęs vagių norus, aktyviai pasipriešino. Kilo muštynės. Aleksandras, gindamas kaimyną, stvėrė ant suolo gulėjusį kirvakočio formos pagalį, smogė užpuolikui per galvą. Tasai apsvaigintas lyg maišas nugriuvo ant gultų. Kaimynas, pastvėręs antrą, „gražino“ jo veidą.

– Še tau batai, še tau! – šaukė su kiekvienu smūgiu.

Vagis pasitaikė stiprus ir patyręs mušeika, lengvai nepasidavė. Aleksandras taikėsi pagaliu smogti ir antram, bet kažkas iš už nugaros užpuolė ir jį, norėjo atimti pagalį. Jis norėjo atsigręžti į užpuolėją, bet tuo metu jį pargriovė ant žemės ir ėmė spardyti.

Apskritai lietuviai muštis nepratę ir mažai kas mokėjo, ypač pagyvenę kaimiečiai. Nors jėgos turėjo kaip buivolai, bet buvo pasyvūs. Vieną užpuolus, kiti neskubėjo į pagalbą, bet, pasitraukę į kampą, apkabinę savo maišą, laukdavo, kas bus. Plėšikams to ir reikėjo. Jie, perpratę lietuvio būdą, niekada nepuldavo visų iš karto. Vieną apšvarinę, imdavosi kito. Dažnai taip susidorodavo su visais, lyg vilkai su palaida avių banda. Šiuo metu taip pat veikė.

Aleksandrui pasidarė riesta ne juokais, nes vagių vis daugiau – jie ėjo saviškiams į pagalbą. Supratęs, kad atims iš jo pagalį, juo gali ir jį patį pribaigti, suriko:

– Vyrai, padėkite, užmuš!

Kažkas prišoko ir jį išlaisvino. Atsitokėjęs pamatė, kad kaimynas grumiasi su dviem vagimis. Norėjo šokti jam į pagalbą, bet jį sulaikė atletiškos išvaizdos jaunuolis:

– Vaikine, duok pagalį! – paėmęs pagalį, įsitraukė į muštynes pats, šaukdamas, – Vyrai, lietuviai, nebūkite kiškiais, nesislapstykite, muškite tuos rupūžes „skeltanagius“! – ir dirbo su pagaliu į kairę ir dešinę.

To ir reikėjo: sukruto visi, panaudojo savo buivolišką jėgą ir kaimiečiai. Jei kurį nutvėrė į meškos glėbį, tas muštis nebenorėjo. Muštynės užvirė visame vagone. Juška pastebėjo, kad į atletą iš nugaros lenta taikosi paskirtasis seniūnas. Jis suriko:

– Motiejau!

Bet tuo metu padėtį ištaisė iš kažkur pasirodęs latvis Janis. Stipriu smūgiu seniūną parklupdė. Atėmė iš jo lentą ir keletą kartų pačiam ja smūgiavo.

Greitai reikalai pakrypo ne vagių naudai. Jie, gerokai apkulti, nustojo priešintis, šaukė: „Bracy, ko mes mušamės! Baikim vaidus, juk vieno likimo esame, gyvenkim draugiškai!“ – šaukė ir traukėsi į savo gultus. Pametė ir pagrobtus daiktus, tuo parodydami, kad pasiduoda. Atsipeikėjęs jau taikiu balsu prabilo ir seniūnas, prašė susitaikyti. Pats ėmė vaikytis saviškius, kad grąžintų viską, ką buvo atėmę.

– Rupūžės, taip iš pradžių reikėjo kalbėti, o ne plėšikauti! – šaukė įtūžęs atletas, ieškodamas kam dar tvoti. Numetęs pagalį ant grindų, pakišo seniūnui panosėn kumštį ir tarė, – Jūs, suskiai prakeikti, jei dar kartą pabandysite plėšikauti, užmušime vietoje visus. O tu seniūne, raudonas banditų kapitone, nelaimingas vagie, dar atsiimsi savo, – ir smogė kumščiu į nosį. – Juk tu seniūnas, paskirtas tvarkos žiūrėti, o ką tu darai, pats su jais plėšikauji? – griebęs už krūtinės, pakratė.

Seniūnas apsipylė krauju, bet nesipriešino. Ir niekas jo ginti neskubėjo. Vagys nemėgsta muštis su stipresniaisiais. Seniūnas, šluostydamasis sukruvintą nosį, atbulomis traukėsi į savo gultus, veidas jo nervingai trūkčiojo, išbalusios lūpos virpėjo:

– Atleisk, *tovarišč*, baikim vaidus, daugiau to nebus.

– Nebus, nebus, tu rupūže, – užsimojo vėl smogti, bet stumtelėjęs paleido ir ramiu balsu tarė, – Kad gyventume draugiškai, privalote tuoj pat grąžinti viską, ką pavogėte, o tu, kaip seniūnas, privalai pats būti sąžiningas, to reikalauti ir iš kitų. Ir susitarkime visam laikui: kol nuvažiuosime iki lagerio, – čia mūsų gultai, ten – jūsų, ir vieni kitiems netrukdykime. Žmonių turime vienodai, bet kokį gautą maistą dalysime į dvi dalis, mes tarpusavyje pasidalysime, jūs – sau. Ir kad taip būtų visada, supratai?

– Supratau, supratau, – pritariamai linkčiojo seniūnas.

Vagys su viskuo sutiko. Atletui pasitraukus, seniūnas ir kitas vagis, matyt, jo draugas, pareikalavo iš savo sėbrų, kad tuoj pat grąžintų, kas pavogta. Vagys traukė iš savo gultų vogtus daiktus, nešė ir dėjo vagono vidury. Nukentėjusieji atsirinko. Kai viskas buvo sugrąžinta, vienam kaimiečiui pristigo tuščio maišo. Vagys sukruto jo ieškoti, bet niekur nerado. Muštynių metu maišas buvo kažkur užsimetęs. Seniūnas liepė savų ieškoti dar, bet maišo nerado. Tuomet seniūnas pasikvietė kaimietį pas save, liepė parodyti, kuris iš jo maišą paėmė. Kaimietis skėsčiojo rankomis, aiškindamas, kad gali apsieiti ir be to maišo, bet jis buvo naujas, lininis, žmonos austas specialiai linų sėmenims laikyti. Kaimietis kaltininko nenurodė. Numojęs ranka nuėjo į savo gultus. Atsirado tarp vagių padlaižūnas, norįs seniūnui įsiteikti, nurodė vagį, atėmusį iš senio maišą. Seniūnas parodytąjį pasikvietė pas save, permetęs ant grindų, ėmė spardyti, reikalaudamas maišo. Vagis aikčiojo, maldavo pasigailėti, neužmušti, tikino nežinąs, kur per muštynes maišas užsimetė. Aleksandras atpažino: vagis tas pats, kuris norėjo iš kaimyno batus atimti. Jis su pagaliu jį nokautavo.

– Niekšui taip ir reikia, – atpažino užpuoliką ir kaimynas.

– *Svolač*, kur maišas? Kur? Kas? – šaukė įnirtęs seniūnas ir negailestingai spardė. Jam talkininkavo ir raudonplaukis jo draugas. Baudžiamasis jau nesiteisino, tik inkštė nuo smūgių. Bet seniūnas, sužvėrėjęs dėl pralaimėtų muštynių, visą pyktį bandė išlieti saviškiui.

Politiniai iš pradžių juokėsi iš reginio, kad vagis muša vagį ir vagimi vadina. Vėliau pagailo nelaimingojo. Atletas pribėgęs smogė raudonplaukiui, kad tas ir aukštielninkas atvirto. Nutvėręs seniūną už krūtinės suriko:

– Niekšai, ką darote, juk žmogų užmušite! Nereikia mums to maišo, palikite žmogų ramybėje.

Kankintojai atšoko ir nuėjo keikdamiesi į gultus. Suspardytasis dejuodamas bandė atsikelti, bet neįstengė. Atleto padedamas, nusigavo į gultus. Po savaitės jis mirė.

Po muštynių vagone įsivyravo ramybė. Nukentėjusiųjų nedaug: du kriminaliniai apsirišo galvą. Vienas, jų pačių nukankintas, gulėjo sunkiai sužeistas. Jis nesišypsojo net tada, kai kaukazietiškos kilmės vagis, buvęs kariškis, pasakojo iš fronto gyvenimo savo pikantiškus nuotykius. Visi leipo juoku, o jis klaidžiojo po vagoną akimis ir tylėjo. Iš politinių nukentėjo ir Juška: skaudėjo suspardyta sena, per tardymus įgyta bėda – šonas. Jo kaimynui – prakirstas veidas, užtinusi akis.

Po grumtynių vagonas buvo prišiukšlintas, sujauktas. Mėtėsi išardyto tualeto lentgaliai, išmėtyti dubenėliai. Tik vienintelis suolas išliko savo vietoje, nes buvo per daug sunkus, netiko kaip ginklas.

Kriminaliai greitai atsigavo. Susėdę gultų antrame aukšte, klausėsi pasakoriaus ir retkarčiais garsiai juokėsi.

– Linksmų plaučių žmonės, – rodydamas į kriminalinius, pasakė Juškos kaimynas. – Jie nesijaudina, kad buvo muštynės, kad važiuoja į nežinią, ir guli vos gyvas, jų pačių suspardytas žmogus.

– Ko jiems jaudintis, jiems ne pirma ta kelionė, gal jau visą Rusiją išvažinėjo, jų niekas nestebina. Jie – kaip čigonai, kur kaimas, ten ir namai, – pasakė atletas. – Seniūne, paskirk žmones vagonui sutvarkyti, matai, kokia jovalynė.

Seniūnas paskyrė du saviškius – rusą ir lenką. Liepė sutvarkyti vagoną ir būti iki rytojaus ryto budinčiais. Paskirtieji nenoriai ėmėsi darbo. Surinko išmėtytus rakandus, paskui remontavo sulaužytą tualetą. Dirbo nemokšiškai, tarsi atbulomis rankomis.

– Dievaži, kad jie ir buki, – tarė atletas, stebėdamas jų darbą. – Atlenkite vinis ir prikalsite.

Vagys taip ir padarė, darbas sekėsi.

Politiniai – kas ką turėjo – visi bendrai klojosi guolį. Po to ką turėdami pavalgė. Visi stengėsi vaišinti atletą. Jis net nerinktas tapo politinių grupės lyderiu. Paval-

gę, atletui pasiūlius, nutarė susipažinti. Atletas – Motiejus Matkevičius iš Varėnos valsčiaus Pamerkio kaimo. Jo draugas – Juozas Žarkaitis, irgi iš ten pat. Aleksandro kaimynas – Arvydas Sipavičius, Medicinos instituto penkto kurso studentas. Dzūkas Matas kilęs nuo Druskininkų, gyvenęs lenkų okupuotoje zonoje. Pusamžis iš Mažeikių – Vincas Jogauda ir kt. Aleksandras sužinojo, kad be Janio yra ir jo tautietis, jaunas jo metų latvis Nauris. Visi politiniai greitai surado bendrą kalbą, nes juos jungė bendras tikslas, vieni siekiai. Buvo ir du politiniai lenkai, bet jie su lietuviais nebendravo. Jie geriau draugais pasirinko kriminalinius nusikaltėlius – rusus, o ne bendraminčius lietuvius. Vieną lenką dzūkas Matas pažinojo iš laisvės dienų. Tai Druskininkų gyventojas, buvęs lenkų armijos karininkas. Ypač aktyviai veikęs armijos krajovos siautėjimo metais.

– Baisus žudikas, – pasakė dzūkas, – jis Druskininkų apylinkėse nužudė daug lietuvių tautybės žmonių.

Arvydas juokaudamas ketino nueiti pas ponus lenkus pasikalbėti. Patekę į vieną vagoną su lietuviais, gal nebenorės savintis mūsų Vilniaus. Visi nusijuokė. Lenkai sėdėjo pirmame gultų aukšte ir tarpusavy kalbėjosi.

Už vagono pasigirdo dūžtantys indai, rusiški keiksmai ir gailus moters verksmas. Visi puolė prie plyšių žiūrėti, kas ten vyksta. Keliolika žingsnių nuo vagono vyko skaudi drama. Enkavėdistai spardė žilagalvę moterį – motiną, norinčią perduoti siuntinį vyrui, o gal sūnui ar dukrai. Moteris, iš sielvarto praradusi nuovoką, klūpojo prieš enkavėdistą ir siekė bučiuoti jo rankas, maldaudama leisti paskutinį kartą pamatyti savo sūnų. Šalia jos gulėjo sutryptas ryšulėlis, sudaužytos puodynės su medumi ar uogiene. Sengalvėlė sutaršytais plaukais, sukruvintu veidu atrodė labai apgailėtinai. Enkavėdistas, čiupęs ją už plaukų, tempė šalin. Paskui ėmė spardyti jau net šaukti nebegalinčią motiną. Sunku buvo įsivaizduoti, ką turėjo jausti, matydamas tą vandalizmą, jos sūnus. Vargšė motina, nepamačiusi savo vaiko, jau be gyvybės ženklo buvo įmesta į sunkvežimį ir išvežta.

– Žvėrys! – sugniaužė kumštį Arvydas.

Pasipiktino reginiu ir kriminaliniai, tik ne enkavėdistų žiaurumu, o kam sunaikino produktus. Geriau būtų jiems atidavęs.

– Gyvate, ką darai? – sušuko seniūno draugas, buvęs su Juška vienoje kameroje, Kapitonas-komisaras. – Kam daužai puodus – geriau atiduok, aš alkanas kaip šuva! – šaukė jis pro langelį ir ėmė juoktis. Enkavėdistas pagrūmojo kumščiu.

Toliau nuo vagonų stovėjusias moteris su vaikais enkavėdistai pjudė šunimis, bet jos nesitraukė. Vis dar vylėsi, kad leis gal paskutinį kartą pamatyti nežinia kur išvežamus artimuosius.

Į ešelono galinius vagonus vis dar sodino kalinius. Pro plyšius buvo matyti pravažiuojantys sunkvežimiai su kaliniais.

Aleksandras prisiminė turįs švarko atlape įsiūtą pieštuko šerdelę. Sumanė

parašyti raštelį, kurį, pajudėjus traukiniui, išmes pro plyšelį. Gal radęs kas praneš namiškiams, kad Didžiajame Velykų šeštadieny išvežė į Rusiją. Raštelyje parašė:

Mielas žmogau, radęs mano raštelį, pranešk pagal adresą, kad išveža į Rusiją. Įdėk į voką ir tą raštelį. Iš anksto jums labai dėkoju, (adresas).

Kitoje raštelio pusėje:

Brangieji, šiandien mus išveža į Rusiją, tikriausiai į Šiaurę. Jei galėsiu, iš ten parašysiu. Stasiuką prieš kelias dienas išvežė į Šilutės lagerius, aplankykite jį. Kol kas esu sveikas ir nepraradęs vilties greitai sugrįžti. Manimi nesirūpinkite, nors ir pragarą praeisiu, bet namo pareisiu.

(Raštelį namiškiai gavo.)

Panašius raštelius parašė daugelis politinių. Rašė, kol užteko pieštuko šerdelės. Popieriaus turėjo keliese – nuo produktų, nors suglamžytas, bet tokiems laiškams tiko.

Pavakary baigė užpildyti ešeloną. Prie vagonų nurimo, be sargybos, nesimatė nei enkavėdistų, nei žmonių. Vakarėjant ir vagone tamsiau pasidarė. Dauguma kalinių sugulė poilsio, tik Juška, latviukas Nauris ir dar keletas, žiūrėdami pro plyšius, stebėjo aplinką.

Netrukus suburzgė varikliai, prie ešelono atvažiavo du dengti sunkvežimiai. Iš jų išlipo kelios dešimtys automatais ginkluotų enkavėdistų. Keturiese rankose laikė ilgakočius medinius plaktukus. Kaliniai suprato, kad tai vagonams tikrinti. Jų spėjimas pasitvirtino. Greitai pasigirdo plaktukų kaukšėjimas. Enkavėdistai, daužydami plaktukais, tikrino vagonus, ar nebando kas išsilaužti. Netrukus beldimas pasiekė ir jų vagoną. Išgirdę beldimą, vagys, sukišę nosis prie langelio, norėjo pamatyti beldėjus. Tuo metu švystelėjęs plaktukas pataikė Kapitonui-komisarui į kaktą. Tas apsvaigintas sukniubo ant gultų. Kiti pasitraukę keikė enkavėdistus. Už lango pasigirdo juokas.

Su tamsa vagone įsiviešpatavo tyla. Po dienos įvykių kaliniai jautėsi pavargę, tingėjo net kalbėtis. Kiekvienas gyveno savo mintimis. Gal kas į namus nuklydo, lankė mylimas žmonas, vaikus ar sielvarto iškankintus tėvus? Visi prisiminė daug kartų namuose praleistas šv. Velykų šventes. Aleksandras, išsitiesęs gultuose, įsižiūrėjo atviromis akimis į tamsą ir taip pat nuklydo mintimis į namus: „Ką dabar veikia motina? Sesuo Jadzė, tėvas? Tikriausiai jie ruošiasi važiuoti į bažnyčią." Jis įsivaizdavo, kaip klūpo motina prie Nukryžiuotojo, karštai melsdamasi už išvežtus vaikus. Paskui ilgai šluostysis nenustojančias riedėti ašaras. „Kur dabar brolis Bronius toje Rusijos kariuomenėje? Ką šiuo momentu veikia Stasys Šilutės lagery? Kaip tas la-

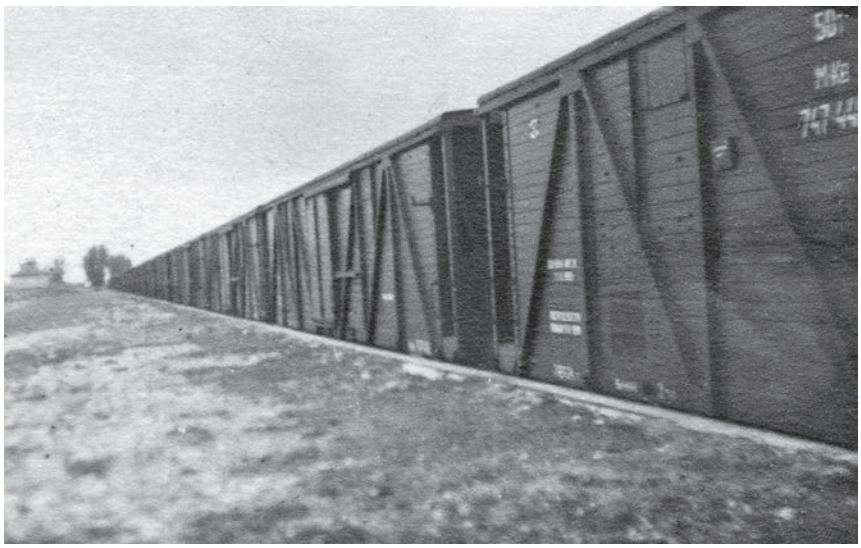

Vagonai, kuriais buvo tremiami žmonės, 1948 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus nuotrauka.

geris atrodo? Ką veikia brolienė Bronė?“ – jis prisiminė visus namiškius ir artimuosius. Sunkiai atsidusęs, apsivertęs ant šono, bandė užmigti, bet miegas neėmė. Vagono stogu vaikščiojo enkavėdistai, girdėjosi komandos. Matyt, naktinė pamaina užėmė postus. Staiga vagone pašviesėjo. Jis, tyliai nulipęs nuo gultų, pažvelgė pro plyšį. Virš vagonų sužibo prožektoriai. Jie nušvietė plačią apylinkę, kartu pašviesėjo ir vagone. Už vagonų sienų buvo ramu, nematyti nei žmonių, nei mašinų. Protarpiais nudundėdavo pravažiuojantys traukiniai. Aleksandras, palikęs apžvalgos plyšį, sugrįžo į guolį. Kaimynai jau miegojo, o gal tik tylėjo. Kitame gultų šone gailiai suinkštė žmogus, tartum jį kas kankintų. Raivėsi ir gailiai dejavo.

– Vytai, kas tau? Vytai, Vytai? – žadino jį kaimynas. Žmogus nutilo. – Matyt, kažką sapnavo, – tarė kaimynas vėl guldamas.

Aplinkui – miegančių žmonių alsavimas. Apatiniuose gultuose kažkas stipriai užknarkė: „Brrrr“, – įkyriai veikė klausą dirginantis burzgimas. Nudundėjo dar vienas traukinys. Aleksandras skaičiavo: tai – aštuntas. Važiuoja, skuba traukiniai. Kur jie važiuoja, ką veža – vienas Dievas težino. Važiuos ir jų traukinys, ir niekas neįtars, įsiklausydamas į jo dundesį, kad jame veža kalinius, žmones, lyg žvėris uždarytus gyvuliniuose vagonuose. Veža į nežinią, į bauginančią Rusiją. „Ar besugrįš nors vienas? – susimąstė jis. – Sugrįš, būtinai sugrįš, juk latviui rašė iki gegužės pirmosios, iki to laiko nespės nužudyti, dargi toli nuvežti. Kaip smagu bus grįžti į Lietuvą. Vilniuje juos sutiks su gėlėmis, su muzika kaip nukentėjusius.“ Aleksandrui nuo tų minčių pasidarė net lengviau. Atrodė nebaisios bet kokios kančios, bet kokie išmėginimai. Jis regi šviesią ateitį...

– *Duši gada, duši, vot tak, tak*, – pasigirdo rusų gultuose sapnuojančio žmogus

kliedesys.

Aleksandras, atitrūkęs nuo minčių, pakėlęs galvą, apsidairė. Kitame vagono gale, apatiniuose gultuose sėdėjo žmogus ir intensyviai kasėsi. Paskui rankomis nesąmoningai grabaliojo ore, lyg ką gaudydamas ir murmėjo, bet jau nesuprantamai. Staiga nugriuvo kaip pagalys ir nutilo.

„Reikia užmigti“, – tikino save Aleksandras, žiūrėdamas į vos praregimą tamsą ir užsiklojo antklode galvą. Mintimis nuklydo į praeitį.

•

Buvo Didysis Velykų šeštadienis. Motina nuo ryto kepė pyragus, ruošė kitus šventinius valgius. Jis su broliu Stasiu nušlavė kiemą, išgrėbstė sodą; vėliau sulipo ant paukštyno stogo, kuris buvo lėkštas ir šildėsi saulėkaitoje. Buvo labai gera: rytoj – Velykos. Jau šimtus kartų buvo skaičiavęs, kiek gaus šiemet Velykoms margučių. Šiais metais mama ir senelė žadėjo duoti daugiau nei visada – net po dvidešimt. Vyresnieji broliai Bronius ir Leonas sugrįžo iš bažnyčios, parnešė šventos ugnies. Susirinkusi visa šeima iškilmingai sudėjo į pakurą.

Artėjo gražus pavasario vakaras. Atrodė, pats Visagalis žemei teikė šventišką palaimą. Jis su broliu Stasiu ir sesute Jadze žaidė sode. Nors motina dar neleido basiems bėgioti, sakė: „Anksti dar, susirgsite“, – bet jie vogčiomis nusiavę bėgiojo, buvo gera.

Vakare motina su senele ir vyresniaisiais broliais ruošėsi į bažnyčią, į vakarines pamaldas. Kad nereikėtų bristi pavasarinio purvo, tėvas pakinkė į brikelį Raudį. Privažiavęs prie durų, glostė per žiemą susistovėjusį arklį ir laukė maldininkų išeinant. Stasys priėjęs glostė balkšvą arklio snukį ir kalbino:

– Arkleli, mano gerutis, arkleli, ar tu žinai, kad rytoj Velykos?

Jadzė, atokiau stovėdama, ji bijojo arklių, išgąstingai šaukė:

– Stasy, įkąs, matysi, kaip įkąs! – bet arklys – protingas gyvulys, nekando. Lyg supratęs mergaitės būgštavimą, žiūrėjo į brolį didelėmis juodomis akimis ir šniokštavo.

Netrukus išėjo maldininkai. Tėvo padedami, susėdo į brikelį. Sėsdama motina tėvui susakė paskutinius nurodymus vakarui. Tuo metu pasigirdo padangėje grįžtančių paukščių klykavimas.

– Žąsys skrenda, žąsys! – sušuko Jadzė, užvertus galvą į viršų.

Visi sužiuro, kaip iš pietų į šiaurę aukštai padangėje skrido paukščių trikampis. Atrodė įspūdingai. Ištempusios į priekį kaklus, kiek pavargusios ritmingai mosavo sparnais ir visą laiką klykavo, lyg viena kitos klausdamos: „Kaip jautiesi ar gali dar skristi?“

– Žąsys grįžta. Greit bus šilta, – tarė tėvas.

Maldininkams išvažiavus, visi suėjo į trobą. Tėvas uždegė didžiąją lempą, kurią naudodavo tik ypatingais atvejais. Susėdę prie stalo, ruošėsi margučius dažyti. Tėvas atnešė lėkštę meduolių. Padėjęs ant stalo, tarė:

– Nors dar ne Velykos, negalima pyragų valgyti, bet paprašiau Dievulio, geriems vaikams leido, valgykite.

Įpylė po stiklinę ir šviežio pieno. Sienoje kabėjo didelis kryžius, prie jo – nukryžiuotas Dievulis. Aleksandras į nukryžiuotąjį visada žiūrėdavo su baime ir pagarba, nes jis viską mato, viską girdi. Dabar, ilgiau į jį žiūrint, pasirodė, kad Dievulis lyg sukrutėjo. Jis išgąsdintas nusigręžęs prisiglaudė prie tėvo, bet pasakyti, ką pastebėjo – nedrįso. Po vakarienės dažė margučius. Tėvas pristatė ant stalo įvairiaspalvių dažų. Visiems įteikė po miniatiūrinį šepetėlį.

Jadzei talkininkavo tėvas. Jis pirmą kiaušinį nudažė raudonai. Kiaušinis blizgėjo tartum prisirpusi vyšnia. Ir jis, pamėgdžiodamas tėvą, dažė raudonai. Jam dar nebaigus nuraudoninti, tėvas kitą nudažė žaliai. Kiaušinis atrodė gražiai – tarsi ankstyvas obuolys. Jam patiko ir žalia spalva, todėl tą patį kiaušinį ėmė dažyti žaliai. Paskui pakartojęs geltonai ir mėlynai, kiaušinį visai sugadino. Broliui Stasiui dažymas sekėsi. Jis išmargino kiaušinius gražiausiais ornamentais. Aleksandras su pavydu žiūrėjo į Jadzės ir brolio margučius. Nusivylęs savo gabumais, ėmė žliumbti. Tėvas šyptelėjęs paglostė jo galvą ir tarė:

– Neverk, sūnau, gyvenime viskas pataisoma. Jei nori būti vyru, nusišluostyk ir nusišypsok.

Žinoma, jis buvo vyras ir margučiai jo buvo gražūs. Vakaras prabėgo nuostabiai.

12

Laivas plaukė penkioliktą dieną. Keleiviai išvargo, kai kurie pritrūko maisto. Labiausiai jo stokojo buvę kriminaliniai. Jie kaip paprastai buvo netaupūs. Pirmomis kelionės dienomis valgė sočiai, nesirūpindami rytojumi, todėl ir pritrūko. Jie taip elgėsi ir lageryje būdami. Bet ten buvo kas kita. Pritrūkę atimdavo iš kitų kalinių. O čia to padaryti negalėjo: keleiviai visi laisvi ir jų nebijojo. Bet buvę kriminaliniai nusikaltėliai, patyrę sunkumų, vėl prisiminė savo „amatą“. Nužiūrėję toliau užkampyje likusį silpnesnį daiktų saugotoją, keliese prisėlinę užmesdavo ant galvos antklodę, užspausdavo burną, kad nerėktų, o kiti iškraustydavo maišus, skrynutes. Nepaklusniuosius, bandžiusius priešintis, dar sumušdavo arba užsmaugdavo iki sąmonės netekimo. Išpuolius atlikdavo taip greitai, kad nepajusdavo net arti gyvenantys kaimynai. Triume pirmieji du gultų aukštai buvo blogai apšviesti, plėšikai ir

naudojosi ta prieblanda. Tokius apiplėšimus jie buvo padarę jau ne vieną kartą. Paskutinį sykį jie užpuolė čečėnų grupės atstovą. Čečėnų važiavo apie šimtas žmonių. Jie buvo visiems draugiški. Ypač tarpusavyje gražiai, vieningai sugyveno. Plėšikai apgalvodami neįvertino jų kerštingumo. Sugrįžę iš denio ir radę apiplėštą savo draugą – daiktų saugotoją, jie įpyko ne juokais. Sudarę grupę – apie šimtą stiprių vyrų, paeiliui ėmė tikrinti visus triume esančiuosius. Pradėdami kratą atsiprašydavo. Protestuojančius jėga tikrino. Kadangi jų buvo daug ir beveik visi peiliais ginkluoti, neatsirado jėgų jiems pasipriešinti. Apieškojo ir baltijiečius, nieko neradę atsiprašė. Netrukus kitoje triumo pusėje, kur būriavosi buvę kriminaliniai, kilo triukšmas. Radę pas juos savo daiktus, kaltuosius žiauriai baudė – penkis papjovė mirtinai, šešiolika sužeidė. Įpykę čečėnai būtų visus išskerdę, bet dalis pabėgo į denį pas laivo komandą.

Į triumą atėjo komendantas ir keli enkavėdistai. Enkavėdistų būrys liko ir prie angos. Valdžia, nusileidusi į triumą, bandė aiškintis, bet vienašališkai. Nors visi kaltino plėšikus, bet jie puolė čečėnus, vadinamus *basmačius*. Keletą areštavę išsivedė. Iškvietė medicinos tarnybą sutvarstyti sužeistuosius, o lavonus ir sunkiai sužeistuosius iškėlė į denį. Triumą uždarė ir niekam neleido išeiti be atskiro parodymo. Plėšikai džiaugėsi čečėnų areštu, likusiems grasino atsikeršyti išlipus į krantą Buchta Nachodkoje. Po kelių dienų dauguma čečėnų sugrįžo į triumą. Vagys pritilo. Ir vėl įsivyravo rimtis ir tvarka.

Aleksandrui pradėjo vis labiau skaudėti koją. Į denį išeidinėjo rečiau. Daugiausia gulėjo ir gyveno prisiminimais.

•

Po pirmosios nakties vagone išaušo gražus šv. Velykų rytas. Jis pabudo anksti, vos prašvitus, kad nepažadintų kaimyno, atsargiai išslinko iš gultų. Latviukas Nauris jau buvo atsikėlęs, apsirengęs stovėjo prie plyšio ir stebėjo aplinką.

– Labas rytas, Nauri, ką matai?

– Nieko, enkavėdistai ateina.

Aleksandras irgi pastebėjo prie vagonų artėjančius tris enkavėdistus. Pasigirdo atidaromų durų dundesys. Atstūmę jas, dviese sulipo į vagoną. Automatininkas liko prie durų sargauti.

– Kelti! – piktai suriko enkavėdistas, – Kas seniūnas?

– Aš, pilieti viršininke, – trindamas mieguistas akis prisistatė seniūnas.

– Kodėl vagone netvarka? – paklausė apžvelgęs prišiukšlintą po vakarykščių muštynių vagoną, kurio paskirtieji budėtojai taip ir nesutvarkė.

– Aš buvau liepęs sutvarkyti, bet nepadarė, – teisinosi seniūnas.

– Kas budėtojas? Kam liepei?

Seniūnas, iš pradžių nesigaudydamas, ką atsakyti, o gal ir pamiršęs buvo, ką paskyrė tvarkdariais, staiga parodė į Jušką ir latviuką Naurį, kurie jau buvo apsirengę ir sėdėjo ant žemutinių gultų.

– Pilieti viršininke, seniūnas meluoja, tvarkadariai kiti buvo paskirti, – bandė juos užtarti Motiejus ir rusas Ivanas Andrejevičius, taip pat politinis.

– Nutilt, šunys! – suriko enkavėdistas, atsigręžęs į politinius.

– Taip, taip, ten visi banditai susirinko ir dar teisinasi, – pritarė ir tikrieji tvarkdariai, gelbėdami savo kailį.

– Dar atsikalbinėsite, banditų erkės, – smogė Aleksandrui į veidą. Nuvirtus, ėmė spardyti, kitas spardė Naurį. – Žinosite neklausyti seniūno, dabar klausysite! – šaukė spardydami.

Aleksandras bandė atsikelti, bet spyriu į šoną vėl buvo parblokštas. Susirangęs į kamuolį, rankomis užsidengė veidą, nuo kiekvieno smūgio atšokdamas lyg subliuškęs kamuolys, stengėsi pasitraukti po gultais. Iš dalies jam pasisekė, palindo tiek, kad enkavėdistui pasidarė nepatogu spirti, jis išsigelbėjo nuo mirties. Enkavėdistas, tingėjęs rankomis išsitraukti, liovėsi spardęs. Pailsęs nuo spardymo giliai alsavo ir žiūrėjo, kaip bendras spardo Naurį.

Nauris, suklupęs vidury vagono, spardomas iš pradžių garsiai šaukė, bandė apkabinti enkavėdisto kojas, bet po keleto stiprių smūgių nustojo gintis ir šaukti – tik gailiai dejavo.

– Palik jį ramybėje, – pasakė Jušką spardęs enkavėdistas.

Tasai, dar keletą kartų spyręs, nusispjovęs išsiėmė purviną skudurą – juo šluostėsi apsiseilėjusį veidą.

– Čia tik pirma pamoka pripratimui prie bausmės ir tvarkos, gyvatės jūs, – nusikeikė enkavėdistas. – Dabar žinosite, kad reikia seniūno klausyti. Kitą kartą radę vagone netvarką, pašventinsime ir tave, seniūne, – pasakė išeidami.

Užsidarius durims, kurį laiką visi tylėjo. Kaliniai suprato savo beteisiškumą.

– Velniai griebtų, taip papulti nenorėčiau, – pasakė stambaus sudėjimo vagis – apsišaukėlis „majoras“.

Arvydas padėjo Aleksandrui nueiti į gultus. Netrukus jam pasidarė bloga – ėmė vemti, nors nieko nebuvo, bet skausmingai žiaukčiojo. Labai skaudėjo šoną ir krūtinę. Jis jautėsi labai blogai. Arvydas, panaudodamas savo medicinos žinias, bandė suteikti pagalbą, bet, neturėdamas elementariausių priemonių – vaistų, net vandens, mažai ką galėjo padėti. Juška paguldytas sunkiai kvėpavo.

Kiti bandė padėti Nauriui. Jo būsena buvo dar blogesnė. Jis gulėjo užmerktomis akimis ir skausmingai dejavo. Prašė vandens, bet jo nebuvo. Vėliau ėmė dusinančiai kosėti, pasipylė iš burnos kraujas. Pasikankinęs pusvalandį mirė.

– Seniūne, ar matai, niekše, nekaltus vaikus nužudei, – priekaištavo Motiejus. Atsigręžęs į savus: – Rupūžės – nors imk ir užmušk visus.

– Nepyk, Motiejau, aš nemaniau, kad taip baigsis.

– Kam tu melavai, juk ne jie buvo paskirti tvarkdariais? – Seniūnas tylėjo. Gal iš baimės, nes matė sugniaužtus Motiejaus kumščius, o gal pagailo nekaltai nukankintų jaunuolių. – Kodėl tu neparodei tų, kurie buvo paskirti ir privalėjo sutvarkyti vagoną? – primygtinai klausė Motiejus.

– Dar kartą prašau, Motiejau, nepyk, nuo dūšios sakau, aš nenorėjau to, – prašė seniūnas. – Jie suėjo kaip žvėrys, aš iš miego net pamiršau, kas buvo paskirti tvarkdariais, nesumodamas, ką atsakyti, pamačiau tuos vaikinus apsirengusius ir pasakiau, kad jie. Maniau, jauni vaikinai, jų smarkiai nebaus. Bet kas galėjo pagalvoti, kad jie tokie žvėrys, fašistai, bjauresni nei smogikai, – keikė seniūnas enkavėdistus.

Aleksandrui darėsi vis blogiau, atrodė, kad kas skrandį plėštų. Atsikėlęs bandė nueiti iki tualeto vamzdžio, vėl buvo pradėjęs žiaukčioti, viduraslyje išgriuvo. Svaigo galva, labai pykino. Jis visą dieną išgulėjo nesikeldamas. Vakarop pakilo temperatūra, karščiavo. Draugai užjausdami šilčiau apklostė, rūpinosi juo. Kelis kartus beldė į duris, reikalaudami gydytojo, bet jo nesulaukė. Enkavėdistai už beldimą, triukšmo kėlimą grasino kaulus sulaužyti.

Politiniai pasitarę prašė seniūno, kad šis gydytoją pakviestų. Iš pradžių nesutiko, tikino, kad nepaklausys ir jo, bet visų spiriamas sutiko. Sustojus traukiniui, ėmė belsti į stogą, šaukti enkavėdistą. Į beldimą neatsiliepus, šaukė jį pro langelį.

– Ko reikia? – atsiliepė nuo stogo enkavėdistas.

– Vagone žmogus miršta, reikalingas gydytojas, – aiškino seniūnas. – Vienas jau mirė.

– Neims velnias – nepadvės, – ciniškai pasityčiojo enkavėdistas.

Po to kiek bebeldė, bet niekas neatsiliepė.

Naurį paguldė ant suolo ir užklojo jo paties paltu.

– Nauri, Nauri, neilgai mes draugavom, – atsiduso Aleksandras.

Nauris išgulėjo visą savaitę. Buvo pradėjęs gerokai dvokti, kai jį išnešė. Naurį išnešant, Arvydas kreipėsi į enkavėdistus:

– Pilieti viršininke, vagone yra dar du silpni ligoniai, beveik prie mirties, – turėjo galvoje Aleksandrą ir kriminalistų suspardytą ruselį.

– Kas jiems?

– Išvažiuojant iš Vilniaus, enkavėdistai vieną negyvai suspardė, o tą žiauriai sužalojo, – paaiškino Arvydas.

– Nutilk, šunie, aš tau suspardysiu, aš tave taip suspardysiu, kad ir vardą pamirši. Gyvuliai jūs, mat, ką sugalvojo, enkavėdistai suspardė, – piktinosi sadistas.

Kaliniai suprato – gydytojas neateis.

– Teisybė niekšams nepatinka, – išėjus enkavėdistams, pratarė Arvydas.

Prabėgus dar kelioms dienoms, Aleksandras pradėjo sveikti. Galėjo jau vaikščioti, nors silpnumą dar stipriai jautė. Blogiausia, kad nesveiko viduriai. Kaimynai jį

slaugė, kas beturėjo, geresnio kąsnio negailėjo.

Kriminaliniai susitarimo laikėsi. Seniūnas, paėmęs maistą, sąžiningai pusę atiduodavo Motiejui. Kad teisingai pasidalytų, politiniai susikūrė dalijimo tvarką. Duonos gabalėliai buvo nevienodi. O ir silkių galvos vienos buvo kiek sveikesnės, kitos visiškai supuvusios ir mažytės. Kad visa tai teisingai padalytumei, nei vieno nenuskriaustumei, reikėjo kažką sugalvoti. Nutarė taip: vienam užrišdavo akis, kad nematytų nei maisto, nei žmonių. Motiejus paimdavo duonos normą ar silkės galvą ir klausdavo, kam duoti. Nežiūrintis pasakydavo bet kurią pavardę. Motiejus įteikdavo maistą. Kitą dieną keisdavo ir maisto dalytoją. Tokiam dalijimui pritarė visi.

Laisvėje gyvenant, atrodytų juokinga varžytis dėl vieno kito kąsnio duonos ar silkės. Bet čia, kai visi kentė badą, kiekvienas maisto gramas buvo svarbus ir reikšmingas.

Kriminaliniai dalijosi paprasčiau. Seniūnas sau išsirinkdavo geriausią gabalą ir silkės galvą. Geresnes parinkdavo ir savo draugams. Likusį maistą išdalydavo visiems. Suspardytas žmogus beveik nieko nevalgė, be ceremonijų jo dalį pasisavindavo seniūnas.

Suvalgius sausą duoną su supuvusia silkės galva, kalinius labai troškino. Gaudami kas rytą po du šimtus gramų vandens, troškulio nenumalšindavo. Vanduo buvo vadinamas *kipetok*, turėjo būti virintas, karštas, bet dažniausiai atnešdavo šaltą, nevirintą. Kaliniai daug kartų prašė vandens, bet nedavė. Tik dešimtą kelionės dieną atnešė prie vagono baką su vandeniu ir leido sočiai atsigerti, net atsargai vandens pasiimti, bet nebuvo į ką prisipilti. Mediniai dubenėliai džiūdami suskeldėjo, vanduo nesilaikė, perdžiūvusi buvo ir statinė. Kitų indų niekas neturėjo. Pagyvenęs žemaitis Jogaudas avėjo medinėmis klumpėmis, į kiekvieną tilpo daugiau kaip litras vandens, į jas ir prisipylė. Kol buvo sotūs, atsigėrę, visi iš jo šaipėsi, bet trečią parą panorę gerti, džiaugėsi, gavę nors gurkšnelį klumpių vandens. Kitą kartą atnešus vandenį, jau buvo sutvarkę, užsandarinę ir statinę. Atsigėrę, pasiėmė atsargos ir į statinaitę. Po penkiolikos parų kaliniai pirmą kartą vietoje silkės gavo po dubenėlį avižinių miltų plaktos tirštos sriubos, vadinamos *balanda*. Nors sriuba be riebalo, be žuvies ir neišvaizdi, bet išbadėjusiems žmonėms buvo gardi. Kriminaliniai garsiai džiūgavo, kad gyvenimas pagerėjo, draugas Stalinas jų nepamiršo.

Seniūnas kasdien skirdavo po du žmones tvarkdariais: vieną dieną – iš vienos, kitą dieną – iš kitos grupės. Tie savo pareigas atlikdavo nepriekaištingai. Kartą, atnešus daugiau vandens, net grindis ir mėšlą nuo sienų numazgojo. Patikrinimo metu enkavėdistai dėl švaros pretenzijų neturėjo.

Kartą, netoli Uralo traukiniui sustojus, vėl pasigirdo plaktukų beldimas. Enkavėdistai tikrino vagonus ir iš viršaus. Sulipę į vagoną, suvarė kalinius į vieną galą, o patys, stovėdami vidury vagono, vienas priešais kitą, įsakė kaliniams pereiti į laisvąjį galą. Mosuodami plaktukais skaičiavo kalinius. Kaliniai pro skaičiuotojus stengėsi

greitai praeiti, bėgtinai perbėgdavo. Nespėjusieji gaudavo plaktuku. Prabėgus paskutiniajam, vieno kalinio trūko. Vėl visus grąžino ir iš naujo skaičiavo. Įpykę dėl nesėkmės dabar kiekvieną plaktuku „šventino“. Vėl kalinių skaičius nesikeitė – vieno trūko.

– Seniūne, kur kalinys? – piktai suriko enkavėdistai.

Dairėsi ir kaliniai, nesuprasdami, kur dingo vienas žmogus iš kriminalinių. Bėglys greitai paaiškėjo: jis neprikeltas liko gulėti vagių suspardytas. Jis gulėjo apatinių gultų kampe, susirangęs į kamuolį, galvą užsiklojęs miline. Taip pasislėpusio niekas ir nepastebėjo.

– Kelk, gyvate! – suriko seniūnas.

Enkavėdistas priėjęs smogė plaktuku, bet gulintis nesureagavo.

– *Svolač*! – sušuko enkavėdistas, ištraukdamas už kojos. Užsimojo plaktuku, bet ranka ore taip ir pakibo. Žmogus buvo negyvas.

– Kas jam? – suglumęs paklausė enkavėdistas.

– Nežinau, – patraukęs pečiais atsakė seniūnas. – Niekas nepastebėjo, kad sirgtų, ryte kalbėjo.

– Jie jį suspardė, – paaiškino išėjęs į priekį Motiejus.

– Kas suspardė? – paklausė enkavėdistas.

– Seniūnas ir tas, – parodė į raudonplaukį, Kapitonu pasivadinusiu.

– Niekas jo nespardė, – šokosi teisintis seniūnas. Jam pritarė raudonplaukis ir kiti, norėdami savo lyderiui įsiteikti. – Pilieti viršininke, jis tikriausiai persivalgė, šiandien tris porcijas silkės suvalgė, – padrąsintas draugų pagalbos, atkuto ir seniūnas.

– Kokias silkes? Jau antrą dieną, kai jų negaunam, – tikino Arvydas.

– Meluoja, patys užmušė ir teisinasi, – prabilo keli politiniai.

– Nutilkite, šunys! – sušuko įpykęs enkavėdistas. Atsigręžęs smogė pirmam pasitaikiusiam plaktuku. Politinių pasitenkinimui, pataikė seniūnui. Pastarasis nuvirto į gultus ir skausmingai sudejavo. Ir ėmė plūsti enkavėdistus, pavadindamas juos fašistiniais smogikais.

Pavadinti enkavėdistą fašistu buvo mirtina nuodėmė – to pakęsti jie negalėjo. Gyvuliškai įnirtę, dviese ėmė mušti seniūną plaktukais. Palikę vos gyvą, nusispjovę išėjo.

Jiems išėjus, kriminaliniai savo lyderį užkėlė ant aukštutinių gultų, arti langelio, kad daugiau gryno oro gautų. Patys keikė enkavėdistus ir išdavikus lietuvius.

– Matote, kokie paslaugūs ir rūpestingi savo karaliukui, – parodė Arvydas.

Motiejus šyptelėjo:

– Vieną patys negyvai užspardė, kitu rūpinasi. Ir suprask tu man jų moralę.

– Niekšai, jūs, išdavikai, – plūdo politinius raudonplaukis, – palaukite, dar prisiminsite mane.

Jis grasino ir nemelavo: savo grasinimus įvykdė, bet apie tai vėliau.

Toliau kelionė klostėsi be nuotykių. Tik sirgo seniūnas, ir blogai jautėsi Juška. Pastarąjį kankino po suspardymo sutrikę viduriai. Jis bandė ir badauti, kurį laiką nieko nevalgyti, bet nieko nepadėjo. Jis labai nusilpo. Daugiausia sėdėjo gultuose arba stebėjo pro plyšius aplinką. Riedant traukiniui į priekį, pro šalį bėgo nepažįstami pilki vaizdai, tėvynė Lietuva kasdien buvo vis toliau. Važiuojant pro Uralo kalnus, traukinys, vietomis sunkiai pūškuodamas, kaip gyvatė vingiuodamas slinko į kalną arba pristabdomas riedėjo nuo nuokalnės. Pakelėse – tamsūs miškai, stačios uolos, sraunios upės, aukšti tiltai, gyvenvietės, miestai ir miesteliai – labai retai.

Kriminaliniai kaliniai su stogo apsaugos enkavėdistu, lietuvių pramintu stogo velniu, užmezgė artimus ryšius. Kas ką turėjo prisivogę, viską mainė į duoną. Enkavėdistai iš kalinių gautus daiktus pardavinėjo stotelėse vietiniams gyventojams. Ta prekyba jiems buvo labai pelninga. Už puskepalį duonos išmainydavo geriausią kostiumą, kurį pardavę gaudavo červoncų. Savo paslaugas vagys siūlė ir lietuviams, bet šie nesutiko. Lietuviai, nors alkį kentė ne mažesnį kaip ir jie, bet nenorėjo savęs apnuoginti važiuodami į Šiaurę, į nežinią. Tuo labiau, kad nekūrenamuose vagonuose temperatūra kasdien vis vėso. Toliau važiuodami šaltį kentė ir lietuviai, drabužių turėdami. O kriminaliniai, išsipardavę, apsinuoginę, drebėjo lyg šunyčiai.

Geležinkeliu per taigą. Krasnojarsko kr., apie 1950 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus nuotrauka.

– Velniai žino, kokie jie vienadieniai, – stebėjosi politiniai.

– Jie turbūt ir laisvėje taip gyvena, algą gavę prageria, pravalkatauja, paskui badą kenčia, – samprotavo Arvydas.

– Manai, kitaip? Žinoma, kad taip, – pritarė ir dzūkas dėdė Matas. – Jiems kad tik šiandien gerai, rytojumi jie nesirūpina.

Kitą dieną traukinys važiavo labai skurdžia vietove. Gyvenviečių buvo mažai, bet ir buvusios labai skurdžios, gyvenamieji būstai daugiausia tik žeminės. Buvo keletas ir pirkelių, sukrautų iš apvalių rąstų, su atsikišusiais kampais. Visi stebėjosi, kodėl tokie skurdūs kaimai. Juk čia karo audra nepalietė, fronto nebuvo, nesudegino, nesugriovė. Tai natūralus Stalino rojaus kampelis. Ir sutikti žmonės čia atrodė labai skurdžiai, vargingai. Vyrai ir moterys, seni ar jauni, – visi apsirengę vatinukais, Lietuvoje šimtasiūlėmis vadinamais. Ir tie patys nususę, apiplyšę. Visi avėjo keistomis medinėmis vyžomis arba nušleivotais kerzo batais. Keliose stotelėse vyko jaunimo vakaronės ar liaudiška šventė. Grojo armonika, jaunimas šoko. Vakaronė vyko visai arti traukinio, stoties aikštelėje. Traukiniui stovint, nors ir per plyšius, viskas gerai matyti. Jaunimas – beveik vien merginos, vyrų labai mažai. Jei ir buvo, tai pagyvenę arba vaikigaliai.

Lietuvius stebino ir jaunimo šventinė apranga, kuri taip pat buvo labai skurdi. Tos pačios šimtasiūlės ir kerzai. Stebino ir žema kultūra: vyrai su merginomis šoko kepurėti, dauguma rūkydami machorkos suktines. Buvo ir merginų, rūkančių tokias pat suktines.

Trečią savaitę traukinys privažiavo Omsko miestą. Čia stovėjo visą parą. Kitą dieną prisirinko daug enkavėdistų, bet su šunimis. Kaliniai suprato – ruošiasi išlaipinti. Spėjimas pasitvirtino. Netrukus, atidarinėdami vagonus, liepė kaliniams išlipti, daiktus paliekant vietoje. Kalinius, surikiavę į kolonas, apsupę enkavėdistais ir šunimis, nuvarė miesto link. Miestas nešvarus, pilnas suodžių ir dūmų. Jautėsi keistas specifinis aitrus kvapas. Gatvės plačios, namai daugiaaukščiai, bet pilki ir niūrūs. Kur juos varo, kaliniai nežinojo. Vieni manė, kad į kalėjimą, kiti – į taigą. „Bet kodėl neleido daiktų paimti?“ – stebėjosi visi. Pakely sutikti žmonės taip pat pilki, niūrūs. Įdomiausia, kad jie, dirbdami ar praleisdami koloną, į kalinius nekreipė nė mažiausio dėmesio. Buvo aišku, kad tokius dalykus jie mato kasdien ir po kelis kartus. Kalinių kolonos – jiems natūralus kasdienis tarybinio gyvenimo reiškinys.

Po valandos kolona priėjo aukštą raudonų plytų tvorą. Visi suprato, kad tai kalėjimas. Atsidarę platūs metaliniai vartai prarijo koloną. Erdviame kalėjimo kieme stovėjo pirtis, į kurią ir vedė kalinius. Daugiaaukščiai kalėjimo korpusai išmarginti šimtų mažų langelių, kurie, kaip ir Šiaulių kalėjime, užkalti dėžėmis. Daugiau kaip pusę kolonos suvarė į pirtį. Į tą pusę pateko ir Aleksandras.

Pirtyje nusirengimo patalpos erdvios, pertvertos vielos tinklo tvora. Vieną dalį užpildė vyrai, kita liko tuščia. Kaliniams įsakė nusirengti nuogai, išdalijo metalinius

kablius drabužiams sukabinti į dezinfekcijos vežimėlį. Pirties darbuotojai (taip pat kaliniai) buvo aprengti dryžuotais drabužiais.

Staiga patalpose kilo triukšmas. Pasigirdo švilpimas, juokas. Aleksandras pastebėjo, kaip į kitą užtvaros dalį suvarė moteris. Jos taip pat nuogos. Vienos garsiai klegėjo, kitos verkė. Buvo ir tokių, kurios, nesidrovėdamos savo nuogumo, net demonstratyviai rodė savo moterišką prigimtį. Kriminaliniai vyrai šaukė jas vardais, kvietė arčiau tvoros. Moterys tuo pačiu atsilygino: šaukė Vaniuškos, Sašos, Petkos ir kitus vardus. Piršosi nuomonė, kad jie pažįstami: kartu kariavę, gyvenę, o gal kur ir lagery buvę. Susitikę pažįstami per tinklo tvorą bandė bučiuotis arba šlykščiai keikdamiesi, rodė vienas kitam savo lyties organus.

– Gyvuliai, – daug kas šlykštėjosi.

– Nesistebėk, jaunuoli, – tarė nepažįstamas žmogus iš kito vagono. – Jie – recidyvistai, morališkai puolę žmonės, tai ir elgiasi nepadoriai. Atkreipk dėmesį į ten kampe stovinčias moteris ir jaunas merginas, matai, kaip jos jaudinasi dėl savo nuogumo. Ten tikriausiai mūsiškės iš Lietuvos, o gal ir iš Estijos ar Latvijos. Jos nedemonstruoja savo prigimties, bet jaudinasi dėl bolševikų vandalizmo.

Prie vielos užtvaros kilo didelis sambrūzdis, kur kelios poros jau bandė lytiškai santykiauti. Jas išvaikė pasirodęs storulis gruzinas. Laikydamas žarną, meilės mėgėjus ėmė laistyti šaltu vandeniu. Pasigirdo klyksmas, keiksmai, bet tarpas tarp vyrų ir moterų greitai liko laisvas.

– Mylėkitės! Kodėl nesimylite? Cha, cha, cha! – juokėsi gruzinas.

Kriminaliniai jį keikė šlykščiausiais žodžiais, bet jis į jų pyktį nereagavo ir į smurto grasinimus nekreipė nė mažiausio dėmesio. Pakartotinai laistė lediniu vandeniu, kol jie nutilo. Toje pačioje patalpoje dirbo skutikai, kurie skuto visus žmogaus kūne augusius plaukus. Pasieniais stovėjo suolai, ant jų stodavo žmonės, o juos skutikai vikriai apdorodavo. Aleksandras stebėjosi, kad ir moteris skuto vyrai. Pasinaudodami mediniu šaukštu, vikriai jas apšvarindavo. Nuskustuosius leido į pirtį grupėmis po penkis ar dešimt žmonių. Prie durų dalijo kelių gramų muilo gabalėlius. Jo užteko tik rankoms išsimuilinti. Be to, ir vanduo buvo normuojamas: dušai veikė dvi tris minutes. Bet ir tokia pirtis buvo naudinga. Nors didžiąją purvo dalį nuplovė. Iš dušinės leido į kitą erdvią salę, kur stovėjo vežimėliai su tariamai iškaitintais drabužiais. Viršuje sukabintieji nors kiek sušilę, o vidiniai visai šalti. Prie drabužių – baisi netvarka. Kriminaliniai puolė pirmieji nugriebti. Jie tvarstė ne savus, bet kur geresni. Net iš kelių paketų sau rinkosi komplektą. Silpnesniems, tokiems kaip Juška, kas beliko. Aleksandrui pasisekė. Arvydas, prisibrovęs prie vežimėlio, imdamas savo drabužius, nugriebė ir jo. Keletas silpnesniųjų liko visai be drabužių. Juos kažkur nuvedė. Apsirengusią grupę išvarė į kiemą. Vos ne valandą stovėjo šaltyje ir laukė, kol išsiprausė kita grupė. Žmonės po pirties sušalo, sužvarbo. Stebėtina, iš kur žmonėse jėgų, kad nesusirgo plaučių uždegimu ar paralyžiumi. Išėjus iš pirties

paskutiniams, liepė rikiuotis pagal vagonus, suskaičiavę nuvarė į traukinį. Sulipę į vagoną, politiniai pastebėjo, kad negrįžo seniūno sėbras Kapitonu save vadinęs. Jo vietoje sėdėjo vienaakis, matėsi, piktybinis recidyvistas. Su juo visi labai pagarbiai elgėsi. Jo pasirodymas ir kuždėjimasis su vagimis politiniams kėlė įtarimų. Būdami pirtyje, įsikalbėję su kitų vagonų kaliniais, sužinojo daug baisių dalykų. Kituose vagonuose, talkininkaujant enkavėdistams, ypač stogo velniui, kriminaliniai politinius nurengė vos ne iki nuogumo. Viską, kas geresnio, atėmė ir atidavė stoginiui už kelis kepalėlius duonos.

Po pasivaikščiojimo ir pirties kaliniai jautėsi pavargę, norėjo pailsėti. Buvo alkani, bet maisto seniai niekas nebeturėjo. Nusirengę, sugulę tyliai šnekučiavosi. Arvydas nuėjo gulti. Atsisėdo šalia Aleksandro, išsiėmė pirtyje įgytą skustuvėlį ir ėmė pjaustyti savo drabužius, batus.

– Ką tu darai? Kam drabužius gadini? – nustebo Juška.

– Tylėk, neklausinėk, tuoj duosiu peiliuką ir tu savo supjaustysi.

Jis papasakojo, kad kituose vagonuose vagys, apiplėšdami žmones, neėmė tų drabužių, kurie buvo sudriskę arba supjaustyti. Pirtyje iš trečio vagono pasakojo, kad buvę žiaurių muštynių, kelis negyvai suspardę. Jis ir darąs, kad jo drabužiai ir batai jiems netiktų.

Į Arvydo pasakojimą atkreipė dėmesį ir kiti. Visi įtarė, kad ne be stoginio žinios ir tas vienaakis čia pasirodė. Todėl, perimdami peiliuką, visi gadino savo drabužius, avalynę. Gaila buvo žiūrėti, kaip kostiumai, batai liko tartum šunų sudraskyti.

– Vyrai, jei pabandys mus vėl pulti, žiūrėkite – nepasiduokime. Jei vieningai imsimės, mes greitai apraminsime, – kalbėjo Motiejus. – Tam ciklopui išmušiu paskutinę akį, – pažadėjo žemaitis.

Motiejaus ryžtas visus drąsino, bet apsidrausti – ne prošal, todėl drabužiai buvo gadinami.

Netrukus pajudėjo traukinys. Vienaakis dubenėliu ėmė belsti į stogą. Greitai prisistatė stogvelnis ir kažką tarėsi. Politiniai nugirdo tik frazę „*davai, davai*“.

Vienaakis, sukvietęs aršiausius vagis, kažką tarėsi, nurodinėjo. Politiniai, supratę jų kėslus, irgi ruošėsi duoti atkirtį.

– Vyrai, tik vieningai! – drąsino Motiejus, – mes juos greitai nuskalpuosime.

Keletas politinių, grįždami iš pirties, nugriebė gelžgalių; dabar spaudė juos kišenėje. Arvydas nepastebimai pasiėmė praeitose muštynėse išbandytą pagalį.

Laukti ilgai nereikėjo. Vagys, keliese nušokę nuo gultų, perbėgę į politinių pusę, užpuolė geriausiai apsirengusius kalinius.

Be žodžių jėga griebėsi juos nurengti. Dviese užpuolė ir Jušką, bet pastebėję, kad drabužiai labai supjaustyti, paliko jį. Kibo į kitą. Seniūnas bandė prikalbinti Motiejų nesikišti:

– Būsi protingas, gausi pavalgyti ir tu.

– Seniūne, kur susitarimas? Kodėl vėl plėšikavimu užsiiminėjate? – piktai paklausė Motiejus, smogdamas vagiui, užpuolusiam latvį Janį.

– Nutilk, gyvate! – sukaukė vienaakis, šokdamas prieš Motiejų.

Kažkuris politinis, regis, Juozas Žarkaitis, smogė vienaakiui į veidą.

Rastą gelžgalį panaudojo efektyviai, išmušė „ciklopui" paskutinę akį. Vagis iš skausmo suriko, rankomis užsidengęs veidą susmuko vietoje šaukdamas:

– Gyvate, akį išmušė, paskutinę akį, nieko nematau!

Motiejus ir draugai „auklėjo" seniūną ir kitus vagis. Užvirė muštynės, bet trumpos. Vagys, gavę gerą atkirtį, pasitraukė į savo gultus ir ėmė žvėriškai rėkti, lyg kas juos skerstų:

– Gelbėkit! Gelbėkit! Fašistai mus užmuš! – seniūnas su raudonplaukiu, išlaužę iš tualeto lentas, daužė vagono sienas, net lentos skeldėjo. Kiti, iškišę pro langelį galvas, šaukė. – Pilieti viršininke, gelbėkit! Banditai mus užmušti, iššudyti nori!

Atskilusius sienų lentgalius numetė ant grindų. Atplaišomis prišiukšlino visą vagoną. Politiniai, matydami tą vaidybą, nesuprato, ką visa tai reiškia, nežinojo, ką daryti, stebėjo ir laukė.

– Vyrai, neleiskime jiems to daryti, duokime į kailį, kol nutils. Juk matote, jie nori traukinį sustabdyti, – siūlė žemaitis Matas.

Motiejus delsė, nenorėjo tikėti, kad traukinys dėl to stotų. Bet labai apsiriko. Pasigirdo stogvelnio bėgiojimas, traukinys mažino greitį. Net neprivažiavęs stotelės taigoje sustojo. Pro plyšius pastebėjo jų vagono link bėgančius enkavėdistus. Politiniai suprato – bus nemalonumų.

– Teisingai dėdė sakė – reikėjo duoti rupūžėms, kad nutiltų, – pasakė Motiejus. – Dabar galime ir nukentėti, jei vidury taigos traukinį sustabdė.

Atidarant duris, politiniai pasitraukė atokiau, stovėjo ir laukė, kas bus. O vagys, sugulę vidury vagono, net keliese šaukė dar labiau ir raivėsi, lyg juos kas spardytų. Garsiai vaitojo ir vienaakis, jis be vaidybos tai darė, nes liko visiškai aklas. Juozas įniršęs vos ne ketvirtadalį pabėgio vinies į akiduobę suvarė. Iš akiduobės tekėjo kraujas. Juozas gelžgalį slapta numetė giliai po apatiniais gultais. Vagone vaizdas buvo klaikus ir ne politinių naudai.

Atidarę vagoną, pykčio iškreiptais veidais enkavėdistai sulipo net keturiese, dar tiek pat daugiau liko prie durų.

– Ko triukšmaujate, kas yra? – paklausė vyresnysis. – Kur seniūnas?

Seniūnas tik to ir laukė. Išlindo iš po apatinių gultų susiėmęs už galvos, vaizduodamas labai sumuštą, ir ėmė aiškinti, kad politiniai banditai seniai ruošėsi pabėgti. Bet šie jiems trukdė. Omske, būdami pirtyje, susitarė su kitais vagonais, kad mus, tarybinius žmones, iššudys, o patys pabėgs. „Įvažiavus į miškų zoną jie ir puolė juos, kiti sieną laužė", – rodė į lentų atplaišas ant grindų. Visos grindys kruvinos, prišiukšlintos, atrodė kaip po mūšio. Dviese, lyg nukankinti, raičiojosi ant

grindų. Ant gultų nuvirtęs dejavo ir vienaakis.

Politiniai tik dabar suprato, kad yra žiauriai apgauti. Suprato jų vaidybos tikslą. Matydamas, kad reikalai krypsta bloga linkme, rusas Andrejevičius ir kiti, gerai rusiškai kalbantys, aiškino, kad kriminaliniai meluoja. Jie pirmieji pradėjo, patys ir sieną sudaužė. Norėjo atimti iš žmonių drabužius. Pasipriešinus jie ir sukėlė tą triukšmą. „Patikėkite, jų niekas nemušė ir pabėgti iš vagono nesiruošia", – tikino politiniai. Bet enkavėdistai jų neklausė, net aiškintis neleido. Politiniai bandė įrodyti, kad vagys žmogumi susikeitė iš kito vagono. Tas svetimas žmogus ir sukėlė neramumus.

– Nutilkit, banditai, šunys prakeikti! – suriko karininkas, smogdamas arčiau stovėjusiam politiniam. – Kur jūs išsiruošėt? Bene į teatrą važiuojate, kad norite būti išsipustę, pasirėdę, – atvirai pataikavo kriminaliniams. – Seniūne, parodyk organizatorius!

Seniūnas, pajutęs progą atsikeršyti Motiejui ir kitiems, kurių kumščių teko paragauti, pamiršęs ir galvos skausmus, pirštu nurodinėjo kaltuosius. Dešimt stipriausių vyrų enkavėdistai, sukaustę antrankiais, išstūmė pro duris ir nusivedė. Durims užsidarius, vagys leipo juoku, demonstruodami, kaip kuris vaidino nukentėjusįjį. Trynė iš džiaugsmo rankas, kad išvestieji patirs, ko nematę. Atmuš jiems plaučius kaip reikiant.

– Lietuvos banditai, dabar jūs būsite kaip šilkiniai. Jūs melsitės į mane žiūrėdami, o ne kumščius rodysit, – patenkintas savo pergale grasino seniūnas.

Priėjęs prie lietuvių gultų, pirštu nurodinėjo, kam ką nusirengti. Priešintis buvo beprasmiška, jėgos per daug nelygios. Be to, visiems buvo aišku, kad enkavėdistai patys skatina vagis taip daryti. Anksčiau ar vėliau vis tiek išrengs. Latvis Janis, nenorėdamas atiduoti paskutinio šilto megztinio, bandė priešintis. Supuolė keliese – vos nenukankino. Vieni už rankų, o seniūnas, apėmęs batą už aulo, mušė per galvą tol, kol šis neteko sąmonės. Latviui suglebus, numovė megztinį ir marškinius, palikdami visai nuogą.

– Gyvatės, Valodiai paskutinę akį išmušėt, jus visus už jį užmušti reikėtų. Prisipažinkite, kuris mano draugą sužalojote? Mes abu karininkai buvom, nuo Maskvos iki Berlyno nuėjom!

Pasigirdus atidarant duris, vagys pasitraukė ir, lyg nieko dėti, susėdo ant savo gultų. Kiti rūpinosi akluoju, kuris ne juokais kentėjo. Į vagoną atėjo enkavėdistas, gydytojas ir kaliniai, nešini dviem neštuvais. Pareikalavo sukrauti sužeistuosius. Vagys paguldė akląjį, daugiau nukentėjusių nebuvo.

– Kur kiti? – paklausė enkavėdistas. – Man sakė, kad keturiese guli?

– Buvo, bet jau pasveiko, gajūs kaip šunys – išsilaižė, – iššiepęs storas lūpas aiškino seniūnas.

– Yra dar vienas, – tarė Aleksandras, rodydamas į latvį Janį, kuris skausmingai

dejavo.

Seniūnas norėjo užprotestuoti, nes latvis dar buvo su geromis kelnėmis ir naujais, nesupjaustytais pusbačiais.

– Kodėl nusinuoginęs? – paklausė enkavėdistas.

– Jį sumušė ir nurengė, – kiek gebėdamas aiškino Juška. Enkavėdistai mažai ką suprato ar suprasti nenorėjo.

– Nuogo negalima palikti, pasakysite, kad duotų pakeitimui, – mostelėjęs galva į viršų, pasakė enkavėdistas, paliepęs latvį paimti.

Iš enkavėdisto pasakymo visiems liko aišku, kad enkavėdistai patys organizuoja kalinių apiplėšimą.

– Reikėjo gult ir man į neštuvus, būtų panešioję, – užsidarius durims juokėsi raudonplaukis.

Aleksandrą už tyčinį drabužių supjaustymą ir kalbėjimą už latvį vagys nurengė iki nuogumo. Įsitempę į vagono vidurį, apkumščiavo, pasityčiojo. Po to numetė jam suplyšusią šimtasiūlę ir sudriskusias kareiviškas kelnes.

– Apsirenk, man šlykštu į tavo kaulus žiūrėti, – pasakė seniūnas. Aleksandrui pasilenkus imti tų skarmalų, seniūnas šoko ant jo ir pargriovęs įniko spardyti. – Ach, tu niekše, dar ačiū nesakysi, – keikė spardydamas.

Aleksandras suspardytas kurį laiką pagulėjo ir nuslinko į gultus. Seniūnas liepė lenkui nunešti tuos skarmalus. Aleksandras ir taip buvo silpnas, dabar suspardytas jautėsi visai blogai. Kriminaliniai sumušė ir kitus politinius kalinius. Labiausiai jie niršo už tyčinį drabužių supjaustymą. Tiktai lenkai išvengė kankinimų. Jie vagims tarnavo ir pataikavo kaip niekingi klapčiukai. Net prieš kelias dienas savo drabužius savanoriškai buvo atidavę.

Po pusiaudienio grąžino išvestuosius. Tuos, kurie nebegalėjo paeiti, vilktinai atvilko ir sumetė tarsi maišus vieną ant kito. Visi buvo perrengti nutrintais kareiviškais drabužiais. Net apatinius atėmė. Tik Arvydas išsaugojo paltą, nes buvo per daug supjaustęs, prekybai nebetiko. Visų rankos antrankiais surakintos. Vagone likusieji padėjo jiems nusigauti į apatinius gultus. Kuo beturėdami apklostė.

Kriminaliniai, matydami juos perrengtus, keikėsi šlykščiausiais žodžiais. Pyko, kad ne tik lietuviai anksčiau neatidavė, bet plūdo ir enkavėdistus už drabužių pasisavinimą. Jiems jokio pelno nebeliko. Dabar seniūnas apgailestavo, visus nurodęs išvesti. „Reikėjo palikti geriau apsirengusius“, – priekaištavo ir kiti. Susėdę ant gultų, apžiūrinėjo iš likusiųjų vagone atimtus drabužius. Bet nieko gero nebuvo. Jei kiek geresnis drabužis, buvo stipriai supjaustytas. Tik latvio megztinis ir marškiniai buvo mainams tinkami. Seniūnas, ciniškai tyčiodamasis iš sumuštųjų, klausinėjo, kaip patiko vizitas. Pasilenkęs prie Motiejaus, pagiežingai spjovė į veidą:

– Na, fašiste, ar benori man prieštarauti? Manau, kad supratai, jog priešintis man beprasmiška, enkavėdistai – mano draugai, visada man pritars.

Po pusvalandžio du sumuštieji mirė. Draugai matė, kaip nelaimingieji iškreiptais nuo skausmo veidais gaudė orą. Vėliau, keletą kartų pasitempę, nurimo amžinai. Jie iškentėjo nežmoniškas kančias. Aleksandras priėjęs užmerkė jiems akis. Atsisėdęs šalia sumuštųjų, stengėsi jiems patarnauti, nors ir pats po suspardymo vos galėjo judėti. Motiejus, skausmingai nusišypsojęs, tarė:

– Matai, Aleksandrai, ko sulaukėm, iššudys jie mus, ir niekas nežinos, kur kaulai pūva.

– Ar labai mušė?

– Ir neklausk. Nuvedė į specialų kankinimo vagoną, išrengė iki nuogumo, prirakino prie specialios sienos ir mušė, spardė, kiek norėjo. Sąmonės netekus, šaltu vandeniu gaivino ir vėl kankino. Vilių visai užmušė.

Aleksandras apsidairė: Viliaus, buvusio kartu su Arvydu, Vytauto Didžiojo universiteto studento, jau nebuvo.

– Jį mušė tas pats enkavėdistas, kur Naurį užmušė, – pasakė Motiejus.

Daugumai labai skaudėjo rankos. Automatiškai užsiveržiantys antrankiai buvo taip užsiveržę, kad rankos net pamėlynavusios. Pavakary atėję enkavėdistai nuėmė retežius. Iš pradžių kai kurie rankų visai nevaldė, manė, kad invalidais ir liks, bet po dienos kitos atsitokėjo.

Sumuštieji visą savaitę jautėsi blogai. Naktimis kliedėdavo, šokdavo iš miego. Po kelių dienų dar vienas mirė. Tai buvo ketvirtoji auka vagone. Kiti po truputį sveiko.

Po pirties sąlygos politiniams labai pasikeitė. Dabar seniūnas, tapęs „visagaliu viešpačiu“, elgėsi kaip norėjo. Viskas priklausė nuo jo valios ir malonės. Kiek panorėjo, tiek duodavo maisto, kaip norėjo, taip tyčiojosi. Politiniai vien dėl jo išgyveno antrą pragarą: kentėjo fizines ir moralines kančias.

Papildomų nemalonumų kėlė ir atvėsęs oras. Apnuoginti žmonės kentėjo nuo šalčio. Ypač naktimis.

Stogvelnis iš kriminalinių priėmė ir supjaustytus drabužius, bet duonos duodavo kur kas mažiau. Dėl to seniūnas labai nesielojo – su savo draugais dalį maisto pasisavindavo iš politinių. Po tų permainų viso maisto niekada neatiduodavo. Politinių sąlygos pasidarė nepakenčiamos. Kriminaliniai, pajutę savo valią, tapo ciniškai žiaurūs. Apskųsti jų nebuvo kam, nes enkavėdistai patys skatino politinius skriausti. Jėga priešintis buvo beprasmiška. Be to, iškankinti ir jėgų nebeturėjo. Glaustai sugulę, kad vienas kitą savo kūnais šildytų, žmonės per dienas gulėjo ir dūsavo: kada baigsis ta kančių kelionė.

Bet kelionė nesibaigė, bėgių kelias traukinį vedė vis toliau į Rytus, į nežinią. Jau iki skausmo buvo įgrisusi vagonų ratų muzika, o kelionės galo nematyti.

Kartą kriminaliniai panoro sportinių varžybų. Sumanė iš badaujančių žmonių tyčiodamiesi pasilinksminti. Seniūnas, ryte gavęs maisto normą, politiniams nieko nedavė. Kiek tarpusavyje pasidaliję, kitą atidėjo į šalį.

– Motiejau! – pašaukė seniūnas, – išrink iš saviškių du fašistus, jie privalės išpirkti jūsų maistą. – Motiejus, nesuprasdamas, ką vagys dar sumanė, kam tie žmonės, tylėjo. – Greičiau, Motiejau, greičiau! Aš nejuokauju, – ragino seniūnas, – kitaip liksite šiandien nevalgę.

– Kokius žmones? Kokį išpirkimą? Seniūne, turėk nors truputėlį sąžinės. Jei mus enkavėdistai nukankino, vadinasi, gali ir tu tyčiotis, atimti paskutinį kąsnį. Ir taip kasdien mus apvaginėjate. Patikėk, seniūne, mūsų likimai vienodi, kaip aš, taip ir tu teistas dešimtį metų. Už ką mus teisė, tai kiekvieno asmeninis reikalas, bet dalia mūsų viena. Ir nemanyk, kad enkavėdistai tavo draugai. Jie niekad jais nebus. Jie palankūs tau, kol gali tavim pasinaudoti, kol už apgailėtiną gabalą duonos gali per tave šimtus červoncų uždirbti. Kai nieko iš tavęs nebegaus, ir tu kentėsi, paminėsi mano žodžius. Todėl būk protingas ir baik išsidirbinėti, mūsų žmones kankinti.

– Tu man moralų neskaityk, aš pats juos kareiviams ir karininkams skaičiau ir ne tokius kaip tu fašistus auklėjau. Kartą fašistų pulkininkas man batus šveitė. Jam matant, mūsų jefreiteris jo žmoną, o aš dukrą išdulkinau, cha, cha, cha, cha. – Sėbrai jam pritarė. – O tau paskutinį kartą kartoju: jei nori, kad tavo bandiūgos gautų nors kąsnį duonos, tuoj pat eik čionai. Kitaip teks jums šiandien pasninkauti. Ar teisingai sakau? – vėl kreipėsi į saviškius.

– Teisingai, – pritarė šie, patenkinti kikeno.

– Kokio velnio jie nori? Ko jiems prireikė? – balsu svarstė Motiejus, apžvelgdamas saviškius.

Seniūnas vis skubino:

– Greičiau, Motiejau, greičiau, juk tu – visų fašistų atamanas.

– Štabfiureris, – pritarė jam raudonplaukis, ir abu patenkinti juokėsi. – Motiejau, tau bus nesmagu, kai tavo bandiūgos negaus nė kąsnio duonos, o duonelė gardi, – tyčiojosi jie, lauždami nuo politiniams priklausančio kepalo gabalais ir rydami dideliais kąsniais.

Kaliniai, tai matydami, rijo seilę.

– Nueik, Motiejau, – pasiūlė Arvydas. Jam pritarė ir kiti. – Mes žiūrėsime: jei pradės per daug tyčiotis, visi netylėsime. Išsmaugsime rupūžes lig vieno, po to tegu šaudo ir mus. Vis vien gyvenimo jau nėra.

Pasisiūlius Juozui, nuėjo dviese.

– Ponai fašistai ir garbingi vagys – tarybiniai piliečiai, – atsistojęs viršutiniuose gultuose, sušuko raudonplaukis. – Šis fašistų džentelmenas parodys, ką geba atlikti sunkią jiems gyvenimo valandą. Aš pakabinsiu duonos gabalą ant tos virvutės, – suko rankoje iš kažkur ištraukęs virvagalį. – Pakabinsiu palubyje tokiame aukštyje, kad jis pasistiebęs galėtų pasiekti dantimis. Tas fašistų vadeiva, neliesdamas rankomis, per tam tikrą laiką privalės suvalgyti. Jei suvalgys per sutartą laiką, fašistams atiduosime visą jiems priklausantį maistą. Jei nesuvalgys, vadinasi, negebėjo uždirb-

ti, nieko negaus, patys suvalgysime. Ar pritariate mano pasiūlymui? – kreipėsi į saviškius.

Vagys riktelėjo, kad pritaria. Greitai pakabino didoką duonos gabalą. Vienas vagis, maždaug Motiejaus ūgio, nušokęs nuo gultų, demonstravo, kaip privalės ją suvalgyti. Vagonui supantis, duona suposi, tabalavo nepagaunama.

– Na, matote, visai paprasta, tik reikia vikrumo, – pasakė seniūnas. – Motiejau, tu turi ją suvalgyti, kol vagonas nuvažiuos šešis šimtus bėgių. Apskaičiuoti labai lengva: girdite, kaip stuksi ratai – trach, tarach vienas, trach, tarach – du ir t. t.

Su seniūnu skaičiavo ir politiniai: bandė nustatyti, per kiek laiko nuvažiuoja vieną bėgį.

Traukinys važiavo įkalnėn, negreitai. Jų paskaičiavimu, bėgius nuvažiuoja per dvi tris sekundes. Duonai suvalgyti truks maždaug dvidešimt minučių. Skaičiavo ir Motiejus, ir pats meldė Dievą padėti jam.

– Kas skaičiuos? Skaičiuojant turi dalyvauti ir mūsų žmogus, – pareiškė Motiejus.

– Žinoma, žinoma, mes demokratai, – šaipėsi seniūnas. – Teisėjaus ir skaičiuos, – parodė į raudonplaukį ir Žarkaitį. – Sąlygos tos, kaip minėjau: jei suvalgysi per sutartą laiką, gausite visą maistą, nesuvalgysi – nieko negausite. Supratai?

– Nesutinku, – pasakė Motiejus, nors vidaus balsas bylojo, kad suvalgys.

– Nesutinki – nereikia. Bet žinok, šiandien nieko negausite, jums pasninkas, o duonelę mes patys suvalgysime. Žiūrėk, kiek burnų – tik paduok, – rodė savo sėbrus.

– Teisingai, seniūne, duok šen, tuoj sudorosime, – ištiesė ranką vagis, Karzūbiju vadinamas.

Bet seniūnas neskubėjo ir jam duoti, žiūrėjo su šypsenėle į Motiejų ir delsė.

– Sutikti galiu tik tokiomis sąlygomis: jei suvalgysiu, atiduosite mums visą maistą, neatskaičiuodami ir tos suvalgytos duonos, galėsi pats likti be duonos. Jei nesuvalgysiu – mūsų žmonėms maistą atiduosite, o man galėsite dvi dienas nieko neduoti, – pasakė Motiejus.

– Penkias dienas negausi, – pataisė seniūnas.

– Sutinku ir penkias, – patvirtino Motiejus. – Bet dar kartą pabrėžiu – mūsų žmonėms atiduosite.

– Sutik, seniūne, sutik, – patarė visi kriminaliniai, laukdami pramogos. Buvo įsitikinę, kad Motiejus nesuvalgys, nes supantis vagonui, duona kabarojo nepagaunama, neliečiant rankomis, lyg ir neįmanoma suvalgyti. Seniūnas sutiko ir, pakėlęs ranką, ruošėsi duoti startą.

– Jau! – tarė modamas ranka žemyn.

Politiniai apmirę žiūrėjo į Motiejų, kuris, pasistiebęs ant pirštų galų, kraipė galvą pagal siūbuojantį duonos gabalą. Kartais duona atsidurdavo jo burnoje, bet

vos pabandžius atkąsti, laisvai kabantis stačiakampis gabalas vėl išsprūsdavo. Sotus žmogus taip pakabintos duonos niekada nesuvalgytų. Važiuojant nelygiais bėgiais, vagoną labai supo. Pasistiebusiam sunku nustovėti, o ir duona skriejo į visas puses. Bet išbadėjusiam žmogui, matančiam duoną, jaučiant jos kvapą ir žinant, kad gali visai savaitei jos netekti, atsiranda nesuprantamų antgamtinių jėgų (kaip Krylovo pasakėčioje „Šuo ir kiškis"). Nuvažiavus kelias dešimtis bėgių, Motiejus pagavo dantimis duoną, ir vos ne ketvirtį jos atkando. Beveik nekramtęs nurijo ir gaudė toliau. Antrą kartą atkasti buvo lengviau, nes liko atsikišęs kampas. Atkandęs ir antrą kartą Motiejus nusišypsojo ir kramtė duoną. Politiniai tyliai džiaugėsi, o kriminaliniai nustebę žiūrėjo, nesuprasdami, kas nutiko, kad duona valgoma. Kabantis gabalas tirpte tirpo. Seniūnas net keiktis pradėjo, per daug laiko davęs. Trečias ir ketvirtas kąsnis sunkiai sekėsi, nes leisdamasis nuokalnėn traukinys didino greitį, padidėjo supimas, nesisekė išlaikyti pusiausvyros. Motiejų ir visus jaudino padažnėjęs ratų kalimas. Dabar ratai kalė kas sekundę, Motiejus bandė išsižergti, taip stovėti geriau, bet ūgis sumažėjo, nepasiekė duonos. Padėtis darėsi komplikuota. Kriminaliniai triumfavo, šaukdami vieni kitiems rodė, kaip fašistas nori suvalgyti neuždirbtą duoną. Motiejus jaudinosi, skubėdamas darė klaidų. O ratai negailestingai skaičiavo bėgius. Jaudinosi visi politiniai. Atrodė, kad Motiejus pralaimės. „Nejaugi nespės", – nerimavo jie.

– Kas skaičiuojate laiką? – paklausė Aleksandras saviškių.

– Jau daugiau kaip pusę nuvažiavo, – atsakė Vytas.

Arvydas parodė, kad netrukdytų, ir jis skaičiavo.

Kriminaliniai džiūgavo, raudonplaukis pradėjo skaičiuoti balsu: „381, 382..." Kelias trumpėjo, o duona lyg užburta suposi prieš akis nepagaunama. Pagaliau Motiejus surado optimalų variantą. Kilnodamas kojas derinosi prie vagono supimo. Taip prisiderinęs, nutvėrė duoną ir čiulpdamas stengėsi kuo daugiau atkąsti. Taip porą sykių pakartojus, liko paskutinis kąsnis. Likus šešiasdešimt bėgių, jis paėmė į burną paskutinę duoną ir skubėjo kramtyti. Važiuojant paskutinius bėgius, išsižiojęs parodė, kad burna tuščia.

– Šaunuolis, valio! – sušuko politiniai.

Motiejus, su Juozu paėmę nuo gultų duoną ir silkės galvas, buvo benueiną, bet raudonplaukis pakišo koją, Motiejus vos nenugriuvo. Atsigręžęs piktai pasižiūrėjo ir nuėjo. Draugai jį sveikino, o vagys spjaudėsi, per daug bėgių davę.

Kitą dieną vagys vėl pasisavino politinių maistą, bet kiek mažiau.

Pravažiavus vidurinį Sibirą, artėjant į rytus, dienos darėsi šviesesnės, šiltesnės. Sniegas matėsi tik kalnų viršūnėse ir šiauriniuose šlaituose. Pavasaris atėjo ir čia. Artėjant prie Baikalo ežero, visi, žiūrėdami pro plyšius, stebėjo aplinką. Aleksandras daug buvo girdėjęs apie Baikalą ir jį supantį tunelių labirintą, bet gyva akimi nematęs. Todėl pasinaudodamas nors ta vergo kelione, norėjo pamatyti kaip ga-

lima daugiau.

Prasidėjus tuneliams, traukinys, iš vieno išlindęs, greitai privažiuodavo kitą. Išvažiavus iš trečio tunelio, traukinys darė posūkį, važiavo lanku. Žiūrintiems pro plyšius buvo matyti visas ešelonas. Priekyje – vėl aukšta uola ir tunelis. Virš tunelio vertikalioje plokštumoje iškaltas milžiniškas, įspūdingai gigantiškas didžiausio pasaulyje tirono Stalino bareljefas. Rusai kriminaliniai, ne pirmą kartą važiuojantys tuo keliu, aiškino, kad tai kalinių – katorgininkų darbas, kurie buvo areštuoti 1930–1933 metais.

– Įsiamžino tironas, – tarė Arvydas. – Mano, kad jo sukurta tironija amžina, gyvens kartu su uola, bet klysta vandalas: uola amžius stovės, o jo tironija du tūkstantųjų metų nesulauks. Išsilaisvinę žmonės nugriaus ir jo stabus. (Jo žodžiai buvo pranašiški.)

Važiuojant tais tuneliais galima gėrėtis žmogaus proto ir rankų darbu. Tai didingas darbas – pragręžti tokius uolos kalnus. Deja, Rusijoje tai buvo padaryta neįsivaizduojamų kančių ir neapskaičiuojamų aukų kaina. Kiek čia nukankinta katorgininkų! Lavonus klojant vietoje pabėgių, geležinkelis apjuostų visą Žemės rutulį. Apie tas aukas pasakoja savo knygose ir rusų rašytojas Nekrasovas. Traukinys, pervažiavęs keletą tunelių, sustojo mažoje stotelėje. Iš čia pajudėjo vėlai vakare. Baikalą pravažiavo naktį, todėl nieko pamatyti negalėjo.

Kitos dienos popietę traukinys įvažiavo į taigą. Vienoje ir kitoje kelio pusėje augo skurdoki medžiai. Dauguma lapuočiai. Buvo pušų ir kedrų, bet mažai. Kelias visą laiką vingiavo tarp kalnų. Vienu metu, traukiniui važiuojant lanku įkalnėn, ešelono gale pasigirdo šūviai, vėliau sukaleno kulkosvaidis. Traukinys sustojo, sulojo paleisti šunys. Kaliniai pro plyšius žiūrėdami dairėsi, kas nutiko. Kadangi traukinys stovėjo puslankiu, buvo matomi visi vagonai. Prie paskutiniųjų dviejų vagonų spietėsi daug enkavėdistų. Keli šaudydami bėgo į taigą. Staiga kaliniai pastebėjo ir du bėglius: jie, tolokai atitrūkę nuo enkavėdistų, bėgo miškingų kalnų link. Kaliniai suprato – pabėgimas paskutiniame vagone. Kriminaliniai tvirtino, kad ten katorgininkai važiavo. Po pusvalandžio šaudymas aprimo. Retkarčiais viena kita automato serija buvo girdėti. Prie paskutinių vagonų sujudimas. Enkavėdistai, išlaipinę nespėjusius pabėgti katorgininkus, varė juos į kitą vagoną. Keletas enkavėdistų, stovėdami ant vagono stogo, žiūronais dairėsi po apylinkę.

– Ot, bravo vyrai, užvirė enkavėdistams košės, – su pasitenkinimu kalbėjo kaliniai, ypač politiniai.

Traukinys stovėjo ilgai. Po kelių valandų pradėjo grįžti vijikai. Pirmieji keturi grįžo parsivarydami du bėglius. Vienas jų buvo sunkiai sužeistas, ėjo draugo prilaikomas. Dar po pusvalandžio grįžo ir paskutiniai. Vienas nešėsi ant lazdos pasimovęs žmogaus galvą. Kaliniai suprato – tai bėglio galva. Matyt, jis buvo toliau nušautas, kad įrodytų, jog tikrai sunaikintas, ir atnešė jo galvą. Sustatę bėglius ir

pasmeigtą galvą, enkavėdistai fotografavo. Baigę fotografuoti, sveikąjį bėglį uždarė į vagoną, o sužeistąjį keliais šūviais pribaigė. Patys nuėjo palikdami jį ir numestą galvą žvėrims sudoroti.

Pasigirdo plaktukų kaukšėjimas – tikrino visus vagonus. Enkavėdistai, sulipę į vagoną, net du kartus perskaičiavo kalinius. Buvo labai pikti. Skaičiuodami negailėjo ir plaktukų smūgių. Šį kartą mušimo neišvengė ir seniūnas, jis daugiau gavo nei kiti. Seniūnas, jausdamas vyresnybę, kaip ir visada ėjo paskutinis, aiškindamas, kad jau visi. Ėjo neskubėdamas, kaip pridera seniūnui, bet perpykę enkavėdistai nepagerbė jo viršininkiškumo, net keliese plaktukais sukalė. Seniūnas dvilinkas puolė į kitą vagono galą. Nukritęs ant gultų raičiojosi iš skausmo ir vėl prikalbėjo enkavėdistų adresu. Šie, dar gerokai pavaišinę jį plaktukais, išėjo.

Netrukus garvežio švilpukas, sudrebinęs kalnų ramybę, leido traukiniui pajudėti. Vagone kaliniai diskutavo apie bėglius. Vieni kriminaliniai gyrė juos, kiti smerkė. Įrodinėjo, kad jie kvailiai, iš čia toli nenubėgs. Pabėgimą į laisvę irgi suprato savaip. Jei jiems tai pavyktų, vėl galėtų plėšikauti.

Politiniai svarstė, kokios galimybės iš čia sugrįžti į tėvynę, į Lietuvą. O ten jau niekada gyvi nepasiduotų. Geriau savo krašte su ginklu rankoje numirti, negu čia iškęsti tiek daug kančių, pažeminimų. Ir tai dar klausimas ar pasiseks išlikti gyvam. Juk ne vieną jau priglaudė nesvetinga Sibiro žemė.

Po kelių dienų kriminaliniai iš stogvelnio sužinojo, kad tą dieną išsilaužę pro grindis dvidešimt keturi katorgininkai. Keturis sugavo gyvus, du nušovė, kitų paiešką perdavė Chabarovsko srities saugumui.

– Fašistai vlasovininkai* pabėgo, – keikėsi raudonplaukis. – Bet toli nenubėgs, raudonkepuriai sugaus, – atrodė, kad net patenkintas būtų, jei sugautų.

Po enkavėdistų sumušimo seniūnas susirgo. Jam labai skaudėjo nugarą, sveikata kasdien blogėjo. Nebeliko jo agresyvumo, nei puikybės. Jis gulėjo ir dejavo. Paskutiniu metu net ant šono pasiversti negalėjo. Kriminaliniai per stogvelnį bandė iškviesti gydytoją, kad seniūną iškeltų į ešelono ligoninę, bet neišdegė. Enkavėdistams po katorgininkų pabėgimo ligoninės nerūpėjo.

Seniūnui susirgus, maistą priiminėjo raudonplaukis. Jis, niekieno nerinktas, nepaskirtas, perėmė visas seniūno pareigas. Maistą jis dalijo savo nuožiūra: kam daugiau, kam mažiau. Politiniams duodavo vos ne pusę ir taip jau apgailėtinos normos.

Žmonių kantrybė išseko. Vieną rytą, vėl gavę neteisingai, politiniai užprotestavo, reikalavo atiduoti priklausomą normą.

– Ach, fašistai, jums dar mažai? Jei taip, šiandien nieko negausite. Tuoj pašauksiu enkavėdistus, kad plaučius atmuštų. Ką, jau pamiršote praeitą krikštą? – paėmęs dubenį pradėjo belsti į stogą, bet politiniams pritilus, nustojo beldęs.

* Vlasovininkai – Rusijos išsivadavimo armijos kareiviai.

Politiniai tarėsi, ką daryti: nusileisti, taikstytis su jų savivale ar reikalauti teisingumo. Reikalauti dar galėjo, jėgos užtektų, bet po katorgininkų pabėgimo enkavėdistai įtūžę, jei vėl nuves į kankinimo vagoną, vargu ar kuris beištvers. Gyventi norėjo visi, norėjo sulaukti laisvės, kuria vis dar tikėjo. Jau tokia žmogaus prigimtis: kuo daugiau kankinamas ir gyvena nepakenčiamomis sąlygomis, tuo brangesnė darosi gyvybė. Galbūt todėl, kad žmogui įgimtas noras priešintis, nugalėti sunkumus. Tai kova už būvį, už egzistenciją. Kaip ir kiekvienam gyvam sutvėrimui.

Savo grasinimus raudonplaukis įgyvendino – maisto atidavė dar mažiau. Ir tą numetė ant grindų kaip šunims. Kantrybės taurė buvo perpildyta. Dauguma norėjo tuoj pat su vagimis susidoroti, užmušti lyg vieno. Bet Motiejus, Arvydas ir kiti ramino, kad nereikia – kaip nors iškęsime. Gal greitai ir kelionė baigsis. Mūsų vieno gyvybė brangesnė už jų dešimtį.

– Kiek jau laiko važiuojame? – paklausė Motiejus.

Juška buvo įpareigotas kiekvieną dieną pažymėti įbrėžimu į lentą. Jis sąžiningai tai darė. Dabar suskaičiavo, kad važiuoja aštuonioliktą dieną. Visų nuomone, greitai turi baigtis ir kelionė.

Dar po dienos seniūno sveikata visai pablogėjo. Jis visą laiką dejavo.

Tą rytą, visų nustebimui, vagys politiniams atidavė visą maistą. Raudonplaukis buvo stebėtinai draugiškas. Visi nustebo, iš kur gerieji vėjai atpūtė tokius pasikeitimus. Paslaptis greitai išaiškėjo: seniūnas, nesulaukęs enkavėdistų pagalbos, žinodamas, kad Arvydas mokėsi medicinos, prašė, kad jį apžiūrėtų. Pasakytų, kodėl taip skauda nugarą.

– Aš dar ne gydytojas ir neturiu reikiamų priemonių sveikatą patikrinti. – Bet labai prašomas nuėjo.

– Seniūne, kur susižalojai savo nugarą? – paklausė Motiejus, slėpdamas ironiją.

– Ar nematei, tie fašistai mane sumušė.

– Enkavėdistai? Juk jie tavo draugai. Pameni, neseniai pats tai įrodinėjai, spjaudamas man į veidą. Nejaugi draugai galėjo taip pasielgti?! – jau visai ironiškai stebėjosi Motiejus.

– Kokie draugai?

– Tavo, negi pamiršai, kad tvirtinai man, jog enkavėdistai tavo draugai.

– Nepriekaištauk, Motiejau. Mes visi kartais nusišnekame, – atsakė seniūnas, raukydamasis iš skausmo nurengiant drabužius.

Arvydas po enkavėdistų sumušimo buvo pasveikęs. Paguldęs seniūną kniūbsčią, pirštais tyrinėjo po slankstelį stuburą. Nors seniūnas, pasisavindamas iš politinių, paskutiniu laiku valgė po kelias normas, bet vis tiek buvo labai liesas, nugarkaulis kyšojo kaip svogūnų vainikas. Matomi visi slanksteliai. Dviejose vietose buvo paraudimų. Arvydui palietus, seniūnas suriko: „Skauda!“ Arvydas, išsamiai apžiūrėjęs, konstatavo, kad reikalai blogi – nuo plaktuko smūgio suskilę du slanksteliai. Jis

paaiškino, kad gydymas ilgas ir sudėtingas. Šiomis sąlygomis pasveikti neįmanoma. Reikalinga visą liemenį sugipsuoti ir visiškoje ramybėje 3–4 mėnesius gulėti.

– Nieko sau tave „pavaišino“, – stebėjosi raudonplaukis.

Paėmęs dubenėlį, pradėjo vėl belsti į stogą, šaukti stogvelnį. Prašė jį iškviesti gydytoją, kad tai padarytų, seniūnas atidavė jam savo batus.

Kitą dieną raudonplaukio gerumas vėl dingo. Gavęs produktus, kaip ir visada, dalį nuo politinių pasisavino. Tik Arvydui atnešė net dvigubai daugiau.

– Imk, daktare, mes už paslaugas gerai atlyginame.

Arvydas ketino neimti, pasiųsti velniop tokį gerumą, bet pagalvojęs, kad tos moralės žmonės nesupras, tik pasityčios iš jo, paėmė ir atidavė bendrai dalybai. Kriminaliniai net išsižiojo, tai pamatę:

– Ei, vaikine, jei tu būsi toks geraširdis, ilgai negyvensi, greitai kojas ištiesi... Nepamiršk, kur esi. Čia tau ne laisvė. Čia, brolyti, reikia dairytis, kaip iš kito atimti, o ne savo atiduoti.

– Kas tave taip sužalojo? – paklausė atėjęs gydytojas.

– Jūsų broliai, – už seniūną atsakė raudonplaukis.

– Kokie broliai?

– Enkavėdistai.

– Aš tau duosiu enkavėdistai, gyvuly tu, – smogė raudonplaukiui.

Tasai pašokęs greitai pasislėpė gultuose.

Arvydas buvo patenkintas, kad jo diagnozę patvirtino ir gydytojas. Jis paprašė gydytojo, kad šis apžiūrėtų ir Aleksandrą. Gydytojas, pamatavęs Juškos temperatūrą, susiraukė ir liepė iki pusės nusirengti. Pastarajam apsinuoginus, visi net aiktelėjo. Jis visas buvo išmargintas mušimo mėlynių.

– Kas tave taip sumušė? – paklausė ir jo gydytojas.

Aleksandras tiesos sakyti negalėjo, nes čia pat stovėjo Naurio žudikas. Bet jis prisiminė, kad, atimdamas drabužius, paskutinis jį suspardė seniūnas. Taip ir pasakė, kad seniūnas. Enkavėdistas šyptelėjo. Gydytojas palingavo galvą, liepė ir jį išnešti, bet enkavėdistas užprotestavo: „Politiniai neimami.“ Gydytojas neprieštaraudamas baigė apžiūrą ir kartu su enkavėdistu išėjo.

– Nieko sau medicininis aptarnavimas, – užsidarius durims, stebėjosi Arvydas. – Apžiūrėjo, pripažino ligoniu, bet nei vaistų, nei pagalbos nesuteikė, ponams straipsnis nepatiko.

– Kažin kur ir kaip jaučiasi mūsų latvis Janis? – prisiminė Aleksandras.

– Kuris iš tų banditų jį sumušė? – paklausė Motiejus.

– Seniūnas, padedant raudonplaukiui ir Karzubijui, – patvirtino Juška ir kiti, tuomet likę vagone.

– O vis dėlto Dievas yra, – įsiterpė žemaitis Jogaudas. – Nubaudė ir tą niekšą, – turėjo minty seniūną, išgabentą sužalotu stuburu.

– Ir kada baigsis ta kančių kelionė? – atsiduso Motiejus.

Kaliniai buvo labai iškankinti, nusilpę, todėl geriau ar blogiau bus kelionės gale, vis tiek laukė jos pabaigos.

13

Laivas, įplaukęs į ledais sukaustytus vandenis, sumažino greitį. Leduose liovėsi ir supimas, tik girdėjosi sklindantis triukšmas, laivui braunantis tarp ledų. Oras triume dar labiau atvėso, žmonės šalo, į denį mažai kas bevaikščiojo, nes buvo bjauri šlapdriba. Keleiviai tūnojo savo gultuose, šnekučiavosi. Mėgėjai lošė kortomis, domino. Aleksandras, jau kurį laiką dėl pablogėjusios sveikatos vaikščioti negalėjo, todėl gulinėjo, dairėsi po triumą ir mintys vėl nuklydo į praeitį.

•

– Kiek dienų jau važiuojame? – paklausė Motiejus.

Juška su Arvydu buvo įpareigoti kelionės metu žymėti dienas. Pastarieji suradę stiklo šukelę, kruopščiai brėželiu kasdien žymėjo. Suskaičiavę atsakė:

– Dvidešimt penkta diena kaip keliaujame.

– Vadinasi, greit privažiuosime. Dar Lukiškių kalėjime girdėjau, kad iki mūsų lagerio mėnuo kelio.

– Vargu, mėnesio ar užteks, – suabejojo kiti, nes daug stovinėjome.

Traukinys važiavo vis ta pačia skurdžia taiga. Tik dabar pravažiuodavo daugiau gyvenviečių, kurios taip pat buvo skurdžios. Reljefas kalnuotas. Daug kur pietiniuose kalnų šlaituose, nedideliuose laukeliuose, moterys kapliavo daržus. Pamačiusios traukinį jos, atsitiesusios, prisidengusios delnais akis, žiūrėdavo į pravažiuojantį ešeloną.

Kriminaliniai, pamatę moteris, švilpdavo, šaukdavo pro langelį nešvankybes. Elgėsi tarsi laukiniai. Bet nė karto nematė, kad šios į jų klykimus sureaguotų, pamotų ranka. Matyt, negirdėjo šaukiančiųjų balsų, juos sugerdavo traukinio triukšmas. Arba jos pačios netikėjo, kad gyvuliniuose vagonuose vežtų žmones.

Važiuojant toliau į rytus, moterų, dirbančių laukuose, matėsi vis daugiau. Šiuose kraštuose buvo prasidėję pavasario darbai. Keliose vietose teko matyti, kaip moterys, įsikinkiusios vietoje arklio, traukė plūgą. Pasitvirtino vokiečių laikraščiuose matytos karikatūros, kaip Rusijoje bolševikai moterimis laukus aria.

Kriminaliniai, pamatę tokias artojas, leipo juokais, šaukė joms įvairiausias nešvankybes. Bet lietuviams juokingai neatrodė. Visi suprato, kad moterys ne iš gero gyvenimo dirba ne pagal savo jėgas taip sunkiai. Juoktis iš to nederėjo.

Likus vagonui be seniūno, jo valdžią perėmė vagis, pravarde Raudonplaukis. O storalūpis Karzubij buvo dešinioji jo ranka. Apsišaukėlis seniūnas savo valdžią rodė visur ir visada. Politinius skriaudė maistu, o savus silpnesnius ciniškai kankino. Už bet kokį nepaklusnumą žiauriai baudė. Vieną patekusį į nemalonę taip žiauriai mušė, spardė, kad tas, bučiuodamas rankas, pasigailėjimo prašė.

– Bučiuok – še padus arba aš tave užmušiu! – pavargęs nuo mušimo šaukė naujasis seniūnas.

Žmogelis, nieko nelaukdamas, šoko bučiuoti „valdovui“ kojas ir maldavo pasigailėti. Tas šlykštus smurtas net politinius papiktino, kai kurie ketino stoti ginti skriaudžiamąjį, bet Motiejus neleido, nes ir mušamasis buvo žiaurus vagis. Išvedus daugumą iš vagono, jis, kaip pikčiausias šuva puolė politinius, juos išrengdamas, atimdamas paskutinius drabužius.

– Tegu jie vieni kitus išsimuša, švaresnė žemė bus, – pasakė Motiejus.

– Negausi dvi dienas duonos, – pareiškė savo nuosprendį seniūnas, – o dabar pašok *barynią*.

Žmogelis, šluostydamas ašaras ir sukruvintą veidą, svirduliuodamas ėmė šokti. Svirduliavo keliolika minučių, kol pasisotinęs reginiu seniūnas leido sustoti. Žmogus leisgyvis krito į savo guolį. Paleidęs žmogelį, seniūnas panoro ir toliau linksmintis.

– Eik čia! – pašaukė vieną lenką, buvusį karininką iš Druskininkų. Lenkas net pašoko iš vietos ir nepatikimai žiūrėdamas į seniūną artėjo. – Kokio tu tikėjimo?

– Rymo katalikas.

– O jie? – parodė į lietuvius.

– Taip pat.

– Nueik pas tuos mužikus, – parodė į dėdę Matą ir Jogaudą, – ir atvesk, tegu pagiedos „Sveika, Marija“. Žinai, kas yra „Sveika, Marija“? Tai jūsų Dievo žmona ar meilužė. – Lenkas, nustebintas keisto paliepimo, stovėjo suglumęs, nežinodamas

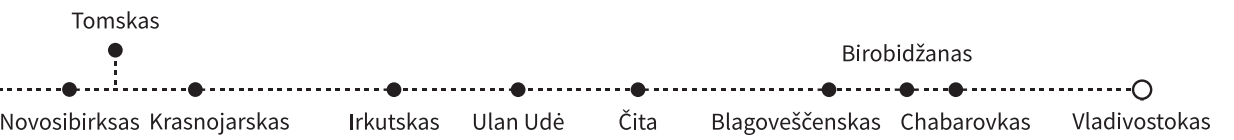

ką daryti. – Eik, gyvuly, juk tau liepiau!

Lenkas pasisuko, bet prie lietuvių nėjo, gal sąžinė neleido tyčiotis iš savo tikėjimo. O gal kaustė baimė gauti nuo kaimiečių pylos, nes vyrai abu už jį stipresni. Sustojo vidury vagono ir sustingo lyg įkastas stulpas.

– Karzubij, paauklėk jį, matau, jis mano kalbos nesupranta.

Storalūpis recidyvistas lyg to ir telaukė. Pribėgęs smogė lenkui galva į veidą. Tasai, kritęs aukštielninkas, apsipylė krauju. Vagis ėmė spardyti šaukdamas:

– Še, tau, neklausyti vyresnio. Še, še!

Lenkas nesipriešindamas raičiojosi, kol pradėjo šaukti:

– Eisiu, klausysiu, tik neužmušk!

– Karzubij, užteks, girdi, kad žmogus persiauklėjo. Tave kaip buldogą tik prileisk, tuoj *dūšią* išvarysi, – juokėsi jis.

Karzubij, spyręs paskutinį kartą, suriko:

– Kelk, šunie, ir daryk, kas tau liepta! – vėl smogė į veidą. Lenkas, nebejausdamas smūgių, pasiremdamas rankomis, iš lėto kėlėsi. – Dabar eisi?

– Eisiu, – atsakė lenkas vos girdimai.

Spjaudydamas krauju, pasuko į lietuvių gultus. Netoliese stabtelėjęs nusišluostė į rankovę nosį, kruviną veidą. Jis atrodė labai apgailėtinai. Priartėjęs prie kaimiečių, stvėrė Jogaudą už apykaklės, visa jėga truktelėjo, kad tasai net iš gultų išvirto, koja spyręs, cypiančiu balsu suriko:

– Eik, mužike, ir klaupkis, per jus, gyvatės, mane sukruvino.

Nors kaimietis už lenką stambesnis ir fiziškai stipresnis, bet, visų nuostabai, kaip teliukas nuėjęs atsiklaupė į nurodytą vietą. Nesipriešindamas atsiklaupė ir kitas. Ar juos įbaugino matytas smurtas, ar gailestis lenkui, kad jo nebekankintų? Paklusniai vykdė lenko valią.

Seniūnas, matydamas, kaip lenkas vykdo jo valią, paliepimus, iš pasitenkinimo trynė rankas ir šaukė:

– Ot, taip, taip, bravo, *pan poliak*! Tu man pradedi patikti.

Kiti kriminaliniai leipo juokais. Karzūbij stovėjo vis toje pačioje nugalėtojo pozoje, merkė seniūnui, lyg pabrėždamas: „Matai, kaip priverčiau lenką paklusti." Lenkas suklaupusiems kaimiečiams liepė giedoti.

– Pirma lenkiškai, paskui lietuviškai giedokite! – suriko tuo pačiu cypiančiu balsu. – Ką jūs, mužikai, chamai prakeikti, ar „Sveika, Marija" nemokate?!

Likę gultuose politiniai su pasibjaurėjimu stebėjosi kriminalinių cinizmu, lenko bailumu ir savų ištižimu. Lenkas smurtavo, gindamas savo kailį. O kaimiečiai – kodėl nesipriešina? Šie nesipriešino, bet ir negiedojo. Buvo matyti, kaip nerviškai virpa jų lūpos, dreba rankos. Nuo kiekvieno lenko smūgio gūžėsi, įtraukdami galvą į pečius, ruošėsi sutikti naujus smūgius.

– Ko jie tyli kaip avinai? Ko nesipriešina? – pyko ir Motiejus. – Vyrai kaip mulai,

o elgiasi kaip išdvėsę veršiai. Nejaugi nori, kad mes apgintume, reikia kiekvienam už save pakovoti.

– Giedokite, gyvatės, ko tylite!? – šaukė kriminaliniai, leipdami juokais.

Lenkas, spyręs vienam ir kitam, vėl sucypė žiurkės balsu, reikalaudamas giedoti. Nužmogėję kriminaliniai ciniškai žiūrėjo į pažemintus, suniekintus pagyvenusius žmones, kurie ne vienam galėjo tėvai būti. Savo kailyje netvėrė ir Karzūbij, sėdėdamas šalia seniūno, sudėjęs tris pirštus, provoslaviškai patenkintas kvatojosi ir šaukė:

– Dominus aleliuja! Giedokit, bandiūgos!

– Karzubij, padėk jiems, kaip ir lenkui, – mirktelėjo seniūnas.

Sadistas prišokęs ėmė vieną ir kitą spardyti šaukdamas:

– Giedokite, gyvatės, ar savo Dievo neišpažįstate?

Kaimiečiai nuo kiekvieno smūgio traukėsi, gūžėsi, bet negiedojo.

– Imk lentą. Su lenta, su lenta jiems! – rodydamas į lentgalį šaukė patarinėdamas seniūnas.

Vytas ir kiti politiniai, nebepakęsdami patyčių, ketino pulti, ginti kaimiečius, bet Motiejus sulaikė:

– Nereikia, patys pirmieji tegu priešinasi.

Karzūbij, užsimojęs lenta, ketino smogti, bet čia įvyko netikėtas lūžis. Kaimiečiai šoko kaip įgelti. Vienas stvėrė už lentos, kitas smurtautojui už gerklės. Prirėmęs prie sienos daužė jo galvą į sieną ir smaugė. Kitas, ištraukęs lentą, nokautavo lenką. Kriminaliniai, nesitikėję iš kaimiečių tokio pasipriešinimo, iš pradžių sutriko, nesuprasdami, kas nutiko. Kol atsitokėjo, Karzūbij pasmaugtas ar nuo smūgių į galvą susmuko pasienyje be gyvybės žymių. Šalia jo nejudėdamas gulėjo ir lenkas. Kaimiečiai, vienas laikydamas lentą, kitas stvėręs pagalį, atrodė agresyviai.

Seniūno paraginti, šoko nuo gultų ir kiti kriminaliniai.

– Vyrai, duokim! – sušuko ir Motiejus, šokdamas nuo gultų.

Kurie pajėgesni, sukruto visi politiniai, užvirė muštynės. Į apyvartą ėjo viskas, kas pakliuvo po ranka. Neseniai ramiai klūpojęs kaimietis iš Karzubijaus atimta lenta švaistėsi su žvėrišku įniršiu. Jo veidas išblyško, akys pasruvo krauju, atrodė baisiai. Tokioje būsenoje žmogus gali padaryti didžiausią nusikaltimą, ranka nesudrebės.

Kriminaliniai, supratę, kad muštynės krypsta ne jų naudai, pralaimės, vėl griebėsi išbandyto triuko – pradėjo belsti į stogą ir šaukti stogvelnį. Bet politiniai, sykį žiauriai pamokyti, neleido pakartoti niekšybės, šaukiančiuosius negailestingai mušė tol, kol tie nutilo. Kriminaliniai supratę, kad enkavėdistų neprisišauks, pritilo ir ėmė prašyti taikos. Nepadėjus ir tam, ėmė prašyti pasigailėjimo. Supratę galutinai pralaimėję ir mušami nebesipriešino, tik maldavo neužmušti. Seniūnas, pametęs visą puikybę, apkabinęs Motiejaus kojas, maldavo pasigailėjimo, palikti jį gyvą.

Motiejus pailsęs, iškėlė perimtą iš kaimiečio lentą ir dairėsi, kam dar smogti, ir

šaukė:

– Šunsnukiai, rupūžės, kas dar norite, kad galvą suskaldyčiau!? – Seniūnas jau verkdamas maldavo palikti gyvybę. Jo išdidumo – nė šešėlio. – Jūs, suskiai prakeikti, aš jums pagiedosiu, aš priversiu jus šunimis staugti! – ir vėl vienam ir kitam, agresyviausiems, smogė lenta. Kai jau ir mušami niekas nebesipriešino, numetęs lentą, prikišo kumštį seniūnui prie nosies, tarė, – Klausyk, snargliuotas apsišaukėli, seniūne, nuo šios dienos aš būsiu seniūnas, girdi – aš! Aš priimsiu maistą ir duosiu jums tiek, kiek mums davėte ir, jei išdrįsi pasiskųsti, kitą kartą visai tave pribaigsiu. Ar supratai? – vėl smogė kumščiu į nosį. Seniūnas apsipylė krauju, jau verkšlendamas prašė pasigailėti, neužmušti. – Niekšingi kraugeriai jūs, – pasakė Motiejus nueidamas. Staiga atsigręžęs vėl tarė, – Ir žinokite visi: jei nors vienas cyptelėsite, norėdami pasiskųsti enkavėdistams, užmušime visus, o tave, seniūne, pirmiausia, supratote? Mes, lietuviai, kantrūs, bet ne be ribos. O tą ribą jūs jau peržengėt. Nepamirškite, mūsų daug išvežė iš Lietuvos, todėl mūsų dauguma visuose lageriuose, jei reikės – surasime ir ten.

Seniūnas, sudėjęs rankas ant krūtinės, prisiekė, kad niekas niekada nesiskųs.

Juokinga buvo žiūrėti, kaip prieš pusvalandį buvę žiaurūs cinikai tapo paklusnūs lyg nekalti avinėliai. Tik mykė ir su kiekvienu Motiejaus reikalavimu sutiko be prieštaravimų.

Nuo to karto politiniai įsitikino neabejotinai, kad šios kategorijos žmonės gyvena pagal džiunglių įstatymą – paklūsta tik jėgai stipresniems. Motiejui nuėjus į savo gultus, sveikesnieji kriminaliniai slaugė savo vadeivas. Seniūno nosis buvo ištinusi ir veidas kruvinas. Blogiausiai atrodė Karzubij – jis „giedorių“ pagražintas, pusiau atgavęs sąmonę, skausmingai dejavo.

Politiniai laimėję muštynes džiaugėsi, buvo patenkinti nors iš dalies atsikeršiję už patirtas skriaudas. Grupelėmis susėdę dalijosi muštynių įspūdžiais: „Po šios dienos skeltanagiai nebedrįs atimti paskutinio kąsnio“, – kalbėjo vienas kitam.

– Dabar reikėtų juos badu pamarinti, – siūlė dėdė Matas, vis dar pykdamas už patyčias. – Jūs tik pamanykite, kažkoks snargliuotas lenkiūkštis privertė mane atsiklaupti. Atvirai pasakius, aš paklusau, kad jo visai neužmuštų. Maniau, paklūpėsiu ir tuo baigsis. Bet tas menkysta lenkiūkštis, užuot padėkojęs, ėmė spardyti mus – to jau buvo per daug.

– Tai tuos šlėktas irgi ne pro šalį pamarinti badu, – pritarė ir kiti.

– Nesijaudink, dėde, jis rytoj pradės kitaip kalbėti. Ims įrodinėti, kad Lietuvos kunigaikštis Jogaila, vesdamas jų karalaitę Jadvygą, amžiams sugiminiavo dvi broliškas tautas, – tarė Juozas.

– Aš tokiems broliams tik virvės pasikarti nepagailėčiau. Atsirado broliai, gyvendamas okupuotame Vilniaus krašte, sočiai patyriau jų broliškumą, – širdo dzūkas.

– Pamylėtum, kaip Karzubijų pamylėjai? – nusijuokė Aleksandras.

Lietuviai juokavo. Visiems buvo gera laimėjus netikėtas muštynes, sutramdžius įsisiautėjusius plėšikus.

Praėjus muštynių įkarščiui, Motiejus jautė nuovargį. Sėdėjo ant gultų kelius apkabinęs rankomis ir kažką mąstė. Nuo ilgalaikio badavimo, fizinių ir moralinių kančių nusilpo ir jis. Buvęs atletiškas jaunuolis dabar atrodė išblyškęs ir pavargęs.

– Man kelia nerimą Karzubij. Tas lokys, – parodė į dėdę Matą, – taip jį sulamdė, bijau, kad į aną pasaulį neiškeliautų.

– Tau dar to vagies gaila? – nusistebėjo Juozas.

– Vagies negaila, vis tiek jis savo mirtim nemirs, kas nors užmuš, bet ką mums užgiedos enkavėdistai sužinoję, kad jį užmušėm – jų brolį vagį. Tu įsivaizduoji, kaip skambėtų: „fašistai ir uždaryti tarybinius žmones žudo." Skamba nekvepiančiai, tiesa? Jie mūsų pusę nukankintų už tą vieną banditą.

– Yra tavo tiesos, – pritarė ir Juozas, – bet tu nesijaudink, vagys šuniškai gajūs – išsilaižys.

– Dėde Matai, pasakyk jiems, kad vagoną sutvarkytų. Jie kalti dėl muštynių ir netvarkos, tegul sutvarko, o tai rytoj atėję enkavėdistai vėl ką nors užmuš, kaip pirmąją kelionės dieną, – pasakė Motiejus.

– Aš tuoj, – pasakė dzūkas, nuėjęs kriminaliniams riktelėjo, – Seniūne, ir tu, – parodė į lenką, – tuoj pat vagoną sutvarkykite. Ir kad būtų viskas švaru. Sutvarkę ten bakelyje likusiu vandeniu grindis išplaukite, nes kruvinos kaip skerdykloje. Padarykite švariai.

– Gerai, – pasakė seniūnas, vietoje savęs pasiųsdamas abu lenkus.

Po valandos vagonas buvo švarus.

Kitą dieną politiniai truputį jaudinosi, kaip pasielgs kriminaliniai, enkavėdistams atėjus. Jų priesaika, kad nesiskųs, nelabai tikėjo. Pasiskundus, nežinia, kaip reikalai gali pakrypti. Tikriausiai vėl daug kam tektų kankinimo vagone pabuvoti. Bet kriminaliniai žodį tesėjo, atnešus maistą, net nesikėlė. Eiliniai buvo besikelią, bet pamatę, kad vadeivos nesijudino, nesikėlė, vėl nuvirto į guolį.

Kelionės pirmomis savaitėmis, atidarant vagoną, kaliniai šokdavo iš guolių, sustoję prie gultų laukdavo pasirodant enkavėdistų. Taip reikalavo ir ešelono valdžia. Laikui bėgant, enkavėdistai patys aptingo, nebelipdavo kas rytą į vagoną tikrinti, jais pasekė ir kaliniai, išgirdę atidarant duris, neskubėdavo keltis, likdavo gulėti. Sukildavo tik tada, jei enkavėdistai, barkštelėję plaktuku į grindis, sušukdavo: „Kelkit, dykaduoniai, gana drybsoti!" Tuomet kaliniai šokę iš gultų ir sustoję laukdavo sulipant tikrintojų. Šiandien enkavėdistas, kalinių „duonvabaliu" pramintas, buvo gerai nusiteikęs, dėl kalinių gulėjimo triukšmo nekėlė.

– Seniūne, imk maistą! – atidaręs vagono duris sušuko.

– Aš, – atsakė Motiejus artėdamas.

Enkavėdistas, imdamas iš kalinių laikomas dėžes, atskaičiavo duonos kepalus,

supuvusių silkių galvas. Šiandien davė ir po gabalėlį cukraus. Viską sumetė ant Motiejaus patiesto drabužio. Paskui, įkišęs galvą, apsidairė.

– Kirmijate! – riktelėjo ir liepė uždaryti duris.

Gavę maisto, politiniai tarėsi, kaip pasielgti su kriminaliniais, atiduoti visą maistą ar sumažinti, kaip jiems darydavo.

– Duoti, rupūžėms, vieną normą trims ir tegu gaišta badu, – siūlė kai kurie, ypač Jogauda iš Žemaitijos.

Jų nuomonei pritarė ir daugiau kalinių.

– Viena norma trims gal ir mažai, – tarė Juozas, – bet dvi normos trims, manyčiau, bus gerai. Jie mus dvi savaites taip maitino, net daugiau apvogdavo.

Jo pasiūlymui pritarė dauguma. Paskutinis žodis priklausė Motiejui, bet jis jo tarti neskubėjo. Dairėsi į visus, šypsojosi ir lūkuriavo. Politiniai džiūgavo – nuo šios dienos gaus visą normą. Nors ta norma menka, bet gauti visą kur kas geriau negu pusę.

Motiejus, visus apžvelgęs, sustojo ties Arvydu su Aleksandru.

– Ko jūs tylite, savo pageidavimų nereiškiate?

– Pakanka pasiūlymų ir be mūsų, bet jei nori – pasakysiu: mums tokiais kaip jie būti nedera. Seniūnui, Karzubijui ir tam šlėktai duočiau tik po pusę normos, o kitiems – visą. Tie klapčiukai ne tiek ir kalti. Kaip vadeivos reikalavo, taip jie ir elgėsi. Dažnai ir juos pačius raudonplaukis su pirmuoju seniūnu nuskriausdavo.

– Su jų nuomone sutinku ir aš, – tarė Motiejus.

Taip ir nutarė: vadeivoms su lenku duoti po pusę normos, o kitiems – visą. Cukraus kriminaliniams atiduoti tik pusę normos. Nusavintą cukrų padalyti saviems ligoniams ir labiausiai nukentėjusiems muštynėse.

Gavęs pusę normos raudonplaukis susiraukė, bet tylėjo. Nieko nesakė ir Karzubij. Jo sveikata tebebuvo bloga.

– Per jūsų niekšybes mūsų keli žmonės leisgyviai yra. Kol sustiprės, pusę jūsų normos jiems atiduosim. Supratote? – tarė Motiejus.

Kriminaliniai žiūrėjo į Motiejų pavargusiais žvilgsniais ir tylėjo.

– Dabar jūs melskitės „Sveika, Marija“, kad greičiau jie pasveiktų. Kitu atveju teks ilgokai badauti, – pasakė jis, nueidamas prie kitų gultų. Staiga stabtelėjęs visus perspėjo, kad nedrįstų vadeivas šelpti maistu. – Tai padaręs, rytoj pats alkanas bus, – pagrasino.

Atsiskaitę su kriminaliniais, nusistovėjusia tvarka maistą dalijosi savi.

Kriminaliniai ir kitomis dienomis buvo ramūs, taikūs. Politiniai džiaugėsi, kad grįžo tvarka ir ramybė. Deja, tas ramus gyvenimas tęsėsi neilgai, tik savaitę. Aštuntos dienos naktį kalinius išbudino įtartinas enkavėdistų subruzdimas. Jie bėgiojo vagonų stogais, šūkaliojo. Išbudinti kaliniai, sukišę prie plyšių nosis, žvelgė į aplinką, bandė išsiaiškinti subruzdimo priežastis: „Nejaugi vėl kas pabėgo?“ – svarstė jie.

Traukinys, mažindamas greitį, važiavo į nedidelę stotelę. Tolumoje matyti mėnulio apšviesti aukšti kalnai. Traukinys, pravažiavęs nedidelius, retai stovinčius namus, sustojo. Enkavėdistai, išlipę iš vagonų, sveikino vieni kitus su atvykimu. Kaliniai suprato – atvažiavo į paskutinę kelionės stotį Buchtą Nachodką.

– Vadinasi, jau atvažiavom, – pasakė Motiejus, apžvelgdamas vagoną, kuriame patyrė tiek daug niekšybių ir kančių.

Aleksandras prisiminė Naurį, kuris pirmas tapo enkavėdistų auka. Jį nužudė dar nepajudėjus iš Vilniaus. Vėliau: Vilius, Janis, Antanas, Vidas, Rytis, Kostas, visi jie liko gulėti pakelyje, skurdžioje Rusijos žemėje. O kur Laima? Gal ir ją nukankino pakelyje, nesulaukus paskutinės stoties? Pasidarė nepakeliamai sunku ir graudu dėl bejėgiškumo, dėl nekaltai nukankintų žmonių.

Enkavėdistai vagonų atidaryti neskubėjo, nors kaliniai jau neraginami buvo pasiruošę išlipti. Laukdami komandos, susėdę paskendo mintyse. Apmąstė išgyvenimus šioje ilgoje 35 dienų kelionėje. Kiek kančių, kiek smurto patirta, kol važiavo nuo Vilniaus iki Ochotsko jūros. Niekas nežinojo, kas laukia jų ir čia. Gal dar sunkesni išbandymai? Gal dar didesnės kančios? Žmogus per daug silpnas sutvėrimas, linkęs laukti, tikėtis. Net ir normaliomis gyvenimo sąlygomis laukia laimingesnio rytojaus, šviesesnės ateities. O vilkdami tokią beteisę egzistenciją, laukė geresnės baigties. Išlikę gyvi šioje baisioje kelionėje dar turėjo vilties ko nors sulaukti. Bet tie, kurie liko gulėti Kaune prie vagonų ar pakely, jau niekada nieko nebesulauks. Jie išnyko iš gyvenimo tyliai, be pėdsakų. Ir niekas niekada – nei motina, nei artimieji – nesužinos, kur jų kapas, kur išvarginti kaulai trūnija. Juos apverks tik svetimos taigos pušys. Vietoje motinos raudos, girdės dundančius traukinius, kurie veš nesuskaičiuojamus naujų vergų ešelonus. Po kiek metų tose vietose gal išaugs gyvenvietės, miestai, bus nutiesti nauji keliai, žmonės vaikščiodami net neįtars, kad po jų kojomis, vos kelių pėdų gylyje, dūlėja žiauriai nukankintų lietuvių, latvių, estų ir kitų tautų žmonių kaulai.

Jo liūdnas mintis nutraukė pasigirdusios komandos. Atvykęs iš lagerio būrys enkavėdistų apstojo aikštę. Ešelono apsauga atidarinėjo vagonų duris, įsakė kaliniams išlipti. Tuo pat metu įnirtingai suskalijo šunys. Lojimas, enkavėdistų komandos ir keiksmai liejosi į vientisą chaosą.

– Vyrai, jau ir pas mus ateina, – pasakė stebėjusieji aplinką pro plyšius.

Triukšmingai suskambo numetami durų kabliai, atsidarė vagono durys.

– Išlipkite su daiktais, greičiau, greičiau, greičiau! – sukomandavo enkavėdistai.

Nuo vagono aikštelės iki žemės – daugiau kaip metras, tad sveikiems nušokti vieni niekai, bet iškankintiems, nusilpusiems žmonėms – didelė problema. Žmonės iš vagono griūte griuvo. Išgriuvusius enkavėdistai sodino netoli vagono ant gruodo sukaustytos žemės. Kaliniai savaime grupavosi: politiniai atskirai nuo kriminalinių. Sėsdamiesi glaudėsi arčiau vienas kito, kad nors kiek šilčiau būtų. Aleksandras

krisdamas suklupo. Pabūgęs, kad kitas ant jo nenukristų, lyg šuniukas, keturiomis nuropojo prie saviškių. Kriminaliniai nebesistengė maišytis su politiniais, žinojo, kad jie nieko nebeturi, nėra ko vogti. Be to, gal ir privengė, prisiminę grasinimus, kad lietuvių lageriuose dauguma. Netoliese matėsi prožektorių apšviestos dvi lagerių zonos. Jose jau po *padjomo* vyko rytinis subruzdimas. Lageriai šurmuliavo lyg suerzinti skruzdėlynai. Vagys žinojo, kad į vieną iš jų pateks ir jie, o kas ten, kokie žmonės, iš tolo nepamatysi. Prisiminę kelionėje padarytas niekšybes, jautėsi nelabai saugiai, kai kurie pradėjo net pataikauti ir gerintis politiniams. Vienam politiniam iš kito vagono iššokus visai nuogam, nes viską buvo atėmę, vienas vagis paslaugiai atidavė savo megztinį, pats likdamas su baltiniais ir šimtasiūle. Kito vagono politinis senukas latvis, pastebėjęs, kad Aleksandras visai basas, o žemėje pašalas, padovanojo turėtą atsarginį apavą. Aleksandras apsiavė, bet apavas buvo labai laisvas, smuko nuo kojos. Senukas, pamatęs jo susirūpinimą, nuramino:

– Nesikrimsk, štai raiščiai, – atplėšė nuo autų juosteles, – jais surišk virš čiurnos ir bus gerai.

Aleksandras taip ir padarė, apavas laikėsi kuo puikiausiai, buvo kojoms šilta ir patogu.

Išlaipinę kelis vagonus, atlydėję enkavėdistai surikiavo kalinius į koloną, perskaičiavę pavardėmis, perdavė atėjusiems enkavėdistams. Pastarieji, apsupę koloną automatininkais ir šunimis, nuvarė į lagerį. Kolonai pajudėjus, šunys, rodydami baltas iltis, įnirtingai lojo. Atrodė, kad ištrūkę kaipmat nelaimingąjį sudraskytų.

Aleksandras, stebėdamas šunis, prisiminė Kauno geležinkelio stotyje draskomą merginą. Kur Aušra dabar? Ar išliko gyva?

Nuėję puskelį iki zonos, Aleksandras ir dar keli silpnesnieji labai pavargo, nebegalėjo paeiti. Stipresnieji, matydami jų bejėgiškumą, bandė padėti. Arvydas, prilaikydamas Aleksandrą, drąsino nepasiduoti silpnumui, sukaupus paskutines jėgas eiti pirmyn, bet Juškos jėgos tirpo. Pajutęs, kad akyse temsta, prašė Arvydą palikti jį, rūpintis savimi. Bet Arvydas nepaliko, nors ir pats mažai jėgų turėjo, pasikvietęs talkon Motiejų, jį vilkte vilko. Greitai nusilpę sugriuvo visi trys. Ant jų suklupo ir paskui ėjusieji. Enkavėdistai nugriuvusius užpjudė šunimis. Stipresnieji atsistoję nuėjo. Arvydas norėjo pakelti Aleksandrą, bet pribėgęs enkavėdistas spardydamas ir keikdamas jį nuvijo. Keletą kartų spyrė ir Juškai, bet, pastarajam nesikeliant, nustojo spardęs. Liepė stipresniems nuvilkti į šalikelę, kur jau tokie trys kaip jis gulėjo. Prie gulinčiųjų paliko apsaugą. Leidęs kiek pailsėti, liepė vėl keltis ir eiti.

Dažniausiai taip būna, kad, patekus į sunkias gyvenimo sąlygas, žmogui atsiranda lyg antgamtinių jėgų, todėl ir jie atsikėlę nusvirduliavo toliau. Kol pasiekė lagerį, dar kelis kartus ilsėjosi, nors kelio ne daugiau kaip pora kilometrų. Pakely gulėjo keletas Anapilin išėjusių. Jie jau buvo galutinai baigę savo vargo kelionę. Tik būdami lagerio zonoje sužinojo, kad daugumą nugriuvusių enkavėdistai mirtinai suspardė.

Aleksandro grupei pasisekė, jų apsaugininkas dar nebuvo galutinai sužvėrėjęs. Nors suklupusius keikė, bet nespardė. Kritišku momentu beklumpančius, čiupęs už apykaklės, pats prilaikė.

Leisdami pro vartus atsilikėlius, sutikrino pagal sąrašus ir paskyrė į sudarytas brigadas. Jas sudarė iš penkiasdešimt ir daugiau žmonių. Brigadininkais skyrė daugiausia kriminalinius, politinis patekdavo tik per klaidą. Aleksandro vagono kaliniams vėl pasisekė – brigadininku paskyrė politinį žydą iš Vilniaus. Jis kalbėjo lietuviškai ir buvo gana malonus žmogus. Tuoj pat jis pasiūlė brigadininko pareigas perimti Motiejui. Šis sutiko ir pradėjo vadovauti. Brigados sudėtis labai gera: vos ne visi politiniai, tik keletas kriminalinių. Šiaip, dažniausiai politinius pusiau maišydavo su kriminaliniais, bet politinių, lagery esant keliskart daugiau, kriminalinių pritrūko. Brigados numeris – 688. Ji buvo priskirta 6 barakui, ten privalėjo užsiregistruoti, gyventi ir maistą gauti.

Oras tą rytą buvo vėsokas, todėl atvykę kaliniai sužvarbo. Glaustai susėdę bandė sušilti. Sėdėdami dairėsi, kur patekę. Aplink juos stoviniavo minia nuskurdusių, sulysusių žmonių. Čia girdėjai vos ne visos Europos ir Azijos kalbas. Žmonių įvairovė didesnė nei Atėnų gatvėje. Žmonės, paversti vergais, buvo suvaryti iš visos Rytų Europos ir Azijos, kur tik pabuvojo „išvaduotoja“ tarybinė armija.

Motiejus ėmė rūpintis savo brigada. Pirmiausia visiems priminė, kad nepamirštų brigados numerio 688 ir 6-ojo barako, prie kurio privalės laikytis. Siūlė iš pradžių nesiskirstyti, kad greičiau vienas kitą pažintų, įsidėmėtų, nes, saviems pasimetus, pasiklydus tarp kelių dešimčių tūkstančių minios, dalijant maistą gali pašaliniai

įlįsti, kaip vėliau sužinojo – tokių mėgėjų labai daug. Motiejus paskyrė sau du padėjėjus: vieną iš kito vagono lietuvį politinį, kuris gerai pažinojo esančius brigadoje daugiausia savo vagono žmones, o kitą – kartu važiavusį seniūną raudonplaukį. Tikėjosi, kas jis padės susitvarkyti su brigadoje esančiais kriminaliniais. Raudonplaukis, dėkingas už pasitikėjimą, tikino neapvilsiąs. Taip ir buvo, jis, ne pirmą kartą būdamas lagery, turėjo gerą patirtį, savo patarimais buvo naudingas.

– Motiejau, kalės vaikas būsiu, jei neįrodysiu, kad esu vertas tavo pasitikėjimo, – dievagojosi jis.

Visi šyptelėjo.

Taip susitvarkius, joks pašalinis asmuo į brigadą prasibrauti negalėjo. Besiilsint, besikalbant patekėjo saulė. Kadangi dangus buvo giedras, ji greitai paskleidė šiltų spindulių. Saulei pakilus kiek aukščiau ir oras atšilo. Kaliniai, ilgą laiką kentę šaltį ir iki kaulų įgrisusį vagonų ratų dundesį, pasikeitusioje aplinkoje jautėsi smagiau. Jei ne kankinantis alkis, gyvenimas būtų pakenčiamas. Taip bent atrodė. Gerokai pailsėję sumanė pasidairyti po lagerį. Visa brigada vaikščiodami, trukdytų kitiems ir sau, todėl susiskirstė grupėmis po kelis žmones. Maždaug po valandos susitarė vėl susitikti, sugrįžti prie 6 barako. Aleksandras, Arvydas ir Motiejus išėjo drauge. Motiejui reikėjo užeiti į šeštą baraką – užregistruoti brigadą.

Lagerio zonos žemė buvo tarsi Palangos paplūdimio smėlis, jokio medelio, jokios žolytės. Eidami teritorijos pakraščiu atkreipė dėmesį į tualetą, kuriame buvo dvidešimt devynios angos. Prie kiekvienos angos ilgokos eilės žmonių. Vadinasi, zonoje žmonių daug. Kaip vėliau sužinojo, lagery buvo uždaryta 34 tūkstančiai žmonių. Nuo tualetų bjauriai dvokė. Laimė, kad nuo Ochotsko jūros vėjas pūtė, kvapą nešė ne į zoną, bet už tvoros. Zonoje buvo 6 barakai, tarsi didžiulės dvaro daržinės su keliais nedideliais langeliais šonuose. Savo barako komendanto nerado. Budėtojas pasakė, kad bus už pusvalandžio. Suėję į barako koridorėlį, nutarė palaukti. Čia stovėjo keliolika statinių, kampe sustatyta tiek pat stiprių lazdų. Kiek vėliau sužinojo – statinės ir lazdos kalinių maistui gabenti. Jį nešdavo speciali brigada, vadinamieji *pridurkai* arba *balandiorai*. Žinoma, jie visi iš kriminalinių. Besidairant pasirodė ir komendantas. Jis buvo plikagalvis, randuotu veidu, stambus, stipraus sudėjimo žmogus. Buvo iki pusės apsinuoginęs, iš įmitimo nepanašus į kalinį. Visas kūnas ištatuiruotas velniais, gyvatėmis, nuogomis moterimis – ko tik ten nebuvo! Jis atrodė tarsi vaikščiojanti paveikslų galerija.

Motiejus prisistatė kaip 688 brigados brigadininkas, norįs prisiregistruoti.

– *Česniak, suka*? – paklausė komendantas. Motiejus klausimo nesuprato, stovėjo ir tylėjo. – Frajeris, – konstatavo komendantas, buvo benueinąs, bet stabtelėjo ir riktelėjo, – Nevalnij, užrašyk tą frajerį ir paaiškink barako taisykles, – o pats garsiai pagadino orą, tuo pabrėždamas, kad pagarbos vertų žmonių čia nėra.

Nevalnij komendantą palydėjo iki durų.

Lageris Sibire, 1940–1960 m. Nuotrauka paimta iš www.limis.lt, © Kauno IX forto muziejus

– Ko seki kaip šuva iš paskos, daryk ką sakiau! – riktelėjo piktai šeimininkas.

Budintis, pagarbiai nusilenkęs sugrįžo ir jau piktai, kaip ir šeimininkas, ėmė aiškinti barako taisykles. Baigęs aiškinti pabrėžė:

– Žiūrėk, parazite, kad tavo brigada nedrįstų man barake šiukšlinti, kad dienos metu jų čia nė kojos nematyčiau. Pietums išmušus gongui (skambalui suskambėjus) nevėluokite, o tai liksite neriję. Atėję surasite savo statinę, šone surašyti brigadų numeriai. Turėkite indelius maistui. Duoną gausite prie pirmo barako, ten yra raikykla, supratai? O dabar eik, aš laiko neturiu.

Supratęs, kad vizitas baigtas, Motiejus išėjo.

– Na, ir valdžia! – išėję stebėjosi visi.

– Komendantas – tikras stribas, – pasakė Arvydas. – Išsimarginęs tarsi klounas.

Lagerio zona aptverta trimis spygliuotos vielos užtvaromis. Išorinė labai aukšta, viršus užlenktas į vidaus pusę. Antroji – kiek žemesnė. Tarp jų – maždaug dešimties metrų pločio kasdien purenamos žemės juosta, vadinama mirties zona. Apie tai byloja stambūs užrašai. Trečioji tvora, keli žingsniai nuo antrosios, neaukšta. Prie jos kaliniai galėjo prisiliesti. Kai kas net savo skarmalus buvo pasikabinę. Zonos kampuose ir per vidurį – bokšteliai su „krankliais“, apginkluotais prožektoriais ir kulkosvaidžiais. Ant tvorų daug įspėjamųjų ženklų, užrašų. Lagerio zona – stačiakampis, pailgas žemės sklypas. Zonos reljefas beveik lygus, tik šiaurinėje dalyje nedidelė aukštuma, už zonos pereinanti į aukštėjantį slėnį. Iš tos aukštumos

gerai matėsi Ochotsko jūra*. Priešingoje pusėje – enkavėdistų gyvenvietė. Namai vienaaukščiai, dideli kaip ir zonos barakai. Tikriausiai bendrabučiai, bet kur kas gražesni, patogesni, erdviais langais, mėlynai dažyti. Namai apsodinti medžiais. Kieme žioplinėjo uniformuoti enkavėdistai, buvo moterų ir vaikų. Ten buvo kitas gyvenimas, kitas pasaulis. Palyginus su kalinių lageriu – Olimpas, dievų rojus. Zonoje tekėjo du pamazgų ir srutų grioviai. Vienas nuo tualetų zonos pakraščiu tęsėsi vos ne iki pusės, kitas iš enkavėdistų gyvenvietės – vos ne per visą zoną. Prie dvokiančio griovio stovėjo šimtai alkanų žmonių. Įsibridę nuo kranto grabaliojo rankomis, ieškojo ko nors valgomo. Aplinkui daugybė musių ir kitų skraidančių, ropojančių vabzdžių. Bet kaliniai nekreipė į juos dėmesio. Suradę bulvės nuolupą, žuvies išnarą ar bet ką valgomo, apsišluostę į drabužius, čia pat valgė. Stebėtina buvo, kad prie tokios nešvaros kaliniai neužsikrečia dizenterija ar kita epidemine liga. Rytinėje zonos pusėje, kur buvo pagrindiniai vartai, lygiagrečiai su zona nutiestas plentas, vedantis į uostą ir geležinkelio stotį, iš kurios ir atėjo. Važiuodami sunkvežimiai kėlė debesis dulkių, kurių dauguma pasiekdavo ir zoną. Vakarinėje zonos pusėje, maždaug už šimto metrų ar daugiau, buvo kita kalinių zona – spec. lageris. Kaip vėliau sužinojo, joje kalėjo specialus kontingentas: buvę kariškiai, karo metu patekę vokiečiams, japonams į nelaisvę, o po karo panorę grįžti į tėvynę. Ten tvarka buvo geresnė, nes jie visi vieno likimo žmonės. Kriminalinių tarp jų nebuvo. Tarybų valdžia juos, kaip ir visus politinius, laikė tėvynės išdavikais.

Daug kas kalbėjo, kad juos nuo laisvo gyvenimo izoliavo ne už tai, kad pasidavė į nelaisvę. Į nelaisvę pateko ir labai narsių, Tarybų Sąjungai ištikimų karių, mūšyje netekę sąmonės arba sunkiai sužeistų. Bet Stalinas bijojo, kad jie sugrįžę, pasklidę po visą Sąjungą, papasakos visą tiesą apie matytą gyvenimą Vakaruose, kuris ir karo metu nuo tarybinio skyrėsi kaip diena nuo nakties. Ši tiesa buvo labai slepiama: spauda, radijas tik ir propagavo, kaip ten skursta, badauja kapitalistų išnaudojama liaudis. Siekdami apsidrausti nuo to ir sukišo visus į lagerius, neatsižvelgdami į laipsnius ir nuopelnus. O kad pateisintų save prieš visuomenę, apkaltino juos tėvynės išdavimu. Dabar jie ir sėdi kaip politiniai.

Pietinėje zonos dalyje – virtuvė. Ji nuo zonos atskirta vielos tvora, prie vartų stovėjo zonos milicininkai. Prie pagrindinių zonos vartų, kur buvo budinčių enkavėdistų būstinė, įrengtas gongas. Tai įkastas stulpas, prie jo, lyg kartuvėse, kabėjo metalinis automobilio diskas, šalia kabėjo ir metalinis strypas, kuriuo mušdavo gongą. Gongą mušdavo tris kartus: *padjom* – ryte keltis, *otboj* – vakare gulti ir pietums.

Vaikščiodami zonoje sutiko anksčiau čia atvežtų lietuvių. Apskritai, lietuvių čia buvo labai daug. Su viena lietuvių grupe susipažinome arčiau. Jie čia gyveno an-

* Tikriausiai matėsi Japonijos jūra, nes Ochotsko jūra yra kairiau už Sachalino salos.

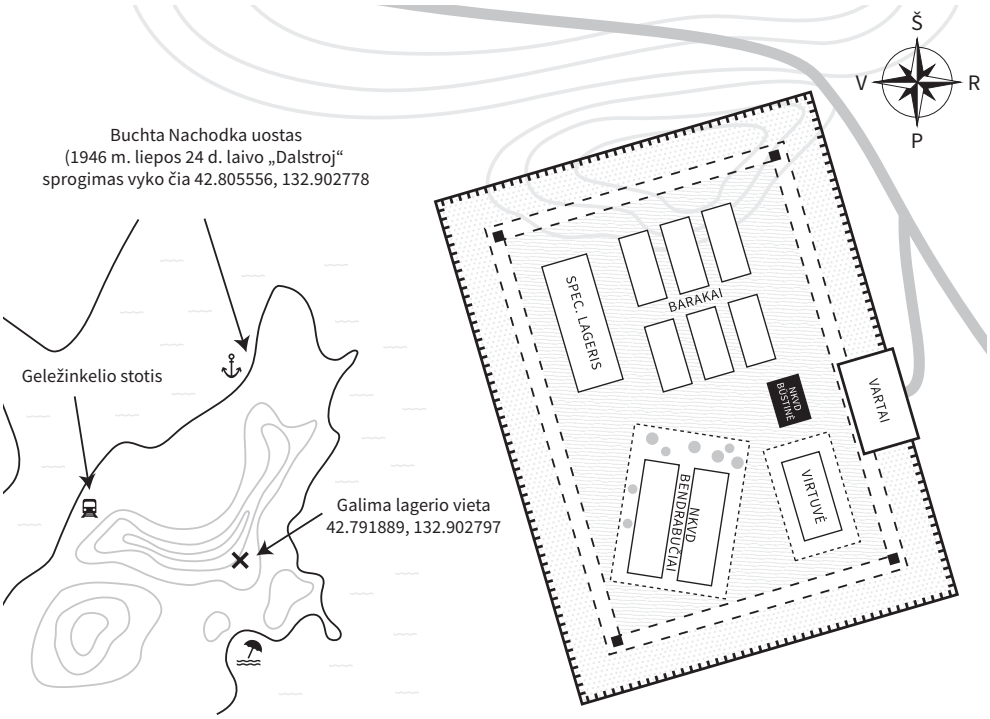

Galimas lagerio zonos išdėstymas ir vieta (42.791889, 132.902797, google žemėlapis, žiūrėtas 2021 m.). Pagal informaciją rastą internete, šioje įlankoje įvyko ir laivo „Dalstroj“ sprogimas 1946 m. liepos 24 d.

tras mėnuo, žinojo visas lagerio įmantrybes. Lagerio gyvenimo apibūdinimas naujokų nedžiugino. Aleksandras su keliais lietuviais susipažino asmeniškai: Jonu Gabrilavičiumi iš Kauno, Karoliu Čižiku iš Alytaus ir Juozu Sadausku iš Dzūkijos. Jį labai sudomino ir profesorius Rubikas, stambokas vyriškis, persirišęs per petį pakulinį maišą ir visada optimistiškai nusiteikęs. Įsikalbėjus ir jie patvirtino, kad maistui reikia turėti indelių. Jų neturint, maisto išdavėjai *balandiorai* gali maistą išpilti ant žemės ir niekam nepasiskųsi. Motiejus, Arvydas ir dauguma kitų buvo pasiėmę dubenėlius iš vagono, o Aleksandras nieko neturėjo. Jam susirūpinus, iš kur gauti bent kokį indelį, naujas pažįstamas Gabrilavičius padovanojo kareiviško indo dangtelį. Duodamas liepė saugoti, nes čia kriminaliniai viską vagia.

Sugrįžę iš pasivaikščiojimo, brigadą rado jau susirinkusią. Visi dalijosi įspūdžiais, kas ką girdėjo, ką matė. Juozas Žarkaitis, dzūkas iš Pamerkio kaimo, pasigyrė susitikęs net pažįstamą kaimyną, buvusį mokytoją, kuris apibūdino jam zonos valdžią ir tvarką ir kaip juos atskirti – kieno kokios pareigos.

Zonos vyriausioji valdžia – lagerio komendantas. Jis kalinys, labai žiaurus recidyvistas ir įgaliojimus turi ne mažesnius nei Stalinas Kremliuje. Jo pavaduotojai – barakų komendantai, taip pat recidyvistai – žmogžudžiai ir kiti nusikaltėliai. Be

barakų komendantų, lagerio komendantas dar turi du įgaliotinius. Vienas rūpinasi lagerio mityba, jam priklauso virtuvė, *balandiorai* ir duonraikykla. Kitas prižiūri lageryje tvarką. Jam priklauso arba milicija, kuri taip pat susideda iš baisių galvažudžių ir mirtininkų, arba sanitarų brigada, kurie rytais surenka ir nugabena prie vartų lavonus. Ryte, nuėję prie vartų, galėsime sužinoti, kiek giltinė per naktį prišienavo.

– Atkreipkite dėmesį į milicininkus, – pabrėžė Žarkaitis, – tai žvėrys žmonių pavidalu. Sutiksite pridurką su raudonu raiščiu ant rankos, vidury raidė „M“ – traukitės iš kelio. Tie niekšai panašūs į Lietuvos stribus – nepasigailės. Jų yra labai daug ir visi ginkluoti kietmedžio lazdomis. Jie gali už nieką sumušti arba visai užmušti. Ir jokios atsakomybės.

– Kaip tuos viršininkus atpažinti? – paklausė Arvydas.

– Juk sakiau, kad raiščius ant rankovių nešioja. Iš raidžių atskirsi: „M“ – milicininkas, „BK“ – barako komendantas, „I“ – įgaliotinis, „S“ – sanitaras.

– Be juokų, vyrai, su ta valdžia reikia skaitytis. Ilgiau čia gyvenantys įsitikino, kad visą lagerio valdymą enkavėdistai perdavė į recidyvistų rankas. Jie gali sumušti, užmušti – niekam nepasiskųsi. Dešimčių tūkstančių žmonių likimai patikėti jiems, – pritarė ir Motiejus.

Juozas ir kiti „pasigyrė“ buvę ir prie vartų, matę šios nakties aukas. Gulėjo aštuoniasdešimt aštuoni lavonai. Besikalbant pasigirdo gongas, skelbė pietus.

– Na, vyručiai, kelkim, pasižiūrėsim, kuo mus vaišins svetingieji komendantai, – paragino Motiejus.

Priminus valgį, suaktyvėjo alkis, kuris kalinių niekada neapleisdavo. O šiuo metu, nevalgius beveik visą parą – ypač.

Prie 6-ojo barako rinkosi visos jam priskirtos brigados. Tai šimtas ar daugiau brigadų. Daugiau kaip penki tūkstančiai kalinių. Tokia gausybė sudarė kamšatį. Kilo chaotiškas triukšmas. Milicininkai perrėkdami šaukė brigadas pagal numerius. Motiejaus brigada Nr. 688 eilėje buvo trylikta. Po pusvalandžio nuo virtuvės pusės pasigirdo kitas triukšmas: milicininkai, keikdami kalinius šlykščiausiais žodžiais ir mušdami juos, laisvino *balandiorams* kelią, kurie, lyg kupranugarių karavanas, nešė sunkias statines. Motiejus su Arvydu, braudamiesi pro žmones, ieškojo savos statinės. Visos statinės margavo baltais numeriais, bet savo Nr. 688 nerado. Galiausiai pastebėjo kreida užrašyta ant vienos statinės. Prie jos brigada ir nuėjo. Kadangi prie barako vietos maža, brigados stovėjo susiglaudusios. Arčiausiai prie statinės stovinti brigada rikiavosi į eilę. Kitos pagal paskelbtą eilę – paskui ją. Motiejaus brigadai rikiuotis buvo dar anksti, todėl stovėjo nuošaly ir viską stebėjo.

Netrukus atėjo dalytojai, vadinami balandiorais. Visi nešėsi po samtį, lentelę ir po puskibirį vandens. Jie samčius sumetė į statines su pilka mase, kibirus pastatė prie statinių ir išdidžiai dairėsi į besibūriuojančius alkanus kalinius. Vieni, lyg ledo ritulininkų vartininkai, kojomis mindami lyginosi prie statinių stovėjimo vi-

etas, kiti, išsiėmę popierių ir machorkos, neskubėdami sukosi suktines. O alkana minia nerimavo, kentėdama alkio kančias, laukė greičiau pajusti, nors ir šlykštaus, lagerinio maisto skonį savo gomuryje. Bet *balandiorai* neskubėjo, pasikalbėjo su komendantu, milicininkais, tarpusavy pajuokavo, tik po to ėmėsi darbo. Iš šalies stebint atrodė, kad jie specialiai taip dirbo, norėdami ilgiau pakankinti išbadėjusius žmones. Tarsi tas teiktų jiems savotišką malonumą.

Pradėjus, barako prižiūrėtojas atnešė du medinius kibirus. Dalytojas vieną prikrovė *balandos*, kuri šiandien buvo tiršta kaip košė, o kitą pripylė virinto vandens, tai – barako tarnybai. Kibirus nunešus, pradėjo dalyti ir kaliniams. Kaliniai, eidami pro statinę, pakišo savo indelius. *Balandioras*, pamirkęs samtį į vandenį, pakabinęs košės, nubraukęs lentele jos kaupą, sukrėtė į kalinio indelį. Kurie turėjo du indelius, tai į antrą kitas *balandioras* įpylė samtelį virinto, dar šilto vandens. Kuris atskiro indelio neturėjo, vandens pylė į košę – *balandą*. Davinio norma buvo 300 gramų balandos ir 200 gramų vandens. *Balandiorai* įgūdžių nestokojo, dirbo sparčiai. Bet ir nesiderino prie žmonių: kurio siauresnis indelis arba nevykusiai pakišo – dalis balandos nudribo ant žemės. Nukritusios paimti neleido, eilė turėjo judėti nesustodama. Kaliniui prarasti nors šaukštą balandos buvo labai gaila, bet, bijodami milicininkų smurto, liūdnai pasižiūrėję į nudribusią košę, pasišalindavo. Buvo kalinių, kurie visai indelio neturėjo. Jie savo balandą atsiimdavo į kepurę, skudurėlį ar ištiestus delnus. Praeinančius brigados žmones skaičiavo milicininkas ir šalia jo stovintis brigadininkas. Pastarasis turėjo akylai stebėti, kad neįsimaišytų pašalinių. Praleidęs nors vieną, pats likdavo be balandos. Pagal nusistovėjusią tvarką brigadininkai savo indelius pakišdavo paskutiniai. *Balandiorai* brigadininkui pakabindavo samtį su kaupu ir jo nenubraukdavo, taip pripažindami, kad brigadininkas visgi valdžia. Bet kartais ir ta valdžia nukentėdavo. Gal devintai brigadai atsiimant maistą, brigadininkas nepastebėjo, kad įsimaišęs svetimas pasisavino vieną porciją. Brigadininkas liko nevalgęs. Nors ir labai prašė, milicininkai liepė greičiau pasitraukti, netrukdyti. Jam vis dar prašant, milicininkai „pavaišino“ lazdų smūgiais, o ne balanda, patys šaipydamiesi: „Ar jau sotus?“ Kaliniai, tai matydami, suprato, kad ir brigadininko pareigos atsakingos, savaime augo jų autoritetas. Bet jei brigadininkui pasisekdavo laiku demaskuoti sukčių, tas atkentėdavo su kaupu. Milicininkai, keliese sušokę, mušdavo lazdomis tol, kol be sąmonės krisdavo, arba negyvai užmušdavo. Pirmą tokį reginį Motiejaus brigada matė kaimyninėje brigadoje. Ten jaunas ruselis vagišius bandė įsibrauti į svetimą eilę, bet išaiškintas buvo žiauriai nubaustas.

Laukdamas eilės, Aleksandras stebėjo *balandiorus* ir visą lagerio valdžią. Visi iki juosmens apsinuoginę, gerai įmitę, stiprūs vyrai. Nepanašu, kad jie kaliniai. Visi lyg vieno tatuiruoti. Daugelio kūnai ir veidai – randais išmarginti, matėsi, kad lageryje jiems ne pirmiena.

Greitai išsirikiavo ir Motiejaus brigada. Vienas kriminalinis, neturėdamas indo vandeniui, vadinamu arbata, o su koše nepanoręs maišyti, paklausė, ar negalėtų vandens gauti vėliau, pakartotinai stojęs į eilę.

– Kam tau laukti kol pavalgysi, paskui vėl į eilę stoti, geriau imk dabar, – pasakė *balandioras*, šliūkštelėdamas arbatą į veidą.

Kalinys užpiltomis akimis, nieko nematydamas, sukaliojosi vietoje. Kitas *balandioras* sukratė jam ant galvos du samčius košės.

– Dabar jau sotus? – paklausė abu, leipdami juokais.

Ta išmonė prajuokino ir milicininkus. Jie nesudraudė savivaliautojų *balandiorų*, bet patys pritarė – juokėsi.

Kitą dieną, pasikartojus panašiai situacijai, nesusivaldęs kalinys turimu indu smogė *balandiorui* į veidą, pats isteriškai šaukdamas:

– Niekšai! Nutukę buržujai! Iš ko jūs tyčiojatės? Aš Stalingrado mūšyje ordinus gavau, jus nuo fašistų gyniau! Nususius žiurkės, o jūs?

Bet savo oratorijos nebaigė. Supuolė keli milicininkai ir nutildė jį lazdų smūgiais. Mušė tol, kol neliko gyvybės požymių. Užmuštąjį, komendanto paliepimu, specialioji brigada nugabeno prie vartų.

Kaliniai, matydami tą smurtą, suprato – priešintis čia beprasmiška. Tas nelaimingasis, jei atgautų gyvybę, ar benorėtų girtis nuopelnais prie Stalingrado. Matydami tuos žiaurumus, niekas nebedrįso žodžio prieš ištarti. Recidyvistai, enkavėdistų globojami, įgiję neribotą valdžią, buvo žiaurumo ir cinizmo įsikūnijimas. Jie visi buvo sotūs, stiprūs, ginkluoti lazdomis, galėjo šimtus užmušti, jų niekas nebaustų, tikriausiai net nepaklaustų, kodėl taip padarė, todėl ir siautėjo kaip norėjo.

Motiejaus brigadoje taip pat ne visi turėjo indelius. Neturintys ištiesdavo skudurėlį ar delnus. Laimė, kad balanda nekaršta – nenuplikino rankų. Vadinamos arbatos daug kas negalėjo paimti, nors gerti visi norėjo.

Vėliau reikalai pasitaisė. Susiderinę su kitomis lietuvių brigadomis, skolinosi vieni iš kitų indelius, problemos jau nebuvo. Blogiausia buvo su nakvyne. Esant pusnuogiams, neturint kuo pasikloti nei užsikloti, gulėti ant grynos žemės, kartais dar gruodo kaustomos, buvo labai šalta. Laimė, kad nors pirmosios naktys buvo šiltesnės, žmonės iš po varginančios kelionės nors kiek pailsėjo. Po kelių dienų, papūtus vėjui nuo Japonijos jūros, oras labai atvėso, vakare pasidarė kur kas šalčiau nei pirmomis dienomis. Naktį nuo gruodo apšarmodavo žemė, šaltas vėjas pūtė. Tokią naktį pusnuogiams likti po atviru dangumi buvo savižudybė. Brigada pabandė į baraką patekti, bet veltui. Nujausdamos šaltį, barakus iš anksto užpildė kitos brigados. Jie buvo sausakimšai užgrūsti. Nieko daugiau neliko, kaip ruoštis nakvynei lauke, po atviru dangumi. Bandė susirasti nors kokią užuovėją. Bet kol jie šturmavo baraką, kitos brigados užėmė ir patogesnes užuovėjas. Kiek laisvesnė vieta liko jūros pusėje, atvira vėjams. Kad nors kiek apsisaugotų nuo šalto vėjo, kaip ir kitos

brigados, susikasė nuo jūros pusės pusmetrio aukščio smėlio pylimą. Darbą atliko nuogomis rankomis. Efektas buvo – vėją truputį sulaikė. Nutarė klotis bendrą guolį ir gulti labai glaustai, vienas kitą apsikabinant. Taip susiorganizavus, dar liko šis tas ir užsikloti. Aleksandras su Arvydu pastebėjo, kad buvęs vagono seniūnas, atėmęs kalinių drabužius, taikosi atsigulti į vidurį, kur šilčiau.

– Jam tai nepraeis, – pasakė Motiejus, paliepęs gulti nuo krašto.

Raudonplaukis ketino protestuoti, bet apsigalvojęs nuėjo ir atsigulė iš krašto.

– Ar jūsų brigadoje yra „skeltanagių"? – pasiteiravo galvūgalyje gulėjusi kita lietuvių brigada. „Skeltanagiais" vadindavo rusus.

– Vo kap, be skeltanagių ne veins gaspadorius neapsiet, turem ir mes, – pasakė žemaitis Jogaudas ir visi smagiai nusijuokė.

Suskambo gongas, skelbdamas *otboj* – laikas gulti.

– Kaimynai, greičiau gulkitės, – patarė anksčiau čia gyvenantys lietuviai. – Gongui nuskambėjus, pasirodys „faraonai", radę nesugulusius, nepagailės.

Visi sukruto gultis, patys dairydamiesi į vartų pusę, iš kur turėjo pasirodyti „faraonai" (milicininkai).

Aleksandras, prieš guldamas, apžvelgė lagerio zoną, kuri visa buvo užgulta kalinių. Dieną, kaliniams vaikščiojant ar sėdint, atrodė, kad ir vietos buvo daugiau. Dabar visiems sugulus, net takų praėjimui neliko. Naktį į tualetą reikėtų gyvų žmonių tiltu eiti.

Vos spėjus sugulti ir „faraonai" pasirodė. Nesant laisvų praėjimų, jie nesaugodami mynė ant gyvų žmonių: kam ant galvos, krūtinės ar pilvo. Jie ėjo neskubėdami, dairydamiesi į šonus, bene pamatys kur netvarką, nesugulusius. O kad po jais gyvi žmonės, nekreipė nė mažiausio dėmesio. Bandžiusius protestuoti už mindžiojimą, grubiai iškeikdavo, aktyviuosius nuramindavo lazdų smūgiais.

Jie ėjo šešiese – savimi pasitikintys žaliūkai. Neginčijamo prioriteto įrodymui sukaliodami rankose nešėsi kietmedžio lazdas. Iš jų randuotų veidų ir tatuiruotų rankų dvelkė žiaurumas ir cinizmas. Krauju pasruvusios akys degė neapykanta, panieka visai šiai gyvų lavonų masei. Nors ir patys kaliniai, bet jie – išskirtinė kasta, juos globoja enkavėdistai. Tie žmonės, gyvendami lageryje ir norėdami kitų sąskaita susidaryti sau palankesnes sąlygas, noriai tarnavo enkavėdistams ir lagerio valdžiai. Įsiteikdami šeimininkams, jie buvo bjauresni už pikčiausius žvėris. Savo žiaurumu jie įvarydavo kaliniams paniškos baimės. Enkavėdistams tokie tarnai tiko, buvo labai naudingi, todėl globojo juos ir laikė savais žmonėmis.

„Faraonai" praėjo ir pro Motiejaus brigadą, bet čia visi gulėjo, pažeidimų nerado. Toliau už Motiejaus brigados vienas kalinys labai kosėjo. Jis kosėjo ir dieną. Aleksandras buvo spėjęs jį įsidėmėti. Matyt, žmogus sirgo plaučių ar bronchų liga. Jo kosulys buvo agresyvus, dusinantis. Artėjant „faraonams", jis tvardėsi nekosėti, bet neilgam – užėjus priepuoliui, vėl ėmė kosėti. Gulomis jam buvo sunku kosėti,

jis tai darė pasirėmęs alkūnėmis, pusiau sėdomis. Sužvėrėję tvarkdariai nepraėjo jo nepastebėję – įsakė gultis ir nutilti. Bet sergantis žmogus kosėjo ir atsigulęs, net dar daugiau. Prišokę dviese nelaimingąjį ėmė mušti lazdomis.

– Nutilk, gyvate, kirmine prakeiktas, netrukdyk „frajeriams“ miegoti, – keikė mušdami.

Žmogelis, nenustojęs kosėti, ėmė keistai inkšti. Iškėlęs kaulėtas rankas, bandė nuo smūgių prisidengti, bet nesėkmingai – pusiau be sąmonės sudribo. Vienas stambaus sudėjimo sadistas šoktelėjo jam ant krūtinės, net pasigirdo, kaip trakštelėjo kaulai, žmogus nurimo. Sadistai nuėjo juokdamiesi, kad tas jau nebetrukdys kitiems miegoti.

„Faraonams“ nuėjus ir nutilus šurmuliui, girdėjosi Japonijos jūros ošimas. Jūra buvo netoli, gal kilometras ar mažiau, todėl gerai girdėjosi jos alsavimas. Toli jūroje suūkė laivo sirena. Laivo žiburiai buvo matyti ir iš lagerio zonos. Jis plaukė uosto link. Tikriausiai gabeno naują vergų etapą. Sutemus, nors dangus buvo giedras, žvaigždės matėsi, vėjas, atnešantis sūrų jūros kvapą, pastebimai stiprėjo. Netrukus sukilo audra. Susiūbavo, subraškėjo stulpuose žibintai. Įsisiautėjęs vėjas nešė smėlį, apipildamas gulinčiuosius. Laimė, kad visa zona tankiai užgulta, mažai jo sukelti galėjo. Aleksandras, saugodamas akis nuo landaus smėlio, užsimerkė ir bandė užmigti, bet miegas neėmė. Audrai sukilus, oras dar labiau atvėso, kaliniai ir susiglaudę drebėjo lyg epušės lapai. Aleksandras, nors ir labai spaudėsi apkabinęs kaimyną, bet sušilti negalėjo. Gal valandą ar daugiau gulėjo, įsiklausydamas į vėjo gausmą ir kaskart vis aiškiau girdimą jūros ošimą. Vėliau nuovargis nugalėjo.

Pabudo po vidurnakčio. Jį išbudino besikuisdami kaimynai. Nemiegančių buvo ir daugiau. Kai kurie patyliukais kalbėjosi, skundėsi labai sušalę. Vėjas buvo aprimęs, bet naktis šalta. Visus krėtė drebulys. Labiausiai šalo šonas, lietęs žemę. Kadangi ir kiti tą patį jautė, sutartinai apsivertė ant kito šono. Nors glaudėsi vienas prie kito kiek galėdami arčiau, bet išsekinti kūnai nešildė, užmigti nebegalėjo. Tįsojo virpėdami ir laukė ryto. Bet laukiant laikas slinko labai lėtai.

14

Įpusėjus kelionei, laivo keleiviai pavargo. Pabodo vaikščiojimas į denį ir kalbos su kaimynais. Pavalgę pietus, dauguma griūdavo pogulio. Taip darydavo ir Aleksandras.

Kartą jį pažadino latvis Lapinis:

– Aleksandrai, miegi?

– Žinoma, kad nemiegu, jei prikėlei.

– Tu nematei ir nežinai, koks karas denyje vyko.

– Kas mušėsi?

– Kaip tu manai, kas galėjo muštis? Kovėsi vagys su vagimis. Vagys, gavę nuo čečėnų pylos, nebedrįso iš pašalinių vogti, pradėjo vieni iš kitų savintis. Dėl to ir susipešė. Tu neįsivaizduoji, kas ten dėjosi. Vieną vagį už borto išmetė, jūrininkai vos ištraukė. Subėgę jūrininkai bandė išskirti, bet ir tie nieko nepadėjo. Vėliau vandens *brondspoitu* numalšino. Bet ir stiprumas vandens srovės: kai duos kuriam, tas ir lekia tarsi šiukšlė plaunama. Atsikėlęs muštis nebenorėjo. Kelis vagis areštavo, nuvarė ir kažkur uždarė.

– Gerai, taip jiems ir reikia, – pritarė Juška ir apgailestavo nematęs smagaus reginio – kaip vagys muša vagis už vagystę.

Politiniai kriminalinių nekentė kaip maro, nes jie ir laisvėje darė niekšybes. Jiems apvogti, nužudyti žmogų, net savo geriausią draugą, buvo vieni niekai. Peveke neseniai visus sujaudino žiaurus atsitikimas. Vagis už kelis rublius nužudė savo geriausią draugą, dargi sesers sužadėtinį.

•

Kasyklos Krasnoarmeisk lageryje, kur ir Juška kalėjo, gyveno barake du geri draugai kriminaliniai – Jurka ir Nikolajus. Jie save laikė vagimis *čėsniakais*: iš vieno indo valgė, vienu duonos kąsniu dalijosi, gyveno labai draugiškai. Išsilaisvinęs Jurka išvažiavo į Peveką, įsidarbino, kur ir Aleksandras dirbo, autoįmonėje kėbulininku, gyveno tame pačiame bendrabutyje. Pavasariop, atbuvęs bausmę, atvažiavo ir Nikolajus. Jurka paprašė barako gyventojų, kur viename kambaryje gyveno šešiolika vyrų, kad leistų ir Nikolajui apsigyventi, gulės jie vienoje lovoje. Kaimynai sutiko. Tuodu su kaimynais sugyveno gražiai, o tarpusavyje – tarsi broliai. Jie buvo nutarę, kad, sugrįžę į namus, susigiminiuos, apsikeis seserimis. Jau keleri metai vienas su kito seserimi susirašinėjo, turėjo jų nuotraukas. Pavasarį prasidėjus oro transporto navigacijai, Nikolajus, turėdamas kelionei pinigų, panoro išvažiuoti į namus pas mylimąją. Nepolitiniai galėjo išvažiuoti bet kada, leidimą gavo. Bendrabučio kaimynai surengė iškilmingas išleistuves. Kelionei sudėjo tūkstantį rublių, įpareigojo už juos namuose surengti balių, sukviesti jaunimą, ypač merginas. Papasakoti joms apie išsiilgusius jų Čiukotkoje vaikinus, gražiausiųjų atsiųsti adresus. Nikolajus išvažiavo patenkintas, pažadėjęs prašymus įvykdyti. Peveko oro uostas nuo gyvenvietės – apie penkiolika kilometrų. Daugiau kaip iki puskelio lydėjo visi. Likus keliems kilometrams, paliko vienu du su Jurka. Nutarė: tegul giminaičiai, likę vieni, pasikalbės, aptars reikalus. Pavakary Jurka sugrįžęs papasakojo, kaip Nikolajus sėdęs į lėktuvą, nuo laiptelių pamojavęs ranka išskrido. „Na ir laimingai jam. Dabar, Jurka, lauk Nikolajaus ir

Natašos vestuvinės nuotraukos“, – juokavo draugai.

Prabėgo mėnuo ir kitas, o laiškų nei nuotraukų iš Nikolajaus nebuvo. Net neparašė ar už įduotus pinigus puotą surengė ar ne. Kai kurie ėmė šaipytis iš Jurkos, kad Nikolajus, užvažiavęs pas seserį, pergulėjo naktį kitą ir paliko ją. Susirado kur turtingą našlę ir gyvena sau laimingas. „O tu sugrįžęs rasi Natašą storėjančią.“ Priminus Nikolajų Jurka pykdavo, nenorėdavo net kalbėti apie jį. Kaimynai užjautė jį. Suprato, kad nemalonu patirti draugo išdavystę.

Kartą į bendrabutį atnešė Jurkai laišką. Jurka buvo darbe. Vaikinai supratę, kad laiškas nuo sesers, smalsaudami sumanė jį atplėšti ir perskaityti, sužinoti apie Nikolajų. Atsirado gudruolių, kurie laišką išėmė iš voko neatplėšę. Sesuo labai susirūpinusi, kas nutiko Nikolajui, kodėl, kaip žadėjo, neatvažiuoja ir net neberašo. Laiškas dvelkė merginos meile ir nerimu. Laišką vėl sutvarkę, vakare įteikė Jurkai. Visi buvo Nikolajumi pasipiktinę, laukė, ką Jurka pasakys. Visus kankino mįslė, kas jam nutiko, gal kelionėj vėl areštavo? Kodėl neužvažiavo pas Natašą ir net draugams nerašo? Juk jo paties prisipažinimu, Čiukotką palieko vien dėl Natašos.

Jurka, perskaitęs laišką, suplėšė į smulkias skiauteles ir sumetė į krosnį. Paklaustas, ar buvo Nikolajus atvažiavęs pas Natašą, Jurka nenorom sumelavo, kad buvo, bet vėl išvažiavo. Ir nutilo. Jurkos melas iš dalies stebino, bet kartu ir pateisino jį – sunku susitaikyti su draugo išdavyste.

Liepos pradžioje medžiotojai surado tundros oloje žvėrių apgraužtą lavoną. Žiemos metu daug kas tundroje pasiklysdavo ir žūdavo. Čiukotkoje žmogaus mirtis nėra naujiena. Po savaitės į bendrabutį atėjo milicijos pareigūnai, klausinėjo apie Nikolajaus išvažiavimą: kada išvažiavo, kas lydėjo. Iš lydėjusių reikalavo raštiškų paaiškinimų. Kaip buvo, taip visi ir parašė. Pareigūnams išėjus, kaimynai svarstė, kas nutiko Nikolajui? Nejaugi kelyje jis vėl apsivogė ir pasodino? Žmogelis ir iki namų nenuvažiavo. Todėl ir pas Natašą nebuvo. Laukė sugrįžtant iš darbo Jurkos, gal daugiau ką paaiškins. Jurka tą dieną negrįžo. Kitą dieną sužinojo, kad Jurka areštuotas. Jį išsivedė tiesiog iš darbo. Paaiškėjo ir Nikolajaus „išdavystė“: jį lydėdamas už kelis rublius nužudė būsimasis giminaitis Jurka. Nužudė sesers sužadėtinį už niekingą 2600 rublių sumą. Ta suma Čiukotkoje nedidelė, ją per vieną mėnesį uždirbdavo eilinis darbininkas. Vėliau paaiškėjo ir nužudymo smulkmenos: Jurka, likęs vienas su Nikolajumi, nuviliojo jį puskilometrį į šoną, kad paskutinį kartą pasigėrėtų įdomiu Čiukotkos gamtovaizdžiu, stačiomis olomis, giliais tarpekliais. Pritaikęs momentą, nustūmė į prarają. Pastarajam užsimušus, paėmė pinigus, dokumentus, sesers laiškus ir nuotraukas. Pinigus pasisavinęs, visa kita sudegino. Kad Nikolajaus neatpažintų, olos gabalu sudarkė jo veidą, sutrupino kaukolę. Oloje apkrovęs akmenimis užmaskavo. Palaukęs, kol lėktuvas išskris, sugrįžo namo.

Tai tokia vagių moralė: už kelis skatikus nužudė draugą – sesers sužadėtinį.

•

Kitą dieną laivas vėl išplaukė iš ledų. Įsisiautėjusi audra laivą mėtė kaip skiedrelę, keleiviai ėmė nuogąstauti, bet jūrininkai sakė, kad čia tik pradžia, tikroji audra prasidės po kelių valandų. Jie tvirtino denyje krovinius, tikrino bokštų lynų įtempimą. Ruošė ir triumą: atėję jūrininkai tvirtino gultų stulpus. Išeidami pasakė, kad pradėjus gultams judėti, tuoj pat juos apleistų, pereitų ant grindų arba susitalpintų kituose gultuose. Jūrininkų kalbos išsipildė – naktį įsisiautėjo iki šiol keleiviams neregėta audra. Laivas virpėjo, drebėjo ir triume sėdint buvo jaučiama, kaip bangos ritasi per laivo denį. Nors anga į triumą uždaryta, bet bangos besirisdamos šliūkštelėdavo vandens ir į triumo vidų. Baikštesnieji keleiviai labai išgyveno. Nejaukiai jautėsi ir Aleksandras. Momentais atrodė, kad laivas neatlaikęs subyrės, vienu metu viskas baigsis, nebeteks išvysti ir brangiosios Lietuvos, namų. Žinant, kad greitai grįš į tėvynę ir praeityje likęs ilgas kančių kelias, mirti niekas nenorėjo. Bet suprato ir tai, kad nuo jo ar bent vieno čia esančio niekas nepriklauso. Jei laivui skirta skęsti – nuskęs, jei išlikti – išliks. Apsivertęs ant kito šono bandė užmigti, bet miegui trukdė audros keliamas triukšmas, trukdė ir prisiminimai. Jis vėl mintimis nuklydo į praeitį.

•

Prieš aušrą pasidarė nepakeliamai šalta. Nuo drebulio kaliniams dantys barškėjo. Išaušus visi pastebėjo, kad aplinkui žemė baltu šerkšnu padengta. Naktį buvo stiproka šalna. Sušalę kaliniai norėjo keltis, judėti, kad nors kiek sušiltų, bet leidimo keltis (gongo) vis dar nebuvo. O jam nesuskambėjus, keltis nevalia. Apie tai bylojo plakatai, užrašai. Gąsdino ir matytas vakarykštis lagerio milicininkų žiaurumas. Nepakęsdami šalčio, pagal komandą pradėjo gulėdami raivytis, bet sušilti nepavyko. Šaldami gal ne vienas prisiminė namuose, Lietuvoje, likusią šiltą minkštą lovą. Kaip gera būdavo miegoti ant šieno, ypač lyjant! Guli, šilta ir šienas kvepia, o į stogą barbena stambialašis lietus. Tas monotoniškas jo barbenimas žmogų liūliuote užliūliuoja. Taip besvajojant suskambo ir gongas. Jo dūžiai skambėjo garsiai, bet kurį miegalių prikėlė. Sujudo, sukruto lageris, tarsi sukiršintas skruzdėlynas. Kaliniai stumdėsi, šokinėjo ar bet kaip judėjo – norėjo sušilti. Bet sušilti pusnuogiams sekėsi sunkiai, nes vėl papūtęs jūros vėjas nešė šaltas oro sroves. Daugiausia šaltį kentėjo tokie kaip Aleksandras, kurie ant sulysusio kūno teturėjo vos kelis suplyšusius skarmalus. Pasidairius aplink, tokių buvo dauguma. Juos visus buvo apiplėšę kriminaliniai nusikaltėliai, enkavėdistų parankiniai. Kad nesušaltų stovėdami vietoje, Aleksandras su Arvydu išėjo pasivaikščioti. Braunantis tarp žmonių buvo šiek tiek šilčiau. Užsuko prie vartų pasižiūrėti, koks giltinės derlius po tokios šaltos

nakties. Rezultatai siaubingi. Nors buvo ankstyvas rytas, mirtininkų brigada darbą tik pradėjo, bet prie vartų jau gulėjo šešiasdešimt lavonų ir vis dar gabeno. Aleksandras, žiūrėdamas į lavonus, prisiminė ir tą nelaimingąjį, kuris vakare labai kosėjo. Jis taip pat gulėjo eilėje, nebejausdamas šalčio, alkio, nei krūtinę draskančio kosulio. Mirusieji visi gulėjo ramūs, abejingi kančioms ir žiaurumui. Kiek per parą mirdavo žmonių, valdžia neskaičiavo. Nežinojo apie tai ir už zonos gyvenantys žmonės. Rytais, kol lavonus išgabendavo, milicininkai vaikydavo kalinius, neleisdavo arti prieiti. Bet kaliniai savo žuvusius draugus suskaičiuodavo visus lig vieno. Buvo kalinių, kurie tuos duomenis rinko, užrašinėjo, manydami, kad gal kada nors perduos į laisvę. Daugiausia tai darė ukrainiečiai politiniai ir vokiečiai. Nors rašymo priemonių ir popieriaus kaliniai neturėjo, svarbiausius gyvenimo įvykius pasižymėdavo ant marmurinių plokštelių, skaldos atplaišų, kurių čia buvo apstu. Surašę ir nutaikę progą, mesdavo toliau už tvoros, kelio link, gal koks praeivis atkreips dėmesį, pakels. Per tokį laiškų gausumą buvo tikimybė, kad sužinos ir laisvasis pasaulis apie enkavėdistų vykdomą genocidą. Buvo gabių kalinių amatininkų, net juvelyrų. Kai kurių darbais ir laisvėje specialistai stebėtųsi. Svarbiausia, kad tie juvelyrai dirbdavo be menkiausio įrankio. Vietoje įrankių naudodavo stiklo šukeles, vielos gabalėlį. Tais paprasčiausiais įrankiais pagamindavo nuostabių kūrinėlių: centimetro ar kelių dydžio kryželius, Vyčio ženklelius. Į juos mikroskopinėmis raidėmis įrašydavo visą „Tėve mūsų“ maldelę ar Lietuvos himno posmelį. Tiesiog stebėtina, kad žmogus iš nieko pagamindavo tokius gražius, sudėtingus darbelius. Vienas tokių retų meistrų buvo jaunas vaikinas iš Šiaulių. Jis buvo pasigaminęs net originalų antspaudą. Ketino, gavęs kur popieriaus ir rašymo priemonę, pasigaminti dokumentų, kad gali išeiti iš lagerio. Žinant jo gabumus, galima buvo tuo tikėti. Bet vargšas greitai žuvo. Jį nužudė kriminaliniai.

Kartą kriminaliniai pastebėjo jį turint gražų kryželį, panoro atimti. Vaikinas nepanoro, kad Dievo ženklas patektų į niekšo rankas. Kryželio jam nedavė ir, suprasdamas, kad neišsaugos, jėga iš jo atims, nusviedė kryželį į mirties zoną. Banditas įpykęs jį peiliu nudūrė. Vagys – *blatniakai* – mėgdavo nešioti pakaklėje kryželius, bet ne dėl tikėjimo, o dėl šaunumo.

Vaikščiodami po zoną, Aleksandras su Arvydu sužinojo, kad už tualetų, kampe, vyksta zonos turgus. Vieni parduoda, kiti perka įvairius skarmalus, net rūkalų buvo. Pinigų zonoje nebuvo – viskas mainais, daugiausia į maisto produktus, vandenį. Ėjo į apyvartą ir gaunama balanda. Kainos tokios: vokiška milinė – 3 normos duonos, litras vandens – 1 duonos norma, tabako machorkos suktinė – taip pat 1 duonos norma. Duona ir apskritai maistas pavadavo pinigus.

Aleksandro apsiaustas buvo labai plonas ir suplyšęs, apačioje neturėjo nei baltinių, nei palaidinės ar megztinio, jis visą laiką, ypač naktimis, kentėdavo nuo šalčio. Panoro įsigyti vokišką milinę, bet jai reikėjo sutaupyti 3 normas duonos.

Kurį laiką svarstęs, nutarė geriau tris dienas būti be duonos, badauti, bet nors patogiai šiltai išsimiegos. Jau šios dienos duonos nevalgė, atidėjo milinei.

Sumanyti buvo lengva, bet įgyvendinti sunku, labai sunku. Lagerio duonos norma buvo mažas gabalėlis ir ta pati dažniausiai žalia, glitni kaip molis. 200 gramų kukurūzinės, nevalytos su sėlenomis balandos ir tiek pat virinto vandens – tai visos paros maistas. Skaičiuojant kalorijomis, kalinio norma buvo vos gyvybei palaikyti. Todėl išgyventi tris dienas be duonos buvo labai sunku, bet reikėjo, nes pabodo kas naktį šaltį kęsti. Paskutiniu metu, per naktį išsikankinęs, ir dieną sunkiai atsigaudavo. Savo ketinimą papasakojo ir Arvydui. Draugas suabejojo, ar įmanoma, nes toks badas mūsų sąlygomis gali sveikatą pražudyti. Bet Aleksandro sumanymas buvo tvirtas. Tą pačią dieną, gavęs duoną, suvyniojo į skudurėlį, įsikišo į apsiausto kišenę ir nusprendė neliesti. Nešiojosi ją visą dieną. Nors daug buvo pagundos atsilaužti nors gabalėlį, bet iškentėjo. Baisus alkis, noras suvalgyti duoną neapleido nei minutei. Bet jis įtikinėjo save, kad negalima duonos imti, privalo išsaugoti. Rytoj gaus – jau bus dvi normos, o poryt gavęs duoną, tuoj pat nuėjęs išsimainys į milinę. Žinant, kad nebeturi duonos, tą dieną ir alkis bus lengviau nugalimas. Dieną, kol bendravo su žmonėmis, kol veikė aplinkos dirgikliai, buvo lengviau alkį nugalėti. Apimtas nenumaldomo noro nors truputėlį atsilaužti duonos, įkišęs ranką ją paliesdavo, bet nugalėjęs save, kaip nuo karštos žarijos vėl atitraukdavo. Apskritai, išbadėjusiam, alkio kankinamam žmogui nešiotis kišenėje duoną ir neliesti jos yra kur kas sunkiau, negu sočiam, normaliame gyvenime įkaitintą akmenį užanty laikyti. Akmuo tik degintų, jaustumei fizinį skausmą, o badaujančiam susipina viskas: alkis, nenusakoma jo kančia ir nervinė įtampa. Ką beveiktumei, visada mintys prikaustytos prie tos duonos. Naktį – dar blogiau: nutilus išoriniams dirgikliams, nors ir kaip būtumei išvargęs, neužmigsi. Tai skaudžiai patyrė Juška. Vakare guldamas duoną įsikišo į užantį, kad naktį kas nepavogtų. Tai padarė slapta, niekam nematant. Nutilus lagerio šurmuliui, alkis jį čiupo dar labiau. Jis bandė apie duoną negalvoti, bandė mintimis nukeliauti į Lietuvą, į namus, į gražiausius gyvenimo momentus. Bet mintys savaime, prieš jo norą, vėl grįždavo prie turimos duonos. Alkis lyg dirginama žaizda vertė kentėti baisias kančias. Bado kančių nejautusiam sunku įsivaizduoti.

Naktis buvo vėl šalta, bet po pusiaunakčio visi jau miegojo, tik Aleksandras užmigti negalėjo. Nors buvo ir labai šalta, bet alkis kankino kur kas labiau ir už šaltį. Nebeiškentęs įkišo ranką į užantį ir pačiupinėjo duoną. Vien prisilietimas pirštų galais teikė malonų jausmą. Iš pradžių prisilietimas lyg ir padėjo alkį nugalėti. Liesdamas duoną, jautė jos kvapą, skonį, padegusios plutos saldumą. Ilgainiui tie prisilietimai dažnėjo ir užsitęsdavo ilgiau. Jau pasirodė ir aušros žaros, o jis nemiegojo. Tas mažytis kąsnelis duonos užvaldė mintis. Visą sąmonę. Baisus alkis nustelbė nuovargį ir miegą. Jis nebejautė net šalčio. Jis drebėjo nuo jo, bet galvojo tik apie turimą duoną. Nebeiškentęs mažą kąsnelį atsignybo ir įsidėjo į burną. Bandė nekramtyti

ir nenuryti, šiaip sulaikyti burnoje lyg čiulpiamą saldainį. Jaučiant burnoje duonos skonį bus lengviau. Bet kąsnis burnoje ištirpo, net nejuto, kaip nuslydo gomuriu žemyn. Reakcija buvo atvirkštinė: pajautęs burnoje duonos skonį, valgyti užsinorėjo dar labiau. Ilgai dar kankinosi, bet paryčiui alkis nugalėjo. Po truputį atsilauždamas suvalgė visą duoną. Nurijęs paskutinį kąsnį, pasijuto lengviau. Nors valgyti dar labiau norėjosi, bet žinojo, kad duonos jau nėra. Kurį laiką pagulėjęs užmigo. Taip nesėkmingai pasibaigęs duonos taupymas sužlugdė paskutinę viltį įsigyti šiltesnį drabužį.

Po kelių dienų Aleksandras su Arvydu, gavę duonos, vėl nuėjo į turgavietę. Arvydas matė, kaip draugą naktimis kankina šaltis, bet padėti niekuo negalėjo. Jis pats aprangos turėjo vos nuo šalčio apsiginti. Todėl nusprendė draugui šiltesnio drabužio pirkimui paaukoti savo dienos duonos normą. Vardan draugo išgyvens vieną dieną ir be duonos. Bet prasidėjus šaltoms naktims, kai kasnakt žemę sukausto gruodas, pabrango ir drabužiai. Jau reikalavo ne 3, bet 4–5 duonos normų už milinę. Arba dvigubai balandos ir vandens. Arvydas bandė su keliais derėtis, bet parduodantis milinę buvo taip pat alkanas, nesukalbamas. Aleksandras, milinės nenupirkęs, už pusę duonos išsimainė brezentinį maišą. Storo brezento, natūralaus maišo dydžio. Pirkiniu buvo patenkintas, naktį pasiklos po šonu, o dienos metu susidės visą mantą, bus kaip kelionmaišis. Trečią kartą nuėjo į turgavietę vienas. Pirkti nieko neketino, nes duonos neturėjo, bet malonu buvo vaikščioti žmonių spūstyje, apžiūrinėti jam labai reikalingas milines, antklodes. Diena buvo saulėta ir pakankamai šilta. Grįždamas atgal ėjo didžiojo pamazgų kanalo krantu, stebėdamas, kaip išbadėję žmonės, vieni įsibridę, kiti nuo kranto ieško maisto atliekų, kurios retkarčiais atplaukdavo nuo aukščiau esančios enkavėdistų gyvenvietės. Suradę bet ką, išsitraukę tuoj pat suvalgydavo. Žvilgsnis sustojo prie labai jauno, už jį jaunesnio kalinio, kuris, išsitraukęs buroko ar kitos daržovės lupeną, kruopščiai šluostė ją į rankovę. Panoro ir jis ką nors surasti. Priėjęs prie pat kranto, žiūrėjo į vos tekantį nešvarų vandenį, bet nieko nematė. Jis vėl stebėjo tą vaikinuką, kuris valgė radinį, pats mechaniškai koja kapstė smėlį. Staiga palietė medžiagos skiautę. Medžiaga tarsi antklodė. Paėmęs patraukė. Medžiaga buvo didelė ir labai purvina, bet vilnonė ir stipri. Apsidairė, ar kas nemato, nesikėsina dar jam pačiam nežinomo radinio atimti. Įsitikinęs saugumu, stipriau patraukęs, ištraukė pusę vilnonės antklodės. Jam pradėjus radinį kratyti, valyti nuo purvo, prisistatė ir vaikinukas. „Gut, gut“, – pasakė jis vokiškai. Pasirodo, vaikinukas – vokietis, nei lietuviškai, nei rusiškai nekalbėjo, o suprato pusėtinai. Aleksandras truputį kalbėjo vokiškai ir daug ką galėjo suprasti. Apskritai, tokiomis gyvenimo sąlygomis jauni žmonės supranta vienas kitą ir nemokėdami kalbos. Įsikalbėjo ir jie. Vokietukas buvo iš Karaliaučiuje užsilikusių šeimų, o pakliuvo į lagerį už tai, kad pavogė iš rusų kareivinių duonos kepalėlį. Jis padėjo Aleksandrui antklodę nukratyti. Paskui, nuėję į nuošalesnę vietą, paklojo saulėkaitoje ant smėlio ir

džiovino. Kiek gebėjo – kalbėjosi. Vokiečiui penkiolika metų, o jo tėvas ir du broliai žuvo kare. Motiną nukankino rusų kareiviai. O jis su dešimtmete sesute, kurią taip pat rusų kareiviai iššagino, pabėgo ir slapstėsi. Tris dienas buvo nieko nevalgę. Išėję į miestą ką nors valgomo surasti staiga pamatė, kaip kareiviai iš mašinos iškrauna duoną, prisitaikęs pavogė vieną kepalėlį. Nuėjęs į krūmus godžiai vaišinosi. Suvalgę tą kepalą, jis panoro dar pasivogti nors porą kepalų ir namo parsinešti. Jam pasisekė ir antrą kartą – laimingi ėjo namo. Bet pakely sulaikė kiti kareiviai, duoną atėmė, o juos su seserim uždarė į kalėjimą. Vėliau nugabeno į vaikų koloniją. Ten buvo kartu su rusų tautybės vaikais – nusikaltėliais, kurie iš jo tyčiojosi, kankino. Nebepakęsdamas to gyvenimo, pabėgo, bet neseniai vėl pagavo ir atvežė čia. Kur liko jo sesuo – nežino. Vaikino vardas – Henrikas. Aleksandrui patiko vaikinas. Abu gulėjo smėlyje, šildėsi saulėkaitoje ir saugojo radinį. Nors „brangenybė“ neišvaizdi ir nemalonaus kvapo, bet vis dėlto antklodė, galėjo privilioti vagis. Įdienojusi kaitri saulė greitai ją išdžiovino. Vokietuko padedamas vėl iškratė, paskui dviese rankomis ištrynė, išdulkino. Kelis kartus pakartojus tą procedūrą, antklodė atgavo savo spalvą, švelnumą ir taip nebedvokė. Gražiai sulankstęs radinį įsidėjo į maišą. Vokietukas, sutikęs savo pažįstamą pagyvenusį vokietį, nuėjo su juo. Aleksandras pas saviškius sugrįžęs draugams nedrįso prisipažinti, kad antklodę rado pamazgų mėšlyne, todėl sumelavo pirkęs už pusę duonos. Pirkinys visiems patiko: „Turėdamas maišą ir antklodę jau nesušalsi, naktį miegosi poniškai.“ Aleksandras ir pats tuo įsitikino – pirmą kartą išsimiegojo puikiai.

Kitą savaitę oras vėl atšilo, įdienojus buvo net per karšta. Bet naktys vis dar šaltokos. Tas atšilimas lepino neilgai. Atsigręžus šiaurės vėjui, oras vėl atvėso, nakčiai grėsė šalna. Motiejaus brigada nuo pusiaudienio užsiėmė vietą prie barako durų, nakvynei norėjo nors kartą patekti į baraką. Vidun leisdavo pusvalandžiui prieš gongą *otboj*. Aleksandras su Arvydu stovėjo pirmieji prie durų, net nepajuto, kaip žmonių banga juos nunešė vos ne iki pusės barako. Daug nesvarstę išsirinko vietą antrame gultų aukšte, maždaug vidury barako. Gulėti ant medinių lentų ir dar patalpoje buvo nepalyginamai geriau negu lauke ant šaltos žemės. Kaliniai, priešingai negu lauke, nujausdami, kad naktį bus per šilta, užsiėmė vietas laisviau, kad gulėtų vienas kito neliesdami. Aleksandras, apsiaustą nusivilkęs ir likęs pusiau nuogas, dėl karščio nesijaudino. Maišą pasiklojęs, apsiaustą ir apavą po galva pasidėjo, pusantklode užsiklojęs jautėsi visai patogiai.

Barake žmonių prisigrūdo sausakimšai. Prigulė visur: trijų aukštų gultuose ir net po gultais. Iš ten tik galvos kyšojo. Ant grindų gal geriausia gulėti, ten daugiausia gryno oro, bet sugulimas sudėtingas. Barako grindų nuo gultų iki gultų plotis – daugiau kaip trys metrai. Guldė dviem eilėmis, sudurdami galvomis. Žmonės netilpo. Pusiau sėdomis gulėti neleido. O norint išsitiesti, reikėjo kojas po gultais kišti, o ten gulintys žmonės, kurių tik galvos kyšojo, tam priešinosi. Nenorėjo, kad purvinos,

dvokiančios kojos būtų jiems prie veido. Gindamiesi nuo jų žnaibė, net kandžiojosi. Todėl, kol sugulė, keliose vietose kilo ginčų, net muštynių. Susivaidijusius ramindavo komendantas ir milicininkai. Po gultais gulintiems geriau, kritišku atveju jie įlįsdavo giliau, baudėjai jų nepasiekdavo, visą pyktį išliedavo gulintiems ant grindų. Tą vakarą vieną mirtinai sumušė. Ir svarbiausia – užmušė nekaltą, kuriam po gultais gulintieji sužalojo kojas. Žmogelis aukštaūgis, niekaip netilpo į paliktą vietą. Sukruvinus kojas iš skausmo jis suriko ir atsisėdo. Jį pastebėjo milicininkai, pribėgę gyvų žmonių tiltu, ėmė spardyti, mušti lazdomis. Žmogus, rodydamas sukruvintą koją, bandė teisintis, bet jie neklausė, mušė tol, kol gyvybės neliko. Šalia buvę kaliniai bandė paaiškinti tikrąją padėtį, nurodė kaltininkus, bet „faraonai“ ir jų neklausė, kliuvo lazdų ir užtarėjams. Visi piktinosi dėl tokio smurto, bet teisybės angelas čia buvo miręs. Užmušę žmogų milicininkai, neskubėdami ir mindžiodami gulinčius, nuėjo prie durų, kur buvo komendantas ir kiti *pridurkai*. Tas žiaurumas privertė visus nutilti. Jei kuriam ir nepatogu buvo gulėti, kentėjo dantis sukandęs ir tylėjo. Jei kurie ir kalbėjosi, bet taip tyliai, kad ir artimiausi kaimynai negirdėjo. Aleksandras su Arvydu džiaugėsi sugulę ant gultų, niekas jų nemindžiojo, galvomis nevaikščiojo ir nemušė. Nuo daugybės žmonių sklindanti barako šiluma greitai juos užliūliavo. Nejuto, kas ir kada barake šviesą užgesino. Pirmas pabudo Arvydas. Besikuisdamas išbudino ir Aleksandrą.

– Velniai žino, kas taip kandžiojasi? – pasiskundė draugas.

Jautė ir Aleksandras, kad peršti visas kūnas ir lyg skruzdės bėgiotų. Nors buvo tamsu, bet suprato, kad tai blakės ir galėjo būti jų labai daug. Jos buvo nuo kraujo išpampusios kaip saulėgrąžų sėklos, sutraiškius drėko pirštai, sklido nemalonus kvapas. Abu susėdę ėmė intensyviai kasytis, nuo jų gintis, bet nesėkmingai. Greitai išgirdo, kad ir kaimynai blakes keikia. Užmigti jau niekas neįstengė, blakių gausumas ne mažiau kankino kaip lauke šaltis. Galgi net daugiau, nes jos gėrė ir taip jau negausų kalinių kraują. Kaliniai, gindamiesi nuo blakių, kasėsi, vartėsi lyg kepami ir laukė ryto gongo, kad greičiau paliktų tą blakyną. Jų laimei, greitai užsidegė visos lempos, suskambėjo ir gongas. Barako komendantas garsiai suriaumojo:

– Kelkitės, gyvatės, prikirmijote, *padjom*, *padjom*! – šaukė jis mušdamas į statinę, sukeldamas tokį triukšmą, nuo kurio ir didžiausi miegaliai pabustų.

Sukilę kaliniai veržėsi pro duris. Netvarkingai grūsdamiesi jas užkimšo ir patys sau trukdė išeiti. Grindims ištuštėjus, apleido gultus ir Aleksandras su Arvydu. Apačioje, prie jų gultų, gulėjo vakar užmuštas žmogus. Jis gulėjo rankas atmetęs, sutryptas, sumindžiotas – atrodė baisiai. Nors ir skubėjo nakvynininkai išeiti iš barako, bet kol tokia minia išėjo, dar geras pusvalandis truko ir maitino šlykščiausius parazitus. Kitoje barako pusėje, antro aukšto gultuose, Arvydas pastebėjo gulintį pusiau apnuogintą žmogų. Jis visas buvo aplipęs blakėmis, net raudonavo nuo jų. Dauguma stebėjosi, kaip jis nepabunda jų kramtomas. Arvydas nuėjęs

timptelėjo jį už kojos, žmogus pasiraivė, bet akių neatmerkė, matyt, jau ruošėsi palikti šį baisų pasaulį.

Lauke buvo šviesu, maloniai šildė saulutė. Kaliniai, sukandžioti blakių, dauguma sutinusiais veidais, vienas kitą vos bepažino. Arvydo pilkos spalvos paltas nuo blakių gausumo tapo raudonas. Dauguma, nusirengę drabužius, kratė, daužė juos į sieną, tvoros stulpus, trynė smėliu, kad išgyvendintų blakes. Bet sekėsi sunkiai. Jos, sulindusios į siūles, į medžiagą, stipriai laikėsi, nenorėjo palikti geros vietos. Aleksandras su blakėmis kovojo visą dieną. Tik saulei įdienojus (tą dieną vėl buvo ypač karšta) pasisekė blakes įveikti.

Dienos metu barakas būdavo tuščias. Jį šluodavo ir prižiūrėdavo specialiai paskirtas žmogus – Nevalnij. 6-tą baraką prižiūrėjo jau anksčiau aprašytas rusas komendantas Ščerbaku vadinamas. Kaliniai jį vadino Luka Stepanovičiumi. Aleksandras su Arvydu paprašė jo leisti užeiti pasižiūrėti, kaip dienos metu blakynas atrodo. Ką jie pamatė, siaubas apėmė. Gultų lentų tarpuose, stulpų plyšiuose, lubose knibždėjo milijonai blakių. Jos ropinėjo sienomis, grindimis tartum skruzdės. Jų buvo tiek daug, kad net lubų spalva nuo blakių gausumo pasikeitė – tapo rausva.

– Dieve, Dieve, kur mes nakvojome! Laimė, kad buvome labai išvargę, sumigę nejutom, o tai būtume nusikankinę iki ryto. Geriau jau lauke šalti negu nuo jų kentėti, dar kokią ligą įvarys, – kaip būsimas gydytojas kalbėjo Arvydas.

Išeidami paklausė budinčio, kodėl jų nenaikina.

– O kas kalinius kankins, jei blakių nebus?

Komendantas su savo *pridurkais* gyveno barako tambūro šone, atskiroje patalpoje. Pro praviras duris matėsi jos vidus. Sienos iškaltos lygia fanera, išdažytos baltais dažais. Lygios, gražios, jokia blakė neužsilaikys. Lovos metalinės, dviejų aukštų su čiužiniais, skalbiniais. Lovų kojos sustatytos į lėkštes su vandeniu, tad ir gudriausia blakė į lovą nepateks. Lagerio valdžia patogiai gyveno: turėjo švarias patalpas, ramų poilsį. Jiems visa tai suteikė globėjai enkavėdistai. Barakas ir vėliau nakties metu būdavo pilnas žmonių, bet pabuvoję jame nebegrįždavo, ateidavo kiti, dar nepatyrę nakvynės malonumų.

Blakės, išnešamos iš barakų, pasklido po visą zoną. Kur besustotum – visur jų pilna. Jos ropojo smėliu tarsi skruzdės. Jos prisitaikiusios išmoko net nuo saulės slėptis, įsirausdavo į smėlį. Dienos metu daug jų žūdavo, dešimtys tūkstančių kalinių jas sumindavo. Mažoje teritorijoje, esant daugiau nei 30 tūkstančių kalinių, nebuvo žemės lopinėlio, kur šimtai kojų neįmintų, bet blakių vis vien išlikdavo. Be to, kiekvieną dieną ryte, išėję iš barakų, žmonės jų vėl pribarstydavo. Enkavėdistai žinojo apie barakų antisanitarinę būklę, žinojo, kaip parazitai kankina kalinius, bet dėl to piršto nepajudino.

Kaliniai zonoje stengėsi laikytis pagal tautybes atskirose grupėse. Taip buvo patogiau ir saugiau. Grupavosi ne vien lietuviai, latviai, estai, kitos Rusijos mažu-

mos, bet ir iš kitų šalių atvežti žmonės: vengrai, bulgarai, japonai, kinai, vokiečiai ir daug kitų tautų. Lageryje buvo net graikų, italų, ispanų, austrų. Nebuvo tik anglų ir amerikiečių. Laikantis savų grupėje, lengviau buvo gintis nuo kriminalinių nusikaltėlių, kurie išnaudodavo savo naudai bet kurią silpnesnę vietą. Lagerį kasdien papildydavo vis nauji etapai. Daugiausia jų būdavo iš Ukrainos, Moldovos ir Baltijos šalių. Pastarųjų daugiausia. Daug etapų atveždavo ir iš Rytų Europos: Vengrijos, Lenkijos, Bulgarijos, Rumunijos. Iš ten žmonės būdavo geriau apsirengę, vagims būdavo tikra pjūtis. Gaujos recidyvistų – enkavėdistų klapčiukų – juos pasitikdavo prie vartų ir visus apiplėšdavo. Nepasiduodančius žiauriai sumušdavo, net užmušdavo. Enkavėdistai tuos išpuolius žinojo, matydavo, bet nė karto vagių nesudrausmino. Lagerio administracija toleravo tą niekšybę, nes iš to turėjo gerą pelną. Didžiąją pagrobtų daiktų dalį kriminaliniai atiduodavo enkavėdistams. Toks faktas akivaizdžiai pasitvirtino atvykus gausiam etapui iš Vengrijos. Vengrus atvežė ne taip išsekusius fiziškai ir gerai apsirengusius. Etapas – ne iš kaimiečių, bet inteligentija. Jų buvo arti tūkstančio, jėga nemenka. Jų neįveikė recidyvistai net su lagerio vidaus valdžios pagalba. Susigrūmus nukentėjo daug vagių. Kaip vėliau paaiškėjo, daugelis vengrų – buvę kariškiai ir vidaus policijos pareigūnai. Neįveikus jų, banditai kreipėsi pagalbos į savo šefus – enkavėdistus. Šie noriai padėjo. Kitą dieną visus vengrus iš zonos išvedė ir kas pusvalandį įleidinėjo po pusšimtį žmonių. Vagys, juos užpuolę, išrengdavo, sumušdavo, vos gyvus palikdami, tuomet įleisdavo kitą grupę. Taip per dieną visus kuo puikiausiai išrengė, keliolika negyvai užmušė. Vakare visi matė, kaip lagerio *pridurkų* vilkstinė nugabeno į vartus ryšulius drabužių enkavėdistams, kurie, pardavę juos, glemždavo tūkstančius červoncų. Enkavėdistai, atsidėkodami recidyvistams, sudarė patogias gyvenimo sąlygas, suteikė neribotą valdžią zonoje. Enkavėdistai laikėsi principo: „Tu – man, aš – tau“. Žinoma, vienam – liūto dalis, kitam – tik šakalo. Bet gyveno tarpusavy draugiškai. Nepaisant to, kad vieni – baisūs nusikaltėliai, žmogžudžiai, o kiti – tarybinio saugumo karininkai, teisėsaugos darbuotojai. Jie visur ir visada buvo neatskiriami draugai.

Kasdien atvykstantys etapai papildė ir taip jau perpildytą lagerį. Augant žmonių skaičiui, didėjo ir jų mirtingumas. Rytais lavonų eilės prie vartų darėsi vis ilgesnės, neretai peršokdavo triženklį skaičių. Jau nebespėjo arkliais išgabenti, tad valdžia parūpino sunkvežimį *palutarką* (GAZ MM). Į jį sukraudavo lyg malkas lavonus, uždengdavo brezentu, kad paslėptų, ir išveždavo. Kur vežė, niekas nežinojo. Kaip vėliau paaiškėjo, nežinojo net lagerį aptarnaujantis personalas. Tai buvo karinė paslaptis. Enkavėdistai gudriau darė negu fašistų smogikai, kurie nužudytus laidojo ten pat, lagerio teritorijoje. Enkavėdistai net arti lagerio nelaidojo. Prabėgus kiek metų, pasikeitus santvarkai, norint atskleisti jų nusikaltimus – nesuras. Galės kasinėti kiek norės buvusio lagerio teritorijoje – nesuras jokio broliško kapo. Ir niekas nenustatys, kiek buvo nukankinta lageryje žmonių.

Prieš kraudami lavonus į sunkvežimį, juos subadydavo. To darbo enkavėdistai niekam nepatikėjo, atlikdavo patys. Aštriu iešmu perdurdavo krūtinę ir pilvą. Tą apdorojimą atlikdavo viešai, visiems matant. Badant išaiškėdavo, kad ne visi lavonai būdavo numirę kaliniai, gal laikinai sąmonės netekę ar pan. Pasitaikydavo, kad duriant sudejuodavo arba sujudėdavo. Bet po tokio apdorojimo gyvų tikrai nelikdavo.

Lagerio gyventojai buvo skirstomi į dvi grupes – politinius ir kriminalinius. Politinių buvo absoliuti dauguma. Jie – kokios tautybės bebūtų – visi buvo draugiški, vienas kitam paslaugūs. Kitaip ir būti negalėjo, nes visus siejo vienas tikslas, viena idėja – už laisvę, prieš bolševizmą.

Aleksandras, turėdamas daug laisvo laiko, mėgo stebėti žmones. Čia buvo ir ką stebėti, nes Buchta Nachodkos paskirstymo lageris ypatingas tuo, kad jame buvo įkalinta daug tautybių ir žmonių sudėtis – labai įvairi. Buvo čia profesorių, mokslininkų, eilinių darbininkų, inteligentų ir valstiečių. Buvo įvairių religijų dvasininkų, buvusių kareivių, karininkų, net keli generolai kalėjo. Įdomiausias buvo kriminalinių nusikaltėlių pasaulis. Lageryje jie jautėsi kaip namuose. Atrodo, jie net pykčio niekam nejautė už savo nelaisvę. Keiksnojo tik likimą už nesėkmę darant paskutinį nusikaltimą, kurio metu buvo suimtas ir įkalintas. Kriminaliniai tarpusavyje taip pat bendravo, bet jų bendravimas nuo politinių, normalių žmonių santykių labai skyrėsi. Vieni buvo *blatniakai*, kitaip dar vadinosi *urkos*. Tai stambaus masto recidyvistai, laisvėje priklausę mafijai. Lageryje jie buvo vyraujanti kasta, tarsi senjorai. Jų dauguma iš laisvės buvo pažįstami, o jų tikslus siejo bendra mafijų struktūra. Jie turėjo pravardes: Karzubij, Kasoj, Magila, Profesor, Genij ir t. t. Visi mokėjo nusikaltėlių žargoną. Pinigines operacijas, pinigus, brangenybes vadino savotiškais vardais. Savotiškai vadindavo ir žmones, kurie patekdavo į jų taikinį. *Blatniakai* arba *urkos*, skirstėsi į dvi grupes: tai *blatniakai čėsniakai* (sąžiningieji) ir *blatniakai sučenyje* (kalvaikiai).

Čėsniakai – tai sena vagių kasta, gal nuo Petro Didžiojo laikų. *Sučenyje* atsirado po Antrojo pasaulinio karo. Tarp jų skirtumas toks: *čėsniakai* lageryje negalėjo būti *pridurkais* ir verčiami nedirbdavo. Į darbą išeidavo su visais, bet darbe nedirbdavo, sėdėdavo prie laužo, šildydavosi, bet maitindavosi viskuo, kas tik geriausio lageryje būdavo. Pareikalaudavo virtuvėje ar duonraikykloje, kad duotų dvigubą normą – ir privalėjo duoti. Jei kas bandydavo neklausyti, sumušdavo ar visai užmušdavo. Buvo nerašytas įstatymas, kad *baltniakui* viskas galima.

Sučenyje – jau kitos rūšies vagys. Jie galėjo tarnauti, dirbti visose lagerio struktūrose. Galėjo būti komendantais, bet kokiais *pridurkais*. Tai buvo nepakeičiami oficialiosios lagerio valdžios parankiniai. Enkavėdistai juos gerbė, laikė savais žmonėmis. Viename lageryje susitikus abiem *blatniakų* kastoms, tarp jų vykdavo nesutaikoma kova. *Sučenyje*, sutikę *čėsniaką*, būtinai turėdavo *susučinti*, priversti atlikti tam tikras apeigas. Daugumos *blatniakų* akivaizdoje paklupdydavo, privers-

davo pabučiuoti peilio ašmenis ir įsipjauti sau į liežuvį. Tą apeigą įvykdžius, visi glėbesčiuodavo, sveikindavo kaip brolį, kaip naują *sukų* kastos narį. Nepaklususius kankindavo kol paklus arba visai apleis šį pasaulį. Būdavo atvejų ir labai daug, kad *čėsniakai* buvo linkę geriau numirti negu leistis *susučinami*.

Jei *čėsniakai* nutverdavo *suką*, vienintelis sprendimas – jį sunaikinti. Retas atvejis būdavo, kai suniekinę nužemindavo iki *frajerio*. *Sukų* kasta atsirado tik po karo. Jų buvo mažuma, bet efektyviai progresavo, nes juos visur ir visada rėmė ir globojo enkavėdistai, lagerio valdžia.

Žemesnė vagių kasta buvo *bušlatininkai*. Jie buvo tarsi *blatniakų* parankiniai. Po jų žemiau ėjo *frajeriai*. Tai eiliniai *žulikai*, kišenvagiai ir kiti smulkūs vagišiai. Jei palygintume juos su žvėrimis, tai *bušlatininkas* prieš *urką* – kaip šakalas prieš liūtą, o eiliniai *frajeriai* – tik silpni šunyčiai. Bet nė karto nepastebėta, kad *bušlatininkas* ar *frajeris blatniakui* pasipriešintų. Tai buvo neatleistina nuodėmė. Už tokį poelgį tikriausiai užmuštų. Visa ta šunauja skriaudė eilinius kalinius, taip pat ir politinius. Buvo dar viena vagių kasta – tai *blatniakai* apsimetėliai. Gudresni eiliniai vagišiai, panorę lageryje turėti *blatniako* privilegijas, apsimesdavo jais, kad įsiteiktų tikriesiems *blatniakams*, dažniausiai *sukoms*, būdavo nuožmiai žiaurūs. *Blatniakai* vieni ir kiti, demaskavę tokį apsimetėlį, patys nužudydavo kaip pasikėsinusį į vagies garbę.

Zonoje buvo vienas toks apsimetėlis ir lietuvis, buvęs Lietuvos stribas. Jis girtuokliaudamas nušovė enkavėdistą. Kaip pasakojo su juo važiavę viename vagone, jis ir ten šliejosi prie vagių, o čia lageryje jau atvirai veikė kaip *blatniakas*. Lietuvių nedrįso kabinti, skriaudė kitataučius. Bet buvęs stribas apsiriko, lageris – ne Lietuva ir automato čia niekas nedavė. Netrukus mirtininkų brigada nugabeno jį prie vartų.

Kriminaliniai nusikaltėliai į politinius žiūrėdavo kaip į keistuolius. Jie dažnai pabrėždavo: „Koks skirtumas, kas šalį valdys, svarbu, kad turtingi žmonės gyventų, būtų iš ko vogti." Jie mėgdavo su politiniais, ypač išsilavinusiais žmonėmis, diskutuoti. Bet ta jų filosofija buvo keistai juokinga. Jie vagių profesiją laikė kilniausia, tauriausia.

Lageryje pasitaikydavo ypač baisių, laisvėje nesuprantamų faktų, kai *blatniakai–urkos* pralošdavo kortomis gyvą žmogų. Oficialiai lošimas kortomis lageryje buvo draudžiamas, bet tik eiliniams kaliniams. *Urkoms* tai netaikoma. Už gautus privogtus daiktus enkavėdistai patys kortomis ir aprūpindavo kriminalinius. Visi vagys mėgdavo kortuoti. Pinigų lageryje nebuvo, tad lošdavo iš daiktų, juos įvertindami tam tikra pinigų suma. Pasitaikydavo, kad prasilošusį nurengdavo iki nuogumo. Toksai lošėjas, pasiskolinęs iš draugo skarmalus vos nuogumui uždengti, surinkęs gaują klapčiukų, išeidavo į medžioklę drabužių ieškoti. Suradęs zonoje bet ką geriau apsirengusį, išrengdavo. Pasipriešinus dar sumušdavo.

Pastaruoju metu nebeatvežant turtingesnių etapų, sunku būdavo ką geresnio ras-

ti. Suplyšusiais skarmalais rengtis *blatniakui* negarbinga. Tokiu atveju, norėdamas atsilošti, bet neturėdamas iš ko lošti, ką beužstatyti, pasiūlydavo gyvą žmogų pralošti. Tokie pasiūlymai *urkoms* patiko, vis dėlto savotiška pramoga nuobodžiame lagerio gyvenime. Žmonių pralošimas buvo tarsi baisi loterija, nes pralošdavo visai nepažįstamą žmogų, pasakydavo jo tik eilės numerį. Pralošiamą žmogų įvertindavo tam tikru daiktų kiekiu. Pavyzdžiui, pora batų, kostiumų, megztinių ir t. t. Jeigu jam lošimas sekdavosi, atsilošdavo – nereikėdavo žmogaus žudyti, o jei vėl pralošdavo, privalėjo mokėti – praloštąjį nužudyti.

Kartą visa Motiejaus brigada matė, kaip buvo nužudytas moldovų brigados žmogus. Auka tapo jaunas vaikinas, tarp kitko irgi vagišius – *frajeris*. *Urka* priėjęs kumštelėjo vaikinui į petį. Tam atsigręžus, matyt, jį atpažino. Keistai šyptelėjęs tarė:

– Gaila, kad tu čia stovi, vis dėlto *frajeriška* – geras vaikinas, bet aš tave pralošiau, – ir smogė peiliu į krūtinę.

Vaikinas suinkštė, buvo bestveriąs už peilio, bet greitai susmuko. Žudikas, prilaikydamas nuleido jį ant žemės, ištraukęs kruviną peilį nušluostė į vaikino drabužius ir nuėjo prie jį stebėjusių sėbrų.

– Och, tu *papaša*! – iš pasitenkinimo sušuko jo sėbrai, stebėję egzekuciją.

Tą žmogžudystę matė arti stovėjęs barako komendantas ir milicininkai, bet niekas nesukliudė banditui nužudyti žmogų. Matyt, jis buvo įtakingas vagis, privengė jo net barako komendantas su savo „faraonais“. Politiniai, pasipiktinę neregėtu smurtu, ėmė triukšmauti, balsu reikšti pasipiktinimą už viešą žmogžudystę.

– Už ką tu jį nužudei? – šoko prie jo stambaus sudėjimo, bet labai sulysęs žmogus.

– Nutilk, kirmine! – žudikas užsimojo peiliu, bet nesmogė, tik spyrė žmogui į pilvą.

Pastarasis nuvirtęs skausmingai raivėsi.

Kiti kaliniai, pabūgę žiaurumo, neužtarė jo, negynė. Stovėjo prieš žudiką kaip paralyžiuoti. Žmogžudys, iškėlęs peilį, sušuko:

– Nutilkite, gyvatės, nepriverskite manęs vietoj vieno dešimt nusmeigti! Aš – garbingas vagis, nemėgstu, kad dėl manęs burnas aušintų.

Prišokęs prie arčiausiai stovinčio kalinio, ketino jam smogti peiliu. Tam suklupus beatšokant, kiti apimti panikos, metę eilę, pasitraukė į šoną. Žudikas nuvirtusio nelietė, ciniškai nusispjovęs, mosuodamas peiliu nuėjo prie saviškių.

Vienas moldovų nubėgęs prie vartų apie įvykusią žmogžudystę pranešė enkavėdistams, bet niekas neatėjo. Netrukus mirtininkų brigada lavoną nugabeno prie vartų. Žudikui nuėjus, eilė vėl sustojo. Sukaukšėjo samtis, pajudėjo eilė prie balandos. Į priekį judėjo ir gyvenimas, tartum nieko baisaus nenutiko, nebuvo smurto nei žmogžudystės. Oficialioji lagerio valdžia – enkavėdistai – į tokias smulkmenas, kaip kalinio nužudymas, nekreipė nė mažiausio dėmesio. Iš visko matyti, kad jie ir

norėjo, kad kaliniai kalinius žudytų.

Po kelių dienų buvo praloštas kitas žmogus. Iš Motiejaus brigados, pagyvenęs ukrainietis. Žmogus karo metu fronte vairuotoju buvęs. Per trejus karo metus nuėjęs ilgą vargo kelią. Kelis kartus sužeistas, bet vėl sėkmingai į rikiuotę stojęs. O nuteistas kaip tėvynės išdavikas, už sabotažą. Jo aiškinimu, sėdįs nekaltai. Sugrįžęs iš fronto, dirbęs kolūkyje vairuotoju. Žiemos metu pamiršęs išleisti vandenį, sušaldęs variklio bloką, o tai traktavo kaip sabotažą ir nuteisė dešimčiai metų laisvės atėmimo. Jis dažnai pasakodavo apie savo kaimą prie Dono upės. Apie baltai žydinčius sodus, namuose likusią šeimą, žmoną Jevdokiją, švelniausią moterį pasaulyje. Jis fronte iškariavo trejus metus, bet apie tai niekada nepasakojo, neprisimindavo. Karą jis smerkė kaip didžiausią žmonijos beprotybę. Bet vargšas nebegrįš į savo gražųjį kaimą prie Dono, nebesulauks jo ir žmona su vaikais. Nelaimingasis stovėjo vienu numeriu arčiau prieš Aleksandrą, todėl jis gerai matė, kaip nudūrė pagyvenusį ukrainietį jau kelintą kartą pralošiantis vienaakis *urka*. Panašioms žmogžudystėms pradėjus kartotis vis dažniau, kalinius apimdavo panika. Stovėdami eilėje nė vienas nežinojo, kada ir kuris bus praloštas. Bet kuriam iš *blatniakų* artinantis, eilė suirdavo, žmonės paniškai išsibėgiodavo. Tas kalinių panikavimas *balandiorams* ir kitiems *pridurkams* kėlė smagaus juoko. Jie pasityčiodami šaukdavo: „Ei, jūs, žemės kirminai, nejaugi valgyti nenorite, kad bėgate nuo maisto!“ Niekšingai tyčiodamiesi iš žmonių, tartum eilė nesutrikusi, nesustodami balandą kratydavo ant žemės, o milicininkas skaičiuotojas užrašinėjo brigados vardu. *Urkai* nuėjus kitur aukos ieškoti, eilė vėl sustodavo, bet maisto nebegaudavo, liepdavo susirinkti nuo žemės. Alkani žmonės šturmu puldavo nuo žemės griebti smėlėtą košę. Alkanų žmonių kankinimas niekšingiems *pridurkams* sukeldavo smagaus juoko. Tai kartodavosi prie vieno ar kito barako beveik kasdien. Pasipriešinti toms niekšybėms buvo neįmanoma. *Blatniakai* buvo stiprūs, sotūs, turėjo peilius, lazdas, o eiliniai kaliniai – vėjo pučiami. Silpnam tuščiomis rankomis prieš stipresnį priešintis beprasmiška. Lagerio valdžiai nepasiskųsi, jie patys tas sąlygas ir sudarė, kad kaliniai kalinius žudytų. Naikinti kalinius jų pačių rankomis enkavėdistams buvo net naudinga. *Blatniakai*, enkavėdistų globojami, gal net skatinami, kasdien vis labiau įžūlėjo. Žmonių pralošimas virto įprastu reiškiniu. Susidarius tokiai situacijai, politiniai ėmėsi ieškoti išeities, kaip apsiginti. Slapta ėmė kaupti priemones. Nužiūrėję traukė iš barakų sienų stambesnes vinis, rinko stiklo šukes, aštriabriaunes akmens skaldas. Net tualetų vyrius nulupo. Dildydami į akmenį gaminosi peilius. Nors slapta visa tai darė, bet vagys pastebėjo, ypač įtarimas kilo po to, kai nuo tualetų durų dingo vyriai. Politinių užimtose vietose ėmė lankytis *blatniakų* parankiniai. Apsimetę politiniais, stengėsi įgyti pasitikėjimą, iššnipinėti. Dažniausiai politiniai juos demaskuodavo, vydavo šalin, bet, deja, ne visus. Jų padedamas, komendantas keletą politinių pagavo apdorojant vyrius. Juos atėmęs nunešė enkavėdistams kaip įro-

dymą, kad politiniai ruošiasi maištui. Meistrus užsidarę į baraką žiauriai sumušė, vieną mirtinai užmušė.

Pasigamintas priemones politiniai kruopščiai slėpė, nes tikėjosi visuotinio lagerio patikrinimo – *šmono*. Taip ir buvo. Po kelių dienų vidurnaktį suskambo gongas. Jis prikėlė visus kalinius. Daug kas manė būsiant masiškam etapui į Šiaurę. Apie jį kalbos seniai sklido. Greitai viskas paaiškėjo: per garsiakalbius kaliniams įsakė pereiti į šiaurinę zonos dalį. Tą įsakymą kartojo kelis sykius. Vadinasi, *šmonas*. Lagerio vidaus valdžia – komendantai, milicininkai ir kiti *pridurkai* – varė kalinius į nurodytą zonos dalį.

Suaktyvėjo ir apsaugos bokštelių „krankliai" – prožektorių šviesas ir kulkosvaidžių vamzdžius nukreipė į zoną. Netrukus pro vartus įžygiavo keli šimtai automatininkų. Jie, tankia eile sustoję, atskyrė kalinius nuo ištuštėjusios teritorijos. Atlaisvintą zonos dalį enkavėdistai kruopščiai apieškojo. Radę kelis kalinius pasislėpusius ar šiaip užsilikusius, sumušė lazdomis, atvarę susodino prie įsikūrusio tikrinimo štabo. Barakų komendantai pagal numerius kvietė savo brigadas patikrinimui. Kalinius tikrino kaip kalėjime – išrengę iki nuogumo. Ištikrino drabužius, išlankstė, iščiupinėjo jų siūles. Kruopščiai ištikrino ir Motiejaus brigadą, bet nieko neleistino nerado. Turimas bet kokias priemones visi buvo spėję paslėpti smėlyje. Tik Jogaudai nepasisekė: jo drabužiuose rado savos gamybos adatą, kuria visi naudojosi dar vagone būdami. Jį milicininkai nuvedė į pažeidėjų grupę. Patikrintus kalinius leido į laisvąją teritoriją. Dauguma sustoję netoli kareivių užtvaros stebėjo, kaip vyksta *šmonas*. Kadangi zonos vidurys buvo laisvas ir labai gerai apšviestas, ilgame ruože matėsi, kas vyksta. Aleksandras pastebėjo, kad užtvaros gale lagerio valdžia, toleruojama enkavėdistų, *blatniakus* praleidžia net netikrinusi. Jie su savo daiktais, tikriausiai kortomis ir peiliais, grupelėmis pereidinėjo į laisvąją zoną.

– Jie tikrina tik mūsiškius – politinius, – pasakė Motiejus, – o savų neliečia.

Eilinius, ypač politinius kalinius, apieškojo kruopščiai. Bet laimei – įtariamų ginklų, peilių ir pan. – nieko nerado. Pas ką rado adatų ar nors mažytę pieštuko šerdelę, drabužiuose paslėptą, visus sodino prie tikrinimo štabo pažeidėjų grupės. Jie ten sėdėjo, kol baigėsi visas patikrinimas.

Baigę patikrinimą ir nesuradę nė vieno peilio ar durklo (kaip buvo *blatniakai* informavę), enkavėdistai įtūžį išliejo susodintiems prie štabo. Juos sumušė, suspardė kaip didžiausius nusikaltėlius. Tą baisią egzekuciją vykdė visų akivaizdoje, kad kaliniai matytų, daugiau bijotų. Po to garsiakalbiais pranešė, kad patikrinimas – *šmonas* – baigtas, visiems gulti poilsio. Nespėjus kaliniams užmigti, suskambo ritmetinis gongas keltis. Kaliniai keldamiesi, vieni kitus užstoję, atsikasinėjo paslėptas apsigynimo priemones.

Po kelių dienų žmogaus pralošimo tragedija pasikartojo. Tas pats vienaakis vagis, nevykėlis lošėjas, vėl buvo pralošęs žmogų. Praloštasis buvo lietuvis, vidutinio

amžiaus, bet dar pakankamai stiprus. Aleksandras dažnai jį matydavo vaikštant zonoje, ant peties užsikabinusį pakulinį maišą. Žmogelis buvo apaugęs barzda, pliktelėjęs, atrodė lyg senukas. *Blatniakas*, nesitikėdamas iš jo pasipriešinimo, ironiškai šyptelėjęs, palietė jo petį ir, kaip jiems įprasta, ketino pasakyti savo kėslus. Žmogus atsigręžė ir žaibiškai smogė jam į veidą nudaužto butelio stiklu. Smūgis buvo stiprus ir taiklus – banditas neteko paskutinės akies. Jam suvaitojus ir kruvinam sudribus ant žemės, draugai šoko jį kelti, o kiti puolė prie žmogaus. Bet pastarasis neketino lengvai pasiduoti, rankoje laikydamas aštrų stiklą buvo nusiteikęs gintis. Jam į pagalbą stojo Motiejus ir kitos lietuvių brigados. Vagių greitai daugėjo, prasidėjo aršios muštynės. Jau ne muštynės, bet skerdynės. Vagys naudojo peilius, bet kai ką gynybai jau turėjo ir politiniai. Lietuviams padėjo netoli buvę moldovai, vengrai, čečėnai. Politinių susidarė keleriopai daugiau. Juška rankose laikė stambią vinį, bet panaudoti jos neteko. Pastebėjęs jo ginklą, stambaus sudėjimo lietuvis sušukęs: „Vaikine, duok šen savo durklą, – stvėręs nuskubėjo į muštynes. – Tu silpnutis, pasitrauk šonan."

Susikibo daugybė žmonių. Keiksmai, grasinimai, šurmulys ir nukentėjusiųjų priešmirtinis riksmas – viskas susiliejo į vieną chaosą. Sunku buvo suprasti, kurie kuriuos muša. Zonos valdžia iš pradžių bešališkai stebėjo muštynes, bet greitai ėmėsi talkininkauti *blatniakams*. Skerdynėms įgavus per didelį mastą, supratę, kad teks ir jiems nukentėti, vagys, nebežiūrėdami savo išdidumo, nubėgo prie centrinių vartų enkavėdistams pasiskųsti.

Muštynių metu likus maisto statinėms be priežiūros, atsirado mėgėjų pasinaudoti gera proga. Kas indeliais, kas rankomis kabino iš statinės balandą. Prie statinių susidarė ne mažesnis šurmulys nei muštynėse. Netrukus į zoną suėjo didelė enkavėdistų grupė, garsiakalbiais įsakė visiems gulti ant žemės. Kad kaliniai greičiau paklustų, pradėjo virš galvų šaudyti. Kulkų zvimbimas privertė visus gulti. Pykčio užvaldyti, kiti ir sugulę tęsė muštynes, vienas kito nepaleido. Juos apramino automatų kulkos, o vėliau išskyrė mirtininkų brigada, nugabendama prie vartų. Susidarius tokiai situacijai, kriminaliniai skubėjo pasišalinti, bet kuris tik atsistojo ir mėgino bėgti, tą pasivijo kulkos. Įpykę enkavėdistai nebeatskyrė ir savo globotinių. Muštynių vietoje liko žuvusieji arba besiblaškantys sunkiai sužeistieji. Politinių nukentėjo kur kas daugiau, bet netrūko ir *blatniakų*.

Enkavėdistai, kalinius suguldę, komendantų nurodymu rinko kaltuosius, sukėlusius muštynes ar, kaip jie vadino, riaušių organizatorius. Suprantama, kalti buvo tik politiniai. Atrinkę apie penkiasdešimt žmonių, išvedė juos pro vartus. Į zoną suėjo daugiau enkavėdistų, automatininkų ir tikrintojų. Vėl darė *šmoną*. Šį kartą vidaus lagerio valdžiai tikrinime dalyvauti neleido. Tikrino tik enkavėdistai ir jų atsivesti civiliai. Patikrinimas tęsėsi iki pavakarių. Sudarę grupę įtartinų arba radę pas juos apsigynimo priemonių, visus išvarė už zonos. Stebėtina, kad tarp jų buvo nemažai

ir *blatniakų*. Baigę patikrinimą, enkavėdistai išėjo. Garsiakalbiai visą laiką kartojo: „Pasikartojus bet kokioms riaušėms, bus šaudoma iš bokštelių. „Krankliams“ suteikta tokia teisė.“ Įvykiams pasibaigus ir enkavėdistams išėjus iš zonos, mirtininkų brigada ėmėsi darbo. Jo turėjo iki valiai. Rinko žuvusius ir sunkiai sužeistuosius, visus gabeno prie vartų. Tų skerdynių rezultatai buvo siaubingi, prie vartų sugulde 400 lavonų. Sužeistuosius išgabeno už vartų. Daugiau kaip du trečdaliai lavonų buvo politiniai. Iš Motiejaus brigados žuvo dėdė Matas, Jogaudas, latvis Janis ir du rusai. Tarp jų – ir buvęs vagone seniūnu raudonplaukis. Ką gindami žuvo politiniai – visiems aišku, bet už ką žuvo raudonplaukis, daug niekšybių pridaręs vagono seniūnas, – taip ir liko mįslė: jis savo brigadą gynė ar stojo vagių pusėje. Lietuvis, dėl kurio pasipriešinimo kilo muštynės, liko gyvas. Peiliu jam sužeidė ranką, perrišta skuduru ji stipriai kraujavo. Jis sėdėjo piktas, bet patenkintas, kad tam žudikui išdūrė paskutinę akį.

– Jis daugiau aukų nebeieškos, – pasakė spausdamas kumštį.

Tas šaunuolis iš Alytaus laisvėje buvęs policininkas.

Kratos metu enkavėdistai šį kartą nuskriaudė ir savo globotinius – atėmė peilius, kortas, net geresnius daiktus. Apribojo ir jų privilegijas. Uždraudė lošti kortomis.

Prasilošusieji *urkos*, siekdami apsirūpinti drabužiais, be graužaties nurenginėjo vos ne iki nuogumo žuvusiuosius savo draugus.

Enkavėdistai ne juokais sunerimo dėl šių skerdynių. Pabūgo, kad jos neperaugtų į visuotines riaušes. Žinoma, automatais, kulkosvaidžiais galėjo bet kokias riaušes sutramdyti, bet, zonoje esant daugiau kaip trisdešimt tūkstančių kalinių, suirutės metu dalis galėjo ir į laisvę išsiveržti. Šito jie bijojo. Be to, ir aukų būtų ne šimtai, bet tūkstančiai. Siekiant, kad daugiau tokie incidentai nesikartotų, reikėjo kažką daryti, keisti nusistovėjusią tvarką, vidaus valdžią. Tą jie ir padarė. Kitą dieną pakeitė visus lagerio komendantus. Jie savo nuožiūra pasirinko sau personalą: milicininkus, *balandiorus* ir kitus *pridurkus*. Keitimus darė iš buvusių kariškių, mažas bausmes gavusių kalinių. Vyriausiuoju lagerio komendantu paskyrė buvusį pulkininką, gavusį penketą metų už kažkokias spekuliacijas.

Skerdynių dieną daugelis kalinių liko nevalgę, nes košę iš statinių ir duoną iš duonraikyklos suirutės metu kaliniai patys išgrobstė. Nors šaudė suėję automatininkai ir iš bokštelių, alkani kaliniai, rizikuodami gyvybe, bandė pasisotinti. Daug kam pasisekė, bet daug kas, nė kąsnio neatkandęs, prie statinės ar duonraikyklos suklupo. Mačiusieji pasakojo, kad juos daugiausia suklupdė bokštelių kulkosvaidžių ugnis.

Vakare sugulę prisiminė dienos įvykius, visi gedėjo savo žuvusių draugų, nekaltai nužudytų žmonių. Juos visus pražudė enkavėdistų puoselėtas smurtas, priglaudė tolima Rusijos žemė. Ir niekada šeimos ir artimieji nesužinos, kur dūlėja jų kaulai.

Po skerdynių tvarka lageryje pagerėjo. Naujieji komendantai atskyrė ir visus

kriminalinius – nuo *blatniakų* iki eilinių *pridurkų*. Maisto dalytojai *balandiorai* stropiau dirbo ir sąžiningesni buvo, nesityčiojo iš kalinių, nebekratė savo malonumui balandos jiems ant galvų ar ant žemės. Mandagesni pasidarė ir milicininkai. Neliko jų perdėto cinizmo. Bet kokia savivalė buvo uždrausta. Šiuos potvarkius kelias dienas skelbė zonos garsiakalbiai. Dėl tų išsikovojimų žuvo daugiau kaip keturi šimtai kalinių. O juk galėjo lagerio valdžia ir be to apsieiti. Reikėjo tik šiek tiek daugiau drausmės recidyvistams, banditams.

Po kelių dienų grąžino suimtuosius, kurie ištvėrė žiaurius kankinimus. Grįžo dviese ir iš kaimyninės lietuvių brigados. Jie papasakojo apie visą smurtą. *Blatniakai* ir visi jų pakalikai teigė, kad politiniai norėjo juos iššudyti ir ruošė pabėgimą. Politiniai aiškino, kad kriminaliniai pralošinėja kalinius kortomis ir juos žudo. Enkavėdistai iš pradžių šaipėsi iš tokių kaltinimų, įrodinėdami, kad žmonės – ne pinigai, kaip galima juos pralošti. Bet vėliau, patvirtinus ir keliems kaliniams, buvusiais kariškiais patikėjo, nustojo kankinę. Baisiausias kankinimas buvo „karališkoji karūna“: prirakintam prie specialios kėdės spaudžiama galva lanku. Skausmas iki alpulio. Kitas kankinimo būdas – rankų pirštų sąnarių traiškymas specialiais spaustuvais. Taip kankindami reikalavo išduoti nesamą lageryje pogrindį, kuriame ruošiamas sukilimas. Reikalavo nurodyti, kur suslėpti peiliai, durklai ir kiti ginklai. Vienas grįžusiųjų su aprišta ranka priėjo prie Juškos:

– Na, vyruti, gyvas išlikai? Tavo yla man padėjo. Tuos šunis kelis subadžiau.

Aleksandras atpažino žmogų, paėmusį jo vinį.

– Spėjote paslėpti?

– Spėjau, įgrūdau kažkur smėlyje. Atleisk, grąžinti negaliu, neatseku tos vietos.

– Niekis, pasikeitus valdžiai, manau, daugiau neprireiks.

Nepažįstamasis atsisveikinęs nuėjo prie savų.

Blatniakai netrukus kortas vėl įsigijo ir lošė, bet tai darė jau slapčia, ypač vengė pakliūti komendantams, kurie už kortų lošimą griežtai baudė ir nerodė pakantumo net *blatniakams*. Ne kartą visi matė, kaip, atėmę iš jų kortas už lagerio tvarkos pažeidimą, liepdavo milicininkams įkrėsti jiems lazdų. Šie įsakymą uoliai įvykdydavo. Nors *blatniakai* kortomis ir lošė, bet žmonių daugiau nepralošdavo.

Birželio viduryje prasidėjo neregėti karščiai. Saulei pasiekus zenitą, neliko šešėlio net barako pastogėje. Kaliniai dėl karščio išsirengė nuogai, bet ir tai negelbėjo. Daugumai net pakenkė. Staigiai nusideginusiems atsivėrė pūlingos žaizdos. Ne vienas nuo jų mirė. Kaliniai sirgo, karščiavo, mirtingumas padidėjo vos ne dvigubai. Daug kas mirė nuo saulės smūgio. Labiausiai kaliniai kentė troškulį. Karštyje daugiau prakaituojant ir gerti norėjosi daugiau, o vandens į zoną pristatydavo tiek pat kaip ir anksčiau. Paskutinėmis dienomis net mažiau. Lagerio valdžia tvirtino, esą vandentiekis sugedo, nespėja miesto vandeniu aprūpinti, o jūs, kaliniai, ir nesvajokite daugiau gauti. Vanduo į miestą ir lagerį buvo gabenamas autocisternomis

iš šaltinių, kurie buvo už 30 km. Kaliniai kasdien matydavo, kaip keliu pro lagerį, keldamos dulkių debesis, važiuoja daug cisternų. Bet vandens privežti vis tiek nespėdavo.

Atgabenus į lagerį vandenį, kaliniai, žinoma, stipresnieji, netvarkingai šturmuodavo statines. Pasitaikydavo, kad besigrumdami jas apversdavo, išliedami ir vandenį. Vietoje žmonių pagirdydavo saulės perkaitintą smėlį. Tvarkos prie statinių palaikyti nepadėjo nei milicininkų lazdos, nei keiksmai. Ištroškusi minia prie statinių veržda-vosi su milžiniška jėga. Pirmuosius, arčiau statinių esančius, galėjo užmušti – jie jau bejėgiai buvo sulaikyti minios spaudimą. Minia verždamasi dažnai nublokšdavo ir pačius milicininkus. Jei kuris kalinys neišsilaikęs suklupdavo, tą mirtinai sumindavo. Taip nutiko ne kartą. Siekti vandens, šturmuojant statines, galėjo tik stipresnieji. Tokie, kaip Aleksandras, ištisas dienas gyveno be papildomo vandens. Gyvybę palaikė gaunamais dviem šimtais gramų *kipetoko*.

Politiniai bandė patys organizuoti tvarką prie statinių su vandeniu. Atnešus statines, apsupę keliomis eilėmis, saugojo jas nuo kriminalinių šturmo. Rikiuodami žmones į tvarkingą eilę, patys pilstė vandenį. Pirmą dieną eksperimentas pasisekė: vandens neišlaistė ir daug kas tvarkingai atsigėrė. Bet vagims tokia tvarka nepatiko, jie nepanoro stovėti eilėje. Visokeriopai tvarkai trukdė. Jie, susiblokavę po šimtą ir daugiau stipresnių vyrų, šturmuodavo statines. Nubloškę tvarkingą eilę, prisisemdavo norimą kiekį vandens ir pasitraukdavo. Kartais dar tyčia vieną kitą statinę apversdavo. Jų sukeltu chaosu pasinaudodavo kiti, eilė suirdavo, jos sureguliuoti būdavo jau nebeįmanoma. Politiniai dėl netvarkos pasiskundė komendantui ir paprašė daryti tvarką. Šis pažadėjo, bet taip nieko ir nepadarė.

Enkavėdistai irgi matė tą netvarką, matė, kaip miršta žmonės nuo troškulio, bet nieko nedarė, kad sąlygos pagerėtų, tik dvigubai pastiprino mirtininkų brigadą, kad spėtų surinkti lavonus. Karštyje jie labai greitai gesdavo, skleisdami nemalonų kvapą. Lavonų prie vartų padaugėjo tiek, kad senelė *palutarka* nebespėdavo išvežti, ją pakeitė amerikietišku „Studebaker“ US6. Jo kėbulas buvo dvigubai didesnis – daugiau lavonų vienu sykiu sukraudavo. Lavonams nuo saulės pridengti sumontavo didelę brezentinę palapinę. Ji buvo tiek erdvi, kad sutilpdavo lavonai, ir sunkvežimis laisvai įvažiuodavo. Kaliniai ir rytais nebegalėjo suskaičiuoti savo mirusių brolių.

Aleksandras, negaudamas papildomo vandens, kelis kartus mainė duoną į vandenį. Už pusę *paikės* (normos) gaudavo pusę litro vandens. Kenčiant alkį ir troškulį, jei palyginsime juos, pastarasis kur kas sunkiau pakenčiamas. Kai kas ėmė gerti savo šlapimą arba nutekamosios kanalizacijos vandenį, bet tie greitai mirdavo. Kai labai kankina troškulys, ir alkaniausias žmogus, užmiršęs alkį, galvoja vien apie vandenį. Jo visa mąstysena, visos mintys prikaustytos prie trokštamo vandens. Enkavėdistai tai žinojo, troškulį dažnai ir tardymuose naudojo. Specialiai kurį laiką sūriau maitindavo, o vandens neduodavo. Ilgokai taip pakankinę, atvedę į tardymą, duo-

davo gurkšnį vandens, kad sužadintų dar didesnį troškulį, ir po to imdavo tardyti. Atsakysi taip, kaip „jie pageidauja“ – gausi atsigerti, neatsakysi – jie tyčia, tau matant, pilstys vandenį, kad tu kankintumeisi. Iš eilės kelis tardymus taip pakartojus, vandens čiurlenimas ar matymas sukeldavo net alpulį. Taip kankinant, kartais ir stipriausios valios žmonės palūždavo, sutikdavo su bet kokiais kaltinimais, kad tik greičiau gautų vandens, greičiau baigtųsi ta troškulio kančia. Todėl ir Aleksandras, kankinamas troškulio, net kelis kartus keitė duoną į vandenį. Nors tai buvo tikra savižudybė. Gaunamame lagerio maiste kalorijos buvo paskaičiuotos vos merdėjančiai gyvybei palaikyti. Nors dalies jo netekęs, iškart pasmerki save mirčiai. Po poros mainų didelį silpnumą pajuto ir Aleksandras, svaigo galva, einant pynėsi kojos. Išgėrus gautą už duoną vandenį, tą akimirką lyg geriau likdavo, bet neilgam. Po kelių minučių troškulys kankindavo dar labiau. Net akyse temdavo nuo noro gauti dar nors lašelį vandens.

Kaliniai mirdavo nuo troškulio, lagerio teritorijos smėlyje ėmė kastis rankomis šulinėlius. Kadangi Japonijos jūra buvo arti ir zonos lygis nedaug aukštesnis už jos, įsirausus daugiau kaip pusmetrį, pasirodydavo vanduo. Bet vanduo sūrokas, gėrimui netinkamas. Ne tiek sūrus, kaip jūros, bet sūrokas. Jis troškulio nemalšino, bet dar daugiau jį sužadindavo, nors gerti buvo malonus – šaltokas, gaivus. Pradėjęs jį gerti, jau negalėjai susilaikyti. Atsigeri, po keliolikos minučių vėl geri. Taip visą dieną ir kitą, ir dar kitą... Žmonės gerdavo, kol numirdavo. Suradus zonoje vandenį, šulinėlius išsikasė daugelis kalinių. Per keletą dienų išsikasė ir Aleksandras. Jo šulinėlis pasitaikė itin gausus, išsėmus vandenį tuoj vėl jo prisirinkdavo. Tik vanduo buvo truputį pilkšvo atspalvio. Jo užteko ne tik atsigerti, bet ir nusiprausti pusei Motiejaus brigados. Stipresnieji to vandens negėrė, ėjo prie statinių, o Aleksandras nuo jo nesitraukė, malšino nesibaigiantį troškulį. Malšino troškulį ir kasdien vis labiau silpo.

Pradėjus naudotis šulinėlių vandeniu, mirtingumas zonoje padidėjo dar labiau. Susirgo ir Aleksandras: vėl sutriko viduriai, viduriuojant greitai tirpo ir taip silpnos jėgos. Jis jau nebegalėjo atsikelti, valgyti nueiti reikėdavo kito pagalbos. Jis ir pats jautė, kad gyvena paskutines dienas. Per dienas gulėdamas prie savo šulinėlio, mintimis lankė brangiąją Lietuvą, namus. Paskutiniu metu ypač dažnai juos prisimindavo. Kartais atrodė, kad jis namuose, kartu su savais. Mato motiną, tėvą, sesę, su jais bendrauja. Sakoma, kad gyvenimo kelio pabaigoje žmogus visada grįžta į praeitį. Galbūt ir jis jau ėjo paskutinius žingsnius, nes tos vizijos buvo ryškios, tartum realybė. Apie mirtį jis negalvojo, nes gyvenant tokiomis sąlygomis, esant tokios būsenos, mirtis per daug supaprastinta. Ji tarsi nauji, jaukūs namai po sunkios varginančios kelionės. Bet sugrįžti į tuos namus jam sutrukdė atsitiktiniai jaunuoliai – Vytauto Didžiojo universiteto studentai. Vytas – antro, Donatas – penkto kurso medikai. Jie, pastebėję prie šulinėlio sunykusį leisgyvį žmogų, prievarta nu-

vedė nuo šulinėlio, o jį užgriovė. Patys visą savaitę Aleksandru rūpinosi, globojo. Jie buvo fiziškai stipresni, atnešdavo gėlo vandens. Net savo duonos po kąsnį atlaužę duodavo ir primygtinai liepdavo suvalgyti. Rūpinosi juo kaip tikru broliu. Nustojus naudotis šulinėlio vandeniu, susitvarkė ir viduriai. Jaunystė darė savo, Aleksandras greitai sveiko, stiprėjo. Nors buvo labai sulysęs, bet vėl galėjo savarankiškai atsistoti, vaikščioti.

Geriant šulinėlių vandenį, lageryje paplito dizenterijos epidemija. Gausus mirtingumas išgąsdino ir lagerio valdžią. Nustatę, kad tai dėl šulinėlių, įsakė tuoj pat visus užgriauti, o nepaklausiusius griežtai bausti. Valdžios įsakymą kas pusvalandį kartojo lagerio garsiakalbis. Barakų komendantai, milicininkai ir kiti *pridurkai* vaikščiojo po zoną, ieškojo šulinėlių. Suradę liepdavo tuoj pat užgriauti ir lazdomis pavaišindavo už įsakymo nevykdymą. Kad įbaugintų, mušdavo negailėdami. Nors pagerino vandens pristatymą, bet vis tiek katastrofiškai jo trūko. Šulinėlius draudė ir baudė už juos, bet jų ir vėliau zonoje buvo, kaliniai gėrė jų vandenį, sirgo ir mirė. Kad paslėptų nuo tikrintojų, juos kruopščiai užmaskuodavo. Užklodavo drabužiais ir patys atsiguldavo. Dešimtis kartų tikrintojai praeidavo ir nė karto neįtarė, kad po gulinčiais žmonėmis yra šulinėlių. Jiems nuėjus, šulinėlių vanduo vėl gaivindavo ištroškusius kalinius. Neužkasus visų šulinėlių, mirtingumas lageryje nedaug tesumažėjo. Baisioji epidemija plito žaibiškai. Dėl jos susirūpino ir lagerio valdžia, ėmėsi profilaktinio gydymo. Maitindavo kalinius, priverstinai reikalavo nuryti ir vaistų tabletę nuo dizenterijos. Dėl epidemijos mirties giltinė pjovė plačias pradalges. Jeigu ne kasdien atvykstantys etapai, kalinių zonoje būtų greitai sumažėję. Mirtininkų brigados pasakojimu, kasdien mirdavo apie 150 žmonių. Tą mirties spragą užpildė gausūs etapai. Žmonių skaičius zonoje nemažėjo, bet sparčiai didėjo. Paskutinėmis dienomis nakčiai sugulti visiems vietos neužteko. Kaliniams nebetelpant, pradėjo ruošti etapus ir už zonos. Pirmas etapas – apie 10 000 kalinių – išvyko į Šiaurę: Magadaną ir Kristyj. Kalbėjo, kad į aukso kasyklas. Ten daug kas norėjo patekti. Kaliniai norėjo bet kur išvažiuoti, kad tik greičiau iš to mirties pragaro ištrūktų. Bet laimė nusišypsojo ne visiems. Rinko tik politinius ir stipriausius vyrus. Daugiausia į jį pateko lietuvių, vengrų ir moldovų. Uždarius zonos vartus, nulingavo vergų kolona. Likusieji jiems pavydėjo, bet vienas Dievas težinojo, kas jų laukia naujojoje vietoje.

Po kelių metų paaiškėjo, kad etapas iš penkių tūkstančių kalinių, patekusių į Čiukotkos lagerį Kristyj, per trejus metus žuvo. Iš to etapo liko tik pusantro šimto invalidų, kuriuos išvežė į Magadano sritį.

Po kelių etapų kalinių zonoje sumažėjo, pasidarė laisviau, bet mirtingumas nemažėjo. Sunkvežimis, gabenantis lavonus, kasdien darydavo vis daugiau reisų. Esant kritiškai situacijai, lagerio valdžia, praplėtusi zonos ribas, kampe pastatė milžinišką palapinę – keliems šimtams žmonių ligoninę. Ligoninės personalas buvo

tie patys kaliniai – medikai. Ligoninė gydė tik kriminalinius kalinius. Iš politinių retai kas ten patekdavo.

Po kelių dienų vėl išvežė etapą į Šiaurę. Į jį pateko keli kaliniai ir iš Motiejaus brigados. Atrenkant etapui kalinius, Aleksandras netikėtai sutiko telšiškį – vienos bylos draugą Zenoną Valauską. Jis, kaip ir Aleksandras, į Šilutės lagerius nepateko. Į Buchta Nachodkos lagerį jį atvežė vėliau už Jušką. Jis papasakojo apie savo kelionės vargus, kurie buvo panašūs į Aleksandro ir daugelio kitų. Daugiau pasikalbėti nespėjo, jį pašaukė prie vartų etapui. Aleksandras apgailestavo anksčiau draugo nesutikęs. Laisvėje mažai jį pažinojo. Valauskas draugavo su broliu Stasiu, Aleksandras jį matė tik kelis kartus. Būnant toli nuo tėvynės ir Telšių, malonu buvo sutikti krašto žmogų. Tuo labiau – vienos bylos draugą. Jis palydėjo draugą iki vartų. Atsisveikindami apsikabino.

– Ar besusitiksime kada? – liūdnai šyptelėjęs, paklausė Valauskas.

Aleksandras trūktelėjo pečiais.

Jie nebesusitiko, Zenonas žuvo Magadano srities kasykloje.

Naujieji Aleksandro draugai – Donatas ir Vytas – buvo labai geri. Jis pamilo juos kaip tikrus brolius, nes tik jų broliška globa ir rūpesčiu išliko gyvas.

Žmonės, gyvendami tokiomis žiauriomis sąlygomis, dažniausiai sustabarėja, apsitraukia nejautrumo kiautu. Pasidaro viskam abejingi. Jų nebejaudina net artimo mirtis. Donatas su Vytu dar nebuvo nusiritę į tą abejingumo liūną. Jie, pastebėję pernelyg sulysusį, jau žūstantį jauną žmogų, ištiesė jam pagalbos ranką. Ištiesė neprašomi, savanoriškai ir pačiu laiku. Aleksandras buvo išgelbėtas. Tik jų dėka pažadintas iš susitaikymo su mirtimi, jis vėl pradėjo kabintis į gyvenimą.

Kitą savaitę karštis pasiekė apogėjų: pusiaudienį buvo taip karšta, kad net kvėpuoti buvo sunku. Karščiams įsisiautėjus ir dienos metu leisdavo į baraką – visgi šioks toks pavėsis. Kad būtų vėsiau, išėmė visus langus, atidarė galuose duris. Susidarę skersvėjai išvėdindavo neblogai. Bet milijonai blakių veikė siaubingai. Karščiai blakėms nekenkė, net priešingai – sudarė puikiausias sąlygas veistis. Jos dauginosi greičiau nei mielės. Lipo tūkstančiais ant gyvų žmonių, gėrė paskutinį kraują. Kaliniai, vos keletą valandų barake pabuvę, gindamiesi nuo jų, traiškydami, išeidavo kruvini tarsi nulupti. Žmonės vargo, kankinosi ir stebėjosi, kodėl lagerio valdžia nesiima priemonių blakėms išnaikinti. Atrodo, tiek nedaug reikėtų: vienai dienai uždarytų baraką, išdezinfekuotų, išplautų ir būtų švaru. Bet valdžiai tai nerūpėjo. „Nebus blakių, nebus kas kalinius kankina“, – kadaise sakė Luka Stepanovičius.

Kartą vidurnaktį, visiems sugulus pailsėti, Aleksandras užmigo. Pabudęs jautėsi blogai, svaigo galva, kankino šleikštulys. Kadangi šleikštumas nepraėjo, bet dar labiau sustiprėjo, Donatas, kaip būsimas medikas, konstatavo – Aleksandras gavo saulės smūgį. Reikėjo imtis skubių priemonių – surasti kokį nors pavėsį ir gerti kuo daugiau geriamo vandens. Bet nei vieno, nei kito nebuvo. Ligonio būklė pastebimai

blogėjo. Jį apėmė silpnumas, karščiavo. Draugai suprato – Aleksandrui reikalinga skubi medicinos pagalba, kitaip jis gali visai užgesti. Nutarė kreiptis į ligoninę. Palikę daiktus kaimynams saugoti, ten jį ir išlydėjo. Pakeliui Aleksandras prarado sąmonę, reikėjo jį nešti. Į ligoninę patekti buvo nelengva. Prie vartų stovėjo budintys milicininkai ir be budinčio gydytojo leidimo nieko ten neįleido. Ligonių laukė minia. Visi norėjo patekti į ligoninę, bet milicininkai buvo nesukalbami. Jie tvirtino, kad už valandos išeis gydytojas ir pats pasirinks ligonius. Dauguma ligonių buvo leisgyviai, praradę bet kokią viltį vidun patekti, kepė saulėkaitoje, merdėjo ir čia pat mirė. Donatas buvo šiek tiek geriau apsirengęs nei kiti ir fiziškai stipresnis. Rusiškai kalbėjo be klaidų. Apsimetęs *pridurku*, pasakė milicininkui, kad ligonį siunčia pats barako komendantas – Vasilijus Ivanovičius. Pasakęs keletą vagių žargonu žodžių, reikalavo praleisti. Milicininkas, pasižiūrėjęs įtartinai, pasakė, kad jis jau nebegyvas, liepė nešti prie vartų, bet greitai apsigalvojęs praleido.

Ligoninėje juos pasitiko ne rusų gydytojas. Jis kalbėjo su akcentu ir buvo labai piktas. Pasižiūrėjęs į atneštą ligonį, ėmė plūstis už gabenimą į ligoninę atšalusių lavonų.

– Pone daktare, čia ne lavonas, tik sąmonės netekęs ligonis, – paaiškino Donatas, ligos simptomą ištardamas lotyniškai.

– Iš kur tu moki lotynų kalbą?

Paaiškinus, kad jis mokėsi Medicinos fakultete, yra penkto kurso studentas, gydytojas kiek atlyžo. Priėjęs ir pakėlęs akių voką, susiraukė ir liepė sanitarams Jušką išnešti. Gydytojas buvo dar kažko Donato beklausiąs, bet tuo metu įėjo du enkavėdistai. Gydytojas liepė vaikinams skubiai pasišalinti.

Vidurnaktį Aleksandras atgavo sąmonę. Atmerkęs akis apsidairė: paluby kabėjo vos spingsinti lemputė, vėjas plazdeno brezentinį palapinės stogą. Ant jo gulėjo žmogus ir labai slėgė. Ranka pajudinęs įsitikino, kad žmogus negyvas. Pakėlęs galvą apsidairė – aplinkui gulėjo daug lavonų. Dar du lavonai gulėjo skersai jo kojų. Gulintis ant krūtinės lavonas slėgė ir trukdė kvėpuoti. Pabandė nustumti jį, bet nepajėgė. Buvo visai bejėgis. „Ką daryti, kaip išsivaduoti iš po jo?“ – galvojo žiūrėdamas į lavono veidą. Jis buvo apžėlęs, pražiotoje burnoje matėsi parudavę dantys. Akys žiūrėjo tartum gyvos, bet sustiklėjusios. Jis buvo baisus. Sukaupęs jėgas šiaip taip nustūmė, pasidarė laisviau kvėpuoti. Dviejų skersai liemens ir kojų gulinčių lavonų nustumti negalėjo, nepajėgė. Greitai vėl prarado sąmonę. Po kurio laiko vėl atsitokėjo, neatmerkęs akių mąstė: „Kodėl lavoninėje? Nejaugi aš miriau“, – bandė prisiminti, kada ir kaip tai nutiko. Nors ir kaip stengėsi, bet atminties gija nutrūkdavo ties riba, kai atgulė pailsėti. Vėl bandė išsilaisvinti iš užgulusių lavonų, bet veltui – jis buvo visai bejėgis. Pergalvojęs situaciją suprato, kad guli palapinėje, lavoninėje prie vartų. „Kas bus, jei užmigsiu ar prarasiu sąmonę išvežant lavonus? Mane subadys kaip mirusį ir viskas – baigsis. Jei išlįsčiau iš po lavonų, išeičiau iš lavoninės, durys tik-

riausiai neužrakintos“, – dairėsi pasirėmęs ant alkūnės, kas galėtų jam padėti. „Ar yra kas gyvų?“ – sušuko garsiai, bet tyla. Vėl bandė išsilaisvinti iš po lavonų. Pasikėlęs ant alkūnių bandė įsižiūrėti į juosmenį slegiantį lavoną. Veido jo nesimatė, gulėjo kniūbsčias, bet pakankamai stambaus sudėjimo ir nesulyęs. „Gal iš *blatniakų* kas numirė?“ Ir vėl pasidarė silpna. Nugrimzdo į tamsą.

...Ėjo jis nepažįstamomis vietomis, lyg nuo ko bėgdamas, skubėjo užlipti į aukštą skardį. O šis status tartum siena ir lygus, nėra kur kojos pastatyti, rankomis įsikibti. Suradęs įdubą, atsisėdo pailsėti. Staiga pakilo uraganas, jį išmetė iš įdubimo, jis ėmė kristi žemyn. Bet tas kritimas buvo labai keistas. Jis mato, kaip krenta jo kūnas, o jis likęs lengvas lyg pūkelis, stovėdamas ant įdubimo krašto, žiūri į save iš viršaus. Virš skardžio pamatė Donatą su Vytu, kurie mojo jam rankomis, kviesdami greičiau lipti...

Atgavęs sąmonę, išgirdo už durų Donato balsą.

– Donatai, Donatai! – šaukė jis, bet, matyt, balsas buvo labai silpnas, niekas jo neišgirdo.

Pro palapinės plyšius besiskverbianti ryto šviesa apšvietė visą lavoninę. Joje gulėjo daug lavonų. Dauguma buvo netvarkingai vieni ant kitų sumesti. Šviesoje įsižiūrėjęs suprato, kad jo kaimynas, visą naktį jį slėgęs, kaukazietiškos kilmės – gruzinas ar armėnas. Vyras buvęs stambaus sudėjimo, sunkus, matyt, paskutiniuose etapuose atvežtas, dar nespėjęs sublogti. Jis – iki pusės apnuogintas, nugara visa tatuiruota, bet labai purvina, per purvą sunku buvo įžiūrėti, kas buvo pavaizduota. Antras numirėlis, slėgęs jo kojas, buvo smulkesnis. Jis atpažino ilgai sirgusiojo lavoną. Aleksandras vėl bandė išsilaisvinti iš po jų, bet nepajėgė, nebuvo jėgų. Stengėsi nors neužmigti, laukė pradedant dirbti mirtininkų brigados. Atgabenę pirmuosius lavonus padės ir jam išsivaduoti.

Staiga atsivėrė lavoninės durys, įėjo vidun ne brigada, kuri renka lavonus, bet žmogus baltu chalatu ir jo draugai – Donatas, Vytas ir dar du barzdoti vyrai. Jis pakėlęs galvą norėjo sušukti, bet staiga sujudėjęs sukniubo. Liko vėl silpna ir negera. Greitai viskas paskendo tamsoje...

Atsigavo šlakstomas vandeniu. Atmerkęs akis išvydo barzdotą žmogų. Šis švelniai jį kalbino. Kišdamas prie lūpų skardinę vandens, siūlė gerti. Aleksandras, pajutęs vandenį, godžiai gėrė. Vanduo vėsus, gaivinantis, išgėrė vos ne visą skardinę. Jautė kaip vanduo atgaivina. Panoro net iš šlapios antklodės išsivaduoti, bet senukas neleido, sakė, gydytojas liepė taip pagulėti ir vėl pašlakstė vandeniu.

Aleksandras paklausė, kur esąs, nes lavonų jau nesimatė:

– Kur dingo tie lavonai, ar jau išvežė?

Barzdotas senukas buvo labai malonus. Pagirdęs, skuduru šluostė veidą ir kalbėjo. Papasakojo, kad iš lavoninės jį atnešė į procedūrinį. Jį išnešant atvažiavo lavonų išvežti. Jis sielojosi kaip galėjo – jį gyvą, tik laikinai netekus sąmonės, nakčiai už-

daryti į lavoninę.

– Jūs nuo vartų taip toli mane pernešėt?

– Juk tu buvai ne prie vartų, bet ligoninės lavoninėje.

Netrukus atėjo gydytojas. Pasodinęs jį apklausė, apžiūrėjo ir vėl liepė gulti. Senuką pasiuntė atnešti valgyti.

– Menkutis, bet viduje esi stiprus vyras, pasveiksi.

Po dienos sugrįžęs į zoną, sužinojo visą savo istoriją. Kitą dieną atėjus Donatui su Vytu jo lankyti, gydytojas sutiko juos labai nesvetingai. Laužyta rusų kalba piktai pasakė: „Jis lavoninėje, jei neišvežė, gal ir tebėra". Vytas gerai kalbėjo vokiškai. Iš akcento suprato, kad gydytojas – vokietis. Prakalbo vokiškai. Gimtoji kalba gydytoją paveikė, jis sušvelnėjo, net draugiškesnis pasidarė. Pasiteiravo, ar jie – vokiečiai. Sužinojęs, kad lietuviai iš Kauno, apibarė, kodėl vakar to nepasakė. „Jūsų draugą, kiek pamenu, saulės smūgis ištiko. Galima buvo bandyti išgelbėti, bet dabar, po nakties, vargu ką bepagelbėsime", – pasakė jis, nusivesdamas juos ir sanitarus į lavoninę. Bet Dievo stebuklas – Aleksandras buvo dar gyvas! Išgabeno sanitarai į procedūrinį gydyti. Gydytojo nurodymu įsupo į šlapią antklodę ir pagirdė gaiviu vandeniu.

Senukas atnešė dvi *paikes* (normas) duonos ir dvigubai balandos. Jis viską suvalgė. Duonos ir balandos ligoninėje buvo užtektinai. Duonos norma ligoniui buvo 50 gramų didesnė negu sveikiesiems zonoje, o mirtingumas labai didelis. Kasdien daug mirdavo, jų maistas likdavo nesuvalgytas. Todėl ir Aleksandrui jo negailėjo. Gydytojas, jausdamas simpatiją vaikinams, duona pamaitino ir juos. Sočiai atsigėręs, pavalgęs, Aleksandras iškart pasijuto geriau.

Gydytojas buvo labai kalbus. Išklausinėjęs viską apie juos, dabartinę situaciją Lietuvoje, papasakojo ir apie save. Jis – Hamburgo universiteto profesorius. Karo metu išradęs efektingus vaistus žaizdoms gydyti. Jie buvo tik ruošiami gamybai, bet nelemta karo baigtis sutrukdė, nespėjo pagaminti. Berlyne pateko į rusų nelaisvę. Užkariautojai pareikalavo išduoti išradimo paslaptį. Jis nesutikęs to padaryti. Rusai jį iš belaisvių stovyklos išvežė į Maskvos kalėjimą. Ten laikydami, vis dar bandė prikalbinti, kad tarnautų jiems. Jam kategoriškai atsisakius, nuteisė dešimčiai metų kalėjimo ir atgabeno čionai. Bet didžiausia parodija – nuteisė pagal straipsnį už tėvynės išdavimą.

– Vadinasi, neišduodamas priešui paslapties, aš išdaviau tėvynę, – nusijuokė gydytojas. – Čia, pastatę ligoninę, kažkodėl mane paskyrė vyresniuoju gydytoju. Vyriausiasis gydytojas esąs laisvasis, enkavėdistas. Bet jis protingas žmogus, ne toks kaip tie eiliniai enkavėdistai. Čia dirbti ir gyventi man pakenčiamos sąlygos. Kaip bolševikiniame lageryje, pasakyčiau, net gerai. Bet negaliu žiūrėti į taip žiauriai kankinamus ir žudomus žmones. Jūs matėte, kas dedasi prie ligoninės vartų? Žmonės miršta nuo troškulio ir išsekimo, o aš padėti niekuo negaliu. Ir čia, ligoninėje, tik taip vadinamoje, elementarių vaistų nėra. Gydome tik vandeniu ir nuo

mirusiųjų atlikusiu maistu, – liūdnai nusišypsojo gydytojas.

Po kelių valandų Aleksandras vėl buvo apžiūrėtas, gydytojas pripažino, kad stebėtinai sveiksta. Vakarop galės grįžti į zoną. Ilgiau laikyti ligoninėje bijąs, nes politinius gydyti nepageidautina.

– Bijau, gali patikrinti.

Išleisdamas iš ligoninės, profesorius paliepė sanitarui atnešti visiems po penkias normas duonos ir trijų litrų talpos bakelį su geriamu vandeniu. Sakė, kad kurį laiką ligoniui reikia daugiau gerti vandens. Be to, turint talpų indą, ir patiems bus geriau geriamu vandeniu apsirūpinti. Padovanojo dėžutę vaistų nuo dizenterijos.

– Imkite, jums pravers. Juos gavau iš vyriausiojo gydytojo sau asmeniškai – duodu, zonos kalinių nenuskriausdamas. Manęs gali čia ilgai nelaikyti, negalėsiu jums padėti. Kol būsiu, užeikite, padėsiu ir maistu, – pasakė atsisveikindamas.

Patarė Juškai kurį laiką nemiegoti saulėkaitoje, galvą apsirišti kuo nors baltu. Davė ir baltos medžiagos skiautę. Paaiškino, kad čia labai kenksmingi saulės spinduliai, ypač mums, vakariečiams. Palinkėjo greičiau sugrįžti į Lietuvą.

Tą vakarą Aleksandras dar jautė silpnumą, bet eiti jau galėjo. Sugrįžus į zoną, draugai, pasodinę jį, davė atsigerti vandens ir liepė ilsėtis. Iš bakelio nupylę puslitrį vandens ligoniui, kitą išdalijo silpnesniems lietuviams. Sau palikę po dvi *paikes*, išdalijo ir duoną. Tik Aleksandrui neleido savo duonos atiduoti, sakė, kad jam reikia sustiprėti. Vytas papasakojo saviškiams pokalbį su gydytoju, garsiu Vokietijos profesoriumi. Džiaugėsi, kad jis – vokietis. Jei būtų buvęs rusas ar kitos tautybės, Aleksandrui pagalbos būtų nesuteikęs. Profesorių paveikė vokiečių kalba, kurią Vytas labai gerai mokėjo. Per ją ir užsimezgė geri santykiai. Jei ne Vyto kalbos mokėjimas, Aleksandras šiuo metu gulėtų nežinomame kapinyne, – taip manė visi ir pats Aleksandras. Jis draugams buvo dėkingas už išgelbėtą gyvybę.

15

Jūroje audra nerimo. Jau kelinta diena supo, laivą mėtė kaip skiedrelę. Laimė, kad triume gerai įtvirtinti gultai, nors braškėjo laivui supantis, bet negriuvo, nesulūžo. Per ilgesnį laiką keleiviai priprato prie supimo, nebegąsdino jų ir per denį besiritančios bangos.

Trečią naktį keleivius išgąsdino pasigirdęs denyje stiprus bildesys. Bildėjo, daužėsi, atrodė, kad devyni velniai grumiasi. Momentais nuo smūgio net laivo korpusas virpėjo. Tas netikėtas bildesys labai išgąsdino keleivius. Vieni pradėjo melstis, kiti išgąstingai klausėsi. Nutilo lošę ir triukšmavę kortuotojai.

Lietuvių galvūgalyje gulėjęs latvis Kriauzė, kaip jis pats sakė, visą amžių tarnavęs prekybiniame laive, aiškino, kad tas triukšmas nuo atsipalaidavusio denyje sunkaus krovinio, kuris, esant dideliam supimui, denyje vartosi. Jis patvirtino, kad tai labai pavojinga, gali sulaužyti laivo įrenginius, net šoną išlaužti.

Netrukus pasigirdo garsiakalbio komandos. Protarpiais girdėjosi žmonių balsai. Latvis tikino, kad jūreiviai bando avariją likviduoti. Kaip po audros išaiškėjo, taip ir buvo. Nuo tvirtinimo atsipalaidavo vikšrinis traktorius „Stalinec". Jis daužydamasis ir sukėlė tą baisų triukšmą. Avariją likvidavus ir triukšmui nurimus, išgąsdinti keleiviai visą naktį nemiegojo. Neužmigo ir Aleksandras. Gulėdamas nuklydo mintimis į praeitį.

•

Kitą dieną sumažėjus karščiams, Aleksandras pasijuto dar geriau. Jau kalbėjo, juokavo, galva nebesvaigo. Turėdami talpų indą, geriau apsirūpino vandeniu. Naudodamiesi bakeliu, bijojo, kad nenužiūrėtų jo vagys, nepanorėtų jo atimti. Būgštavimai pasitvirtino. Kartą atnešus vandenį, prisistatė *blatniakų* parankiniai ir pareikalavo bakelio, bet Donatas pasipriešino, nedavė. Sukilus visiems būriu, vagys pasišalino, bet grasino greitai sugrįšią ir už neklusnumą kaip reikiant nubausią. Politiniai pasiruošė antpuoliui, bet vagys nesugrįžo. Kad bidonėlis neviliotų vagių, kaimynai patarė apsiūti jį medžiaga. Donatas taip ir padarė. Apsiūtas bidonėlis nebeturėjo blizgesio, neviliojo ir vagių.

Kartą apie vidudienį sukaleno bokštelio kulkosvaidis, vėliau ir antras. Visi suprato, kažkas pažeidė mirties zoną, kėsinosi pabėgti. Visi kaliniai bėgo ton pusėn. Smalsumo apimti nuėjo ir Aleksandras su Donatu. Ką išvydo, plaukai pasišiaušė: *blatniakai* nesiliovė lošti kortomis, kai kurie vėl prasilošė, todėl, nebegalėdami pralošti kitų kalinių, pralošdavo patys save. Prasilošusiam reikėdavo atlikti pavojingą kelionę: pralįsti dvi vielos užtvaras, pereiti mirties zoną, palietus paskutinės tvoros vielas, vėl grįžti. Jei sugrįši, vadinasi, atsiskaitei, gali toliau lošti, vėl save užstatęs. Tarp *blatniakų* buvo ir drąsių vyrų, net kvailai drąsių. Jei jie protingai išnaudotų savo drąsą, galėtų daug ką nuveikti: pabėgti iš lagerio, net į užsienį patekti. Bet jie to nesuprato ir rizikavo gyvybe dėl niekingo kortų lošimo. Šiuo metu toks beprotis prasilošęs mokėjo skolą. Prasibrovęs pro dvi užtvaras, žmogus lyg žaltys vinguriavo skersai mirties lauko. Smigdamas į perkaitintą smėlį, kėlė dulkių debesį, bet per stebuklą iš bokštelių šaudančių kulkosvaidžių kulkų lietus jo nelietė, jis veržėsi į priekį lyg užkeiktas, nenušaunamas. Iš dalies jį slėpė sukeltos dulkės. Stebėjusieji kvapą sulaikę laukė, kada jį pakirs pataikiusi kulka. Kada nustos tas užkeiktas žaltys vinguriavęs. Bet kulkos jo nerado, jis judėjo į priekį. Netrukus, palietęs laukujės tvoros vielas, šliaužė atgal. Stebėję jį draugai drąsino:

– „Studente“, greičiau, bokštelių krankliai suviduriuos į tave bešaudydami!

Visiems matant vyko stebuklas. Kulkosvaidžiai tratėjo be perstojo, o žmogus judėjo atgalios. Kaliniai, pasitraukę toliau nuo tvoros, stebėjo, kaip žmogus, dukart perėjęs mirties lauką, ruošėsi nugalėti paskutinę kliūtį – pralįsti pro vidaus tvoros vielas. Nors bokštelių apsauga neturėjo teisės paskutinės tvoros apšaudyti, bet, įniršę dėl savo žioplumo, negebėjimo pataikyti, šaudymą tęsė. Žmogus priartėjęs siekė pakelti vielą, bet čia mirčiai pabodo patyčios, nubaudė išsišokėlį. Staiga nuo žmogaus galvos nuskriejo kepurė, galva liko ketvirčiu mažesnė. Žmogus, kabinęsis į tvorą, lyg suakmenėjo. Taip ir liko gulėti su ištiesta į priekį ranka. Nuo kraujo paraudo viršugalvis. Atskelta galvos kiaušo dalis gulėjo už pusmetrio.

Tokių atsitikimų būdavo ir daugiau. Vieni žūdavo vos pralindę pirmąją užtvarą, kiti grįždavo atgal. Vienas tokių laimingųjų buvo vagis, pravarde Čiuma. Jis, net du kartus perėjęs mirties lauką, sugrįžo sveikas į zoną. Net enkavėdistai buvo jį susiradę, tyrinėjo kas per vienas, kad nenušaunamas. Antrą kartą perbėgant sušaudė marškinių rankovę, nuplėšė batų kulnį, o jis liko sveikas, net nesužeistas.

Dar po savaitės negailestingai kepinusi saulė ėmė trauktis debesų skraiste. Bet karštis nekrito, buvo tvanku tartum pirtyje. Po pusiaudienio debesys grėsmingai sutirštėjo. Nors vėjo nebuvo, bet jie grėsmingai plito, uždengė saulę, temdė dangų. Kaliniai, dairydamiesi į dangų, džiaugėsi artėjančia audra, lietumi. Staiga dangų suskaldė žaibai. Jie vingiuotais liežuviais krito į Japonijos jūrą ir gretimus kalnus. Žaibus lydėjo kurtinantis griaustinis. Pusvalandį, ar net ilgiau, griaudėjo be perstojo, tartum būtų prasidėjusi artilerijos ataka. Prapliupo liūtis. Tai nebuvo lietus kaip Lietuvoje. Čia lijo, tartum iš kibiro pylė. Nespėjęs nutekėti ir susigerti į smėlį vanduo akimirksniu zoną pavertė ežeru. Nuo lietaus gausumo visai sutemo, pasidarė tamsu kaip naktį. Gal valandą stichija siautėjo, šėlo.

Audrai aprimus, apkurtę nuo stipraus griausmo kaliniai greitai atsitokėjo ir, numetę paskutinius skarmalus, mėgavosi dangaus suteiktu dušu: prausėsi, maudėsi kaip beįmanydami. Vieni, rieškutėmis semdami vandenį, malšino troškulį, kiti – atvertę galvas, išsižioję gaudė lietų arba prausė galvą. Vieni kitiems talkininkaudami, smėliu ir lietaus vandeniu trynė, prausė nugaras. Po tokių karščių išlieto prakaito gaivus ir gausus lietus teikė kaliniams didelio džiaugsmo. Vieni iš pasitenkinimo klykė, šaukė, kiti, iškėlę rankas, meldė Dievą, kad ilgiau lytų. Dievas jų maldų išklausė: atsukęs dangaus čiaupus, lietus pylė ištisas dvi valandas. Liūčiai praėjus, nusiprausus, atgaivinus sulysusius kūnus, numalšinus ilgai kankinusį troškulį, tapo lengva ir gera. Oras buvo gaivus ir malonus. Saulė nepasirodė, bet žemė garavo tartum jos kaitinama. Kaliniai atsigaivinę gręžė, sausino savo skarmalus. Aleksandras taip pat džiaugėsi gerai išsiprausęs, išsiskalbęs drabužius, po to abu su Donatu gręžė, sausino juos. Vytas švarino savus.

Lagerio zona po lietaus pagražėjo. Vanduo ją nuplovė, suplakė, išvalė nuteka-

muosius kanalus, tualetus. Kažkam prieš audrą išnešus statines, vos ne po pusę prisirinko gėlo švaraus vandens. Kas norėjo, galėjo jo pasisemti, eilių nebuvo. Pasinaudodamas proga, skaidraus lyg krištolas vandens prisipildė savo bidonėlį ir Donatas. Tą naktį šlapiais drabužiais ir ant drėgno smėlio sugulę visi išsimiegojo kuo puikiausiai.

Kitą dieną saulė vėl pasirodė, bet dažnai ją užstodavo suplyšę debesys. Keletą kartų vėl palijo, bet negausiai ir neilgai. Kaliniai, nors ir alkani, bet atgaivinti lietaus, numalšinę troškulį, pažvalėjo. Nuotaikos pakilo. Kur kas sveikesnis ir stipresnis jautėsi ir Aleksandras.

Po audros dvi dienas oras vėl buvo saulėtas ir gražus. Bet tokio karščio kaip anksčiau nebuvo. Trečią dieną dangus vėl apsiniaukė, saulę paslėpė stori lietaus debesys. Vakarop pradėjo lyti. Lijo visą vakarą ir naktį, lijo kitą dieną ir dar kitą. Lijo be perstojo dieną ir naktį, ištisas tris savaites. Išmelstas dangaus čiaupas per daug atsidarė. Lietų sustabdyti nepadėjo nei kalinių malda, nei prakeiksmai. Lijo, žliaugė, pylė kaip iš kibiro. Jei kartais nustodavo, tai tik valandėlei. Per tą pertrauką nespėdavo net balos į smėlį susigerti, o apie drabužių išdžiovinimą ir nesvajok. Be saulės jie nedžiūvo, o saulė, anksčiau taip negailestingai kepinusi, nesirodė. Be perstojo lyjant, permirko ne tik kalinių drabužiai, bet ir nusilpo kūnai. Kaliniams egzistencija pasidarė nebepakenčiama. Atrodė, kad be artėjančios mirties neliko daugiau ko ir laukti. Pirma lietus atgaivinęs kalinius, dabar veikė pražūtingai: miegodami po atviru dangumi lietuje neišsimiegodavo, nepailsėdavo. Išseko jėgos ir stipresniųjų, o tokius kaip Aleksandras, visai pribaigė: sunku pasidarė judėti, vaikščioti. Ištisomis dienomis jis sėdėdavo susikūprinęs po atviru dangumi. Vanduo merkė, žliaugė visu kūnu. Lietui nesiliaujant, kaliniai stengėsi patekti į barakus. Jau nežiūrėjo kieno kuris barakas, svarbu buvo patekti. Jų negąsdino nei slopus oras, nei milijonai blakių – geriau blakes maitinti, negu lietuje mirkti. Bet į baraką patekti buvo sudėtinga, net labai sunku. Jie ir perpildyti galėjo sutalpinti tik ketvirtadalį lageryje esančių žmonių. Juose buvo kaliniai taip susispaudę, kad naktį miegodavo sėdomis, net kojų nebuvo kur ištiesti. Pirmieji užsiėmę vietas, subūrę grupeles jas saugojo ir laikėsi kartu. Išeidami net savo reikalu ar maisto atsiimti, vieni kitų vietas saugojo.

Aleksandras, Vytas ir Donatas panoro būtinai patekti į baraką. Nužiūrėjo, kai daugiau žmonių išėjo vakarienės atsiimti, sulindo. Džiaugėsi galėsią nors vieną naktį pastogėje pabūti. Bet greitai nusivylė – viduje vietos buvo tik stovėti, nebuvo vietos net sutūpti. *Blatniakų* užimtuose gultuose vietos buvo daug, pakankamai daug. Bet jie eilinio kalinio artyn neprisileisdavo, kad blakės ant jų iš aukštesnių gultų nekristų, antklodes tartum baldakimus pasirišo. Turėjo kuo pasikloti ir užsikloti. Miegojo išsirengę, vienmarškiniai. Naujieji barakų komendantai, iš pradžių ėmęsi juos drausminti, vėliau perėjo jų pusėn. Ir vėl banditai ėmė rodyti savo ragus ir nagus. Kelių šimtų žuvusių kalinių kaina iškovoti nedideli pagerinimai lageryje

vėl buvo paversti niekais. Enkavėdistai vėl aprūpino *blatniakus* kortomis. Jie viešai lošė, tik kol kas žmonių nepralošdavo.

Neradę laisvos vietos, Donato pasiūlymu, sulindo po apatiniais gultais. Vietos laisvos ten rado, bet labai nepatogu: per žema patalpa, gulėti galima tik kniūbsčiomis, net ant nugaros apsiversti negalėjo. Nutarė, kad vis tiek čia geriau bus negu lietuje. Po gultais medinių grindų nebuvo. Čia, kaip ir zonoje – birus smėlis. Kadangi jis purus ir sausas, miegoti buvo patogu. Per šlapius drabužius ir blakės ne taip puolė. Patogumas ir šiluma visus greitai užliūliavo.

Aleksandras sapnavo, kad buvo tėviškėje. Eidamas Dumbrių pievomis įkrito į akivarą, kurio gylį kadaise kaimynas matavo ilga kartimi ir dugno nepasiekė. Įkritęs stengėsi iš jo išlipti, bet vos tik įsikabina į kraštą, velėna kaip ledas lūžta, gramzdindama jį dar giliau. Jis ėmė šaukti pagalbos, bet pievoje – nė vieno žmogaus. O jis vis grimzta ir grimzta. Jau iki kaklo pasinėrė, ir burna vandeny paskendo, šaukti nebegali. Vanduo dusina, smaugia. Ir kuo gilyn, tuo tamsiau darosi. Jis visai trokšta. Sukaupęs paskutines jėgas, bandė vėl iškilti į paviršių, kad nors kiek įkvėptų oro. Nuo pastangų pabudo. Pajuto, kad labai trūksta oro. Tą patį jautė Donatas ir Vytas.

– Vyrai, čia uždusime, jei ilgiau liksime, – pasakė Donatas. – Žmonėms užgulus angos kraštus, mūsų patalpa liko lyg hermetiška dėžė.

– Tai ką darysime? – susirūpino ir Vytas.

– Nežinau. Man atrodo, kad reikėtų bandyti pamatą prasikasti, padaryti skylę orui įleisti.

Barako pamatai buvo ne betoniniai ir ne akmeniniai, kaip daugumos pastatų. Rąstai paprastai gulėjo ant retų akmenų, o tarpai tarp akmenų, kad vėjas nepūstų, buvo užpilti smėliu.

– Nepajėgsime, – suabejojo Aleksandras. – Kiek prisimenu, čia storai smėliu užpilta. Kasantis tokioje žemėje, patalpoje nebus kur smėlio dėti.

Nutarė pasislinkti keliolika metrų į barako galą, ten aukščiau gultai, daugiau erdvės ir smėlio mažiau užpilta. Nieko nelaukdami ėmė šliaužti. Bet tai padaryti buvo ne taip lengva.

Po gultais gulėjo daugiau žmonių ir visi jautė oro trūkumą. Žemoje ertmėje su jais prasilenkti buvo sunku. Ir kiti trokšdami blaškėsi, nežinodami, ką daryti. O tamsu, nors į akį durk. Viską daryti reikėjo apgraibomis. Aleksandras, apeidamas vieną žmogų, netikėtai palietė jo veidą. Žmogus net nekrustelėjo, buvo šaltas ir sustingęs, gal seniai miręs.

– Čia negyvas guli, – sukuždėjo paskui jį slenkančiam Donatui.

Norėdami geriau įsitikinti, jį už rankos pajudino, bet žmogus buvo jau sustingęs. Palikę lavoną, nusiyrė toliau. Bet greitai į priekį slinkti nebegalėjo. Visur buvo žmonės. Čia patalpa erdvesnė, gultai aukščiau ir kvėpuoti buvo lengviau. Nušliaužę prie pasienio, ėmėsi darbo. Girdėjo, kad tą patį darė ir kiti. Kasdami rankomis smėlį,

lyg kurmiai, stūmė po savimi. Kaimynai aplenkė juos, netrukus jų pusėje sužioravo anga. Dvelktelėjo gryno oro srovė. Pamatai čia nestorai užpilti, greitai prasikasė ir jie. Dvelktelėjus grynam orui ir lengviau kvėpuoti. Kadangi šliaužtdami ir dirbdami buvo pavargę, greitai sumigo. Tą naktį pailsėjo gerai. Bet kitą vakarą į baraką patekti vėl nebegalėjo. Po gultais gal ir buvo vietos, bet per žmonių grūstį iki jų nenueisi. Pastovėję kurį laiką prie barako durų, su pavydu žiūrėjo į barake įsikūrusius žmones ir nuėjo ieškotis nakvynei vietos po atviru dangumi lietuje.

Lijo be paliovos ir gausiai. Nuo barako stogo vanduo čiurkšlėmis bėgo. Blogiausia, kad lyjant teritorijos smėlis nespėdavo sugerti vandens, visur telkšojo balos. Aukštesnėje zonos dalyje buvo sausiau, bet ten žmonių buvo prisigrūdę kaip ir barake, laisvos vietos atsisėsti nesurasi. Jiems nieko kito nebeliko, kaip susiruošti nakvynei žemutinėje dalyje. Nužiūrėję, kur mažiau vandens telkšo, ėmėsi darbo. Rankomis iš smėlio supylė pėdos aukščio uždarą pylimėlį. Vandenį iš gulavietės iššlakstė už pylimo, nukasė pažliugusį purvo sluoksnį ir tik po to pasiklojo guolį. Ant šlapios žemės suklojus šlapius drabužius ir lietui iš viršaus pliaupiant, nakvynė ne per maloniausia. Bet taip ilsėjosi ne vieni jie – labai daug žmonių. Aleksandras džiaugėsi turėdamas gerus draugus, su jais ir laikėsi. Atsigulus, apklotą reikėjo stipriai prisirišti prie savęs. Tai apsisaugojimas nuo naktinių vagių, kurie bandydavo užklotus pavogti. Staiga nutraukę pabėgdavo į tamsą net nepastebėti. Keletą kartų

Lageris Sibire. Lietuvos nacionalinio muziejaus nuotrauka.

bandė ir iš jų užklotą pavogti. Bet jie buvo tvirtai prisirišę. Vagys, stipriai truktelėję, Aleksandrą iš vietos patraukė, bet virvė drūta – atlaikė, apkloto nenuplėšė.

Vagys, naktį beslampinėdami, dažnai ir pylimus išgriaudavo. Plūstelėjęs vanduo apsemdavo net miegančiųjų galvas. Susapnavę klaikų sapną, žmonės pabusdavo. Skendint vandenyje ir iš viršaus pliaupiant, poilsis nepavydėtinas. Kaliniai rytą keldavosi išvargę, nepailsėję. Laimė, kad nors lietus šiltas lijo, nekankino šaltis. Lietui nesibaigiant, visi gailėjo karštųjų saulėtų dienų. Dėl tos nepaliaujamos drėgmės atrodė, kad buvę karščiai ir troškulys ne tokie baisūs. Po keliolikos parų nuo drėgmės kalinių kūnuose atsivėrė žaizdos. Jos buvo skausmingos ir baisiai pūliavo, tarsi žmogaus kūnas pūtų. Pasirodė jos ir Aleksandro bei Vyto kūne. Juos išbėrė mažomis žaizdelėmis, ypač Vytą. Vėliau nuo nešvarumų žaizdelės supūliavo, pasidarė skausmingos. Donatas, būdamas stipresnis, tų nemalonumų išvengė.

Mirtingumas lageryje pasiekė neregėtą mastą. Paskutiniu metu nesurinkti lavonai mėtėsi po visą zoną. Kai kurie net po kelias dienas išgulėdavo, kol pradėdavo gesti, skleisti šleikštų kvapą. Keli žmonės mirė ir Motiejaus brigadoje.

16

Po savaitės audra staiga nurimo. Dienos išaušdavo šviesios, saulėtos ir pakankamai šiltos. Pasinaudodami gražiu oru, keleiviai išlipdavo į denį. Praplaukiant Kamčiatkos krantus, matėsi Avačinsko ugnikalnis*, kurio viršūnė pamažu smilko. Laivo komanda kalbėjo, kad laivas artėja prie Sachalino archipelago. Gyvenimas triume nusistovėjo. Keleiviai nuo kasdienio supimo ir neįprastų gyvenimo sąlygų pavargo, mažiau triukšmavo. Aprimo ir kortuotojai, nebelošė taip aistringai kaip pirmomis dienomis. Atsirado daugiau protingų, kaip Kostas Šimanskis ir kiti, išlošę daugiau, nebelošė. Pinigų apyvarta laive labai sumažėjo. Jie susikoncentravo laimingųjų kišenėse ir laukė savo paskirties atplaukus į krantą. Jei kurie ir lošė dar, tai vien iš nuobodumo, be triukšmo, be aistrų.

Parduotuvę laive atidarė tik kelias dienas. Bet joje, be duonos ir žuvies konservų, daugiau nieko nebuvo. Keleiviai, pritrūkę maisto, džiaugėsi ir tuo. Daugiausia maisto stokojo vagys. Po skerdynių su čečėnais jie nebedrįso kėsintis į svetimus maišus, skrynutes. Nebeturėdami ką valgyti, kurį laiką pusbadžiu gyveno. Todėl kasdien

* Avačios ugnikalnis (rus. Авачинская Сопка, 53.255861, 158.833141) – veikiantis ugnikalnis (stratovulkanas) Rusijoje, Kamčiatkoje, tarp Avačios ir Nalyčevo upių. Aukštis 2,741 m, matomumas iki 1,550 m. Susidaręs iš andezito, bazalto, tufų. Fumarolės. Viršutinėje dalyje yra ledynai. Avačios ugnikalnis su greta esančiais ugnikalniais (Kozelsko ir Koriakų ugnikaliu) sudaro Trijų ugnikalnių draustinį (įsteigtas 1985).

vaikščiojo pas laivo komendantą, reikalaudami atidaryti parduotuvę. Gal laivo valdžia ir pati pabūgo, kad, trūkstant maisto, vėl nekiltų panašūs incidentai. Įsiaudrinusi žmonių minia galėjo pridaryti daug nemalonumų. Areštuotus čečėnus po savaitės išleido. Jie sugrįžo į triumą. Vagys džiaugęsi, kad juos pasodino, pritilo. Aiškiai jų privengė, nes čečėnai, dar neatvėsę nuo pykčio, grasino visus vagis papjauti. Keleiviai patylomis kalbėjo, kad juos paleido tik iki kranto. Uoste juos perduos Teisingumo tarnybai.

Jūra paskutinėmis dienomis visai nurimo, liovėsi supusi laivą. Net keista buvo, kad po baisios audros ir svaiginančio supimo laivas plaukė lygiai, ramiai, tartum ežero paviršiumi. Dabar laivo deniu vaikščiojo ir Kančius. Draugai juokavo, kad Kančiui atėjo atostogų metas, galės išeiti į „paplūdimį". Paplūdimys – tai denis. Išvargę keleiviai spėliojo, kada išvys didžiosios žemės krantus. Krantus tos pačios Buchta Nachodkos, kur prieš šešerius metus dalis plaukiančiųjų išgyveno pragaro kančias.

Lietuvių grupė susitarė, kad, išlipę į krantą, gamtoje suruoš bendrus pietus, atšvęs sugrįžimą. Visiems norėjosi paragauti šviežesnio maisto: vaisių, daržovių, ramesnėje aplinkoje pasėdėti, pasikalbėti, pasitarti dėl tolesnės kelionės į Lietuvą. Sužinoję apie tai latviai, ukrainiečiai ir kiti buvę kartu politiniai, visą laiką bendravę su lietuviais, sakė, kad kitaip nebus – puotaus visi kartu. Visuomet linksmas humoristas storulis ukrainietis Vasilijus Antonovičius, už politiką išsėdėjęs dešimt metų, juokavo:

– Tai ką, ponai draugai lietuviai, jūs dar nepersiauklėjote? Ir vėl nenorite pripažinti kolektyvo, internacionalo? Ne, draugužiai, tai jums nepavyks, paskutinį kartą uliavosime kartu, visas Čiukotkoje subrandintas internacionalas, o po to – kas kur: kas – į Ukrainą, kas – į Baltarusiją, Latviją ar Estiją, o jūs galėsite važiuoti į savo Lietuvą.

Taip ir susitarė visu internacionalu, bet tik be kriminalinių. Ta žmonių padermė visiems buvo įgrisusi ir laisvėje niekas jų nemėgo, nenorėjo su jais bendrauti.

Nuotaikingas bendrų pietų krante aptarimas Aleksandrą sugrąžino į prisiminimus apie Buchtą Nachodką.

•

Pernelyg dideliu kalinių mirtingumu lageryje susirūpino ir valdžia. Padėties tirti atvyko gausi komisija. Joje net KGB generolas buvo. Visi įsisupę į odinius ar neperšlampančius apsiaustus. Drėgmei pritaikytu apavu. Matyt, ir jiems per didelė drėgmė nepatiko, nors atvyko tikriausiai iš Maskvos ar Chabarovsko, iš gražaus oro. Lagerio valdžiai apie komisijos atvykimą buvo pranešta. Tą rytą kaliniai nepavėluotai gavo pusryčius. Visi stebėjosi, kad balanda buvo kur kas tirštesnė ir *kipetok* –

ne paprastas vanduo, bet truputį saldintas ir padažytas kažkokiomis arbatžolėmis. Ir duona normali – smulkiai korėta, ne toks molis kaip kasdien. Valgydami taip pagerintą maistą, kaliniai stebėjosi, kur šuo pakastas. Kai kas sukūrė versiją, kad kaliniai slapta parašė Stalinui laišką, skundėsi dėl blogo maitinimo, jo įsakymu ir pagerino. Tik Aleksandro pažįstamas senukas ukrainietis, pasakojęs apie 1933 metų dirbtinį badą Ukrainoje, išmarinusį daug žmonių, pasakė tiesą:

– Tikriausiai, lagerio valdžia laukia komisijos, todėl ir atidavė sąžiningiau, kas priklauso kaliniams.

Taip ir buvo – pasirodė komisija. Jai išvykus, kitą dieną balanda ir karštas vanduo buvo kaip ir visada.

Komisija sustojo ir prie šešto barako, bandė į vidų patekti, bet negalėjo per žmones prasibrauti. Komendantas su milicininkais buvo pradėję žmones laukan varyti, laisvinti praėjimą, bet komisija neleido. Prie durų gulėjo prieš pusvalandį numiręs žmogus. Komisijos nariai, pasižiūrėję į jį, susiraukė. Komendantas sutvarkė, kad tuoj pat jį nugabentų prie vartų. Komisijai užteko vien apžiūrėjimo metu įkvėpti iš barako sklindantį dvoką, ir vienai dalyvei pasidarė bloga. Pradėjo žiaukčioti, vos neapsivėmė. Kiti, užsiėmę nosis, suskubo pasišalinti. Komisija nekalbėjo su kaliniais ir nieko neklausinėjo. Jai nueinant, iš kažkur atsirado aukštokas, labai sulysęs žmogus, iš aprangos buvęs kariškis ir garsiai, kad visa komisija girdėtų, sušuko:

– Piliečiai viršininkai, pasakykite, kokioje šalyje mes gyvename? Ar jūs matote, kokiomis sąlygomis mus laiko, kuo mus pavertė! – ir, atsegęs vienintelę milinės sagą, praskleidęs parodė savo nuogą kūną, kuris buvo visas žaizdotas. Nuo per didelio sulysimo buvo matyti kiekvienas šonkaulis, krūtinkaulis, vietoje pilvo – gilus įdubimas. Jis atrodė baisiau nei Kaulius Nemirtingasis*. Daugiau panašus į išskaptuotą geldą negu į žmogų. – Man trisdešimt metų, o ką iš manęs padarė! – Komisijos nariai sustojo, atsigręžę su pasibaisėjimu žiūrėjo į gyvą lavoną. Tikriausiai ir jie pamanė, kad pats Kaulius Nemirtingasis prieš juos stovi. – Ar gali motina Rusija su savo vaikais taip elgtis? Tegul mes nusikaltome, padarėme gyvenime klaidų, bet mes – tarybiniai žmonės. Karo metu mes krauju apgynėme savo motiną Rusiją. Už ką iš mūsų taip tyčiojasi? Už ką kankina baisiau negu fašistiniuose konclageriuose? Nors ir ten baisu, bet vis dėlto sąlygos geresnės negu čia. Ten turėjome virš galvos stogą ir blakių nebuvo. Bet iš fašistų nėra ko ir norėti, jie fašistai – mūsų priešai, o čia, savo namuose, tarybinėje tėvynėje esame. Ar tam aš ketverius metus kariavau? Tris kartus sužeistas buvau, kraują liejau. Du antro laipsnio ordinus gavau ir dvylika medalių, kad su manim šiandien elgtųsi baisiau negu su nereikalingu gyvuliu? Piliečiai viršininkai, patys matote, kaip mes gyvename, kuo mus pavertė, – suklupęs

* Koščejus Nemirtingasis (rus. Кощей Бессмертный) – rusų archetipinė mitinė būtybė, vyro antagonistas rusų tautosakoje. Kaulius Nemirtingasis yra užkeiktasis – negali numirti, vaikščiojantis numirėlis.

prieš komisiją rankos mostu parodė aplink. – Ar ne tiesą aš sakau?

Komisija, žiūrėdama į oratorių raukėsi, tokia kalba jiems nepatiko, bet nuneigti viso to negalėjo, nedrįso. Vienas komisijos narys paklausė, už ką teistas.

– Būdamas Vengrijoje, dėl gražios prostitutės susivaidijau su savo būrio vadu politruku. Jis pasirodė esąs divizijos vado sūnelis. Todėl ir įkišo mane penkeriems metams, – paaiškino jis. Komisija jam nieko neatsakė ir pradėjo eiti. – Piliečiai viršininkai! – vėl šaukė kalinys, bet komisija nesustojo. – Piliečiai viršininkai, uždarykite tą pragarą, išvežkite mus iš čia nors pas baltas meškas! Nors pas baltas meškas! – kartojo eidamas paskui komisiją, tačiau jį greitai sustabdė prišokęs milicininkas. Kalinys nesipriešino, paėjęs šonan, atsisėdo į balą, užsidengė rankomis veidą ir liko rymoti lietuje.

Komisijai išvykus, kaliniai laukė permainų, bet nesulaukė.

Po trijų savaičių nustojo liję. Atsigręžęs žemyno vėjas nuo Kinijos pusės atnešė vėl giedrą ir karštį. Dangus nusiblaivė, tapo visiškai žydras. Karšta saulė sparčiai viską džiovino. Vėl pasidarė karšta ir tvanku. Nuo intensyvaus garavimo kaliniai jautėsi kaip garinėje pirtyje.

Aleksandras susirgo. Laikėsi temperatūra, kartais jautėsi lyg drugio krečiamas. Skaudėjo galvą, buvo silpna. Susirgo ir Vytas. Jis labai kentėjo nuo pūliuojančių žaizdų. Taip pat laikėsi aukšta temperatūra. Protarpiais kliedėjo. Donatas rūpinosi abiem ligoniais. Kreipėsi į ligoninę, bet vokiečio profesoriaus jau nebuvo, jį vėl išgabeno į Maskvą. Į ligoninę Aleksandro su Vytu nepriėmė. Po savaitės Aleksandras pradėjo sveikti, bet Vytas mirė.

Dar po kelių dienų apyaušriais suskambo gongas. Kaliniai žinojo, kad, gongui suskambus, nors ir vidurnaktį, visi privalo keltis. Keldamiesi galvojo, kad nutiko kažkas svarbaus – bus etapas, patikrinimas ar dar kas nors.

Rytas buvo gaivus ir gražus. Giedrame danguje mirgėjo žvaigždės – baltos, šviečiančios lyg brangakmeniai. Rytų pusėje jos geso, nes saulės uždegtos žaros jau šviesino dangaus skliautą. Gongas suskambo kelis kartus. Jam nutilus, prabilo garsiakalbis. Išvardijo brigadų numerius, kurioms reikia rinktis prie savo barakų. Po šios informacijos kaliniai suprato – ruošiamas gausus etapas, nes išvardijo labai daug brigadų. Į etapą pateko ir Motiejaus brigada. Lageryje kilo šurmulys. Kaliniai, vienas kitą šaukdami, rinkosi.

– Na, vyručiai, vėl į kelionę, – susirinkus brigadai tarė Motiejus.

Donato brigada liko nepaminėta. Jis apgailestavo ir, jausdamas greitą išsiskyrimą, laikėsi kartu su Aleksandru. Per tuos kelis mėnesius jie susigyveno kaip tikri broliai. Aleksandras žinojo, kad tik Donatui ir velioniui Vytui yra skolingas už du kartus išgelbėtą gyvybę. Vytai, Vytai, auksinės širdies žmogau, kodėl tau toks baisus likimas buvo skirtas!

Išvardytoms brigadoms atnešė sauso davinio po dvigubą duonos normą. Išdali-

ję atgabeno į zoną ir vandens. Nekantrieji duoną tuoj pat suvalgė, bet dauguma kantriai laukė vandens – valgys duoną užsigerdami. Donatas liepė Aleksandrui palaukti ir nusigrūdo atnešti vandens. Bet silpnoje apyaušrio šviesoje ir dideliame žmonių sambrūzdyje (visi kaliniai jau buvo atsikėlę), pasimetė. Nesulaukęs Donato, panoro vandens gauti pats. Duoną įsidėjo į maišą, perrišęs virve užsikabino ant peties. Maišą su duona laikė pasispaudęs po pažastimi, kitoje rankoje turėjo indelį vandeniui. Pasėmė vandens ir jau ketino eiti atgal, kai staiga kažkas stipriai trūktelėjo maišą! Maišas buvo pririštas virve, todėl nutraukti negalėjo, bet subliuško. Išėjęs iš spūsties Aleksandras apžiūrėjo – maišas perpjautas. Pusė skudurų kartu su duona pagrobti. Jam suskaudo širdį: labai gaila buvo duonos, kuri išduota dviem dienoms. Sustojęs apsidairė, stebėjo kalinių veidus, bene suras vagį, pagrobusį iš jo paskutinį duonos kąsnį. Bet veidai visų ramūs, neįtarsi.

– Kas paėmėt mano duoną? – balsu kreipėsi į aplink stovinčius. Jis pats žinojo, kad klausinėti beprasmiška, bet klausimą pakartojo kelis kartus. Niekas neatsakė, net nepažvelgė į jį.

Faktiškai daug kas matė vagį, žinojo grobiką, bet lageryje ir matydamas niekas nepasakys. Išduoti vagį buvo nusikaltimas, „šventvagystė“. Už tai galėjai be akių likti ar net gyvybės netekti. Iškeikęs vagį, Aleksandras nuėjo vartų link, kur jau būriavosi išvykstančios brigados. Sustojęs prie žibinto stulpo, išgėrė vandenį. Labai norėjosi valgyti, bet duonos nebebuvo. Žinojo, kad alkanam reikės būti dvi paras, nes duonos buvo išduota dviguba norma. Buvo pikta ir graudu. Pikta už žioplumą, negebėjimą išsaugoti duonos, o graudu – dėl niekšų, kurie gali tokį pat, kaip ir jie, žiauriai nuskriausti. Suradęs savo brigadą papasakojo ir jiems nelaimę. Draugai jį smerkė už žioplumą ir neatsargumą, kam užsimiršo, kur esąs. Bet juoktis, šaipytis niekas nedrįso. Vieni ir kiti, atlaužę po kąsnį duonos, liepė valgyti. Aleksandras nenorėjo imti, skriausti niekuo nekaltų žmonių, bet jie nesitraukė, kol jis nepaėmė ir nesuvalgė.

Pirmųjų brigadų kalinius šaukė pavardėmis ir patikrinę leido už vartų, kur griežtai saugojamoje aikštelėje visus sodino ant žemės. Kalinius tikrino ir baltais chalatais vilkintys gydytojai. Nusirengę kaliniai atrodė tartum skeletai, retas panašus į sveiką žmogų. „Garbingi“ gydytojai daug nesiterliojo: minkščiausioje vietoje pirštais suėmę raumenis, suktelėjo į vieną pusę, jei nepasisuka daugiau negu vieną kartą – tinkamas etapui, jei daugiau – išbrokavę grąžindavo į zoną. Tačiau tai buvo taikoma tik kriminaliniams kaliniams, politinių kalinių sveikatingumą lėmė straipsnis ir bausmės laikas.

Motiejaus brigada eilėje buvo priešpaskutinė, todėl susėdusi prie vartų laukė, kada pašauks. Saulė patekėjo, įdienojo, o jie vis dar laukė. Laukė, kada vergų pirkliai teiksis juos apžiūrėti.

Už vartų išvestų kalinių eilė didėjo. Ant jų piktai lojo enkavėdistų vilkšuniai.

Vėliau, saugomai aikštei persipildžius, kalinius surikiavę po keturis išvedė į kelią. Nutįsusią kilometrinę koloną susodino dešiniajame kelkraštyje į įkaitintą smėlį. Pagaliau pradėjo tikrinti ir Motiejaus brigadą.

– Ačiū tau, broli, už nuoširdžią draugystę, už gyvybę. Jei ne tu ir amžina atilsį Vytas, seniai būčiau po velėna. Tik jūs iš tos minios nelikote abejingi, ištiesėte man pagalbos ranką. Patikėk, nežinau žodžių, kuriais galėčiau tau atsidėkoti. – Aleksandras, nesulaikydamas ašarų, apkabino tame pragare sutiktą kilniausią žmogų ir pabučiavo.

– Aleksandrai, laikykis, mes turime išgyventi, turime sugrįžti į Lietuvą ir sulaukti laikų, kai ji vėl bus laisva ir nepriklausoma. Kažkodėl aš tikiu sulauksiąs, sulauksi ir tu. – Donatas įkišo Aleksandrui į kišenę susuktą skudurėlį, – Tau prireiks.

Aleksandras nuskubėjo prie stalo, kur jau buvo šaukiama jo pavardė. Nusirengęs atrodė pasibaisėtinai – vieni kaulai ir oda. Per stebuklą ir tie kaulai ties sąnariais dar laikėsi. Pirmasis gydytojas, net netikrinęs, norėjo grąžinti prie išbrokuotųjų, bet perskaitęs dokumentuose, kad politinis, stumtelėjo prie kito stalo, kur sėdėjo majoras.

– Šis vargu ar iki laivo nueis, – pasakė jam.

Majoras žvilgtelėjo ir nieko neatsakė, tik pasišlykštėdamas susiraukė ir toliau savo popieriuje kažką žymėjo. Sutikrinęs liepė eiti prie etapininkų. Aleksandras, suėmęs savo skarmalus, skubiai rengėsi. Kadangi jis buvo visai basas, nes iš latvio padovanotų *burkų* liko tik aulai, enkavėdistas liepė pasiimti apavą iš čia pat buvusios krūvos. Bet apavas labai nepatogus, kalinių pasiūtas iš automobilio padangų: sudėvėtas padangas plėšydavo sluoksniais ir siūdavo be kurpalio, nebuvo kairių nei dešinių – visi kamašai vienodi, tik dydžiu skyrėsi. Aleksandras pasimatavęs suprato, kad su normalaus dydžio apavu nepaeis, trins kojas, todėl pasiėmė gerokai didesnius. Nuėjęs prie sėdinčiųjų, pabandė apsiauti. Kojos laisvai tilpo ir suvyniotos į sunešiotų *burkų* aulus. Aulai vatiniai, minkšti, nors kojos kaito, bet buvo patogu, nespaudė vidaus nelygumai ir siūlės.

Basiems likti enkavėdistai neleido. Kas nesirinko, tiems patys savo nuožiūra numetė apavą ir liepė apsiauti. Iš enkavėdistų rūpinimosi apavu, kaliniai suprato – etapas į Šiaurę.

Paskutiniajam kaliniui išėjus pro vartus, enkavėdistai sukomandavo keltis ir eiti. Kaliniai, išsekinti kaitros ir troškulio, sunkiai kėlėsi. Nebeįstengusius atsistoti net draugams padedant, enkavėdistai liepė palikti kelkraštyje. Ten jie ir baigė visus gyvenimo vargus. Sunkai kėlėsi ir Aleksandras, bet bijodamas likti šalikelėje, sukaupęs paskutines jėgas, draugų padedamas, atsistojo. Po kelių komandų, šunims skalijant, vergų kolona pajudėjo į priekį. Iki uosto, kur laukė laivai – apie 3 kilometrai kelio. Karščio ir troškulio iškankintiems, tai buvo labai toli. Kaliniai vos judėjo. Antrą pusę kelio reikėjo eiti įkalnėn, tai dar labiau apsunkino ėjimą. Po poros valandų pirmosios gretos pasiekė laivą. Į jį patekti irgi buvo sudėtinga: siau-

romis kopėčiomis, vorele reikėjo užlipti į laivo denį, o iš ten – vėl po vieną žmogų laiptais nusileisti į triumą. Pradėjus kaliniams lipti į laivą, kolona sustojo. Stoviniavo kas keliolika žingsnių. Sustabdę įsakydavo sėstis į įkaitintą kelkraščio žvyrą. Pravažiuojančių mašinų sukelti dulkių debesys gulė ant kalinių, lindo į akis, trukdė kvėpuoti. Per dulkes tarpais nieko nesimatė. Kai kam kilo mintis, kad dulkėm prisidengus, galima būtų ir pabėgti, bet niekas nebeturėjo jėgų. Vos paeidamas niekur nenubėgsi. Laimei, netrukus dvelktelėjo nuo jūros pusės lengvutis vėjelis, gulusios dulkės, persiritusios per kalinių koloną, nuslinkdavo toliau. Užlipus ant kalno kaip ant delno buvo matyti likęs lageris. Jame knibždėjo žmonių skruzdėlynas, nors per 5 tūkstančius išvedė į etapą, bet lageryje ir žymu nebuvo. Ne vienas žiūrėdamas į jį siuntė prakeiksmus už patirtas kančias, žuvusius brangius žmones. Tą patį jautė ir Aleksandras, gaila buvo auksinės širdies Vyto ir kitų nukankintų žmonių. Tame baisiame pragare, kur badas, troškulys, baisios kančios ir mirtis, liko ir Donatas...

Kairėje pusėje gerai matė Ochotsko jūrą*, jos akmeningą paplūdimį. Ten krykštavo tūkstantinė minia vasarotojų, jie mėgavosi vandens vėsa. Girdėjosi jūros bangų mūša. Aleksandras prisiminė tėviškėje likusį Biržulio ežerą, kuriame vasaros dienomis, pogulio metu, nubėgę plaukiodavo. Jo mintis nutraukė netoli medyje maloniai pragydęs paukštelis. Jo melodingas čiulbesys džiugino iškankintus kalinius.

Paplūdimyje ir medžių šakose virė gyvenimas: vieni krykštaudami lepinosi jūros vėsa, kiti čiulbėjo prie savo gūžtos. Tik jų dulkėse paskendusi pasmerktųjų kolona, saulės deginama ir kankinama nepakeliamo troškulio, merdėjo. Išvargę, alkani, saulės įkaitintu keliu, gerdami dulkes ir neviltį, žingsnis po žingsnio artėjo į uostą, į naują nežinią. Aleksandrui besvajojant, vėl pasigirdo komanda keltis ir judėti pirmyn. Keletas, nebepajėgdami atsikelti, vėl liko gulėti kelkraštyje. Gal jiems ir geriau? Jų kančios baigėsi. Saulėje degančių kalinių žvilgsniai nenoromis krypo į jūrą, kuri buvo čia pat, beveik ranka pasiekiama, žalsvai melsva, banguojanti, bet ne jiems. Nuo dūžtančių bangų krantai pasidengę baltų putų juosta. Kaliniams buvo sunku žiūrėti į paplūdimio gyvenimą. Atrodė, galėtumei amžinybę tūnoti jūroje, kad tik nereikėtų kęsti pragariško karščio, dulkių ir troškulio. Ir diena pasitaikė neregėtai karšta. Nors saulė vakarop pakrypo, bet degino lyg milžiniško laužo ugnis. Nuo karščio aplinkui viskas virpėjo.

Aleksandras, sėdėdamas šalia Motiejaus, liūdnai žiūrėjo į jūros tolius. Ten – trys laivai. Jie taip pat suko į uostą. Už laivų, lyg išmėtytos uolų atplaišos, buvo matyti Sachalino salos. Jos matėsi ir iš lagerio zonos, bet čia iš aukštumos – kur kas geriau. Kaip ant delno matė ir jų paliktą lagerį – „žmonių skruzdėlyną“, kur liko dalelė ir

* Čia taip pat greičiausiai ne Ochotsko, o Japonijos jūra. Lietuviaisibire.lt Lietuvos gyventojų tremties ir kalinimo vietų Sovietų Sąjungoje žemėlapyje Nachodka lageris irgi yra pažymėtas netoli Vladivostoko (42.743665, 133.114712 (42°44'37.1"N 133°06'53.6"E)). Vėliau bus minima, kad tolumoje matosi Sachalino salos, už kurių ir yra Ochotsko jūra. Gali būti, kad matėsi Sachalino salos kraštas ir Hokaido (Hokkaido, Japonija) sala.

jo gyvenimo. Jis spėjo ten net mirties naguose pabuvoti. Tą kartą mirties žaidimą laimėjo, išliko gyvas. Bet ir dabar nežinia, kur likimas veda, kas laukia kelionėje ir naujoje vietoje. Sklido kalbos, kad etapas vežamas į tolimąją Šiaurę. Vieni sakė, kad ten bus geriau, kiti, kurie jau ne pirmą kartą į Šiaurę keliavo (kriminaliniai nusikaltėliai), pažinojo tą kraštą ir pasakojo, kaip žiauriai ten stūgauja šaltos pūgos, kaip suledėja gyvi žmonės. Bet šiuo metu, kenčiant pragarišką karštį, troškulį ir kvėpuojant dusinančiomis dulkėmis, speigas ir bet kokios pūgos atrodė tik malonus atsigaivinimas. Nebuvusiam, nemačiusiam to krašto sunku buvo įsivaizduoti tokias kontrastingas gamtos sąlygas.

Motiejaus brigadai, pasiekus įkalnės viršų, pasirodė pirmieji uostamiesčio statiniai. Nors uostas buvo netoli, bet jį slėpė aukšta uola. Jau daugiau kaip du trečdaliai kolonos buvo laive. Kolonai vėl sustojus, Aleksandras atsisėdo į kelio dulkes pailsėti. Nenoromis akys krypo į jūrą, žvilgsnis klajojo po jos tolius. Nuo karščio sukepusios lūpos troško nors lašelio vandens, nors lūpoms suvilgyti. Nuo lipimo į kalną liesame bejėgiame kūne smarkiai plakė širdis. Silpnu prakaitu veržėsi paskutinė kūno drėgmė. Aleksandras buvo silpnas, suglebęs, vos kvėpavo. Pažvelgęs į uoste kyšančius daugiaaukščių namų stogus, kurie matėsi anoje pusėje uolos, meldė Dievą, kad greičiau pasiektų laivą. Gal jame galės pasislėpti nuo saulės karščio, truputėlį atsikvėti, gal duos nors lašelį vandens. Taip svajojant, staiga uosto pusėje iškilo į padangę milžiniškas juodas stulpas! Jis žaibišku greičiu išlėkė į kelių šimtų metrų aukštį. Tai truko akimirką ir tuoj pasigirdo duslus sprogimas. Oro banga nubloškė kalinius keliolika metrų atgal. Žmonės suvirto kas kur, lyg šluotos nubraukti. Net žemė po kojomis sudrebėjo. Aleksandras griūdamas pastebėjo, kaip kažkur pradingo matyti namų stogai. Atsistoję ir nesuprasdami, kas nutiko, kaliniai dairėsi į juodą stulpą, kuris buvo panašus į milžinišką medį. Jis žaibiškai didėjo ir plėtėsi lydimas keisto ūžesio. Cypdami blaškėsi enkavėdistų šunys. Ne mažiau sunerimę ir išgąsdinti buvo ir patys enkavėdistai. Nesuprasdami, kas įvyko, baimingai dairėsi į didėjantį debesį ir tą keistą ūžesį.

– Atominė bomba sprogo! – suriko kažkas garsiai.

– Brolyčiai, karas prasidėjo, – džiaugsmingai pasakė Motiejus.

Paslaptingas sprogimas įžiebė viltį ištrūkti iš to pragaro. Visi stebėjo debesį, kuris, uždengęs saulę, žaibiškai slinko lagerio link. Kas ir kur sprogo, nežinojo ir enkavėdistai. Sujaudinti, šaukdami vienas kito klausinėjo. Tik kaliniai nieko nebijojo. Keletą mėnesių išbuvę lagerio pragare, nebijojo net mirties. Daug kas, kartu ir Aleksandras, slapta džiaugėsi – gal svajota laisvė artėja? Karas kaliniams buvo vienintelis būdas išeiti į laisvę.

Netrukus nuo kalno pusės pasigirdo komanda grįžti į lagerį. Enkavėdistai kalinius skubino greičiau judėti. Patys baimingai dairėsi į debesį, kuris stiprėjant ūžesiui, darėsi grėsmingesnis. Po kelių minučių tai vienur, tai kitur iš dangaus ėmė kris-

ti stambūs daiktai: lentos, dėžės, net žmonių lavonai. Krentantys daiktai ir kėlė tą keistą garsą.

– Motiejau, pažvelk, kas ten? – parodė Aleksandras į aukštai erdvėje judantį tašką, panašų į krentantį žaislinį lėktuvą.

Daiktas, sukdamasis vilkeliu, sparčiai didėjo ir leidosi tiesiai į koloną. Matydami į juos skriejantį nesuprantamą daiktą, kaliniai stovėjo ir nustebę žiūrėjo. Viskas vyko taip greitai, kad vėliau niekas nespėjo ir iš vietos pajudėti. Vos keliolika metrų nuo kolonos nukrito didelis medinis skydas. Plokštė buvo panaši į laivo triumo perdengimą. Krito ir daugiau daiktų, bet, laimė, toliau nuo kolonos. „Lūpų telefonas“ žaibiškai paskelbė žinią, kad sprogo laivas, į kurį sodino kalinius. Susprogo didžiausias Rusijos laivas „Dalstroj“.* Sprogimo metu laive jau buvo keli tūkstančiai kalinių. Jie visi žuvo, išlėkė į orą. Dar po minutės netoli kolonos nukrito keli siaubingai sužaloti lavonai. Vienas jų – per pusę nutrauktas, tik kojos. Tai pamatę kaliniai jau neabejojo laivo sprogimu. Išlikę gyvi, tarp jų ir Motiejaus brigada, džiaugėsi, jog nespėjo pasiekti laivo. Keliolika minučių vėliau – būtų žuvę ir jie. Dabar juos išgelbėjo uolos iškyšulys, atitvėręs juos nuo uosto.

Atsitokėję nuo išgąsčio enkavėdistai skubino kalinius. Jų riksmas, šunų lojimas – viskas susiliejo į bendrą chaosą. Pakalnėn eiti buvo lengviau, o gal jėgų suteikė netikėtas sprogimas, kalinių likutis ėjo sparčiau. Be to, ir ne taip karšta buvo – debesys buvo uždengę saulę. Pasiekus lagerį, perskaičiavę kalinius, kurių buvo apie tūkstantis, suleido į zoną.

Lageryje buvę kaliniai taip pat stebėjo sprogimą. Šiek tiek daiktų nukrito ir į zoną, sužeidė kelis kalinius. Kaliniams vos spėjus sueiti į lagerį, pradėjo lyti naftos lietus – prisidengti ir pasilėpti nespėjusius, nudažė juodai kaip negrus.

Visą dieną, naktį ir kitą dieną sanitarinėmis mašinomis ir sunkvežimiais vežė sužeistuosius ir lavonus – prigrūdo visą lagerio ligoninę. Kalinius ligonius iškėlė į trečią baraką blakėms nukankinti. Kiek žmonių žuvo sprogimo metu, niekas neskelbė, bet jų žuvo daug. Vien išvežamų kalinių buvo daugiau nei 4 tūkstančiai.

Vėliau paaiškėjo ir tos tragedijos priežastys. Enkavėdistai, grubiausiai pažeisdami saugumo taisykles, žmones sodino į laivą, kurio apatiniai triumai buvo pakrauti sprogstamosiomis medžiagomis ir sprogdikliais. Tai buvo neatsargumas ar kažkieno diversija, nes susprogo daugiau nei 5 tūkstančiai tonų sprogmenų. Sprogimas buvo vos ne kaip atominės bombos. Sprogimo banga sugriovė ant kalno buvusias kareivines ir visą uosto rajoną.

* 1946 m. liepos 24 d. Nachodkos jūrų uoste (netoli Vladivostoko) sprogo amonalo krovinį ir Stalino lagerių kalinius plukdantis garlaivis „Dalstroj“. Amonalas – pramoniniu būdu gaminta, kalnakasyboje naudota sprogstamoji medžiaga. Pavojingas krovinys buvo suverstas nesilaikant jokių saugumo technikos reikalavimų, todėl užsiliepsnojo. Nuo didžiulės kaitros sprogo kitame laivo skyriuje buvęs trotilas. Sprogimo banga į šalis ištaškė beveik 2 tūkst. tonų mazuto. Sovietų Sąjunga nuslėpė šį įvykį ir tikrąjį žuvusių žmonių skaičių.

Aleksandrui sugrįžus, jį greitai susirado Donatas. Apsikabinęs glėbesčiavo, net apsiverkė.

– Aleksandrai, tu nemirtingas. Per tokį trumpą laiką trečią kartą mirtį nugalėjai, – kalbėjo jis džiaugsmingai. – Neabejoju, tu ir toliau pergyvensi visas negandas, sugrįžęs į Lietuvą ilgai gyvensi. Gera tavo žvaigždė, tu kaip tas Čiuma – nemirtingas.

Aleksandras prisiminė banditą, du kartus perėjusį mirties lauką, ir juokėsi.

Susėdus, Aleksandras kišenėje apčiuopė ryte Donato įdėtą skudurėlį. Norėdamas jam grąžinti, ištraukė, išvyniojo, o ten – visa *paikė* duonos! Aleksandras iš susijaudinimo net kalbėti negalėjo. Donatas jam kelionei buvo įdėjęs visą savo dienos maisto normą.

– Donatai, mielasis, argi taip galima?! – tiesė ryšulį norėdamas grąžinti duoną, – Jei turi, duok man vandens atsigerti, o duoną tuoj pat pats suvalgyk, kitaip aš supyksiu.

Donatas, atidaręs bidonėlį, įpylė atsigerti. Aleksandras godžiai malšino troškulį. Nors ir sušilęs vanduo, bet maloniai atgaivino.

– Gerai, tegul bus taip, – pasakė Donatas, paimdamas duoną. – Tu, grįždamas vos ne iš ano pasaulio, atvežei man lauktuvių. Mes tuoj ir atšvęsime tavo sutiktuves, – perlaužęs *paikę* pusiau, vieną dalį padavė Aleksandrui.

Prieštarauti nebebuvo kaip – paėmė ir pasigardžiuodami abu valgė. Visą dieną apie laivo „Dalstroj“ sprogimą kaliniai ir tekalbėjo. Kitą dieną lagerio gyvenimas tekėjo įprasta vaga, nors apie sprogimą vis dar netilo kalbos. Be to, daugelis kalinių be šilto vandens ir muilo negalėjo nusiprausti naftos, vaikščiojo juodi kaip negrai.

Kaliniai gedėjo žuvusiųjų, smerkė enkavėdistus už tūkstančius nužudytųjų. Etapas kuriam laikui buvo atidėtas. Sužeistuosius ar žuvusius iš uosto gabeno dar ir trečią dieną. Tik vakare sumažėjo mašinų srautas. Pakartotinai į etapą Aleksandras pateko lygiai po dviejų savaičių.

17

Jau kelinta diena laivas plaukė labai ramiai – nei supimo, nei bangų. Kartą, apie vidudienį, suėjus į triumą pietauti ar šiaip pailsėti, įbėgęs baltarusis nuo laiptų sušuko:

– *Siabry*, žemė, žemė matyti! – ir nubėgo atgal į denį.

Tas magiškas žodis „žemė“ visus paveikė. Metę valgį visi veržėsi į denį pamatyti žemės. Denyje, sustoję prie laivo krašto, tikrai išvydo lyg tolimą žemės ruoželį. Keleiviai stebėjosi, kodėl taip greitai priplaukė žemę, lyg per anksti krantą matyti. Nejaugi naktį laivas pakeitė kursą?.. Aleksandro užkalbintas jūreivis paaiškino, kad

šimtą metų plaukdamas to kranto nepasieksi.

– Pažiūrėk, koks dangus, – pasakė jis. Visi sužiuro aukštyn. Dangus kaip dangus: giedras, saulėtas, aukštai plaukė balti pūkiniai debesėliai. – Tai miražas, jūros miražas, mielas drauge. Čia praplaukiant giedrą dieną dažnai taip būna. Dar už valandos neliks to kranto.

Aleksandras, stebėdamas miražą, prisiminė skaitytas knygas apie senovės jūrininkų keliones burlaiviais. Audrų paklaidintos laivų komandos, ieškodamos bet kokio kranto, dažnai žemę supainiodavo su miražais. Pritrūkę maisto ar gėlo vandens, sunaudoję daug beprasmiško laiko, kartais net žūdavo plaukdami į miražą. Kaip jūreivis sakė, taip ir buvo – po valandos reginys išnyko. Vėl liko vos akimis aprėpiami tyvuliuojantys vandens toliai.

Po 4 dienų, kaip jūreiviai ir žadėjo, pasirodė tikrasis žemės krantas. Iš tolo jis atrodė kaip ir miražas – tamsėjantis ruoželis. Artėjo Kurilų salos, o už jų – netoli ir didžiosios žemės krantas Buchta Nachodka. Artėdamas prie jos Aleksandras vėl prisiminė praleistas vargo dienas.

•

Pakartotinio etapo kelionės į uostą eiga buvo kaip ir aną kartą. Kalinius nustebino uosto ir viso plataus epicentro griuvėsiai. Po sprogimo atstatymo darbai dar nebuvo prasidėję. Uosto krantinė buvo visiškai sugriauta. Milžiniški betono luitai kabėjo ant užlenktų storiausių plieninių sijų.

– Ar gardžiai atsigėrei? – paklausė Žarkaitis.

– Tokį gražų sapną sapnavau, bet jūs man sutrukdėte, – atsakė Juška.

Aleksandras gulomis dairėsi po triumą ir džiaugėsi savo vieta. Jis įsitaisė labai patogiai: antrame gultų aukšte, kartu su Motiejum ir Žarkaičiu, aplink kiti lietuviai. Iš čia patogiai matė visą triumą ir laiptus, vedančius į denį. Priešais juos, kitoje triumo pusėje, pirmame gultų aukšte susikraustė *blatniakai*. Jie įsikūrė kur kas patogiau: gulėjo nesusispaudę, laisvai, turėjo ką pasikloti ir kuo užsikloti. Dargi po antro aukšto gultais antklodes pasirišo, kad iš viršaus dulkės nekristų. Tie banditai ir lageryje, ir čia įsitaisė kaip aristokratai – privilegijuota klasė.

Šusdami troškiame ore ir negaudami vandens, kaliniai pradėjo alpti, netekti sąmonės. Kitą dieną į triumą nuleido tris statines vandens. Kaip ir visada vieną statinę pasisavino *blatniakai*, o likusios dvi atiteko tiems, kurie turėjo dar jėgų jas šturmuoti. Aleksandras ir kiti į jį panašūs vandens negavo, nes buvo per silpni brautis spūstyje. Jam lašelį vandens atnešė Juozas. *Blatniakai* iš pasisavintos statinės prisisėmė kiek reikiant vandens, likusiu paeiliui pagal rangą prausėsi. Nuogi įlipę į vandenį gaivinosi. Vanduo nuo jų tūrio per kraštus liejosi, bet nusemti niekam neleido. Paskutinis maudydamasis pagadino orą. Stipriai perdžiant suburbuliavo vanduo, tai

sukėlė vagims smagaus juoko. Išlipęs *blatniakas*, stojosi ant statinės kraštų, šluostėsi. Pribėgęs klapčiukas padavinėjo jam šlepetes, drabužius. *Blatniakas* nueidamas tarė:

– Mužikai, dabar galite gerti.

Ištroškusių žmonių minia šūstelėjo prie statinės. Vagys smagiai juokėsi, kad vanduo pagerintas – Ščerbak (tokia *blatniako* pavardė) vandenį pagazavo.

Skaudu buvo žiūrėti į tas nežmoniškas patyčias, bet pasipriešinti nebuvo kam – jėgos per daug nelygios. Vagys buvo stiprūs, o eiliniai kaliniai vos ant kojų laikėsi.

Trečios dienos pavakary laivas pajudėjo. Sudundėjo pakeliami inkarai, sutrimitavęs storu ilgu baubimu, laivas ėmė tolti nuo kranto. Išplaukus į atvirą jūrą, laivą ėmė supti.

Kitos dienos rytą į triumą atėjo viršininkai. Jie, nusileidę iki pusės laiptų, kreipėsi į kalinius, primindami, kad kelionė bus ilga. Išdėstė savo reikalavimus: triume turi būti tvarka ir švara; išgirdę gongą, kaliniai turi laiku keltis ir gulti; draudžiama lošti kortomis ir be leidimo išeiti į denį. Apskritai, atsigulus keltis ir nereikėjo, nes atsikėlus išeiti pasivaikščioti ar pajudėti nebuvo kur. Visas malonumas tas, kad atsikėlęs gali pasėdėti. Viršininkai paaiškino, kad rytais ir vakarais po dvi valandas išleis į denį ruošai. Tualetai įrengti denyje. Juose elgtis tvarkingai, teršti nevalia. Kaliniai pasiskundė, kad triume labai tvanku, reikėtų didesnę angą padaryti ir vandens atsigerti duoti. Viršininkai pažadėjo, bet neištesėjo.

Blatniakai ir triume kalinius terorizavo. Nors žmonių nepralošinėjo, bet niekšingai tyčiojosi, skriaudė vandeniu ir maistu. Ekavėdistai žinojo vagių smurtavimą. Ne kartą užtiko juos savivaliaujančius, besimaudančius vandens statinėje, bet nesudraudė. *Blatniakai*, pajutę enkavėdistų palankumą, buvo ciniškai žiaurūs. Už bet kokį pasipriešinimą, nepaklusnumą suspardydavo mirtinai. Kartą tokia egzekucija sujaudino visus. *Blatniakui* statinėje maudantis, jaunas ruselis skardine pasisėmė iš jo statinės vandens. Tas, iššokęs iš statinės, mušė jį tol, kol užmušė. Vaikiną bandė užtarti du suaugę vyrai, regis, ukrainiečiai. Subėgę keli banditai sumušė ir juos, vos liko gyvi. Vienas *blatniakas*, iškėlęs peilį, sušuko:

– Ei, jūs, driskiai, jei išdrįsite kas nors prieš mus nors pirštą pajudinti, užmušime vietoje!

Apie šią žmogžudystę kažkas pranešė enkavėdistams. Atėjus aiškintis, visi kaliniai tvirtino, kad kalti *blatniakai*. Pasakojo, kaip jie atima iš kalinių vandenį, net maistą. Bet enkavėdistai nesureagavo, vagių nenubaudė. Paliepė lavoną išnešti ir išėjo. *Blatniakai* ir toliau skriaudė kalinius. Duonos sau pasiimdavo po dvi tris normas, o kitiems nieko nelikdavo. Vėliau vietoje supuvusių silkių galvų pradėjus duoti po 200 gramų košės, vagys prisikabindavo jos sau kiek norėdami. Dalytojai, kad kitiem nepritrūktų, buvo priversti visiems normas mažinti.

Pagyvenę kurį laiką troškiame triume, kaliniai apteko parazitais. Utėlių ir blakių kaliniai atsinešė iš lagerio barakų. Į laivą patekę parazitai veisėsi neregėtu greičiu.

Dabar jie kankino ne mažiau nei troškulys, karščiai ir *blatniakai*. Norint apsiginti nuo parazitų, reikėdavo juos ne rinkti, bet brauktinai braukti. Valant marškinius ar kitą drabužį nuo utėlių ant triumo grindų balta dėmė atsirasdavo, sušlavus vos ne sauja parazitų būdavo. Baisiausia, kad nuo jų ginantis, intensyviai kasantis, žmogaus kūne atsiverdavo žaizdos. Vėliau jos supūliuodavo, žmonės sirgdavo ir mirdavo.

Laive pasibaigus duonai ar sugedus kepyklai, kalinius pradėjo maitinti duonos džiūvėsiais. Vietoje 200 gramų duonos duodavo 100 gramų džiūvėsių. Vanduo, vadinamas *kipetoku*, laive buvo šiek tiek saldintas, bet jo norma truputį mažesnė negu lageryje. Vakarienei atnešdavo skystos balandos (sriubos) samtį. Tai ir buvo visos paros maisto davinys. Toks maitinimas kalinius visai pribaigė. Padidėjo mirtingumas. Daug kas pradėjo net surinktus parazitus valgyti. Aleksandras ne kartą matė, kaip nuo grindų susisėmęs ne tik savo, bet ir kaimyno parazitus, susiberdavo į balandos skystalą ir valgė. Paskaičiavo, kad ir juose yra dalis baltymų, reikalingų žmogaus gyvybei palaikyti. Aleksandras labai norėjo valgyti, bet taip pat daryti negalėjo. Nors pasišlykštėjimo valgantiesiems nejautė.

Gavus maistą, reikėdavo skubėti suvalgyti arba būti apdairiam. Pražiopsosi – pavogs arba jėga atims. Vandens triume visą laiką trūko. Aleksandras ir kiti silpnesnieji, nepajėgdami brautis prie vandens, tenkinosi vien gaunamu skysčiu iš arbatos ir balandos skystalo.

Triumą dažnai tikrindavo specialūs jūrininkai. Jie ateidavo kartu su enkavėdistais. Vaikščiodavo už gultų triumo pasieniu, žiūrėdavo, ar nebando kas į apatinius triumo sandėlius įsilaužti, ar negadina laivo sienų. Tikrintojai, praeidami tamsias vietas, pasišviesdavo prožektoriais. Kadangi dauguma apžiūros takų neapšviesti, ten vykdavo visi triumo nusikaltimai. Vienam tuo pasieniu eiti buvo pavojinga. Pastaruoju metu tikrintojai tame pasienyje rasdavo nužudytų ar nusižudžiusių žmonių. Jų būdavo perpjautos rankų venos. Vėliau išaiškėjo, kad tie žmonės ne savižudžiai, bet *blatniakų* kanibalų aukos. Pradėjus maitinti džiūvėsiais ir silkių galvomis, badą pajautė ir *blatniakai*. Duonos džiūvėsiai sunkiai sukramtomi, o jie visi bedančiai, silkių galvos supuvusios, bjaurios, jie jų nevalgė. Kad neprarastų jėgų, kai kurie iš pagrindinių vadeivų ėmė maitintis žmonių krauju. Nužiūrėję jaunesnį, sveikesnį kalinį, *blatniakų* parankiniai atvesdavo prie *blatniakų* gultų iš tamsiosios pusės. Vienas užkalbindavo, o kiti, užmetę antklodę ant galvos, užspausdavo burną, kad nerėktų ir, prapjovę venas, išleisdavo paskutinį kraują. Kaliniui blaškantis ištrūkti, kraujas stipriau bėgo, kol kalinys numirdavo. Kraują *blatniakai* pasidaliję išgerdavo, o lavoną nutempę toliau nuo gultų, palikdavo tamsiajame praėjime. Tikrintojai, suradę tokį lavoną, palaikydavo savižudžiu ir, iškėlę į denį, išmesdavo į jūrą. Niekšybes *blatniakai* darė slapta ir organizuotai, bet triumo gyventojai tai išsiaiškino.

Ruošai leisdavo, kaip valdžia ir žadėjo, du kartus per dieną po dvi valandas. Į viršų leisdavo grupėmis po 10 žmonių, ne ilgiau kaip 2–3 minutėms. Pavėlavusieji

grįžti gaudavo mušti. Kiek minučių pavėluodavo, tiek lazdų kirčių gaudavo. Laiką kontroliavo viršuje stovintis budintis. Ruošai išeiti ne visi spėdavo. Bet kalti dėl to ir patys kaliniai. Stipresnieji, daugiausia kriminaliniai, eidavo po kelis kartus, kad ir be reikalo, vien grynu oru pakvėpuoti, pabūti denyje. Per juos likdavo neišėję tie, kam tai buvo būtinas reikalas. Neišėjusieji arba viduriuojantys gamtos reikalus pradėjo tvarkyti triume. Vieni sukraudavo į drabužius, todėl nuo jų dvokdavo bjauriau negu tualete, kiti – tamsiajame praėjime. Triume pasklido šlykštus dvokas, vertė vemti. Enkavėdistai apžiūros metu suradę priterštą praėjimą, kaltų neieškojo – baudė arčiausiai gulinčius. Nekaltai nukentėję kaliniai patys ėmėsi persekioti teršėjus. Gulintys prie apžiūros takų pirmame–antrame gultų aukšte pradėjo ir nak-tį palikinėti budintį, kad saugotų nuo teršėjų. Nutvėrę, o taip buvo kelis kartus, mušė labai žiauriai. Sumuštiems žmonėms nebereikėjo daugiau atlikti tų reikalų, nes greitai numirė.

Teršėjai, nebegalėdami pasienio takuose atlikti savo reikalų, įsigudrino lįsti po apatiniais gultais ir gulomis tai padaryti. Nuo priverstinio teršimo ir didelio karščio triume buvo baisi smarvė. Logiškai mąstant, teršėjai nekalti: o ką jiems daryti, nespėjus išeiti į denį?

Trečios savaitės pabaigoje laivas pasiekė Arkties vandenis, oras staiga atvėso. Kartą ryte išėję ruošai, kaliniai išvydo ledus. Vietoje banguojančios jūros, kiek akys užmatė, baltavo ledai. Laivas plaukė lėčiau, pirmagalio kyliu lauždamas gana storą ledą.

Orui atvėsus, kaliniai vėl naudojosi lageryje įgyta praktika: sugulę ir vienas kitą apsikabinę, glaudėsi arčiau, kad būtų šilčiau. Plaukiant toliau į Šiaurę, oras darėsi vis vėsesnis. Beveik nuogiems kaliniams ir susiglaudusiems buvo šalta. Kad šilčiau būtų, uždarė triumo angą, bet vis tiek krėtė šaltis. Esant šaltam orui ir nuo parazitų sunkiau gintis. Žmonės kentėjo nuo šalčio ir gausiai apnikusių parazitų.

Laivas plaukė 35 parą. Kaliniai, sugrįžę iš vakarinės ruošos, pranešė, kad matė žemę. Ši žinia visus nudžiugino. Kitos dienos rytą laivas išmetė inkarus, bet visą parą kaliniai šalo, maitino parazitus, kol pradėjo iškrovimą. Ta naktis buvo ypač šalta, temperatūra galėjo būti žemiau nulio. Išaušus rytui, laivas priplaukė krantą. Laivo valdžia į triumą atlydėjo grupę naujų viršininkų, vergų pirklių. Viršininkai pareiškė, kad kalinius čia atvežė ne į kurortą, bet sunkiam darbui, reikės daug ir sunkiai dirbti. Ten kasamas labai reikalingas šaliai kasiteritas, kurio gamyba kelis kartus brangesnė ir už auksą. „Tėvynė“ negali be jo apsieiti, todėl kaliniai jį ir kas. Supažindino su Čiukotkos lagerių tvarka. Žadėjo, kad pirmą dešimtadienį leis pailsėti. Sakė, kad išlipus iš laivo, pirmiausia ves į pirtį. Įspėjo, kad nieko iš laivo su savimi neimtų, kad neperneštų į baraką laive išaugintų parazitų.

– Kaip maitinsite? – paklausė kažkuris iš kalinių.

– Keptų karvelių negausite, bet badu nemirsite, – atsakė viršininkas.

Kitas vergų pirklys priminė nepamiršti, kas kaliniai esą ir dėl ko čia atvežti.

Viršininkams išėjus, pradėjo leisti iš laivo. Aleksandras, dar būdamas denyje, nustebo išvydęs priešais save nenusakomai aukštą ir statų, supleišėjusių uolų kalną. Baugino, kad jis, tuoj nuvirtęs, užgrius laivą ir visą pakrantę.

Pevekas iš pirmo žvilgsnio atrodė kaip nedidelis kaimelis. Čia stovėjo keli namai, ir tie patys buvo į namus nepanašūs: lėkštais stogais, sienos velėnomis apkrautos. Toliau matėsi lageris su keliolika tokių pat namų. Surikiavę kalinius į koloną, nuvarė į lagerio pirtį. Stebino apsauga – didžiausią koloną varė tik du apsaugininkai. Savo nusistebėjimą Aleksandras išreiškė balsu. „Čia tokia vieta, kad niekur nepabėgsi, todėl ir nesaugo“, – atsakė rusas, suprantąs lietuviškai. Pirties pastatas medinis, bet pakankamai erdvus. Sanitariškai apdoroję kalinius, leido į dušų salę. Prie durų kiekvienas gavo po gabalą muilo, jo užteko keliems kartams išsimuilyti. Vanduo taip pat maloniai šiltas, dušai veikė neribotai. Kaliniai nusiprausė labai gerai. Išėję iš dušinės visi gavo po rankšluostį ir komplektą drabužių. Jie ne nauji, bet švarūs ir šilti. Švariai nusiprausus ir persirengus šiltais, švelniais drabužiais, kalinių nuotaika pagerėjo. Po pirties nuvedė į valgyklą. Čia laukė dar didesni netikėtumai: davė po 400 gramų duonos ir tiek pat *prosų* (sorų kruopų) maišytų su žirniais košės. Sakė, kad sriuba nespėjo išvirti, kad gaus dvigubą porciją vakarienei. Išbadėjusiems kaliniams toks maistas buvo puota. Pavalgius išskirstė į barakus. Aleksandrui barakas teko naujai pastatytas, dar kvepėjo sakais. Patogūs gultai, medinės grindys – viskas buvo pritaikyta žmogaus gyvenimui. Aplink nauja, švaru ir jokio parazito. Barako viduryje kūrenosi krosnelė *buržuika*, ją kūreno patys kaliniai, nešdami iš lauko skiedras, kurių čia buvo labai daug. Krosnelė skleidė malonią šilumą, kuri išvargintus ilgoje kelionėje kalinius greitai užmigdė.

Gyvendami žmogiškesnėmis sąlygomis, po savaitės kaliniai jautėsi pailsėję, atsigavę. Geriau jautėsi ir Aleksandras. Bet vėl buvo nesusipratimų dėl kriminalinių išpuolių. Kitą rytą mažiau rūpestingi ir neapdairūs atsikėlę nerado kepurių, batų, net vatinukų. Vagys gebėjo ir čia pavogę kažkur iškišti.

Kaip ir buvo sakyta, karantine kaliniai išbuvo dešimtį dienų. Per tą laiką pažvalėjo, sustiprėjo. Dešimtos dienos vakare po barakus vaikščiojo enkavėdistai, atrinkdami specialistus: inžinierius, mechanikus, šaltkalvius, vairuotojus. Aleksandras, dar laive būdamas, kalbėjo draugams: „Jei rinks amatininkus, užsirašysiu šaltkalviu.“ Vienas juokais paklausė:

– Ar esi nors matęs, kaip šaltkalviai dirba?

– Žinoma, mačiau, ir daug kartų. Mano senelis ir vienas dėdė kalviai buvo, tai kodėl aš, jų palikuonis, negaliu būti šaltkalvis? – juokėsi jis.

– Jei taip, tai aukščiausios klasės specialistas, – juokėsi draugai.

Visi pritarė, kad reikia bandyti kuo nors užsirašyti. Jei nepavyks čia, tai nors ten nuvažiavus. Pralindus į amatininkus, darbas bus patalpose, todėl bus šilčiau ir

lengviau negu kasykloje. Taip visi ir susitarė – bus specialistai.

Atėjus enkavėdistui į jų baraką, Aleksandras pasisakė esąs šaltkalvis. Bet enkavėdistas tiriančiai nužvelgė ir pasakė, kad čia šaltkalvių nereikia: „Jei geras šaltkalvis, užsirašysi kasykloje Krasnoarmeiske*, į kur rytoj išveš."

Užsirašiusius specialistus kitą dieną nuo pat ryto iškvietė į komisiją. Atrinktuosius ir praėjusius komisijos patikrinimą, paliko Peveke, o visus kitus, susodinę į sunkvežimius, išvežė į Krasnoarmeisko kasyklas.

Lageris Kolymos regione, šiaurės rytų Sibire, 1958 m.
Nuotrauka paimta iš www.limis.lt, © Kauno IX forto muziejus

VĖL KELIONĖ TRAUKINIU

Po savaitės laivas, įplaukęs į Buchta Nachodkos uostą, garsiai sutrimitavęs, artėjo prie kranto. Keleiviai išlipę į denį džiūgavo, sveikino vieni kitus laimingai atplaukus. Į denį atėjo ir enkavėdistai, lydėję keleivius, nors jų po įvykių su čečėnais mažai kas matė.

Prieplaukos aikštelėje būriavosi daug žmonių, ypač moterų, jaunų merginų.

* Krasnoarmeisko (Красноармейский) lageris, Magadano sritis, Dalstrojaus Čiaunų Čiukčių skyrius.

Atrodė, kad iš visos Rusijos jos čia surinktos. Matėsi baltaodės europietės, bet dalis buvo ir Azijos dukrų. Enkavėdistų kapitonas, pripūtęs kelis prezervatyvus ir stovėdamas prie laivo borto, jais mojavo, garsiai šaukė. Klausė merginų, ar tiks tokio dydžio:

– Jei tinka, šiandien daug atvežėm, išsiilgę moteriškienos, galėsite naudotis, cha, cha, cha, cha, – juokėsi patenkintas savo išmone. Jam pritarė leitenantas ir keletas keleivių, buvusių kriminalinių.

„Na, ir gyvuliai", – stebėjosi lietuviai. Aleksandras prisiminė Lietuvos kariuomenės karininkus, kurie niekada nebūtų išdrįsę taip įžeidinėti moterų. Jų išsiauklėjimas šiam nekultūringam enkavėdistui, taip pat turinčiam kapitono laipsnį, buvo visiška priešingybė.

Laivo komendantas per garsiakalbį pranešė pasiruošti išėjimui iš laivo. Priminė niekam neišsivaikščioti, visi organizuotai bus nuvesti į nakvynei skirtą vietą, o iš ten rytoj galės kas sau išvažiuoti.

Keleiviai, išlipę su daiktais į denį, pamatė, kad enkavėdistai vaiko iš aikštės žmones.

– Dieve, kada baigsis enkavėdistų globa, juk mes laisvi piliečiai, kokio velnio jiems dar reikia? – piktinosi Masionis ir kiti. – Nejaugi ir Lietuvoje be jų neapsieisime?

– Kitaip ir nebus, tu dar ne visiškai perauklėtas, Lietuvos nacionaliste, – nusijuokė Karolis.

Lietuviai, latviai, estai laikėsi vienoje grupėje. Surikiuotą keleivių koloną nuvedė į buvusią japonų belaisvių stovyklą. Vedė miesto pakraščiu, kuriame matėsi, kad dar ne viskas atstatyta po sugriovimo sprogus laivui „Dalstroj". Stovykloje barakai dideli, kaip ir buvusiame lageryje, tik švaresni, čia blakių nesimatė.

Keleiviai užsiėmė gultuose vietas ir prigulė ilsėtis, kiti užkandžiavo. Netrukus vietiniai gyventojai pradėjo nešti į baraką pardavimui keptas karštas bulves, daržoves. Atvykėliams iš Šiaurės, seniai valgiusiems šviežius produktus, tik to ir reikėjo. Visi pirko, visi valgė. Nors ruduo, bet gamta čia dar buvo vasariška, medžiai su lapais, net pageltimo nesimatė, ir diena buvo šilta, saulėta. Keleiviai džiaugėsi, kad prie barako durų nestovi sargyba, gali laisvai vaikščioti. Susidarė grupės mėgstančių vaišintis svaigalais. Jų buvo parduodama pakankamai. Priešais baraką susėdę grupėmis ant žemės, vaišinosi, garsiai šnekučiavosi. Panoro žadėtus pietus surengti ir baltijiečiai. Keli paskirti žmonės išėjo į miestą maisto pirkti, o Aleksandras su Masioniu išėjo ieškoti poliklinikos. Norėjo, kad gydytojas apžiūrėtų skaudančią koją, išrašytų vaistų nuo skausmo ir pasakytų, ar galima toliau keliauti. Vietinių gyventojų padedami, susirado polikliniką. Gydytoja, pusamžė moteris, priėmė geranoriškai. Sužinojusi, kad jie iš laivo, net eilėje nereikėjo laukti. Apžiūrėjusi sutinusią koją, patarė gulti į ligoninę gydytis:

– Tau būtų sveikiau, bet jei nekantrauji, gali važiuoti į savo Lietuvą, – šyptelėjo.

Išrašė vaistų nuo skausmo ir tepalo vakarais įtrinti, kad sutinimą atleistų. Sanitarę pasiuntė atnešti dvi lazdas, kad vaikščiodamas mažiau koją remtų. Aleksandras labai dėkojo gydytojai, atsisveikindamas norėjo palikti penkiasdešimt rublių, bet ji kategoriškai atsisakė juos paimti.

– Tai nors už lazdas, daktare, paimkite, – siūlė jis.

– Jos nemokamos, – atsakė.

Dar kartą padėkojęs, Aleksandras išėjo patenkintas malonia gydytoja. Džiaugėsi, kad leido tęsti kelionę į Lietuvą, nes jis jau nerimavo, kad teks nuo draugų atsilikti ir nežinia kada sugrįš į namus. Pasiremiant lazdomis vaikščioti buvo lengviau ir patogiau. Aleksandras labai norėjo nueiti į rajoną, kur nors iš tolo pamatytų lagerį, kuriame jis kalėjo, ir mirė jo neužmirštamas draugas Vytas. Bet rajonas buvo tolokai, o su jo sveikata nueiti sunkoka. Užkalbinti vietiniai gyventojai papasakojo, kad lageris tebėra, nes po potvynio, kuris įvyko prieš porą metų, lageris vėl atstatytas. (Potvynis įvyko ypatingos audros metu, išsiliejus toli į krantą Ochotsko jūrai.)

Sugrįžę į baraką jau rado paruoštus bendrus pietus. Juose dalyvavo beveik visų tautų politiniai. Tai buvo paskutinis Čiukotkos Golgotos atodūsis. Maisto sunešė kas ką turėjo likusio iš kelionės. Pripirko ir šviežienos, ypač šviežių daržovių, vaisių, kurių visi buvo pasiilgę. Buvo ir skanėsto – tarkuotų bulvių plokštainio su raugintais agurkais ar kopūstais – tikro delikateso.

Mėsos produktų niekur negavo. Produktų pirkėjai pasakojo, kad miesto parduotuvės beveik tuščios. Maisto mažiau nei Čiukotkos parduotuvėje. Net duonos ir tos parduotuvėje negavo. Ji parduodama griežtai pagal korteles. Duonos prisipirko iš spekuliantų, kurių čia labai daug. Ant pietų stalo buvo vyno ir degtinės, bet didelių mėgėjų jų gerti neatsirado. Tik po truputį paragavo, kad maloniau būtų bendrauti. Pietų vaišės baigėsi kultūringai, be nuotykių. Kaimynystėje, kur buvo vien rusai kriminaliniai, puota baigėsi labai skandalingai. Susimušę vieną peiliu sunkiai sužalojo, o kitas, persivalgęs ar persigėręs, netikėtai numirė. Atvažiavusi medicinos pagalba bandė jį gaivinti, bet nesėkmingai. Įkėlę į mašiną jį ir sužeistąjį išsivežė į ligoninę.

Po pietų keli vyrai nuėjo į geležinkelio stotį bilietų, bet greitai sugrįžo nusivylę. Bilietų nebuvo net iki artimiausios stoties „Ugolnaja“ (Угольная) – jie visi parduoti dviem dienoms į priekį. Jie gavo tik trečiai dienai. Visi nusiminė, kad tame įkyriame barake dar dvi dienas reikės gyventi. Vakare iki vėlumos keleiviai nemiegojo: kalbėjosi, dalijosi praeities įspūdžiais. Dalis kažkokiu būdu išvažiavo ar susirado nakvynę kitur, bet dauguma pasiliko barake. Baltijiečiai liko visi. Ryte, išėję į miestą pasivaikščioti, jie nusigavo iki uolos, kuri išgelbėjo juos nuo žūties sprogus laivui „Dalstroj“. Iš čia matėsi ir lageris, kuriame prieš daug metų jie kalėjo. „O kur dabar Donatas? Ar išliko gyvas?“ – susimąstė Aleksandras. Iš čia gerai matėsi ir Ochotsko

jūra*. Ji buvo rudeniškai audringa. Dabar ji neviliojo jo taip, kaip anuomet kenčiant karštyje ir dulkėse.

Grįžtant užėjo į valgyklą papietauti. Jiems susėdus prie stalo, priėjo jauna padavėja, iš akcento girdėjosi, kad ji ukrainietė. Nors nebuvo gražuolė, bet pakankamai simpatiška. Užsakęs pietus Šimanskis, palydėjęs ją iki bufeto, pradėjo kalbinti. Mergina pasirodė mokanti su nepažįstamais bendrauti. Buvo maloni ir lipšni, Šimanskio pakviesta pažadėjo po darbo susitikti. Kostui apie tai pasigyrus, draugai abejojo, ar verta prasidėti: svetima, nepažįstama vieta, gali turėti nemalonumų, bet Aleksandras jam pritarė. Kostas nuėjo. Tik prieš eidamas visus pinigus ir dokumentus paliko saugoti Aleksandrui, su savimi pasiėmė tik šimtą rublių.

Tą naktį barake visus išbudino žmogaus riksmas – jis aimanavo esąs žiauriai apiplėštas. Žmonės nubudo ir pakėlę galvas pamatė vienmarškinį, be batų vyriškį. Jis vaikščiojo raudamas sau plaukus ir aimanavo. Keleiviai jį užjausdami ramino, vieni davė batus, kiti drabužius, kad sušiltų. Ramindami įpylė stiklelį degtinės išgerti. Vyras išgėręs papasakojo savo istoriją.

Vakar dieną jis susipažino su mergina ir vakare nuėjo į restoraną. Pasivaišinę ir truputį pašokę, vėliau nuėjo pas ją į namus. Ėję kažkokiomis tamsiomis gatvelėmis, bet nuo čia (barako) netoli. Mergina paruošė stalą, ir jie vėl sėdę vaišintis. Besivaišinant atėjo jos brolis, ji supažindino. Leonidas atrodė kultūringas vaikinas. Visi toliau valgė, išgėrinėjo – buvo smagu. Tada mergina atnešė karštos arbatos. Jis jos išgėręs ir, kas nutiko toliau, nieko nesprisimena. Nubudo labai sušalęs netoli barako – nei palto, nei švarko, nei batų, nei dokumentų. Dingo ir pinigai (grynais – 4000 ir akredityvais – 32000). Akredityvų vienas egzempliorius buvo piniginėje, o kitas – švarko pamušale įsiūtas.

– Nieko nebeturiu, nieko, likau elgeta ir be dokumentų! – aimanavo jis.

O kas ta mergina, kur dirba, kokiame name gyvena, jis nieko negalėjo pasakyti. Visi suprato – jis specialiai buvo užmigdytas ir apiplėštas. Žmogelis nusiminęs, draugams patarus, nuėjo į miliciją pasiskųsti ir likusias dienas į baraką nebegrįžo. Tikriausiai, kol išaiškins, be dokumentų jo paties neišleido. Vėliau paaiškėjo – žmogus iš Smolensko, bausmę atbuvo už autoavariją. Pavasarį išsilaisvino ir ketino iš karto išskristi į namus, nes nepolitiniui varžymų nebuvo ir pinigų kelionei turėjo. Bet draugo įkalbėtas susilaikė, liko užsidirbti daugiau pinigų. Dirbo buldozerininku, uždirbo gerai. Dalį uždarbio siųsdavo į namus, kaip gyrėsi – gražuolei žmonai ir trims sūnums, o likusius krovė į lagaminą kelionei.

Vargšas žmogelis užsidirbo, bet sugrįš plikas kaip tilvikas. Štai tau ir viliojančios merginos. Visi išgyveno dėl Kosto, kad ir jam taip nenutiktų. Aleksandras, žinodamas situaciją, ramino nebijoti – dokumentų ir pinigų jis nepraras. O jei pliką

* Matėsi Japonijos jūra, ne Ochotsko.

ir išmes, nieko, jaunas iškentės, o rytoj nusipirks kitus drabužius. Keleiviai iki ryto nebeužmigo. Išaušo diena, o Šimanskis vis dar negrįžo. Jis negrįžo ir iki priešpiečių. Draugai rimtai susirūpino. Nuėję į valgyklą, kur vakar pietavo, norėjo susirasti kalbintą padavėją, bet ten jos nerado. Pasakė, kad šiandien jai išeiginė. O kur ji gyvena, darbe niekas nežinojo. Ji neseniai dirbanti, esanti iš tų priklydėlių, ne vietinė. Bufetininkė šyptelėjusi paklausė:

– Ar jau įsimylėjote? Nesisielokite, netekę jos rasite kitą, čia jų labai daug. Į Šiaurę užsiverbavę vyrai iš tolesnių rajonų, kad nenuobodu būtų vienam ilgą kelionę traukiniu važiuoti, pakely susiranda merginą ir įkalbina važiuoti kartu į Šiaurę bendrai gyventi. Patys žinote, kad po karo Rusijoje vyrų liko mažai. Jei vaikinas simpatiškas, o dar iškalbus, ant šios meškerės merginos greitai užkimba ir važiuoja tikėdamos sukurti laimingą šeimą. Bet laivai, išplaukiantys į Šiaurę, neturinčių iš anksto užsiverbavimo dokumentų, neima. Taip merginos suviliotos ir lieka krante. Namo į Ukrainą ar kitur sugrįžti pinigų neturi. Čia uždarbiai maži, todėl ir verčiasi, kaip kuri išmano. Vienos sugundo grįžtantį, trigubai vyresnį piniguotą dėdulį, per vieną naktį praturtėja, – šyptelėjo bufetininkė. – Kitos iš tų pačių grįžtančiųjų susiranda vaikiną ir sėkmingai išteka arba vėl, senuoju būdu, lydi juos į Vakarus, o ten, galbūt, į namus sugrįžta. Žiopliausios lieka čia visam laikui, kaip mūsų Nataša, – parodė į pusamžę moterį, kuri valė gale salės stalus.

Bufetininkė sužinojusi, kad jie iš Vakarų, tolimosios Lietuvos, siūlė nors vieną vežtis:

– Jums neliūdna bus per visą Rusiją važiuoti ir čia mažiau jų liks.

Sugrįžę į baraką rado ir Šimanskį, parėjusį gyvą ir sveiką. Jis jau žinojo apie to nelaimingo žmogaus istoriją. Kaip vėliau papasakojo, galbūt panaši istorija grėsė ir jam, bet jis gebėjo apsidrausti.

Susitikę jie vaikščiojo, ji aprodžiusi miesto įžymybes: parką, pramogų centrą. Grįždami jos valgyklos bufete nusipirko užkandžių, gėrimų ir nuėjo į jos butą. Butukas nedidelis, vieno kambario, bet švarus ir tvarkingas. Sakiusi, tai jos tetos, kuri dabar išvykusi į Maskvą pas sūnų. Vakarieniaujant jis pastebėjo ją dažnai žvilgčiojančią į laikrodį. Kilo įtarimas – ji kažko laukia. Paklausta apie tai, ji neigė. Jis nuėjęs užrakino duris, raktą paliko skersai pasuktą, kad neišstumtų ir iš lauko pusės neatrakintų. Dar skląstį užstūmė. Mergina paklausė: „Kodėl taip padarei?“ Jis, paėmęs jos rankas ir žiūrėdamas į akis, tarė: „Mergaite, mes susitikom pirmą kartą, matyt, vienas kitam patikom. Ir ne aš tave prievarta atitempiau į tavo būstą, bet tu mane draugiškai pakvietei, todėl žinok: jei turi negerų kėslų, geriau pasakyk, kad išeičiau, aš išeisiu žodžio netaręs. Bet, jei naktį man grės bet koks pavojus, žinok, tu mirsi pirmoji, man ranka nesudrebės,“ – parodė jai automatiškai iššokantį peilį. Mergina net krūptelėjo ir lyg pasimetė, bet, greitai susitvardžiusi, tikino jokių ketinimų neturinti. Pati nuėjo ir kruopščiai uždengė langą naktine užuolaida. Vė-

liau buvo viskas normalu. Pusiaunaktyje, jiems jau šviesą pagesinus, staiga pasigirdo tylus beldimas į duris. Mergina neatsiliepė ir jam parodė tylėti. Už durų girdėjosi kelių žmonių šurmulys. Pabeldę dar kelis kartus, bandė atrakinti duris, šaukė ją vardu. Neatsiliepus, išplūdę ją bjauriausiais žodžiais, pasišalino. Paklausus, kas jie, užsigynė nežinanti.

– Naktį praleidau smagiai, tik nė minutės nemiegojęs.

– Bijojai užmigti? – šyptelėjo Karolis.

– Iš dalies taip, – pripažino Kostas.

– Ar arbata tavęs nevaišino? – paklausė Aleksandras.

– Vaišino, bet aš jos niekada nemėgau, tad gėriau alų, o jos neliečiau. Velniai žino, gal ir buvo ką įmaišiusi, kaip tam žmogeliui. Jai nuėjus arbatos, man pasirodė, kad virtuvėje per ilgai užtruko. Atsisveikindama apsiverkė ir pasakė mįslingus žodžius: „Tu išvažiuoji, nors man patinki, bet žinau, niekada daugiau nebesusitiksime. O kaip man dabar gyventi? Ir patariu, mielasis, niekada daugiau nesutik tokiai greitai pažinčiai, gali labai nukentėti. O dabar eik."

Visi sveikino Kostą su sėkminga jaunavedžio naktimi.

Trečią dieną visi baltijiečiai įsėdo į traukinį, važiuojantį iki stoties „Ugolnaja" (Угольная). Tai stotis, praleidžianti traukinius ne tik iš Chabarovsko, Vladivostoko, bet ir iš Kinijos.

„Ugolnaja" stotyje buvo daug išvykstančių, demobilizuotų ir važiuojančių atostogauti kariškių, ypač jūrininkų. Dauguma jų girti šlaistėsi stotyje ir aplinkinėse gatvėse. Atvykus pilnam ešelonui iš Čiukotkos, grįžtančių keleivių stotis buvo perpildyta. Jūreiviai, susibičiuliavę su buvusiais kriminaliniais keleiviais, siautėjo stotyje ir aplink ją dar labiau. Ypač kėlė siaubą moterims, net paauglėms, kėsindamiesi jas iššaginti. Neleistinai elgėsi ir su milicijos pareigūnais. Jie buvo bejėgiai juos sutramdyti. Keleiviai, netilpdami stoties pastate, lauke nusėdo visą peroną. Po savaitę ir daugiau laukė traukinio, tad ir nakvodavo po atviru dangumi.

Aleksandras savo daiktų – skrynutės – nešti negalėjo, jam talkino iš Dzūkijos kilęs Juozas Sadauskas. Tą naktį nakvojant visiems perone, jis ir saugoti ją pasiliko. Bet nesėkmingai. Ryte pabudęs skrynutės neberado. Ir niekas nejuto, kada vagys ją nunešė. Aleksandras patyrė nesugrąžinamą nuostolį. Pinigų joje daug nebuvo – tik 500 rublių, bet dingo visos nuotraukos darytos Peveke ir artimųjų atsiųstos iš Lietuvos ir tremties. O svarbiausia – jis prarado albumą, kurį padaręs dovanojo jo geras draugas dailininkas italas. Jis su italu Steko lageryje daugiau nei metus ant vienų gultų gulėjo. Buvo momentų, kai vienu kąsniu duonos dalijosi.

Steko atvedė į jų baraką labai suvargusį, iškankintą. Tai buvo 1948 metais, atvykus etapui iš Buchtos Vanino. Šiaip jis buvo drąsus ir valingas vyrukas, išsilavinęs, mokėjo daug kalbų. Jis buvo Musolinio šalininkas. Jam pralaimėjus, perėjo į Vokietiją. Ten baigė diversantų mokyklą ir buvo išmestas parašiutu Rusijos už-

frontėje. Po mėnesio, sužeistą ir ilgai kankintą, jį nuteisė mirti. Bet metus išsėdėjus mirtininkų kameroje, bausmę pakeitė į 15 metų lagerio. Kadangi jis buvo gabus dailininkas, į šachtą dirbti jo nevarė, jis tapė viršininkams paveikslus. Jo paveikslai buvo gražūs, įdomūs ne vien darbu, bet ir turiniu. Jis dažniausiai vaizdavo keistą mistiką. Viršininkams daugiausia tapė jų portretus, o paslaptingą mistiką vaizdavo tik laisvai kurdamas.

Aleksandras su juo bendraudamas pramoko ir italų kalbos. Elementariausius klausimus, savo problemas jau aptardavo su juo itališkai. Rusai sakydavo: „*Zveri* jau savaip *barmočit*." Kartą likus barake dviese, Steko pasakė ilgai čia nebūsiąs, važiuosiąs į Ameriką. „Po penkiolikos metų", – pritarė Aleksandras. „Ne, greitai", – atsakė jis, ir abu nusijuokė. Netikėtai savo pranašystes jis įvykdė. Žiemos pabaigoje su trimis ukrainiečiais lakūnais, tarnavusiais Vlasovo armijoje*, pabėgo iš lagerio. Pabėgimo naktį siautė baisi pūga. Ja pasinaudodami, bėgliai įsilaužė į parduotuvę, pagrobė daug maisto, šiltų drabužių ir pasišalino. Enkavėdistai daugiau nei mėnesį jų ieškojo, bet nesurado. Manė, kad jie žuvo, kur sniegu užpustyti. Kaliniai manė kitaip: jie uoloje pasislėpę tūnojo ir laukė atskrendant į Čiukotką pirmųjų lėktuvų – pabandys šturmu pagrobti ir išskristi į Aliaską Amerikoje. Juška prisiminė jo sakytą užuominą, bet tylėjo, niekam apie tai nesakė. Pats meldė Dievą, kad tik jiems pasisektų.

Visą mėnesį išgyvenę saugiai kalnų uoloje, likus savaitei iki lėktuvo atskridimo, paliko uolą ir išėjo oro uosto link. Bet juos pakelyje pastebėjo vietiniai medžiotojai čiukčiai ir pranešė enkavėdistams. Tie apsupę liepė pasiduoti. Nepasidavus, pirma vieną, paskui du – visus iššaudė. Jų galvas nupjovė ir pargabenę pakabino ant tvoros, prie išėjimo vartų, kad visi matytų – bėgti iš lagerio beviltiška. Taip ir kabojo drąsuolių galvos visą mėnesį.

Keleiviais perpildytoje stotyje prasidėjus girtų kariškių ir buvusių lagerininkų siautėjimams, susirūpinusi valdžia per vietos radiją paskelbė, kad važiuos papildomas dešimties vagonų traukinys į Čeliabinską. Norintieji galės šiandien 16 valandą išvažiuoti. Keleiviai džiūgaudami ruošėsi kelionei. Likus valandai iki traukinio išvykimo, atvažiavo keli sunkvežimiai enkavėdistų automatininkų. Jie, supdami gatves ir stotį, rinko visus girtaujančius kariškius ir kitus keleivius ir prievarta varė į atvykusį prekinį traukinį. Uždarinėjo į vagonus, kad kuo greičiau apvalytų stotį ir miestą nuo nepageidaujamų keleivių. Važiuoti perkrautame prekiniame vagone buvo labai nemalonu ir nepatogu. Ypač sunku buvo sergančiam Aleksandrui.

* II pasaulinio karo metu vokiečių armijos eilėse prieš komunizmą kovėsi iš svetimtaučių sudaryti daliniai. Vienas iš stambesnių junginių buvo „Rusijos išlaisvinimo armija" vadovaujama generolo Andrejaus Vlasovo. Vlasovininkais vadino ukrainiečių, mongolų ir kitų tautų savanorių dalinius, vokiečių pradėtus organizuoti 1941 m. rudenį, kai Vlasovas dar tarnavo raudonojoje armijoje ir buvo vienas iš vadovaujančių Maskvos gynimui. Vlasovo armijos pradžia yra laikoma 1944 m. lapkričio 14 d. paskelbus „Prahos manifestą".

Tris paras pasikankinę nutarė palikti tą traukinį. Privažiavę didesnę stotelę Aleksandras, Sadauskas, Šimanskis, Navickas, Kančius, Gabrilavičius, Miškinis ir latvis Lapinis išlipo.

Išlipę ir čia laimės nerado – bilietai į traukinius buvo parduoti kelioms dienoms į priekį. Beslampinėjant po stotį, Aleksandrui pasisekė išsikalbėti su geležinkelininku, kuris tikrina vagonų ratus. Už geras magaryčias jis pažadėjo gauti 9 bilietus į naktinį plackartinį* traukinį. Apie tai papasakojo draugams. Pasitarę nutarė rizikuoti, gal neapgaus. Sudėję pinigus, Juškai pagalbon paskyrė Masionį. Šie pirmiausia nuėjo pas kasininkę ir paprašė parodyti parduodamų bilietų pavyzdį.

– Kam jums reikia? – paklausė kasininkė.

Aleksandras paaiškino, kad vienas keleivis parduoda savo bilietą į naktinį traukinį Vladivostokas–Čeliabinskas, bet jie biją pirkti neįsitikinę ar jis geras.

– Taip, taip, būna čia įvairių apgavikų, – kasininkė parodė bilietą.

Iš kasininkės nuėjo tiesiai pas geležinkelininką. Tas paprašė, kad jo neišduotų. Garantavus, kad taip ir bus, nusivedė į uždarytą kasą, kur dirbo jo pažįstama, o gal žmona kasininkė, ir pasakė bilietų skaičių. Toji be žodžių užpildė ir padavė:

– Traukinys atvyksta dešimtą valandą vakaro, stovi čia iš viso tris minutes, tad suskubkite.

Jie padėkoję išėjo. Visi buvo patenkinti, laukė vakaro. Nors bilietai brangoki, bet jau kišenėje ir vėl važiuos arčiau Lietuvos, arčiau namų.

Minėtu laiku įlipo į traukinį. Vienoje kupė visiems vietos nebuvo, todėl susėdo keliose. Kitos dienos vakare, keleiviams vis išlipant stotelėse ir su dviem keleiviais pasikeitus vietomis, susirinko visi į vieną kupė. Išsipirko patalynę ir važiavo patogiai. Palydovės žodžiais, kelionė į Čeliabinską truks šešias paras. Būdami didelėje grupėje jautėsi saugiai. Kitą dieną prisistatė keletas tipelių, bandžiusių diktuoti savo sąlygas, bet gavę gerą atkirtį ir supratę, kad tai gausi grupė, pasitraukė ir daugiau nesirodė. Vagone važiavo beveik vieni vyrai, moterų buvo labai mažai. Iš keleivių elgesio ir kalbos buvo aišku, kad tai buvę lagerininkai arba demobilizuoti kariškiai. Daug kur girtavo, garsiai kalbėjo. Vagono gale įvyko net muštynės. Iškviesta traukinio milicija vieną jų išsivedė.

Atėjus palydovei registruoti bilietų, Šimanskis, pirmai pažinčiai, įteikė jai penkiasdešimt rublių. Palydovė, pusamžė moteris, dėkingai nusišypsojo ir pasakė: „Jeigu ko prireiks, kreipkitės – padėsiu." Važiuojant gilyn į Sibirą, buvo daugiau ir maisto. Sustojus traukiniui stotyse, buvo galima ir bandelių nusipirkti. Nors prastos, iš antrarūšių miltų, bet visgi bandelės. Kai kur ir duonos po pusę kilogramo žmogui leido nusipirkti. Kartą rado avienos konservų ir dešros. Pinigų visi turėjo, dauguma grįžo ne iš lagerio, o jau keletą ar daugiau mėnesių laisvais dirbę, atlygini-

* Plackartinis traukinys – traukinys su miegamaisiais vagonais.

mus gavę. Laisvam dirbant Čiukotkoje atlyginimai buvo labai geri.

Traukiniui stotyje sustojus, visur šturmuodavo keleivių minia, o priimdavo tik tiek, kiek išlipdavo, ir tai tik vyrus. Sakė, kad moterims pavojinga šiuo traukiniu važiuoti.

Kartą Juška su Navicku stovėjo netoli durų prie lango ir stebėjo vagonus šturmuojančią minią. Tarp keleivių pamatė labai simpatišką merginą, kuri vos ne verkdama prašėsi į vagoną. Jiems pagailo jos. Navickas prišokęs prie palydovės, kišdamas jai į kišenę dešimt rublių, pasakė, kad įleistų tą merginą, ji esanti jo pusseserė. Užtarimą girdėjo ir mergina. Palydovė įleido, bet liepė vestis į savo kupė. Įlipusi mergina labai dėkojo. Atvedę į kupė pasakė, kad bus mūsų pakeleivė. Visi nustebo išvydę tokią gražuolę.

– Ir kur jūs sugavote tą undinę? – paklausė Karolis.

Mergina pasisveikinusi, dėkingai šypsodamasi pasisakė esanti vardu Nadiežda. Navickas pristatė visus kupė keleivius vardais. Mergina pasakojo važiuojanti iš Chabarovsko į Čeliabinską. Ten jos tėvai, bet jau penkta diena negalėjusi į traukinį patekti.

– Vaikinai man padėjo, – džiaugėsi ji.

– Kaip nepadėti tokiai simpatiškai pusseserei, – juokėsi Juška su Navicku.

– Ir aš laiminga turėdama gerus brolius, – šypsojosi ji.

Dar gerai nesusipažinus atėjo iš kitos kupė du jaunuoliai ir, prisėdę šalia merginos, ėmė lyg seni pažįstami ją kalbinti, kviesti į savo kupė, bet ji nesutiko. Iš pradžių Juška ir kiti manė, kad jie jos pažįstami ar bendradarbiai, nors simpatijos jiems nejautė, bet netrukdė kalbėtis. Iš pradžių kalbėjo, juokavo gražiai, buvo nuotaikinga ir viešnia. Bet kai jie ėmė juokauti įžeidžiančiai, stverdami už krūtų ir šlaunies, mergina, atšokusi ir su ašaromis akyse, prašė to nedaryti. Bet nekviesti svečiai buvo per daug amoralūs ir elgėsi įžūliai. Supratęs, kad tai ne draugai, Aleksandras tarė:

– Vaikinai, jei norite su mergina pajuokauti, elkitės mandagiai, įžeidinėti nereikia.

– Čia mūsų *rusačka* – kaip norime, taip elgiamės, – pasakė vienas, vėl bandydamas merginą apkabinti.

– Jūs girdėjote, ką sakė? – tarė piktai Gabrilavičius.

– Ach, štai jūs, kokie kvaili pavyduoliai, nesijaudinkite. Mergina stipri, visus atlaikys, cha, cha, cha, – juokėsi jie.

Šimanskis už įžūlumą smogė vienam į veidą. Niekšelis griebėsi peilio, bet Juška, kirtęs lazda, jį išmušė. Nukritusį ant žemės peilį pagriebė Karolis. Lazda per galvą pavaišino ir peilio savininką. Kitiems chuliganams dingo noras priešintis, džiaugėsi pasprukę. Pabėgę toliau, grasino naktį visus papjauti.

– Pabandykite pasirodyti, tai ir namo nesugrįšite, – pagrasino Gabrilavičius.

Išgąsdinta mergina pradėjo verkti, nors vaikinai ramino nebijoti, bet ji buvo su-

jaudinta.

Netrukus kitame vagono gale kilo šurmulys – prievartavo merginą. Ji maldavo pasigailėti ir gailiai verkė. Tai girdint merginos net veidas pasikeitė, sėdėjo susigūžusi ir bailiai dairėsi į šalis.

– Nurimk, dukryte, nebijok, čia tavęs nieks nenuskriaus, – ramino ją Masionis.

Tačiau mergina visą dieną jautėsi nejaukiai. Nakčiai jai užleido vietą antroje lentynoje, saugiau buvo iš apačios ir iš viršaus. Navickas susirado sau vietą kitoje kupė. Pusiaunakty pasigirdo kitame vagono gale pravirkdytos merginos balsas. Ji aimanuodama kartojo: „Vyrai, ką aš jums blogo padariau, kad mane taip kankinate?!"

Rytą Nadia buvo neišsimiegojusi, pavargusi. Visiems sukilus, ji dar snūduriavo. Pabudusi prašė paaiškinti, kas per keleiviai vagone važiuoja. Sužinojusi, kad daugumą buvę lagerininkai ir demobilizuoti ar atostogų išleisti kariškiai, visai nusiminė. Atsikėlusi rinkosi daiktus, ketino iš vagono išlipti. Aleksandras su Navicku įkalbėjo to nedaryti. Bet mergina buvo sutrikusi, jautėsi labai nesmagiai.

– Mergaite, jei mumis nepasitiki – gali eiti, – pasakė Karolis. – Bet noriu pasakyti: mes – ne tie žmonės, kurie mus supa aplink. Nekreipk dėmesio, kad mūsų kupė yra daug jaunuolių. Gal visi išsiilgę moteriško švelnumo, bet patikėk, jie tavęs nenuskriaus ir neleis kitiems nuskriausti. Manau, tuo vakar jau galėjai įsitikinti. Be to, ir šią naktį girdėjai, kas darėsi vagone. O į tave ar kas kėsinosi?

– Jūs teisus, atleiskite man. Aš prieš jus nieko blogo negalvoju, bet šiaip esu labai pasimetusi, – pasakė mergina, kiek aprimusi.

Pusryčiaudami pakvietė ir ją, bet mergina nėjo, sakėsi valgyti nenorinti. Nors akys bylojo, kad ji labai alkana. Aleksandras, atlaužęs gabalą duonos ir dešros, padavė jai, sakydamas:

– Privalai suvalgyti.

– Gal truputėlį paragausiu, – atsakė ji ir valgė, net akys spindėjo.

Suvalgė ir dvi bandeles su limonadu. Už pusryčius labai dėkojo ir pasidarė drąsesnė. Tą dieną atsikėlusi paklojo visas lentynas, sutvarkė kupė. Pasidarė kalbesnė. Prisipažino esanti Chabarovsko universiteto ketvirto kurso Geologijos fakulteto studentė.

Kitą rytą, pakviesta pusryčių, atėjo, bet atsiprašinėjo neturinti pinigų prisidėti maistui. Nupirkus bilietą iki Čeliabinsko, likę keli rubliai, bet juos pravalgiusi visą savaitę traukinio laukdama. Valgydama prisipažino vakar labai norėjusi valgyti, trečia diena buvo, kai nieko burnoje neturėjo.

– Tai kodėl nėjai valgyti, kai kvietėme? – paklausė Juška.

– Bijojai, kad atpildo pareikalausime? – juokais pritarė Kančius.

– Ką jūs, vyrai! – raustelėjo mergina.

Visi nusijuokė.

– Pasakykite, vyrai, kas jūs, kokios tautybės? Jūs kalbate rusiškai, bet ir dažnai

man nesuprantama kalba. Aš moku angliškai, japoniškai, vokiškai, bet į tai nepanašu.

– Taip, Nadenka, mes – ne rusai, mes – lietuviai ir vienas latvis, – parodė į Lapinį. – Kad jis ir tu suprastumėt, kalbame rusiškai, o tarp savęs – lietuviškai. Jūs žinote tokią šalį Lietuvą? – paklausė Masionis.

– Žinau, Vilnius. Jūs turistai ar darbo komandiruotėje, kad taip toli nuo Lietuvos nukeliavote?

– Galima sakyti – turistai, bet ne tokie, kaip jūs galvojate, – pasakė Juška.

– Nadenka, mes taip pat grįžtame iš lagerio, iš Čiukotkos, – papildė Masionis. Mergina nustebo, net akys padidėjo tai išgirdus. – Bet tu nebijok, tarp mūsų nėra nei plėšiko, nei vagies, nei žmogžudžio. Tie jaunuoliai prieš areštą buvo kaip ir tu – studentai, gimnazistai. Juos areštavo už politiką. Ir nebuvo jie vokiečių fašistų talkininkai, kaip mėgsta kaltinti mus valdžia. Mes mylėjome savo Lietuvą. Mūsų Lietuva iki karo buvo nepriklausoma valstybė. Gal tau, kaip rusei, matau iš ženklelio krūtinėje ir komjaunuolei, bus nemalonu išgirsti tą tiesą, bet pasakyti privalau. 1940 metais Rusija Lietuvą prievarta okupavo ir visus, kas nepakluso okupantams, ištrėmė į Sibirą, uždarė į lagerius. Jaunimas tokiems klausimams jautresnis, aktyvesnis, jų daugiau ir susodino. Tai toks turizmas, – papasakojo Masionis.

Mergina įdėmiai klausėsi, paskui šyptelėjusi paklausė:

– O kodėl mums aiškina, kad Lietuva pati prašėsi priimama į TSRS šeimą?

– Nadia, tu dar jauna, ne politikė, bet pasakysiu tau pavyzdį: kai prieš karą Vokietija užgrobė Austriją, Čekoslovakiją, taip pat aiškino, kad jos savo noru prisijungė. Bet taip nebuvo. Pralaimėjus Vokietijai, jos vėl tapo nepriklausomos. Čekoslovakija yra socialistinio lagerio įtakoje, nes ten tarybinė armija stovi, o Austrija – visiškai nepriklausoma. Jau seniai žinoma gyvenimo logika: pavergėjas, užkariautojas aiškina taip, kaip jam patogiau. – Masionis papasakojo apie nežmonišką gyvenimą lageryje, kankinimus, masišką mirtį.

Mergina įdėmiai klausėsi. Jam baigus kalbėti, tarė:

– Aš užjaučiu jus ir stebiuos jūsų kilnumu, kad, tiek daug nuo rusų nukentėję, ir mane, rusę, pakenčiate, net globojate. Jūs visai nepanašūs į mano kraštiečius rusus.

– Nadenka, mes ne nuo rusų nukentėjom, o nuo Rusijos politikos. O tu – ne partija ir ne Centro komitetas, kuris formuoja TSRS politiką, o paprasta Rusijos mergaitė. Tai už ką turėtume jūsų neapkęsti? Mes – ne prieš rusų tautą, rusus, bet prieš tos šalies neteisingą politiką.

– Suprantu aš jus. Daug ką matau ir pati: pilni ešelonai suvargusių žmonių su mažais vaikais ir seneliais iš vakarinių respublikų pas mus vežami. O čia jie badui ir mirčiai pasmerkti. Nors tai slepiama, užmaskuojama, bet mes matome. Galiu prisipažinti, nors to niekam nesu sakiusi, kad ir mano protėviai yra buvę katorgoj atvaryti iš kažkokios vakarinės šalies. Tai pasakojo mano mama. Mano tėvelis –

kalbininkas, profesorius, mama dėsto istoriją.

Po to pokalbio mergina labai pasikeitė, dingo įtampa, pralinksmėjo. Tapo labai maloni, kaip vienos šeimos narys. Artėjant prie Čeliabinsko, kvietė visus aplankyti jos tėvus, kurie labai apsidžiaugs sužinoję, kas jie, kiek jai padėjo.

– Ačiū, Nadia, už kvietimą, bet nesustosime, važiuosime toliau. Mes išsiilgę savo krašto, namiškių, todėl skubame sugrįžti, – pasakė visi.

Atsisveikindama visus pabučiavo.

– Jūs man kaip broliai. Aš niekada nepamiršiu, papasakosiu ir fakulteto draugams. – Nutoldama mojo ranka.

Iš Čeliabinsko į Maskvą pirko pirmosios klasės bilietus traukiniui Vladivostokas–Maskva. Nors ir dvigubai brangiau, bet važiuoti patogu ir tą pačią dieną išvažiavo. Aleksandras vienoje kupė važiavo su Navicku, Šimanskiu ir Karoliu. Palydovė atnešė arbatos su džiūvėsėliais ir pasakė: „Jei panorėsite valgyti, yra vagonas–restoranas. Galite ir į kupė užsisakyti, atneš." Jai išėjus, Aleksandras, atsisėdęs patogiai į minkštasuolį, tarė:

– Vyrai, ar daug kas sapnavote, kad taip patogiai į Lietuvą grįšime?

– Kartu su KGB pulkininkais, – papildė Karolis.

Jie įsėsdami pastebėjo, kad keliose kupė važiuoja aukšto rango kariškiai. Į šį traukinį labai brangūs bilietai, todėl važiuoja neperpildytas. Gal net laisvų vietų buvo. Keleiviai – daugiausia nemokamai važiuojantys aukšto rango karininkai arba apvaliais pilvukais viršininkai. Moterų šiame traukinyje buvo daug, bet jos irgi ne eilinės, o išsipusčiusios svarbių viršininkų žmonos, dukros. Jie prieš tą publiką atrodė skurdžiai. Kad pakeltų savo autoritetą, palydovei sumelavo esą sportininkai. Palydovė visą laiką jiems buvo maloni. Atėjus pasiteiraudavo, kaip gyvena sportininkai.

Kitą dieną traukinys, įvažiavo į nedidelę stotelę ir sustojo šalia stovinčio gyvulinių vagonų ešelono. Aleksandras, stebėdamas vagonus, prisiminė, kad lygiai tokiais pat juos išvežė iš Lietuvos. Jam žiūrint, vagono langelyje lyg sušmėžavo žmonių veidai.

– Kostai, juose žmones veža, kalinius!

Šimanskis, atidaręs kupė langelį, pašaukė lietuviškai: „Ar yra kas vagone?"

Langelyje pasirodė moters ir vaiko galvos. Jos nustebusios sužiuro, kas kalbina. Juška klausimą pakartojo.

– Yra ir labai daug, – atsakė moteris.

– Iš kur ir kur jus veža?

– Iš Panevėžio į Rusiją tremia, o kur – nežinome. Gal maistu galite sušelpti? Vagone – visiškas badas, ypač vaikai kenčia, – paprašė ji.

– Turime truputį, bet kaip perduoti? – atsakė Juška.

Tuo metu į kupė atbėgo Sadauskas su Gabrilavičiumi, liepė kuo skubiausiai ati-

duoti viską, kas valgoma. Patys talkindami sumetė į maišelį puskepalį duonos, kelias dėžutes konservų, cukraus ir buvo beišeiną.

– O gal pinigais galima perduoti? – paklausė Juška.

– Tikriausiai leis, – pasakė Sadauskas, paimdamas jau visų sumestus kelis šimtus rublių, ir išbėgo.

Traukiniui pajudėjus, Sadauskas papasakojo, kad jie buvo išlipę į peroną. Eidami pro tą ešeloną, pamatė, kad išleidžiami iš vagono žmonės ruošai – moterys ir vaikai – čia pat palindę po vagonu, atlikinėjo gamtos reikalus. Jie supratę, kad tai tremtiniai iš Lietuvos, nes kalbėjo lietuviškai. Toliau stovėjo dvi susikrimtusios moterys ir kariškis jų prižiūrėtojas. Jie užkalbino jas. Moterys ir paprašiusios, kad padėtų maistu, vagone – badas. Skundėsi vakar ir vyrus atskyrę. Prižiūrėtojas pritaręs maisto perdavimui. Jie ir nubėgę iš visų surinkti. Perduodant moterys labai dėkojusios. Stebėjosi, kad tiek daug pinigų (apie tūkstantį rublių) perdavė.

– Dieve, nejaugi Lietuvoje dar trėmimai vyksta? – sudejavo Karolis.

– Matyt, kad taip, – pritarė Juška ir kiti.

Pakeliui tokių ešelonų matėsi ir daugiau, bet, jiems stovint toliau, pasikalbėti nepavyko.

Prieš paskutinę dieną iki atvažiuojant į Maskvą, Aleksandras pasakė visą tiesą, kad jie – ne sportininkai, o grįžta iš lagerio, bausmę atbuvę. Santykiai su palydove iškart pasikeitė, net neužėjo daugiau. Kitą rytą atėjo lydima dviejų KGB darbuotojų ir pareikalavo dokumentų. Tikrindami Šimanskio dokumentus, kuris buvo teistas už išeikvojimą, patenkinti juokėsi: „Ar benorėsi valdiškais pinigais uliavoti?“ Paėmę Juškos dokumentus ir sužinoję, kad politinis ir dar tokiu piktybišku straipsniu – 58IaII, kaip šunys suurzgė ir užsipuolė:

– Kas leido šiuo traukiniu važiuoti?

– Tarybinis įstatymas, – atsakė Aleksandras. – Padaviau pasą, pinigus ir gavau bilietą.

Enkavėdistas net paraudo iš pykčio.

– Kad Maskvoje neužsibūtum nei dienos! – suriko kagėbistas.

– Mes norėjome Lenino mauzoliejų aplankyti ar ir to negalėsime? – paklausė Navickas.

Enkavėdistai į klausimą neatsakę keikdamiesi išėjo. Karolis net prunkštelėjo jiems išėjus, kad neišdrįso uždrausti „šventą tėvą“ aplankyti.

Į Maskvą traukinys atvažiavo vidudienį. Traukinys sustojo Kazanės stotyje. Norint važiuoti į Vilnių, reikėjo patekti į Baltarusijos stotį. Tariantis, kaip ir kuo nuvažiuoti, prisistatė ir pagalbininkas. Už nedidelę sumą palydėsiąs metro transportu. Važiuot bus pigiau ir greičiau. Visi sutiko ir nuėjo į metro. Metro važiuoti buvo patogu, erdvios laukiamosios salės, nors traukinukas dažnai stovinėjo, bet važiavo greitai. Nusileidimas, pakilimas į tunelius – visur veikė eskalatoriai. Iš Ka-

zanės į Baltarusijos stotį kelias ilgokas ir visas po žeme, tik keliose vietose sušmėžavo dienos šviesa.

Atvažiavus į Baltarusijos stotį, traukinys į Vilnių jau buvo išvažiavęs. Informacijoje pasakė, jog kitas traukinys bus tik rytoj dieną, o šiandien bus tik minkštasis traukinys Maskva–Minskas–Vilnius, bet į jį bilietų nėra. Kad ir kaip norėjo įvykdyti enkavėdistų įsakymą, bet „brangiosios" Maskvos palikti tuoj pat negalėjo. Reikėjo ja gėrėtis iki rytojaus.

Greitai prisistatė kitas geradarys, siūlydamas savo paslaugas gauti bilietus į Vilnių greituoju traukiniu, išvykstančiu dvyliktą valandą nakties. Sąlygos tarpininkavimo tokios: surinkti reikiamam bilietų skaičiui pinigus, už bilietą – dvidešimt rublių daugiau, viską duoti jam, o patiems laukti prie durų – jis atneš bilietus. Visi supratę, kad tai gudrus sukčius, jo paslaugų atsisakė. Bet „geradarys" nesitraukė, nusileidęs sutiko už dešimtį rublių brangiau bilietus nupirkti. Jo įkyrumas išsekino keleivių kantrybę, Juška pakvietė milicininką. Tam paklausus, koks reikalas, norėjo parodyti įkyrųjį klientą, bet jis jau buvo išgaravęs. Papasakojus apie jį, pareigūnas patarė pasisaugoti, čia visokių esą.

Netrukus Aleksandrui vėl pasisekė išsikalbėti su geležinkelininku, kuris prisipažino, kad jo anūkė kasoje dirba. Sužinojęs, iš kur Aleksandras grįžta, pažadėjo padėti. Sugrįžęs pasakė, kad du bilietus galįs gauti. Paklaustas, kiek kainuos, atsakė, kad tiek kiek ir kainuoja. Šimanskis apsidžiaugė sužinojęs, kad yra galimybė šiandien pat išvažiuoti. Nubėgęs į bufetą nupirko kilogramą gardžių šokoladinių saldainių ir prašė perduoti anūkei už bilietus. Sužinoję draugai pritarė jų norui anksčiau išvažiuoti: „Važiuokite į Kauną pas Gabrilavičiaus šeimą ir laukite mūsų."

– Pasveikinkite nuo manęs žmoną, – pasakė Gabrilavičius, – ir pasakykite, kad ruoštų sutiktuvių stalą.

Atsisveikinę su Lapiniu, kuris laukė Rygos traukinio, Aleksandras su Šimanskiu išvažiavo į Vilnių.

Vilniuje buvo vėlyvą rytą. Išlipę iš traukinio stotyje sutiko grupelę jaunuolių, gražiai kalbančių lietuviškai. Savame krašte gimtoji kalba jam skambėjo kaip gražiausia muzika. Jis net pusę gatvės nusekė paskui juos besiklausydamas. Norėjosi aplankyti Lietuvos šventovę – Aušros vartus ir Gedimino kalną, bet buvo mažai laiko – už valandos išvyksta traukinys į Kauną. Vaikščiodamas po stotį bandė atsekti vietą, kurioje stovėjo traukinys, kai vežė juos į Rusiją. Metalinį pėsčiųjų tiltą, nutiestą virš bėgių, ant kurio tuomet stovėjo enkavėdistai, atsekė, o kuriame kelyje stovėjo ešelonas, negalėjo atrinkti.

Artėjant išvykimo laikui su Kostu užėjo į bufetą, papietavo ir išvažiavo į Kauną. Kelionėje stebėjo žmones, kurių dauguma buvo suvargę, nusiminę. Net tarpusavyje kalbėdamiesi, bailiai aplinkui dairėsi. Viena pagyvenusi moteris beveik visą kelią verkė. Ir stotelėse žmonių matėsi labai mažai. Bėgantys vaizdai irgi liūdni: laukai

apleisti, iš rudens nesuarti, daug kur matėsi šiaudai ar tai javai nenurinkti. Pakelyje – daug tuščių apgriuvusių sodybų, atrodė, kad visas kraštas merdi. Tik prabėgantys gamtovaizdžiai nenusakomai gražūs. Čia miškelis, čia baltaliemenių beržų gojelis, o ten kalneliai žaliomis pušaitėmis lyg rūtomis apaugę...

– Kostai, kaip tu jauties? – paklausė draugo, matydamas ir jo sujaudintą veidą.

– Aleksandrai, nebėra mūsų paliktos Lietuvos. Tu matai, kaip viskas merdi.

Į Kauną atvažiavo jau vakare. Kol atėjo iki Žaliakalnio, kur gyveno Gabrilavičiaus šeima, visai sutemo. Savanorių prospekte (tuo metu Raudonosios armijos pavadintu) esančiame kioskelyje nusipirko alaus butelį, norėjo išgerti. Kartu užkalbino ir pardavėją, gal žinanti, kur Telšių gatvė.

– O pas ką jūs ten? – paklausė prie kiosko stovėjusi ir su pardavėja kalbėjusi moteris.

Pasakius, kad pas Gabrilavičių, siūlėsi parodyti, nes jie jos kaimynai. Padėkoję nuėjo kartu su ja. Pasibeldus, duris atidarė pati Gabrilavičienė. Išvydusi nepažįstamus vaikinus nustebo:

– Jūs pas ką?

– Pas jus, nuo vyro, – atsakė keleiviai.

Ji dar labiau nustebo, bet kartu degė akyse didelis smalsumas ir nepasitikėjimas.

– O kur Jonas?

– Jis grįš rytoj, išsiskyrėme Maskvos stotyje, – papasakojo viską, kaip buvo.

Jau patikėjusi pakvietė nusirengti, ėmėsi ruošti vakarienę ir vis klausinėjo apie vyrą: kur, kaip, kas su juo?

Kitą dieną, lydimi Gabrilavičiaus šešiolikmečio sūnaus, nuėjo į parduotuvę apsipirkti. Nusipirkę drabužių, grįžę persirengė ir vėl išėjo į maisto parduotuves pripirkti maisto ir gėrimų grįžtančiųjų sutiktuvėms. Parnešę padavė, kad paruoštų stalą. Su ponia Gabrilavičiene kartu gyveno ir jos sesuo pianistė. Visos šeimos nuotaika buvo gera: ji vaikinams paskambino keletą kūrinėlių ir entuziastingai laukė grįžtančiųjų. Bet visų nusivylimui Gabrilavičius su kitais tą vakarą negrįžo. Negrįžo ir kitą dieną. Ponia Gabrilavičienė, buvusi geros nuotaikos, vėl nuliūdo. Valgant pietus, jau ėmė abejoti, ar mes ko neslepiame, nenorime jai sakyti. Išėjus po pietų į miestą Šimanskis siūlė nebelaukti, važiuoti namo.

– Kostai, mes negalime to padaryti. Ką moteris pagalvos, mums išvažiavus. Juk pastebėjai, kad šiandien pietų metu ji buvo labai nusiminusi. Man atrodo, ji net mumis pradeda nebetikėti. – prieštaravo Aleksandras.

– Gal tu ir teisus.

Aleksandras gailėjosi nepakvietęs kartu važiuoti Gabrilavičiaus vietoje Šimanskio. Dabar visa šeima lauktų svečių.

Atėjus vakarui, vėl jiems negrįžtant, maža jų gražuolė dukrytė pradėjo verkti. Ir ponia Gabrilavičienė jau visai nusiminė. Stovėdama prie krosnies, apkabinusi dukrą

su ašaromis akyse maldaute maldavo pasakyti tiesą, kas nutiko jos vyrui.

– Ponia, tikrai jam nieko nenutiko, būtinai sugrįš. Mes patys stebimės, kodėl iki šiol negrįžo, – ramino jie.

Tuo metu prie pagrindinių buto lauko durų suskambėjo iš eilės tris kartus skambutis.

– Vyras! – džiaugsmingai suriko moteris ir viesulu nubėgo prie durų. Paskui ją sūnus ir šešiametė dukrytė.

Koridoriuje pasigirdo Jono Gabrilavičiaus ir kitų grįžtančiųjų balsai. Aleksandrui net lengva širdyje pasidarė sulaukus jų.

Tą vakarą visi puikiai pavakarieniavo. Nuotaika visų buvo gera. Kaune – kaip namuose, o Jonas jau savo lizde. Po vakarienės ilgai vakarojo. Gabrilavičienės sesuo paskambino pianinu, Karolis bandė akompanuoti gitara. Baigę vakaroti, nutarė – rytoj susiras pirtį, gerai išsipraus, nusipirkę rūbus persirengs, o vakare pasikvies Gabrilavičiaus artimuosius, gimines ir kaimynus ir surengs smagią sugrįžimo puotą. Po to išsivažinės į namus. Bet kitos dienos pavakary atbėgo pažįstama, turinti su valdžia ryšių, ir pranešė, kad naktį Kauno mieste ruošiamas masiškas žmonių ištrėmimas. Visi nusiminė ir greitosiomis išsiskirstė.

Aleksandrui, kaip ligoniui, Gabrilavičius surado pažįstamą, kuris turi nuosavą automobilį „Pobedą“. Šis už atitinkamą sumą išvežė jį į Žemaitiją, į Salantų rajoną, kuriame iš savo ūkio (Ridikuose) pabėgę gyveno jo tėvai ir sesuo.

Reverse parašyta: „Aš Aleksandras Juška grįžęs iš lagerio į Lietuvą. 1951 m. lapkritis“

MUS, GRĮŽTANČIUS, TUOMETINĖ LIETUVA SUTIKO KAIP PAMOTĖ

Aleksandras sugrįžęs namo ir dviejų dienų su namiškiais išbūti negalėjo. Ruduo gražus ir dienos saulėtos, šiltos, malonu svečiuotis kaime su artimaisiais po tiek metų. Bet antros dienos popietę atėjo stribai vestis į saugumą , matyt, buvo sužinoję apie jo sugrįžimą. Laimei, Aleksandro namuose nerado. Jis buvo išėjęs pasivaikščioti į netoli esantį miškelį, buvusį dvaro parką, kuriame augo įvairūs medžiai ir tekėjo sraunus upelis. Namiškiai tuo metu gyveno buvusiame Šateikių dvare. Jo apylinkės labai gražios. Ilgai gyvendamas Šiaurėje, kur plyna tundra ir akmeniniai kalnai, Aleksandras buvo išsiilgęs medžių, miško, švelnios Žemaitijos gamtos. Pavalgė pietus ir išėjo pasivaikščioti. Namiškiai, net nežinodami, kur jis, stribams sumelavo, kad ryte išvažiavo į Panevėžį, o patys nerimavo, kad tik nesugrįžtų. Stribams ilgiau užsibuvus, sesuo išėjo ieškoti Aleksandro ir įspėti, kad neitų namo: „Stribai“, – pasakė ir vėl nuskubėjo namo. Stribams išėjus, leido ir jam sugrįžti. Susirūpinę Aleksandro saugumu namiškiai nutarė, kad ilgiau namuose likti jam negalima.

Tą patį vakarą, atsisveikinęs su visais, išvažiavo į Panevėžį. Pirmiausia ketino aplankyti draugo, likusio Čiukotkoje, seserį gimnazistę, kuriai vežė laišką. Laiške brolis perdavė linkėjimų ir prašė, kad galėdama Aleksandrui padėtų. Važiuodamas džiaugėsi, kad turės nors vieną pažįstamą visai svetimame mieste. Deja, mergaitės neberado, prieš tris dienas ji buvo ištremta į Sibirą. Aleksandras neteko vienintelio artimesnio žmogaus. Važiuoti į apsigyvenimui nurodytą kaimą, esantį tolokai nuo Panevėžio, kol koja nepasveiko, negalėjo. Todėl ėmė ieškoti kambario apsigyvenimui, bet rasti nesisekė. Pavakary viena moteris pasakė, kad veltui ieško, nes niekas nepriims invalido. Išsinuomoję kambarius karo invalidai šeimininkams nemoka nuomos ir šie negali jų išvaryti. Žmonės bijo invalidus priimti.

Pavakary užkalbino gatvėje sutiktą storulį dėdulį. Papasakojęs savo vargus, paklausė, gal jis žinąs, kur kambarį surasti. Žmogus išklausinėjo kas, iš kur ir, matydamas sutinusią koją, sutiko padėti. Pasakė savo namų adresą ir parašė žmonai raštelį, kad priimtų. Aleksandras jam padėkojo ir nuskubėjo. Moteris, raštelį perskaičiusi, priėmė maloniai, bet tik iki sugrįš vyras: „Galutinai susitarsite su juo“. Bet jo sutiktas „geradarys“ buvo blogas žmogus: vidurnaktį grįžęs girtas sumušė žmoną, sudaužė indus, net langus ir grasindamas kirviu, rėkdamas, kad negali savo namuose banditų laikyti, išvarė Aleksandrą. Antrą valandą nakties jis vėl atsidūrė gatvėje.

Gerus, jį priglaudusius žmones, rado tik trečią dieną. Tai buvo ponai Bajarūnai, tuo metu gyvenę Basanavičiaus gatvėje savo name. Šeimininkas dirbo miesto elektriku, žmona – miesto Vykdomajame. Jie, rizikuodami, neregistruotą Aleksandrą išlaikė daugiau nei pusę metų. Šeimininkė, dirbdama Vykdomajame, lengviau

sužinodavo, kurią naktį KGB tikrins gyventojų dokumentus. Tai nakčiai jį paguldydavo nuošaliame sandėliuke.

Turėdamas kur gyventi, Aleksandras panoro gydytis. Bet turint neregistruotą pasą, poliklinikoje jo nepriėmė. Pabodus kelias dienas beprasmiškai maldauti, teko „papyraginti“ ir po to buvo užregistruotas. Gydytojas Girdžijauskas apžiūrėjęs koją sugipsavo ir liepė ateiti po mėnesio. Apsigydęs koją bandė mieste prisiregistruoti, bet nesėkmingai. Milicijoje stribas apžiūrėjo dokumentus, po to pasikvietė kagėbistą, kuris, vartydamas dokumentus, ėmė piktai šaipytis:

– Tai jau parskridai, paukšteli, ar ne per anksti? Reikėjo dar patupėti geroje vietoje, cha, cha, cha! – tada sviedė dokumentus Aleksandrui po kojomis ir šunišku balsu sustaugė, kad per 24 valandas mieste jo ir kvapo nebūtų, priešingu atveju grąžins ten, iš kur parvažiavo.

Po savaitės, šeimininkės patartas, kreipėsi į miesto prokurorą, kad leistų prisiregistruoti mieste. Atsakymas toks pat – palikti miestą per 24 valandas.

Po pusės mėnesio sugipsuotą koją pradėjo labai skaudėti. Nebepakęsdamas skausmo vėl nuėjo į polikliniką. Per ašaras ir „papyraginimus“ paguldė į miesto ligoninę, bet čia ramiai gydytis negalėjo. Skyriaus vedėja gydytoja Komarova, sužinojusi, kad jis yra sugrįžęs iš lagerio ir politinis kalinys, labai jo nekentė, nuolat priekaištavo, kad guli sveikas vyras ir veltui valdišką duoną valgo. Siūlė koją amputuoti, pasidaryti protezą ir eiti dirbti, o ne tinginiauti. „Žmonės, Tėvynės kare kojas praradę, su protezais vaikščioja ir dirba, o tu, banditaudamas susirgęs, nenori dirbti!“ – rėkdavo gydytoja Komarova.

Koją vėl sugipsavo ir iš ligoninės išrašė. Jis kreipėsi ir į vyr. gydytoją Štrechlytę, kad neišrašytų, nenutrauktų gydymo, bet nepadėjo. Ten pat dirbusio gydytojo Jucio patartas, išvyko į Kauną „sveikatos ieškoti“. Jis siūlė kreiptis į docentą Klebanovą. Nepatekęs pas Klebanovą poliklinikoje, Aleksandras nuėjo į jo namus. Jis, apžiūrėjęs koją, turimas rentgeno nuotraukas, pripažino, kad liga sunki, reikalaujanti kruopštaus gydymo. Aleksandras prašė, kad paguldytų pas save į ligoninę, kuri tuo metu buvo vadinama „Pirmoji tarybinė ligoninė“, bet docentas nesutiko, sakė, galįs tik į eilę užrašyti – gal po kelių mėnesių ir atsiras vietos. Tada Aleksandras ėmėsi jau išbandytos Panevėžyje priemonės – padėjo ant stalo kelias šimtines. Kitą dieną jau gulėjo norėtoje ligoninėje. Tik Klebanovas prašė niekam nesakyti, kad buvęs pas jį namuose. Aleksandras pažadėjo.

Docentas Klebanovas pirmosios rytinės vizitacijos metu, lankydamas palatas su grupe gydytojų, lyg visai nematyto ligonio, apžiūrėjo ir Juškos koją, pripažino, kad tai kaulų tuberkuliozė (TBC), gydymas labai ilgas. Bet kartu patvirtino, kad yra galimybė ir greitai pasveikti, bet ta galimybė labai brangiai kainuoja. Aleksandras prašė pasakyti, kokia ta galimybė, gal jis įstengs sumokėti. Klebanovas, nepatikliai pasižiūrėjo ir tarė:

– Reikalinga suleisti į raumenis mažiausiai trisdešimt–keturiasdešimt gramų amerikietiško streptomicino, kurio vaistinėse nėra, o privačiai vienas gramas kainuoja 240 rublių.

Aleksandras visą naktį nemiegojo, svarstė, ką daryti, ar rizikuoti visomis savo santaupomis. „Liksiu be pinigų, bet aš būsiu sveikas“, – diktavo vidaus balsas. Noras greičiau pasveikti nugalėjo. Kitą dieną docentui pasakė, kad nupirks tuos vaistus. Aplankyti atėjusiam Gabrilavičiui įteikė pinigus, o jis nupirko vaistus. Klebanovas, apžiūrėjęs vaistus, pasakė: „Labai gerai...“ Ir davė nurodymą palatos seselei leisti. Vaistus suleido, bet, deja, nepasveiko. Gal kiek tik skausmą sumažino. Po tokios nesėkmės Aleksandras labai išgyveno: kaip reiks toliau gyventi, gydytis nebeturint pinigų. Klebanovo neapgalvotas ar tyčinis eksperimentas jam padarė labai daug žalos.

Po trijų mėnesių, kaip ilgai nesveikstantį ligonį, Klebanovas iš ligoninės išrašė ir patarė Panevėžyje gydytis ambulatoriškai. Tik, deja, nepatarė, kur ir kaip gyventi, nebeturint nė rublio. Aleksandras, labai nusivylęs docentu Klebanovu ir ligonine, išvažiavo.

Grįždamas iš Kauno, kartu gulėjusių ligonių patartas, užsuko į Šiaulius pas tuo metu chirurgu dirbusį Šiaulių srities vyr. gydytoją Vytautą A. Kleizą. Kadangi buvo vakaras, užėjo pas jį į namus.

Gydytojas, apžiūrėjęs koją ir turimas rentgeno nuotraukas, taip pat pripažino,

Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė, 1952 m. kovo mėnuo

kad liga ilgai gydoma. Bet liepė nenusiminti, sakė, kad yra jaunas ir pasveiks: „Tik jokiu būdu nesutik leisti kojos amputuoti," – patarė. Aleksandras buvo dėkingas jam už apžiūrą, ypač už gerą patarimą. Atsisveikindamas norėjo atsilyginti, atiduodamas paskutinius pinigus, bet jis neleido, sakė: „Aš turtingesnis, važinėju su „Pobeda", o tu su ramentais vaikštai." Tai buvo pirmasis gydytojas, nepasinaudojęs beviltiška ligonio būkle.

Sugrįžus į Panevėžį, gerosios šeimininkės dėka, miesto Vykdomasis komitetas išdavė jam leidimą gydymosi laikotarpiui trims mėnesiams prisiregistruoti mieste. Posėdis, svarstęs jo registraciją, baigėsi prieš pat pietus, bet Aleksandras, netverdamas džiaugsmu, jog gavo leidimą, nuskubėjo į miliciją registruotis. Milicijoje Pasų skyriuje rusė leitenantė, perskaičiusi leidimą, nustebo, kodėl jis norįs registruotis laikinai, o ne nuolatiniam gyvenimui. Aleksandras suprato, kad ji nesiorientuoja, kokiu pagrindu jam tą leidimą išdavė. Apsimetęs pasipiktinusiu dėl Vykdomojo komiteto klaidos, patvirtino norįs nuolat čia gyventi. Leitenantė „rinktiniais" žodžiais ėmė plūsti Vykdomąjį komitetą už neleistinas klaidas, už dokumentų painiojimą ir taip klaikiai keikėsi, kad net jos medaliai sukabinti ant krūtinės barškėjo. Išsiplūdusi puolė telefonu skambinti, bet Juškos laimei, kitame laido gale niekas neatsiliepė, matyt, jau pietų buvo išsivaikščioję. Dar kartą nusikeikusi liepė savo sekretorei žodį „laikinai" išbraukti ir parašyti „nuolatiniam gyvenimui". Aleksandras, tai girdėdamas, iš laimės net nukaito. Taigi, nuo šiandien jis tikras Panevėžio miesto gyventojas.

Kitą dieną su priregistruotu pasu vėl kreipėsi į poliklinikę, kad paguldytų į ligoninę gydytis. Gydėsi sėkmingai, kol skyriaus vedėja Komarova atostogavo, bet tai tęsėsi neilgai. Po dviejų savaičių ji sugrįžo ir pirmosios savo vizitacijos metu vos įžengusi į palatą užsipuolė Jušką:

– Dar tu tinginiauji? Neamputavai savo supuvusios kojos?

Ligoniai papasakojo, kad ji kagėbisto žmona. Aleksandras ne juokais susirūpino, kad su juo nesusidorotų.

Po kelių dienų palatos seselė jam pranešė, kad kviečiamas į saugumą. Rūbininkės tuo momentu nebuvo, todėl greitosios pagalbos mašina jį nuvežė su ligoninės apranga. Saugumo štabe, pasakius savo pavardę, KGB karininkas – budintis, pasižiūrėjęs į registracijos žurnalą, pasakė, kad kviečia papulkininkis Komarovas. Juškai tapo aišku, kieno čia pasitarnauta. Papulkininkis Komarovas sutiko jį labai grubiai, tarsi jis būtų tardomasis kalinys. Į Aleksandro kreipinį „draugas viršininke", piktai atrėžė: „Aš joks tavo draugas – tavo draugai miške banditauja!" Ilgai stovėti Aleksandrui buvo sunku, o sėstis niekas nepasiūlė. Jis, nužiūrėjęs prie stalo laisvą kėdę, pats atsisėdo.

– Von, bandite, prie durų sėstis! – suriko jis. – Nenoriu ir tavo kvapo jausti!

Juška atsikėlęs perėjo. Papulkininkis ėmė klausinėti, kur su juo kartu grįžę drau-

Reverse parašyta: „Jadzė lanko mane Panevėžio ligoninėje, 1952 m. lapkričio 15d.“

gai, kiek kartų buvo susitikęs su jais ir su banditais miške. Negavęs norimo atsakymo, piktai daužydamas kumščiu į stalą suriko:

– Jei nebūtum šuns pavidalo, tuoj pat tave išgrūsčiau, iš kur grįžęs, nesitrainiotum kaip veltėdis po ligonines.

Ketverius metus gydydamasis koją, Aleksandras daug iškentėjo skausmo ir pažeminimų. Per Dievo malonę, vėl to paties gerojo gydytojo Jucio padedamas, jis pateko į Vilniaus tuberkuliozės institutą Antakalnyje*. Nors institutas buvo skirtas tik karo dalyviams ir nusipelniusiems tarybiniams veikėjams (stribams ir kagėbistams), bet profesorius Jonas Runkevičius kažkodėl Aleksandro neatstūmė, pasigailėjo. Oficialiai į priėmimą pas profesorių jis užsiregistruoti negalėjo, nes neturėjo siuntimo. Nužiūrėjęs laisvą momentą, užėjo savavališkai. Profesorius, pamatęs jį, paklausė gydytojų, iš kur tas nematytas ligonis. Aleksandras prisipažino be siuntimo atvykęs. Papasakojo, kiek metų sergąs ir niekas negali jo pagydyti. Sužinojęs apie profesoriaus gabumus ir ryžosi išbandyti laimę. Profesorius šyptelėjęs, liepė parodyti koją ir turimas rentgeno nuotraukas. Pasižiūrėjęs susiraukė.

* Mokslo tyrimo tuberkuliozinis institutas (1945-02-20–1946-03). Pervadinta į Respublikinis mokslo tyrimo tuberkuliozinis institutas (1946-03–1963-12-31). Pervadinta į Tuberkuliozės mokslinio tyrimo institutas (1964-01-02–1989-12). Dabar – Infekcinių ligų ir tuberkuliozės ligoninė (P. Širvio g. 5, Vilnius).

– Ajai, kas jai padaryta, kaip užleista! – pasakė asistentams.

– Ar operuoti duosi? – paklausė Runkevičius.

– Amputuoti? – išgąstingai tarė Juška.

– Ne, ne, ne amputuoti, o išoperuoti ir pagydyti.

– Gerbiamas profesoriau, darykite, ką žinote, kas reikalinga, kad tik galėčiau vaikščioti.

– Na ir gerai.

Palatose laisvų vietų nebuvo, nurodė koridorių, kur jį paguldyti. Juška iš džiaugsmo vos neapsiverkė. Nuojauta bylojo, kad čia jis tikrai pasveiks.

Profesorius Runkevičius buvo nuostabus žmogus ir specialistas. Jo prižiūrimas chirurgas Minius operavo koją. Po to Juška pradėjo sparčiai sveikti. Po keturių mėnesių jau leido koją po truputį pratinti minti ir netrukus išrašė iš ligoninės. Koja pastebimai sveiko, bet dirbti jis dar negalėjo, o turėti pinigai baigėsi. Institutą paliko, kišenėje turėdamas vos kelis rublius. Artimieji padėti jau niekuo irgi negalėjo. Jį šelpdami patys buvo nusigyvenę, pusbadžiu gyveno. Palatos seselė patarė jam kreiptis į sveikatos apsaugos ministrą Bronislovą Penkauską, kad nors mėnesiui paskirtų gydymą tuo metu Rokiškėlyje įkurtoje Kaulų tuberkuliozės sanatorijoje. Sakė: „Profesorius pats ketinęs siuntimą į ten parašyti, bet juk žinai, iš kur tu grįžęs, pabijojo – bus nesuprastas."

Parašęs išsamų prašymą Aleksandras nuėjo į LTSR Sveikatos apsaugos ministeriją, bet ten teko labai nusivilti. Laukiamajame patekti pas ministrą buvo labai daug žmonių. Dauguma jų aukšto rango, ordinais ir medaliais apsikabinėję kariškiai.

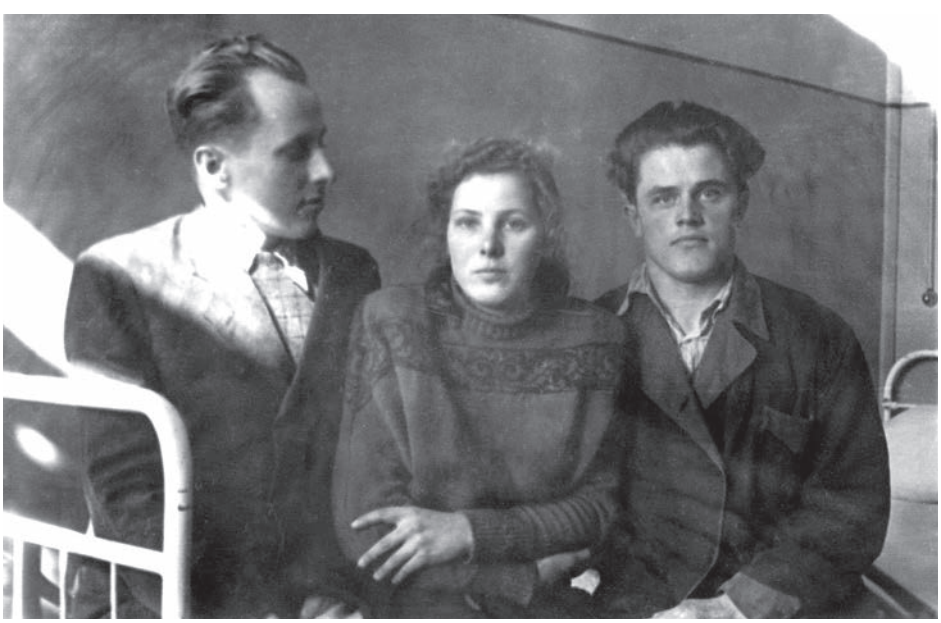

Reverse parašyta: „Mano draugas Žaliauskas su sesute. Vilnius, 1955 m. "

Registruojanti ir leidžianti sekretorė labai nuliūdino, pareikšdama, kad negali nei šiandien, nei po savaitės ar dviejų suteikti jam audiencijos, nes eilė sudaryta keliems mėnesiams į priekį. Leidžia griežtai pagal eilę.

– Tai ką man dabar daryti? – nusiminęs pasakė Juška.

– Kas tokio? – paklausė sekretorė.

Aleksandras jai viską atvirai papasakojo, kur atbuvęs bausmę, koks sunkus ligonis grįžęs. Jau ketveri metai gydosi ir pasveikti negali. Tik dabar po operacijos pradėjo sveikti, bet dirbti dar negali. Neturi tėvų nei artimųjų (primaišė ir melo), kas galėtų jam padėti. Kiek turėjo santaupų, visas išleido vaistams, o dabar nebeturi nei rublio. Norįs prašyti ministro, kad nors vienam mėnesiui paskirtų sanatorinį gydymą Rokiškėlyje. Po to jau galėtų eiti dirbti. Sekretorė išklausiusi skėstelėjo rankomis – niekuo negalinti padėti. Jis nuėjęs atsisėdo ant minkštasuolio ir mąstė, ką daryti. Skubėti nebuvo kur, traukinys į Panevėžį tik vakare išvažiuoja. Bet Dievas jam buvo gailestingas, per vieną akimirką viskas pasikeitė teigiama linkme. Staiga sekretorė jį pakvietė:

– Kai išeis iš ministro kabineto lankytojas, aš pašauksiu tavo pavardę, tada užeik.

Aleksandras nukaito iš laimės ir dėkingumo jai.

Ministras, paėmęs prašymą, padėjo ant stalo sakydamas: „Neturiu laiko ilgoms peticijoms skaityti, sakyk trumpai, ko tau reikia. – Išgirdęs prašymą, jis pakvietė tą pačią sekretorę, liepė palydėti iki sveikatos apsaugos viršininko Vinco Lapinsko ir paklausti. – Jei yra galimybių, tepasiunčia tą jaunuolį į Rokiškėlio sanatoriją."

Geroji sekretorė Lapinskui persakė savaip, grynai Aleksandro naudai, kad ministras liepė tą jaunuolį pasiųsti į Rokiškėlio sanatoriją, kad galutinai pasveiktų. Pati išeidama suokalbiškai jam mirktelėjo. Aleksandras mintyse džiaugėsi, kad dar yra Lietuvoje nors menka dalelė tokių gerų žmonių, kaip jo šeimininkė Bajarūnienė, gerbiamas profesorius Runkevičius ir ši sekretorė. Jei ne ji, jo padėtis būtų visai beviltiška. Sanatorijoje tuo metu laisvos vietos nebuvo. Viršininkas Lapinskas pasakė, kad bus po dešimties–penkiolikos dienų:

– O kol vieta atsilaisvins, mes jus paguldysime į Panevėžio ligoninės Chirurgijos skyrių. Ir ten galėsite treniruoti sveikstančią koją. Padarys lengvą masažą, šildymus, bendrą raumenų reabilitaciją.

Aleksandrui priminus savo abejones, ar norės ligoninė priimti sveikstantį ligonį, viršininkas Lapinskas užgarantavo, kad būtinai, ir įteikė į rankas vyr. gydytojai Štechelytei laišką nuvežti.

Paguldytam ministerijos paliepimu, jau ir gydytoja Komarova nebedrįso jo šantažuoti. Net pataikauti pradėjo. Palankesnė pasidarė ir ligoninės vyr. gydytoja.

Greitai galutinai pasveikus, sanatorijos nebereikėjo. Išeidamas iš ligoninės savomis kojomis, atsisveikindamas su gydytoja Komarova, priminė, kad ji pamynė Hipokrato priesaiką, nes norėjo jį amžinu invalidu padaryti. Ji nieko neatsakė, tik

piktai susiraukė. Matėsi, buvo labai nepatenkinta, kad jis sėkmingai pasveiko.

Sugrįžęs pas geruosius šeimininkus ir savaitę pailsėjęs ėmėsi ieškoti darbo. Buvo pats gražiausias metų laikas – birželio mėnuo. Panevėžio miestas pasipuošė žaluma, o jis vaikščiojo iš įstaigos į įstaigą – ieškojo darbo. Dauguma viršininkų buvo rusai, ypatingai kadrų skyriuose. Pasižiūrėję į jo dokumentus, atsakydavo, kad šiuo metu laisvų darbo vietų nėra. O kitur atviriau: „Tokie mums nereikalingi."

Galiausiai per didelį vargą įsidarbino invalidų artelėje „Ariol", buities reikmenų remontininku. Darbas nesudėtingas, greitai įsisavino, bet labai menkas buvo atlyginimas, jo net maistui ir už kambarį susimokėti neužteko.

Kartą Aleksandras susipažino su Panevėžio aerodromo remonto dirbtuvių viršininku, kuris atnešė sodo laistytuvą taisyti. Įsikalbėjęs paprašė, kad ir jį priimtų dirbti. Paklaustas, ką gebėtų dirbti, paaiškino, kad daug metų dirbęs įrankininku, o vėliau remontavęs įvairių markių vietos gamybos ir užsienio vidaus degimo variklius, dyzelinius ir karbiuratorius.

– Tokie remontininkai mums reikalingi, gali ateiti, – pasakė viršininkas. – Gerai dirbsi ir atlyginimą gausi neblogą.

Palydėjęs viršininką iki durų, tuoj pat griebėsi pareiškimą rašyti. Rytojaus dieną, atsiprašęs valandai iš darbo, nuėjo. Viršininkas maloniai priėmė, užrašė rezoliuciją „Priimti" ir pasiuntė į Kadrų skyrių. Bet ten pakišo koją praeities šešėliai – nepatiko, kad buvęs politiškai teistas ir pasportizacijos straipsnis – 39*. Kadrų viršininkė pasiuntė jį į Kontrolės skyrių, o ten už stalo sėdėjo KGB kapitonas. Atvertęs pasą, tuoj vėl užvertė, grąžino ir pasakė: „Daugiau neateik." Nusiminęs sugrįžo į savo darbą.

1955 m. visą artelės valdžią perėmė žydai. Žydą paskyrė ir jo cecho meistru. Naujasis meistras nuo pirmų dienų nesąžiningai pradėjo naudotis Aleksandro darbu. Už jo atliktus darbus iš užsakovų pinigus paimdavo. Mėnesio gale, tvarkydamas Aleksandro atlyginimui dokumentus, dalį atliktų darbų neužrašydavo, nuslėpdavo, o gautus pinigus pasisavindavo sau ar dalydavosi su viršininkais. Aleksandrui likdavo mažas išdirbis ir atlyginimas. Jis, demaskavęs meistro veiksmus, pasiskundė artelės direktoriui, irgi žydui. Kitą dieną išsikvietė jį gamybos meistras ir pasakė: „Jei tu ieškosi teisybės, ilgai čia nedirbsi. Mes pasistengsime grąžinti, iš kur parvažiavai. Tavo pareiga – dirbti, tylėti ir džiaugtis, kad leidžiama tau dirbti. Supratai mane?"

Su juo diskutuoti buvo beprasmiška. Išeitis liko viena – susirasti darbą kitur. Bet darbo nebuvo. Aleksandro laimei, tais metais pradėjo atsikurti kurortinis Druskininkų miestelis. Ten gyveno jo bendramintis Čiukotkos dienų draugas Juozas Sadauskas. Įrengus mieste pirmąją lentpjūvę, nesant dar elektros, sumontavo dyzelinį vidaus degimo variklį „Komunist", bet neturėjo mechaniko, kas jį aptarnautų.

* 39 straipsnis – pase įrašytas 39 straipsnis, reiškia, kad žmogus privalo gyventi 101 km nuo valstybinės sienos ir tiek pat nuo respublikinės reikšmės miesto.

Tuo metu buvęs statybos kontoros viršininkas Permenovas klausinėjo darbininkų, gal kas žino kokį mechaniką. Sadauskas ir pasakė apie Jušką, gyvenantį Panevėžyje. Viršininkas prašė prikalbinti jį, kad skubiai atvažiuotų, žadėjo neblogą atlyginimą mokėti ir gyvenamuoju plotu aprūpinti. Dar netgi transportą paskyrė, kad greičiau jį atvežtų.

Aleksandrui patiko Druskininkai ir darbas – nedelsdamas ir persikėlė iš Panevėžio į Druskininkus. Kadangi toks mechanikas pradedančiam atsistatyti miestui buvo reikalingas, valdžia nedarė kliūčių ir jį priregistruojant.

Turėdamas normalesnį darbą ir atlyginimą, Aleksandras panoro mokytis. Mieste buvo įsteigta vakarinė darbo jaunimo mokykla ir traktorininkų kursai. Bet, deja, dėl paženklintos praeities nei vienur, nei kitur jo nepriėmė. Mokytis galėjo tik Chruščiovui atėjus į valdžią. Apskritai, tuomet grįžtančiuosius tėvynė Lietuva sutiko kaip pikta pamotė...

Namuose Druskininkuose, 1956 m.

KALĖJIMO VIENUTĖ

Menu kalėjimo vienutę,
Lyg kurmio urvą požemy.
Ten niekad nešvietė saulutė,
Net dienos šviesos nematyt.

Tamsa, tamsa, juoda tamsa,
Nuo ryto, vakaro – kasdien.
Ir ta klastinga tyluma,
Lyg skausmo smelkiantis širdin.

O kamera, kaip tikras urvas:
Du žingsniai pločio, ilgio trys.
Atgulęs galva sieki sieną,
Su kojom remies į duris.

Čia sienos, lubos akmeninės
Visad rasotos nuo drėgmės,
Ir durys tvirtos, geležinės,
Pabėgt iš čia jokios vilties.

Žmogus nors gyvas, bet dažnai
Jauties, lyg karste uždarytas.
Pametęs laiką nežinai,
Kada diena, naktis ar rytas.

Tūni kampe kur susirangęs,
O širdį maudžia nežinia.
Tik mintys prievartos išvengę,
Lyg paukštė išskrenda laisva.

Prisimeni namus ir laisvę,
Už Lietuvą pradėtą kovą.
Bet Judai juk po žemę vaikšto,
Tauriausius siekius jie išduoda.

DIEVE, KUR TIESĄ SURASTI

Niūri Čiukotka suskilusių uolų nusėta,
Ir lagerių zonos nykios tundros pakrašty.
Kiek skausmo ašarų nekaltų žmonių čia išlieta,
Pasmerktiems toli nuo tėvynės gimtųjų namų.
Šiaurės varginanti naktis kelių mėnesių nutįsusi,
Žiaurių pūgų ir speigų dažnai supama.
Kiek skausmo tavyje kaliniai čia patyrė,
Tų nuoskaudų pamiršti negalės niekada.

Į vergišką darbą kasdieniniai „razvodai“,
Keiksmai konvojų antžmogių žiaurių.
Iškankintų žmonių jie sadistiški varovai,
Ne vieną nukankino einant nevilties keliu.

Čia skurdas ir beteisė kasdien labiau vis klesti,
Žmogui išgyventi čia – žvaigždelė tolima.
Aukščiausias Dieve, kur tiesą mums surasti,
Kiek gaubs dar mūsų kraštą, tas smurtas ir klasta.

1948 m.

SUDIE, ČIUKOTKA

Sudie, Čiukotka, amžinai ledinė,
Kalnais granito iškilusi aukštai,
Ir tundra nyki pašvaistėj sidabrinė,
Slepianti klastingą tylą amžinai.

Sudie ir zona, vielomis užtverta,
Saugoma konvojaus – antžmogių žiaurių,
Mane daug metų nevilčiai pasmerkus,
Skurdžių ir beteisį marinai badu.

Gražiausi metai lagery nuvyto,
Ilgesy tėvynės ir gimtų namų,
Iškankintam vergui laukiant laisvės ryto,
Matant žiaurią mirtį varganų žmonių.

Menu tas dienas svetimoj padangėj,
Kai nevilty liūdnas žvelgiau nuo kalnų,
Ten, kur saulė leidžias, savo šaliai brangiai,
Sunčiau karštas maldas, ilgesį kartu.

Niekas neišgirdo, maldų nesuprato,
Vien tik vėtros kaukė speigiančių pūgų.
Ir taip iškentėjęs daugel smurto metų,
Šiantien jus palieku lageriai kančių.

Sužeistu paukščiu grįžtu į tėvynę,
Išsiilgęs laisvės svetimam krašte.
Tu žiauri, Čiukota, jaunystę man sumynei,
Paskandinai dienas nuoskaudų tvane.

Sudie laukimo kančia nuolatinė,
Kalnai lavonų nekaltų žmonių,
Mane daug metų varginus, kankinus,
Skurdžių ir beteisį marinusi badu.

1951 m.

ŠALTA ČIUKOTKA

Šiaurės tundra amžinai ledinė,
Čia net lavonai nekinta išmesti.
Žmonių veidai nušalę ir sutinę,
Šalti barakai vielomis užtverti.

Kasdien speigas, siaučia žiaurios pūgos,
Į darbą lydi lojimas šunų,
Šaltoj nakty ne vienas čia užmigo.
Amžinuoju miegu, ilgėdamies namų.

Čia žmonės pamiršo, kas juokas, kas dainos,
Jas pakeitė dejonė, baimė, neviltis.
Net pats Kūrėjas kraštą tą apleido,
Kraupias puotas kelia smurtas ir mirtis.

Naktimis sapnuojas likusi tėvynė,
Kam žmona, vaikai, kam motina sena.
Aukščiausias Dievas vienas čia težino,
Kada ateis tau skirtoji valanda.

Ar teks sugrįžt į brangų gimtą sodžių,
Pravert duris į tėviškės namus.
O gal nuskins žiauri mirtis besotė,
Siaučiant šiaurės pūgai rasi sau kapus.

Sniegas užpustys pasmerktųjų kaulus,
Arba žvėrys po tundrą išnešios.
Šiaurės pašvaistė nušvies nekaltas aukas,
O motina, kur sūnūs, nieko nežinos.

Veltui lauks parimus vakarais prie vartų,
Ašaros plaus jai užverktas akis,
Bet kodėl negrįžta mylimieji sūnūs,
Kur supiltas kapas, nieks nepasakys.

KNYGOS PAPILDYMAS
(2021 m.)

STASYS JUŠKA
(1927.05.03–1949.09.30)

1945 m. lapkričio 5 d. Aleksandrą (Telšiuose) ir Stasį (Ridikuose, Varnių sen., Telšių r. sav.) suėmė NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariatas).

1946 m. kovo 23 d. Šiauliuose brolius oficialiai nuteisė: Aleksandrą ištrėmė į Sibirą, o Stasį išvežė į Šilutės kalėjimą. Aleksandro nuosprendis – 581a11 straipsnis (10 metų laisvės atėmimo ir 5 m. atimtos pilietinės teisės) ir 39 įrašas pase (žmogus privalo gyventi 101 km nuo valstybinės sienos ir tiek pat nuo respublikinės reikšmės miesto). Stasio nuosprendis – 5812 straipsnis (5 m. laisvės atėmimo ir 3 m. atimtos pilietinės teisės).

Iš Šilutės kalėjimo 1946 m. Stasys pabėgo ir partizanavo Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinėje 3 metus. Jo pabėgimas trumpai aprašomas Broniaus Antanaičio atsiminimų knygoje „Žodžiai iš pragaro“ (Vilnius, 1991, p. 75): „Lenktynių karštmetyje vieną dieną iš lauko brigados pabėgo lietuvis. Brigadininkas jį buvo paskyręs konvojui ugnį kūrenti. Jis pastebėjo, kad laužo dūmai grioviu pažeme eina tiesiai į krūmus. Kartu su šakaliais ant ugnies užvertė drėgnų pernykščių bulvienojų. Tirštų dūmų ir garų juosta pažeme nusitiesė į krūmus. Kūrikas įlindo į dūmus ir dingo tankmėje. Kuomet dūmai išsiskirstė, jis jau buvo kažkur nudūmęs. Sargybiniams ir viršininkams buvo darbo ieškoti, o kaliniai turėjo gardaus juoko. Negreit draugai

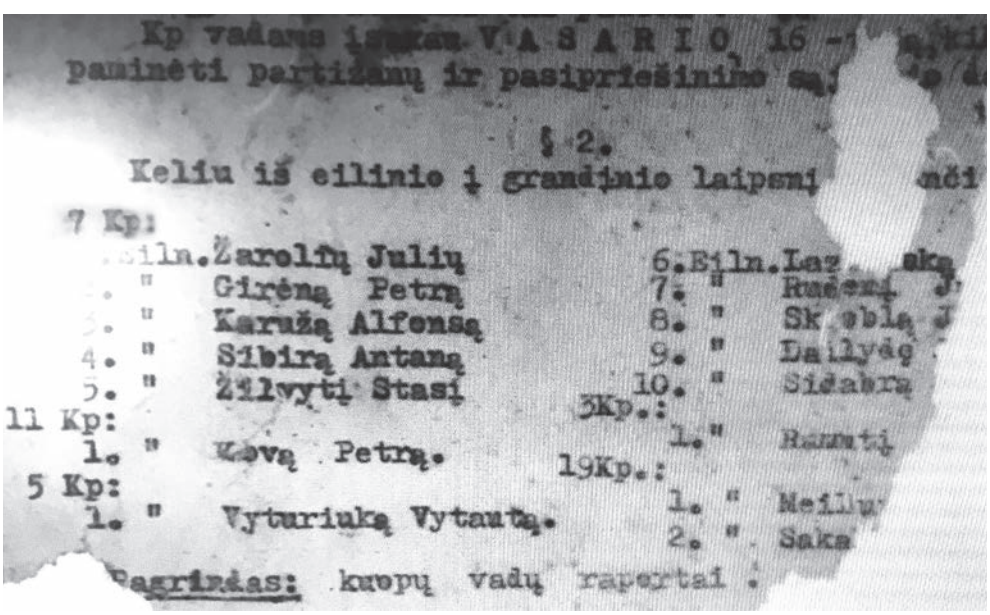
Kp vadams ... V A S A R I O 16 -
paminėti partizanų ir pasipriešinimo sąj.
§ 2.
Keliu iš eilinio į grandinio laipsnį
7 Kp:
Eiln. Žarolių Julių
" Girėną Petrą
" Karužą Alfonsą
4. " Sibirą Antaną
5. " Žilvytį Stasį
11 Kp:
1. " Kovą Petrą.
5 Kp:
1. " Vyturiuką Vytautą.
6. Eiln. Laz...
7. " Ruseną J.
8. " Sk...blą J.
9. " Dailydę
10. " Sidabrą
3Kp.:
1. " Ramutį
19Kp.:
1. " Meilu...
2. " Saka...
Pagrindas: kuopų vadų raportai.

LYA, f. K-5, ap. 6, aplankas 14, l. 4

Žemaičių apygardos „Vaidoto“ pulko partizanai, 1947 m. liepos 23 d.
Iš kairės: mergina, Stasys Juška-ŽILVYTIS ir Ona Lukauskaitė

gavo pabėgėlio laišką. Rašė laimingai pasiekęs reikiamą mišką ir tarnaująs eiguliu, atseit, tapęs miškiniu–žaliuku.“

1948 m. vasario 16 d. Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės vado Igno Šapkūno-Buržujaus įsakymu Stasys-Žilvytis buvo pakeltas iš eilinio į grandinio laipsnį. Tai žinoma iš 2016 m. Dievo Krėslo miške rastų partizanų dokumentų (LYA, f. K-5, ap. 6, aplankas 14, l. 4).

Aleksandras, būdamas Čiukotkos lageryje, kurį laiką susirašinėjo su broliu.

Stasys žuvo 1949 m. naktį į rugsėjo 30 d. savo tėviškėje Ridikų kaime, Telšių apskrityje. Stasys vienas atėjo į susitikimą su jau NKVD užverbuotu ryšininku Rocevičiu į savo tėvų sodybą Ridikuose. Stanislovas Rocevičius gyveno Juškų name, jiems besislapstant nuo trėmimo. Stasys pasibeldė sutartiniu ženklu į duris ir patvirtino Rocevičiui, kad atėjo vienas. Rocevičius tris kartus šovė į Stasį – sužeidė galvą, petį ir ranką. Rocevičius iškart švyko į Varnius saugumui pranešti apie įvykdytą užduotį. Stasys įstengė pabėgti iki šalia gyvenusio kaimyno Antano Vasiliausko sodybos. Prašė jo pagalbos pasislėpti ir pranešti partizanams apie Rocevičiaus išdavystę. O jei jis mirtų, prašė palaidoti bet kur, tik neatiduoti stribams.

Stasio kūnas kartu su kitų partizanų kūnais buvo išniekintas Varnių miestelio aikštėje. Jo palaidojimo vieta nėra žinoma. Stasiui buvo 22 metai.

1991 m. Aleksandras su Jadze pastatė broliui Stasiui atminimo kryžių. Kryžius yra šalia Motiejaus Valančiaus gimnazijos Varniuose. Dėl galimo tolimesnio KGB persekiojimo, ant lentelės buvo išgraviruoti tik inicialai (padaryta klaida, turėtų būti 1927–1949):

A†A
LLA . St.J.
1927–1948

2020 m. Kryžkalnyje (55.466361, 22.689109) pastatytas memorialas visiems žuvusiems ir nukankintiems partizanams bei ryšininkams. Memoriale yra įamžinti 20 000 žuvusių partizanų vardai ir pavardės. Stasio vardas įamžintas 4 sekcijoje (numeracija iš kairės), 4 steloje (numeracija iš apačios), 13-ame Vyčio kryžiuje iš kairės.

Lietuvos ypatingojo archyvo saugojamoje KGB byloje, kurioje yra duomenys apie Aleksandrą ir Stasį (LYA, f. K-1, ap. 58, b. P 16298), yra Stasio ranka rašytos knygelės kopijos (LYA, f. K-1, ap. 58, b. P 16298, t. D 116, l. 75–79):

Svarbiausieji įvykiai
Mano dienoraštis
Įstojau į slaptą L.L.A. Organizaciją 1945 m. birželio 29 d.

Ėjau parnešti ginklų 1945 m. liepos 9 d.
Rinkau aukas – 1945 m. liepos 24 d.
Užsisakinėdavau štabui reikalingus daiktus – 1945 spalių mėn. nuo 10 d.
Susirgau – 1945 m. spalių 27 d.
Areštuotas – 1945 m. lapkričio 7 d.
Pirmą kartą tardytas 1945-XI-7 d.
Į Telšius išvežtas 1945-XI-9 d.
Į Šiaulius išvežtas 1945-XI-10 d.
Į kalėjimą uždarytas 1945-XI-14 d.
Kalėjime pradėtas tardyti 1945 m. XII mėn. 18 d.
Pirmą siuntinį gavau 1945-XII-19 d.
Byla perduota prokurorui 1946-III-1 d.
Byla atiduota teismui 1946 m. kovo 8 d.
Teistas 1946-III-14 d.
Etapas 1946-III-17 d.
Patalpintas Kauno kalėjime 1946 m. kovo 18 d.
Išvežtas į Vilnių 1946-III-20 d.
Patalpintas Vilniaus Lukiškių kalėjime 1946-III-22 d. I korpusas.
Išvežtas iš Vilniaus 1946-IV-(*neįskaitoma*)
Parvežtas į Šilutės lagerius 1946 m. balandžio 10 d.
Į darbus varomas nuo 1946 (*neįskaitoma*)
Pabėgau 1946-IV-14 d.
Parėjau 1946-IV-16 d.
Susitikau miškinius 1946-IV (*neįskaitoma*)
Įstojau į Šatrijos rinktinės štabo Virpų* kuopon „Prošvaistė“ I-mą būrį 1946-IV-21
Perėjau į II-rą būrį 1946-V-16 d.
Užpultas rusų 1946-VII-10 d.
Apšaudomi prie Stalgėnų 1946-VII-27 d.
Apsiausti prie Stalgėnų 1946-VII-28 d.
Drąsutis miręs 1946-VII-16 d.
Rėmėm sužeistąjį Smilgą 1946-VIII-8 d.
Pasilikau sarginti Smilgą 1946-VIII-3 (*neįskaitoma*) d.
(*neįskaitoma*)sitikau (?) 1946-VIII-11 d.
Užpulti rusų II kart 1946-VIII-25 d.
Susižeidžiau 1946-XII-26 d.
Susitikau naujokus „Sibirietį“, „Rugelį“ 1947-I-9 d.

* Virpai – vienas iš Varnių kuopos rašytinių slapyvardžių. Šatrijos rinktinės Virpų kuopos Žemaičių būrys organizavosi iki rinktinės, tai yra, vienas būrys sudarytas iš A (kategorijos) ir du būriai – iš B (kategorijos) karių.

Iššifruotas bunkeris, susišaudyta su (*neįskaitoma*) stribukais 1946 spalių 28 d.
Įvyko nelaimė su automatu 1947-III-2 (*neįskaitoma*) d.
Susižeidė draugas 1947-III-24 d.
Ketvirtą kartą užpulti rusų 1947 (*neįskaitoma*), sužeistas (*neįskaitoma*) pistolės ir du automatai (*neįskaitoma*).
Užpulti draugai, nušautas: Meška, Dobilas, Daktaras ir Perkūnas.
(*neįskaitoma*)
ir Luokės valšč. nušautas (*neįskaitoma*)
1947-V-9 d. ir sužeistas Smilga, Rugelis ir Linksmutis sužeisti.
Kražių valščiuj žuvo aštuoni partizanai ir 9 paimtas gyvas 1947-V-.
Susišaudyta Daukantuose, žuvęs Žalgiris ir sužeistas Zableckis 1947-IX-8 d.
Susišaudyta Jokšų km. ir žuvo 5 partizanai: Laurinas, Taukas, Vasaris, Rugelis ir Raila, sužeistas Linksmutis. 1947-IX-17 d.
Iš Pavandenio išvežė Bageliūnus 1948-I-2 d.
~~Susižinojau, kad paimtas į 48-I-4~~
1949 m. gegužės 31 d. žuvo Zableckis, Sibirietis, Dėdė ir Justinas.

Žemaičių apygardos „Vaidoto" pulko partizanai, 1947 m. liepos 23 d.
Iš kairės guli: Juozas Streckas-RAILA, Stasys Juška-ŽILVYTIS, Alfonsas Venckus-DĖDĖ ir uždengta moteris. Iš kairės klūpi: moteris, Bronius-RUGELIS, moteris. Iš kairės stovi: Vladas Venckus-RŪKAS, Vladas Andriuška-ZABLECKIS, moteris, moteris, Vladas Montvydas-ŽEMAITIS, Jonas Andriuška-PLUNKSNA, Zofija Bagdonaitė-Zeipartienė-ŽARIJA, vyras (Juozas Želvys?), moteris, Petras Bagdonas-ALGIRDAS, Petras Monkus-SIDABRAS.

Žemaičių apygardos „Vaidoto“ pulko partizanai, 1947 m. liepos 23 d.
Iš kairės klūpi: Alfonsas Venckus-DĖDĖ, Vladas Andriuška-ZABLECKIS, Juozas Streckas-RAILA, Bronius-RUGELIS. Iš kairės stovi: Petras Bagdonas-ALGIRDAS, Zofija Bagdonaitė-Zeipartienė-ŽARIJA, Jonas Andriuška-PLUNKSNA, Vladas Montvydas-ŽEMAITIS, Vladas Venckus-RŪKAS, Stasys Juška-ŽILVYTIS, Petras Monkus-SIDABRAS.

Žemaitijos „Vaidoto“ pulko partizanai varosi „stribukus“, 1947 m. liepos 23 d.
Iš kairės: Stasys Juška-ŽILVYTIS, Bronius-RUGELIS, Vladas Andriuška-ZABLECKIS, Juozas Streckas-RAILA.

Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės partizanai, 1949 m. liepos 23 d.
Iš kairės sėdi: Ignas Česna-BENAMIS, Elena Bagdonaitė, moteris. Iš kairės tupi: Vytautas Vasiliauskas-VYTURĖLIS, vyras. Iš kairės stovi: vyras, vyras, Alfonsas Urbonavičius-STRŪNA, Vladas Montvydas-ŽEMAITIS, Liudas Rekašius-VĖTRA, Kazys Andriuška-LINKSMUTIS, Alfonsas Urbonas-STIRNA, Jonas Jankauskas-GREVALDAS, Povilas Bagdonas-ATLANTAS.

Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės Žarėnų kuopos partizanai.
Telšių aps. Žarėnų vls., Pušinės miškas, 1949 m. kovas.
Iš kairės sėdi: Edvardas Rekašius-LAKŪNAS, Sofija Baginskytė-Rekašienė, Stefa Andrijauskienė -UOŠVIENĖ, Juozas Greivys-BIELSKIS, Antanas Parimskas-MALŪNININKAS. Iš kairės stovi: Stasys Juška-ŽILVYTIS, Jonas Andrijauskas, Steponas Rekašius-DARIUS, Petras Bartkus-ZUIKIS, Povilas Bagdonas-ŠVOGERIS.

Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės Žarėnų kuopos partizanai.
Telšių aps. Žarėnų vls., Pušinės miškas, 1949 m. balandis.
Iš kairės. Pirmoje eilėje sėdi: Povilas Bagdonas-ŠVOGERIS. Antroje eilėje sėdi: Stasys Juška-ŽILVYTIS, Steponas Rekašius-DARIUS, Jonas Andrijauskas-UOŠVIS. Trečioje eilėje: Antanas Parimskas-MALŪNININKAS, Sofija Baginskytė-Rekašienė, Uršulė Bagdonienė, Stefa Andrijauskienė-UOŠVIENĖ. Ketvirtoje eilėje stovi: kuopos vadas Aloyzas Mažutis-ŠARŪNAS, Kazys Bagdonas.

Tremtinių bendrijos steigiamasis susirinkimas. Dešinėje sėdi bendrijos steigėjas Aleksandras Juška, stovi kunigas Sigitas Tamkevičius (nuo 2019 m. kardinolas), 1988-12-03

Reverse: „Mano brolio Stasiaus – partizano Žilvyčio – atminimo kryžiaus šventinimas 1991 m. Buvom pilnas autobusas iš Druskininkų politkalinių-tremtinių bendrijos.“

Druskininkų politkaliniai-tremtiniai prie Rainių koplyčios šventinimo išvkarėse, 1991 m.

Iš kraštų stovi Aleksandras Juška ir Vytas Voroneckas, viduryje – Vyto sesė su broliu.
Ariogala, 2002-08-03

IŠ NEBŪTIES SUGRĮŽĘS
Aleksandras Juška

Ši Aleksandro prisiminimų knyga, tai nuotraukomis, žemėlapiais, vietovių koordinatėms bei kitais pasakojimais papildytas knygos leidimas. Mylimo senelio Aleksandro Juškos (1928–2016) gyvenimo istorija bus gyva jo didelės šeimos atmintyje bei visų, kurių keliai susikirto su Aleksandru ir kuriems yra įdomu ir svarbu prisiminti.

Naują leidimą 2021 m. parengė anūkė Aistė.